

**KALININGRAD – SZANSA CZY ZAGROŻENIE
DLA EUROPY BAŁTYCKIEJ?**

Monografia społeczno-gospodarcza

Tadeusz Palmowski

**KALININGRAD
– SZANSA CZY ZAGROŻENIE
DLA EUROPY BAŁTYCKIEJ?**

Monografia społeczno-gospodarcza

Uniwersytet Gdański

Wydawnictwo „Bernardinum”

Gdańsk-Pelplin 2013

UNIWERSYTET GDAŃSKI
Wydział Oceanografii i Geografii – Instytut Geografii
Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego
80-952 Gdańsk
tel. +48 58 5236559
e-mail: geotpl@ug.edu.pl www.kgrr.ug.edu.pl

Recenzent wydawniczy: prof. UG dr hab. Jacek Zaucha

Projekt okładki: Jacek Nowicki, tel. kom. 668 703 901

Autor map: Maciej Beister

Skład: Marzena Piotrkowska

Praca została sfinansowana ze środków Katedry Geografii Rozwoju Regionalnego

© Copyright by Tadeusz Palmowski, 2013

Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.
ul. Biskupa Dominika 11, 83-130 Pelplin
tel.: +48 58 5361757, fax +48 58 5361726
e-mail: bernardinum@bernardinum.com.pl
Zamawianie książek: www.bernardinum.com.pl;

Druk i oprawa: Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin

ISBN 978-83-7823-133-2

Spis treści:

Wprowadzenie	7
Istota problemu	7
Cel i zakres pracy	9
Przegląd dokonań badawczych	13
1. Geneza, usytuowanie i szczególna rola rosyjskiej eksklawy	25
2. Zasoby i walory przyrodnicze Obwodu Kaliningradzkiego	33
2.1. Środowisko geograficzne	33
2.2. Zasoby naturalne i ich eksploatacja	38
2.3. Ochrona środowiska	46
2.4. Zagrożenia ekologiczne	51
3. Zarys historii regionu	65
3.1. Prusy Wschodnie do 1918 roku.....	65
3.2. Niemiecka eksklawa w dwudziestoleciu międzywojennym	68
3.3. Podział Prus Wschodnich – powstanie Obwodu Kaliningradzkiego	71
4. Obwód Kaliningradzki od 1945 roku do pierwszej dekady XXI wieku	80
4.1. Okres odbudowy (1945-1950)	80
4.2. Okres aktywnego rozwoju (1951-1975).....	84
4.3. Okres wyczerpania rezerw i próba reorganizacji (1976-1991)	86
4.4. Kryzys ekonomiczny (1992-1998).....	88
4.5. Wzrost gospodarczy (1999-2007)	92
4.6. Światowy kryzys gospodarczy (2008-2010).....	94
5. Ustrój prawny i podział administracyjny Obwodu Kaliningradzkiego.....	97
5.1. Obwód jako podmiot federacji.....	97
5.2. Władze samorządowe.....	98
5.3. Struktura władzy	100
5.4. Podział administracyjny	102
6. Ludność i osadnictwo Obwodu Kaliningradzkiego	106
6.1. Przesiedlenia.....	106
6.2. Przemiany demograficzne	110
6.3. Problemy z tożsamością.....	124
6.4. Społeczeństwo obywatelskie.....	129
6.5. Rynek pracy.....	135
6.6. Sieć osadnicza	140

7. Sytuacja ekonomiczna Obwodu Kaliningradzkiego	147
7.1. Przemysł	147
7.2. Rolnictwo	159
7.3. Budownictwo	171
7.4. Turystyka i rekreacja	177
8. Transport Obwodu Kaliningradzkiego	186
8.1. Porty i ich powiązania	186
8.2. Transport lądowy	197
8.2.1. Transport drogowy	197
8.2.2. Transport kolejowy	202
8.3. Transport lotniczy	206
9. Wybrane problemy wewnętrzne Obwodu Kaliningradzkiego	210
9.1. Bezpieczeństwo energetyczne	210
9.2. Sytuacja zdrowotna	215
10. Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Obwodu Kaliningradzkiego	221
10.1. Specjalna Strefa Ekonomiczna „Jantar”	221
10.1.1. Handel zagraniczny obwodu	228
10.2. Militaryzacja obwodu – mit czy rzeczywistość?	233
11. Obwód Kaliningradzki wobec przemian w Europie Bałtyckiej	240
11.1. Powiązania Obwodu Kaliningradzkiego z instytucjami i organizacjami międzynarodowymi	240
11.2. Współpraca euroregionalna	251
12. Unia Europejska a Kaliningrad	261
12.1. Kaliningrad a „Wymiar Północny”	261
12.2. Relacje UE – Kaliningrad	264
12.3. Skutki Schengen	268
13. Perspektywy rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego	273
13.1. Strategie rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego	273
14. Obwód Kaliningradzki w przestrzeni bałtyckiej XXI wieku	287
14.1. Dotychczasowe koncepcje przyszłości Obwodu Kaliningradzkiego	288
14.2. Możliwe scenariusze	295
14.3. Wpływ Obwodu Kaliningradzkiego na proces integracji bałtyckiej	300
Konkluzje	305
Literatura	318
Spis źródeł statystycznych	338
Spis adresów internetowych	340
Spis rycin	341
Spis tablic	344
Aneks	347
Wspólnota polska w Kaliningradzie	347

Wprowadzenie

Istota problemu

„W ciągu długich stuleci poprzedzających koronację Fryderyka Wilhelma w Königsbergu, ziemią na której dziś wznosi się Kaliningrad, rządili książęta Prus, królowie Polski, wielcy mistrzowie zakonu krzyżackiego, a przed nimi – ukryci w mrokach dziejów anonimowi, nadbałtyccy władcy lagun”¹

Największy filozof, przyrodnik i geograf wywodzący się z tego regionu Immanuel Kant, którego 280. rocznicę urodzin i 200. rocznicę śmierci obchodzono w roku 2004, pisząc o Królewcu akcentował rozmiary kontaktów oraz bujność życia w rozmaitych jego przejawach, co sprawiało, że miasto jest „odpowiednim miejscem zdobywania wiedzy dotyczącej ludzi i świata nawet bez podróżowania”.

W roku 1736 słynny matematyk L. Euler rozwiązał problem mostów królewieckich.² Tym samym stworzył podwaliny teorii grafów.

Dawny Królewiec, zdaniem H. Arendt był miastem, które w czasach swojej świetności, obok Berlina stanowiło centrum niemieckiego oświecenia. Pod koniec XIX w. i na początku XX stulecia, pomimo, że „miał już prowincjonalny charakter, jednak w dalszym ciągu stanowił naturalne miejsce styku Wschodu i Zachodu Europy”.³

Pojałtańska Europa, która wyłoniła się po II wojnie światowej była wynikiem słabości Zachodu, spowodowanego niszczycielskimi poczynaniami faszyzmu A. Hitlera i rewolucyjnej bezwzględności Rosji Radzieckiej J. Stalina. Na gruzach

¹ N. Davies, 2010, Zaginione królestwa. Borussia, Kraków, s. 680.

² L. Euler dowiódł, że nie jest możliwe przejście wszystkich siedmiu wówczas istniejących mostów na Pregole łączących dwie wyspy i ląd stały tylko jeden raz i wrócić do miejsca, z którego się wyszło.

³ H. Arendt urodzona w 1906 r. w Hanowerze, dzieciństwo i młodość spędziła w Królewcu. Jest autorką książki pt. „Korzenie totalitaryzmów”, Warszawa 1994.

starego świata zbudowano nowy, w którym nastąpił ostateczny koniec tradycji pruskiej i zniszczenie etnokulturowego obszaru Prus Wschodnich.⁴

Rosjanie, wg amerykańskiego polityka G. Kennana „wymietli ludność tubylczą w sposób, który nie miał sobie równych od czasów najazdów hord azjatyckich”. Od maja 1945 r. do 1948 r. z nowopowstałego Obwodu Kaliningradzkiego wysiedlono całą ludność niemiecką, a Królewiec przemianowano na Kaliningrad. W 1950 r. nowe miasto liczyło 139 tys. mieszkańców, głównie Rosjan. Polityka ZSRR na tym skrawku nadbałtyckiej ziemi zerwała całkowicie z jej kulturą duchową i materialną. Kaliningrad jest miastem zbudowanym na ruinach dawnej stolicy.

Ze względu na militarny charakter regionu, przez dziesięciolecia obwód pozostawał w cieniu wielkiego ZSRR. Na zewnątrz z tego zamkniętego dla obcokrajowców skrawka imperium rosyjskiego „wyciekały” zaledwie skąpe informacje o tym tajemniczym miejscu.

Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę obwód został oddzielony od Rosji najpierw jednym, a następnie kilkoma państwami (Łotwa i Białoruś). Ostateczne wydzielenie obwodu ukształtowało się 8 grudnia 1991 r., gdy przestał istnieć ZSRR.

Przemiany geopolityczne końca XX w. i dalszy proces rozszerzania struktur europejskich w kierunku wschodnim stworzyły ze stosunkowo skutecznie izolowanego w czasach ZSRR od świata Obwodu Kaliningradzkiego nadbałtycką, rosyjską eksklawę sąsiadującą z Polską i Litwą.

Wydzielenie eksklawy kaliningradzkiej sąsiadującej wyłącznie z państwami unijnymi i Morzem Bałtyckim spowodowało znaczne ożywienie na granicach obwodu. Rozwój kontaktów gospodarczych i kulturalnych z krajami sąsiednimi zwiększył liczbę powiązań komunikacyjnych, wymusił rozbudowę istniejących i utworzenie nowych przejść granicznych.

Współczesny Obwód Kaliningradzki to region niezwykłych kontrastów. Już sama mozaika ludnościowa składająca się z ponad 100 narodowości i grup etnicznych tworzy tu swoistą wieżę „Babel”. Widoczne jest to na każdym miejscu. Programowa ateizacja od 1945 r. mająca stworzyć tu modelowego, pozbawionego wiary człowieka socjalizmu, doprowadziła do tego, że w 2011 r. według oficjalnych danych 65% społeczeństwa stanowili prawosławni, 15% katolicy i tylko 20% to ateści. Trzecie pokolenie Rosjan urodzonych w Kaliningradzie jest inne niż mieszkańcy Moskwy, Sankt Petersburga i innych regionów Rosji. Według A. Hlebowicza ta nowa społeczność wiele inspiracji czerpie z zachodu, z Polski, Litwy, Niemiec, a jednocześnie nie przestaje być Rosjanami, zazwyczaj prawosławnymi, kochającymi swój naród, historię i dzień dzisiejszy swojej ojczyzny”.⁵

⁴ M. Żakiewicz, 2002, Kaliningrad – między Polską a Litwą – pogranicza Europy, „Teki Gdańskie”, T. IV, Gdańsk, s. 12.

⁵ A. Hlebowicz, 2012, Kaliningrad, czy inna Rosja, „Polska Dziennik Bałtycki”, 21-22.04, s. 9.

W gospodarce, pomimo sprzyjających warunków naturalnych dla rozwoju rolnictwa, sektor ten nie jest dostatecznie rozwinięty. W 2011 r. wg informacji gubernatora 58% użytków rolnych leżało odłogiem, z tego aż 43% gruntów ornych. Sytuacja ta zmusza do importu żywności, w dużej części z sąsiedniej Polski i Litwy.

Bankructwo kombinatu obsługującego wydobycie bursztynu z największych tego typu złóż na świecie wskazuje na niewłaściwe formy zarządzania.

Pomimo wielu przeszkód wewnętrznych i zewnętrznych, w ciągu ostatnich kilkunastu lat ma miejsce prawdziwa metamorfoza regionu i jego gospodarki, zmienia się obraz miast, w szczególności Kaliningradu oraz nadmorskich kurortów. Powstają nowoczesne trasy komunikacyjne i obwodnice miast.

Według J. Bujdy Kaliningrad „ma niemiecką przeszłość, rosyjską teraźniejszość i ludzką przyszłość.”⁶

Cel i zakres pracy

W roku 1945 Instytut Bałtycki w Gdańsku wydał obszerną monografię pióra S. Srokowskiego, będącą studium geograficznym, gospodarczym i społecznym Prus Wschodnich. W czasie przygotowywania tej pracy nie było jeszcze wiadomo, jaka część dawnych Prus Wschodnich przypadnie Polsce, a jaka ZSRR, dlatego opracowaniem objęta została cała dawna prowincja, w tym i tereny późniejszego Obwodu Kaliningradzkiego.

Od tego czasu minęło 68 lat. W Polsce na temat Obwodu Kaliningradzkiego ukazało się szereg publikacji, wiele artykułów dotyczących różnorodnych zagadnień, najczęściej z gatunku nauk idiograficznych opisujących fakty, zjawiska i zdarzenia związane z Obwodem Kaliningradzkim.⁷

Pomimo, że od czasu wydania pracy S. Srokowskiego upłynęło więcej niż pół wieku, na rynku polskim nie ukazała się dotychczas monografia o charakterze geograficzno-ekonomicznym, która przybliżyłaby polskiemu czytelnikowi złożoną i skomplikowaną problematykę tego regionu.⁸

Prezentowana praca jest skromną próbą częściowego wypełnienia tej luki. Stara się wpisać w nurt o większych wartościach poznawczych, dążących do odkrywania pewnych prawidłowości i formułowania generalizacji teoretycznych, w tym także związanych z udziałem społeczności regionalnych i lokalnych w procesie integracji bałtyckiej.

⁶ J. Bujda to współczesny pisarz rosyjski pochodzący ze Znamienska.

⁷ W. Kotowicz, A. Żukowski, 2008, *Badania naukowe nad Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej w Polsce*, [w:] A. Żukowski (red.), *Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej*, Toruń, s. 41.

⁸ Od lat 90. XX w. ukazało się na ten temat kilka znakomitych opracowań politologicznych, autorstwa M. Chełminiaka, W.T. Modzelewskiego i A. Żukowskiego.

Europa Bałtycka, czyli terytorium lądowe gospodarczo związane z Bałtykiem, to jeden z kilku formujących się europejskich regionów.⁹ Współcześnie zachodzą tu procesy intensywnej integracji. Niezwykle istotna rola w kształtowaniu tej bałtyckiej wspólnoty przypada Kaliningradowi, jeszcze do niedawna strategicznej bazy wojenno-morskiej Rosji.

Podstawowym celem pracy jest zbadanie roli Obwodu Kaliningradzkiego w procesie integracji Europy Bałtyckiej. Wiąże się to z główną tezą pracy wypływającą z przekonania, że pełna integracja bałtycka może być osiągnięta przy istotnym udziale Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej. Przed Kaliningradem stanęły nowe problemy, nowe wyzwania, ale także nowe szanse nie tylko społeczne i gospodarcze.

Osiągnięcie głównego celu badawczego następuje przez udzielenie odpowiedzi na pytania szczegółowe. Pierwszeństwo mają pytania o charakterze poznawczym, a zagadnienia metodyczne, nie mniej istotne w przypadku badań regionalnych, występują w zakresie niezbędnym do osiągnięcia celów poznawczych. Zagadnienia poznawcze pracy zawierają się w niżej sformułowanych pytaniach szczegółowych:

- Jakie etapy rozwoju gospodarki miały miejsce w Obwodzie Kaliningradzkim od jego powstania do końca pierwszej dekady XXI w.?
- Jakimi specyficznymi cechami społeczno-gospodarczymi wyróżnia się Obwód Kaliningradzki?
- Co sprzyja, a co utrudnia rozwój społeczno-gospodarczy Obwodu Kaliningradzkiego?
- Jaką rolę w specyficznym położeniu Obwodu Kaliningradzkiego pełnią powiązania transportowe?
- Jak rozwój gospodarki wpływa na sytuację ekologiczną Obwodu Kaliningradzkiego?
- Poprzez jakie instytucje, organizacje i programy międzynarodowe Obwód Kaliningradzki integruje się z Europą Bałtycką?
- Jakie scenariusze dotyczą rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego?
- Jakie jest miejsce i rola Obwodu Kaliningradzkiego w nowej przestrzeni Europy Bałtyckiej XXI w.?

Badaniami objęto całe terytorium Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej.

Najważniejsza część pracy dotyczy krótkiej charakterystyki poszczególnych faz rozwoju gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego od roku 1945 do czasów współczesnych. Ze względu na to, że region ten był strefą zamkniętą, przytoczone po raz pierwszy w Polsce wydarzenia i fakty, jakie miały miejsce w tamtym czasie nie są powszechnie znane.

⁹ Pojęcie Europy Bałtyckiej wprowadzone zostało do terminologii naukowej przez J. Zaleskiego i Cz. Wojewódkę w roku 1977.

Zakres czasowy opracowania obejmuje trzy okresy. W sposób syntetyczny zarysowano złożone procesy polityczne i społeczne zachodzące na terenie Sambii i późniejszych Prus Wschodnich, jakie miały miejsce w minionych wiekach. Zasadnicza część pracy skupia się na problematyce współczesnych relacji społeczno-gospodarczych zachodzących w obwodzie, na budowie dotychczasowych powiązań bałtyckich. Przyszłości, szczególnie w kontekście Europy Bałtyckiej, dotyczą możliwe scenariusze rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej.

Opracowanie ma charakter analityczno-syntetyczny, dokumentujący główne trendy rozwojowe, a także osiągnięcia i problemy mające miejsce u naszego wschodniego sąsiada. Jako podstawową procedurę zastosowano w pracy metodę wyboru ogniw wiodących. Jako uzupełnienie przyjęto metodę analizy kartograficznej, konfrontując ją z wynikami analizy źródeł pisanych i rezultatami autopsji (obserwacji uczestniczącej). Autor w ciągu ostatnich 20 lat kilkakrotnie w ciągu roku brał czynny udział w seminariach i konferencjach naukowych organizowanych przez geografów, ekonomistów i politologów w Bałtyckim Federalnym Uniwersytecie im. I. Kanta w Kaliningradzie. Wielokrotnie miał także możliwość szczegółowego poznania prawie całego obszaru Obwodu Kaliningradzkiego i osobistego zapoznania się z wieloma zjawiskami oraz procesami, które na tym terenie miały i mają miejsce.

Nakreślony cel i zakres przestrzenny opracowania wymagał, obok podstawowej literatury przedmiotu, zgromadzenia w latach 1991-2012 obfitego zestawu materiałów źródłowych. Zebrano je głównie w Bałtyckim Federalnym Uniwersytecie im. I. Kanta w Kaliningradzie, w Leibniz-Institut für Länderkunde w Lipsku, w uniwersytetach Kilonii, Greifswaldu i Kłajpedy oraz Instytutu Paneuropejskiego (Pan-European Institute) w Turku i Turku School of Economics.

Z polskich uniwersytetów największymi zasobami materiałów źródłowych wyróżnia się Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie oraz Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. Niezwykle przydatne były też kwerendy w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie, w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, w Instytucie Zachodnim w Poznaniu, w Ośrodku Studiów Wschodnich w Warszawie i na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Autor korzystał także z dorobku wielu organizacji i fundacji zajmujących się poszczególnymi wycinkami badań dotyczących Kaliningradu, m.in. Fundacji im. Stefana Batorego z Warszawy i Wspólnoty Kulturowej „Borussia” z Olsztyna.

We wstępnej części praca nawiązuje do genezy i usytuowania rosyjskiej eksklawy. Dalej zaprezentowano walory przyrodnicze i zasoby naturalne obwodu. Zwrócono także uwagę na tak istotne współcześnie zagadnienia ochrony środowiska. Następnie w sposób syntetyczny przedstawiono zarys historii regionu do czasu utworzenia Obwodu Kaliningradzkiego. Najbardziej charakterystyczne zjawiska i przemiany zachodzące w gospodarce obwodu, podzielone na sześć okresów, począwszy od odbudowy ze zniszczeń wojennych, aż do 2010 r. zaprezentowano w kolejnym rozdziale. Dalej przybliżono funkcjonowanie władz

państwowych i nowopowstałych samorządów oraz związany z tym podział administracyjny.

Z kolei autor starał się wyjaśnić podstawowe zależności związane z całkowitą wymianą ludności na tym terenie, problemami z tożsamością nowych mieszkańców, kształtowaniem się początków społeczeństwa obywatelskiego oraz zmianami w sieci osadniczej.

Ze zrozumiałych względów skupiono się na sytuacji ekonomicznej obwodu. Szczegółowej analizie poddano przemysł, rolnictwo, budownictwo i rozwijającą się turystykę.

Eksklawowe położenie Obwodu Kaliningradzkiego względem Rosji spowodowało, że szczególną uwagę zwrócono na powiązania transportowe regionu. Bardzo ważną rolę pełnią tu porty morskie. Powiązania żeglugowe, w tym promowe stanowią obok kolei środek niezbędny do rozwijania gospodarki i handlu nie tylko w ramach Rosji, ale także w ramach rozwijającej się coraz intensywniej współpracy bałtyckiej, w której Kaliningrad zajmuje coraz większą pozycję.

Z problemów wewnętrznych obwodu skoncentrowano się na dwóch zagadnieniach. Pierwsze dotyczy zagrożenia deficytem energetycznym i działań z tym związanych, drugie przybliży niełatwą sytuację zdrowotną miejscowej ludności.

Spojrzenie na Kaliningrad z punktu widzenia Federacji Rosyjskiej zaprezentowano przez pryzmat Specjalnej Strefy Ekonomicznej „Jantar” oraz wybranych problemów związanych z militaryzacją obwodu.

Rosnący udział Kaliningradu w nowych formach współpracy bałtyckiej rozwijającej się na wielu płaszczyznach, w tym planowania, transportu i ochrony środowiska, a także współpracy instytucji i organizacji pozarządowych, które w coraz większym stopniu tworzą różnorodne sieci powiązań przez Bałtyk pozwalają sądzić, że formy tu wypracowane mogą stanowić w przyszłości „modelowe rozwiązania” pomiędzy Federacją Rosyjską a Europą Bałtycką. Bardzo ważną rolę spełnia tu współpraca euroregionalna, w której Obwód Kaliningradzki jest szczególnie zaangażowany.

Końcowe fragmenty poświęcono perspektywom dalszego rozwoju obwodu i jego roli w integracji bałtyckiej, wskazano jednocześnie na niebezpieczeństwa i zagrożenia, jakie mogą się pojawić. Rezultatem tych rozważań są hipotetyczne i możliwe scenariusze rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego. Od tego, który z nich stanie się rzeczywistością uzależnione będą losy nie tylko Kaliningradu, ale i w dużym stopniu całej Europy Bałtyckiej.

Ze względu na to, że w Polsce dyskusja dotycząca pojęcia enkawy i eksklawy dopiero się rozpoczyna i wykracza poza ramy prezentowanej pracy, autor przyjął za L. Kotschem definicję, wg której to samo terytorium jest z punktu widzenia kraju macierzystego eksklawą, a z perspektywy państw go otaczających enklawą.¹⁰

¹⁰ Szerzej rozwinął to M. Chełminiak w pracy z 2008 r. pt. Polska a zmiana geopolitycznego statusu Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, [w:] A. Żukowski (red.), Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej, Toruń.

Ponieważ nie istnieją pełne dane statystyczne z ostatnich kilkudziesięciu lat dotyczące Obwodu Kaliningradzkiego, w szczególności z okresu kiedy był regionem zamkniętym, autor starał się przy pomocy dostępnych materiałów przybliżyć i udokumentować najważniejsze wydarzenia mające zasadniczy wpływ na złożone i skomplikowane procesy rozwoju społecznego i gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego.

Przegląd dokonań badawczych

Literatura prezentująca problematykę Kaliningradu jest stosunkowo obszerna. Prace z tej dziedziny są w znacznym stopniu rozproszone, zarówno w sensie ośrodków, jak i tematyki podejmowanych badań. Budzi zastanowienie jak niewielka liczba prac przedstawia w sposób kompleksowy całość stosunków i relacji zachodzących na tym skrawku nadbałtyckiej ziemi. Zdaniem W. Kotowicza i A. Żukowskiego, bardzo mało jest publikacji zwartych o charakterze monograficznym. Większość dotychczasowych polskich opracowań to raporty i ekspertyzy przygotowywane na bieżące potrzeby polskich ośrodków decyzyjnych.¹¹

Zainteresowanie problematyką Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej wzrosło na początku lat 90. XX w. Badaniami tego fragmentu dawnych Prus Wschodnich w Polsce zajmowali się historycy, politolodzy, geografowie, ekonomiści, prawnicy i socjolodzy, okazjonalnie także przedstawiciele innych dyscyplin reprezentujących prawo, biologię, oceanografię i inne kierunki. Z opracowań historycznych dotyczących badań Królewca oraz Prus Wschodnich najwięcej prac powstało w Ośrodku Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie oraz w Instytucie Historii Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie pod kierunkiem J. Jasińskiego oraz S. Achremczyka.¹² Okazjonalnie historią i współczesnymi zagadnieniami Obwodu Kaliningradzkiego zajmowano się także na Wydziale Humanistycznym Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku.¹³

Najbardziej prężnym ośrodkiem badań politologicznych zajmujących się problematyką kaliningradzką jest Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego kierowany przez A. Żukowskiego i zespół jego współpracowników (M. Chelminiak, W.T. Modzelewski, W. Kotowicz). Odzwierciedleniem

¹¹ W. Kotowicz, A. Żukowski, 2008, op.cit. s. 40-41.

¹² J. Jasiński, 1994, *Historia Królewca, Szkice z XIII-XX wieku*, Olsztyn; S. Achremczyk, 2005, *Olsztyńskie badania dziejów Królewca i Kaliningradu po 1945 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3.

¹³ W. Galcow, R. Sudziński, (red.), 2004, *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność*, Włocławek.

badan tu prowadzonych są znakomite publikacje wydawane przez ten instytut.¹⁴ W Instytucie Politologii Uniwersytetu Gdańskiego problematyką współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim zajmował się G. Grzelak.¹⁵ Obwód Kaliningradzki w kontekście przemian europejskich stanowił także pole zainteresowań A. Chodubskiego. Prace o charakterze politycznym i geopolitycznym powstawały również na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego oraz w Wyższej Szkole Komunikowania i Mediów Społecznych w Warszawie.

Prace z pogranicza socjologii, poszerzone o zagadnienia polityczne, gospodarcze i ekologiczne Obwodu Kaliningradzkiego inicjowane są od lat 90. XX w. przez Instytut Zachodni w Poznaniu. Badania prowadzone przez A. Wolff-Powęską rozwija A. Sakson.¹⁶ Opracowania A. Saksona dotyczą nie tylko Kaliningradu, ale całego obszaru byłych Prus Wschodnich.¹⁷ Wiele raportów i artykułów na ten temat publikowanych było w „Przeglądzie Zachodnim”.¹⁸

Studium socjologiczne dotyczące religijności na przykładzie Kaliningradu przygotowane zostało na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie przez ks. S. Gorgola.¹⁹

System ochrony prawnej Obwodu Kaliningradzkiego, poszerzony o analizę statusu Wolnej Strefy Ekonomicznej „Jantar” oraz strategię rozwoju społeczno-

¹⁴ A. Żukowski, (red.), 2004, Polska wobec Obwodu Kaliningradzkiego, Olsztyn; A. Żukowski, (red.), 2008, Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej, Toruń; W.T. Modzelewski, 2006, Polska – Obwód Kaliningradzki FR. Polityczne uwarunkowania współpracy transgranicznej, Olsztyn; M. Chełmiński, 2009, Obwód Kaliningradzki FR w Europie. Rosyjska enklawa w nowym międzynarodowym ładzie politycznym, Toruń; W. Kotowicz, A. Żukowski, 2004, Zarys problematyki stanu badań nad Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, [w:] M.J. Malinowski, M. Burdelski, R. Ożarowski (red.), Problemy badawcze politologii w Polsce, Gdańsk–Warszawa.

¹⁵ G. Grzelak, 2002, Pomorze i Obwód Kaliningradzki – współpraca międzynarodowa 1992-2002, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, nr 2.

¹⁶ A. Wolff-Powęska, D. Bingen (red.), 2004, Königsberg–Królewiec–Kaliningrad: dziedzictwo geopolityczne, [w:] Polacy–Niemcy. Sąsiedztwo z dystansu, Poznań.

¹⁷ A. Sakson, 2011, Od Kłajpedy do Olsztyna. Współcześni mieszkańcy byłych Prus Wschodnich: Kraj Kłajpedzki, Obwód Kaliningradzki, Warmia i Mazury, Poznań.

¹⁸ np. A. Sakson, 1993, Teraźniejszość i przyszłość Obwodu Kaliningradzkiego, „Przegląd Zachodni”, nr 3; G. Fiodorow, 1993, Możliwe warianty rozwoju społeczno-ekonomicznego Obwodu Kaliningradzkiego, „Przegląd Zachodni”, nr 3.

¹⁹ S. Gorgol, 2000, Religijność katolików w środowisku wielkomiejskim: studium socjologiczne na przykładzie Kaliningradu, maszynopis rozprawy doktorskiej – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.

-gospodarczego obwodu opracowano na Wydziale Prawa Uniwersytetu Gdańskiego przez zespół pod kierunkiem A. Sylwestrzaka.²⁰

Kwestie roli Obwodu Kaliningradzkiego w systemie militarnym Rosji podejmowane były w Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni oraz w Akademii Obrony Narodowej w Warszawie. Publikacje z tego zakresu drukowane są w „Przeglądzie Morskim” oraz „Zeszytach Akademii Obrony Narodowej”.²¹

Zagadnienia ekonomiczne Obwodu Kaliningradzkiego stanowiły jeden z tematów badań prowadzonych w Zakładzie Badań Gospodarki Państw Bałtyckich, w Instytucie Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. E. Teichmann i K. Falkowski badali wpływ poszerzenia Unii Europejskiej na konkurencyjność gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego.²² Badaniem porównawczym małych i średnich przedsiębiorstw w Euroregionie Niemen i Obwodzie Kaliningradzkim zajmowała się O. Mikołajczyk z Katedry Finansów Kolegium Zarządzania i Finansów SGH w Warszawie. Transformacja i transgraniczna współpraca gospodarcza na wschodnim pograniczu Polski, w tym współpraca z Obwodem Kaliningradzkim, stanowiła temat badań W. Kosiedowskiego z Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Z ośrodkiem tym związana była także E. Kulesza z Katedry Polityki i Gospodarki Regionalnej badająca wpływ polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej na rozwój lokalny.²³ Relacje gospodarcze z obwodem badane były także przez J. Zauchę z Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego.²⁴

Współpraca transgraniczna z Obwodem Kaliningradzkim stanowiła także temat badań w Katedrze Polityki Gospodarczej i Regionalnej prowadzonej przez zespół R. Koszyk-Białobrzeskiej UWM w Olsztynie. Wybrane aspekty ekonomiczne

²⁰ A. Sylwestrzak, (red.), 1994, Ustrój prawny Obwodu Kaliningradzkiego, Gdańsk.

²¹ np. R. Szynowski, 1998, Siły zbrojne Rosji w Obwodzie Kaliningradzkim, „Przegląd Morski”, nr 6; J. Zawadzki, 2003, Morskie lotnictwo uderzeniowe Floty Bałtyckiej Federacji Rosyjskiej, „Przegląd Morski”, nr 1; R. Szynowski, 2004, Obwód Kaliningradzki na politycznej, gospodarczej i militarnej mapie Europy na przełomie XX i XXI w., „Przegląd Morski”, nr 1; R. Szynowski, 2005, Obwód Kaliningradzki a bezpieczeństwo regionu. Przełom wieków, „Przegląd Morski”, nr 7-8.

²² E. Teichmann, K. Falkowski, 2002, Kierunki i możliwości współpracy Polski, Litwy i Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej w kontekście rozszerzonej Unii Europejskiej, „Zeszyty Naukowe”, SGH, nr 13, Warszawa; K. Falkowski, 2004, Stosunki gospodarcze Polski z Obwodem Kaliningradzkim, [w:] P. Bożyk (red.), Stosunki gospodarcze Polska–Rosja w warunkach integracji z Unią Europejską, Warszawa; K. Falkowski, 2007, Obwód Kaliningradzki – wyzwaniem dla europejskich procesów integracyjnych, [w:] K. Żukrowska (red.), Procesy integracyjne i dezintegracyjne w gospodarce światowej, Warszawa.

²³ E. Kulesza, 2003, Współpraca transgraniczna jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie gmin polskiego pogranicza z Rosją), Toruń.

²⁴ J. Zaucha, 1995, Dylematy współpracy gospodarczej z Obwodem Kaliningradzkim, „Rynki Zagraniczne”, nr 130; J. Zaucha, G. Fedorow, A. Aimonowa, N. Oding, (red.), 2008, Siewiero-Zapad Rossiji w riegionie Bałtijskogo moria: problemy i pierspektiwy ekonomiczeskogo wzaimodiejstwija i sotrudniczestwa, Kaliningrad.

Obwodu Kaliningradzkiego badano w Wyższej Szkole Informatyki i Ekonomii w Olsztynie, w Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, na Uniwersytecie w Białymstoku, w Wyższej Szkole Finansów i Zarządzania w Białymstoku oraz w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Białymstoku.

Badania geograficzno-ekonomiczne dotyczące obszarów przygranicznych Polski, w tym i sąsiedztwa z Obwodem Kaliningradzkim, zapoczątkowane zostały w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk w Warszawie w 1992 r. Prace A. Stasiaka, M. Rościszewskiego, P. Eberhardta, B. Degórskiej i T. Komornickiego w części dotyczyły współpracy przygranicznej z Obwodem Kaliningradzkim. Kolejne badania prowadzili H. Powęska oraz M. Kowalski, a także M. Proniewski i W. Zgliński. Rezultaty tych badań referowane były na wielu konferencjach. Doczekały się też szeregu publikacji.²⁵ Relacje transgraniczne w rozwoju lokalnym i regionalnym, w tym także dotyczące Obwodu Kaliningradzkiego stanowiły pole badań geograficzno-ekonomicznych R. Szula z Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego Uniwersytetu Warszawskiego.

Współpraca transgraniczna z Obwodem Kaliningradzkim jest także jednym z głównych nurtów badawczych prowadzonych od połowy lat 90. XX w. przez zespół pracowników Katedry Geografii Rozwoju Regionalnego Instytutu Geografii Uniwersytetu Gdańskiego kierowanym przez T. Palmowskiego, w składzie R. Anisiewicz, K. Kondratowicz, K. Kopeć, T. Michalski, M. Pacuk, M. Tarkowski i J. Wendt.²⁶

²⁵ A. Stasiak, T. Komornicki, (red.), 1994, Problemy współpracy przygranicznej pomiędzy Polską i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, IGIPZ PAN, Warszawa; T. Komornicki, 1995, I polsko-rosyjskie seminarium naukowe pt. „Problematyka współpracy przygranicznej pomiędzy Polską i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej”, Stare Jabłonki 10-14.04, „Przegląd Geograficzny”, z. 1-2.

²⁶ T. Palmowski, 1996, Aktywizacja Zalewu Wiślanego w perspektywie współpracy z regionem królewieckim [w:] T. Lijewski, J. Kitowski (red.), „Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG”, Tom I, Warszawa–Rzeszów, s. 177-181; M. Pacuk, T. Palmowski, 1998, The Development of Kaliningrad in the Light of Baltic Co-operation, The NEBI Yearbook 1998, Berlin, Heidelberg, New York, s. 267-282; T. Palmowski, 1999, Bałtyckie porty Rosji i perspektywy ich rozwoju, [w:] J. Kitowski (red.), „Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG”, Tom V, Warszawa–Rzeszów, s. 285-295; J. Wendt, 1998, Communication Connections between Poland, Kaliningrad Region, Byelorussia and Lithuania, [w:] M. Koter, K. Heffner (red.), Borderlands or Transborder Regions – Geographical, Social and Political Problems, Łódź; T. Palmowski, 1999, Obwód Kaliningradzki wobec przemian w Europie Bałtyckiej, [w:] J. Kitowski (red.), Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej, „Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego”, Nr 18, Rzeszów, s. 89-109; T. Palmowski, 2001c, Trudny Kaliningrad. Problemy wewnętrzne enklawy, Pomorski Przegląd Gospodarczy nr 3/2001(15), s. 15-20; T. Palmowski, 2001b, Klucz w Kaliningradzie, Rosyjska enklawa a Unia Europejska, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, nr 4/(16), s. 12-17; T. Palmowski, 2001a, Kaliningrad and its internal problems, [w:] J. Wendt, A. Ilies (eds.), Chosen problems of political geography in Central Europe, Gdańsk, s. 43-49; T. Palmowski,

2002b, Kaliningradzkie scenariusze. Jaka będzie przyszłość kaliningradzkiej enklawy?, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, nr 2/(20), s. 35-38; T. Palmowski, 2002a, Kaliningrad jako bałtycki region transportowy, [w:] J. Wendt (red.), Wybrane zagadnienia z geografii transportu, Szczecin, s. 50-56; T. Palmowski, 2003b, Kaliningrad a proces integracji bałtyckiej, [w:] A. Stasiak (red.), Księga poświęcona pamięci profesora Marcina Marii Rościszewskiego, „Geopolitical Studies”, vol. 10, Warsaw, s. 111-119; T. Palmowski, R. Anisiewicz, 2003, Development of new form of co-operation between the Tri-City and Kaliningrad district, [w:] T. Palmowski, G. Fedorov, V. Korneevets (eds.), Economic, geopolitical and social problems of co-operation between Kaliningrad and Poland, „Coastal Regions”, 6, Gdynia–Pelplin, s. 100-114; T. Palmowski, 2003a, Geopolitical context for the development of new forms of co-operation between the Tri-City and Kaliningrad Oblast, [w:] J. Kitowski (ed.), Eastern dimension of European Union, „Geopolitical Studies”, vol. 11, Warsaw, s. 439-449; T. Palmowski, 2004, The role of Kaliningrad in the process of Baltic integration, [w:] T. Palmowski (ed.), The framework of regional development in cross-border areas of North-Eastern Poland and Kaliningrad Oblast, Coastal Regions 8, Gdynia–Pelplin, s. 28-34; T. Palmowski, K. Kondratowicz, 2004, Piloting region, or the outskirts? Future scenarios for the Kaliningrad Oblast, [w:] J. Wendt, F. Bente, V. Bodocan (eds.), Poland and Romania before enlargement of European Union and NATO, Warsaw, s. 157-160; T. Palmowski (red.), 2007a, Pogranicze polsko-rosyjskie. Problemy współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim, Gdynia–Pelplin; T. Palmowski, 2007, Współpraca z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej jako czynnik rozwoju regionalnego, Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby opracowania Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, Tom II, Warszawa, s. 71-107; T. Palmowski, K. Kondratowicz, 2008, Wybrane problemy gospodarczej współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, [w:] M. Rutkowski (red.), Relacje nowych krajów Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską (w aspekcie politycznym, ekonomicznym, kulturowym i społecznym), Białystok, s. 277-289; T. Palmowski, 2008a, Bipolarna model międzyregionalnego sojusznictwa, Triochgradje (Polsza) – Kaliningrad (Rosja), (Bipolar Pattern of Interregional Cooperation), „Kosmopolis” no 2 (21), s. 134-140; T. Palmowski, 2008b, Problemy współpracy transgranicznej Trójmiasta z Obwodem Kaliningradzkim, [w:] A. Ignasiak-Szulc, W. Kosiedowski (red.), Problemy współpracy gospodarczej w Regionie Bałtyckim w kontekście integracji europejskiej, Toruń, s. 141-149; T. Palmowski, 2008c, Uwarunkowania rozwoju przestrzennego Polski wynikające z położenia w sąsiedztwie z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. Rekomendacje dla KPZK, [w:] K. Saganowski, M. Zagrzejska-Fiedorowicz, P. Żuber (red.), Ekspertyzy do koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, Tom III, s. 65-106; T. Palmowski, 2009, Nowa aglomeracja bipolarna wokół Zatoki Gdańskiej?, [w:] M. Maik (red.), Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowania, Bydgoszcz, s. 247-260; T. Palmowski, M. Tarkowski, 2010, Local Self Governments’ Cross Border Cooperation in North Eastern Voivodships in Poland with Kaliningrad Oblast of the Russian Federation, [w:] E. Knappe, E. Müller (Hrsg.), Geographische Tätigkeitsfelder, Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig, s. 95-105; T. Palmowski, 2010b, New conditions for spatial development in Polish-Russian border region, [w:] P. Churski, W. Ratajczak (eds.), Regional Development and regional policy in Poland: First experiences and new challenges of the European Union membership, Part II, „Studia Regionalia”, Vol. 27, Part II, Warsaw, s. 270-282; T. Palmowski, 2010a, Dylematy energetyczne Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej, [w:] M. Rutkowski, M. Proniewski (red.), Relacje nowych krajów Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską (w aspekcie infrastrukturalnym: transport, energetyka, ekologia), Białystok, s. 73-84; T. Palmowski, 2010c, Problems of cross-border cooperation between Poland and the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation, „Quaestiones Geographicae”, 29(4), Poznań, s. 75-82.

Niektóre prace wnoszące istotny wkład w badanie Obwodu Kaliningradzkiego w ciągu ostatnich dwudziestu lat dotyczyły wybranych problemów fizyczno-geograficznych, ochrony środowiska, nauki, turystyki, infrastruktury transportowej oraz zagadnień społeczno-gospodarczych zachodzących w badanym regionie.

Poza ośrodkami uniwersyteckimi dokumentowaniem sytuacji politycznej, ekonomicznej i społeczno-gospodarczej w Obwodzie Kaliningradzkim zajmuje się utworzony w 1990 r. w Warszawie Ośrodek Studiów Wschodnich. W latach 1993-1997 wydawano tu co miesiąc „Biuletyn Kaliningradzki”. B. Cichocki oraz K. Pełczyńska-Nałęcz wraz ze współpracownikami, przygotowali w ramach „Materiałów OSW” oraz „Prac OSW”, szereg analiz politycznych i ekonomicznych dotyczących Obwodu Kaliningradzkiego.²⁷ Innym ważnym ośrodkiem, w którym dokumentuje się wydarzenia i procesy zachodzące w obwodzie jest Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. E. Wojnowski, T. Baryła, oraz W. Hojszczyk w roku 1994 zapoczątkowali comiesięczne wydawanie biuletynu „Obwód Kaliningradzki. Przegląd faktów, wydarzeń, opinii”. W 2007 r. zmieniono tytuł na „Regiony i Pogranicza. Kaliningrad. Fakty, wydarzenia, opinie”. Od 2010 r. „Regiony i Pogranicza” redagowane przez T. Baryłę i W. Hojszczyka ukazują się jako kwartalnik. Działające przy OBN Towarzystwo Naukowe wydaje także kwartalnik pt. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, w którym poza artykułami dotyczącymi dawnego Królewca, pojawiają się publikacje poświęcone problemom społecznym i gospodarczym współczesnego Kaliningradu, w dużej części przygotowane przez E. Wojnowskiego.

Problematyka kaliningradzka podejmowana jest także przez niektóre stowarzyszenia i fundacje. Jedną z nich jest Fundacja im. Stefana Batorego z Warszawy. Wspiera ona działania polskich organizacji pozarządowych i władz lokalnych z partnerami rosyjskimi, opracowuje raporty, np. pióra G. Gromadzkiego i A. Wilka dotyczące rosyjskiej enklawy wewnątrz Unii Europejskiej.²⁸ Wspólnota Kulturowa „Borussia” z Olsztyna zajmuje się popularyzowaniem obwodu nie tylko na płaszczyźnie kultury, ale także i nauki.²⁹ Zagadnienia dotyczące Obwodu Kaliningradzkiego podejmowane są także w wydawanym przez stowarzyszenie periodyku pt. „Borussia”.³⁰

²⁷ np. J. Rogoża, A. Wierzbowska-Miazga, I. Wiśniewska, 2012, Wyspa na uwiezi. Kaliningrad między Moskwą a Unią Europejską, „Prace OSW”, nr 41, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.

²⁸ G. Gromadzki, A. Wilk, 2001, Przewycięzanie obcości. Kaliningrad jako rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej, Warszawa.

²⁹ E. Romanowska, B. Samojłowicz, 2004, Polsko-rosyjska współpraca transgraniczna, Olsztyn.

³⁰ np. G. Kretinin, 1992, Współczesne problemy kulturalne i polityczne obwodu kaliningradzkiego, „Borussia”, nr 3-4; S. Kargopolow, 1995, Obwód kaliningradzki na obszarze byłych Prus Wschodnich, „Borussia”, nr 10; M. Dębicki, 2008, Obwód kaliningradzki i polsko-kaliningradzkie sąsiedztwo w perspektywie społeczno-historycznej, „Borussia”, nr 43.

Problematyka Obwodu Kaliningradzkiego poza publikacjami naukowymi, poruszana jest również w wielu artykułach o charakterze popularnym i popularnonaukowym. Pełne opracowanie i zestawienie całego polskiego dorobku w tym zakresie do roku 2008 przygotowane zostało przez zespół A. Żukowskiego.³¹

Obwód Kaliningradzki, podobnie jak dawne Prusy Wschodnie, stanowi obiekt badań geografów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin z Republiki Federalnej Niemiec. Przewodzącym ośrodkiem jest tu Leibniz-Institut für Länderkunde z Lipska. Opracowania E. Knappe dotyczą głównie zagadnień rolnictwa, osadnictwa wiejskiego i przekształceń urbanizacyjnych na terenie obwodu.³² W Lipsku wydawane są także dwa periodyki „Europa Regional” i „Daten-Fakten-Literatur”. W pierwszym z nich regularnie pojawiają się artykuły dotyczące Obwodu Kaliningradzkiego, drugi posiada charakter tematyczny. Od 2004 r. Kaliningradowi zostały poświęcone trzy tomy.³³ Inne publikacje wydawane w tym ośrodku także poruszają problematykę kaliningradzką.³⁴

W Instytucie Geografii i Geologii Uniwersytetu Ernst Moritz Arndt w Greifswaldzie badaniami procesów gospodarczych zachodzących w Obwodzie Kaliningradzkim zajmuje się Ch. Bülow.³⁵ Ch. Wellman i jego współpracownicy z Uniwersytetu Christiana Albrechtsa w Kilonii analizują Obwód Kaliningradzki z perspektywy niemieckiej, zajmują się także współpracą transgraniczną i koncepcją Kaliningradu jako regionu pilotażowego.³⁶ Sporadycznie badania naukowe

³¹ A. Żukowski, 2008, Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej. Teraźniejszość i wyzwania przeszłości, Toruń.

³² E. Knappe, 1993a, Der Wandel der Landnutzung im Kaliningrad, Gebiet, „Europa Regional”, 1; E. Knappe, 1993b, Der Wandel der Landnutzung in der Region Kaliningrad, „Europa Regional”, 2; E. Knappe, 1994a, Der Transformationprozeß in der Region Tschernjachowsk, „Europa Regional”, 4; W. Kornejew, E. Knappe, 1996, Die Viehwirtschaft im Gebiet Kaliningrad, „Europa Regional”, 3.

³³ W. Orlenok, 1994, Natur, Wirtschaft und Ökologie der Stadt Kaliningrad, „Daten-Fakten-Literatur zur Geographie Europas”, 1; E. Knappe, 2004, Kaliningrad aktuel, „Daten-Fakten-Literatur zur Geographie Europas”, 7; H. Liedtke, 2011, Die Landschaften Ostpreußen, „Daten-Fakten-Literatur zur Geographie Europas”, 10.

³⁴ np. E. Knappe, E. Müller (Hrsg.), 2010, Geographische Tätigkeitsfelder, von der feldforschung bis zur Planungspraxis, Leipzig.

³⁵ Ch. Bülow, 2008, Ekonomiceskoje razwitiije Kaliningradskoj Oblasti, [w:] Aktualnyje problemy geografii nowoj Rossiji, Sankt Peterburg; Ch. Bülow, 2011b, Wirtschafts – und sozialgeographische Regionalanalyse der russischen Oblast Kaliningrad, Uelvesbüll; Ch. Bülow, 2011a, Aufschwung in Kaliningrad – Wirtschaftsboom durch gezielte Förderung aus Moskau, „OSTEUROPA-Wirtschaft”, 56 Jhg., 3-4.

³⁶ Ch. Wellman, 2000, Die russische Exklave Kaliningrad als konfliktsyndrom, „Die Friedens – Werte, Journal of International Peace and Organization”, bd.75, H. 3-4; L. Karabeshkin, Ch. Wellman, 2004, The Russian Domestic Debate on Kaliningrad, integrity, identity and Economy, Münster; Ch. Wellman, 2005, Grenzüberschreitende Kooperation mit der russischen Oblast Kaliningrad: einige Besonderheiten – insbesondere aus deutscher perspective, [w:] H. Brezinski, K. von Delhaes (Hrsg.), Die Entwicklung interregionaler Netzwerke und

z tego zakresu podejmowane są przez takie ośrodki, jak Flensburg, Stuttgart, Marburg, Berlin, Kilonia, Bonn, Kolonia, Osnabrück, Getynga i inne.³⁷

Interdyscyplinarne czasopismo „Osteuropa” zajmujące się badaniami krajów i regionów Europy Wschodniej, na łamach którego wyniki swoich badań prezentują zarówno autorzy ze Wschodu, jak i z Zachodu, poświęciło tom 2-3 z roku 2003 przyszłości Obwodu Kaliningradzkiego.³⁸ Artykuły podejmujące tę tematykę ukazują się w „Osteuropa” dosyć regularnie.³⁹ Z innych czasopism wymienić należy „Zeitschrift für Ostforschung”, „Geographische Rundschau”, „Internationales Verkehrswesen”, „Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie”, „Wirtschaftsgeogra-

länderübergreifender Kooperation in Ostmitteleuropa, Freiberg; H.M. Birckenbach, Ch. Wellman, 2006/20007, Kaliningrad – eine europäische Pilotregion? Die Perspektive der Friedens- und Konfliktforschung, „Spiegel der Forschung”, 23, H.1-2; H.M. Birckenbach, Ch. Wellman, 2001, Das Dilemma der EU-Osterweiterung. Perspektiven Europäischer Politik am Beispiel der nordwestlichen Grenze Russlands und seine Exklave Kaliningrad, [w:] R. Stanley (Hrsg.), Gewalt und Konflikt in einer globalisierten Welt – Festschrift für Ulrich Albrecht, Wiesbaden.

³⁷ np. A. Skarzinskaite, 2001, Migration and forced migration in the Kaliningrad oblast of Russia, Flensburg; E. Weise, (Hrsg.), 1996, Handbuch der historischen Stätten. Ost und Westpreußen, Stuttgart; P. Wörster, 1980, Das nördliche Ostpreußen nach 1945, Marburg; A. Dippe, W. Grebnew, 1996, Kaliningrad – Ratgeber für Investoren. Die besondere Wirtschaftszone im Kaliningrader Gebiet – Perspektiven unternehmerischen Wirkens. Berlin; H. Dörrenbächer, 1994, Die Sonderwirtschaftszone Jantar von Kaliningrad (Königsberg), Bilanz und Perspektiven, Bonn; Ch. Haese, 1996, Lebensmittelverbrauch und Konsumverhalten im Oblast Kaliningrad während der Transformation, [w:] G. Fiodorow, J. von Braun, V. Kornejewez (Hrsg.), Agrar und Ernährungswirtschaft im Oblast Kaliningrad: Situation und Strategien zur Entwicklung, Kiel; M. Hoff, H. Timmermann, 1993, Kaliningrad (Königsberg), eine Exklave in der Baltischen Region, „Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien” 17, Köln; A. Jammers, (Hrsg.), 2002, Königsberg und sein Umland. Ansichten und Pläne aus Staatsbibliothek zu Berlin, Berlin; F. Kluge, (Hrsg.), 1994, „Ein schicklicher Platz”? – Königsberg/Kaliningrad in der Sicht von Bewohnern und Nachbarn, Osnabrück; V. Major, 2001, Kaliningrad/Königsberg: Auf dem schweren Weg zurück nach Europa – Bestandsaufnahme und Zukunftsvisionen aus einer europäischen Krisenregion, Münster–Hamburg–London; P. Brodersen, 2008, Die Stadt im Westen. Wie Königsberg Kaliningrad wurde, Göttingen.

³⁸ Die Zukunft Kaliningrad Konfliktschichten und Kooperationsfelder, 2003, „Osteuropa”, 53, H. 2-3.

³⁹ np. A. Nikzentaitis, 1995, Das Kaliningrader Gebiet im Spannungsfeld internationaler Interessen – Unter besonderer Berücksichtigung der deutsch-litauischen Beziehungen, „Osteuropa”, 45, H.10; H. Gödeke, 1998, Das Programm für die Sonderwirtschaftszone Kaliningrad 1998-2000. Maßnahmen Russlands zur Stabilisierung seiner Ostsee Position, „Osteuropa”, 48, H.11; R. Vetter, 2000, Kaliningrad und die Osterweiterung der Europäischen Union. Kooperationsbemühungen zum Ausgleich zivilisatorischer Unterschiede, „Osteuropa”, 50, H.2; H. Timmermann, 2001, Kaliningrad – Eine Pilotregion für die Gestaltung der Partnerschaft EU-Rußland?, „Osteuropa”, 51, H.9; E. Matthes, 2001, Verbotene Erinnerung – Die Widerrentdeckung der Ostpreußischen Geschichte und regionales Bewusstsein im Gebiet Kaliningrad (1945-2001), „Osteuropa”, 51, H.11/12.

phische Studien” oraz periodyk „Mare Balticum” wydawany w Travemünde przez Ostsee–Akademie.⁴⁰

Niezwykle rzetelne analizy ekonomiczne dotyczące Obwodu Kaliningradzkiego opracowuje Instytut Paneuropejski (Pan-European Institute) skupiający zespół fińskich specjalistów z Uniwersytetu w Turku oraz Turku School of Economics kierowany przez wybitnego znawcę oraz badacza zagadnień i gospodarki rosyjskiej K. Liuhto. Od 2005 r. ukazuje się poradnik dla inwestorów przedstawiający główne informacje ekonomiczne obrazujące aktualne tendencje zachodzące w gospodarce kaliningradzkiej.⁴¹ Do 2011 r. wydano siedem edycji tego poradnika. Instytut Paneuropejski publikuje w cyklu dwumiesięcznym czasopismo elektroniczne „Baltic Rim Economies”, stanowiące świetne forum dyskusyjne dotyczące różnych form rozwoju i kształtowania Europy Bałtyckiej. Prawie każdy kolejny numer zawiera eksperckie artykuły poświęcone różnym zagadnieniom gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego.⁴²

Z opracowań litewskich na uwagę zasługują prace R. Lopaty, V. Situravičiusa i L. Zdanavičiusa z Uniwersytetu w Wilnie.⁴³ P. Joenniemi z Kopenhaskiego

⁴⁰ np. H. Hinkel, 1965, Die Verwaltungsgliederung im sowjetisch besetzten nördlichen Teil Ostpreußens, „Zeitschrift für Ostforschung”, 18; E. Buchhofer, 1998, Die Königsberger Insellage: Heikle Transitaufgaben für Polen und Litauen, „Geographische Rundschau”, 50, H. 1; G. Sebov, 1999, Kaliningrad: Logistikknoten für das Baltikum, „Internationales Verkehrswesen” 51, H.3; N. Wein, 1994, Die Exklave Kaliningrad/Königsberg. Eine geographische und geopolitische Bestandsaufnahme, „Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie”, H. 1-2; W. Stanley, E. Knappe, 1999, Kaliningrad and the changing geopolitics of the Baltic, „Wirtschaftsgeographische Studien”, H. 24/25; Die Hanse in Geschichte und Gegenwart – Königsberg/ Kaliningrad, 1996, „Mare Balticum”, Travemünde.

⁴¹ K. Liuhto, E. Pelto, P. Vahtra, 2005, Kaliningrad slide package for a foreign investor. Pan-European Institute, Turku, (www.tukkk.fi/pei/e); E. Pelto, 2005, Kaliningrad – Venäjän erityistalouden saarekkeena laajenneessa EU: ssa, Pan-European Institute, Turku; E. Pelto, K. Heiskanen, 2006, Kaliningrad slide package for a foreign investor. Pan-European Institute, Turku; K. Liuhto, 2007, Kaliningrad, an attractive location for EU investors, Electronic Publications of Pan-European Institute, 1, Turku (www.tse.fi/pei/e); K. Liuhto, A. Usanov, S. Peltonen, 2007, Kaliningrad slide package for a foreign investor. Pan-European Institute, Turku, (www.tse.fi/pei/e); M. Hägerström, 2009, Kaliningrad slide package for a foreign investor. Pan-European Institute, Turku, (www.tse.fi/pei/e); E. Laaksonen, 2011, Slide package for a foreign investor. Pan-European Institute, Turku, (www.tse.fi/pei/e).

⁴² np. Baltic Rim Economics 3/2011, zawiera ekspercki artykuł V. Kuzina (2011), pt. Post crisis economic growth in Kaliningrad region oraz A. Klemesheva (2011), pt. Immanuel Kant Baltic Federal University as an example of EU–Russia cooperation.

⁴³ R. Lopata, V. Situravičius, 1999, Lithuania and the Kaliningrad Oblast – a Clearer Frame for Cooperation, „Lithuanian Foreign Policy Review”, nr 3; R. Lopata, L. Jonavičius, V. Situravičius, L. Zdanavičius, (eds.), 2007, Assessment of the Long-term Development Programme and Strategy (2007-2016) of Kaliningrad Region of the Russian Federation, Vilnius.

Instytutu Badań nad Pokojem (COPRI)⁴⁴ część swoich opracowań poświęcił problematyce kaliningradzkiej.⁴⁵

Zagadnienia, głównie geopolityczne, dotyczące Kaliningradu poruszane są także w wielu ośrodkach badawczych Europy a także innych kontynentów.⁴⁶ Głównym centrum analiz procesów społeczno-gospodarczych zachodzących w Obwodzie Kaliningradzkim jest Bałtycki Federalny Uniwersytet im. I. Kanta w Kaliningradzie. Szeroki zakres badań prowadzony jest przez zespół G. Fedorowa wraz z V. Korniejewcem i J. Zwieriewem. W skład zespołu Katedry Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Geopolityki wchodzi także N. Klimenko, L. Emiljanowa, T. Garejew, A. Lewczenkow, A. Bielowa oraz T. Czekalina.⁴⁷ Geografów wspomagają politolodzy w osobach A. Klemeszewa i I. Żukowskiego.⁴⁸ Do tego dochodzą badania ekonomistów W. Bilczaka, W. Zacharowa, E. Winorukowa.⁴⁹ Badania z zakresu geografii fizycznej prowadzi W. Orlienok. Podejście ekologiczne reprezentują E. Krasnow, I. Błażcziszyn, W. Dedkow, G. Griszanzow.⁵⁰

⁴⁴ COPRI – Copenhagen Peace Research Institute.

⁴⁵ P. Joenniemi, J. Pravitz, 1999, Kaliningrad: The European amber region; Aldershot, P. Joenniemi, S. Dewar, L.D. Fairle, 2000, The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union, Stockholm; C.S. Browning, P. Joenniemi, 2004, Contending Discourses of Marginality: The Case of Kaliningrad, „Geopolitics”, 9(3).

⁴⁶ np. F. Tétart, 2007, Géopolitique de Kaliningrad, une “île” au sein de l’Union européenne élargie, Paris; S. Huisman, 2002, A New European Union policy for Kaliningrad, Paris; I. Oldberg, 2001, Kaliningrad: Russian Exclave, European Exclave, Stockholm; A. Songal, 2000, Kaliningrad Oblast: towards a European dimension, [w:] J. Baxendale, S. Dewar, D. Gowan (eds.), The EU and Kaliningrad: Kaliningrad and the Impact of EU Enlargement, London.

⁴⁷ A. Chłopeckij, G. Fedorow, 2000, Kaliningradskaja obłast’. Riegiion sotrudnicestwa, Kaliningrad; W. Orlienok, (red.), 2004, Gieografija jantarnogo kraja Rosiji, Kaliningrad; W. Orlienok, G. Fedorow, 2005, Riegiionalnaja gieografija Rossiji. Kaliningradskaja obłast’, Kaliningrad; W. Dedkow, G. Fedorow, 2006, Prostranstwiennoje, territorialnoje i łańdszaftnoje planirowanije w Kaliningradskoj obłasti, Kaliningrad; G. Fedorow, 2007, Socialno-ekonomiczeskoje razwitiije Kaliningradskoj obłasti, Kaliningrad; G. Fedorow, 2009, Znaje-tie li wy Kaliningradskuju obłast’?, Kaliningrad; J. Zwieriew, A. Klemeszew, G. Fedorow, 2005, Stratiegija razwitiija Kaliningradskoj obłasti: wzglad ekspiertow, „Kosmos”, 3; T. Garejew, G. Fedorow, 2005, Ewolucija ekonomiki Kaliningradskoj obłasti, „Kosmos”, 3.

⁴⁸ A. Klemeszew, G. Fedorow, 2004, Ot izolirowannogo eksklawa na Bałtikiie – k „koridoru razwitiija”. Altiernatiwy rossijskogo eksklawa na Bałtikiie, Kaliningrad; A. Klemeszew, S. Kozłow, G. Fedorow, 2002, Ostrow Sotrudnicestwa, Kaliningrad.

⁴⁹ W. Bilczak, W. Zacharow, 1998, Regionalnaja ekonomika, Kaliningrad; W. Bilczak, I. Samson, G. Fedorow, 2000, Kaliningradskij polus integracji, Grenoble–Kaliningrad; E. Winorukow, 2007, Ekonomiczeskaja spiecjalizacija Kaliningradskoj obłasti, Kaliningrad.

⁵⁰ E. Krasnow, A. Błażcziszyn, W. Szkickij, 1999, Ekologia Kaliningradskoj Obłasti, Kaliningrad; D. Berenbejm, W. Litwin, 1999, Oczerki prirody, Kaliningrad; I. Żukowskaja, (red.), 2008, Problemy izuczenija i ochrany prirodnoego i kulturnogo nasledija nacionalnogo parka „Kurszkaja kosa”, Kaliningrad; W. Dedkow, G. Griszanzow, (red.), 2010, Krasnaja kniga Kaliningradskoj obłasti, Kaliningrad.

Obwód Kaliningradzki posiada korzystne warunki przyrodnicze i kulturowe dla rozwoju turystyki. Badaniami rekreacji i turystyki zajmuje się E. Kropinowa.⁵¹

Na Uniwersytecie Kaliningradzkim ukazuje się kilka serii wydawniczych, w których znaczące części poświęcone są różnym zagadnieniom społecznym i gospodarczym Kaliningradu, a także jego roli w kształtującej się Europie Bałtyckiej. Jednym z nich jest „Wiestnik” Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu im. I. Kanta.⁵² W ramach Bałtyckiego Międzyregionalnego Instytutu Nauk Społecznych⁵³ publikowane są dwa wydawnictwa seryjne. Pierwsze to „Monografie”, w których poszczególne tomy poświęcone są m.in. Regionowi Morza Bałtyckiego i udziałowi Rosji w tym regionie, ze szczególnym uwzględnieniem roli eksklawy kaliningradzkiej.⁵⁴ Druga seria to „Region Współpracy”⁵⁵, w którym analizuje się m.in. rynek pracy, zagadnienia migracji, turystyki, problemy związane z eksklawowym położeniem, a także ze współpracą międzynarodową Obwodu Kaliningradzkiego.⁵⁶

Przy współpracy z Uniwersytetem w St. Petersburgu na uniwersytecie w Kaliningradzie wydaje się znakomity i wysoko ceniony w środowisku naukowym periodyk pt. „Baltic Region”, w którym tematyka Kaliningradu zajmuje poczesne miejsce. Dotyczy to zarówno historii, jak i zaopatrzenia w energię, współpracy transgranicznej, krajobrazu kulturowego, małych i średnich miast oraz turystyki i rekreacji w Obwodzie Kaliningradzkim.⁵⁷

⁵¹ E. Kropinowa, 2004, Turyzm, [w:] W. Orłionok (red.), *География янтарного края России*, Kaliningrad; E. Kropinowa, 2005, *Регionalно-экономический анализ формирования территориальных рекреационных систем*, Санкт Петербург.

⁵² np. artykuły: N. Klimenko, A. Lewczenkow, 2009, *Условья и перспективы развития селско-городского партнерства в Калининградской области*; D. Fiedorow, 2009, *Оценка перспектив безопасности Калининградской области трудовыми ресурсами*, Kaliningrad; E. Ginzburg, 2009, *Калининградский авиалайн и его роль в российских пассажирских перевозках*, „Wiestnik” Rossijskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta im. Kanta, 1.

⁵³ *Балтийский Медрегиональный Институт Общественных Наук „Россия и Европа: прошлое, настоящее, будущее”*.

⁵⁴ np. A. Klemeshev, G. Fedorow, 2005, *From an isolated exclave – to a „development corridor”, Alternative development strategies of the Russian exclave on the Baltic Sea*, Kaliningrad; I. Gumienok, J. Zwieriew, 2008, *Transportnyj kompleks Калининградской области*, Kaliningrad.

⁵⁵ „Региян сотрудничества”.

⁵⁶ np. A. Klemeszew, (red.), 2005, *Проблема сепаратизма в условиях анклавных территорий*, „Региян сотрудничества” 3(46); L. Jemilanowa, 2006, *Анализ пространственной мобильности населения Калининградской области и вопросы миграционного регулирования*, „Региян сотрудничества”, 2(49); G. Fedorow, K. Wołoszenko, 2007, *Анализ и прогнозирование рынка труда Калининградской области*, „Региян сотрудничества”, 1(50).

⁵⁷ np. V. Gnatyuk, 2010, *On the strategy for power sector development in the Kaliningrad region*, „Baltic Region”, 1(3); L. Yemelyanova, D. Latnak, 2010, *The assessment of the influence of energy industries on the economic development prospects and the social environment of the Kaliningrad region of the Russian Federation*, „Baltic Region”, 1(3); G. Fedorow, 2010, *The Kaliningrad dilemma: a “development corridor” or a “duble periphery”? The geopolitical factor of the development of the Russian exclave on the Baltic Sea*, „Baltic Region”, 2(4); Yu. Zverev, 2010, *The Kaliningrad region: the characteristics of the 2008-2009 economic crisis and possible ways of overcoming it*, „Baltic Region”, 2(4); K. Liuhto, 2010, *Russia’s political risk for the Baltic region: where are we now?*, „Baltic Region”, 2(4).

Relacje UE–Rosja uwzględniające specyfikę regionu graniczącego wyłącznie z państwami UE, prezentowane są w serii wydawniczej Centrum Dokumentacji Europejskiej pt. „Unia Europejska – Rosja – Kaliningrad” wydawanej przez Uniwersytet Kaliningradzki.⁵⁸

Naukowcy kaliningradzcy na dużą skalę współpracują z wieloma ośrodkami zagranicznymi. Jedną z form tej współpracy jest prezentacja Kaliningradu i jego problemów w publikacjach różnych ośrodków naukowych Polski, Litwy, Finlandii, Niemiec, Austrii, Francji, Wielkiej Brytanii i innych krajów. Na Zachodzie najczęściej ukazują się artykuły G. Fedorowa, V. Korniejewca, J. Zwieriewa, A. Klemeszewa, E. Winorukowa i E. Kropinowej.⁵⁹

Poza Kaliningradem rosyjskie centra naukowe, gdzie bada się zagadnienia społeczno-ekonomiczne i problemy rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego to także Moskwa, Sankt Petersburg oraz okazjonalnie inne ośrodki, np. Niżny Nowogród.⁶⁰

⁵⁸ np. A. Klemeszew, 2004a, Międzynarodowe sotrudnicestwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta i zadacza Centra jewropejskoj dokumentacji, „Jewropejskij sojuz–Rossija–Kaliningrad”, 1; A. Klemeszew, 2004b, Sotrudnicestwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo uniwersiteta s partnerskimi uniwersytietami i zarubieżnymi nacio-nalnymi Fondami, „Jewropejskij sojuz–Rossija–Kaliningrad”, 2.

⁵⁹ np. E. Kropinowa, D. Bruce, 2009, A new Russian window to the West: the Province of Kaliningrad, [w:] J. Ch. Holloway, The business of tourism, London–New York–Boston; G. Fedorow, V. Korniejewiec, J. Zwieriew, 2007, Uwarunkowania fizyczno-geograficzne i społeczno-ekonomiczne rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej, [w:] G. Fiedorow (red.), Uwarunkowania rozwoju rosyjskiej i polskiej części Euroregionu „Bałtyk”, „Regiony Nadmorskie”, 13, Gdynia–Pelplin; G. Fedorow, V. Korneevets, Y. Zwerev, 2011, Kaliningrad oblast of Russia in the transborder region south-eastern Baltic, “Coastal Regions”, 19, Gdańsk–Pelplin; A. Belova, 2010, Cross-border and trans-cooperation of semi-medium-sized town of the Kaliningrad Region in the Baltic Sea Region, Tiltai, 2, Klaipeda; S. Medvedev, A. Ignatyev, 2005, Kaliningrad as Pilot Region in the EU–Russia relation: Scenario Exercise, [w:] K. Liuhto (red.), Kaliningrad 2020: its future competitiveness and role in the Baltic Sea economic region, Turku; I. Samson, V. Lamande, E. Vinorukov, 2004, Measuring Regional Economic Development in Russia: The Case of the Kaliningrad Oblast, “European Urban and Regional Studies”, 11; E. Vinorukov, 2006, The Making of the Concept of the EU–Russian Common Economic Space, [w:] S. Bruno (ed.), Trade and Industry Developments in Central and Eastern Europe, London–Ashgate; Ju. Swerew, 1995, The Kaliningrad Defence Industry: Problems of Conversion, “Defence and Peace Economies”, 9; W. Orlenok, 1994, Natur, Wirtschaft und Ökologie der Stadt Kaliningrad, “Daten-Fakten-Literatur zur geographie Europas”, Band 1, Leipzig; G. Fedorov, 1998, Russian Island in the Baltic Sea Region, 21st Century Challenges for the Baltic Sea Region and European Security, Helsinki; V. Korneevets, E. Buchhofer, 1998, Einzelhandel in Grenzstädten der russischen Exclave Kaliningrad, “Europa Regional”, 1, Leipzig.

⁶⁰ np. N. Smorodinskaya, A. Kapustin, V. Malygin, 1999, Kaliningradskaja Oblast’ kak swobodnaja ekonomieczeskaja zona, „Woprosy Ekonomiki”, 9; N. Smorodinskaya, 2001, The Kaliningrad Exclave: Transformation into a Pilot Region, Moscow; N. Smorodinskaya, S. Zhukow, 2003, The Kaliningrad Enclave in Europe: Swimming Against the Tide, Moscow; P. Wolffsen, A. Sergounin, 2004, Kaliningrad: A Russia exclave or „pilot region”? Nizhny Novgorod; Russian Exclave: Key Scenarios of Social and Economic Development of the Kaliningrad Region, 2006, Sankt Petersburg.

1. Geneza, usytuowanie i szczególna rola rosyjskiej eksklawy

Królewiec (Königsberg) po raz pierwszy znalazł się w rękach Rosji w połowie XVIII w. podczas wojny siedmioletniej (1756-1763). W czasie I wojny światowej Rosjanie oblegali Królewiec, lecz nie byli w stanie go zdobyć.

Drugi raz Królewiec wraz z arbitralnie określonym zapleczem został przejęty przez ZSRR bez sankcji prawnej (brak traktatu pokojowego z Niemcami) w 1945 r. Na konferencji w Poczdamie po klęsce Niemiec strony zwycięskie zgodziły się oddać Królewiec i północną część Prus Wschodnich pod zarząd Związku Radzieckiego – do czasu podpisania formalnego porozumienia międzynarodowego, w którym zostanie ostatecznie określony status tego obszaru. W związku z zimną wojną międzynarodowa umowa z Niemcami podpisana została dopiero w roku 1990, kiedy to Niemcy rzekły się pretensji do tego terytorium. Mimo to zwierzchnictwo Niemiec nie zostało formalnie przekazane żadnemu innemu państwu.⁶¹

Po wysiedleniu Niemców Obwód Kaliningradzki aż do roku 1991 pozostawał zamknięty dla cudzoziemców, był całkowicie odizolowany od Zachodu. Połączenia lotnicze prowadziły wyłącznie w kierunku wschodnim, do portu zawijały tylko statki radzieckie, a wiele międzynarodowych szlaków kolejowych i drogowych urywało się na granicy z Polską. Sytuacja taka uwarunkowana była strategicznym znaczeniem obwodu jako miejsca stacjonowania floty bałtyckiej ZSRR oraz sił lądowych i powietrznych należących do tzw. „drugiego rzutu”.

Do roku 1963 Obwód Kaliningradzki tworzył samodzielną radę gospodarki narodowej. Od lutego tego samego roku w zakresie planowania gospodarczego i zarządzania podporządkowany został sąsiedniej Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Decyzji tej nie podlegała tylko gospodarka rolna obwodu. Zarządzanie drogami oraz koleją obwodu było podporządkowane Litewskiej SRR już od zakończenia II wojny światowej. 19 września 1963 r. Obwód Kaliningradzki

⁶¹ M. Pacuk, T. Palmowski, 1998, op.cit.

wraz z Litewską SRR, Łotewską SRR oraz Estońską SRR włączony został w skład Nadbałtyckiego Okręgu Gospodarczego.

Do końca lat 80. Obwód Kaliningradzki, stanowiąc najbardziej na zachód wysuniętą i silnie zmilitaryzowaną część Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, oddzieloną od niej terytoriami republik wchodzących w skład jednego państwa federacyjnego, pozostawał tematem tabu, jak gdyby „nie istniał” na mapie politycznej. Sytuacja tego obszaru zaczęła się szybko zmieniać na przełomie lat 80. i 90. Rozpad ZSRR sprawił, że region, który przez dziesięciolecie był zamkniętą bazą wojskową, ponownie znalazł się w centrum dyskusji politycznych.

Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę obwód został oddzielony od Rosji najpierw jednym, a następnie kilkoma państwami (Łotwa i Białoruś). Ostateczne wydzielenie obwodu ukształtowało się 8 grudnia 1991 r., gdy przestał istnieć ZSRR (Ryc. 1.1).

Z gospodarczego punktu widzenia Kaliningrad był i jest bardzo ważny dla Rosji, gdyż do lat 90. XX w. dostarczał około 10% produkcji rybnej, 6% celulozy, 4% papieru, 100% bursztynu (ok. 500 ton rocznie). Wydobywano tu ponad milion ton niskosiarkowej ropy naftowej rocznie. Znaczenie gospodarcze posiadają także pokaźne zasoby soli kamiennej, torfu i wód mineralnych.

Do niedawna dla 10% mieszkańców obwodu podstawowym źródłem utrzymania była praca związana z morzem, istniała baza dalekomorskiej floty rybackiej, licząca 600 jednostek. Ponieważ orientacja tego regionu koncentrowała się głównie na zagadnieniach militarno-strategicznych, zlokalizowano tu szereg zakładów przemysłu zbrojeniowego. Brak zamówień wojskowych w ostatnich latach spowodował ogromne trudności w utrzymaniu tych gałęzi przemysłu. Tylko niektórym zakładom udało się przestawić produkcję na cywilną.

Obwód posiada stosunkowo dobrze rozwinięty kompleks transportowy z niezamarzającymi portami bałtyckimi, powiązany bezpośrednio liniami żegludowymi z portami Rosji i innymi portami krajów nadbałtyckich.

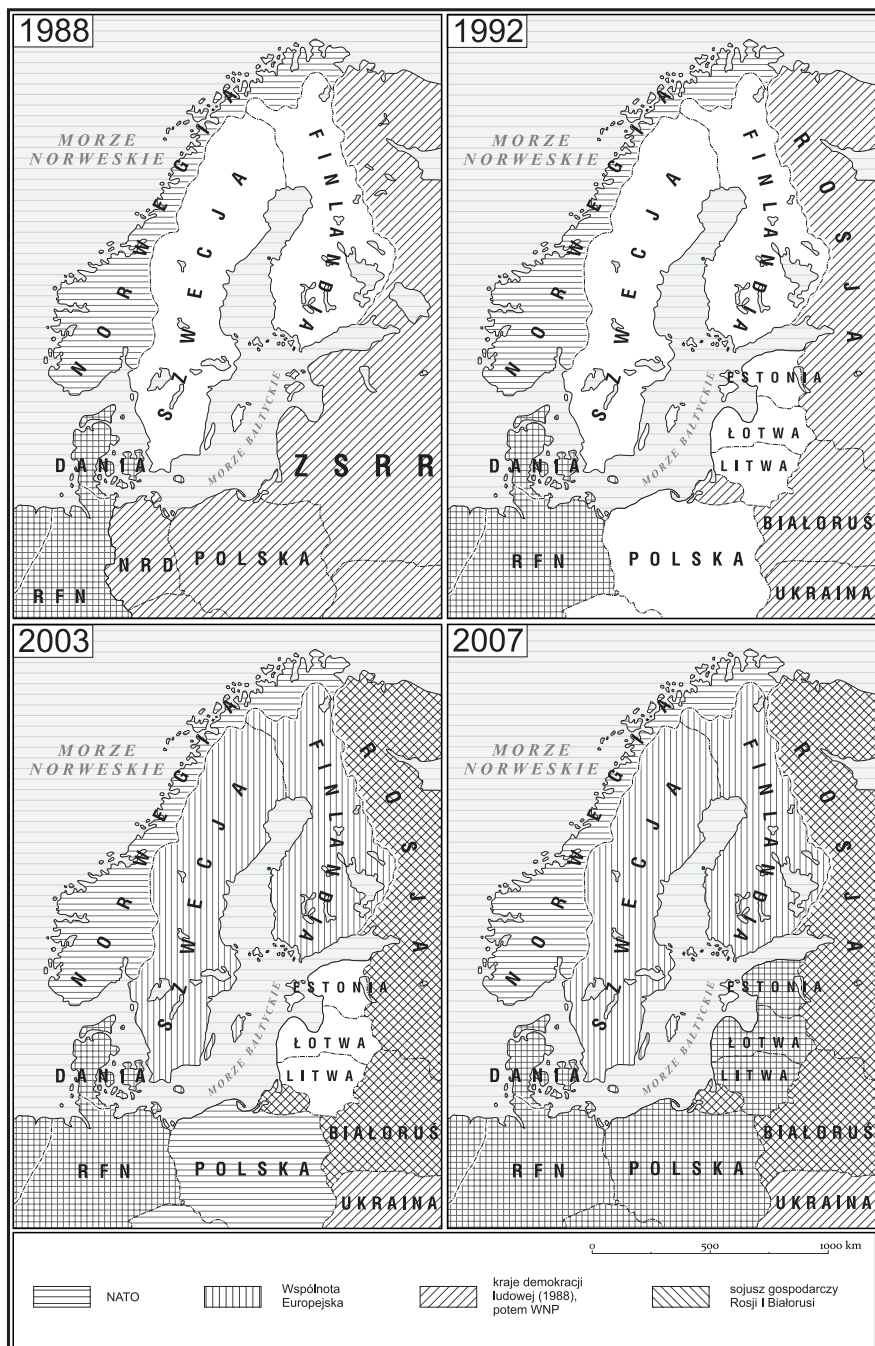
Współczesna gospodarka obwodu wytwarza 0,8% produkcji przemysłowej Rosji przy liczbie ludności stanowiącej 0,7% społeczności tego kraju.

Najważniejszym miastem obwodu jest Kaliningrad, w którym koncentruje się 46% ludności i 80% potencjału przemysłowego. Nad morzem w Swietłogorsku, Zielenogradsku, Jantarnym i Pioniersku rozwinęło się zaplecze turystyczno-sanatoryjne.

Pozycja Kaliningradu jest unikatowa pod względem historycznym, ekonomicznym i geopolitycznym. Tę dawną część Prus Wschodnich, należącą do Rosji, dzieli odległość 600 km od tego kraju. Stąd do Warszawy i Berlina jest znacznie bliżej niż do Moskwy (Ryc. 1.2).

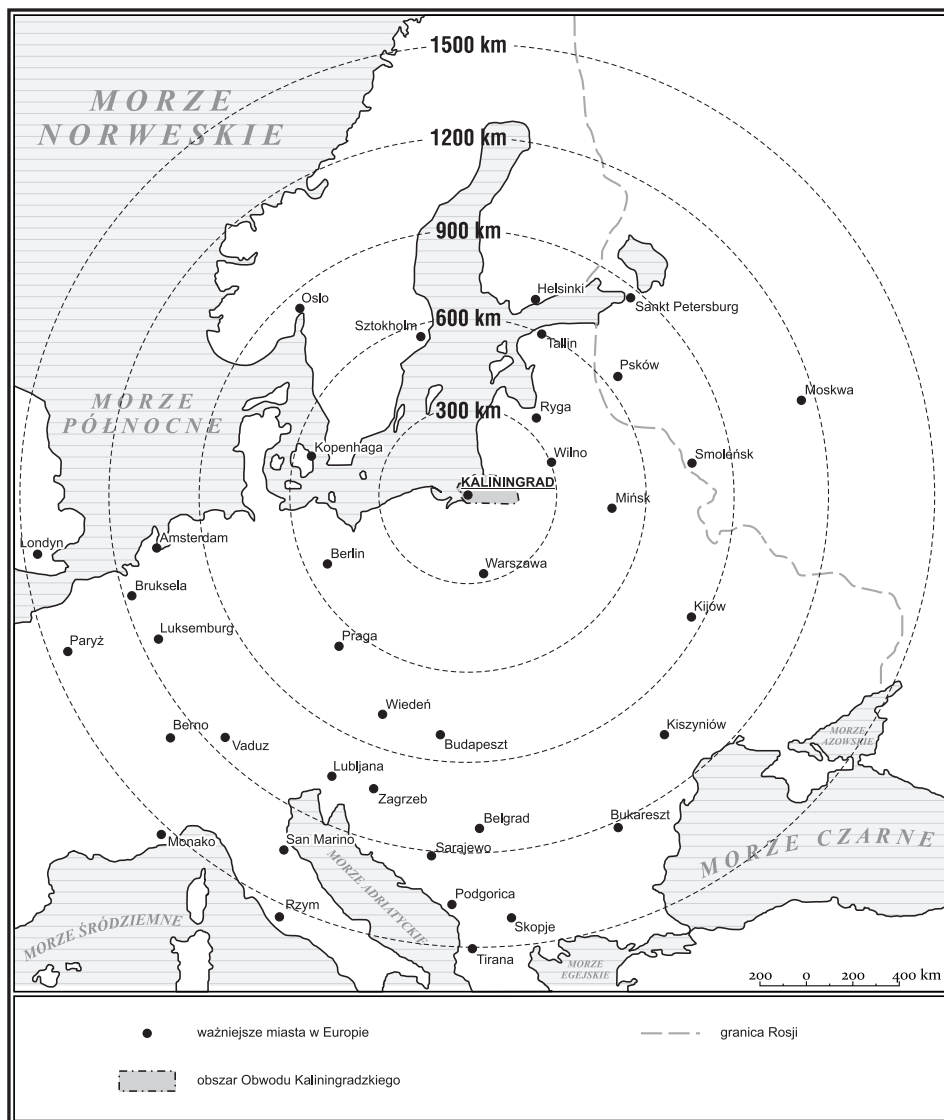
Z drugiej strony obwód położony jest stosunkowo niedaleko od wysoko rozwiniętych regionów Europy Zachodniej. Region posiadał w 1992 r. status wolnej strefy ekonomicznej, a od 1996 r. specjalnej strefy ekonomicznej. Tym sposobem

1. Geneza, usytuowanie i szczególna rola rosyjskiej eksklawy

Ryc. 1.1. Zmiany geopolityczne, które doprowadziły do wyodrębnienia Obwodu Kaliningradzkiego jako rosyjskiej eksklawy w Unii Europejskiej.

Źródło: opracowanie własne na podst. G. Fedorow, A. Klemeszew (red.), 2007, s. 14.

Ryc. 1.2. Położenie Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. G. Fedorow, 2009, s. 18.

przedsiębiorcy, w tym duże korporacje, uzyskali dostęp do niespełna milionowego rynku konsumentów z Obwodu Kaliningradzkiego, a przez niego „teoretycznie” do całego rynku rosyjskiego. Od tego czasu zaczęto określać obwód jako „bramę do Rosji” (Ryc. 1.3). Powierzchnia Obwodu Kaliningradzkiego (15 100 km²) w stosunku do całej Rosji (17 098 240 km²) stanowi zaledwie 0,088% powierzchni tego kraju.

Istotnym impulsem do rozwoju kontaktów gospodarczych stał się fakt „otwarcia” Obwodu Kaliningradzkiego – z zamkniętej strefy zmilitaryzowanej w wolną, a następnie specjalną strefę ekonomiczną.

Ryc. 1.3. Obwód Kaliningradzki jako brama do Rosji.

Źródło: opracowanie własne.

Rozszerzenie Unii Europejskiej w 2004 r. wpłynęło także na specyfikę i unikatową geostrategiczną lokalizację Obwodu Kaliningradzkiego, stanowiącego część Federacji Rosyjskiej, położoną wewnątrz Zjednoczonej Europy (Ryc. 1.4).

Podzielenie 13 maja 2000 r. przez prezydenta Putina Rosji na siedem okręgów federalnych wzmocniło rolę centrum nad regionami i zmniejszyło swobodę działania gubernatorów. Dało się to już odczuć także w Kaliningradzie, włączonym do Północno-Zachodniego Okręgu Federalnego z siedzibą w Sankt Petersburgu (Ryc. 1.5).

Od drugiej połowy lat 80. XX w. nie bez oporów likwidowany jest monopol na środki masowego przekazu. W obwodzie zarejestrowanych jest około 250 tytułów prasowych, w tym gazet, czasopism i biuletynów informacyjnych. W coraz większym stopniu wykorzystuje się także nowe środki i metody (telekomunikację, Internet szerokopasmowy, telewizję satelitarną), kształtujące życie intelektualne społeczeństwa.

Cofnięcie w drugiej połowie lat 80. XX w. w okresie „pierestrojki”, zakazu studiowania niemieckiej historii Kaliningradu sprzyja rozwojowi badań historycznych i muzealnictwa. Współcześni mieszkańcy Kaliningradu z podziwem odkrywają przeszłość regionu, na terenie którego mieszkają. Przemiany zachodzące nad Pregolą w końcu XX w. i na początku XXI w. napawają sporą nadzieją, w mniejszym

stopniu niepokojem. Współczesny, należący do Rosji Kaliningrad znajduje się w stanie ciągłych przemian prawie we wszystkich dziedzinach życia.

Ryc. 1.4. Obwód Kaliningradzki – rosyjska wyspa wewnątrz Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne.

Odizolowany przez dziesięciolecia od świata obecnie energicznie nadrabia dotychczasowe zaniebdania gospodarcze i kulturalne. Próba odcięcia miasta i regionu od jego przeszłości zakończyła się niepowodzeniem. Na naszych oczach powraca ono do swoich korzeni, chociaż o odmiennym rodowodzie państwowym i etnicznym.⁶²

⁶² J. Jasiński, 1994, op.cit.

Obwód pomimo specyficznego położenia geopolitycznego, z jednej strony postrzegany jako podwójne peryferia (Rosji i UE), z drugiej zaś jako „brama do Rosji”, przynależy do rosyjskiej przestrzeni politycznej, wojskowej, prawnej i gospodarczej. Jednak duża odległość do pozostałej części Federacji Rosyjskiej powoduje szereg problemów. Wpływa to istotnie na charakter gospodarki, silnie uzależnionej od importu i współpracy z zagranicą.

Ryc. 1.5. Obwód Kaliningradzki jako część Okręgu Północno-Zachodniego Rosji.

Źródło: opracowanie własne.

Również mieszkańcy obwodu dostrzegają rosnące poczucie odrębności, która przejawia się w większej aktywności i przedsiębiorczości niż w pozostałych częściach Rosji oraz szerszym otwieraniu się na Europę. Przeważająca część społeczności kaliningradzkiej, w tym elity intelektualne, coraz bardziej otwiera się na współpracę z sąsiadami unijnymi.

Federalne centrum stara się wyrównywać obwodowi następstwa oderwania od reszty kraju. Polega to na wsparciu finansowym i pewnych przywilejach ekonomicznych. Jednak polityka Moskwy, zdaniem specjalistów z Ośrodka Studiów Wschodnich, „stoi w sprzeczności z dążeniem Kaliningradu do otwierania się na sąsiedztwo unijne i w niektórych przypadkach ogranicza potencjał ekonomiczny regionu”.⁶³

⁶³ J. Rogoża, A. Wierzbowska-Miazga, I. Wiśniewska, 2012, op.cit. s. 5.

„Kaliningrad podobnie jak inne podmioty Federacji Rosyjskiej „podlega zasadom i rozwiązaniom ustalonym przez federalne centrum i to Moskwa jest decydującym w najważniejszych kwestiach dotyczących regionu. Priorytetem polityki regionalnej Kremla jest zapobieganie potencjalnym zagrożeniom dla integralności terytorialnej Federacji Rosyjskiej, co w przypadku Obwodu Kaliningradzkiego sprowadza się do niedopuszczenia do rozluźnienia więzi z resztą kraju”⁶⁴

Z punktu widzenia Unii Europejskiej Obwód Kaliningradzki nie jest samodzielnym podmiotem współpracy, a jedynie elementem relacji Brukseli z całą Federacją Rosyjską. Eksklawowe położenie obwodu powoduje jego wyróżnianie w polityce unijnej, w szczególności dotyczącej programów pomocowych UE, tranzytu czy wiz.⁶⁵

W interesie bezpieczeństwa Unii Europejskiej, w tym i Polski leży, by Europa Bałtycka była obszarem stabilności, zaufania i wzajemnie korzystnej wielopłaszczyznowej współpracy międzynarodowej. W tym kontekście niezwykle istotna rola przypada Obwodowi Kaliningradzkiemu Federacji Rosyjskiej i jego relacjom z państwami UE, w szczególności z jego najbliższymi sąsiadami, czyli Polską i Litwą. Rozwój obwodu i wyrównywanie poziomu życia z unijnym otoczeniem może przyczynić się do budowy stabilnego i bezpiecznego sąsiedztwa UE.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże, s. 6.

2. Zasoby i walory przyrodnicze Obwodu Kaliningradzkiego

2.1. Środowisko geograficzne

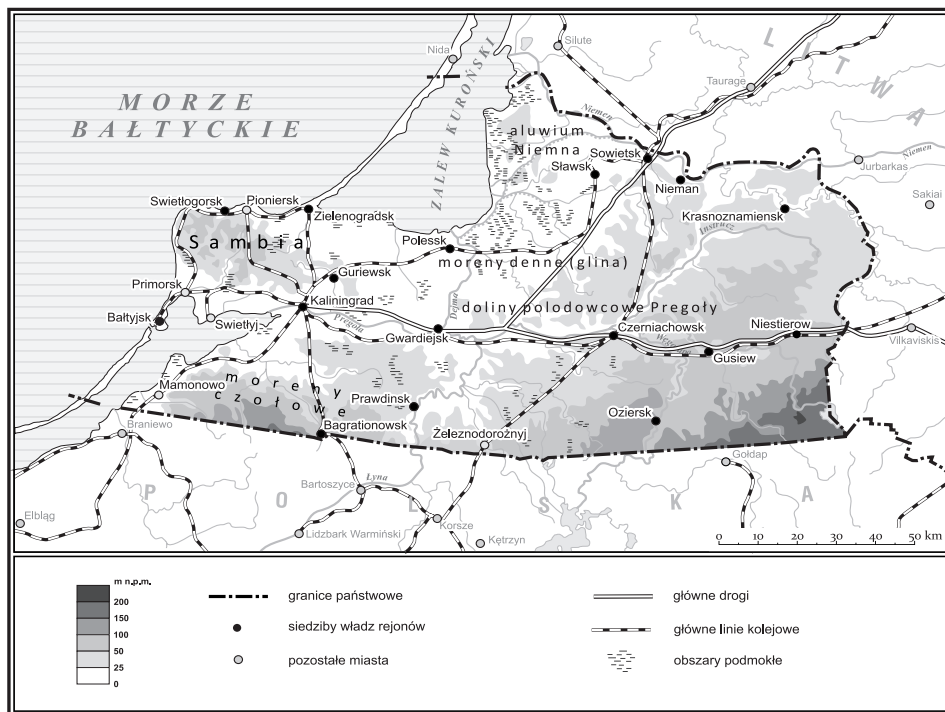
Przeważającą część obwodu zajmuje Nizina Staropruska. Są to płaskie tereny, bez większych wzniesień, częściowo pokryte osadami aluwialnymi i czarnoziemami. Na północy występują obszary zabagnione. Wzdłuż granicy z Polską spotyka się wzgórza morenowe, na południowym wschodzie osiągające 230 m n.p.m. Niewysokie wzniesienia na Półwyspie Sambijskim schodzą do Bałtyku stromym klifem, tworząc między Jantarnym a Swietłogorskiem przylądek Taran.

Rzeźba południowej części obwodu ma charakter pagórkowaty. Południowy zachód obejmuje Wyżynę Warmińską, a południowy wschód Wyżynę Wisztyniecką. Obie wyżyny rozdzielone są doliną rzeki Ławy (Łyny). Najwyższy punkt na Wyżynie Warmińskiej osiąga wysokość 191 m n.p.m., natomiast na Wyżynie Wisztynieckiej znajduje się najwyższe wzniesienie Obwodu Kaliningradzkiego – Bezimiennaja (231 m n.p.m.).

Na północ od Wyżyny Warmińskiej i Wyżyny Wisztynieckiej rozciąga się Nizina Pregoty z doliną rzeki Pregoty.

Północno-wschodnią część obwodu zajmuje Równina Szeszupy, gdzie występuje kilka pojedynczych wzniesień, z których początek biorą liczne rzeki tego obszaru. Równina Szeszupy oddzielona jest od Wyżyny Wisztynieckiej doliną rzeki Pissy. Od zachodu równina ta graniczy z obszarem Wzniesień Wystrudzkoo-Sambijskich – wzgórz morenowych, które ciągną się od okolic miasta Nieman, wzdłuż doliny Pregoty, aż do Półwyspu Sambijskiego.

Kolejnym regionem fizycznogeograficznym Obwodu Kaliningradzkiego, ciągnącym się na wschód od linii Kaliningrad–Zielenogradsk, jest Nizina Polesska, z charakterystycznymi dla tego obszaru polderami. Niektóre obszary tej niziny położone są poniżej poziomu morza (do -1,2 m p.p.m.). Dla rolniczego wykorzystania tych żyznych ziem niezbędna jest melioracja. Na obszarze Niziny Dolnoniemeńskiej – w północnej części obwodu, poldery (do -1,4 m p.p.m.) zajmują większą powierzchnię. Występuje tu bardzo duże zabagnienie terenu (Ryc. 2.1).

Ryc. 2.1. Ukształtowanie terenu Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. E. Knappe, 2004, s. 16.

Charakterystyczne dla obszaru Obwodu Kaliningradzkiego są formy akumulacji morskiej: Mierzeja Kurońska i Mierzeja Wiślana. Mierzeja Kurońska ma długość 98 km, z czego odcinek 48-kilometrowy o pow. 6621 ha, należy do Obwodu Kaliningradzkiego, a pozostała część do Litwy. Szerokość mierzei waha się od 400 m na północ od miejscowości Liesnoj, do 3,5 km w pobliżu miejscowości Rybaczij. Na obszarze tym licznie występują wydmy, których średnie wysokości sięgają 30-40 m, natomiast wierzchołek najwyższej wydmy – Płanieristow osiąga wysokość 68 m.

Mierzeja Wiślana w części należącej do Obwodu Kaliningradzkiego ma około 26 km długości. Szerokość waha się od 300 do 1800 m. Wydmy tej mierzei są niższe od wydm Mierzei Kurońskiej. Od strony morza przeciętnie mają 10 m, a maksymalnie 17 m wysokości. Od strony zalewu są szerokie do 600 m, wznoszą się do wysokości 38 m.

Rzeźba terenu, niewielkie deniwelacje, wszystko to, poza podmokłymi obniżeniami, w przeważającej części obwodu sprzyja rozwojowi sieci komunikacyjnej.

Prześciowość klimatu Obwodu Kaliningradzkiego na styku wpływów morskiego powietrza – oceanicznego i wschodniego kontynentalnego charakteryzuje się wczesnym rozpoczęciem zimy na obszarach wschodnich obwodu, która jest tu

mroźna, śnieżna i długa. Jedynie w okolicach Kaliningradu i na wybrzeżu zima jest nieco łagodniejsza. Średnia temperatura najchłodniejszego miesiąca – stycznia – wynosi od 2°C do 4°C. Krótkie i łagodne lata w Obwodzie Kaliningradzkim zwykle nie przekraczają 80 dni. Temperatury nie są zbyt wysokie, średnia temperatura najcieplejszego miesiąca – lipca – osiąga od 17°C do 18°C.

Średnia roczna suma opadów atmosferycznych napływających wraz z wilgotnymi masami powietrza z Atlantyku waha się od 650 mm do 940 mm. Przez 185 dni w roku na obszarze obwodu pada deszcz, przez 55 – śnieg, a 125 dni pozostaje bez opadów. Pokrywa śnieżna zalega od 60 do 80 dni, a jej grubość nie przekracza 18-20 cm.

Warunki klimatyczne Obwodu Kaliningradzkiego sprzyjają rozwojowi gospodarki. Długotrwały i wilgotny okres wegetacyjny pomyślnie wpływa na rozwój rolnictwa. Łagodny klimat wybrzeża obwodu sprzyja rozwojowi funkcji uzdrowiskowych, wypoczynkowych i turystycznych. Jednak do prawidłowego funkcjonowania gospodarki niezbędne jest uwzględnianie specyfiki miejscowego klimatu, wyróżniającego się dużymi wahaniami opadów pomiędzy poszczególnymi latami oraz porami roku.

Na terenie obwodu występuje 4,6 tys. rzek i kanałów melioracyjnych o łącznej długości 13 tys. km. Wszystkie rzeki należą do zlewiska Morza Bałtyckiego. Najczęściej kończą one swój bieg w Zalewie Kurońskim i Zalewie Wiślanym. Tylko niewielkie rzeki z Półwyspu Sambijskiego wpadają bezpośrednio do Bałtyku.

Sieć rzeczna obwodu jest dobrze rozwinięta, na 1 km² powierzchni przypada średnio 1 km rzeki. Większość rzek obwodu to rzeki małe o długości do 100 km. Kilka rzek: Niemen z dopływem Szeszupa, Pregola z dopływami Łyna, Węgorapa i Wystrucza, mają długość ponad 100 km. Zlewnia Pregoli obejmuje obszarem prawie cały obwód (13 600 km²). Rzeki Obwodu Kaliningradzkiego są częściowo wykorzystywane przez transport śródlądowy, a ich wody przez przemysł. Łączna długość dróg żeglownych przekracza 360 km.

W Obwodzie Kaliningradzkim licznie występują jeziora. Większość z nich to małe zbiorniki wodne. Na obszarze obwodu znajduje się 38 jezior o powierzchni ponad 10 ha, a liczba mniejszych jezior, najczęściej „oczek” szacowana jest na około 4 tysiące. Jedyne duże akweny to położone 178 m n.p.m. Jezioro Wisztynieckie o powierzchni 17,6 km² i głębokości 47 m.

Obwód Kaliningradzki wchodzi w skład nadbałtyckiego basenu artezyjskiego. Na trzydziestu poziomach wodonośnych występują wody słodkie, słonawe i solanki. Zasoby wód słodkich w całym obwodzie ocenia się na 1900 tys. m³ na dobę. Potwierdzone zasoby przeznaczone na zaopatrzenie w wodę miast stanowią około 550 tys. m³ na dobę. Dotychczasowe ich dobowe wykorzystanie wynosi 280 tys. m³.

Na terenie obwodu występują także liczne złoża wód mineralnych. Wody chlorkowo-sodowe z dodatkiem jodu i bromu wydobywane z głębokości 350 m w pobliżu Zielenogradska wykorzystywane są do kąpieli leczniczych. Od 1974 r.

wody te są butelkowane i sprzedawane pod nazwą „Kaliningradzka”. W Gusiewie produkuje się wodę „Majskaja”, w Sowietsku „Tylżycką” itp. Wody kwasowęgłowe i chlorkowe służą działalności leczniczej w Swietłogorsku i Zielenogradsku. Planuje się także gospodarcze wykorzystanie występujących tu podziemnych wód termalnych o temperaturze od 60 do 90° C.

W Obwodzie Kaliningradzkim przeważają gleby bielcowe. Są one w różnym stopniu zbielicowane. Średnia zawartość próchnicy sięga 3%. Najwięcej próchnicy zawierają gleby rejonów: sławskiego (3,5%) i polesskiego (3,2%), najmniej – gleby rejonu ozierskiego (2,5%). W obniżeniach terenu zalegają gleby torfowo-próchnicze wyróżniające się wysoką urodzajnością. Wzdłuż zalewów, a także w dolinach rzecznych przeważają mady i gleby aluwialno-bagiennie. Szczególną różnorodność wśród gleb bagiennych wykazują gleby torfowo-próchnicze – urodzajne, wymagające jednak odpowiednich prac melioracyjnych.

Gleby kwaśne, które należy wapnować, zajmują 25,6% całkowitej powierzchni użytków rolnych. Najwięcej użytków rolnych położonych na glebach kwaśnych jest w rejonach bagrationowskim (40,5%), zielenogradzkim (45%) i sławskim (35%).

Flora Obwodu Kaliningradzkiego, silnie zmodyfikowana przez człowieka, składa się z około 1300 gatunków roślin wyższych. Naturalne formy roślinności – lasy mieszane i szerokolistne oraz łąki i bagna, stanowią mniej niż jedną czwartą powierzchni całego obszaru.

Lasy nie tworzą tu zwartej całości, występują w oddzielnych kompleksach i drobniejszych fragmentach. Lesistość obwodu jest zróżnicowana i wynosi w poszczególnych rejonach od 7% do 37%. Średnio dla całego obwodu osiąga zaledwie 20%. Strukturę gatunkową drzew ukazuje Tab. 2.1.

Tab. 2.1. Struktura gatunkowa drzew w lasach Obwodu Kaliningradzkiego.

Nazwa	%	Nazwa	%
Sosna	18,8	Klon, akacja	0,1
Świerk	19,3	Brzoza	23,5
Modrzew	0,1	Osika	1,6
Dąb	14,3	Olcha	14,4
Buk, grab	1,1	Lipa	2,0
Jesion	4,6	Topoła, wierzba	0,2

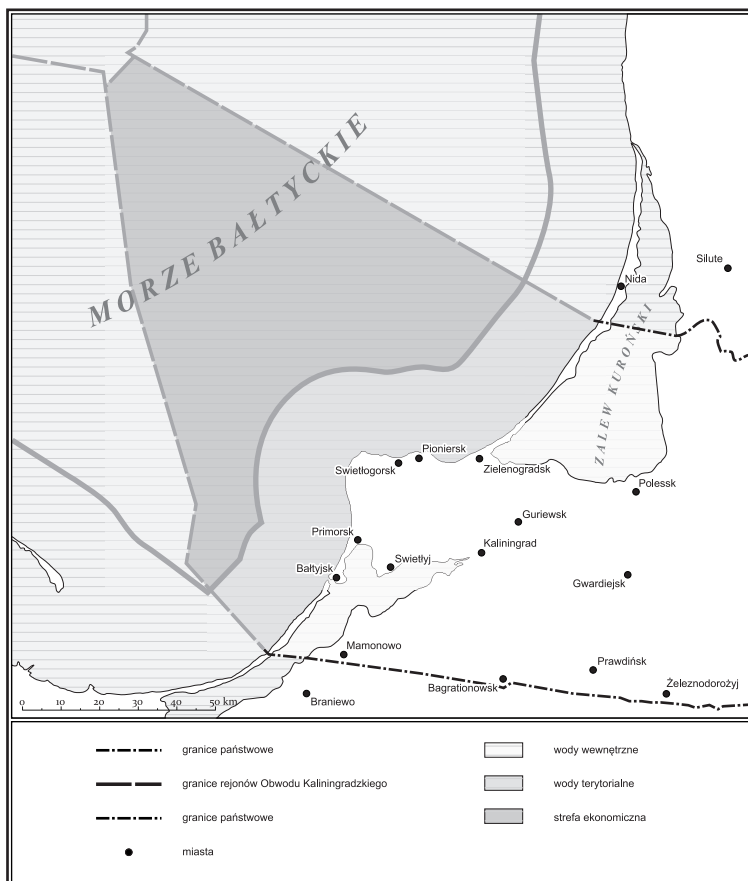
Źródło: opracowanie własne na podst. D. Berenbejm, W. Litwin (red.), 1999, s. 144.

Całkowita powierzchnia lasów Obwodu Kaliningradzkiego wynosi około 280 tys. ha. Grunty leśne porasta drzewostan iglasty – 36% powierzchni, 19% – kwaśne dąbrowy, 45% – olsy. Około 40% lasów pochodzi z nasadzenia. Ze wzglę-

du na funkcje ochronne i rekreacyjne wyręb lasów prowadzony jest na niewielką skalę. Roczna wycinka drewna z powierzchni 700-800 ha wynosi 179 tys. m³. Olsy – lasy położone na terenach podmokłych, ze względu na brak popytu na ten rodzaj drewna, nie są gospodarczo wykorzystywane.

*

Do Federacji Rosyjskiej należy m.in. przyległy do Obwodu Kaliningradzkiego akwen morski Bałtyku. Jego łączna powierzchnia wynosi 9,6 tys. km², z tego morze terytorialne Federacji Rosyjskiej zajmuje 2,8 tys. km², morskie wody wewnętrzne, czyli rosyjska część Zalewu Wiślanego oraz Zalewu Kurońskiego łącznie 1,8 tys. km², a strefa ekonomiczna 5 tys. km² (Ryc. 2.2). Największe wewnętrzne zbiorniki wodne, czyli bezpośrednio połączone z Bałtykiem zalewy Kuroński i Wiślany, wyróżniają się niewielkimi głębokościami, stanowią dobre warunki dla rozwoju rybołówstwa.

Ryc. 2.2. Bałtycki akwen morski Federacji Rosyjskiej przylegający do Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. J. Zaucha, G. Fedorow, A. Aimonowa, N. Oding, (red.), 2008, s. 231.

Powierzchnia Zalewu Kurońskiego zajmuje 1600 km², z czego do Obwodu Kaliningradzkiego należy 1300 km². Rosyjska część Zalew Wiślanego obejmuje 510 km².⁶⁶ Zalew przecina sztucznie zbudowany 40-kilometrowy kanał – tor wodny łączący Kaliningrad z Cieśniną Piławską.

2.2. Zasoby naturalne i ich eksploatacja

Najbardziej znaną i najcenniejszą kopalnią Obwodu Kaliningradzkiego jest bursztyn.⁶⁷ Na terenie Sambii w pobliżu miejscowości Jantarnyj znajduje się 90% całkowitych światowych zasobów tego surowca. Ta skamieniała żywica drzew iglastych sprzed 45 mln lat była zbierana i obrabiana na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego już w okresie neolitu. Wydobycie bursztynu rozpoczęto tu w XVI w. Były to nieduże wykopy i studnie wykonywane na plaży nadmorskiej. Wydobycie bursztynu na zachodnim brzegu Sambii prowadzone najpierw przez państwo krzyżackie, potem pruskie, zawsze stanowiło rygorystycznie przestrzegany przywilej władców.

Pierwszą kopalnię głębinową „Anna” w Palmnicken na Półwyspie Sambijskim uruchomili w 1912 r. Niemcy. „Błękitną ziemię” zawierającą bursztyn, wydobywaną ze sztolni i chodników na powierzchnię rozmiękczano wodą. Bryłki bursztynu lżejsze od piasku i glaukonitu pozostawały na powierzchni. Wydobycie bursztynu na wielką skalę, metodą odkrywkową, rozpoczęli Niemcy w roku 1919. Po zdjęciu kilkudziesięciometrowego nadkładu nieco na wschód od kopalni „Anna” zapoczątkowali eksploatację złoża palmnickiego. Wtedy też stworzono podstawy funkcjonującego do dziś rurociągowego systemu transportu urobku z kopalni do fabryki, gdzie materiał jest sortowany i wzbogacany.⁶⁸ Po II wojnie światowej i zmianie nazwy miejsca wydobycia z Palmnicken na Jantarnyj, w celu zapewnienia rąk do pracy przy kopalni utworzono łagier nr 9.⁶⁹ Wtedy też władze radzieckie miały problem z wykorzystaniem wydobywanego bursztynu – czy wydobyty surowiec przetwarzać na precjoza jubilerskie, czy przekazywać do produkcji zbrojeniowej.⁷⁰

⁶⁶ Łączna powierzchnia Zalewu Wiślanego w części polskiej i rosyjskiej to 840 km².

⁶⁷ Bałtycka żywica kopalna zawiera 3 do 8% kwasu bursztynowego i tylko ona jest „pełnowartościowym” bursztynem. Inne kopalne żywice nie zawierające kwasu bursztynowego to sukeynit.

⁶⁸ W. Gierłowski, 1995, Bursztynowy róg obfitości, „Gazeta Wyborcza”, 3.07.

⁶⁹ Pozostałością z tego okresu są resztki grobów 6 tys. łagierników.

⁷⁰ Z bursztynu można produkować lakier do okrętów podwodnych, a także pochłaniacze do masek przeciwgazowych.

Jedynym w Rosji przedsiębiorstwem wydobywania bursztynu utworzonym w 1947 r. jest pracujący do dziś Kaliningradzki Kombinat Bursztynu (GUP). Jest to jedyne na świecie przedsiębiorstwo, w którym ma miejsce pełny cykl produkcyjny, od wydobywania, przez uszlachetnianie, po obróbkę bursztynu. Rocznie maksymalnie wydobywano tu od 700 do 800 t skamieniałej żywicy. Według Z. Kostiaszowej w roku 1995 wydobyto 744 t, a w 1996 r. uzyskano aż 800 t bursztynu. Rosjanie eksploatowali odkrywkę palmnikeńską aż do całkowitego wyczerpania złoża w 1972 r. Równocześnie prowadzili budowę nowej odkrywki Primorskoje, odległej o 3 km od morza.

Bursztyn wydobywany był także w latach 1972-2001 na odcinku plaży w odległości 1 km od kombinatu w pobliżu miejscowości Jantarnyj.⁷¹ Złoże plażowe zalegało pod płytką 10-metrową warstwą piasku. Jeden metr sześcienny urobku zawierał tu przeciętnie 2,2 kg bursztynu.⁷² Złoże dawało aż 80% uzyskiwanego bursztynu. Nadkład piasku z plaży, przerzucony 100 m w głąb morza tworzył groble, chroniącą wydobywanie „błękitnej ziemi” przed falami morskimi. W 1994 r. północną część wyeksploatowanej kopalni plażowej zatopiono. Później to samo stało się z częścią południową wyrobiska (Ryc. 2.3).

Podobny los spotkał odkrywkę palmnikeńską, gdzie z dawnego wyrobiska utworzono sztuczne jezioro pełniące funkcje rekreacyjne, a wydobywanie w roku 1976 przeniesiono do nowej kopalni odkrywkowej Primorskoje. Kopalnia ta zajmuje powierzchnię 600 ha. Jej zasoby wystarczą na eksploatację przez 90-100 lat.

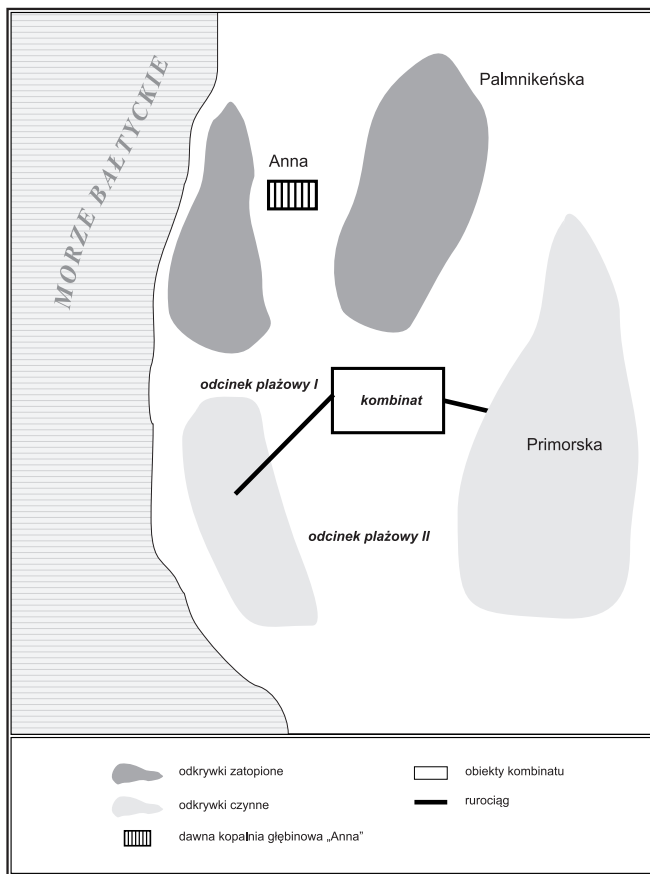
Po zdjęciu sześćdziesięciometrowego nadkładu i odkryciu pochodzącego z eocenu, pokładu „błękitnej ziemi” zawierającej bursztyn, warstwa ta jest kruszona przy pomocy potężnych koparek. Usypane na dnie wyrobiska stożki, rozmywane wodą przez hydromonitory tworzą pulę, która przy pomocy rurociągów pompowana jest do kombinatu. Tam wpada do zbiorników z zawieszoną, gdzie bursztyn pływa na powierzchni. Dalej przy pomocy systemu sit pozyskiwane są największe i stopniowo coraz mniejsze kawałki bursztynu.⁷³ W roku 1993 państwowy kombinat został sprywatyzowany.⁷⁴ Wstrzymano produkcję lakieru bursztynowego, oleju i kwasu bursztynowego. Błędy w zarządzaniu, prawie całkowita amortyzacja używanego sprzętu, niewłaściwa strategia rozwoju oraz złodziejstwo, wszystko to doprowadziło wcześniej dochodową firmę do bankructwa. Renacjonalizacja kombinatu nastąpiła w marcu 2006 r.

⁷¹ Z. Kostiaszowa, 2007, Kaliningradzki Kombinat Bursztynu – historia i perspektywy, „Przegląd Geologiczny”, vol. 55, nr 10, s. 843.

⁷² P. Adamowicz, 1998, Polskie złoto, „Rzeczpospolita”, 1-2.08, s. 3.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Kombinat w 2005 r. zatrudniał 790 pracowników, z tego 120 w ochronie zakładu. Obróbką bursztynu zajmowało się 108 firm, które łącznie zatrudniały około 1000 osób.

Ryc. 2.3. Schematyczny plan lokalizacji kopalń bursztynu w pobliżu miejscowości Jantarnyj.

Źródło: opracowanie własne na podst. W. Gierłowski, 1995.

Tab. 2.2. Udokumentowane zasoby bursztynu w Obwodzie Kaliningradzkim w końcu XX w.

Miejscowość	Powierzchnia rozpoznania w m ²	Średnia miąższość nadkładu w m	Średnia miąższość „błękitnej ziemi” w m	Objętość „błękitnej ziemi” w m ³	Średnia zawartość bursztynu w g/m ³	Zasoby bursztynu w t
Pioniersk	5496100	36,4	3,53	19401233	888,9	17245,8
Mogajkino	415500	41,8	3,92	16287600	638,8	10404,5
Romanowo	6022000	61,0	2,63	15837860	1037,5	16431,8
Dunajewka	5384000	70,2	2,96	15936640	1199,5	19116,0
Razem				67463333		63198,1

Źródło: W. Litwin, G. Elcina, W. Diedkow, 1999, s. 18.

W końcu 2006 r. Kaliningradzki Kombinat Bursztynu rozpoczął prace związane z budową następnej kopalni odkrywkowej w pobliżu Primorska. Kolejne złoża bursztynu odkryto także w innych miejscach Półwyspu Sambijskiego, w pobliżu niewielkich miejscowości Romanowo, Mogajkino, Dunajewka oraz miasta Pioniersk. Zawartość bursztynu w metrze sześciennym przekracza tu 250 gramów (Tab. 2.2).

W ciągu pierwszego dziesięciolecia działalności kombinatu wydobywano rocznie średnio 240 t bursztynu, w latach 60. XX w. – 400 t, w latach 70. – 600 t, w latach 80. – 700 t.⁷⁵ Wydobycie w pierwszej dekadzie XXI w. przedstawia Tab. 2.3.

W roku 2005 eksport bursztynu wyniósł 178,4 t, z czego 84,3 t przez kombinat, a 94,1 t przez firmy pośredniczące.⁷⁶

Tab. 2.3. Wydobycie bursztynu w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010.

Rok	Wydobycie w tonach	Rok	Wydobycie w tonach
2000	441,8	2006	134,0
2001	276,0	2007	287,0
2002	207,9	2008	287,0
2003	187,9	2009	341,0
2004	261,4	2010	341,5
2005	236,0		

Źródło: O. Jurjew, 2006, s. 5 (uzupełnione).

W 2010 r. wydobyto 341,5 t bursztynu. Od początku eksploatacji bursztynu bałtyckiego na terenie dzisiejszego Obwodu Kaliningradzkiego wydobyto ok. 60 tys. t tego mineraloidu. Badania pozwalają ocenić jego zasoby na ponad 600 tys. t (Tab. 2.2). Nowe, bardziej optymistyczne szacunki wskazują nawet na 703 tys. t, z czego ponad 113 tys. t zostało udokumentowane.⁷⁷

Równoległe z oficjalną eksploatacją bursztynu ma miejsce wydobywanie nielegalne. Walka z tym procederem, w szczególności w pobliżu wsi Muromskoję pod Zielenogradskiem, na północny zachód od miejscowości Chrabrowo i w innych miejscach nie przynosi znaczących efektów. Rosjanie oceniają, że dzięki zbieraniu na brzegu morza, nielegalnym odkrywkom i wypłukiwaniu spod ziemi, rocznie uzyskuje się dodatkowo 120 t bursztynu.⁷⁸ Z tego około 60 t wywozi się z obwodu nielegalnie.

⁷⁵ www.gov.kaliningrad.ru/index.php?idpage=290

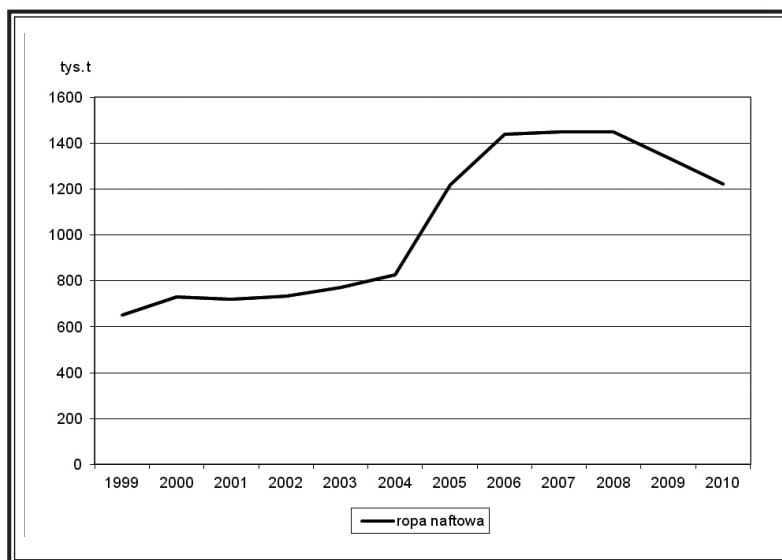
⁷⁶ Eksport surowego bursztynu zmonopolizowany został przez prywatne firmy z Sankt Petersburga i Moskwy.

⁷⁷ www.gov.39.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=7208&Itemid.

⁷⁸ W. Gierłowski, 1995, op.cit.

W roku 1955 na terenie Obwodu Kaliningradzkiego rozpoczęto poszukiwania ropy naftowej. Zlokalizowano około 50 struktur antyklinalnych, w których mogą występować węglowodory. Pierwsze złożo ropy naftowej odkryto w roku 1963. W latach 60. XX w. zlokalizowano dalszych kilkanaście złóż. Do 2010 r. liczba odkrytych złóż lądowych wzrosła do 38. Kaliningradzka ropa naftowa, cechująca się wysoką jakością i niską zawartością siarki, jest najstarsza w Rosji, pochodzi z kambru. Zalega ona stosunkowo płytko 1,5-2,0 tys. m pod powierzchnią ziemi. Ropie naftowej towarzyszy gaz ziemny.

Eksploatacja ropy naftowej zapoczątkowana została w roku 1975. W ciągu pierwszych dziesięciu lat uzyskano łącznie 4080 tys. t. Największe wydobycie (1,5 mln t) miało miejsce w roku 1983. Potem następował spadek. Od 1995 r. wydobycie utrzymywało się na stałym poziomie i oscylowało pomiędzy 700 a 760 tys. t rocznie (Ryc. 2.4).

Ryc. 2.4. Wydobycie ropy naftowej w Obwodzie Kaliningradzkim latach 1999-2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2004, s. 141; Promyszlennost' Kaliningradskoj oblasti, 2011, s. 15.

W 1983 r. rozpoczęto poszukiwanie ropy naftowej na szelfie bałtyckim. Odkryto tam dwa złoża podmorskie. Pierwsze z nich „Krawcowskoje” (D-6), znajduje się w odległości 22 km od brzegu, na wysokości Mierzei Kurońskiej, drugie w pobliżu Bałtyjska. Dotychczas odkryte zasoby szacowane są na 20 mln t. Eksploatację ropy z podmorskiego złoża D-6 koncern Łukoil rozpoczął w czerwcu 2004 r.

Wydobywanie ropy naftowej ze złoża D-6 pozwoliło zwiększyć jej roczne wydobycie w obwodzie do 1,2 mln t w 2005 r. W latach 2006 i 2007 ze złoża D-6

wydobyto odpowiednio 860,9 tys. t i 876, 6 tys. t ropy naftowej. W 2012 r. Łukoil zamierzał przystąpić do eksploatacji kolejnych, podmorskich złóż naftowych D-29, D-33 i D-41. Pozyskana ropa przesyłana jest podmorskim rurociągiem do Pionierska i dalej do terminalu przeładunkowego Łukoilu w Iżewskoje, położonego przy morskim kanale żegludowym Kaliningrad–Bałtyjsk.

Dotychczas odkryte i udokumentowane zasoby 26 złóż wynoszą 60 mln t, z czego dostępnych do wydobycia jest 18-20 mln t tego surowca. W kilku przypadkach ropie naftowej towarzyszy gaz ziemny. Odkryte zasoby ocenia się na 140-150 mln m³. Jego wydobycie roczne w latach 2005-2010 oscylowało w przedziale 15-19 mln m³ (Tab. 2.4). Istnieją perspektywy odkrycia nowych złóż ropy i gazu zarówno na lądzie, jak i na szelfie bałtyckim.

Tab. 2.4. Wydobycie ropy naftowej i gazu ziemnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2010.

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Wydobycie ropy naftowej w tys. t	1218,2	1440,4	1450,5	1448,0	1336,2	1222,4
Wydobycie gazu ziemnego w mln m ³	17,3	16,4	15,3	16,3	16,4	18,8

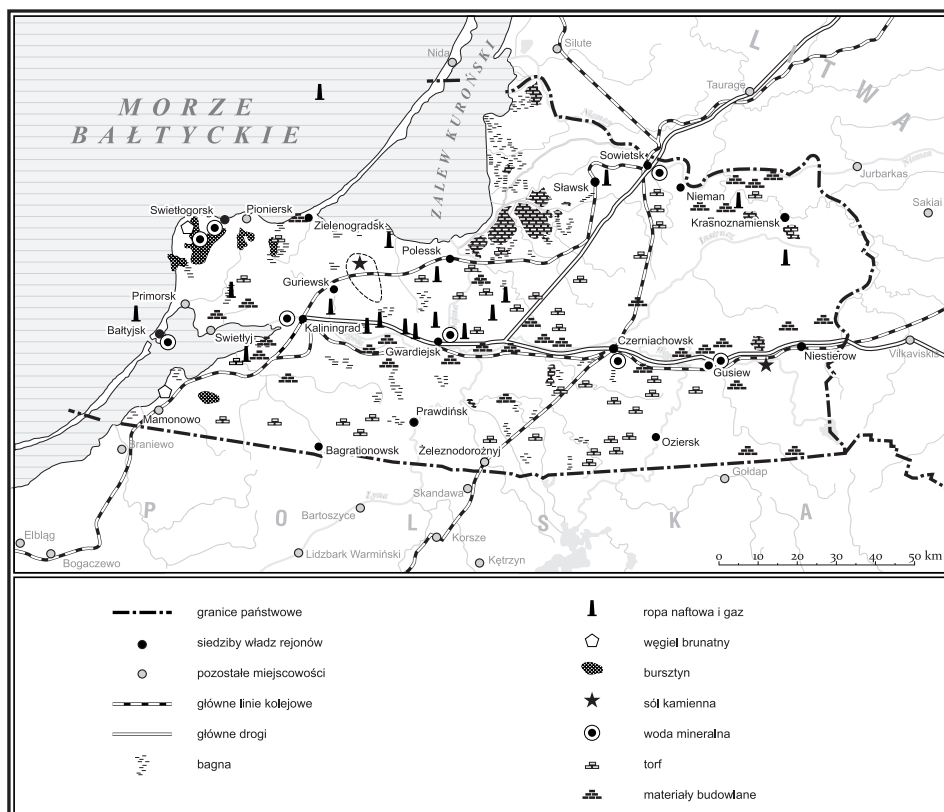
Źródło: Promyslnost' Kaliningradskoj oblasti, 2011, s. 15.

Innym bogactwem naturalnym występującym na obszarze obwodu jest węgiel brunatny (2 mld t) i torf (Ryc. 2.5). Główne miejsca występowania węgla brunatnego to okolice miejscowości Graczewka oraz Prislowo położone w pobliżu Mamonowa. Graczewskie złoża oceniane są na 50 mln t, z czego udokumentowano 26,8 mln t. Projekty przewidują wykorzystanie węgla do celów opałowych. Jednak plany budowy kopalni odkrywkowej napotykają na sprzeciw społeczny. Ekolodzy obawiają się, że wydobycie węgla w rejonie Graczewki, tuż przy strefie uzdrowiskowej, przyniesie szkodę środowisku naturalnemu. Mają oni także wątpliwości co do ekonomicznej efektywności wykorzystania niewielkich zasobów niskokalorycznego węgla z wysoką zawartością popiołu.

Udokumentowano 300 pokładów torfu. Występuje on wzdłuż wybrzeży zalewu Kurońskiego i Wiślanego, w dolinie Pregoty, w międzyrzeczu Szeszupy i Instruczy oraz Instruczy i Pissy.⁷⁹ Zajmują one ponad 1 tys. km², czyli 7% powierzchni obwodu. Miąższość złóż wynosi 3-5 m, a w poszczególnych miejscach osiąga nawet 12 m. Zasoby torfu oceniane są na 3 mld m³. Torf eksploatowany jest

⁷⁹ W Rosji torf wykorzystywany jest głównie do celów opałowych. Zasila 80 elektrowni i elektrociepłowni. Dopiero na drugim miejscu wykorzystywany jest przez rolnictwo.

w 13 miejscach, w rejonach: niestierowskim, polesskim (Agilskoje, Tarasowskoje), krasnoznamieńskim i gwardiejskim. W ciągu ostatnich lat wielkość jego wydobycie ulegała zmianom (Tab. 2.5).

Ryc. 2.5. Bogactwa mineralne w Obwodzie Kaliningradzkim.

Źródło: opracowanie własne na podst. D. Berenbejm, W. Litwin, 1999, Kaliningradskaja oblast', s. 30; Kaliningradskaja oblast', Atlas mira, 2011, t. 20, s. 50.

Z torfem związane są borowiny eksploatowane w pobliżu Swietłogorska. Wykorzystuje się je w leczeniu wielu chorób w sanatoriach Swietłogorska i Zielenogradzka.

W 1954 r. pod dużymi połaciami obwodu, na głębokości od 760 do 1225 m, odkryto ogromne złoża soli kamiennej. W 1968 r. szczegółowo rozpoznano ich wschodnią część, m.in. w odległości 5 km na północ od Gusiewa oraz Romanowa pod Zielenogradzkim. Zbadane złoża soli kamiennej szacowane są na 1,6 mld t ale duża głębokość zalegania utrudnia ich wydobycie. Opracowano już projekt eksploatacji pokładów gusiewskich metodą wypłukiwania. Uzyskana w ten sposób sól będzie wykorzystywana gospodarczo, a podziemne kawerny służyć mają do magazynowania zapasów gazu ziemnego.

Tab. 2.5. Wydobywanie torfu w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010.

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Wydobywanie torfu w tys. t.	38	42	31	20	36	38	20

Źródło: Materiały Rządu Obwodu Kaliningradzkiego.

Sole potasowo-magnezowe występują w strukturach geologicznych obniżenia Mamonowa, Bolszakowa i Polesska. Zalegają na głębokości 1057-1113 m. Ich miąższość wynosi 30-35 m. Całkowite zasoby szacowane są na 3 mld t, z czego do eksploatacji nadaje się 0,8 mld t.

Utworom paleogenicznym związanym z zaleganiem i wydobywaniem bursztynu w zachodniej części Półwyspu Sambijskiego towarzyszy fosforyt i glaukonit. Pokłady fosforytów o miąższości 4-5 m zalegają na głębokości 50-60 m. Występują także w miejscach przyszłej eksploatacji bursztynu. Glaukonit zalega do głębokości 200-300 m. Minerale te w postaci pulpy pozostałej po eksploatacji bursztynu przez wiele lat odprowadzane były do morza.⁸⁰ Odkryto także znaczne ilości anhydrytu. Sapropel wydobywany z dna jeziora Brasowo w pobliżu Ozierska oraz w pobliżu osady Graczevka znajduje zastosowanie do zabiegów leczniczych w Swietłogorsku i Zielenogradsku.

W różnych częściach obwodu eksploatowane są dziesiątki złóż materiałów budowlanych – piasków, żwirów i glin. Zasoby piasków i żwirów szacowane są na 281,6 mln m³, a gliny na 51,4 mln m³. Piaski i żwiry wydobywane są w 25 żwirowniach. Gliny wydobywane w 17 odkrywkach wykorzystywane są do produkcji cegły, rur drenarskich oraz kruszywa keramzytowego (Tab. 2.6). Występują także piaski szklarskie.

Tab. 2.6. Wydobywanie surowców budowlanych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2010.

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Piasek budowlany w tys. m ³	1814,2	1574,9	1775,2	1506,1	1066,5	1597,4
Żwir w tys. m ³	815,4	651,1	499,5	519,1	205,2	294,9
Kruszywo w tys. m ³	120,1	148,7	173,5	173,5	149,6	339,6

Źródło: Promyszlennost' Kaliningradskoj oblasti, 2011, s. 15.

⁸⁰ W. Litwin, G. Elcina, W. Diedkow, 1999, Kaliningradskaja oblast'. Prirodnije riesursy, Kaliningrad, s. 44.

Zapoczątkowane niedawno poszukiwania nowych kopalin doprowadziły do odkrycia w kaliningradzkiej części dna Morza Bałtyckiego koncentracji żelazowo-manganowych oraz złóż minerałów ciężkich, zawierających tytan i cyrkon.

Oceniając ogólnie warunki i zasoby naturalne Obwodu Kaliningradzkiego można stwierdzić, że stanowią one sprzyjające przesłanki dla rozwoju wybranych gałęzi przemysłu, rolnictwa, transportu, ochrony zdrowia. Dotychczas nie są one jednak w pełni wykorzystywane.

2.3. Ochrona środowiska

Sieć ochrony przyrody w Obwodzie Kaliningradzkim obejmuje jeden park narodowy oraz do niedawna siedem rezerwatów przyrodniczych o statusie regionalnym, z których cztery posiadały charakter zoologiczny i trzy kompleksowy.⁸¹ Na przełomie lat 2004 i 2005 utraciły status rezerwatów, a jedynie niektóre je odzyskały.

Występuje tu także 59 pomników przyrody. Dwa z nich to obiekty wodne – Jezioro Wisztynieckie i 18-kilometrowy odcinek rzeki Krasnoj,⁸² 57 to obiekty botaniczne. Strefą ochronną objęty jest też nadmorski pas uzdrowiskowo-wypoczynkowy przylegający do Swietłogorska oraz do Zielenogradska. Teren ten wraz z parkiem narodowym „Mierzeja Kurońska” oraz rezerwatem „Wisztynieckim” wchodzi w skład obszarów przyrodniczych o znaczeniu federalnym.

W obwodzie udokumentowano 510 gatunków roślin z 9 rodzin. Spośród 409 spotykanych gatunków zwierząt, aż 176 (43%) stanowią gatunki rzadkie. Czerwona Księga Obwodu Kaliningradzkiego opracowana przez specjalistów z Bałtyckiego Federalnego Uniwersytetu im. I. Kanta wyróżnia zagrożone organizmy, które wymagają szczególnej ochrony.

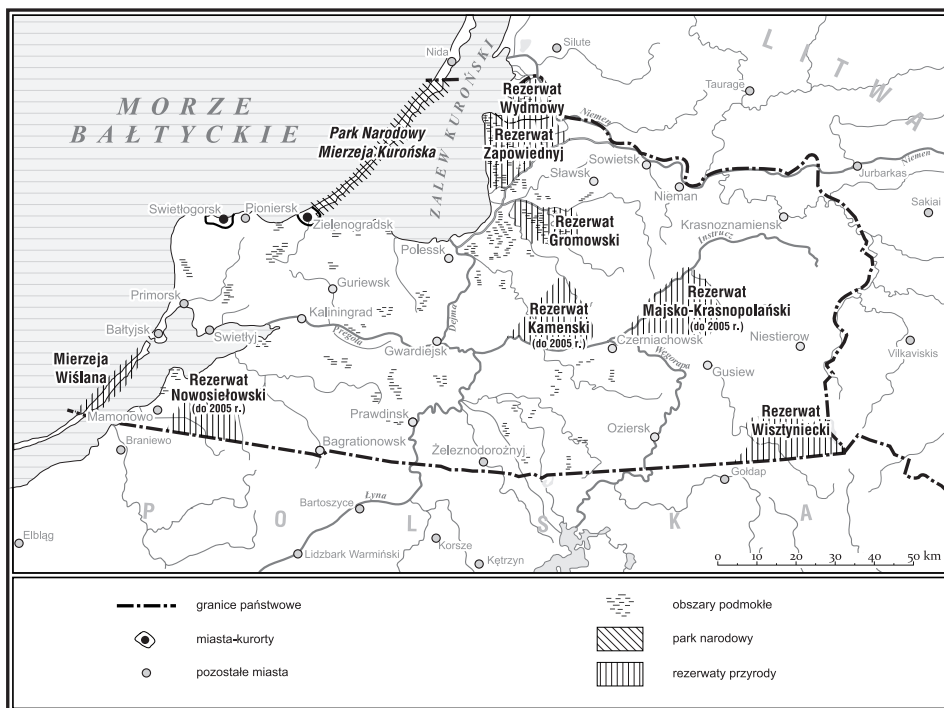
Z flory w księdze odnotowano 83 gatunki roślin, 10 gatunków porostów, 4 gatunki mchów i 19 gatunków grzybów. Zagrożona fauna obejmuje 11 gatunków ssaków, 43 gatunki ptaków, 1 gatunek żółwia, 1 gatunek płazów, 4 gatunki ryb, 23 gatunki insektów oraz 6 gatunków ślimaków.⁸³

Warunki rozwoju i wegetacji roślin oraz zwierząt pogarszają się ze względu na zmniejszanie się powierzchni naturalnych użytków leśnych i łąk oraz gospodarczej działalności człowieka. Ratowaniu i ochronie unikatowej przyrody służy park narodowy, powinny służyć także rezerваты (Ryc. 2.6).

⁸¹ Rezerваты zoologiczne nie chroniły bioróżnorodności kompleksów przyrodniczych, pełniły jedynie funkcję rezerwatów myśliwskich, na terenie których prowadzono gospodarkę łowiecką, w tym regularny odstrzał zwierzyny łownej.

⁸² Odcinek 18-kilometrowy od osady Tokariewka do granicy z Polską.

⁸³ W. Diedkow, G. Griszanow, (red.), 2010, op.cit., s. 331.

Ryc. 2.6. Ochrona przyrody w Obwodzie Kaliningradzkim.

Źródło: opracowanie własne na podst. W. Orlienok, (red.) 2004, s. 245.

Utworzony w 1987 r. Park Narodowy „Mierzeja Kurońska” (od 1963 r. posiadał status rezerwatu), w roku 2002 wpisany został na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO (Ryc. 2.6). Jego zadaniem jest „zachowanie unikatowych krajobrazów nadmorskich”. Rozciąga się od Zelenogradzka do granicy z Litwą. Zajmuje powierzchnię około 7,5 tys. ha, z tego 66,21 km² stanowi rezerwat ścisły, 31% tereny szczególnie chronione, 15% tereny rekreacyjne i 5% rolnicze. Wokół parku ustanowiono strefę buforową o szerokości 1 km, obejmującą także przylegające akweny: morski i zalewowy. Formy eoliczne w postaci wydm na terenach szczególnie chronionych, rozciągają się na łącznej długości 21 km. Ich średnia wysokość nie przekracza 21 m, jednak największe wznoszą się nawet na 68 m. Dzięki pracom prowadzonym przez człowieka od połowy XIX w. do lat 70. XX w. udało się pokryć lasem i roślinnością 72% mierzei.

Dziś ponad 80% rosnących tu lasów jest pochodzenia antropogenicznego. W parku występuje około 700 gatunków roślin i 169 gatunków drzew i krzewów, ponad 300 lądowych kręgowców i 260 gatunków ptaków. Rocznie przelatuje to około 20 mln ptaków. Już w 1901 r. niemiecki badacz J. Thieneman założył na Mierzei

Kurońskiej pierwszą na świecie stacją badania wędrówek ptaków. Badania te od 1956 r. kontynuowane są przez ornitologów z Rosyjskiej Akademii Nauk w stacji badawczej w pobliżu miejscowości Rybaczjij.

Zagrożeniem dla parku, w szczególności dla zwierząt, jest droga Zielenogradsk-Kłajpeda, biegnąca jego środkiem, wzdłuż całej mierzei. Do tego dochodzi działalność gospodarcza i śmieci.

Występuje bardzo silna presja nielegalnego budownictwa. Kontrowersyjny jest też projekt utworzenia na terenie parku specjalnej strefy ekonomicznej typu turystyczno-rekreacyjnego.⁸⁴

Jednym z rezerwatów zoologicznych jest rezerwat „Mierzeja Wiślana”. Utworzono go w roku 1963. Obejmuje swym zasięgiem całą rosyjską część Mierzei Wiślanej od granicy z Polską, aż do niewielkiej miejscowości Kosa, położonej w pobliżu Cieśniny Piławskiej.

Zajmuje powierzchnię 2100 ha, a razem z przyległymi akwenami Morza Bałtyckiego i Zalewu Wiślanego o szerokości 1 km – 6,5 tys. ha. Lesistość dzięki zabiegom człowieka i umacnianiu ruchomych wydm, prowadzonym tu od połowy XIX w. do połowy XX w. wzrosła do 80%. Z tego ponad 60% zajmuje sosna i około 20% brzoza z dodatkiem olchy. Występuje także dąb, świerk i jesion. Spotkać tu można 6 gatunków storczyków i 13 innych roślin znajdujących się w Czerwonej Księdze Obwodu Kaliningradzkiego. W tej samej księdze odnotowano także 5 gatunków ptaków z 96 gatunków, które zatrzymują się tu w czasie corocznych migracji. Poza ochroną ptaków, ochronie podlegały tu unikatowe pasy wydm, lasy oraz plaże i przylegające obszary morskie i zalewowe.

Cała Mierzeja Wiślana uznana została za obszar węzłowy, charakteryzujący się nagromadzeniem unikatowych pod względem przyrodniczym obiektów o randze międzynarodowej oraz zespołów roślinnych i ostoi przyrody o znaczeniu europejskim. Do roku 2004 rezerwat „Mierzeja Wiślana” odnotowany był we wszystkich ukazujących się publikacjach wydawanych w Obwodzie Kaliningradzkim.⁸⁵ W 2005 r. podobnie jak pozostałe rezerваты z terenu obwodu niespodziewanie zniknął z map. Fakt ten tłumaczono wygaśnięciem odpowiednich przepisów.⁸⁶ Jednocześnie w 2006 r. jedna z niemieckich firm opracowała i opublikowała projekt zagospodarowania turystycznego części tego unikatowego obszaru. W roku 2009 dawny rezerwat zoologiczny „Mierzeja Wiślana”, choć w nieco okrojonej formie, uzyskał status terytorium podlegającego szczególnej ochronie, czyli o znacznie wyższej randze, pozwalającej na faktyczną ochronę bioróżnorodności na tym terenie.

⁸⁴ Jest to postanowienie Rządu Federalnego nr 73, z dnia 3 lutego 2007 r.

⁸⁵ W 2002 r. powstał projekt utworzenia na Mierzei Wiślanej rezerwatu krajobrazowego.

⁸⁶ Według G. Barinowej już od 1998 r. Mierzeja Wiślana praktycznie pozbawiona była statusu rezerwatu zoologicznego i wymagała kompleksowej ochrony.

Dwa rezerwaty zoologiczne – „Majsko-Krasnopołański” (30 tys. ha) utworzony w roku 1963 i niewiele ustępujący mu pod względem powierzchni „Kamenski” (25,5 tys. ha) egzystujący także od 1963 r., rozmieszczone były w wewnętrznych częściach obwodu i obejmowały użytki leśne oraz pola uprawne. Rezerwat „Kamenski” stanowił kompleks leśny o charakterze lasu pierwotnego z torfowiskami wysokimi porozcinanymi małymi ciekami. Ich status wygasł na początku lutego 2005 r.

Nieco mniejszy rezerwat zoologiczny „Nowosielowski” (19,8 tys. ha), powstały w 1976 r., znajdował się w południowo-zachodniej części obwodu, przy granicy z Polską. Oficjalnym celem rezerwatu była ochrona zwierząt. Istniał do końca 2004 r.

Rezerwat „Wydmowy” (3 tys. ha), utworzony w roku 1994, znajdował się na północy obwodu w dolinie rzeki Niemen. Zajmował kompleks leśno-bagienny, którego znaczna część leży poniżej poziomu morza. Obniżenie statusu do poziomu rezerwatu zoologicznego nastąpiło w roku 1998. W roku 2004 rezerwat przestał istnieć. W 2012 r. pod wpływem działań opinii publicznej podjęto działania nad przywróceniem temu kompleksowi statusu rezerwatu.

Rezerwat „Wydmowy” od południa styka się z rezerwatem „Zapowiednyj”, który w istocie rzeczy pełnił funkcję „rezerwatu myśliwskiego”. Od 2009 r. razem z rezerwatem „Wydowym” uznany został za obszar podlegający szczególnej ochronie.

Rezerwat „Gromowski” (15 tys. ha), powstał w roku 1994, pomiędzy rzekami Rżewka, Ługowa i Kanałem Gołowikińskim. Występują tu torfowiska wysokie i niewielkie jeziora. Leśne, łąkowe i wodno-błotne biotopy wyróżniają się wielką bioróżnorodnością. Po obniżeniu statusu rezerwatu w roku 1998 do poziomu zoologicznego, w roku 2005 przestał istnieć. Podobnie jak w przypadku rezerwatu „Wydowego” od 2012 r. trwają starania nad odzyskaniem statusu rezerwatu.

W południowo-wschodniej, najwyżej położonej części obwodu, przy granicy z Polską i Litwą, znajduje się rezerwat „Wisztyniecki”. Utworzony w roku 1994 zajmował 3,2 tys. ha. Jego główną część stanowi duży kompleks leśny Puszczy Rominckiej. Na powierzchni 233 km² występują tu fragmenty lasu o charakterze zbliżonym do pierwotnego, z lipami, dębami i grabami mającymi od 150 do 200 lat. Poza Jeziorem Wisztynieckim napotkać można na tym terenie także szereg niewielkich jezior w różnych etapach ewolucji. Rzeki Krasnaja i Pissa mają charakter zbliżony do rzek podgórskich. Rośnie tu ponad 180 gatunków porostów, z czego 47 to gatunki rzadkie. Występują tu także rzadkie gatunki mchów i grzybów, a z fauny liczne ptaki, jelenie oraz rysie. W 1998 r. status rezerwatu o charakterze kompleksowym obniżono do zoologicznego. Następnie, kiedy w roku 2004 upłynął termin ochrony, rezerwat przestał istnieć.⁸⁷ Pod ochroną na tym

⁸⁷ W. Diedkow, G. Griszalow, (red.), 2010, op.cit., s. 268.

terenie pozostały tylko dwa pomniki przyrody: Jezioro Wisztynieckie i 18-kilometrowy odcinek rzeki Krasnoj. W styczniu 2012 r. reaktywowano rezerwat „Wisztyniecki”. Uzyskał on status regionalnego parku przyrodniczego. Jego powierzchnia zajmuje 22 770 ha.⁸⁸

Z 57 pomników przyrody o charakterze botanicznym we wszystkich częściach obwodu występuje 20 parków, grupy drzew, aleje, a także pojedyncze drzewa. Szczególnie dużo osobliwości przyrodniczych znajduje się w okolicach Kaliningradu. Wiele parków zajmuje duży obszar. Największy z nich – „Balgą” w rejonie bagrationowskim – obejmuje powierzchnię 59 ha. Całkowita powierzchnia terenów chronionych w Obwodzie Kaliningradzkim zajmuje 14,9%.

Do wybitnych walorów krajobrazowych i przyrodniczych dochodzą także cenne walory kulturowe otoczenia. Walory te nie są jednak w pełni zabezpieczone.

Zespół specjalistów z Bałtyckiego Federalnego Uniwersytetu im. I. Kanta po przeprowadzeniu wnikliwych badań w zakresie ochrony przyrody, zaproponował w 2010 r. utworzenie na terenie obwodu około 14 rezerwatów krajobrazowych, w których ochroną objęte będą najcenniejsze tereny z kompleksami leśnymi, bagnami, torfowiskami oraz unikatowymi gatunkami roślin i zwierząt.⁸⁹ Niektóre z tych obszarów ze względu na swoje wybitne walory były chronione w przeszłości, np. słynny, jeden z ostatnich tego typu w Europie kompleks błot Celau, z 40 większymi i ponad 200 niewielkimi jeziorkami był objęty ochroną już w latach 1910-1945.⁹⁰ Inne podlegały ochronie od lat 60. XX w. do połowy pierwszej dekady XXI w. Kolejne osobliwości krajobrazowo-przyrodnicze zaproponowane zostały do objęcia ochroną po raz pierwszy. Dla czterech obiektów zaproponowano także ograniczone formy działalności gospodarczej.

Cała Mierzeja Wiślana wraz z pasem wód morskich i zalewowych o szerokości 1 mili morskiej, włączona została przez HELCOM do Obszarów Chronionych Morza Bałtyckiego (BSPA – Baltic Sea Protected Areas).⁹¹ Istniejące uwarunkowania wskazują na potencjalne możliwości rozwijania polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej w dziedzinie ochrony środowiska oraz turystyki na Mierzei i Zalewie Wiślanym. System ochrony wód w Zalewie Wiślanym powinien obejmować całą zlewnię zalewu, po obu stronach granicy.

Obszar Suwalsko-Wisztyniecki położony na pograniczu Polski, Litwy i Obwodu Kaliningradzkiego predysponowany jest do trójstronnej współpracy transgranicznej w celu zachowania wybitnych walorów krajobrazowych i wartości przyrodniczych Puszczy Rominckiej, obszaru sztucznie rozdzielonego granicami.

⁸⁸ Na podstawie decyzji Rządu Obwodu Kaliningradzkiego nr 9 z dnia 19 stycznia 2012 r.

⁸⁹ Tamże, s. 256-302.

⁹⁰ Kompleks błot Celau w roku 1998 wpisany został na listę obiektów Konwencji Ramsarskiej.

⁹¹ Są to miejsca naturalne lub w niewielkim stopniu przekształcone przez człowieka, posiadające najwyższą wartość przyrodniczą w skali całego Bałtyku.

Transgraniczna współpraca Obwodu Kaliningradzkiego z Litwą w dziedzinie ochrony środowiska, poza Mierzeją i Zalewem Kurońskim powinna dotyczyć także kilku obszarów po obu stronach granicznej rzeki Niemen. Przygraniczne obszary chronione należy objąć ścisłą współpracą władz lokalnych i służb ochrony środowiska Rosji, Polski i Litwy. Poza ochroną terenów najcenniejszych możliwa jest także wspólna promocja przyjaznych środowisku form turystyki oraz gospodarowania zgodnie z zasadami ekorozwoju.

2.4. Zagrożenia ekologiczne

Obwód Kaliningradzki według źródeł rosyjskich jest regionem klęski ekologicznej. Do tej pory nie rozwiązano tu problemu utylizacji odpadów komunalnych, oczyszczania ścieków i zaopatrzenia w wodę pitną, choć wstępne prace w tym zakresie były współfinansowane z projektów europejskich. Pobór wody wykazuje silny spadek (Tab. 2.7), „w części rejonów np. gwardiejskim, polesskim, prawdinskim oraz Kaliningradzie woda nie nadaje się do spożycia, dlatego, że zaledwie 5% ścieków poddanych jest oczyszczaniu i to tylko mechanicznemu”⁹²

Tab. 2.7. Pobór wody w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010.

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Pobór wody w mln m ³	226	212	200	172	169	143	137

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2009, s. 149; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2010, s. 19.

Część mieszkańców obwodu skazana jest na korzystanie z wody nie spełniającej powszechnych standardów (Tab. 2.8).

Tab. 2.8. Liczba mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego narażonych na korzystanie z wody nie spełniającej standardów jakości.

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Osoby w tys.	75,4	75,4	72,3	69,0	68,0	66,6	65,5

Źródło: Materiały Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

Na wybrzeżu morskim wg HELCOM-u znajduje się dziewięć głównych źródeł zanieczyszczeń (gorących punktów). Ponad połowa miejscowości obwodu nie posiada skutecznie działających oczyszczalni ścieków, a funkcjonujące nie zapew-

⁹² „Obwód Kaliningradzki. Przegląd faktów, wydarzeń, opinii”, 2002, nr 9, s. 95.

nią dostatecznego oczyszczenia. W Kaliningradzie nie ukończono budowy nowej oczyszczalni. W dalszym ciągu eksploatuje się oczyszczalnię mechaniczną z początku ubiegłego wieku. Według danych UE z Obwodu Kaliningradzkiego do Bałtyku rocznie zrzucanych jest 400 tys. t nieoczyszczonych ścieków. Źródła kaliningradzkie podają mniejsze wartości (Tab. 2.9).

Poza ciągłym odprowadzaniem ścieków, zdarzają się także awarie, np. 12 tys. m³ nieoczyszczonych ścieków po przerwaniu kanalizacji dostało się do morza i doprowadziło w lipcu 2006 r. do zanieczyszczenia Bałtyku, czego konsekwencją był natychmiastowy zakaz kąpieli w rejonie popularnych kurortów Swietłogorsk i Pioniersk.⁹³

Tab. 2.9. Ścieki odprowadzane do wód Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2004-2010.

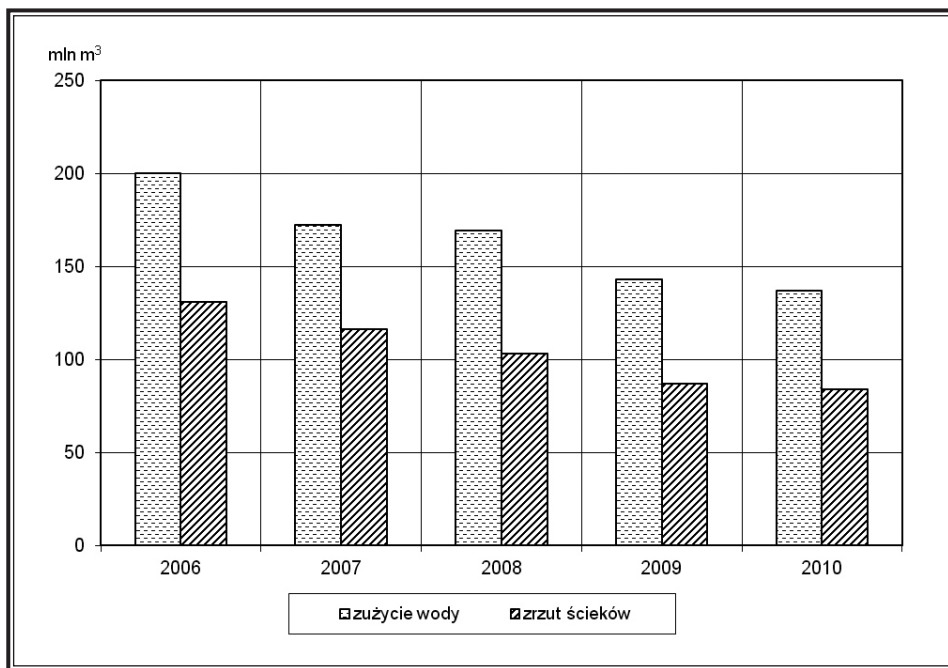
Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ścieki (w mln m ³)	147,00	138,85	131,13	115,84	102,70	87,1	84,4
ścieki te zawierają związki chemiczne (w tys. t)							
siarczany	8,71	7,46	8,58	6,35	5,66	4,96	4,44
chlorki	9,18	9,42	9,59	7,96	7,23	6,73	6,80
azotan amonu	1,48	1,43	1,54	1,40	1,36	1,36	1,77
azot ogólny	1,95	1,77	1,94	1,77	1,70	1,77	2,18
azotany	0,67	0,56	0,61	0,56	0,43	0,35	0,38
tłuszcze i oleje	0,25	0,25	0,28	0,22	0,25	0,24	0,24
fosfor ogólny	0,21	0,26	0,32	0,38	0,30	0,31	0,22
fenole (w t)	0,823	0,70	0,53	0,36	0,47	0,62	0,50

Źródło: Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2009, s. 150.

Awaria przestarzałej sieci kanalizacyjnej Wojskowego Szpitala Przeciwgruźliczego z Primorska spowodowała zrzut ścieków bezpośrednio do Zalewu Wiślanego. Pozbawiony podłączenia do miejskiego kolektora szpital, w codziennej działalności odprowadza przez doły ściekowe swoje nieczystości także do Zalewu Wiślanego.⁹⁴

⁹³ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2006, nr 12, s. 28.

⁹⁴ A. Sakson, 2010, Od Kłajpedy do Olsztyna, Poznań, s. 513.

Ryc. 2.7. Zużycie wody i zrzut ścieków w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2006-2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. Osnownyje pokazateli ochrany okrużajuszczej sriedy Kaliningradskoj oblasti, 2011, s. 16.

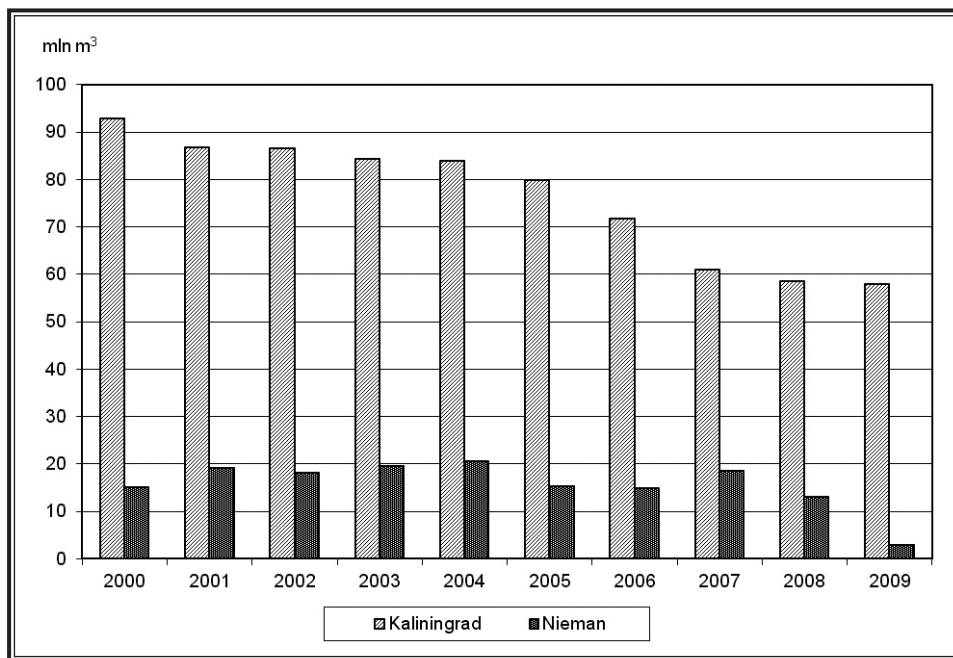
Również Główny Szpital Marynarki Wojennej, zlokalizowany w Kaliningradzie, pozbawiony oczyszczalni ścieków gospodarczo-bytowych, odprowadza ścieki do strumyka wpadającego do Jeziora Górnego w centrum miasta.⁹⁵

Do dzisiaj największym problemem Zalewu Wiślanego jest, jak podają źródła kaliningradzkie, jego eutrofizacja. Główny sprawca zanieczyszczeń to miasto Kaliningrad, z którego surowe, nieczyszczone, agresywne ścieki spływają grawitacyjnie 30-kilometrowym kolektorem zbudowanym w 1898 r. i otwartym kanałem bezpośrednio do Zalewu Wiślanego w pobliżu Primorska (Ryc. 2.8). Awaria kolektora w 2005 r. spowodowała zalanie i zabagnienie okolicznych terenów i spływ ścieków bezpośrednio do Pregoly.⁹⁶ Poniemiecki kolektor o przepustowości 68 tys. m³ ścieków, odprowadza ich nawet 200 tys. m³ w ciągu doby.⁹⁷ Degradacja Zalewu Wiślanego ze względu na eutrofizację wyklucza jego funkcje gospodarcze i obniża jakość funkcji rekreacyjnej wybrzeży. Głównymi źródłami zanieczyszczenia tego akwenu są miasta Kaliningrad, Swietłyj, Mamonowo i Ładuszkin. Związki

⁹⁵ T. Baryła, W. Hojszczyk, (red.), 2009, „Regiony i Pogranicza”, nr 1, s. 34.

⁹⁶ A. Sakson, 2011b, op.cit., s. 513.

⁹⁷ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2007, nr 8, s. 59.

Ryc. 2.8. Zrzut ścieków z miast Kaliningrad i Nieman w latach 2000-2009.

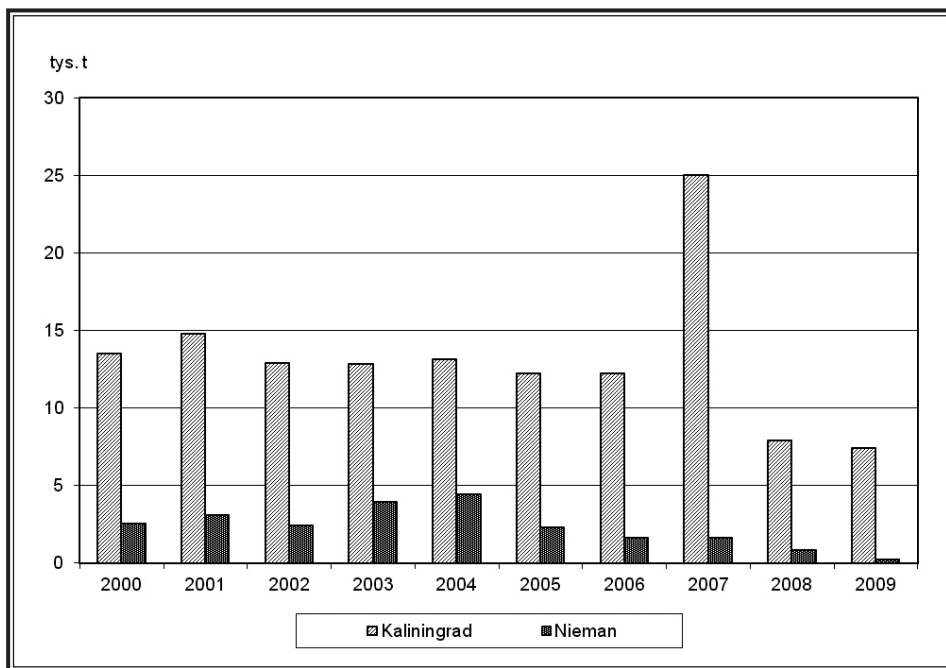
Źródło: Kaliningradzka obłast', Atlas mira, t. 20, 2011, s. 60.

biogeniczne (głównie fosfor i azot) odprowadzane są także do zalewu poprzez rowy melioracyjne.

Pomimo wyraźnych tendencji do zmniejszania ilości ścieków (Ryc. 2.8), budowa kolektorów i nowoczesnych oczyszczalni stanowi jedno z największych wyzwań na drodze do podniesienia jakości życia w Obwodzie Kaliningradzkim.

Kaliningrad należy do grupy 30 miast Federacji Rosyjskiej o szczególnie dużym zanieczyszczeniu atmosfery. Źródłami emisji są tu: transport, duża liczba niewielkich kotłowni, zakłady celulozowo-papiernicze i inne. Analogiczne problemy mają Sowietsk i Nieman (Ryc. 2.9).

Kaliningrad i przeważająca część Sambii, przynależna administracyjnie do rejonu zielonogradzkiego, to tereny o największej ilości (1-6 tys. t) substancji szkodliwych w powietrzu atmosferycznym. Emitowane tu związki pochodzą, oprócz Kaliningradu, także z ośrodków portowo-miejskich Bałtyjska i Swiętłego. Tylko wąski pas północnego wybrzeża Sambii, na którym zlokalizowano główne uzdrowiska obwodu, przewietrzany przez bałtyckie wiatry, wykazuje nieduże (1-50 t) wielkości zanieczyszczeń powietrza. Najmniejsze zanieczyszczenia (0-10 t) powietrza występują w południowo-wschodniej (w rejonie ozierskim i niesterowskim) oraz w północno-wschodniej części obwodu w rejonie sławskim (Ryc. 2.11).

Ryc. 2.9. Zanieczyszczenia atmosfery ze źródeł stacjonarnych w miastach Kaliningrad i Nieman w latach 2000-2009.

Źródło: Kaliningradskaja oblasť, Atlas mira, t. 20, 2011, s. 60.

Wyraźne zmniejszanie się zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego ze środków transportu wiąże się z likwidacją przestarzałych pojazdów ciężarowych i osobowych oraz wprowadzaniem na ich miejsce przez firmy transportowe i mieszkańców bardziej nowoczesnych pojazdów o mniejszym zużyciu paliwa i mniejszej emisji gazów i cząstek stałych (Tab. 2.10). Zanieczyszczenia powietrza ze źródeł stacjonarnych utrzymują się na stałym poziomie.

Pozytywnym zjawiskiem jest systematyczne zmniejszanie się emisji dioksyn, negatywnym natomiast – wzrost emisji tlenków azotu, tlenku węgla, węglowodorów oraz lotnych związków organicznych. Wielkość emitowanych do atmosfery węglowodorów wzrosła w latach 2004-2009 z 0,5 do 5,5 tys. t. Pozytywna jest także generalna tendencja wzrostu wielkości unieszkodliwionych zanieczyszczeń powietrza w ciągu ostatnich lat, chociaż w roku 2009 odnotowano wyraźny jego spadek. W roku 2010 wskaźnik ten ukształtował na poziomie 14 tys. t (Ryc. 2.10). Wielkość zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego, przeliczona na jednego mieszkańca obwodu, pomimo nieznacznych wahań w roku 2007, zmniejszyła się w latach 2005-2010 z ponad 40 do 30 kg/osobę.

Przestrzenny rozkład zanieczyszczeń atmosfery ze źródeł stacjonarnych obrazuje Ryc. 2.11. Dominuje tu Kaliningrad i prawie cała Sambia związana z ośrod-

Tab. 2.10. Zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2009 (w tys. t).

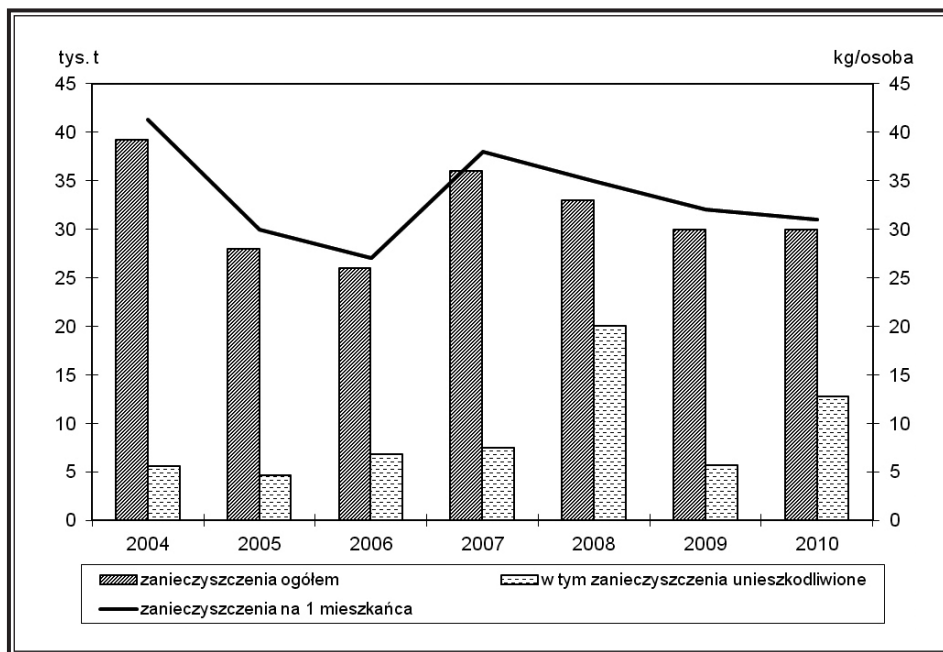
Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ze środków transportu	257	300	116	120	119	121
ze źródeł stacjonarnych w tys. ton, w tym:	32,9	28,0	25,6	35,6	33,2	30,4
zanieczyszczenia stałe	4,8	3,9	3,7	4,0	3,8	3,2
gazowe i skroplone, w tym:	28,1	24,1	21,9	31,6	29,4	27,2
dioksyny	13,7	10,6	8,9	6,9	5,7	5,1
tlenki azotu	2,6	2,6	3,0	2,6	2,5	2,7
tlenek węgla	9,0	7,9	6,9	12,7	12,1	10,6
węglowodory (bezlotnych związków organicznych)	0,5	0,4	0,8	6,6	6,3	5,5
lotne związki organiczne	2,2	2,5	2,3	2,7	2,7	3,2

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2009, s. 149; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2010, s. 19.

kami portowo-przemysłowymi od strony zachodniej (przeważają tu wiatry zachodnie) oraz centralnie usytuowany przemysłowy rejon Czerniachowska.

Rejony peryferyjne, szczególnie położone w części południowo-wschodniej oraz północnej wykazują relatywnie mniejszy poziom tego rodzaju zanieczyszczeń.

Główne ośrodki, z których odprowadza się najwięcej ścieków, według tej samej mapy pokrywają się z najważniejszymi centrami rozwoju przemysłu usytuowanymi na terenie obwodu. Poza Kaliningradem, na czele tej niezbyt chlubnej listy lokują się Czerniachowsk, Sowietsk i Nieman, a także Zielenogradsk, Bałtyjsk, Swietłyj i Guriewsk. Swietłogorsk także odprowadza duże ilości ścieków. Związane to jest z dużą liczbą wczasowiczów, turystów i kuracjuszy goszczących tu

Ryc. 2.10. Zanieczyszczenia atmosfery i ich unieszkodliwianie w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzkaja oblast' w cifrach, 2009, s. 151; Kaliningradzkaja oblast' w cifrach, 2011, s. 120; Kaliningradzkaja oblast' w 2000, 2005-2010, Statisticheskije itogi socialno-ekonomičeskogo razwitiija, 2011, s. 47.

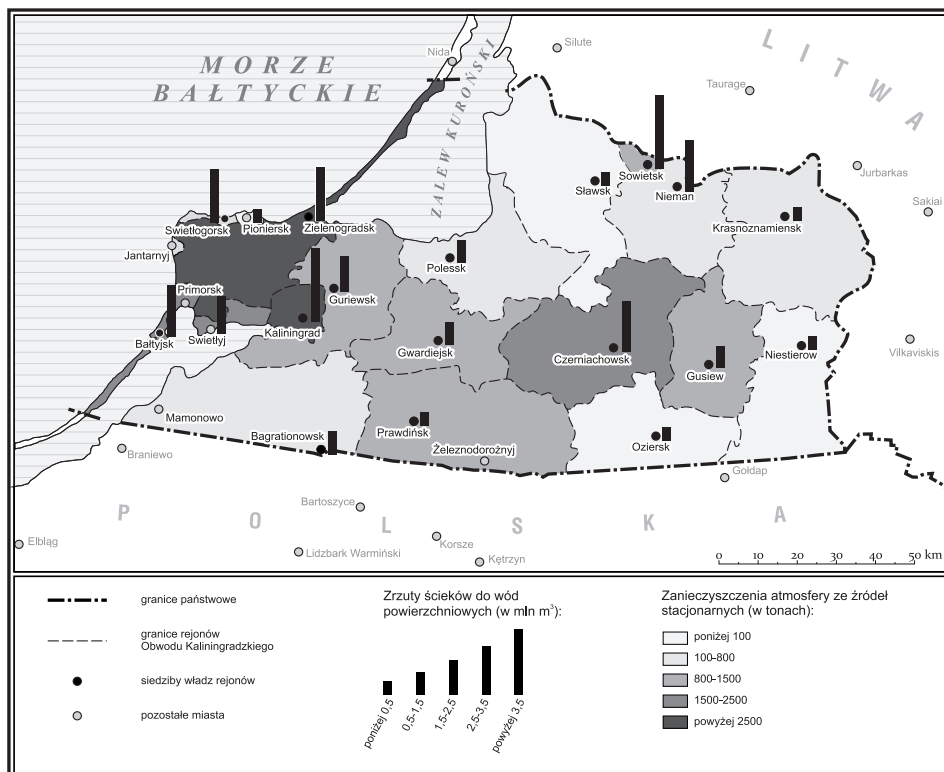
w pensjonatach i sanatoriach przez cały rok, szczególnie jednak w sezonie letnim.

W Obwodzie Kaliningradzkim nie zbudowano dotychczas zakładów utylizacji odpadów. 68 wysypisk zajmuje ponad 100 ha gruntów. Znaczna część wysypisk powstała w sposób nielegalny. Odcieki z nich zanieczyszczają wody powierzchniowe. Odpady przemysłowe i komunalne zajmują coraz większe tereny.

Na terenie obwodu zalega bez żadnej kontroli 15 mln t odpadów stałych. W roku 2006 zdegradowano 37 ha gruntów, z kolei w 2009 r. ujawniono 48 ha gruntów rolnych zanieczyszczonych metalami ciężkimi.⁹⁸

Wielkość wytwarzanych w latach 2004-2010 odpadów toksycznych kształtuje się na ustabilizowanym poziomie około 550-560 tys. t rocznie (Tab. 2.11).

⁹⁸ T. Baryła, W. Hojszczyk, (red.), 2009, op.cit., nr 4, s. 21.

Ryc. 2.11. Zrzuty ścieków i zanieczyszczenia atmosfery ze źródeł stacjonarnych na terenie Obwodu Kaliningradzkiego w roku 2009.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast', Atlas mira, t. 20, 2011, s. 60.

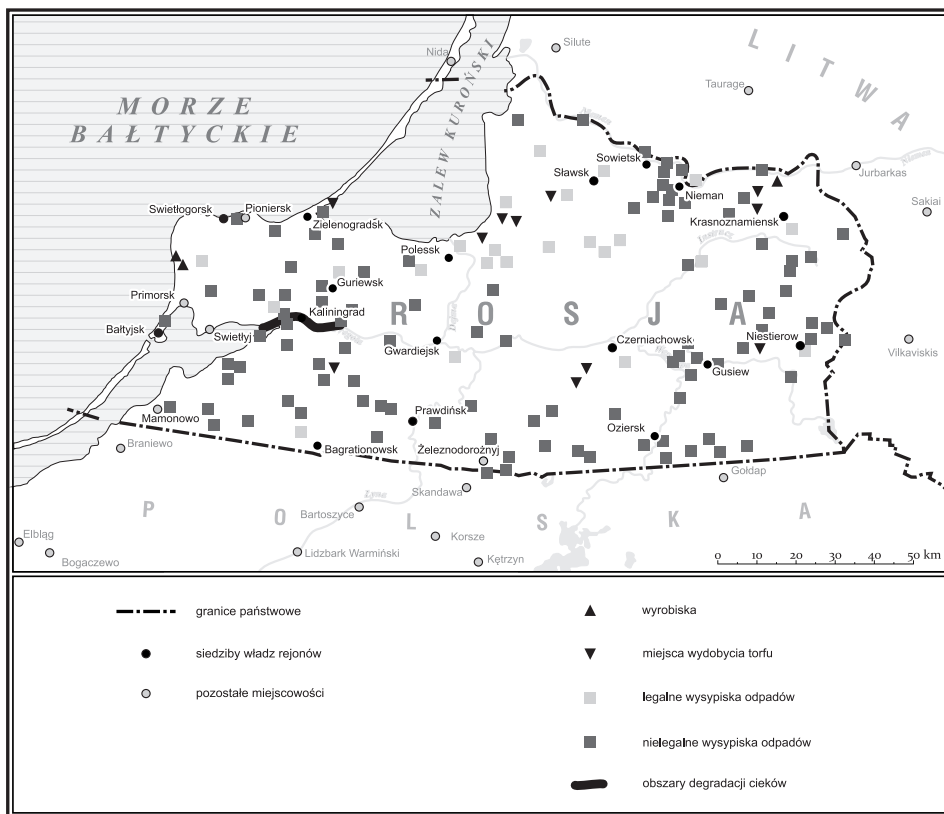
Tab. 2.11. Wytwarzanie toksycznych odpadów w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010 (w tys. t).

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Odpady toksyczne	556	561	390	281	631	580	560

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego; Kaliningradskaja oblast' w ciferach 2011, s. 132.

Legalne i nielegalne wysypiska rozrzucone są dosyć równomiernie na terenie całego obwodu (Ryc. 2.12).

2. Zasoby i walory przyrodnicze Obwodu Kaliningradzkiego

Ryc. 2.12. Wyrobiska i składowiska odpadów na terenie Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. W. Dedkow, G. Fedorow, 2006, s. 171.

Tab. 2.12. Degradacja i rekultywacja gruntów Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2004-2010.

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Degradacja terenów rolniczych w ha	17	21	37	34	.	.	17
Rekultywacja w ha	17	17	31	25	18	21	17

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach 2009, s. 149; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2011, s. 138.

Około 25% gnojowników związanych z hodowlą zwierząt usytuowano na terenach wodochronnych Pregoly, Prochładnoj, Łyny i innych rzek obwodu.

Ekspertyzy wskazują na konieczność budowy oczyszczalni ścieków, m.in. w Kaliningradzie i Mamonowie.

Do Pregoly odprowadzana jest duża część ścieków przemysłowych, komunalnych i wody deszczowej z obwodu. Jednocześnie pod dnem tej rzeki znajdują się główne ujęcia wody pitnej. W Kaliningradzie około 70% sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, ze względu na niedostateczną konserwację, stwarza duże problemy eksploatacyjne i nadaje się do szybkiej wymiany. Urządzenia oczyszczające wodę pitną dla miasta nie usuwają zanieczyszczeń wirusowych.⁹⁹ W roku 2003 w obwodzie na żółtaczkę zachorowało 1250 osób. Wirus ten rozprzestrzenił się najczęściej przez środowisko wodne.

Potencjalne zagrożenia ekologiczne ze strony rosyjskiej związane z szybkim rozwojem przewozów ropy naftowej i produktów ropopochodnych, to katastrofy ekologiczne spowodowane przez awarie statków (w tym zbiornikowców) i platform wydobywczych ropy naftowej oraz zanieczyszczenia związane z przeładunkami, zrzucaniem wód balastowych do Zatoki Gdańskiej. Porty, terminale naftowe zrzucają także bezpośrednio do Pregoly zaolejone wody i ścieki przemysłowe, np. w ciągu trzech pierwszych kwartałów 2002 r. w rejonie portu marynarki wojennej w Bałtyjsku odnotowano 50 rozlewów ropy naftowej.¹⁰⁰ Największy rozlew ropy wykryto we wrześniu tego samego roku pomiędzy portem zewnętrznym Bałtyjska a cyplem Wostocznyj. Miał on długość 3 km i szerokość 30 m.¹⁰¹ Rok później plaże w rejonie Bałtyjska i Swietłogorska pokryte były czarną i grubą pokrywą olejową.¹⁰² Plamę olejową o powierzchni około 72 tys. m² ujawniono w roku 2004 w rosyjskiej części Zalewu Wiślanego. W 2006 r. monitoring satelitarny pozwolił na zidentyfikowanie 212 plam olejowych wielkości do 1 m² w pobliżu platformy wydobywczej D-6 Krawcowskoje.¹⁰³ Przykładem może być plama paliwa okrętowego o powierzchni 4 tys. m² w dniu 27 lipca 2007 r. w porcie Bałtyjsk.¹⁰⁴

Zagrożenia ekologiczne związane mogą być także z funkcjonowaniem istniejących baz wojskowych, poligonów i kompleksów magazynowych powodujących szereg problemów w dziedzinie ochrony środowiska. Na terytorium Obwodu Kaliningradzkiego w ciągu dziesięcioleci nagromadzono wielkie zasoby amunicji. Są to pociski, miny, torpedy, rakiety, bomby lotnicze, w które Obwód Kaliningradzki został zaopatrzony jeszcze w czasach zimnej wojny na wypadek prowadzenia działań bojowych w Europie. Kiedy w latach 90. grupy wojsk radzieckich wyprawiano z NRD, Polski, Czechosłowacji, a także Węgier i Bułgarii, to sprzęt

⁹⁹ A. Sakson, 2011b, op.cit., s. 513.

¹⁰⁰ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2002, nr 10, s. 55.

¹⁰¹ C. Gilbert, (red.), 2008, Raport o stanie wybrzeża południowo-wschodniego Bałtyku, Gdańsk, s. 111.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2007, nr 7, s. 30.

wojskowy i amunicję wywożono do Obwodu Kaliningradzkiego.¹⁰⁵ Duże niebezpieczeństwo stwarzają arsenały, bazy i magazyny zlokalizowane w bliskim sąsiedztwie Kaliningradu. Bezpośrednie zagrożenie dla miasta i jego mieszkańców pogłębia fatalny stan techniczny magazynów i często niezgodne z przepisami warunki przechowywania amunicji.

Zagrożenie stanowią także wraki na redzie Bałtyjska. Ze zlokalizowanych dotychczas pod wodą dziesięciu jednostek największe niebezpieczeństwo stwarza zatopiona w kanale żegludowym barka, załadowana co najmniej 10 tys. sztuk amunicji. Brak środków i wiedzy niezbędnej do jej usunięcia i utylizacji niebezpiecznej zawartości powoduje wyrzucanie na brzeg morza kolejnych partii tego niebezpiecznego ładunku.¹⁰⁶

Obwód Kaliningradzki jest jednym regionem Rosji, gdzie znajdują się tereny położone poniżej poziomu morza. Poldery o łącznej powierzchni 100 tys. ha zlokalizowane są w delcie Niemna, zlewisku Pregoly oraz w pobliżu brzegów Zalewu Wiślanego i Kurońskiego. Przed zalaniem poldery chronione są całym systemem grobli (728 km), kanałów (30 tys. km), rowów, przepustów i zastawek (27 tys. sztuk). Ich łączna długość przekracza 43 400 km, a długość podziemnej sieci drenarskiej 368 tys. km.

Woda z polderów powinna być odprowadzana przy pomocy istniejących 122 stacji pomp. Stacje pomp, pochodzące jeszcze sprzed II wojny światowej, są zdekapitalizowane w 80%. Skutkuje to tym, że połowa pompowni jest nieczynna, a pozostała część często ulega awariom. W 2001 r. pracowało zaledwie 30 wyremontowanych stacji pomp.¹⁰⁷ Kanały i rowy odwadniające zarastają roślinnością. Oczyszcza się tylko ich odcinki bezpośrednio przy stacjach pomp. W tym samym roku oczyszczono i wyremontowano łącznie ponad 150 km rowów i kanałów.¹⁰⁸

Poza pompowniami, takie urządzenia jak groble i zastawki stanowią własność federalną i z tego budżetu powinny być konserwowane i modernizowane. Naprawa pozostałych urządzeń powinna być finansowana z budżetu obwodowego z pozyskaniem funduszy przedsiębiorstw rolnych. Remont kapitalny corocznie przechodzi przeciętnie tylko jedna stacja pomp, a zaledwie 8-10 obiektów przechodzi remonty bieżące. W następstwie tego, w sławskim okręgu miejskim, gdzie 75% powierzchni terenu stanowią poldery wykorzystywane jako pola uprawne, łąki i pastwiska zostały podtopione i zamieniły się w bagna, na których gnieźdzą się w coraz większych ilościach łabędzie, czaple i inne ptaki. W czasie przelotów odpoczywają tu także dzikie gęsi. Dotarcie na te tereny możliwe jest tylko przy

¹⁰⁵ T. Baryła, W. Hojszczyk, (red.), 2010, op.cit., nr 2, s. 36.

¹⁰⁶ Tamże, s. 27.

¹⁰⁷ N. Welikanow, E. Proskurin, 2003, Kaliningradskaja obłast', Osobiennosti ispolzowanija wodnych riesursow, Kaliningrad, 2003, s. 92.

¹⁰⁸ Prace te wykonuje ponad 20 przedsiębiorstw melioracyjnych funkcjonujących na terenie obwodu.

pomocy łodzi. Z tego powodu znaczna część okręgu sławskiego wyłączona została z użytkowania rolnego. Pozostałe „nadwodne” tereny rolnicze w połowie także nie są użytkowane.¹⁰⁹

Zagrożeniem, a także polem do przyszłej współpracy są również, zbudowane w czasach Prus Wschodnich, a obecnie rozdzielone granicą państwową, systemy melioracyjne na obszarach przygranicznych. Ich fatalny stan techniczny, wynikający z braku konserwacji po stronie rosyjskiej, jest przyczyną zalewania nie tylko kaliningradzkich obszarów przygranicznych, ale także terenów rolnych po polskiej stronie granicy w powiatach bartoszyckim i kętrzyńskim. Na wielu terenach podtopienia i zabagnienia obejmują nie tylko pola uprawne, ale także lasy i parki. Odbudowa systemów melioracyjnych, wraz z kanałami, zastawkami i przepustami, może stanowić jedną z form rozwijania współpracy transgranicznej.

Rozwój budownictwa doprowadził do nielegalnego wydobycia żwiru i piasku. Ma to miejsce głównie na terenach rolniczych, co praktycznie wyłącza je z dalszego użytkowania. Łączna powierzchnia gruntów obwodu, na których trwa nielegalna eksploatacja zajmuje ponad 350 ha.¹¹⁰

Grupy społeczne „Ekoszaszczita” i Bałtycki Ośrodek Informacji o Zasobach Przyrody wskazują na łamanie norm i przepisów ekologicznych przez organy władzy wykonawczej (samorządy lokalne) i sądowniczej, które nie są w stanie w pełni zapewnić przestrzegania praw ekologicznych ludności. Naruszenia te wiążą się z bardzo niskim poziomem kultury ekologicznej i prawnej zarówno ludności, jak i urzędników. Udział czynnika społecznego w czasie przygotowywania projektów gospodarczych silnie oddziałujących na środowisko, często ma charakter fasadowy. Zagadnień ekologicznych nie uwzględnia się w polityce i praktyce urbanistycznej. Społeczne ekspertyzy ekologiczne odrzucane są zarówno przez wielkie firmy, takie jak Łukoil, jak i przez organy władzy państwowej i samorządowej.

Na przykład w 2002 r. w Kaliningradzie i Bałtyjsku nie ustalono źródeł, uciążliwych dla pobliskich mieszkańców, zapachów w pobliżu miejsc przeładunków ropy. Jakość życia obniżały także długotrwałe pożary zwalowisk 500 tys. t kory na terenach dawnego kombinatu celulozowo-papierniczego „Darita” w Kaliningradzie, pożar 300 ha torfowisk, a następnie 2 tys. ha poszycia trawiasto-leśnego na terenie poligonu w rejonie prawdińskim, letnia katastrofa ekologiczna w Zalewie Kurońskim, trwający trzy tygodnie pożar na terenie byłej koksowni w Kaliningradzie, czy zanieczyszczenie ujęć wody przez zakłady przemysłowe, głównie kombinaty celulozowo-papiernicze itp.¹¹¹

Programy rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego zakładają rozwiązywanie problemów ekologicznych. Federalny celowy program

¹⁰⁹ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2007, nr 9 s. 49-50.

¹¹⁰ Tamże, s. 29-30.

¹¹¹ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2002, nr 9, s. 44.

„Przebudowa systemu zaopatrzenia w wodę i ochrona środowiska naturalnego miasta Kaliningrad” wspierany jest znacznymi środkami przez kraje bałtyckie, w szczególności Danię i Szwecję oraz Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju. Budowa oczyszczalni pozwoli na poprawę jakości wody pitnej, a także na oczyszczenie ścieków przemysłowych i bytowych odprowadzanych do Bałtyku. Fundusze EBOR-u przeznaczono także na zamknięcie 65 kotłowni węglowych, zlokalizowanych w piwnicach domów, modernizację i budowę 17 centralnych i 180 indywidualnych nowoczesnych kotłowni, a także na wymianę 60 km sieci ciepłowniczej.¹¹² Pozwoliły one na zmniejszenie o 20 tys. t zużycia węgla i 10 tys. t mazutu. To z kolei zmniejszyło szkodliwe emisje do atmosfery o 40 tys. t rocznie.

Już w latach 70. XX w. rozpoczynano budowę oczyszczalni ścieków dla Kaliningradu. To samo dotyczyło niektórych odcinków kolektorów. Inwestycje te z różnych przyczyn, najczęściej finansowych, zostały wstrzymane.¹¹³ Pozytywnym przykładem może być budowa nowej oczyszczalni ścieków w Gusiewie, który 10 tys. m³ nieoczyszczonych ścieków odprowadzał przez rzeki Pisse, Krasnoją i Angrapę do Pregoly. Nowa oczyszczalnia znajduje się w miejscu dawnej oczyszczalni niemieckiej.¹¹⁴ Ukończenie w 2011 r. budowy oczyszczalni ścieków w rejonie krasnozamienskim,¹¹⁵ łącznie z częścią biologiczną zlikwidowało zrzut nie oczyszczonych ścieków do rzeki Szeszupy w tym miejscu.¹¹⁶

Pierwszym przedsięwzięciem w Rosji, które całkowicie zrezygnowało ze stosowania chloru i jego pochodnych w procesie produkcyjnym jest nowoczesny wydział Kombinatów Celulozowo-Papierniczych w Niemanie. Znacząco wpłynęło to na poprawę jakości wody w rzece Niemen.¹¹⁷

W 2006 r. przywrócono do stanu użyteczności 31 ha terenów i zrehabilitowano 102 ha. Odtworzono także 788 ha lasów.¹¹⁸

Pomimo realizacji w ciągu ostatnich lat szeregu inwestycji w zakresie ochrony środowiska oraz licznych projektów wykonanych przez pracujące od 1995 r.

¹¹² „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2007, nr 9, s. 68.

¹¹³ W roku 1997 rząd szwedzki, zaniepokojony ogromną ilością ścieków odprowadzanych do Bałtyku, postanowił wesprzeć budowę oczyszczalni ścieków dla Kaliningradu. Na początek wyasygnowano 2,1 mln euro z sumy 54,5 mln przewidzianych przez Szwecję na całą inwestycję. Po upływie 10 lat i wydaniu 2 mln euro w formie honorariów, budowa nie ruszyła. Strona rosyjska twierdzi, że szwedzki projekt nie odpowiada rosyjskim standardom technicznym, przepisom budowlanym i normom ekologicznym. Dziesięcioletnie opóźnienie, od czasów wykonania kalkulacji w roku 2008, spowodowało wzrost kosztów inwestycji od 50 do 70%.

¹¹⁴ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2007, nr 7, s. 52.

¹¹⁵ 72% tej inwestycji (0,5 mln euro) wyniósł grant UE, pozostałe 28% pochodziło z budżetu obwodowego.

¹¹⁶ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2011, nr 1, s. 69.

¹¹⁷ „Obwód Kaliningradzki”, op.cit., 2007, nr 7, s. 52.

¹¹⁸ Tamże, s. 53.

Międzynarodowe Ekologiczne Centrum Zarządzania i Technologii „Ecat-Kaliningrad”, sytuacja w tej dziedzinie nadal jest niezadowolająca.

Sytuacja ekologiczna jest także jednym z czynników określających atrakcyjność inwestycyjną regionu. Dotychczasowe działania pomimo szeregu pozytywnych przedsięwzięć w zakresie ochrony przyrody, polegających na zmniejszeniu zrzutów i emisji środków degradujących, nie doprowadziły do przełomu w tym zakresie. Poziom zanieczyszczenia i degradacji środowiska jest nadal bardzo wysoki.

W celu poprawy warunków ekologicznych specjaliści kaliningradzcy proponują budowę i modernizację sieci kanalizacyjnych oraz biologicznych oczyszczalni ścieków, w procesach technologicznych stosowanie zamkniętych obiegu wody, budowę zakładów utylizacji śmieci oraz składowisk odpadów komunalnych i produkcyjnych, przestawienie elektrowni i kotłowni z węglowych na gazowe, wprowadzenie nowoczesnych rozwiązań transportowych i poprawy jakości dróg oraz zorganizowanie jednolitego systemu monitorowania środowiska.¹¹⁹ Ze względu na zobowiązania międzynarodowe Rosji wydaje się, że usuwanie najostrzejszych problemów ekologicznych Obwodu Kaliningradzkiego powinno być w większym zakresie wspomagane przez władze federalne.

¹¹⁹ T. Baryła, W. Hojszczyk, E. Wojnowski, 2004, Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej, Wybór dokumentów 1994-2004, Olsztyn, s. 88.

3. Zarys historii regionu

3.1. Prusy Wschodnie do 1918 roku

Na początku ubiegłego tysiąclecia ziemie położone między ujściem Wisły na zachodzie, dolnym Niemnem na wschodzie, Morzem Bałtyckim na północy a krańcami Pojezierza Mazurskiego na południu były zamieszkane przez plemiona pruskie, pokrewne językiem i obyczajami pobliskim plemionom litewskim i łotewskim. Prusowie to lud bałtyjski należący, podobnie jak Celtowie, Germanie, czy Słowianie, do wielkiej rodziny indoeuropejskiej. Ludy bałtyjskie, a wśród nich Prusowie, rozwijały swoją odrębną, oryginalną kulturę nieprzerwanie przez ponad półtora tysiąca lat. Dziś żyją jedynie Litwini i Łotysze, inne plemiona wyginęły, uległy rozproszeniu lub asymilacji. Prusowie podzielili ten los.¹²⁰

Najstarsze ślady działalności człowieka na terenie późniejszych Prus pochodzą jednak sprzed około 8 tys. lat. Pierwsi myśliwi docierali na ten obszar w epoce późnego paleolitu. W epoce mezolitu w dorzeczu rzek Szeszupy i Łyny, powstały osady, których mieszkańcy wytwarzali kamienne narzędzia. W okresie neolitu (III tys. p.n.e.) obróbka kamienia osiągnęła tu wysoki poziom.¹²¹ Część plemion praindoeuropejskich przemieściła się do strefy stepowej Europy Wschodniej i na tereny nadbałtyckie. Przodkowie Prusów przybyli nad Bałtyk około VI i V w. p.n.e. z obszaru środkowej Rusi, znad dorzeczy Dniepru i Wołgi.¹²² Zasiadlili strefę przybrzeżną i trudnili się rybołówstwem. W epoce brązu ich głównym przedmiotem zainteresowania był bursztyn. Wydobywali go przodkowie Zachodnich Bałtów (Prusów, Skalowów, Jaćwingów, Kurów). Do 500 r. p.n.e. grupa ta

¹²⁰ Szerzej przedstawił to R. Odoj, 1970, Dzieje Prusów do czasów krzyżackich, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 1(107), s. 51-65.

¹²¹ Zagadnienia to rozwinął J. Antoniewicz, 1979, Bałtowie zachodni w V w. p.n.e. – V w. n.e. Terytorium, podstawy gospodarcze i społeczne plemion prusko-jaćwieskich i letto-litewskich, Olsztyn.

¹²² M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, 2006, Zamki państwa krzyżackiego w dawnych Prusach, Olsztyn, s. 15.

zaczęła rozprzestrzeniać się z Sambii w kierunkach południowym i wschodnim. Ludność Sambii u schyłku epoki brązu opanowała Pojezierze Mazurskie i prawy brzeg rzeki Niemen. W ten sposób rozwinęło się terytorium Zachodnich Bałtów.¹²³

Do czasu wykształcenia się kultury pruskiej istniejąca wcześniej wspólnota, którą stworzyli Zachodni Bałtowie w początkach naszej ery, rozpadła się. Prusy do początku VI w. zajmowały strefę południowo-wschodnich terenów zamieszkiwanych przez Bałtów, na terytorium znanym z późniejszych źródeł pisanych, jako Sambia i część krain Natangii i Warmii. Od wschodu rozpościerały się ogromne tereny leśne, stanowiące granicę pomiędzy Prusami, Jaćwingami, Skalowami i Lamatami. Ostatnie dwa plemiona zamieszkiwały w dorzeczu dolnego biegu rzeki Niemen. Najbardziej znaczącą pod względem politycznym i ekonomicznym pozycję wśród Prusów zajmowali Sambowie. Na terenie Sambii, powiązanej kontaktami handlowymi ze Szwecją, Danią i Rosją, znajdowały się najważniejsze centra wymiany handlowej Prusów, którzy w zamian za skóry, futra, wosk, bursztyn oraz niewolników otrzymywali tkaniny, sól, a także żelazo, brąz i metale szlachetne.

W epoce Wikingów na rubieżach regionu pruskiego, u ujścia Wisły powstało duże centrum handlowe Truso, a na terenie Sambii Wiskiauten, zorientowane na handel bursztynem. Ożywiona działalność handlowa, gospodarcza i rzemieślnicza Truso uległa załamaniu, kiedy w X w. rozwinął się konkurencyjny ośrodek w Gdańsku. Wiskiauten przetrwało do XI w.¹²⁴

Nazwa „Prusowie” powstała wśród Słowian na początku IX w.¹²⁵ Rozprzestrzeniła się w całej Europie w XIII w. za pośrednictwem Polski piastowskiej. Słowianie-Pomorzanie nazywali tak swoich wschodnich sąsiadów. Prusowie nigdy nie stworzyli organizacji plemiennej ani jednolitej organizacji państwowej z wykształconym ośrodkiem władzy, jakim dla Polski było Gniezno, a dla Rusi Kijów. Czci-li siły natury. Miejscami kultu były święte gaje, gdzie składano bogom ofiary. Próba nawrócenia Prusów przez czeskiego biskupa Wojciecha zakończyła się śmiercią tego ostatniego.

Do początku XIII w. pruski areal powiększył się do rzeki Niemen na wschodzie i do środkowego biegu Łyny na południu. Zajmował obszar około 42 tys. km² zamieszkały przez około 170 tys. osób. Tutaj Prusowie weszli w bezpośredni konflikt ze Słowianami z Mazowsza. W swoich wyprawach łupieżczych docierali nawet do Małopolski. W latach 1216-1231 doprowadzili nie tylko do znacznego

¹²³ Szerzej problematykę wędrówek plemion bałtyjskich przedstawia M. Gimbutas, 2004, *The Balts*, Moskwa.

¹²⁴ A. Bitner-Wróblewska, 1997, *Prusowie przed Świętym Wojciechem*, [w:] *Prusowie. Dzieje i kultura ludu bałtyjskiego*, Gdańsk, s. 19.

¹²⁵ Niektórzy badacze nazwę „Prusy” wywodzą z języka Gotów „prus” („koń”) lub z pruskiego „pruta” („rozum”). Jako pierwszy użył jej Geograf Bawarski w połowie IX w. dla określenia kraju pomiędzy Wisłą i Niemnem.

spustoszenia Mazowsza i ziemi chełmińskiej, ale nawet do krótkiej okupacji w latach 1231-1232 tej ostatniej.¹²⁶ Pierwsze próby włączenia ich do państwa polskiego zakończyły się niepowodzeniem. Dopiero po sprowadzeniu przez księcia mazowieckiego Konrada rycerzy zakonnych, szybko ulegli ich sile militarnej. Po utworzeniu państwa zakonu krzyżackiego rozpoczęła się ekspansja niemiecka w kierunku wschodnim i północnym, aż poza dolny bieg rzeki Niemen, łącznie z okręgiem Kłajpedy.¹²⁷ W ciągu zaledwie około 50 lat (1230-1283) Krzyżacy dokonali podboju Prus i połączyli się z bratnim zakonem Kawalerów Mieczowych, z którym podbili ziemię łotewską i estońską. Stało się to początkiem intensywnej kolonizacji niemieckiej. W 1255 r. na południu Sambii został założony Königsberg, przyszła stolica Prus.

W następnych stuleciach miał miejsce zanik języka pruskiego, zakończony w XVII w. zupełnym jego wygaśnięciem. Według P. Eberhardta nie był to rezultat fizycznego wytępienia, jak się powszechnie uważa, lecz asymilacji i wtopienia się stosunkowo nielicznej ludności miejscowej w żywioł niemiecki. Na podbitym terytorium powstało silne państwo, z którym Polska prowadziła długoletnie wojny. Do XV w. na jego obszarze założono 93 miasta.¹²⁸ Sekularyzacja ziem zakonu i przeistoczenie się w 1525 r. ich dużej części w świeckie księstwo pruskie wpłynęło na ukształtowanie się nowego układu politycznego i wyznaniowego. Od tego czasu Warmia należąca bezpośrednio do Polski pozostała katolicka, reszta prowincji przeszła na protestantyzm i jako Prusy Książęce stała się lennem Polski.

Równocześnie wskutek kolonizacji utworzyła się nowa struktura etniczna, która dotrwała z niewielkimi zmianami do II wojny światowej. Południowe obszary prowincji wraz z Warmią zasiedlone zostały przez ludność polską z pobliskiego Mazowsza i Powiśla. Tereny po zachodniej stronie Niemna stały się litewskie. Cały pozostały, najbardziej rozległy obszar nabrał charakteru niemieckiego, co zadecydowało o jego obliczu narodowościowym i politycznym. Władzę książęcą w Prusach w 1618 r. objęła ta część dynastii Hohenzollernów, która posiadała w Rzeszy Niemieckiej godność elektora. Książęta pruscy wykorzystując trudności polityczne Rzeczypospolitej uzyskali na mocy układu welawsko-bydgoskiego z 1657 r., zatwierdzonego traktatem w Oliwie w 1660 r., pełną niezależność.

Utrata Prus Książęcych była jedną z przyczyn późniejszego upadku Rzeczypospolitej. Dynastia Hohenzollernów uzyskała w 1701 r. koronę królewską. Na mapie Europy pojawiło się jedno z silniejszych i lepiej zorganizowanych państw.

¹²⁶ G. Iwanowska, 1997, Prusowie, rozkwit i upadek, [w:] Prusowie, Dzieje i kultura ludu bałtyjskiego, Gdańsk, s. 39-40.

¹²⁷ A. Maryański, 1993, Litwa, Łotwa, Estonia, Warszawa, s. 90.

¹²⁸ Szerzej S. Achremczyk, 1997, Historia Warmii i Mazur, „Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie”, nr 166, Olsztyn.

Wojna siedmioletnia (1755-1763) miała także swój ważny moment w historii Prus. Po przegranej bitwie wojsk pruskich z Rosjanami pod Jagarzewem (Gross Jagerschau) w 1758 r., caryca Elżbieta przejęła kontrolę nad całymi Prusami. Przyjęła hołd wiernopoddańczy od wszystkich stanów pruskich, nie naruszając porządku w opanowanej prowincji. Taki stan rzeczy trwał aż do podpisania pokoju w Hubertsburgu w 1763 r.¹²⁹ W I traktacie rozbiorowym z roku 1772 Fryderyk II anektował Prusy Królewskie, czyniąc je prowincją swojego królestwa jako Prusy Zachodnie, toteż Królestwo w Prusach zostało przemianowane na Prusy Wschodnie.

W następstwie pierwszego rozbioru Polski do Królestwa Pruskiego została dołączona Warmia oraz Pomorze Gdańskie. Prusy Wschodnie przestały być eksklawą izolowaną od pozostałych obszarów Królestwa Pruskiego. Miało to poważne znaczenie polityczne i militarne. Aż do końca I wojny światowej były jednolitą, zintegrowaną terytorialnie prowincją, w składzie Królestwa Pruskiego, a później Cesarstwa Niemieckiego. Ich obszar wynosił wówczas 36 995 km². W 1910 r. zamieszkiwało go około 2 mln ludzi, głównie wyznania ewangelickiego.

3.2. Niemiecka eksklawa w dwudziestoleciu międzywojennym

Po przegraniu przez Niemcy I wojny światowej i traktacie wersalskim Prusy Wschodnie stały się w latach 1919-1939 ponownie eksklawą oddzieloną od Niemiec tzw. polskim korytarzem. Na mocy postanowień traktatu wersalskiego obszar Kłajpedy (Memel) został w roku 1924 inkorporowany do Litwy, a powiat Działdowo (Soldau) przydzielony do Polski, natomiast regencja w Kwidzynie (Marienwerder), wcześniej należąca do Prus Zachodnich, została przyłączona do Prus Wschodnich.

Prusy Wschodnie pod względem administracyjnym dzieliły się na cztery regencje: królewiecką, gąbińską, olsztyńską i zachodniopruską (kwidzyńską). Największą gęstością zaludnienia cechowała się część zachodnia Prus Wschodnich, w szczególności tereny po wschodniej stronie Wisły i nad Zalewem Wiślanym.¹³⁰ Region ten przez długi czas stanowił peryferyjne, wybitnie rolnicze rubieże państwa pruskiego. W części północno-zachodniej rolnictwo było wyżej rozwinięte, niż w części południowej. Ze zbóż uprawiano pszenicę, żyto, jęczmień i owies. Z roślin okopowych przeważały ziemniaki, buraki cukrowe i pastewne. Słabiej rozwinięta była hodowla zwierząt.

¹²⁹ M. Żakiewicz, 2002, op.cit., s. 9.

¹³⁰ P. Eberhardt, 1994, Obwód Kaliningradzki wczoraj, dziś, jutro, „Przegląd Wschodni”, t. III, z. 4(12), s. 691.

Z gospodarstwami junkierskimi i dużymi gospodarstwami chłopskimi kontrastowały liczne gospodarstwa karłowate, które nie były w stanie zapewnić odpowiednich warunków egzystencji ich właścicielom. 3,3 tys. dużych gospodarstw rolnych powyżej 100 ha zajmowało 37,8% ogólnej powierzchni rolnej prowincji, a 116,9 tys. małych gospodarstw o powierzchni do 2 ha dysponowało zaledwie 2,2% powierzchni rolnej¹³¹. Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych oscylowała w granicach 20-100 ha.

Do początku lat 30. XX w. rolnictwo w regionie przeżywało kryzys. Rząd Niemiec był zmuszony udzielać wsparcia branży, która znalazła się w trudnej sytuacji. Uruchomiony został specjalny program kredytowania małych gospodarstw rolnych, wprowadzono także ustawę „O pomocy ekonomicznej dla Prus Wschodnich”, która przewidywała coroczne dotacje na transport, rozwój służb komunalnych, umorzenie długów, zakup gospodarstw rolnych i zapobieganie bankructwom.

Stopień rolniczego wykorzystania ziemi był bardzo wysoki. Użytki rolne w północnej części Prus Wschodnich w 1939 r. zajmowały 67% ich terytorium. Tereny te były w pełni zmeliorowane. Dominował drenaż podpowierzchniowy z wykorzystaniem całych systemów rurek drenarskich. Hodowla zwierząt została ukierunkowana na produkcję bydła mleczno-mięsnego oraz świń.

Poziom kultury rolnej i wydajność hodowli zwierząt była niższa w porównaniu do innych regionów Niemiec. Produkcja zbóż wynosiła 8-10 q/ha, buraka cukrowego – około 150 q/ha, buraka pastewnego – 250 q/ha, ziemniaka – 75 q/ha. Średni roczny udój mleka z jednej krowy w 1937 r. osiągnął 2905 litrów. Rozwinięte uprawy żyta i pszenicy nie tylko zaspokajały zapotrzebowanie regionu w zboża, na początku XX w. dawały także duże nadwyżki.¹³²

Niewielkie przedsiębiorstwa przemysłowe zajmowały się przetwórstwem lokalnych produktów rolnych. Produkowano także wyroby ceramiczne. Rozwój przemysłowy zapoczątkowany w połowie XIX w., wpłynął na rozwój pruskiego przemysłu maszynowego, tartaczego, drzewnego i rybołówstwa. Jednak dominującym sektorem gospodarki pozostawało rolnictwo.

Stosunkowo dobrze rozwinięta była na terytorium Prus Wschodnich infrastruktura techniczna. Gęsta i dobrze ukształtowana sieć kolejowa wynikała z militarnego znaczenia tej prowincji w razie ewentualnego konfliktu zbrojnego na Wschodzie.

Ważnym stymulatorem rozwoju regionu okazało się jego położenie geograficzne – na szlaku handlowym prowadzącym z Rosji na zachód. Po zbudowaniu kolei Królewiec zaczął pełnić ważną rolę portu morskiego i dużego węzła kolejowego, obsługującego handel międzynarodowy pomiędzy Litwą i krajami bałtyckimi. Istotne znaczenie odgrywał także w handlu rosyjskim zbożem i drewnem.

¹³¹ V. Batocki, G. Schack, 1920, *Bevölkerung und Wirtschaft in Ostpreussen*, Jena, s. 76.

¹³² W. Galcow, 1996, *Obwód kaliningradzki w latach 1945-1991. Społeczeństwo, gospodarka, kultura*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2(212), s. 215.

Po przegranej Niemiec w I wojnie światowej i odzyskaniu niepodległości przez Polskę, Prusy Wschodnie stały się niemiecką eksklawą, oddzieloną od rdzennej części kraju. Następstwem tego było pogorszenie się położenia regionu. Jedno z ważniejszych źródeł dochodów – handel z Rosją – zostało utracone. Izolacja gospodarki Prus Wschodnich spowodowała utrudnienia w rozwoju tego już wcześniej nie najlepiej rozwiniętego regionu Niemiec. Państwo było zmuszone udzielać mu wsparcia. Rząd Niemiec opracował specjalny program „Prusy Wschodnie”. Przedsięwzięte zostały działania i środki w celu modernizacji infrastruktury produkcyjnej regionu, rozbudowywano port.

Czynnikiem sprzyjającym rozwojowi regionu było nawiązanie współpracy ekonomicznej z sąsiednimi państwami i rozwój powiązań tranzytowych pomiędzy Wschodem i Zachodem. W królewieckim porcie powstało tzw. „wolne miasto”. Bez cła można było tu składować ładunki, a także budować bez ograniczeń dowolne obiekty przemysłowe. Kanał morski łączący Królewiec z otwartym morzem, prowadzący przez płytki zalew został pogłębiony z 6 do 8 m i poszerzony do 30 m. Rozpoczęto budowę nowych portów: handlowego i przemysłowego.

Zespół portów Królewiec – Piława zajmował piąte miejsce pośród portów niemieckich i drugie pod względem niemieckiego handlu na Bałtyku. Obroty portów w 1934 r. kształtowały się na poziomie 2,7 mln t (w tym wywóz 1,8 mln t). Import towarów z ZSRR do Prus Wschodnich wynosił w połowie lat 30. około 300 tys. t. Eksport z Prus Wschodnich do ZSRR w tym samym okresie nie przekraczał 9 tys. t.

Rozszerzenie zewnętrznych kontaktów sprzyjało rozwojowi przemysłu. Rerezentowały go głównie małe firmy, w których pracowało średnio 3 pracowników. W 1939 r. istniało 16 tys. zakładów przemysłowych, zatrudniających 49 tys. osób. Dominował przemysł maszynowy i metalowy oraz drzewny i celulozowo-papierniczy, korzystający z importowanych surowców sprowadzanych ze Szwecji. Cztery kombinaty celulozowo-papiernicze i kilka fabryk papierniczych mogły wyprodukować 270 tys. ton celulozy i znaczne ilości papieru.¹³³

Rozwijał się także przemysł spożywczy. Istotne znaczenie spełniał przemysł silikatowo-ceramiczny, odzieżowy, tekstylny i poligraficzny. Baza energetyczna należała do słabo rozwiniętych. Funkcjonowało kilkadziesiąt niedużych elektrowni i 20 małych gazowni. Niewielka, łączna moc elektrowni w całych Prusach Wschodnich wynosiła 132 tys. kW, co stanowiło zaledwie około 1% mocy energetycznej Niemiec.

Przemysł w zasadniczej części korzystał z surowców importowanych. Jedyne pojedyncze branże wykorzystywały zasoby lokalne. Z naturalnych bogactw mineralnych wydobywano bursztyn, torf i materiały budowlane. Na niewielką skalę pozyskiwano lokalny surowiec drzewny.

¹³³ Tamże, s. 213.

Połowcy ryb z Morza Bałtyckiego, w tym z obu zalewów wynosiły 15,5 tys. t rocznie. Rybołówstwo miało charakter przybrzeżny i sezonowy. Przeważały małe firmy przetwórstwa rybnego. Na terytorium Prus Wschodnich rozwijała się akwakultura, jej stan obrazowało 1,1 tys. stawów rybnych o łącznej powierzchni prawie 16 km².

Prusy Wschodnie przed II wojną światową stanowiły jeden ze słabiej rozwiniętych regionów Niemiec, ale znacznie przewyższały poziom rozwoju technicznego i technologicznego gospodarki osiągnięty w tym czasie przez Związek Radziecki. Niższy jakościowo był stan transportu, infrastruktury oraz gospodarki mieszkaniowej i komunalnej. Przed I wojną światową, jak i w okresie międzywojennym dużą rolę odgrywało tu budownictwo strategiczne.¹³⁴

Królewiec w roku 1939 był zamieszkały przez 372 tys. osób, a część prowincji, z której później utworzono Obwód Kaliningradzki przez 1,17 mln mieszkańców. Struktura narodowościowa Prus Wschodnich w układzie terytorialnym była bardzo zróżnicowana. Część północna i centralna posiadała jednolity niemiecki charakter. W południowej części prowincji mieszkało wielu Polaków. Powiaty mazurskie, takie jak Ostróda (Osterode), Nidzica (Neidenburg), Szczytno (Ortelsburg), Pisz (Johannisburg), Giżycko (Lötzen), Mrągowo (Sensburg) i Olecko (Treuburg) oraz dwa powiaty warmińskie Olsztyn (Allenstein) i Reszel (Rössel) zamieszkałe były przez ludność posługującą się językiem polskim. Ludność ta była poddawana silnym procesom germanizacji.¹³⁵ W części północnej, która po II wojnie światowej znalazła się w granicach Obwodu Kaliningradzkiego ludność polska nie występowała. Według P. Eberhardta był to obszar etnicznie niemiecki. Jedyne część północno-wschodnią, nad samym Niemnem zamieszkiwali Litwini.¹³⁶

3.3. Podział Prus Wschodnich – powstanie Obwodu Kaliningradzkiego

Prusy Wschodnie jako kolebka państwa pruskiego utożsamiane były z symboliką i wartościami bliskimi niemieckim tradycjom wielkomocarstwowym. Nie wielkie znaczenie gospodarcze Prus Wschodnich rekompensowała ich rola geopolityczna. Według P. Eberhardta usytuowanie w strategicznym miejscu miało poważne znaczenie wojskowe, zarówno przy konieczności obrony Rzeszy Niemieckiej, jak i w przypadku przygotowywania agresji. Prusy Wschodnie oskrzydlały Polskę z Północy i zagrażały bezpośrednio Warszawie.

¹³⁴ A. Maryański, 1993, op.cit. s. 97.

¹³⁵ W. Pohorecki, 1932, Mazurzy w Prusach Wschodnich, „Sprawy Międzynarodowe”, R.VI, nr 2-3, s. 167-195.

¹³⁶ P. Eberhardt, 1994, op.cit., s. 692.

„Przez cały okres międzywojenny istnienie Prus Wschodnich było odbierane w Polsce jako zagrożenie dla jej bytu i suwerenności. Przyszłość pokazała, że te obawy były w pełni uzasadnione. We wrześniu 1939 roku z Prus Wschodnich uderzyła armia niemiecka, która po przełamaniu obrony w rejonie Mławy i Wizny w ciągu kilku dni znalazła się na przedpolach Warszawy i Brześcia”.¹³⁷ Połączenie Prus Wschodnich z Niemcami i likwidacja „polskiego korytarza” stała się jednym z pretekstów do II wojny światowej.

Już w 1926 r. przed zagrożeniem płynącym z tego kierunku ostrzegał W. Wakar – jeden z polskich badaczy Prus Wschodnich.¹³⁸ „Wynikiem porozumień pomiędzy Rzeszą Niemiecką a ZSRR z 23 sierpnia 1939 r. i 29 września 1939 r. i krótkotrwałej wojny był rozbiór ziem polskich. Rozległe obszary polskie położone nie tylko między Prusami Wschodnimi a Rzeszą zostały inkorporowane. Prusy Wschodnie uzyskały bezpośrednią łączność z pozostałymi prowincjami niemieckimi. Przyszłość wykazała, że był to jedynie krótki epizod historyczny, który zakończył się całkowitym załamaniem się wszelkich imperialnych planów niemieckich”.¹³⁹

Prowincja stanowiła także strategiczny przyczółek, z którego 22 czerwca 1941 r. niemieckie wojska przekroczyły granicę na rzece Niemen i rozwinęły zmasowane natarcie na wschód.

Idea likwidacji Prus Wschodnich i podziału tej prowincji pomiędzy Polskę i Litwę proponowana przez Wakara niespodziewanie się spełniła. Dotyczyła jednak nieoczekiwanego podziału pomiędzy Polskę i Rosję.

„Rosjanie nie dysponowali żadnym, bardziej lub mniej przekonującym argumentem historycznym na rzecz inkorporacji części Prus Wschodnich. Swe „prawo” do tego obszaru opierali na geopolitycznej kalkulacji J. Stalina związanej m.in. z chęcią posiadania przynajmniej niewielkiego obszaru III Rzeszy, co stanowić mogłoby część rekompensaty za straty poniesione w wyniku wojny toczonej z Niemcami. Pretekstem stał się argument o nieposiadaniu przez ZSRR nie zamierzającego portu na Bałtyku. Taki warunek spełniał niemiecki Królewiec”.¹⁴⁰ Po aneksji państw bałtyckich w 1940 r. ZSRR posiadał faktycznie już cztery niezamierzające porty bałtyckie: Kłajpedę, Lipawę, Rygę i Tallin.¹⁴¹

Podczas konferencji w Teheranie w 1943 r. zwyciężyła argumentacja Stalina o konieczności uzyskania przez ZSRR niezamierzających portów bałtyckich Królewca i Kłajpedy wraz z odpowiednią częścią Prus Wschodnich. Stanowisko to poparły Stany Zjednoczone.

¹³⁷ Tamże, s. 692-693.

¹³⁸ W. Wakar, 1984, *Polski korytarz, czy niemiecka enklawa*, Olsztyn, s. 45-58.

¹³⁹ P. Eberhardt, 1994, *op.cit.*, s. 693.

¹⁴⁰ A. Sakson, 1994, *Problem teraźniejszości i przyszłości okręgu kaliningradzkiego (Królewca) w polityce europejskiej*, „Europa”, nr 1.

¹⁴¹ A. Gorodilow, 1998, *Rossija w centrie Jewropy*, Kaliningrad, s. 42.

Rząd Polski w Londynie dopiero 16 lutego 1944 r. poinformowany został o podziale Prus Wschodnich. Strona polska sprzeciwiła się włączeniu Królewca do ZSRR. Nie miało to jednak praktycznie żadnego znaczenia.

W czasie spotkania w Moskwie w końcu lipca 1944 r. strony radzieckiej z delegacją PKWN-u, która nie miała żadnych prerogatyw do zawierania umów międzynarodowych, w porozumieniu zawartym w dniu 27 lipca 1944 r. ustalono przebieg granicy między obu państwami „od punktu zbiegu granic Litewskiej SRR, Rzeczypospolitej Polskiej i Prus Wschodnich w zachodnim kierunku – na północ od Gołdap-Braunsberg do wybrzeża Zatoki Gdańskiej”¹⁴². Uzgodnienie to miało jedynie charakter wstępny i tymczasowy.

W lutym 1945 r. w Jałcie przywódcy trzech wielkich mocarstw ZSRR, USA i Wielkiej Brytanii potwierdzili swoje stanowisko z Teheranu i zdecydowali o podziale Prus Wschodnich pomiędzy Polskę i ZSRR. Tymczasowy Rząd RP podczas wizyty w Moskwie 16 lutego 1945 r. otrzymał od rządu ZSRR informację, że „Północną część terytorium Prus Wschodnich wzdłuż linii od radzieckiej granicy, na północ od miejscowości Wiżajny, dalej na północ Gołdapi w kierunku Nordenburga, Pruskiej Hławy, na północ od Braniewa z miastem i portem Królewiec uważać (należy) za położoną w granicach ZSRR, a całą pozostałą część Prus Wschodnich, a także obwód gdański z miastem i portem Gdańsk – w granicach Polski”¹⁴³.

Podczas kolejnego spotkania przedstawicieli wielkich mocarstw 2 sierpnia 1945 r. w Poczdamie zarządzono likwidację Prus Wschodnich. Postanowiono także, że Polska i ZSRR miały dokonać tymczasowego wyznaczenia granicy, a jej ostateczny przebieg miał być uzgodniony na przyszłej konferencji pokojowej. Jej ramowy przebieg ustalono następująco: „Aż do ostatecznego rozstrzygnięcia zagadnień terytorialnych przy uregulowaniu pokojowym części granicy polsko-radzieckiej, przylegająca do Morza Bałtyckiego, zgodnie z decyzją Konferencji Berlińskiej będzie przebiegała wzdłuż linii od punktu na wschodnim wybrzeżu Zatoki Gdańskiej – ku wschodowi i na północ od miasta Braniewo – Gołdap do punktu w którym ta linia zbiega się z linią graniczną (Litewskiej SRR) opisaną w artykule drugim niniejszej umowy”¹⁴⁴.

W czasie konferencji w Moskwie w połowie sierpnia 1945 r. mającej na celu ostateczne ustalenie przebiegu granicy polsko-radzieckiej przez Prusy Wschodnie delegacja polska wystąpiła m.in. o przekazanie Polsce dwóch węzłów kolejowych Pruska Hława (Bagrationowsk) oraz Gierdawy (Żeleznodorożnyj). Oba miasta położone przy planowanej granicy wyraźnie ciążyły do Polski. Zwrócono także uwagę na „kuriozalny charakter granicy idącej po linii prostej, przecinającej

¹⁴² P. Eberhardt, 1994, op.cit. s. 696.

¹⁴³ T. Baryła (red.), 1996, Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów 1945, Olsztyn.

¹⁴⁴ P. Eberhardt, 1995, Polska granica wschodnia 1939-1945, Warszawa, s. 203.

zarówno miejscowości jak i dawne tradycyjne, historyczne, powiązania infrastrukturalne, co jest niedogodne dla obu stron. Ponadto poruszono problem zapewnienia wolnej drogi morskiej z Zalewu Wiślanego na Bałtyk umożliwiającej funkcjonowanie portu w Elblągu¹⁴⁵. Wszystkie sugestie strony polskiej zostały odrzucone przez stronę radziecką. Umowę o polsko-radzieckiej granicy państwowej podpisano ostatecznie 16 sierpnia 1945 r.

We wrześniu 1945 r. władze radzieckie w Królewcu samowolnie dokonały przesunięcia linii granicznej w głąb terytorium polskiego na głębokość 12-14 km. Radzieccy dowódcy jednostronnie przeprowadzali nową „delimitację”¹⁴⁶. Na przykład wcześniej obsadzone przez władze polskie miasto Pruska Hława zostało przyłączone do ZSRR i przemianowane na Bagrationowsk. Sześć powiatów (świętomiejski, gierdawski, darkiejmski oraz część iławeckiego, bartoszyckiego i gołdapskiego), które znalazły się w strefie rozgraniczenia przecięła granica. Polscy starostowie, m.in. z Pruskiej Hławy i Gierdawy, urzędnicy i dziesiątki rodzin polskich osadników musieli opuścić zajęte już tereny.¹⁴⁷

W praktyce granica została wyznaczona około 30 km na południe od ustalonego równoleżnika 54°30' (Ryc. 3.1). Stan ten pozwolił stronie radzieckiej „oficjalnie” na lepsze, techniczne zabezpieczenie granicy. Polsko-radziecka umowa graniczna z 16 sierpnia 1945 r. została ratyfikowana na początku lutego 1946 r.

Już w listopadzie 1945 r. wybitny polski geograf Stanisław Leszczycki w memoriale mającym charakter ekspertyzy naukowej, przed rozpoczęciem prac komisji delimitacyjnej ds. granicy wschodniej wskazał Rządowi Jedności Narodowej szereg niedogodności planowanej granicy, sugerując jednocześnie dołożenie starań, aby je usunąć.

Profesor zwrócił uwagę, że „granica biegnąca odcinkami prostymi ma charakter strategiczny, nie uwzględnia życia gospodarczego, jest dziwołaniem nie spotykanym nigdzie w Europie. Szczególnie dotkliwie jest to na odcinku dawnych Prus Wschodnich”. Wśród niedogodności S. Leszczycki wskazał na:

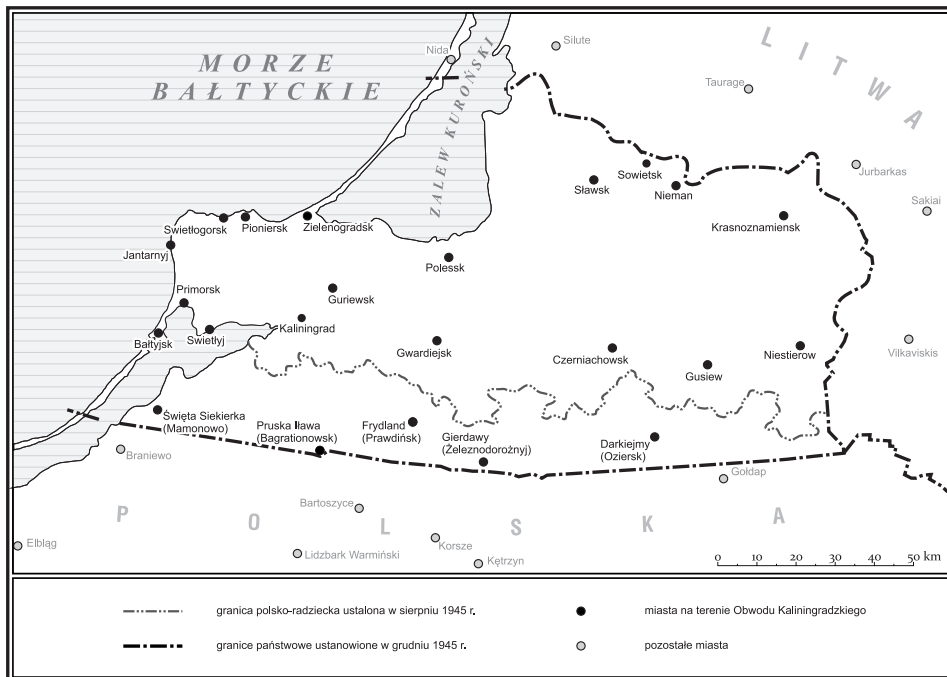
- „przecięcie linią prostą (a nie naturalną np. potokiem) Puszczy Rominckiej, w ten sposób, że przy Polsce pozostało tylko około 20%,”
- przecięty został Kanał Mazurski, główna linia wodna dla Prus Wschodnich, uniemożliwia to użytkowanie kanału, utrudnia administrację nim itd.,

¹⁴⁵ P. Eberhardt, 1994, op.cit., s. 697.

¹⁴⁶ Radzieckie wojska pograniczne obsadziły granicę we wrześniu i październiku, polskie dopiero w listopadzie 1945 r.

¹⁴⁷ S. Żerko, 2012, Rozbiór Prus Wschodnich, [w:] L. Bedkowski (red.), Prusy, wzlot i upadek, Polityka, Wyd. specjalne 3, s. 117.

- linia graniczna pozbawia Polskę węzłów kolejowych w Gierdawach, Pruskiej Hławie i Knyszowie koło Cynt, mimo iż łączą one główne linie biegnące na południe tj. na stronę polską,
- przecięcie Mierzei Wiślanej koło Neukrug zmusza Polskę do budowania bardzo kosztownego i trudnego przekopu przez mierzę dla otwarcia portu w Elblągu”.

Ryc. 3.1. Zmiany polsko-radzieckiej linii granicznej w roku 1945.

Źródło: opracowanie własne na podst. www.portel.pl/arttykul.php3?i=46339

Strona radziecka na propozycje zmian pozostawała niewzruszona, nawet wówczas kiedy polska część mieszanej polsko-radzieckiej komisji ds. delimitacji granicy przedstawiła szereg drobnych poprawek, w tym wiele na korzyść ZSRR, mających racjonalniej ukształtować jej przebieg.¹⁴⁸

Powstała granica zbliżona do linii prostej stanowi w tej części Europy dziwny twór, nie uwzględniający uwarunkowań geograficznych. Przecięła ona elementy infrastruktury i układy komunikacyjne – 10 z 13 istniejących szlaków kolejowych oraz 30 z 32 dróg kołowych. W wielu miejscach miasta odcięte zostały od wsi

¹⁴⁸ J. Stępień, 1995, Poprawki do Curzona, 16 sierpnia 1945 r. podpisano polsko-radziecki układ graniczny, „Rzeczpospolita”, 12-15.08.

stanowiących ich naturalne zaplecze gospodarcze.¹⁴⁹ Rozgraniczono również Zalew Wiślany. Z 20 tys. km² Polsce przyznano 62%, a ZSRR 38% akwenu. W tej drugiej części znalazła się Cieśnina Piławska – jedyne połączenie zalewu z Bałtykiem. Nowa, sztucznie wyznaczona granica podzieliła Prusy Wschodnie na część polską liczącą 23 805 km² i radziecką o powierzchni 13 181 km². W tej drugiej znalazło się główne miasto regionu Królewiec (Ryc. 3.2).

Granicy polsko-rosyjskiej dotyczyło także porozumienie o wytyczeniu istniejącej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego z dnia 5 marca 1957 r. oraz protokół o rozgraniczeniu polskich i radzieckich wód terytorialnych na Zatoce Gdańskiej z 18 marca 1958 r. Międzynarodowy status prawny granic został potwierdzony w Akcie Końcowym KBWE z sierpnia 1975 r. w Układzie 2+4 z września 1990 r. oraz polsko-rosyjskim traktacie o przyjaźni i dobrosąsiedzkiej współpracy z maja 1992 r.

Miasto Kłajpeda wraz z najbliższym otoczeniem (Memelland) Rosjanie przyłączyli do Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej motywując to tym, że w roku 1924 Liga Narodów podjęła decyzję o przekazaniu go Republice Litewskiej. Tak powstał okręg Kłajpedy, którego granica z Prusami Wschodnimi przechodziła zasadniczo po rzece Niemen i Zalewie Kurońskim. W roku 1939 po przeprowadzonym w okręgu referendum, dotyczącym jego przynależności państwowej, okręg Kłajpedy wrócił jednak do Prus Wschodnich, gdyż zasiedlony był w większości przez ludność niemieckojęzyczną. Po zajęciu w październiku 1944 r. okręgu przez wojska radzieckie, a samej Kłajpedy 28 stycznia 1945 r. nastąpiło jego zasiedlanie i zagospodarowywanie.

Utworzenie w 1946 r. obwodu królewieckiego w składzie Federacji Rosyjskiej pociągnęło za sobą powstanie granicy pomiędzy dwoma jednostkami administracyjnymi Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Przebieg granicy zasadniczo pokrywał się z dawną granicą okręgu Kłajpedy. Jednak do początku XXI w. rosyjsko-litewska granica w stosunkach dwustronnych istniała *de facto*, ale nie była prawnie usankcjonowana. Rosjanie obejmując w 1945 r. znaczną część Prus Wschodnich nie przyłączyli jej do republik radzieckich: Litwy i Białorusi, ale stworzyli okręg, który stanowił integralną część Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.¹⁵⁰

Na terytorium Prus Wschodnich włączonym do ZSRR, we wrześniu 1945 r. utworzono Königsberski Specjalny Okręg Wojenny. Do lipca 1946 r. obowiązywało tu radzieckie prawo wojenne. W miejsce niemieckich jednostek administracyjnych wprowadzono rejony i miasta rejonowe. Na przełomie 1945 i 1946 r. po-

¹⁴⁹ J. Dudo, 1995, Gospodarcze aspekty środowiska naturalnego w obwodzie kaliningradzkim, Olsztyn, s. 7.

¹⁵⁰ A. Sakson, 1996, Socjologiczne problemy tożsamości regionalnej współczesnych mieszkańców byłych Prus Wschodnich. Próba porównania, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2(212), s. 238.

Ryc. 3.2. Podział dawnych Prus Wschodnich (wg stanu z roku 1939) na część polską i radziecką w roku 1945.

Źródło: opracowanie własne na podst. H. Liedtke, 2011, s. 16.

wołano Tymczasowy Zarząd ds. Cywilnych przy Radzie Wojennej Specjalnego Okręgu Wojennego oraz utworzono 14 rejonów administracyjnych i 8 rejonów miasta Königsberg. Działały w nich komendantury wojskowe. W ten sposób powstała pierwsza jednolita administracja, obejmująca całe terytorium północnej części Prus Wschodnich.¹⁵¹

¹⁵¹ J. Tichonow, 1998, Iz dokumentow Archiwa Kaliningradskoj Obłasti, [w:] G. Sceglowej (red.), Kaliningradskije archiwy. Materialy i issledowanija, Kaliningrad, s. 97-109.

Na mocy dekretu Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z dnia 7 kwietnia 1946 r. utworzono Obwód Königsberski w składzie Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.¹⁵² Dekretem z 4 lipca tegoż roku zmieniono jego nazwę na Obwód Kaliningradzki, powołano też cywilną administrację obwodową: 3 rejony miejskie i 14 rejonów wiejskich. Powstał Komitet Wykonawczy Obwodu Kaliningradzkiego, tzw. Rada Delegatów oraz miejskie i obwodowe komitety wykonawcze.

W marcu 1947 r. utworzono miejscowy komitet partii bolszewickiej, przeprowadzono pierwsze wybory do rad miejskich, a administracja rozformowanego specjalnego okręgu wojskowego zakończyła swoją działalność. Tym samym ukształtował się zarys podstawowych struktur administracyjno-prawnych, właściwych ówczesnym obwodom ZSRR.¹⁵³ Proces ten zakończył się w połowie 1948 r. i doprowadził do pełnej unifikacji ustroju wewnętrznego nowo zdobytej prowincji z pozostałymi obszarami ZSRR. Po przeprowadzeniu w 1947 r. rejestracji wszystkich wspólnot religijnych w końcu 1949 r. doprowadzono całkowitego zaniku życia religijnego w obwodzie.¹⁵⁴

J. Kostrzak wydzielił trzy etapy zachodzących tu procesów:

- od kwietnia 1945 r. do kwietnia 1946 r. – etap okupacyjny, w którym pełnię władzy sprawowała armia,
- od kwietnia 1946 r. do wiosny 1947 r. – etap administracji wojskowej, która wypełniała funkcje już istniejących organów władzy państwowej,
- od wiosny 1947 r. do połowy 1948 r. – etap administracji cywilnej bez organów przedstawicielskich.¹⁵⁵

W nowopowstałym obwodzie szybko zmieniono wszystkie nazwy geograficzne, bez względu na ich źródłosłów lub względy historyczne. Na przykład Królewiec (Königsberg) przemianowano w lipcu 1946 r. na Kaliningrad, Tylżę (Tilsit) na Sowietsk, Gąbin (Gumbinen) na Gusiew itp.¹⁵⁶ Nowa władza niemal całkowicie odcięła się od miejscowej historii. Postanowiono nie odbudowywać zniszczonego Königsberga, lecz na jego gruzach zbudować radziecki Kaliningrad. Poprzez niszczenie i wywóz licznych zabytków architektury i pamiątek historycznych,

¹⁵² J. Kostjaszow, 2000, Przesiedleńcy opowiadają. Pierwsze lata Obwodu Kaliningradzkiego we wspomnieniach i dokumentach, Olsztyn, s. 15.

¹⁵³ W. Kułagow, Z. Kretinin, 1996, Obrazowanie kaliningradzkiej oblasti, [w:] G. Szegłow (red.), Wostocznaja Prussija s driewniejszych wriemion do konca wtoroj mirowoj wojny, Kaliningrad, s. 486-487.

¹⁵⁴ A. Klemeszew, 1998, Rieligioznaja obstanowka w Kaliningradzkiej oblasti w pierwyje poslewojennyje gody, [w:] Kaliningradskije archiwa. Materiały i issledowanija, Kaliningrad, s. 178.

¹⁵⁵ J. Kostrzak, 1999, Początki sowieckiej administracji w północnej części Prus Wschodnich w latach 1945-1946, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 34, s. 99-101.

¹⁵⁶ 4 lipca 1946 r. po śmierci przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej ZSRR M. Kalina, Królewiec został przemianowany na Kaliningrad.

usuwano oznaki kulturowego dziedzictwa Prus Wschodnich.¹⁵⁷ W walce z przeszłością regionu odrzucano wszystko co wschodniopruskie i niemieckie.¹⁵⁸

W roku 1945 wywózce z obszaru Prus Wschodnich, jako mienie zdobywcze, podlegał prawie cały majątek. Gromadzono go w pobliżu linii kolejowych, a następnie wywożono w głąb ZSRR. Podobnie postępowano z inwentarzem żywym, a także plonami pierwszych żniw. Ze ZSRR przyjeżdżały delegacje różnych ministerstw, urzędów centralnych, a nawet poszczególnych przedsiębiorstw zainteresowane demontażem i wywozem urządzeń.¹⁵⁹

Ponieważ Kaliningrad był pierwszym dużym niemieckim miastem opanowanym przez wojska radzieckie miejscowa ludność spotkała się dużą brutalnością żołnierzy.¹⁶⁰

Na podstawie postanowienia rządu radzieckiego z 29 czerwca 1946 r. całe terytorium Obwodu Kaliningradzkiego zostało zaliczone do kategorii „zakazana strefa graniczna”, na teren której wjazd był dozwolony tylko na podstawie przepustek wydanych przez organy milicji. Tryb ten został cofnięty dla Rosjan dopiero pod koniec lat 50. W następstwie tych decyzji obwód faktycznie zamknięty został dla cudzoziemców. Szczególnie dokładnie kontrolowano ruch osobowy na granicy z Litwą, gdzie w Kibartach funkcjonował dawny punkt odprawy celnej z centralną Rosją. Pilnie strzeżona granica z Polską poza konwojowanymi transportami polskich repatriantów przez stację kolejową w Pruskiej Hławie była praktycznie zamknięta.¹⁶¹

Obwód cechował się silnym nasyceniem struktur siłowych, garnizonowym charakterem, spowodowanym strategicznym położeniem, miejscem bazowania Floty Bałtyckiej, sił lądowych i powietrznych „drugiego rzutu” obrony.¹⁶² W końcu 1946 r. w Obwodowym Urzędzie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zatrudnionych było blisko 2,5 tys. funkcjonariuszy, a liczbę stacjonujących w różnych formacjach żołnierzy szacowano na ponad 100 tys. Do obwodu przeniesiono w 1956 r. dowództwo Floty Bałtyckiej. Gospodarka zarówno miast, jak i wsi kaliningradzkich ukierunkowana była na potrzeby wojska.¹⁶³

¹⁵⁷ J. Kostjaszow, 2003 *Izgnanije pruskowa ducha. Kak formirowalos' istoriczeskoje soznanije nasielenija Kaliningradskoj oblasti w poslewojennyje gody*, „Terra Baltica”, 3, Kaliningrad, s. 28-36.

¹⁵⁸ E. Matthes, 2002, Świadomość regionalna w obwodzie kaliningradzkim. Próba systematyzacji zjawiska, „Borussia”, nr 26, s. 13-15.

¹⁵⁹ T. Baryła (red.), 1996, *op.cit.*, s. IX-XVI.

¹⁶⁰ N. Naimark, 1995, *The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation*, Cambridge, s. 71-76.

¹⁶¹ J. Kostjaszow, (red.), 2000, *op.cit.*, s. 16.

¹⁶² W. Galcow, 2004, *Powstanie i główne etapy rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego*, [w:] W. Galcow, R. Sudziński (red.), *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność*, Włocławek, s. 21.

¹⁶³ J. Kostjaszow, (red.), 2000, *op.cit.*, s. 17.

4. Obwód Kaliningradzki od 1945 roku do pierwszej dekady XXI wieku

4.1. Okres odbudowy (1945-1950)

Wojna wyrządziła gospodarce Prus Wschodnich ogromne szkody. Uszkodzono sieci transportowe, nie istniał tabor kolejowy. Zakłady przemysłowe w większości zostały zniszczone. Z 360 przedsiębiorstw, które znajdowały się na terytorium Prus Wschodnich, włączonym do ZSRR, 182 były całkowicie zniszczone, a pozostałe, które ocalały w 50-60%, zostały ewakuowane przez Niemców w trakcie działań wojennych lub wywiezione przez Rosjan do ZSRR.¹⁶⁴ Trudną sytuację potęgował brak zaplecza energetycznego i surowcowego. Istniejące przed wojną elektrownie nie działały, przesyłowe linie elektroenergetyczne i linie podstacji były zniszczone. W gruzach leżały całe kwartały a nawet dzielnice miast. Historyczne centrum Królewca i jego substancja mieszkaniowa zostały zniszczone w 90%, Tylży w ponad 60%. Podobnie było z innymi miastami.

W następstwie zniszczenia wałów, przepustów i innych urządzeń hydrotechnicznych pokaźna część użytków rolnych uległa zalaniu wodą. Prawie nie było bydła i innych zwierząt gospodarczych. Do odbudowy zniszczonej przez wojnę gospodarki zatrudniano pozostałą na miejscu ludność niemiecką. W 1947 r. Niemcy stanowili ponad 48% pracowników gospodarki obwodu.

Prace przy odbudowie rozpoczęto już w maju 1945 r. Pierwsze zakłady i fabryki pod koniec roku rozpoczęły produkcję przeznaczoną na rynek. Do 1950 r. w przemyśle główną rolę odgrywały odbudowane zakłady przemysłu maszynowego, celulozowo-papierniczego, drzewnego i spożywczego (mleczarskie, mięsne, rybne i in.) oraz kombinat wydobywania i przetwarzania bursztynu, uruchomiony w Jantarnym w roku 1948.

Skromne lokalne zaplecze surowcowe musiało być wsparte dostawami surowca drzewnego ze ZSRR. Od 1945 r. pomimo zaniedbań produkcyjnych, funkcjonowały fabryki celulozowo-papiernicze w Kaliningradzie i w Znamiensku. Rok

¹⁶⁴ W. Galcow, 1996, op.cit., s. 21.

później przywrócono sprawność podobnym kombinatom w Sowietku i Niemanie.¹⁶⁵ Pierwsze, nowoczesne wagony samowyladowcze wyprodukowano w roku 1946, a w roku następnym platformy kolejowe i wagony o dużej pojemności.¹⁶⁶

Drugorzędną rolę pełniły zakłady materiałów budowlanych i przemysłu lekkiego. W 1945 r. do odbudowy i eksploatacji dawnej stoczni „Schichau” (Zakład nr 820) wykorzystywano jeńców wojennych.¹⁶⁷ O znacznej przypadkowości zatrudnienia wskazuje fakt, że spośród zwербowanych do stoczni w 1946 r. kilkuset robotników, tylko pięciu miało odpowiednie kwalifikacje związane z przemysłem okrętowym, a 95% z trzytysięcznej załogi przedsiębiorstwa nigdy nie pracowało w tej gałęzi przemysłu.¹⁶⁸

Ze względu na nadbałtyckie położenie i bliskość Atlantyku oraz dogodny i niezamarzający port podjęto decyzję o lokalizacji w tej najbardziej na zachód wysuniętej części ZSRR, potężnego przemysłu rybnego. Po zorganizowaniu w 1945 r. brygady rybackiej i sowchozów rybackich, w roku 1946 utworzono Państwowy Bałtycki Trust Rybno-Przemysłowy kierujący połowami i przetwórstwem.¹⁶⁹ W 1947 r. uruchomione zostały porty w Kaliningradzie oraz nad otwartym morzem w Pioniersku. W tym samym roku w obwodzie było już 16 trawlerów, działały cztery zakłady rybne, stocznia, chłodnia i inne przedsiębiorstwa. Pierwszy oceaniczny połów śledzi u wybrzeży Islandii wykonany przez statek „Tunguz”, miał miejsce w roku 1948.¹⁷⁰

Pierwsi radzieccy przesiedleńcy, w tym specjaliści oddelegowani do Królewca w celu odbudowy kompleksu gospodarczego, zaczęli przybywać już wiosną 1945 r. w liczbie 3-4 tys. osób miesięcznie. Masowe zasiedlanie obwodu rozpoczęło się po przyjęciu w lipcu 1946 r. przez Radę Ministrów ZSRR rozporządzenia „O najbardziej pilnych przedsięwzięciach, mających na celu zasiedlenie rejonów i rozwój rolnictwa w Obwodzie Kaliningradzkim”. Do września 1946 r. do obwodu przybyło ponad 6 tys. tysięcy przesiedleńców. W ciągu dwóch miesięcy stałe miejsce zamieszkania musiało otrzymać 12 tys. rodzin.¹⁷¹ Do końca tego roku na tereny wiejskie obwodu przyjechały 58 762 osoby, z czego 32 853 zdolne do pracy. Przy organizacji przesiedleń kierowano się regionalizacją osadnictwa. Jednak spośród 13 rejonów tylko w pięciu udało się ukształtować osadników według zasady miejsca pochodzenia. Rejony krasnoznanienski, gusiewski, bagriatonowski, niemanski i czerniachowski miały co najmniej 50% osadników pochodzących z jednego

¹⁶⁵ Tamże, s. 213.

¹⁶⁶ Tamże, s. 213.

¹⁶⁷ J. Kostjaszow, (red.), 2000, op.cit., s. 14.

¹⁶⁸ J. Kostjaszow, 2008, Stalinowski plan odbudowy Obwodu Kaliningradzkiego, [w:] T. Baryła (red.), „Regiony i Pogranicza”, 1, Olsztyn, s. 128.

¹⁶⁹ J. Kostjaszow, (red.), 2000, op.cit., s. 17.

¹⁷⁰ W. Galcow, 1996, op.cit., s. 212.

¹⁷¹ O. Stiepanowa, 1996, Zasiedlenie obwodu kaliningradzkiego w pierwszych latach po II wojnie światowej, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2(212), s. 194.

obwodu ZSRR.¹⁷² Liczba przesiedlonej ludności obwodu pod koniec 1946 r. wynosiła 290 tys. osób. Ponad 90% stanowili Rosjanie, pozostali to przede wszystkim Białorusini i Ukraińcy.

Od 3 do 12% przybyłych przesiedleńców, którzy zostali zweryfikowani negatywnie podczas „ewidencji operacyjnej” i sprawdzeniu „agenturalno-operacyjnym”, musiało opuścić obwód.¹⁷³

Do końca 1946 r. uruchomiono w obwodzie 32 szpitale, 3 izby porodowe, 8 sierocińców oraz 9 miejskich i 14 wiejskich aptek. Naukę wznowiono w 149 szkołach, w tym 14 średnich. W październiku 1946 r. rozpoczęły pracę 24 szkoły początkowe (kl. I-IV) i 5 siedmioletnich dla ludności niemieckiej. Uruchomiono także 18 domów dziecka dla sierot niemieckich i 6 dla sierot rosyjskich. Działalność rozpoczęło 12 miejskich i 25 wiejskich domów kultury, otwarto 19 bibliotek, uruchomiono 6 kin oraz 373 sklepy.¹⁷⁴

Produkcją rolną zajmowały się początkowo gospodarstwa pomocnicze wojska, przekształcone później w wojskowe sowchozy. W styczniu 1946 r. podjęto decyzję o utworzeniu pierwszych trzydziestu sowchozów wojskowych.¹⁷⁵ Przekazano im 250 tys. ha użytków rolnych, z czego wiosną 1946 r. udało się obsiać zaledwie 25% areалу. Sowchozy te początkowo zatrudniały 50 tys. obywateli niemieckich.

W latach 1950-1951 przesiedleńcy utworzyli 118 kółchozów i 59 sowchozów.¹⁷⁶ Jednak władze miały problem ze znaczną częścią wiejskich przesiedleńców, którzy zamieszkali w pojedynczych zagrodach. Naruszali oni regulamin kółchozowy, gdyż aktywnie powiększali swoje własne gospodarstwa, rozszerzając przyzagrodowe działki kosztem ziemi kółchozów, rozwijali także hodowlę bydła. W związku z tym, w roku 1948 postanowiono przenieść mieszkańców rozrzuconych po terenie gospodarstw wiejskich do skoncentrowanych osiedli. Obwodowe organizacje budowlane otrzymywały zakaz remontowania starych i budowania nowych zabudowań mieszkalnych i gospodarczych. Zaczęło się niszczenie wykształconej tu przez setki lat tkanki pruskiego osadnictwa wiejskiego.¹⁷⁷

Po przeprowadzonej w latach 1950-1951 kampanii powiększania kółchozów, gospodarstwa indywidualne zostały zlikwidowane, a ich mieszkańców przeniesiono do centralnych osiedli i kółchozowych osad. Organizacja wielkich gospodarstw państwowych doprowadziła także do zburzenia tradycyjnych granic użytków rolnych, czego następstwem było zrujnowanie istniejących jeszcze systemów melioracyjnych.¹⁷⁸

¹⁷² Tamże, s. 195.

¹⁷³ E. Wojnowski, 2006, Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – od obszaru zamkniętego ku regionowi współpracy (1946-2006), Olsztyn, s. 18.

¹⁷⁴ Tamże, s. 19.

¹⁷⁵ O. Stiepanowa, 1996, op.cit., s. 193.

¹⁷⁶ J. Kostjaszow, (red.), 2000, op.cit., s. 17.

¹⁷⁷ Przykłady zmian osadniczych na terenach wiejskich przedstawiono w rozdziale 6.6.

¹⁷⁸ W. Galcow, 1996, op.cit., s. 215.

Według spisu ludności z 1939 r. terytorium obecnego Obwodu Kaliningradzkiego zamieszkałe było przez 1 mln 86 tys. osób, a Królewiec przez 372 tys. Po zakończeniu działań wojennych na terenie tej samej części Prus Wschodnich w dniu 1 września 1945 r. odnotowano zaledwie 126 614 osób, z czego w Kaliningradzie tylko 68 014 mieszkańców. W końcu kwietnia 1946 r. zarejestrowanych było tu 23 247 obywateli pochodzenia niemieckiego. Faktycznie było ich o 40 tys. więcej.¹⁷⁹

Liczba ludności niemieckiej od września 1945 do listopada 1946 r. zmniejszyła się o 30%. Wiązało się to z wysoką śmiertelnością, spowodowaną tragicznymi warunkami żywnościovymi i mieszkaniowymi. Pozostali przy życiu zostali deportowani do Niemiec, głównie w latach 1947-1948.¹⁸⁰ Ostatnie 149 osób, według J. Kostiaszowa, wywieziono do NRD w maju 1951 r. Wszystkie ograniczenia dotyczące niemieckich obywateli, rozpatrywanych jako obywatele wrogiego państwa, zostały zniesione oficjalnie 25 stycznia 1955 r. dekretem Prezydium Rady Najwyższej ZSRR o przerwaniu stanu wojny między Związkiem Radzieckim a Niemcami.¹⁸¹

„Wielki stalinowski plan odbudowy i rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego” zatwierdzony uchwałą Rady Ministrów ZSRR 21 lipca 1947 r. dotyczył wiodących gałęzi gospodarki obwodu: przemysłu stoczniowego, celulozowo-papierniczego, bursztynowego, rybnego, energetyki, transportu i rolnictwa. Planowano uruchomienie 178 przedsiębiorstw przemysłowych, „przysposobienie” pozostawionej przez Niemców sieci kolejowej na szersze „radzieckie” tory. Zakładano także odbudowę systemu melioracyjnego, utworzenie floty rybackiej oraz zaopatrzenie obwodu w wykwalifikowaną siłę roboczą. Ministerstwo Sił Zbrojnych miało przekazać kolchozom i sowchozom 25 tys. sztuk bydła i koni oraz wszystkie swoje gospodarstwa pomocnicze, włącznie z 30 sowchozami wojskowymi. Zakładano przesiedlenie do obwodu w ciągu trzech lat dodatkowych 20 tys. rodzin do pracy w rolnictwie.¹⁸²

Na dużą skalę planowano także remonty i budowę mieszkań, obiektów socjalno-bytowych, dróg, mostów i sieci gazowej. Przewidywano rozwój transportu publicznego, w tym sieci tramwajowej, a także telefonizację i radiofonizację miast i wsi oraz tworzenie instytucji edukacyjnych i kulturalnych.

Ze względu na słabnące zainteresowanie Moskwy tym najbardziej na zachód wysuniętym obwodem, ambitny plan w zasadniczej części pozostał wyłącznie na papierze. W ciągu roku porzucono program dostarczenia do obwodowych przedsiębiorstw specjalistów i wykwalifikowanych robotników. Władze wojskowe sabotowały przekazywanie instytucjom cywilnym budynków, sprzętu i gospodarstw

¹⁷⁹ O. Stiepanowa, 1996, op.cit., s. 196.

¹⁸⁰ W. Galcow, 1996, op.cit., s. 205.

¹⁸¹ Tamże, s. 205.

¹⁸² J. Kostjaszow, 2008, op.cit., s. 137-138.

rolnych. Ministerstwa nie przekazały odpowiednich funduszy. W następstwie tego nie udało się osiągnąć planowanych założeń i plan cichaczem zarzucono.¹⁸³

4.2. Okres aktywnego rozwoju (1951-1975)

W latach 50. i pierwszej połowie lat 60. XX w. główna uwaga ZSRR skierowana była na zwiększenie potencjału przemysłowego Obwodu Kaliningradzkiego i na pełniejsze wykorzystanie zasobów produkcji rolnej. W następstwie dużego inwestowania w rozwój przemysłu uzyskano wysokie tempo wzrostu produkcji towarowej. Umacniała się infrastruktura socjalna. Powstawały zręby sieci instytucji naukowo-oświatowych. Szczególnie rozwijano kierunki związane z gospodarką morską.

Ogromne środki przeznaczone zostały na zbudowanie od podstaw przemysłu rybnego, ukierunkowanego na połowy oceaniczne. W drugiej połowie lat 50. rybołówstwo kaliningradzkie dysponowało już potężną flotą połowową z przetwórniami rybackimi przystosowanymi do wielomiesięcznych rejsów oceanicznych. Połowów dokonywano głównie na północnym, zachodnim i południowo-zachodnim Atlantyku. Dwie flotylle specjalizujące się w połowie tuńczyków operowały na Oceanie Indyjskim i w centralnej części Oceanu Atlantyckiego. Od roku 1960 flotylla kaliningradzka z flagowym statkiem „Jurij Dołgorukij” rozpoczęła i rozwinęła na dużą skalę połowy wielorybów w rejonie Antarktydy.¹⁸⁴

Miejscem bazowania rybackiej floty oceanicznej były porty w Pioniersku i Kaliningradzie. Tam też znalazły swoje miejsca postojowe trawlerzy połowiącej na Bałtyku. Rozbudowie floty rybackiej towarzyszyła cała sieć przedsiębiorstw i kombinatów przetwórczych produkujących konserwy rybne. Najważniejsze zakłady tego typu, łącznie z produkcją opakowań blaszanych, zlokalizowano w Kaliningradzie, Mamonowie, Polessku i Swietłym. Rozwój gospodarki rybnej wspierały, tworzone równoległe, liczne instytuty naukowe.

Najważniejsze inwestycje przemysłu maszynowego drugiej połowy lat 50. to Gusiewski Zakład Techniki i Armatury Oświetleniowej, zakłady „Strojdomasz”, „Awtozapczast”, „Elektroswarka”. W tym czasie uruchomiono stocznice remontową „Pregol” w Kaliningradzie. Na początku lat 60. rozpoczął produkcję zakład „Gazawtomatika”.

Pięć lat później w obwodzie funkcjonowało już około dwustu zakładów przemysłowych. Największym przedsiębiorstwem obwodu była dawna stocznia „Schi-chau”, której nazwę zmieniono na „Jantar”. Stocznia wchodziła w skład przemysłu zbrojeniowego. Produkowała wiele typów różnych okrętów wojennych, w okre-

¹⁸³ Tamże, s. 139.

¹⁸⁴ W. Galcow, 1996, op.cit., s. 212.

się późniejszym także promy typu „Sachalin”. Produkcją dla wojska zajmowały się też inne zakłady.

Pod koniec lat 60. i na początku lat 70. XX w. rozpoczęto budowę zakładów wytwarzających materiały budowlane, przetwórstwa surowców rolnych oraz fabrykę odzieży.

Miasto Kaliningrad koncentrowało dwie trzecie produkcji przemysłowej obwodu. Zaplecze surowcowe i rynek zbytu wielu przedsiębiorstw znajdowały się w Rosji i radzieckich republikach nadbałtyckich. Prawie całe zaopatrzenie w energię elektryczną pochodziło z Litwy. Przemysł obwodu postrzegany był jako część nadbałtyckiej gospodarki ZSRR. W pierwszych latach powojennych był on całkowicie dotowany. Ogromne sumy łożone na jego rozwój pozwalały na rozszerzanie produkcji przemysłowej. W 1975 r. zintensyfikowano budowę systemów melioracyjnych.

Duże nakłady na rolnictwo, zastosowane ulgi podatkowe i pomoc materialna dla kołchoźników sprawiły, że wydajność produkcji rolnej w obwodzie w końcu lat 50. i na początku 60. była wyższa niż w RFSRR. Do 1985 r. dwukrotnie wzrosła liczba traktorów i kombajnów. Nie wpłynęło to jednak na znaczący wzrost produkcji. W latach 1966-1985 w ramach tworzonych zrzeszeń rolniczo-przemysłowych w Obwodzie Kaliningradzkim postawiono na mięsno-mleczny kierunek hodowli zwierząt.

Ze względu na braki podstawowych urządzeń mechanicznych, nieodpowiednie pomieszczenia dla bydła, braki w zaopatrzeniu w pasze i ciężkie warunki pracy, nakłady na tworzenie i utrzymanie ferm były znacznie wyższe od wartości produktów rolnych tam wytworzonych. Co piąta ferma była deficytowa. Dwukrotne podwojenie nakładów na krowę w latach 1975-1985 nie zwiększyło, lecz obniżyło produktywność. W kołchozach spadało pogłowie świń, owiec i kóz. Po uruchomieniu przemysłowej hodowli drobiu przez Guriewskie Państwowe Przedsiębiorstwo Drobiarskie hodowla drobiu w obwodzie prowadzona przez inne jednostki zaczęła zanikać. Rentowność produkcji kołchozów wynosiła w roku 1956 – 52,8%, a w roku 1985 zaledwie 18%, zaś w sowchozach odpowiednio 31,4% i 25,4%. Największy spadek odnotowano w 1980 r.

Czynnikami ograniczającym i hamującym rozwój rolnictwa była także nadmiernie rozwinięta biurokracja i administracja. Na każde gospodarstwo przypadało średnio 37 specjalistów i pracowników administracji. Według Galcowa, główną przeszkodą rozwoju rolnictwa był brak chłopów – autentycznych gospodarzy tej ziemi. W obwodzie, podobnie jak w całym ZSRR odczuwano braki w zaopatrzeniu w produkty rolne.

W tym czasie, pomimo problemów z rolnictwem, osiągnięte zostały najwyższe wskaźniki produkcji z całego okresu rozwoju obwodu. W 1975 r. wielkość połowów ryb i innych organizmów morskich przekroczyła 1 mln ton. Gospodarka rybna Obwodu Kaliningradzkiego stanowiła w tym okresie 10% produkcji całego ZSRR.

Z 50 tys. zatrudnionych w tej dziedzinie gospodarki aż 25 tys. bezpośrednio wykonywało połowy. Wyczerpanie łowisk, wprowadzanie 200-milowych stref ekonomicznych odcinających dostęp do zasobów rybnych, fizyczne starzenie się floty i braki inwestycyjne w jej modernizację spowodowały w następnych latach znaczny spadek produkcji rybnej.

Rozwój budownictwa mieszkaniowego przyczyniał się do systematycznego wzrostu poziomu warunków socjalnych. W roku 1958 z Moskwy do obwodu przeniesiony został Kaliningradzki Techniczny Instytut Przemysłu Rybnego i Gospodarki (przekształcony później w Kaliningradzki Państwowy Uniwersytet Techniczny). W 1966 r. otwarto Wyższą Szkołę Morską (obecnie Państwowa Bałtycka Akademia Rybołówstwa Dalekomorskiego). W tym samym roku Instytut Pedagogiczny założony w 1948 r., przekształcony został w Rosyjski Państwowy Uniwersytet w Kaliningradzie. Współcześnie jest to Bałtycki Federalny Uniwersytet im. I. Kanta.

Szybki wzrost produkcji doprowadził do narastania dysproporcji strukturalnych. Do końca 1975 r. tempo rozwoju gospodarczego ulegało obniżaniu. W przemyśle spadło ono poniżej średniej krajowej, a w rolnictwie – niewiele ponad średnią. Przyjęte w tym okresie zasadnicze cechy gospodarki obwodu, kierunki jej specjalizacji aż do początku lat 90. nie uległy większym zmianom.

4.3. Okres wyczerpania rezerw i próba reorganizacji (1976-1991)

Do połowy lat 70. kosztem wyczerpania rezerw wzrostu ekstensywnego przyspieszono wdrażanie nowych mocy produkcyjnych, wprowadzono dodatkowe zasoby surowcowe i zwiększono liczbę zatrudnionych. Wzrost inwestycji wymagał zmiany starzejących się i dekapitalizujących środków trwałych. Próba wprowadzenia na szeroką skalę osiągnąć postępu naukowo-technicznego, tak jak miało to miejsce w tym samym czasie na Zachodzie okazała się nieefektywna.

Złożona sytuacja Obwodu Kaliningradzkiego skomplikowała się jeszcze bardziej ze względu na branżową strukturę gospodarki. Przemysł rybny i drzewny odczuwały ogromne braki surowcowe. Na przemysł rybny i celulozowo-papierniczy w 1985 r. przypadało 45% produkcji przemysłowej i 55% środków trwałych w przemyśle. W rolnictwie większych nakładów wymagały prace melioracyjne i agrotechniczne. W 1989 r. mieszkańcy obwodu stanowili 0,6% ludności Federacji Rosyjskiej. W obwodzie skupiało się 0,55% ogólnorosyjskiego potencjału przemysłowego i 0,65% produkcji rolnej.

W okresie tym odnotowano znaczne spadki produkcji licznych rodzajów towarów (celulozy, ryb, mięsa), a poziom życia mieszkańców obwodu zaczął obniżać się poniżej średnich wskaźników w Federacji Rosyjskiej.

Próba zmiany niekorzystnych tendencji w gospodarce w ramach ustroju socjalistycznego polegała na wykorzystaniu rozrachunku gospodarczego. Chodziło o to, żeby przejść od wytycznych, dotyczących m.in. wielkości produkcji oraz od scentralizowanej dystrybucji do relacji towarowo-pieniężnych, jako regulatora popytu i podaży. Przedsiębiorstwa po wypełnieniu obowiązkowych zadań państwowych, wykorzystując rozrachunek gospodarczy, same określać miały dostawców i odbiorców swoich towarów, kupować surowce i sprzedawać gotowe wyroby po cenie umownej.

Ostatecznie, przy zachowaniu centralnego zarządzania państwowego, nie udało się wykorzystać rozrachunku gospodarczego. Tempo wzrostu produkcji, zgodnie z oficjalną statystyką, wciąż ulegało obniżaniu, a pod koniec badanego okresu, nastąpiła stagnacja i spadek produkcji.

Stopniowo zaczęły zmniejszać się połowy ryb, następnie produkcja celulozy, wagonów i innych produktów. Tylko w niektórych branżach przemysłu (lekkiego, mięsnego i mleczarskiego oraz materiałów budowlanych) odnotowywano wzrost produkcji.

Nie udało się rozwiązać problemu szybkiego wdrożenia osiągnięć postępu naukowo-technologicznego, szczególnie w nowych gałęziach produkcji. Dotychczasowe środki produkcyjne uległy dekapitalizacji, a nowe technologie wdrażano bardzo wolno.

Obwód posiadał ściśle powiązania gospodarcze z wieloma regionami Związku Radzieckiego. 70% produkcji wysyłano do innych części kraju, które z kolei zapewniały mu surowce i paliwo, półfabrykaty, maszyny i wyposażenie, towary powszechnego użytku i produkty spożywcze. Natomiast produkty przetwórstwa rybnego, celulozę oraz maszyny eksportowano z obwodu do 50 krajów świata.

W porównaniu z całym ZSRR, gospodarka obwodu miała mniej przemysłowy charakter. Bardziej rozwinięty był transport i infrastruktura handlowa. Struktura branżowa gospodarki odzwierciedlała funkcje, jakie obwód pełnił w obsłudze zewnętrznych kontaktów ekonomicznych kraju. Obwód cechował się relatywnie wysokim poziomem rozwoju sektora rolniczego, szybszym rozwojem sektora usług. Struktura branżowa przemysłu odzwierciedlała także zależność od dostaw surowców, paliwa i energii, co wpływało na stabilność powiązań produkcyjnych.

Gospodarka, która powstała w Obwodzie Kaliningradzkim do początku lat 90., nie do końca dostosowana była do warunków regionalnych, gdyż na jej strukturze odbiły się różne pod względem właściwości koncepcje rozwoju tego obszaru. Powstałe wcześniej niezgodności specjalizacji gospodarki z wewnętrznymi i zewnętrznymi warunkami regionu, w latach 90. stały się czynnikami, które utrudniły jej rozwój.

Odzyskanie niepodległości przez Litwę 11 marca 1991 r. było dla władz Obwodu Kaliningradzkiego i jego mieszkańców wielkim zaskoczeniem. Podobnie stało się w grudniu tego samego roku po rozwiązaniu ZSRR. Utworzenie suwerennej Republiki Litwy zmieniło status geopolityczny i strategiczny Obwodu

Kaliningradzkiego. Region został eksklawą Federacji Rosyjskiej, oddzieloną granicami suwerennych państw od podstawowego terytorium Rosji, z którym mógł utrzymywać powiązania komunikacyjne tylko na zasadzie tranzytu.¹⁸⁵

Odizolowanie od terytorium Rosji, przy względnie wysokim stopniu powiązań z innymi regionami kraju pogłębiło trudności gospodarcze. Szczególnie negatywny wpływ miało zerwanie więzi z sąsiednią Litwą, przez którą transportowano 95% produkcji przemysłowej, większość żywności i towarów powszechnego użytku. Stamtąd sprowadzano także do obwodu w dużych ilościach materiały budowlane i żywność.

Problemy zaopatrzenia wzrosły także w wyniku czasowego lokowania na terenie obwodu wojsk rosyjskich wycofywanych z byłych państw rozwiązanego Układu Warszawskiego.¹⁸⁶ Nasylenie wojskiem osiągnęło tu liczby określane przez różne źródła na 100 do 200 tysięcy. Jedną czwartą część produkcji mlecznej i jedną trzecią produkcji mięsnej przeznaczano na potrzeby sił zbrojnych rozmieszczonych w obwodzie lub eksportowano do centralnych regionów Rosji.

Rozpad ZSRR i związany z tym rozkład wspólnej gospodarki radzieckiej spowodował bardzo trudną sytuację w przemyśle kaliningradzkim i ostrą redukcję produkcji w przedsiębiorstwach przemysłu obronnego. Aby ratować kadry stoczniowców przed nadmiernymi zwolnieniami Stocznia „Jantar” wykonywała zamówienia cywilne, a fabryka „Kwarc” produkująca komputery i inne urządzenia elektroniczne oraz zakłady „Fakiel” dostarczały unikatowe silniki plazmowe nie tylko do rosyjskich, ale i także do francuskich sztucznych satelitów Ziemi.

W 1992 r. w regionie produkowano jeszcze 10% krajowej produkcji rybnej, przeznaczonej do celów spożywczych, 11% celulozy, 3% papieru, 5% futer; produkowano różnego rodzaju maszyny i urządzenia, wydobywano bursztyn i ropę naftową. Niezamarzające rosyjskie porty na Bałtyku obsługiwały handel zagraniczny. Z bazą oceanicznej floty rybackiej związane było utworzone tu duże centrum kadr i badań naukowych Oceanu Światowego. Na wybrzeżu Bałtyku rozwijała się strefa rekreacyjno-kuracyjna. W tym czasie funkcje transportowa i rekreacyjno-uzdrowiskowo odgrywały mniejszą rolę, niż ta, która wynikała z regionalnych przesłanek ich rozwoju.

4.4. Kryzys ekonomiczny (1992-1998)

Po rozwiązaniu w końcu 1991 r. ZSRR i zapoczątkowaniu w 1992 r. reform rynkowych, Obwód Kaliningradzki stanął przed nowymi, złożonymi problemami

¹⁸⁵ E. Wojnowski, 2006, op.cit., s. 112.

¹⁸⁶ G. Fiodorow, 1994, Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego w nowych warunkach geopolitycznych, [w:] A. Sylwestrzak (red.), Ustrój prawny Obwodu Kaliningradzkiego, Gdańsk, s. 10.

gospodarczymi. W odróżnieniu od innych regionów Rosji problemy związane z przechodzeniem do gospodarki wolnorynkowej musiały być rozwiązywane w zasadniczo zmienionych warunkach geopolitycznych, w izolacji terytorialnej od pozostałej części kraju. Wskutek izolacji przestrzennej dotychczasowa struktura branżowa gospodarki obwodu w większym stopniu niż w innych obwodach i republikach Rosji przestała odpowiadać zmienionym warunkom. Dlatego też w Obwodzie Kaliningradzkim spadek produkcji w przemyśle i rolnictwie, transporcie i budownictwie okazał się głębszy.¹⁸⁷

Nowe położenie geopolityczne poza wieloma utrudnieniami posiada także niewątpliwe walory. Gospodarka Rosji, w tym także Obwodu Kaliningradzkiego, została otwarta na Zachód. Jednak dawne sprzeczności pomiędzy gospodarką rynkową a systemem nakazowo-rozdzielczym nie zostały pokonane. To właśnie stanowi zasadniczy czynnik utrudniający rozwiązywanie problemów integracji gospodarki rosyjskiej, w tym także gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego, z globalną gospodarką rynkową.

Z inicjatywy władz obwodowych rząd rosyjski podjął działania na rzecz poprawienia warunków rozwoju regionu z uwzględnieniem jego specyficznego położenia geograficznego. Bliskie położenie obwodu względem zagranicznych partnerów handlowych stało się przesłanką do utworzenia tutaj Wolnej Strefy Ekonomicznej (WSE) „Jantar”. Jeszcze w czasie istnienia ZSRR, 14 lipca 1990 r. rząd rosyjski poinformował o utworzeniu trzynastu stref wolnej przedsiębiorczości, w których w przyspieszonym tempie planowano wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej. Wśród nich wskazano na utworzenie Wolnej Strefy Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim.¹⁸⁸

Status WSE „Jantar” został zatwierdzony 25 września 1991 r., a po upływie roku, już po rozpadzie Związku Radzieckiego potwierdzony. Ostatnie dwie decyzje dały także asumpt Radzie Miasta Kaliningrad do ogłoszenia go miastem otwartym, mimo wyraźnego negatywnego stanowiska władz obwodu.¹⁸⁹

Wraz z przekształceniem się obwodu w 1991 r. w eksklawę, Wolną Strefę Ekonomiczną zaczęto postrzegać jako rekompensatę za izolowane położenie geograficzne obwodu. Jej istotą był mechanizm wolnego obszaru celnego, funkcjonujący na całym terytorium obwodu. Bezcelowy wwóz i wywóz towarów (z wyjątkiem towarów akcyzowych – alkoholu, tytoniu, produktów naftowych) został utrzymany także po przyjęciu w 1996 r. prawa federalnego „O Specjalnej Strefie Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim”.

¹⁸⁷ W. Orlienok, G. Fedorow, 2005, op.cit., s. 180.

¹⁸⁸ Charakterystyka Wolnej Strefy Ekonomicznej „Jantar” i Specjalnej Strefy Ekonomicznej „Jantar” zawarta została w podrozdziale 10.1.

¹⁸⁹ E. Wojnowski, 2006, op.cit., s. 39. Od końca II wojny światowej do 25 września 1991 r. Obwód Kaliningradzki był oficjalnie zamknięty dla obcokrajowców.

Na podstawie tej ustawy opracowano „Federalny Celowy Program Rozwoju SSE w Obwodzie Kaliningradzkim na lata 1998-2005”. Jednakże przewidziane inwestycje były znikome i program w zasadniczej części pozostał na papierze.

Idea WSE a potem SSE polegała na utworzeniu wolnego obszaru celnego w celu stymulowania produkcji proeksportowej. Jednak system ten był niestabilny, jego reguły często naruszane i zmieniane przez władze federalne, w następstwie czego nie doszło do tak oczekiwanego, dużego napływu zagranicznych inwestycji. Utworzono natomiast wiele lokalnych przedsiębiorstw, które wykorzystywały przede wszystkim środki, będące już w ich posiadaniu. Nie wykonywały przy tym znaczących nakładów kapitałowych.

Bezcłowy wwóz towarów konsumpcyjnych doprowadził do upadku wielu przedsiębiorstw kaliningradzkich, które nie wytrzymały konkurencji. Eksklawowe położenie obwodu utrudniało kooperację z rdzenną częścią Rosji. Zmniejszenie w latach 1990-1991 inwestycji państwowych, przy braku innych, poważnych inwestorów oraz przy ogólnie słabym rozwoju budownictwa, doprowadziło do zdecydowanego regresu budownictwa i to zarówno przemysłowego, jak i mieszkaniowego.

W latach 1991-1995, z wyjątkiem celulozy, zmniejszył się udział Obwodu Kaliningradzkiego w produkcji przemysłowej i rolniczej Rosji.¹⁹⁰

Mało skuteczne okazało się wydzielenie w 1993 r. z budżetu federalnego Rosji znacznych kwot (o wartości 50 mln USD), mających na celu powstrzymanie negatywnych tendencji w gospodarce, związanych m.in. z geopolitycznym położeniem obwodu, obejmujących dotacje i subwencje mające łagodzić ostrość kryzysu oraz podtrzymanie tradycyjnych możliwości gospodarczych.

Załamanie produkcji rolniczej w 1993 r. związane było z degradacją gleb, głównie przez zatrzymanie prac melioracyjnych, złe nawożenie i stosowanie niewłaściwych pasz.¹⁹¹

W celu zaspokojenia potrzeb obwodu w energię elektryczną, dotychczas importowaną z Litwy i Sankt Petersburga, opracowano projekt budowy nowej elektrowni zlokalizowanej w Borysowie na południe od Kaliningradu. Rozważano także niebezpieczną pod względem ekologicznym koncepcję zbudowania elektrowni jądrowej w oparciu o reaktory i podzespoły pochodzące z demontażu wycofywanych z floty wojennej rosyjskich atomowych okrętów podwodnych.¹⁹²

Cofnięcie znacznej części dotacji państwowych i zapowiedź całkowitej ich likwidacji postawiły pod znakiem zapytania funkcjonowanie przemysłu rybnego i niepewność co do rozwoju gospodarki portowej.

Wielkość połowów rybackich w latach 1990-1999 spadła z 782 tys. t do 283 tys. t. Związana z tym produkcja rybna do celów spożywczych zmniejszyła się

¹⁹⁰ W. Bilczak, W. Zacharow, 1999, *Ekonomika regionalna*, Olsztyn, s. 62.

¹⁹¹ G. Fiodorow, 1994, *op.cit.*, s. 10.

¹⁹² Tamże, s. 12.

z 422 tys. t do 223 tys. t. Udział gospodarki rybnej w produkcji przemysłowej obwodu spadł z 30% do 15%. Fizyczne zużycie floty przemysłowej wynosiło około 70%. Złomowaniu statków nie towarzyszyło odnawianie floty rybackiej. Przyznane limity połowowe w Morzu Bałtyckim wykorzystane były przez przedsiębiorstwa połowowe w zaledwie 45-50%.

Na stan gospodarki rybackiej wpłynął także proces prywatyzacji. W 1992 r. było 461 statków, z czego 359 połowowych, 8 przetwórczych, 36 transportowych i 58 pomocniczych. Na początku 1999 r. liczebność floty zmniejszyła się do 205 jednostek, w tym połowowych do 172, transportowych 6 i 27 pomocniczych. Dwie trzecie jednostek sprzedano lub przerejestrowano pod tanie bandery.¹⁹³

W 1998 r. produkcja przemysłowa w Obwodzie Kaliningradzkim wynosiła tylko 29% poziomu z 1990 r., rolna – 48%, obrót detaliczny – 42%. Wielkość inwestycji w budownictwie zmniejszyła się sześciokrotnie. Produkt regionalny brutto w przeliczeniu na jednego mieszkańca w obwodzie spadł dwukrotnie.

Jednocześnie zaczęły kształtować się zręby infrastruktury rynkowej, tworzyły się powiązania podmiotów gospodarczych wewnątrz regionu oraz nowe relacje z partnerami zagranicznymi. Zaczęły rozwijać się także usługi i sfera finansowo-kredytowa. Powstały firmy o orientacji eksportowej i pierwsze produkujące zamienniki towarów importowanych. Dzięki SSE gwałtownie wzrosła obsługa zagranicznych operacji handlowych.

Od października 1997 r. obwód mógł samodzielnie przyznawać lokalne ulgi. Posunięcie to otworzyło drogę do wydzielenia w ramach SSE parków technologicznych i lokalnych stref gospodarczych. Taki status miałyby uzyskiwać poszczególne przedsiębiorstwa lub jednostki terytorialne stając się specyficznymi „ośrodkami wzrostu gospodarczego”.

Jednak konflikt pomiędzy władzą ustawodawczą i wykonawczą obwodu spowodował, że idea ta spotkała się z oporem lokalnego związku przemysłowców, którzy przewidywali, że tworzenie takich stref doprowadzi do wzrostu korupcji.¹⁹⁴ Kaliningradzkie przedsiębiorstwa, które nie radziły sobie z zagraniczną konkurencją doprowadziły do podpisania przez premiera Rosji rozporządzenia wprowadzającego od 23 marca 1998 r. duże ograniczenia wwożonych do SSE towarów zagranicznych, do tego czasu sprowadzanych bez cła. Wprowadzenie kontyngentów bezcłowych mocno uderzyło w firmy zagraniczne oraz mieszkańców obwodu, gdyż spowodowało spadek zaopatrzenia i wzrost cen nie tylko towarów luksusowych, ale szczególnie żywnościowych.

Brak poczucia stabilności i zmieniający się system prawny spowodowały wycofywanie się z obwodu firm zagranicznych. I tak np. z 55 firm włoskich pozostało tylko 6.¹⁹⁵ Bankructwo ogłosiły firmy Kia-Baltica i Avtotor – montownie

¹⁹³ T. Baryła, W. Hojszczyk, E. Wojnowski, (red.), 2004, op.cit., s. 89.

¹⁹⁴ P. Jendroszczyk, 1997, Nie wykorzystana szansa Kaliningradu, „Rzeczpospolita”, 12.09.

¹⁹⁵ Exodus of Italian businessmen, 1999, The “Coastal Times”, No. 2(68), February, s. 12.

samochodów Kia usytuowane w jednej z hal Stoczni Marynarki Wojennej „Jantar” oraz w halach zakładu „Kaliningradbummasz” (pracującego wcześniej na użytek przemysłu zbrojeniowego). Jednak los tych fabryk nie został przesądzony, gdyż wykupione zostały przez firmy BMW i Isuzu.

Ponieważ do września 1998 r. żadna z firm handlowych nie otrzymała limitów importowych, zezwalających na sprowadzanie żywności bez obowiązku uiszczenia istniejących w Rosji opłat granicznych, nastąpił wzrost cen miejscowej żywności w bezcełowym do tego czasu obwodzie o 80%, a importowanej o 200%.¹⁹⁶ Sytuację pogorszył szybki spadek kursu rubla. Następstwem była głęboka zapaść społeczno-gospodarcza i drastyczny spadek poziomu życia mieszkańców Kaliningradu, regionu uzależnionego w 80% od importu, w którym 60% ludności żyło „z dnia na dzień”.¹⁹⁷ By ratować sytuację gubernator ogłosił tzw. „sytuację wyjątkową”, oznaczającą wstrzymanie przekazywania podatków do budżetu centralnego.¹⁹⁸ Na prośbę lokalnych władz Bałtyjska i Kaliningradu władze partnerskiego Elbląga i siostrzanej Gdyni organizowały transporty z pomocą humanitarną dla szpitali, żłobków i domów dziecka w tych miastach. Pomoc dotyczyła zaopatrzenia w podstawowe środki żywnościowe.

4.5. Wzrost gospodarczy (1999-2007)

W roku 1999 wraz z początkiem dźwignania się gospodarki rosyjskiej z kryzysu, nastąpił wzrost popytu na towary konsumpcyjne. Pozytywnym czynnikiem dla obwodu, dotyczącym zagranicznych kontaktów handlowych Rosji w latach 2001-2003, była protekcyjna względem Kaliningradu polityka taryfowa rosyjskich kolei. Dzięki niej zmniejszono negatywne skutki dodatkowych kosztów związanych z tranzytem ładunków przez terytorium Litwy. W obwodzie rozpoczął się dynamiczny wzrost produkcji towarów z importowanych surowców i półfabrykatów (zwolnionych z opłat celnych) na rynek rosyjski (gotowe produkty, wytworzone na terenie obwodu także trafiały bez opłat celnych). Produkcja przemysłowa zaczęła rosnąć w szybszym tempie niż w Rosji.

W latach 1999-2003 produkcja przemysłowa w Obwodzie Kaliningradzkim wzrosła o 95%, podczas, gdy przeciętnie w FR o 37%. W obwodzie szybciej niż w Rosji wzrastały inwestycje, przewozy ładunków, obsługa eksportu i importu. Rozwijała się turystyka krajowa i zagraniczna. Wzrost odnotowano także w budownictwie, łączności i telekomunikacji. Słabym punktem w dalszym ciągu była niezadowolająca sytuacja w rolnictwie.

¹⁹⁶ L. Gorbienko, 1999, Rosyjska brama do Europy, „Rosyjskie Regiony”, nr 3(279), luty, s. 3.

¹⁹⁷ What will be next?, 1999, Geopolitical problems of Kaliningrad District, “The Coastal Times”, No. 1(67) January, s. 14.

¹⁹⁸ Budżet centralny przekazał w 1998 r. do Obwodu Kaliningradzkiego zaledwie 1/3 planowanych środków finansowych.

Produkt regionalny brutto (PRB) w 2002 r. wzrósł o 9,5%, a w 2003 r. o 11,5%. Tempo wzrostu PRB w Obwodzie Kaliningradzkim było wyższe niż w Federacji Rosyjskiej. Jednak z powodu znacznego spadku produkcji i inwestycji w latach 1991-1998 nawet wysokie tempo wzrostu nie doprowadziło gospodarki do poziomu z początku lat 90. Wielkość inwestycji wynosiła jedynie 59% poziomu z roku 1990. Udział obwodu w produkcji przemysłowej FR wyniósł zaledwie 0,38%, a rolnej około 0,4%.

Flota rybacka z Kaliningradu połowiła 11% ryb. Dzięki temu obwód dostarczał 34% produkcji konserw rybnych. Z rosyjskiego surowca wytwarzano celulozę (4% produkcji FR). W obwodzie produkowano 1,8% rosyjskiej wódki i wyrobów gorzelnianych. W 2002 r. eksklawa zapewniała aż 24% eksportu wódki z Rosji.

W roku 2003 przedsiębiorstwa produkujące zamienniki produktów importowanych w obwodzie dostarczały około 35% rosyjskiej produkcji telewizorów i odkurzaczy, 16% konserw mięsnych, 6% mebli. Istotną część stanowiła produkcja lodówek, pralek, samochodów, rowerów, dywanów i wykładzin podłogowych oraz produkcja margaryny.

W 2004 r. w obwodzie odnotowano rekordowe wskaźniki makroekonomiczne. Produkt regionalny brutto powiększył się o 12%, (w 2002 r. – 6% i 2003 r. – 9%). Produkcja przemysłowa wzrosła o 25%, rolna o 4%, inwestycje o 15% i handel detaliczny o 17%. Wzrost był znacznie szybszy niż w Federacji Rosyjskiej. Bezrobocie kształtowało się na poziomie 9%. Płace realne wzrosły o 15%, a średnie płace w obwodzie w tym samym roku osiągnęły poziom 220 dolarów, przy minimum socjalnym wynoszącym około 80 dolarów. Na rynek rosyjski wyprodukowano 2,2 mln sztuk telewizorów, 0,5 mln odkurzaczy oraz duże ilości konserw rybnych. Zmontowano także 15 tys. samochodów osobowych, takich jak BMW, KIA i General Motors. Wartość eksportu wyniosła 1,09 mld dolarów, importu – 3 mld dolarów.

Utrwalił się surowcowy charakter eksportu, 60% stanowiła ropa naftowa i jej produkty, drewno i tarcica oraz nawozy mineralne i metale. Eksport wyrobów wysokoprzetworzonych, maszyn i urządzeń stanowił 12,6%, a spożywczych 3,7%. W imporcie przeważały wyroby przemysłu maszynowego – 45,5 %, artykuły spożywcze – prawie 30%, produkty przemysłu chemicznego – 7,7% oraz takie artykuły konsumpcyjne, jak obuwie, odzież i meble.

W roku 2006 obwód osiągnął znaczące rezultaty w sferze gospodarki i poprawę jakości życia ludności. Wskaźnik wzrostu produkcji przemysłowej był tu najwyższy w Rosji, do użytku oddano rekordową liczbę mieszkań, bardzo dynamicznie rozwijał się rynek konsumencki. Od stycznia do września 2006 r. obroty handlu detalicznego wzrosły o 30,6%. Inflacja w pierwszym półroczu 2006 r. była tu najniższa w porównaniu z całą europejską częścią Rosji.

Rok 2007 był okresem, w którym realne dochody ludności, w porównaniu do roku 2006 wzrosły o ponad 20%. Jednak dotacje z budżetu federalnego za pierwsze trzy kwartały 2006 r. stanowiły prawie 18% budżetu obwodu. Pod względem

wskaźników społeczno-ekonomicznych Obwód Kaliningradzki zaliczony został do regionów przekraczających średni poziom rozwoju. Pod względem dynamiki produkcji przemysłowej plasował się na czwartym miejscu w Rosji. W roku 2007 tempo wzrostu gospodarczego osiągnęło tu około 10%, przy 6,4% w Rosji. Osiągnięcia przemysłu maszynowego wpłynęły na 66-procentowy wzrost produkcji przemysłowej. Wzrost ściągalności podatków znacząco wpłynął na zwiększenie dochodów budżetu obwodowego.

Wyrazem tego była pozytywna zmiana oblicza miasta Kaliningrad. Powstały nowoczesne budynki mieszkalne i obiekty biurowe, remont i modernizację przechodziły stare obiekty. Modernizacji i całkowitemu przeobrażeniu uległ centralny plac miasta. W różnych częściach stolicy obwodu powstało szereg centrów handlowych, galerii i restauracji. Wysoka koniunktura na rynkach surowców energetycznych powodowała, że władze centralne i lokalne wypłacały terminowo pensje, emerytury i dodatki socjalne. Remontowano także drogi, szkoły i muzea.

W latach 2007-2008 wzrost cen na podstawowe artykuły żywnościowe wyniósł około 25%. Mieszkańcy zaczęli coraz dotkliwiej to odczuwać. Poważnym problemem stało się zaopatrzenie w energię elektryczną i ciepłą, którą w zatrważający sposób marnotrawiono. W dalszym ciągu pogłębiała się trwająca od lat zapaść rolnictwa.

4.6. Światowy kryzys gospodarczy (2008-2010)

Globalny kryzys gospodarczy z przełomu lat 2008/2009 przyczynił się do gwałtownego spadku ceny ropy naftowej, ze 170 do 50 dolarów za baryłkę. Spowodowało to ucieczkę kapitału z Rosji, co bezpośrednio wpłynęło na spadek produkcji, wzrost bezrobocia, problemy z ochroną zdrowia, oświatą itp.

Kiedy na początku 2009 r. w Rosji o jedną trzecią spadł popyt na telewizory, lodówki i samochody, z których znacząca część pochodziła z Kaliningradu, błyskawicznie odbiło się to na montowniach kaliningradzkich i ich zakładach. W końcu 2008 r. władze Rosji zniosły opłaty celne na wwożone ekrany do telewizorów ciekłokrystalicznych dla firm, które zamierzały uruchomić w „kontynentalnej” Rosji montaż tanich telewizorów. W ten sposób w walce konkurencyjnej firmy kaliningradzkie, ukierunkowane na składanie wyrobów z zagranicznych podzespołów, znalazły się w gorszej sytuacji. Zakładom kaliningradzkim nie pomogło podwyższenie opłat celnych do 15% na początku 2009 r. na importowane telewizory ciekłokrystaliczne. Upadł zakład produkcji lodówek „Snaige”. „Awtotor” specjalizujący się w montażu samochodów BMW, Kia i Hummer zmniejszył swoją produkcję o 70%.

Produkcja przemysłowa w pierwszym kwartale 2009 r. zmniejszyła się w obwodzie o około 20%. W porównaniu do analogicznego okresu 2008 r. do użytku

oddano 25% mniej mieszkań. Banki przestały kredytować firmy z obwodu. Bankructwo ogłosiły dwa lokalne banki.

Kryzys wpłynął na spadek obrotów w portach kaliningradzkich i zmniejszenie przewozów kolejowych. Polityka taryfowa Moskwy dotycząca transportu ładunków rosyjskich przez terytorium Litwy spowodowała, że przewozy towarów przez porty litewskie stały się bardziej korzystne, niż przez kaliningradzkie. Zaprzeszano remontu dróg, jedynym wyjątkiem inwestycyjnym było uruchomienie obwodnicy nadmorskiej, która na początku 2012 r. połączyła Kaliningrad i miasta położone nad Bałtykiem.¹⁹⁹

Mniejsze spadki odnotowano w przemyśle meblarskim. Jedynie stocznia „Jantar”²⁰⁰ uzyskała do 2012 r. pełny portfel zamówień. Wygrała ona przetarg na budowę trzech statków, uzyskała także zamówienia Ministerstw Spraw Wewnętrznych i Obrony FR oraz Marynarki Wojennej Indii.²⁰¹ Kryzys najmniej odczuły: przemysł spożywczy, handel detaliczny oraz sfera usług.

Produkt regionalny brutto w 2009 r. zmniejszył się do 87% w stosunku do roku poprzedniego. W drugim kwartale 2009 r. bezrobocie w obwodzie rosło szybciej, niż w innych regionach Rosji. Wiązało się to z bankructwem wielu przedsiębiorstw. Inne firmy wprowadzały bezpłatne urlopy dla pracowników, jeszcze inne skracaly czas pracy bądź zatrudniały pracowników na część etatu. Z powodu braku środków firmy wypłacały tylko część uposażenia i wstrzymywały płacenie podatków. Dramat dodatkowo pogłębiał wzrost cen za ogrzewanie, ciepłą wodę, gaz ziemny i energię elektryczną od 29% do 39%. Następstwem było znaczne zadłużenie i zubożenie mieszkańców.

Jesienią 2008 r., od chwili podwyższenia przez władze federalne opłat celnych na importowane samochody używane średnio o 25%, rozpoczęły się w Kaliningradzie niepokoje społeczne. W grudniu tego roku miał miejsce pierwszy wiec protestacyjny. Do właścicieli środków transportu przyłączyli się mieszkańcy miasta, którzy protestowali przeciwko wzrostowi opłat komunalnych i mieszkaniowych oraz bezrobociu. W 2009 r. przeprowadzono szereg akcji protestacyjnych głównie w Kaliningradzie, które związane były ze wstrzymaniem wynagrodzeń przez przedsiębiorstwa, jak i z niepopularnymi decyzjami władz regionalnych i federalnych. Także w Bałtyjsku wiosną 2009 r. na ulice wyszła załoga byłej Stoczni Remontowej Marynarki Wojennej nr 33, która domagała się zaległych wynagrodzeń za wykonaną pracę. Dług ten uregulowano dopiero jesienią.

W lipcu a później w październiku 2009 r. w Kaliningradzie miały miejsce liczne akcje protestacyjne przeciwko niewypłacaniu wynagrodzeń pracownikom

¹⁹⁹ Problematykę tę rozwinęto w podrozdziale 8.2.

²⁰⁰ Nadbałtyckie Zakłady Budowy Statków „Jantar”.

²⁰¹ W latach 1945-2011 w stoczni „Jantar” zbudowano łącznie ponad 500 statków handlowych i 154 okręty wojenne.

kompanii lotniczej „KDawia” SA. Konflikt zażegnano w wyniku osobistej interwencji premiera W. Putina.

W grudniu 2009 r. trzy tysiące mieszkańców Kaliningradu zablokowało centralną ulicę miasta – Aleję Lenina w proteście przeciwko podwyższeniu podatku transportowego przez władze obwodowe. Kontrowersyjna ustawa uchylona została dopiero w styczniu 2010 r.

Największy masowy wiec protestacyjny miał miejsce w Kaliningradzie 30 stycznia 2010 r. Wzięło w nim udział od 10 do 12 tysięcy osób. Jego uczestnicy protestowali przeciwko podwyższeniu przez władze obwodowe podatku transportowego, zażądali także dymisji gubernatora G. Bossa, premiera W. Putina i całego rządu obwodowego. W sierpniu 2010 r. prezydent Rosji odwołał gubernatora z pełnionego stanowiska.

W rankingu podmiotów Federacji Rosyjskiej Obwód Kaliningradzki w 2010 r. znalazł się na 25. miejscu wśród 83 podmiotów federacji. Kryzys gospodarczy w dużej mierze przyczynił się do spadku jakości życia mieszkańców, a jednocześnie zdeorganizował plany modernizacyjne i zamierzenia inwestycyjne obwodu. Dotyczyło to m.in. kontrowersyjnego projektu budowy jednej z czterech w Rosji strefy gier hazardowych, a także projektowanej na Mierzei Kurońskiej strefy turystyczno-rekreacyjnej, która jako jedna z sześciu w Rosji miała być finansowana głównie z budżetu federalnego.

Najważniejsze kierunki działań władz regionu w walce z kryzysem to budowa infrastruktury sprzyjającej przyszłemu rozwojowi, zmniejszenie bieżących wydatków, wzmocnienie przychodów do budżetu obwodu, wsparcie priorytetowych gałęzi gospodarki i stymulacja popytu. Podejmowane są również działania mające na celu zmniejszenie wpływu kryzysu na ludność.

Rozwój infrastruktury obwodu współfinansowany jest z budżetu obwodowego oraz Federalnego Programu Celowego Rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego do 2014 r. Dotyczy to m.in. rozbudowy sieci gazociągów oraz budowy dróg, a także finansowania priorytetowych programów rozwoju małego biznesu, bursztynictwa i infrastruktury turystycznej.

Obwód Kaliningradzki zdaniem A. Saksona to „region niezwykłych kontrastów, gdzie obok lokalnych milionerów żyją prawdziwi nędzarze. Szczególnie trudna sytuacja panuje nadal w małych miastach oraz na wsi. Tam widoczne są ciągle symptomy permanentnego kryzysu przejawiające się m.in. w biedzie i niedostatku oraz załamaniu wielu norm współżycia społecznego”.²⁰²

²⁰² A. Sakson, 2011b, op.cit., s. 507.

5. Ustrój prawny i podział administracyjny Obwodu Kaliningradzkiego

5.1. Obwód jako podmiot federacji

Do grudnia 1991 r. Republika Rosyjska w systemie władztwa ukształtowanym po rewolucji październikowej reprezentowała model „republiki socjalistycznej”, wchodzącej w skład ZSRR pod nazwą Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka (RFSRR). Istotnym wydarzeniem była deklaracja niepodległości z 12 czerwca 1990 r. oraz przyjęcie nowej konstytucji z 12 grudnia 1993 r.²⁰³ Oba te wydarzenia na nowo określiły status i ustrój polityczny kraju, w związku z rozpadem ZSRR.

Federacja Rosyjska składa się z republik, krajów, obwodów, miast znaczenia federalnego, autonomicznych obwodów i okręgów. Są one równoprawnymi podmiotami wobec organów władzy federacyjnej.

Obwód Kaliningradzki stanowi jeden z 89 podmiotów federacji, na którą składa się: 21 republik, 6 krajów, 49 obwodów, 1 obwód autonomiczny, 10 okręgów autonomicznych oraz 2 miasta „znaczenia federalnego” Moskwa i Sankt Petersburg. Obok konstytucji i prawodawstwa państwowego, obowiązują również ustawy i prawodawstwo poszczególnych podmiotów, chociaż ze względu na naczelny wymóg jedności państwa i system władzy państwowej, nie mogą one pozostawać w sprzeczności z prawem federalnym.

Zasadniczym aktem prawnym na poziomie regionalnym jest Statut (Ustawa Zasadnicza) uchwalony 28 grudnia 1995 r.²⁰⁴ Ustawa zasadnicza określa status obwodu, ustanawia system organów władzy państwowej obwodu jako podmiotu Federacji Rosyjskiej, ustala ich kompetencje i obowiązki oraz ogólne zasady organizacji samorządu lokalnego w obwodzie.

²⁰³ W. Prokopiew, 1994, Konstytucja Rosji z 12 XII 1993 roku, [w:] A. Sylwestrzak (red.), Ustrój prawny Obwodu Kaliningradzkiego, Gdańsk, s. 23.

²⁰⁴ Do końca grudnia 2009 r. statut ten był zmieniany i uzupełniany 25 razy.

Status każdego z podmiotów – w tym Obwodu Kaliningradzkiego, przyjmowany jest przez organy władzy państwowej podmiotu federacji przy udziale organów władzy federalnej. Jedność systemu władzy państwowej Rosji wyraża się w jednolitym źródle prawa regulującego system organów władzy na poziomie federalnym. Źródłem tym jest ustawodawstwo Zgromadzenia Federalnego, głównie Dumy Państwowej.

Obwód Kaliningradzki reprezentują instytucje władzy państwowej, analogicznie do podmiotów działających w innych regionach Rosji. Podmioty federacji, takie jak Obwód Kaliningradzki, mają możliwość obrony swoich interesów poprzez Radę Federacji (dwóch przedstawicieli) i poprzez Dumę Państwową (poprzez 450 posłów reprezentujących wszystkie regiony). Obwód posiada też prawo inicjatywy ustawodawczej poprzez Radę Federacji, przez posłów do Dumy Państwowej oraz organu ustawodawczy (Dumę Obwodową).

5.2. Władze samorządowe

Sytuacja samorządu terytorialnego w Federacji Rosyjskiej do roku 1995 polegała na dominującej roli organów wykonawczych w miastach, rejonach i innych jednostkach powoływanych przez władze wyższego szczebla administracji, konkretnie przez władze obwodowe. Wybieralność organów uchwałodawczych nie zapewniała niezależności samorządu lokalnego.

Nowy samorząd, wykorzystujący standardy europejskie, wprowadziła dopiero ustawa federalna o ogólnych zasadach organizacji samorządu lokalnego w Federacji Rosyjskiej, przyjęta przez Dumę Państwową 2 sierpnia 1995 r.²⁰⁵ Do tego czasu w obwodzie obowiązywał system „zespólonej” władzy państwowej z samorządową.²⁰⁶ Organami samorządu lokalnego na różnych szczeblach w miastach, osiedlach, rejonach i wsiach były zarówno ciała wybieralne, jak i mianowane. Pierwszy rodzaj reprezentowała дума miejska, osiedlowe, rejonowe zebrania przedstawicielskie, drugi szef samorządu lokalnego także jako szef administracji. Szef administracji miasta – w przypadku miast podporządkowanych obwodowi oraz szef administracji rejonu – dla miast będących centrum rejonu, byli mianowani przez szefa administracji obwodu, czyli gubernatora Obwodu Kaliningradzkiego.²⁰⁷

²⁰⁵ Ustawa federacyjna o ogólnych zasadach organizacji samorządu terytorialnego w Federacji Rosyjskiej z dnia 12 sierpnia 2008 r.

²⁰⁶ Przypominało to sytuację „zespólonych terenowych organów administracji publicznej” w Polsce do roku 1990.

²⁰⁷ G. Grzelak, 1997, Sytuacja ustrojowo-prawna Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej, [w:] J. Rocławski, G. Grzelak (red.), Współpraca międzynarodowa w Regionie Bałtyckim. Warunki powołania Euroregionu Południowo-Wschodniego Bałtyku, „Samorząd Pomorza Gdańskiego” – Zeszyty Programowe, Gdańsk, s. 50.

Na przykład w miastach Ładuszkin, Mamonowo, Primorsk organami samorządu lokalnego były dумы miejskie składające się z wybieralnych radnych i szefowie administracji mianowani odpowiednio przez szefów rejonów bagrationowskiego i miasta Swietłyj.

W osiedlach typu miejskiego, takich jak np. Żeleznodorożnyj w rejonie prawdińskim lub Jantarnoje w ramach Swietłogorska, szefów samorządów osiedla mianowali szefowie administracji odpowiedniego rejonu czy miasta. Szefowie administracji miast i rejonów określali także skład liczbowy rad miejskich lub osiedlowych.²⁰⁸

W osiedlach typu wiejskiego społeczny szef samorządu mógł być wybrany bezpośrednio przez mieszkańców. Jednak wszędzie tam, gdzie osiedle typu wiejskiego odpowiadało granicom rady wiejskiej, szefa samorządu już nie wybierano. Miejsce to zajmował mianowany szef administracji wiejskiej.

W rejonach istniał system pośredni. Szef administracji był tam mianowany przez szefa administracji obwodu przy „przychylnym stanowisku” zebrania przedstawicieli samorządów lokalnych.²⁰⁹

Po zmianach tej sytuacji z 1995 r. zaczęły powstawać także nowe akty normatywne dotyczące samorządu lokalnego na szczeblu podmiotów federacji, w tym i Ustawa Obwodu Kaliningradzkiego.

Wprowadzanie idei samorządu w Rosji odbywa się na drodze implementacji podstawowych standardów europejskich w tej dziedzinie. Dotyczy to m.in. wprowadzania własności municypalnej, lokalnych budżetów oraz wybieralnych organów władzy lokalnej. W ustawodawstwie rosyjskim zdefiniowano niezwykle istotne pojęcia niezbędne do prawidłowego funkcjonowania samorządu terytorialnego, takie jak organy samorządu lokalnego, lokalne referendum, sprawy lokalne, podatki lokalne, służby komunalne, czy pracownicy samorządowi. Ustawodawca bardzo mocno podkreślił kompetencje organów władzy państwowej Federacji Rosyjskiej oraz pełnomocnictwo władzy państwowej w obszarze samorządu lokalnego.²¹⁰

W dniu 16 września 2003 r. przyjęto nową ustawę ramową „O ogólnych zasadach organizacji samorządu lokalnego w Federacji Rosyjskiej”. Ustawa ta dotyczyła:

- utworzenia na terenie całego kraju jednolitego, dwuszczeblowego systemu organów samorządu lokalnego;
- określenia podstaw organizacyjnych samorządu lokalnego,
- utworzenia finansowych podstaw samorządu lokalnego,
- określenia kompetencji organów samorządu lokalnego.

²⁰⁸ Tamże.

²⁰⁹ Tamże.

²¹⁰ Tamże, s. 51.

5.3. Struktura władzy

Najwyższym organem ustawodawczym władzy państwowej obwodu jest Kaliningradzka Duma Obwodowa.²¹¹ Funkcjonuje ona na równi z gubernatorem, czyli szefem rządu Obwodu Kaliningradzkiego, rządem obwodu, innymi organami władzy wykonawczej i Sądem Statutowym Obwodu oraz częścią systemu organów władzy państwowej obwodu. Dumę powołuje się zgodnie z zasadami praworządności.

Duma Obwodowa uchwała statut, ustawy regionalne i uchwały. Prawo inicjatywy ustawodawczej w Dumie Obwodowej należy do deputowanych, stałych komitetów dumy, gubernatora obwodu, rządu obwodu, organów przedstawicielskich samorządu lokalnego oraz Stowarzyszenia Jednostek Samorządowych Obwodu Kaliningradzkiego (od 1 czerwca 2006 r. – Rady Jednostek Samorządowych Obwodu Kaliningradzkiego).

Inicjatywa ustawodawcza należy także do Sądu Obwodowego, Sądu Arbitrażowego obwodu, Sądu Statutowego obwodu, prokuratora obwodu, komisji wyborczej obwodu i pełnomocnika praw człowieka. Posiadają ją również obywatele Federacji Rosyjskiej zamieszkujący na terenie Obwodu Kaliningradzkiego i wykorzystujący prawo obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej, zgodnie z ustanowionym w Obwodzie Kaliningradzkim prawem.

Do kompetencji Dumy należy: zatwierdzenie obwodowego budżetu i programów rozwoju społeczno-ekonomicznego obwodu, ustanawianie obwodowych podatków i opłat, ustalanie trybu przeprowadzania wyborów do organów samorządu lokalnego obwodu, sposobu zarządzania i dysponowania własnością obwodu, wykonywanie uregulowań prawnych, dotyczących innych zagadnień w granicach pełnomocnictw podmiotu Federacji Rosyjskiej. Duma Obwodowa kontroluje wykonanie budżetu obwodowego i budżetów państwowych terytorialnych funduszy pozabudżetowych, zatwierdza zawarcie i rozwiązywanie umów dotyczących obwodu, wykonuje inne pełnomocnictwa ustanowione prawem federalnym i prawem Obwodu Kaliningradzkiego.

Najwyższym organem wykonawczym władzy państwowej Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1993-2005 była Administracja Obwodu. Od tego czasu funkcję tę pełni Rząd Obwodu. Jest to stale działający organ władzy wykonawczej eksklawy, na którego czele stoi gubernator – najwyższa rangą osoba w obwodzie.²¹²

²¹¹ Duma Obwodowa powołana została w 1994 r. rozporządzeniem nr 14, przez szefa administracji, a później pierwszego gubernatora Obwodu Kaliningradzkiego Jurija Matoczkin.

²¹² Funkcje gubernatora kolejno piastowali prof. Jurij Matoczkin (1991-1996), Leonid Gorbienko (1996-2000), admirał Władimir Jegorow (2000-2005), Georgij Boos (2005-2011). Od 2011 r. funkcję tę sprawuje Nikołaj Cukanow – pierwszy gubernator urodzony na terenie Obwodu Kaliningradzkiego.

Do września 2005 r. był nią szef administracji Obwodu Kaliningradzkiego. W skład rządu wchodził wicepremier, ministrowie, kierownik aparatu oraz pełnomocnik gubernatora Obwodu Kaliningradzkiego w Dumie Obwodowej.

Rząd, zgodnie ze statutem²¹³ i Ustawą Obwodu Kaliningradzkiego²¹⁴ określającą jego organizację i zasady działalności, opracowuje i wprowadza w życie środki zapewniające kompleksowy rozwój społeczno-ekonomiczny eksklawy, uczestniczy w prowadzeniu wspólnej polityki państwowej w dziedzinie finansów, nauki, oświaty, służby zdrowia, opieki społecznej i ekologii.²¹⁵ Funkcjonuje tu 12 ministerstw:²¹⁶

- rozwoju infrastruktury,
- polityki przemysłowej, przedsiębiorczości i handlu,
- budownictwa,
- rolnictwa,
- finansów,
- zdrowia,
- polityki społecznej,
- mieszkalnictwa,
- kultury,
- edukacji,
- gospodarki,
- rozwoju komunalnego.

Ponadto do organów władzy wykonawczej należy 15 agencji rządowych oraz 11 inspekcji (służb) rządowych.

Władzę sądowniczą w obwodzie stanowią Kaliningradzki Sąd Obwodowy – nadrzędna instancja sądowa względem Sądów Rejonowych (miejskich) i sędziów pokoju w regionie, Sąd Arbitrażowy Obwodu Kaliningradzkiego i Statutowy Sąd Obwodu Kaliningradzkiego.

W obwodzie funkcjonuje także ponad sto terytorialnych urzędów państwowej władzy wykonawczej Federacji Rosyjskiej. Są to np. Urząd Zastępcy Pełnomocnego Przedstawiciela Prezydenta w Północno-Zachodnim Okręgu Federalnym ds. Obwodu Kaliningradzkiego, Przedstawicielstwo Ministra Spraw Zagranicznych ds. Obwodu Kaliningradzkiego oraz urzędy podlegające bezpośrednio Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, Ministerstwu Finansów, Ministerstwu Ochrony Zdrowia, Ministerstwu Sprawiedliwości, Federalnej Służby Statystyki Państwowej itp. Do tego zalicza się także różnego rodzaju służby nadzorcze i kontrolne bezpośrednio podległe innym resortom Federacji Rosyjskiej. Łącznie we władzach państwowych i samorządowych w 2010 r. zatrudnionych było ponad 14 tys. pracowników (Tab. 5.1).

²¹³ Statut przyjęty Ustawą Obwodu Kaliningradzkiego z dnia 18 stycznia 1996 r., nr 30.

²¹⁴ Ustawa z dnia 29 września 2005 r., nr 652 „O Rządzie Obwodu Kaliningradzkiego”.

²¹⁵ G. Fiedorow, W. Korniejewicz, J. Zwieriew, 2007, op.cit., s. 72.

²¹⁶ Stan z roku 2012.

Tab. 5.1. Zatrudnienie we władzach państwowych i samorządowych Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2003-2010 (liczba osób).

Lata	Liczba zatrudnionych ogółem	W tym w organach						
		władza ustawodawcza	władza wykonawcza	z tego w organach			sądy i prokuratura	pozostałe organy państwowe
				federalnych	podmiotach FR	samorządowych		
2003	10268	120	8765	4939	1033	2793	1342	41
2004	11189	152	9528	5410	1062	3056	1500	9
2005	12647	163	10809	7006	616	3187	1619	56
2006	13490	254	11556	7530	832	3194	1616	64
2007	13701	296	11838	7534	953	3351	1495	72
2008	13987	329	11907	7523	949	3435	1678	73
2009	14716	360	12574	7853	979	3742	1708	74
2010	14367	371	12191	7601	917	3673	1703	102

Źródło: Kadrowy potencjał organów gosudarstwiennoj własci i miestnogo samouprawlenija, 2011, s. 5.

Moskwie podporządkowane są także siły zbrojne i służby specjalne obwodu. W celu uzgodnienia wzajemnych działań w obwodzie powołano Radę Koordynacyjną Organów Władzy Państwowej Federacji Rosyjskiej i Obwodu Kaliningradzkiego.

5.4. Podział administracyjny

Utworzony 10 czerwca 1945 r. Kenigsberski Specjalny Okręg Wojskowy podzielony został na 15 komendantur wojennych, funkcjonujących w podporządkowanych sobie rejonach. 7 września 1946 r. utworzono 14 rejonów,²¹⁷ nazwanych od miasta-siedziby jego władz. Były to rejony: bagrationowski, gwardiejski,

²¹⁷ Na podstawie rozporządzenia Prezydium Rady Najwyższej RFSRR „O administracyjnym i terytorialnym podziale Obwodu Kaliningradzkiego”.

guriwski, gusiewski, polesski, krasnoznamienski, ozierski, ładuszkiński, niestierowski, prawdiński, primorski, sławski, sowiecki i czerniachowski.

Kolejne rozporządzenie, z 21 lipca 1947 r., doprowadziło do całkowitej zmiany systemu administracyjnego obwodu. Tylko 12 miast uzyskało status miast rejonowych. Były to: Bagrationowski, Gwardiejsk, Guriewsk, Krasnoznamiensk, Ładuszkin, Nestierow, Oziersk, Prawdinsk, Primorsk, Zielenogradsk, Polessk i Sławsk. Miastami niepodporządkowanymi rejonom zostały: Kaliningrad, Sowietusk, Czerniachowski, Bałtyjsk, Gusiew, Nieman i Swietłogorsk. Pięć miejscowości uzyskało status osiedli robotniczych. Były to: Znamiensk, Żelaznodorożnyj, Rybaczij, Jantarnyj oraz Pioniersk. Łącznie od połowy 1947 r. Obwód Kaliningradzki składał się z 17 rejonów, 19 miast, z czego 7 niepodporządkowanych rejonom, 5 osiedli i 129 rad wiejskich. W latach 60. XX w. z 17 istniejących rejonów utworzono 8 tzw. dużych rejonów. Zwiększono także liczbę miast pozbawionych rejonów o Gwardiejsk, Zielenogradsk i Swietłyj. W następnych latach miała miejsce stabilizacja podziału administracyjnego. W latach 1971-1990 nie ulegał on zmianom i składał się z 13 rejonów, 8 miast podporządkowanych obwodowi, 14 miast podporządkowanym rejonom, 5 osiedli i 97 rad wiejskich.

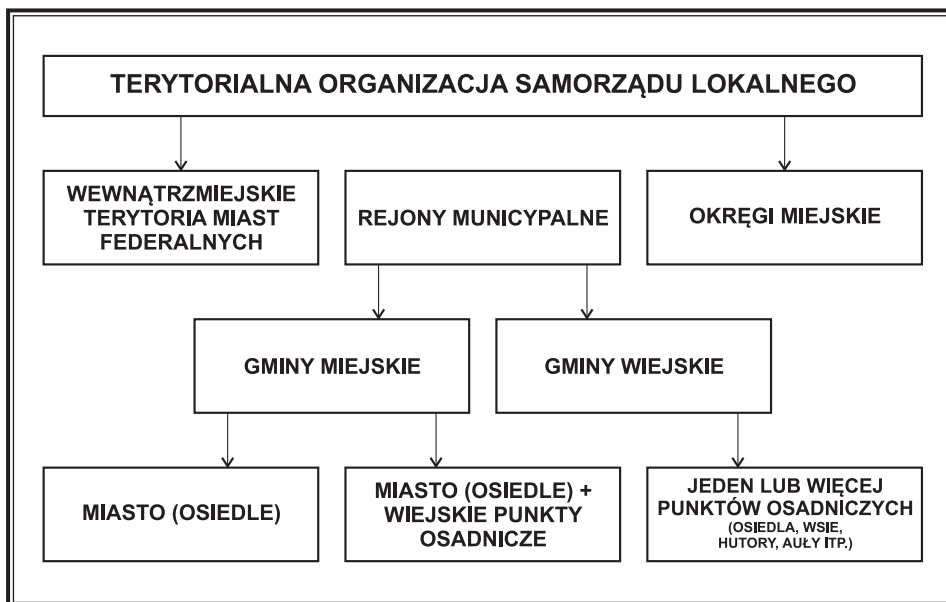
Po uchwaleniu w grudniu 1993 r. Konstytucji Federacji Rosyjskiej wprowadzono pojęcia samorządu lokalnego oraz terytorium samorządu lokalnego. Zgodnie ze Statutem Obwodu Kaliningradzkiego zostały nimi rejony, miasta, osiedla i inne jednostki municypalne. Konstytucja ustanowiła terytorialną zasadę samorządu lokalnego, wyodrębniając dwie jego odmiany: miejską i wiejską. Początkowo system samorządu lokalnego reprezentowany był przez jeden poziom jednostek municypalnych – okręgi miejskie i rejony municypalne. Ustawa „O ogólnych zasadach organizacji samorządu lokalnego w Federacji Rosyjskiej” z 2003 r. wprowadziła jeszcze jeden poziom – gminy miejskie i wiejskie²¹⁸ (Ryc. 5.1). Gminy wchodziły w skład rejonów municypalnych i mają odmienny od nich zakres kompetencji.²¹⁹

Trzydzieści dotychczasowych rejonów w 2003 r. utraciło status szczebla władzy państwowej i stało się organami samorządu lokalnego, podporządkowanymi organom Administracji Obwodu i Dumie Obwodowej. Również miasta podporządkowane obwodom i osiedla stały się samodzielnymi podmiotami samorządu lokalnego.²²⁰

²¹⁸ ros. Gorodskije i sielskije posielenija.

²¹⁹ T. Baryła, (red.), 2008a, op.cit., s. 8.

²²⁰ E. Wojnowski, 2006, op.cit., s. 21-23.

Ryc. 5.1. Struktura terytorialna samorządu lokalnego Federacji Rosyjskiej w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzkaja obłast', Atlas mira, t. 20, 2011, s. 77.

Tab. 5.2. Jednostki podziału administracyjnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2006-2010.

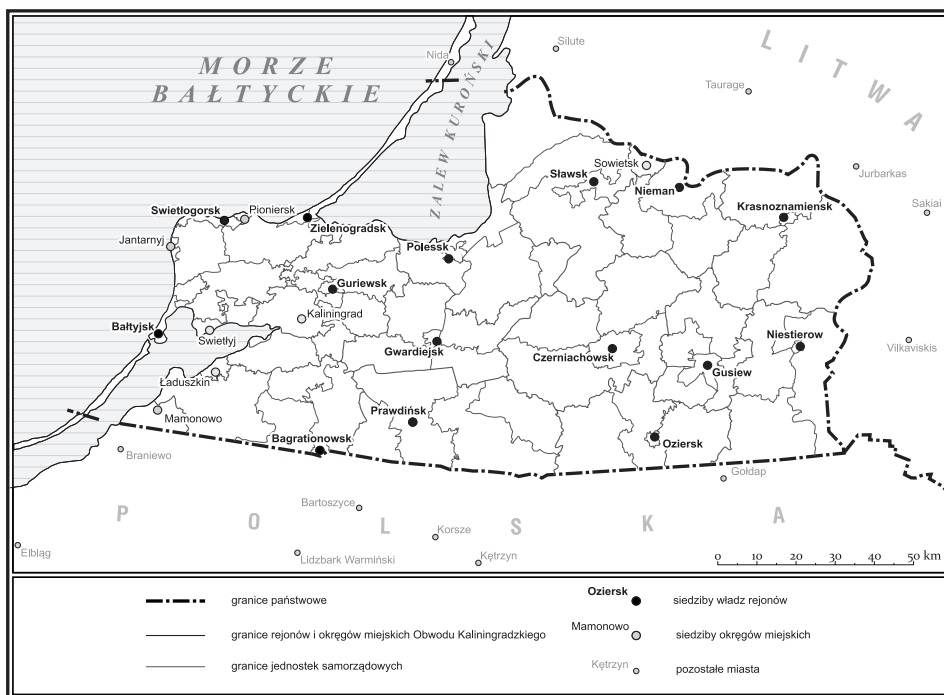
Lata	2006	2008	2010
Okręgi miejskie	19	19	7
Rejony municypalne	3	3	15
Gminy miejskie	5	4	19
Gminy wiejskie	11	10	47

Źródło: opracowanie własne na podst. G. Fiedorow, 2007, s. 75; Kaliningradzka obłast' w cifrach 2010, s. 8; 2012, s.11.

Większość rejonów administracyjnych Obwodu Kaliningradzkiego od 1 stycznia 2006 r. otrzymała status okręgu miejskiego, zachowały go także wszystkie istniejące wcześniej okręgi miejskie. Na obszarze trzech byłych rejonów administracyjnych utworzono municypalne jednostki pierwszego szczebla. Były to rejon miejskie: gwardiejski, prawdiński i zielenogradski.

W 2008 r. funkcjonowało w Obwodzie Kaliningradzkim 19 okręgów miejskich, 3 rejony miejskie (municipalne), 4 gminy miejskie i 10 gmin wiejskich. Dalsze zmiany podziału administracyjnego miały miejsce 1 stycznia 2009 r. Obrazuje je Tab. 5.2. Doprowadziły one do wydzielenia łącznie 88 jednostek municypalnych.

Podział administracyjny Obwodu Kaliningradzkiego w roku 2010 składał się z trzech poziomów. Pierwszym był cały obwód. Drugi poziom stanowiło 6 miast o znaczeniu obwodowym i jedno osiedle miejskie o takiej samej randze (Kaliningrad, Ładuszkín, Mamonowo, Pioniersk, Swietłyj, Sowietsk, Jantarnyj) oraz 15 rejonów municypalnych (bagrationowski, bałtyjski, gwardiejski, guriewski, gusiewski, zienogradski, krasnoznamienski, niemanski, niestierowski, ozierski, poleski, prawdiński, swietłogorski, sławski i czerniachowski) (Ryc. 5.2).

Ryc. 5.2. Podział administracyjny i samorządowy Obwodu Kaliningradzkiego (stan na rok 2010).

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzkaja obłast'. Atlas mira, t. 20, 2011, s. 75 i 76.

W skład poziomu trzeciego przyporządkowano 66 gmin, z tego 19 miejskich oraz 47 gmin wiejskich. Władze państwowe Obwodu Kaliningradzkiego wykonują swoje zadania w granicach administracyjnych.

6. Ludność i osadnictwo Obwodu Kaliningradzkiego

6.1. Przesiedlenia

Obwód Kaliningradzki należy do nielicznych regionów Federacji Rosyjskiej, gdzie ludność została ukształtowana w wyniku zorganizowanego w 1945 r. przesiedlenia. W sierpniu 1946 r. po zatwierdzeniu specjalnego programu rozpoczęto przesiedlenia na masową skalę. Ludność niemiecką, liczącą w 1939 r. 1,17 mln mieszkańców, ewakuowano razem z wycofującymi się wojskami niemieckimi, albo zgodnie z postanowieniami Konferencji Poczdamskiej wysiedlono do Niemiec. Jednak spóźniona ewakuacja oraz ucieczka przed zbliżającym się frontem, zmusiły do opuszczenia miejsc stałego zamieszkania prawie całą ludność cywilną. Część mieszkańców Prus Wschodnich została ewakuowana w warunkach ciężkiej zimy drogą morską.

Ludność cywilna, której władze niemieckie nie zdążyły ewakuować, podlegała szczegółowej selekcji jako jeńcy wojenni. Część z nich została wykorzystana do „odbudowy zniszczeń wojennych” w głębi ZSRR. Pozostałą na miejscu ludność cywilną koncentrowano w miastach oraz na wsi w dużych majątkach ziemskich i wykorzystywano do pracy. Tworzono specjalne bataliony robocze do usuwania zniszczeń wojennych i odbudowy gospodarki. Zatrudniano ją także do przymusowego pędzenia bydła, demontażu, gromadzenia i transportu mienia zdobycznego.

Położenie ludności niemieckiej, wśród której przeważali starcy, kobiety i dzieci, było tragiczne. Była ona wyrzucana z mieszkań, pozbawiana majątku, zmuszana do dziesięciogodzinnej pracy, często pozbawiona racji żywnościowych. Od czerwca 1945 r. autochtonom niemieckim zabroniono mieszkać razem z oficerami i repatriantami przebywającymi w obwodzie. Podczas ciężkiej zimy 1946/1947 śmiertelność wśród niemieckiej ludności cywilnej przybrała zatrważające rozmiary. Odnotowano wtedy nawet przypadki kanibalizmu.²²¹

²²¹ E. Wojnowski, 2006, op.cit., s. 16.

Według niepełnych danych, na początku września 1945 r. w ówczesnej radzieckiej części Prus Wschodnich zarejestrowano 126,6 tys. osób narodowości niemieckiej, z czego w Królewcu 68,0 tys. Do listopada 1946 r. w związku z wysoką śmiertelnością, którą spowodowały warunki żywieniowe i mieszkaniowe, liczba ta zmniejszyła się o 30%. Dwie epidemie duru brzuszego spowodowały do kwietnia 1946 r. śmierć ponad 20 tys. osób.

W 1947 r. Niemcy stanowili ponad 48% pracowników zatrudnionych w gospodarce obwodu. Tylko niewielka ich liczba otrzymała zgodę na wyjazd do Niemiec. W roku 1947 było to 3,4 tys. osób. Po przyjęciu przez Radę Ministrów ZSRR tajnej uchwały „O przesiedleniu Niemców z Obwodu Kaliningradzkiego RFSRR do Radzieckiej Strefy Okupacyjnej w Niemczech” i wydaniu w październiku 1947 r. odpowiednich zarządzeń wykonawczych, 15 lutego 1948 r. podjęto decyzję nakazującą wysiedlenie wszystkich Niemców do końca roku. Tak więc kulminacja wysiedleń Niemców miała miejsce w roku 1948. W następnych latach wysiedlono nieliczne, pozostałe grupy specjalistów niemieckich. Łącznie w latach 1947-1951 z obwodu do Niemiec wywieziono 102,5 tys. obywateli niemieckich.²²²

W zasiedlaniu Obwodu Kaliningradzkiego od wiosny 1945 r. do 1950 r. wyróżniono kilka okresów nacechowanych specyficznym przebiegiem napływu nowych mieszkańców do tej części byłych Prus Wschodnich. Pierwszymi obywatelami obwodu stali się byli żołnierze armii i floty radzieckiej. Ich liczbę szacuje się na około 100 tys. Drugą grupę zasiedlającą stanowili zdemobilizowani żołnierze, biorący udział w wojnie na tym terenie. Trzeci strumień przesiedleńców wiązał się z potrzebami gospodarki. Odbudowa zniszczonych w czasie wojny przedsiębiorstw wymagała zorganizowanego naboru specjalistów. W 1945 r. z 17 obwodów Rosji przybyło do obwodu 10 tys. robotników wraz z rodzinami. Zapoczątkowanie produkcji w fabryce wagonów wymagało sprowadzenia 250 robotników z miasta Niżnyj Tagił. Rozwój portu i uruchomienie przemysłu rybnego wiązało się z przybyciem do obwodu w listopadzie 1946 r. 2 tys. specjalistów z Władywostoku i Murmańska. Gospodarstwa rybackie w rejonie zielienogradzkim i polesskim uruchamiali przesiedleńcy z Kubania.

W celu budowy nowego ustroju politycznego obowiązkowe skierowania partyjne do obwodu otrzymała duża grupa inżynierów gospodarki komunalnej oraz setki partyjnych i komsomolskich robotników. Do obwodu wysyłano także wielu nauczycieli, lekarzy, bibliotekarzy i kinooperatorów. Byli to przeważnie ludzie młodzi, z krótkim stażem pracy, najczęściej nie przekraczającym pięciu lat. W końcu sierpnia 1946 r. do Gusiewa przybył pierwszy transport z obwodu briańskiego. We wrześniu tego samego roku do Obwodu Kaliningradzkiego przyjechały 54 grupy z 6 tys. przesiedleńców. W ciągu dwóch miesięcy niezbędne było zapewnienie 12 tysiącom rodzin miejsc stałego zamieszkania. Do jednego rejonu kierowano od 300 do 500 rodzin. Pierwszeństwo w osiedlaniu przyznawano Rosjanom

²²² Tamże, s. 16-17.

z obwodu woroneżskiego i kurskiego. Do Obwodu Kaliningradzkiego napływała ludność z 24 obwodów RSFR, 7 obwodów Białorusi oraz 4 republik autonomicznych: czuwaskiej, mordowskiej, maryjskiej i tatarskiej (Ryc. 6.1).

W ciągu pięciu powojennych lat na tereny wiejskie obwodu skierowano 46 tys. rodzin. Przesiedlenie w celu zatrudnienia w rolnictwie było najbardziej dostępne i masowe. Uczestniczyli w nim chłopcy z dużych i kiepsko prosperujących kołchozów z centralnej Rosji.²²³ Zachętą do przesiedlenia się do Obwodu Kaliningradzkiego były specjalne ulgi i subwencje przyznawane przez państwo. Każdemu z przesiedleńców przysługiwało: prawo do bezpłatnego przywiezienia 2 ton bagażu, bezzwrotna zapomoga finansowa (1 tys. rubli na głowę rodziny i 300 rubli na członka rodziny), ekwiwalent zbożowy (1,5 kwintala na głowę rodziny i 0,5 kwintala na członka rodziny), kredyt w kwocie 3 tys. rubli na nabycie bydła.

Państwo na dwa lata zwalniało rodziny przesiedleńców i kołchozy Obwodu Kaliningradzkiego z obowiązkowych dostaw produktów rolnych. Ziemia i domy przydzielane przesiedleńcom przekazywano na własność bezpłatnie. W miejscach wyjazdu przesiedleńcy zwalniani byli z obowiązku rozliczania się ze zobowiązań wobec państwa.

W procesie zasiedlania starano się stosować zasadę powiązań przesiedleńców z poprzednim miejscem zamieszkania. Konkretnie rejony zasiedlano ludźmi pochodzącymi z tego samego lub sąsiedniego obwodu. W rejonie krasnoznamieńskim na przykład osiedlano ludność z rejonu woroneżskiego i orłowskiego, a w niestierowskim z kirowskiego i uljanowskiego.²²⁴ Rejony krasnoznamieński, gusiewski, bagriatonowski, niemanski, czerniachowski miały co najmniej 50% osadników pochodzących z jednego obwodu.

W takich rejonach, jak niestierowski, ozierski, poleski i sławski doszło do wymieszania przesiedleńców pochodzących z różnych części ZSRR. Późniejsze badania wykazały, że w rejonie prawdińskim prawie 90% mieszkańców stanowiła ludność pochodzenia bałkańskiego, a w niestierowskim dominowali Czuwasze i Mordwini.²²⁵

Istotnym i funkcjonującym przez wiele lat nurtem przesiedleń, związanym z indywidualnym pokonywaniem barier do niedostępnego Obwodu Kaliningradzkiego, było osiedlanie się tu pojedynczych osób i całych rodzin pochodzących z Litwy i Białorusi.

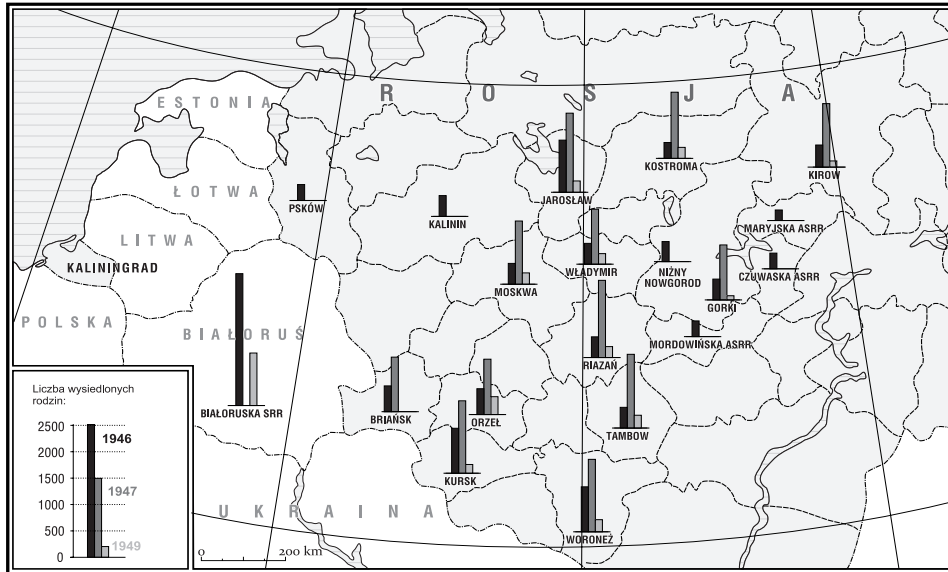
Kolejną grupę stanowili repatrianci, mieszkańcy ZSRR, wywiezieni w czasie wojny na roboty do Niemiec. Kilkadziesiąt tysięcy z nich wracając do kraju przechodziło na terenie Obwodu Kaliningradzkiego specjalną kontrolę w obozach filtracyjnych. Po uzyskaniu zgody na powrót do Rosji wielu z nich pozostało i zamieszkało w obwodzie.

Ostatnia grupa przesiedleńców to byli więźniowie przebywający tu na zesłaniu. Więzienia i obozy zlokalizowane były w Kaliningradzie, Czerniachowsku, Gwar-

²²³ O. Stiepanowa, 1996, op.cit., s. 195.

²²⁴ Tamże, s. 198.

²²⁵ Tamże, s. 198.

Ryc. 6.1. Pochodzenie przesiedleńców przybyłych do Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. E. Knappe, 2004, s. 22.

diejsku, Sowietsku i Zielenogradzku. Po wyjściu z więzień wiele osób z tej grupy zdecydowało się na pozostanie w Obwodzie Kaliningradzkim. Kulminacja powojennych przesiedleń miała miejsce w 1946 r. Do obwodu przybyło wówczas 58,7 tys. mieszkańców, w 1948 r. – 44,0 tys., w 1950 r. – 20,4 tys. Intensywny proces zasiedlania zakończył się w roku 1950 (Tab. 6.1). Liczba ludności obwodu pomiędzy rokiem 1947 a 1950 wzrosła z 320 tys. do 400 tys. osób.

Tab. 6.1. Pochodzenie terytorialne osób przybyłych do Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1947-1950 (w tys. osób).

Miejsce pochodzenia	Przyjechało	Wyjechało	Pozostało
RFSRR	253,3	79,2	174,1
ZSRR bez wskazania	39,0	28,1	10,9
Białoruś	35,2	7,6	11,1
Ukraina	29,2	11,7	17,6
Litwa	15,1	6,2	8,9
Pozostałe republiki	7,2	3,5	3,7
Łotwa	6,2	4,0	2,1
Z zagranicy	3,8	1,3	2,6
Estonia	2,8	1,4	1,4
Ogółem	391,8	143,0	248,9

Źródło: J. Kostjaszow, (red.), 2000, s. 20.

Od 29 lipca 1946 r. obwód przekształcono w zamkniętą strefę przygraniczną, do której wjazd możliwy był wyłącznie po uzyskaniu milicyjnej przepustki. Wszyscy przesiedleńcy podlegali także tzw. ewidencji operacyjnej oraz sprawdzeniu agenturalno-operacyjnemu. W następstwie tego od 3 do 12% chętnych do osiedlenia eliminowano po przybyciu do Obwodu Kaliningradzkiego.²²⁶ Pomimo tego wiele osób osiedlało się w obwodzie nieoficjalnie, korzystając z cichego przyzwolenia miejscowych władz i zakładów pracy.²²⁷ W latach 1946-1951 udział wyjazdów powrotnych stanowił 20%.

W roku 1946 wyjechało 2,5%, a w roku 1947 aż 26% osób. Wiązało się to ze szczytem przesiedleń, kiedy państwo nie było w stanie zapewnić odpowiednich kwater i warunków mieszkaniowych, nie respektowano umów o wypłatach zapomóg, a także występował katastrofalny brak produktów żywnościowych.²²⁸ Procesy wyjazdu nasiliły się także w rejonach, gdzie nie przestrzegano zasady ziomkostwa. Według oficjalnych dokumentów jedna piąta przesiedleńców opuściła obwód na własne żądanie, tylko 6% ze względu na warunki zdrowotne, a 44% zmuszono do jego opuszczenia. W latach 1946-1950 relacje migracji wewnątrz obwodu do emigracji poza jego granice kształtowały się w stosunku 56:44 na korzyść tych pierwszych.²²⁹ Pomimo, że późniejsze procesy migracyjne częściowo zatarły powojenne lokalizacje, współcześnie wielu przesiedleńców z lat czterdziestych i ich potomkowie w dalszym ciągu mieszkają w tych rejonach, dokąd wcześniej przyjechali.

6.2. Przemiany demograficzne

Po masowych prześladowaniach i wymianie ludności obwód całkowicie zmienił swój charakter etniczny. Na miejsce ewangelickiej ludności niemieckiej pojawiła się ludność słowiańska, głównie rosyjska, wyznania prawosławnego, siłą oderwana od swoich religijnych korzeni. Poza przemianami narodowościowymi i społecznymi nastąpiły także zmiany ustrojowe. Po pełnej nacjonalizacji całego majątku (ziemi, warsztatów pracy oraz poszczególnych domów i mieszkań) wprowadzono ustrój socjalistyczny. Utworzono kolektywne gospodarstwa rolne, a dobra trwale przejęło państwo.²³⁰

Na początku 1948 r. liczba ludności obwodu wynosiła 380 tys., z czego na wsi mieszkało 152,1 tys. Na przełomie lat 1950/1951 nastąpił wzrost ogółu mieszkańców do 455 tys. osób. Obwód zasiedlała głównie ludność młoda, w wieku repro-

²²⁶ E. Wojnowski, 2006, op.cit., s. 18.

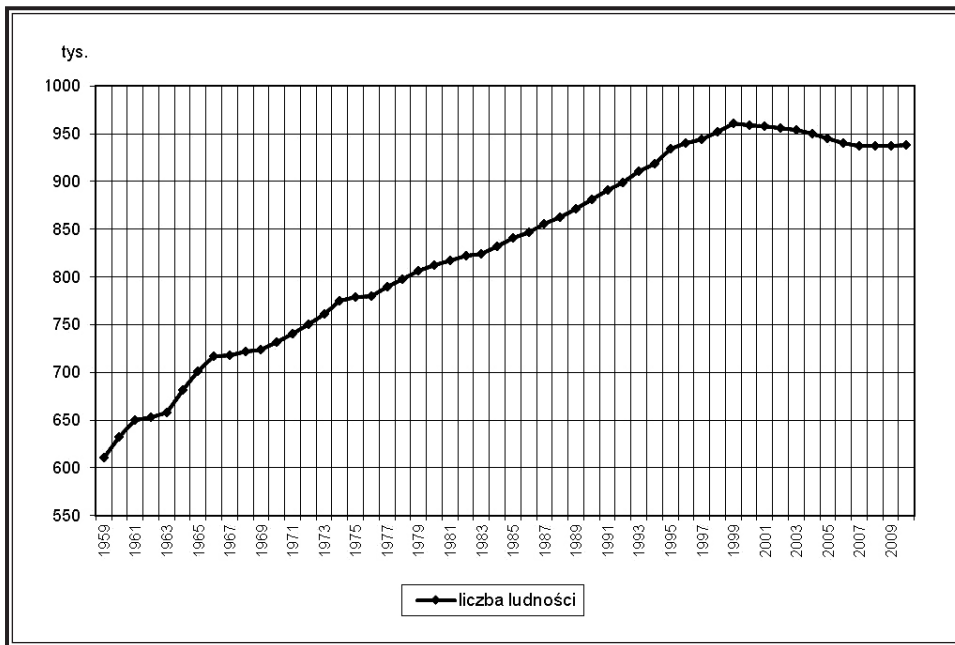
²²⁷ Tamże, s. 18.

²²⁸ O. Stiepanowa, 1996, op.cit. s. 197.

²²⁹ Tamże, s. 198

²³⁰ P. Eberhardt, 1994, op.cit., s. 700.

dukcyjnym. Średnia wieku wynosiła około trzydziestu lat. Następstwem takiej struktury była wysoka stopa urodzeń, co zaowocowało szybkim wzrostem zaludnienia. Spis ludności z 1959 r. wykazał 610,9 tys. mieszkańców, czyli 57,7% stanu z 1933 r. (Ryc. 6.2). W miastach obwodu koncentrowało się 398,8 tys. mieszkańców, na terenach wiejskich jedynie 212,1 tys. W latach 50. nastąpił szybki wzrost ludności miejskiej (z 255,0 tys. do 398,8 tys.). Przyrost ludności wiejskiej w tym samym okresie był znikomy (z 200,0 tys. do 212,1 tys.). Największą liczbę ludności wiejskiej odnotowano na początku 1960 r. – 219,4 tys. O regresie w zaludnieniu wsi świadczy także fakt, że w 1959 r. wieś zamieszkiwało jedynie 40,6% stanu ludności z połowy lat 20. XX w.²³¹

Ryc. 6.2. Liczba ludności Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1959-2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów rozproszonych.

Następny spis ludności z 1970 r. wykazał w obwodzie 730 tys. mieszkańców, w tym w miastach 532,4 tys. oraz na wsi 197,6 tys. Wysoki przyrost zaludnienia w latach 1959-1990 wynikał z dużego przyrostu naturalnego ludności oraz dodatniego salda migracyjnego. Dużej dynamice wzrostu ludności miejskiej towarzyszył w latach 1959-1989 proces spadku zaludnienia wsi z 218,6 tys. do 184,3 tys.

²³¹ Tamże, s. 701.

Z depopulacją terenów wiejskich związany był spadek liczby wsi.²³² Według spisu powszechnego z 1979 r. obszar obwodu zamieszkiwało 808,0 tys. mieszkańców, z czego 614,4 tys. w miastach i zaledwie 193,6 na wsi (Tab. 6.2).

Tab. 6.2. Ludność Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1959-2010 (w tys. osób).

Lata	Ludność ogółem	Ludność miejska	Ludność wiejska
1959	610,2	391,6	218,6
1970	730,0	532,4	197,6
1979	808,0	614,4	193,6
1989	871,2	686,9	184,3
2002	955,2	741,8	213,4
2005	945,0	732,8	212,2
2006	939,9	722,6	217,3
2007	937,4	719,7	217,9
2008	937,4	718,9	218,9
2009	937,4	717,4	220,0
2010	941,5	730,3	221,3

Źródło: Kaliningradzkaja oblast' w cifrach, 2011, s. 40.

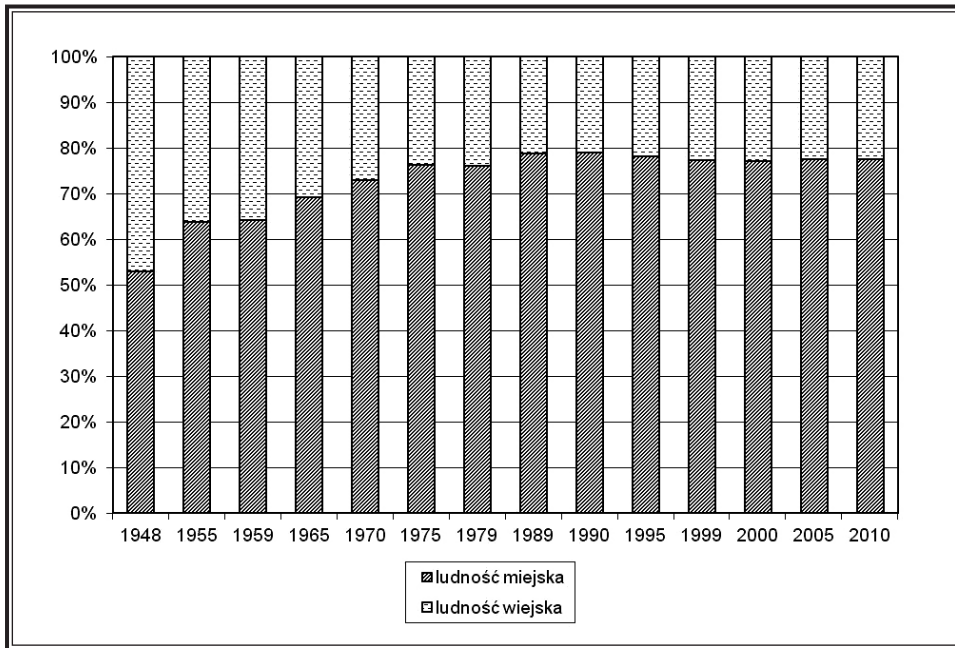
Następstwem szybkiego tempa rozwoju demograficznego było osiągnięcie 80% stanu zaludnienia sprzed II wojny światowej, a ludność miejska znacznie przekroczyła stan przedwojenny. Średnia gęstość zaludnienia, wynosząca 53 osoby na 1 km², stanowiła wypadkową dużych dysproporcji przestrzennych i strukturalnych. Z wysoką gęstością zaludnienia w Kaliningradzie i kilku innych miastach kontrastowały rzadko zaludnione tereny wiejskie, gdzie wskaźnik ten wynosił zaledwie kilkanaście osób na 1 km².

Kolejny spis z 1989 r. wykazał 871,2 tys. mieszkańców obwodu. W dalszym ciągu szybko wzrastała liczba mieszkańców miast, w szczególności Kaliningradu, która przekroczyła 400 tys. osób. Zaludnienie wsi ustabilizowało się na poziomie zaledwie 180,0 tys. mieszkańców.

Na początku 1995 r. ludność obwodu liczyła 926,4 tys. mieszkańców. Największą jej liczbę – 961,3 tys. odnotowano w roku 1999 (Ryc. 6.2). W latach następnych następował spadek, aż do roku 2009. W 2010 r. ponownie nastąpił niewielki wzrost do poziomu około 940 tys. Liczba ludności wiejskiej od połowy lat osiemdziesiątych do roku 2010 wzrosła ze 181 tys. do ponad 221 tys.

²³² Tamże, s. 702.

Ukształtowany po wojnie układ przestrzenny rozmieszczenia ludności był stabilny i nie ulegał większym przeobrażeniom. Nie osiągnięto jednak przedwojennego stanu zaludnienia. Duże zmiany strukturalne w stosunku do okresu przedwojennego polegały natomiast na wzmocnieniu potencjału demograficznego miast kosztem niedoludnionych terenów wiejskich (Ryc. 6.3).

Ryc. 6.3. Wskaźnik urbanizacji Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1948-2010 (w %).

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2011, s. 40; Statisticheskije itogi socialno-ekonomiczeskiego razwitiija, 2011, s. 47; Demograficzeskij jezegodnik, 2010, s. 12-13.

Na początku lat 50. udział przesiedleńców we wzroście liczby mieszkańców obwodu zmniejszył się. Podstawowym źródłem zwiększania liczby ludności do końca lat 80. XX w. był przyrost naturalny.

Ogólna liczba mieszkańców urodzonych w obwodzie wynosi około 700 tys. osób, z czego na terenie eksklawy mieszka obecnie około 400 tys.

W procesie kształtowania się ludności obwodu G. Fiedorow, W. Korniejewieć i J. Zwieriew wydzielili cztery etapy, różniące się dynamiką wzrostu i rolą migracji zewnętrznych:

- lata 1945-1947: masowe zasiedlanie; kształtowanie się populacji pod wpływem przesiedleń ludności pochodzącej przeważnie z regionów europejskiej części Rosji;
- lata 1948-1991: spadek roli przyrostu migracyjnego i przewaga przyrostu naturalnego w kształtowaniu się populacji obwodu; do połowy lat 60. wskaźnik przyrostu naturalnego był wysoki, w kolejnych latach niski;

- lata 1992-1998: ponownie wzrasta rola przyrostu migracyjnego, który warunkuje wzrost populacji regionu, pomimo naturalnego ubytku ludności, wynikającego z wyższej liczby zgonów niż liczby urodzeń;
- od 1999 r.: spadek przyrostu migracyjnego, który w połączeniu ze wzrastającym naturalnym ubytkiem ludności powoduje spadek liczby ludności obwodu²³³.

Do 1999 r. migracja kompensowała naturalny ubytek i ludność obwodu zwiększała się, osiągając w tym samym roku maksimum – 961 tys. osób. Jednak od 1999 r. saldo migracji było mniejsze od naturalnego ubytku i populacja zaczęła się zmniejszać. Dane kolejnych spisów ludności wskazywały, że liczba mieszkańców obwodu odnotowywana w spisach przewyższa liczbę ludności stałej zarejestrowanej przez Urząd Statystyczny zgodnie z ewidencją według miejsca zamieszkania. Oznacza to, że część ludności nie była oficjalnie zarejestrowana. Na przykład, w 2002 r. różnica ta wynosiła 15 tys. osób.

Do lat 80. XX w. wskaźnik przyrostu liczby ludności w Obwodzie Kaliningradzkim był znacznie wyższy niż w Rosji, ale jego wartość stopniowo obniżała się do średniej dla Federacji Rosyjskiej. W latach 80. obwód zbliżył się w kontekście demograficznym do większości „przeciętnych” rosyjskich regionów. W latach 90. sytuacja zmieniła się. Dzięki wyższej imigracji do obwodu, przy zbliżonych do średnich dla Rosji wskaźnikach ruchu naturalnego, wskaźniki dynamiki ludności eksklawy stały się bardziej korzystne niż pozostałej części kraju. Przyrost naturalny i saldo migracji obrazuje Tab. 6.3. i Ryc. 6.4.

Tab. 6.3. Dynamika przyrostu naturalnego i migracyjnego w latach 1994-2009 (w tys. osób).

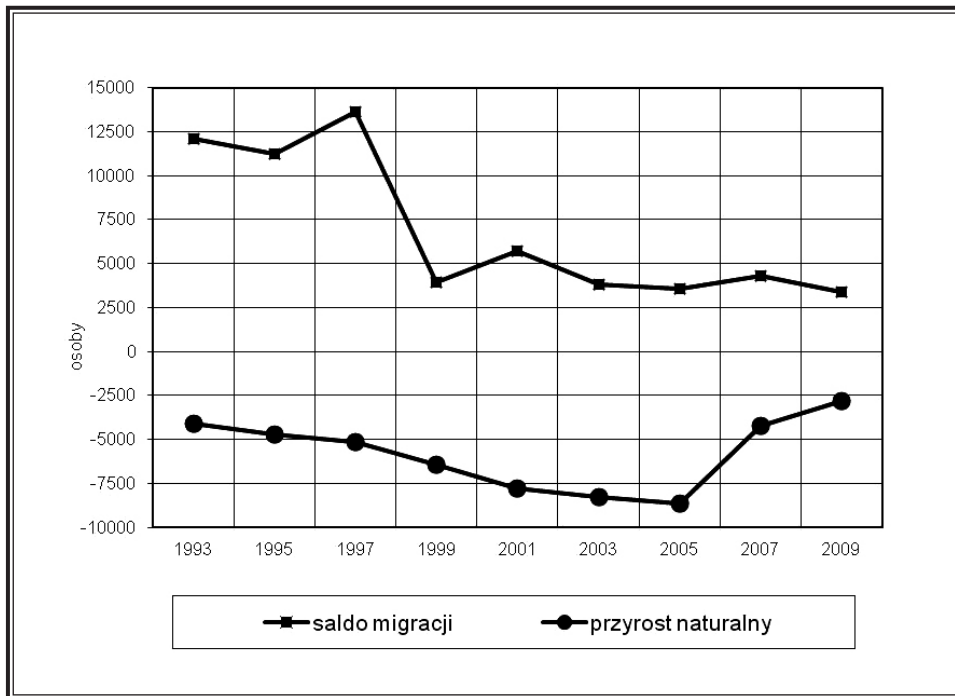
Przyrost	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
migracyjny	18,1	10,05	8,1	12,1	13,4	3,4	4,9	5,7
naturalny	-5,2	-4,7	-4,8	-5,2	-5,4	-5,5	-7,3	-7,8
Przyrost	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
migracyjny	6,7	3,8	2,9	3,4	4,0	4,2	3,7	3,4
naturalny	-8,0	-8,3	-8,5	-8,6	-6,7	-4,2	-3,7	-2,8

Źródło: opracowanie własne na podst. W. Bilczak, 2001, s. 141; Demograficzeskij jeżegodnik, 2010, s. 10.

²³³ G. Fiedorow, W. Korniejewiec, J. Zwieriew, 2007a, Obwód Kaliningradzki, [w:] T. Palmowski (red.), Pogranicze polsko-rosyjskie. Problemy współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim, Gdynia-Pelplin, s. 154.

Podczas, gdy w Rosji spadek liczby ludności zaczął się w 1992 r., to w Obwodzie Kaliningradzkim dopiero w 1999 r. Przez cały okres pomiędzy spisami, które miały miejsce w 1989 r. i 2002 r. liczba ludności Federacji Rosyjskiej zmniejszała się, natomiast w Obwodzie Kaliningradzkim istotnie wzrosła.

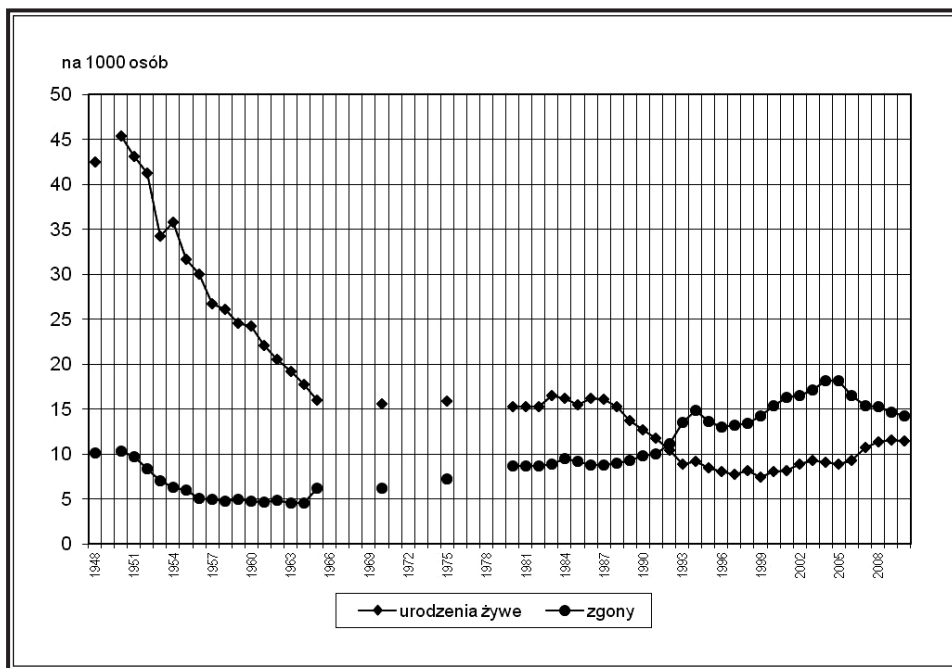
Po 2002 r. dynamika populacji obwodu zbliżyła się do średniej krajowej, ponieważ napływ ludności do tego regionu wyraźnie zmalał. Graficznym obrazem dynamiki ruchu naturalnego ludności Obwodu Kaliningradzkiego są przecinające się krzywe, odzwierciedlające liczbę urodzeń i zgonów (Ryc. 6.5).

Ryc. 6.4. Przyrost naturalny i saldo migracji w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1993-2009.

Źródło: opracowanie własne na podst. Demograficzeskij jeżegodnik 2010, s. 12; Kaliningradskaja obłast' w cifrach, 2011, s. 47.

Pozwoliły one na wprowadzenie przez demografów pojęcia „rosyjski krzyż”. Podobny obraz mają krzywe, odzwierciedlające dynamikę liczby urodzeń i zgonów w całej Rosji. Jednak w Obwodzie Kaliningradzkim liczba urodzeń jest znacznie niższa a śmiertelność wyższa, niż w Rosji i innych krajach o ujemnym przyroście naturalnym.

Ryc. 6.5. Dynamika ruchu naturalnego ludności Obwodu Kaliningradzkiego na 1000 mieszkańców w latach 1948-2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów rozproszonych.

„Rosyjski krzyż” pokazuje, że niebezpieczne rozmiary przyjmuje depopulacja, wtedy, gdy poprzednie pokolenie rodziców zostaje zastąpione przez mniej liczne pokolenie dzieci. Na skutek niskiej liczby urodzeń, obecnie na każde dwie dorosłe osoby przypada tylko jedno dziecko. Daje się zauważyć ograniczona reprodukcja ludności – następne pokolenie będzie dwukrotnie mniej liczne, niż obecne.

Przyczynami regresu demograficznego, poza uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi i politycznym kryzysem w Rosji, są także przemiany kulturowe i zmiana systemu wartości – zachwiana pozycja rodziny, późno zawierane małżeństwa, chociaż ich liczba w obwodzie od 1996 r. wykazuje wyraźne tendencje wzrostowe oraz liczba rozwodów od połowy lat 80. utrzymująca się na stałym poziomie (Tab. 6.4). W świadomości społecznej rozwód jest zjawiskiem normalnym.

Zaniedbania w edukacji seksualnej doprowadziły do tego, że głównym środkiem antykoncepcyjnym są masowe aborcje. W 1997 r. w Rosji na jedno urodzone dziecko przypadały trzy aborcje. W Obwodzie Kaliningradzkim liczba aborcji na tysiąc urodzeń wynosząca w 2000 r. 213, zmniejszyła się do 79 w roku 2010. W tym samym okresie liczba usunięć ciąży na tysiąc kobiet (w wieku 15-49 lat) spadła prawie o połowę – z 63 do 37. Następstwem komplikacji po aborcjach jest wzrost

Tab. 6.4. Śluby i rozwody w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1955-2010.

Lata	Śluby w tys.	Rozwody w tys.	Śluby na 1000 ludności	Rozwody na 1000 ludności
1955	9411	602	16,0	1,0
1960	9510	1435	14,8	2,2
1965	7030	2104	9,9	3,0
1970	8737	3317	11,9	4,5
1975	10110	3980	12,9	5,1
1980	9563	4898	11,7	6,0
1985	9184	4291	10,8	5,1
1990	8819	4142	10,0	4,7
1995	7230	5530	7,7	5,9
2000	6190	4598	6,5	4,8
2005	7513	4197	8,0	4,5
2010	8552	4997	9,1	5,3

Źródło: opracowanie własne na podst. Demograficzeskij jeżegodnik, 2010, s. 34; Kaliningradskaja obłast' w cifrach, 2011, s. 44.

liczby kobiet cierpiących na niepłodność. Powszechność legalnej i bezpłatnej aborcji należy do istotnych czynników spadku liczby ludności, zarówno w Kaliningradzie, jak i samej Rosji.

Zakłada się, że wraz z pokonaniem kryzysu ekonomicznego warunki życia ludności polepszą się, wzrośnie długość życia i zmniejszy się śmiertelność. Poprawa sytuacji społeczno-ekonomicznej powinna odbić się także na wzroście liczby urodzeń. Ujemny przyrost naturalny nie będzie tak duży, jak obecnie.

Przebieg procesów demograficznych uwarunkował liczne dysproporcje struktury płci i wieku ludności Obwodu Kaliningradzkiego. Należą do nich: niewielka liczebność roczników do lat dwudziestu, „dziury demograficzne” będące konsekwencją wojen, a także liczebna przewaga kobiet w starszym wieku wynikająca z nadumieralności mężczyzn w wieku produkcyjnym, odzwierciedlająca proces starzenia się ludności.

Proporcje liczebności mężczyzn i kobiet w latach 1959-2010 zmieniały się nieznacznie. Początkowo wynosiły one 55%, następnie ustabilizowały się na poziomie około 52% na korzyść kobiet. W 2010 r. w obwodzie zamieszkiwało 441,8 tys. mężczyzn i 496,1 tys. kobiet (52,9%). Przeważająca liczba kobiet w stosunku do liczby mężczyzn jest charakterystyczna dla Rosji i krajów rozwiniętych.

Cechą struktury płci i wieku ludności, znaną dla Obwodu Kaliningradzkiego, jest przewaga mężczyzn w grupie młodych ludzi w wieku produkcyjnym. Tłumaczy się to faktem, że wśród przybywających do obwodu migrantów trady-

cyjnie przeważają młodzi mężczyźni. Wcześniej przyjeżdżali oni do pracy we flocie rybackiej i handlowej, a także, by po ukończeniu studiów w kaliningradzkich wyższych uczelniach wojskowych wstępować do służby w siłach zbrojnych. Współcześnie czynniki także te są istotne, ale znaczna liczba przyjeżdżających znajduje zatrudnienie w różnych gałęziach gospodarki.

W latach 90. XX w. sytuacja demograficzna obwodu uległa istotnej zmianie. Początkowo, w związku z wycofaniem wojsk radzieckich z Europy Środkowej, przyrost migracyjny ludności silnie wzrósł. W 1989 r. wyniósł on 10 tys., a w 1990 r. – 15 tys. osób. Wysoki poziom przyrostu migracyjnego (10 tys. osób rocznie), utrzymał się prawie do 1998 r. W latach 1992 i 1994 wynosił nawet 20 tys. osób rocznie. Potem nastąpił znaczny napływ migrantów z terenów Zakaukazia (Rosjanie, a także Ormianie z Azerbejdżanu, Azerowie z Armenii). Następnie gwałtownie wzrosła liczba imigrantów (zwłaszcza Rosjan) z krajów bałtyckich. Od połowy lat 90. największa liczba przesiedleńców, zwłaszcza Rosjan, a także Ukraińców, Białorusinów, Niemców, przybywała z Kazachstanu i Azji Środkowej. W latach następnych ponownie zaczyna przeważać napływ ludności (głównie Rosjan, a także Ukraińców, Białorusinów, Niemców, Ormian) z północnych i wschodnich regionów Rosji.

W 1995 r. z liczby 926,4 tys. mieszkańców, ponad ¼ populacji obwodu stanowili przesiedleńcy, którzy przybyli na początku lat 90. W latach 1991-2005 z Rosji imigrowało do Obwodu Kaliningradzkiego około 160 tys. osób, co spowodowało dodatnie saldo migracji, wynoszące 37 tys. osób. Z krajów tzw. bliskiej zagranicy²³⁴ przybyły w tym okresie 133 tys. osób. Dodatkowo saldo migracji wyniosło więcej niż z regionów rosyjskich, bo 93 tys. osób.

Obwód Kaliningradzki w ramach dobrowolnego, federalnego programu przesiedlania do Rosji emigrantów rosyjskich zaplanowanego na lata 2006-2012 zakładał stworzenie warunków do przyjęcia do roku 2012 – 50 tys. repatriantów, a wraz z rodzinami około 300 tys. Spośród wszystkich pilotażowych rosyjskich regionów Obwód Kaliningradzki cieszył się największym zainteresowaniem wśród potencjalnych repatriantów.²³⁵ Dotyczyło to zarówno mieszkańców Armenii, Mołdawii, Białorusi, Kazachstanu, Tadżykistanu, Kirgistanu,²³⁶ jak i Rosjan z Ukrainy, Białorusi oraz krajów bałtyckich i Niemiec.²³⁷ Łącznie do obwodu przybyli przesiedleńcy z 26 krajów. Wielkość migracji z lat 1990-2010 prezentuje Tab. 6.5, a saldo tych ruchów z lat 2006-2010 przedstawia Ryc. 6.6. W ramach programu

²³⁴ Bliska zagranica to były republiki radzieckie, dzisiaj kraje należące do organizacji powiązanych z Rosją, takich jak WNP, czy Unia Celna Białorusi, Rosji i Kazachstanu.

²³⁵ Dla przesiedleńców przygotowano w obwodzie dwa ośrodki – „Siewiernyj” w rejonie bagrationowskim na 350 osób oraz obiekt po byłych koszarach w Oziersku na 700 osób.

²³⁶ Wzrost liczby przesiedleńców z Kirgistanu w 2010 r. związany był z wybuchem w tym kraju zbrojnych konfliktów na tle narodowościowym.

²³⁷ A. Dubas, M. Jaroszewicz, 2007, Roczny bilans rosyjskiego programu repatriacyjnego, Warszawa.

przesiedleń Rosjan z zagranicy od połowy 2007 r. do 2010 r., do obwodu przesiedliło się 7506 osób, z tego 3359 zarejestrowanych uczestników tego programu i 4147 członków ich rodzin.²³⁸

Prawie połowa z przesiedlonych znalazła pracę w obwodzie. Tylko 130 przesiedleńcom udało się założyć własne przedsiębiorstwa, głównie usługowe. Na początku funkcjonowania programu największym problemem było szybkie znalezienie mieszkania, w okresie późniejszym zaczęło także brakować miejsc pracy.

Urząd pracy oferował przesiedleńcom przekwalifikowanie i zatrudnienie w zawodach poszukiwanych na kaliningradzkim rynku pracy, takich jak spawacz, murarz, glazurnik, tynkarz, kucharz, monter mebli czy operator dźwigu.

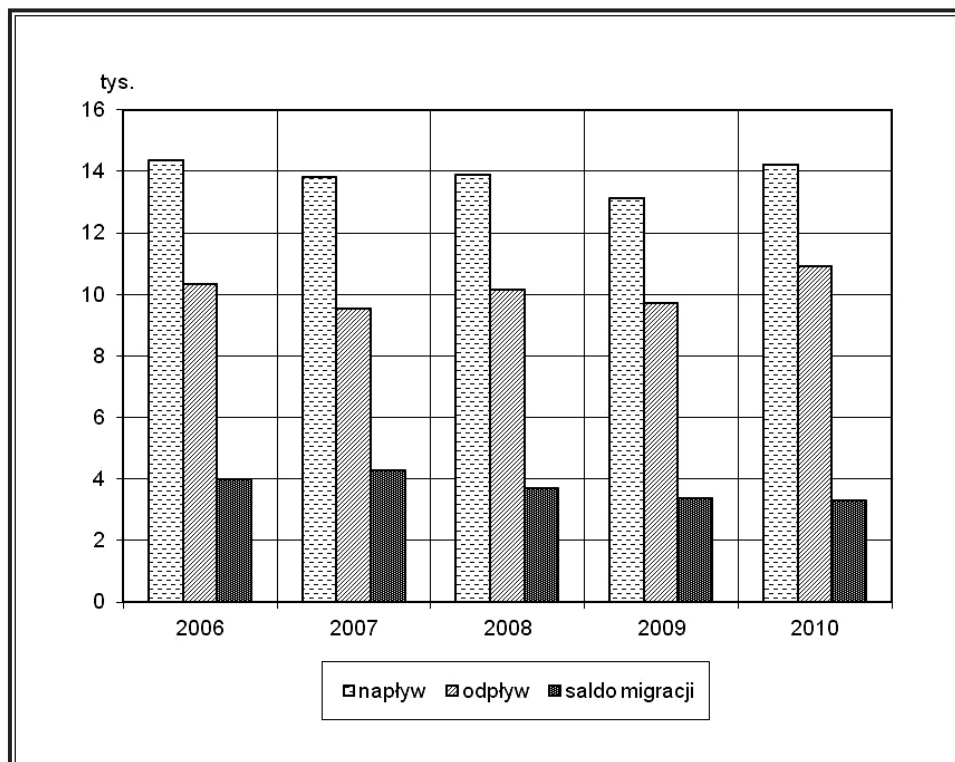
Tab. 6.5. Migracje ludności Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1990-2010.

Lata	Przybyło	Wyjechało	Saldo migracji	Na 10 tys. osób
1990	50068	36674	13394	15,2
1998	35283	22333	12950	13,7
1999	24519	20882	3637	3,8
2000	22937	17896	5101	5,3
2001	20647	16327	4320	4,6
2004	15869	12968	2901	4,0
2005	14455	11030	3425	3,8
2006	14361	10352	4009	4,4
2007	13825	9549	4276	4,6
2008	13892	10170	3722	4,0
2009	13125	9738	3387	3,6
2010	14230	10923	3307	3,5

Źródło: Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2011, s. 45.

Przesiedleńcy, podobnie jak w przypadku poszukiwania pracy sami musieli zabiegać o uzyskanie mieszkania. Władze jedynie symbolicznie wspierały ich w tych czynnościach, np. oferując domy, głównie na wsi, które przesiedleńcy na własny koszt musieli remontować lub odbudowywać. Werbowanie przesiedleńców w zamierzeniu władz miało zapobiec wyludnianiu się wsi kaliningradzkiej. Mimo to w dalszym ciągu wzrastała liczba mieszkańców miast i postępowało wyludnienie się wsi.

²³⁸ 60 tys. rubli otrzymywał uczestnik programu, po 20 tys. każdy członek jego rodziny.

Ryc. 6.6. Migracje do i z Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2006-2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzkąją obłast' w cifrach, 2011, s. 45.

W latach 2004-2010 krajami, z których do Obwodu Kaliningradzkiego przybyło najwięcej imigrantów, szczególnie w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw, były Kazachstan, następnie Uzbekistan, Kirgizja, Ukraina i Białoruś.

Skala imigracji z Kazachstanu, wynosząca w analizowanych latach prawie 9 tys. osób, dorównywała wszystkim wymienionym pozostałym krajom razem wziętym. Liczba przybyłych z Uzbekistanu i Kirgizji oscylowała wokół 3 tys., a napływ z Ukrainy i Białorusi mieścił się w przedziale 1-2 tys. osób.

Spoza WNP głównymi kierunkami imigracji były Niemcy, Litwa, Łotwa i Izrael. Skala tych ostatnich była jednak niewielka i nie przekraczała 500 osób (Tab. 6.6).

Przybysze z Niemiec i Litwy mieścili się w przedziale 400-500 osób, z Łotwy napłynęło ponad 200, a z Izraela 82 osoby. Państwem, do którego płynęła największa fala emigracji z Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2004-2010 były Niemcy. Do kraju tego wyjechało ponad 1,3 tys. osób. Kierunki emigracji w ramach WNP to Białoruś, Kazachstan i Ukraina. Liczba wyjeżdżających do tych państw wyno-

Tab. 6.6. Pochodzenie imigrantów przybyłych w latach 2004-2010 do Obwodu Kaliningradzkiego.

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Przybyło razem, w tym:	2186	3048	3135	3475	3544	3667	3155
z krajów WNP	2028	2879	2926	3267	3380	3462	2881
Azerbejdżanu	28	75	75	92	160	194	57
Armenii	31	29	98	144	242	251	21
Białorusi	170	199	166	152	161	142	136
Gruzji	15	17	11	15	19	17	393
Kazachstanu	1175	1371	1098	1348	1313	1357	1208
Kirgizji	270	368	515	604	536	525	122
Mołdawii	30	30	50	65	64	84	64
Tadżykistanu	24	55	28	40	47	79	147
Turkmenii	28	34	43	38	31	21	9
Uzbekistanu	122	377	473	370	414	459	979
Ukrainy	135	324	369	399	393	339	216
spoza WNP	158	169	209	208	164	205	274
Niemiec	44	64	73	52	65	84	95
Izraela	16	6	17	19	7	7	10
Łotwy	31	33	33	38	27	20	40
Litwy	50	42	71	61	54	64	74
Estonii	7	11	5	12	5	6	9
pozostałe kraje	10	13	10	26	6	24	46

Źródło: Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2011, s. 45 i 46.

siła 500-600 osób. Z pozostałych krajów wyróżnić można Litwę, Izrael i Łotwę (Tab. 6.7).

Większa część ludności wszystkich narodowości wskazuje język rosyjski jako swój język ojczysty, a prawie wszyscy pozostali podają go jako drugi język, którym swobodnie się posługują.

W 1995 r. ludność Obwodu Kaliningradzkiego składała się ze 110, a w 2002 r. odnotowano aż 132 narodowości. Skład etniczny ludności obwodu w dłuższym okresie był dosyć stabilny. Najliczniejszą grupę stanowili Rosjanie – cztery piąte wszystkich mieszkańców obwodu.

Tab. 6.7. Emigracja z Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2004-2010.

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Wyjechało ogółem, w tym:	837	753	602	463	424	388	455
do krajów WNP	323	283	363	216	184	187	423
Azerbejdżanu	6	5	2	1	3	3	1
Armenii	3	2	4	1	2	1	0
Białorusi	120	93	142	100	63	35	57
Gruzji	2	4	6	-	-	0	2
Kazachstanu	87	67	92	38	50	75	86
Kirgizji	9	1	13	14	6	23	2
Mołdawii	-	2	4	-	-	0	2
Tadżykistanu	5	3	5	2	5	1	11
Uzbekistanu	4	3	4	3	8	5	8
Ukrainy	87	103	91	57	47	43	36
do krajów spoza WNP	514	470	239	247	240	201	253
Niemiec	389	388	116	109	130	101	130
Izraela	19	13	10	19	7	12	13
Łotwy	11	11	4	12	9	2	5
Litwy	58	24	47	59	32	42	26
Estonii	4	-	1	1	9	2	1
pozostałych	33	34	61	47	53	42	78

Źródło: Kaliningradzkąją obłast' w cifrach, 2011, s. 46.

Struktura narodowościowa w związku z wewnętrzną migracją etniczną i emigracją do innych krajów w ciągu ostatnich lat uległa jednak wyraźnym zmianom. Procesy migracyjne doprowadziły do zwiększenia udziału Rosjan w składzie populacji. Wzrosła także liczba Niemców i Ormian, spadła natomiast populacja Białorusinów, Litwinów, Polaków i Żydów (Tab. 6.6 i 6.7).

Strukturę narodowościową Obwodu Kaliningradzkiego, według spisu ludności przeprowadzonego w 2002 r., prezentuje Tab. 6.8. Udział Rosjan, według danych z tego spisu wynosił 82%, Białorusinów i Ukraińców było po około 5%. Na pozostałych pozycjach plasowali się Litwini (1,5%), Ormianie i Niemcy (około 1%), Tatarzy (0,5%) i Polacy (0,4%).

Tab. 6.8. Struktura narodowościowa mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego według spisów ludności z lat 1959-2002.

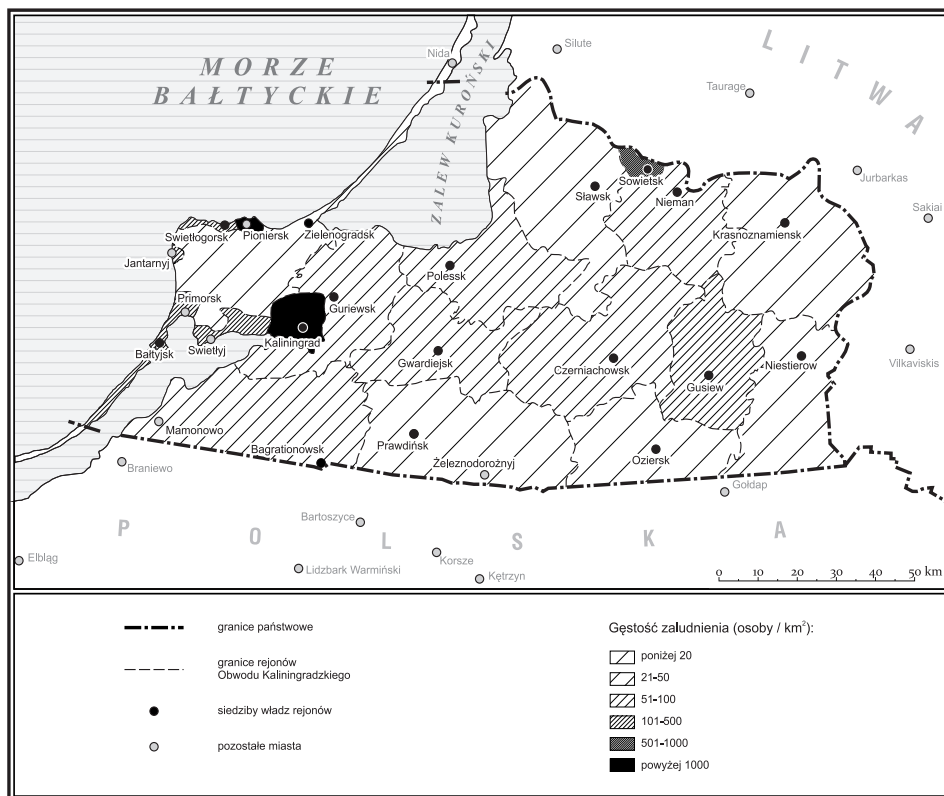
Narodowość	1959	1970	1979	1989	2002
Ogółem w tym:	610885	731936	807985	871159	955281
Rosjanie	473861	564469	632717	683563	786885
Białorusini	57178	68808	72465	73926	50748
Ukraińcy	35717	48044	54656	62750	47229
Litwini	21262	23376	19647	18116	13937
Polacy	3287	4028	4245	4287	3918
Żydzi	4520	4517	3819	3200	1599
Mordwini	3360	3280	3678	3482	2372
Tatarzy	2202	2752	3226	3556	4746
Czuwasze	2786	2713	2668	2671	2027
Niemcy	648	1068	1218	1307	8340
Łotysze	672	1085	986	978	709
Estońscy	329	504	378	399	282
Azerowie	194	574	664	1881	2959
Ormianie	524	740	953	1620	8415
Gruzini	235	578	473	523	681
Mołdawianie	218	796	874	1342	1116
Romowie	802	930	1022	1223	1447
Inni	3090	3574	4296	6335	17871

Źródło: Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2009, s. 52.

Obwód Kaliningradzki należy do najgęściej zaludnionych regionów Rosji, przewyższając siedmiokrotnie pod tym względem średni wskaźnik dla Rosji. Na kilometr kwadratowy przypada średnio 63 mieszkańców. Zróżnicowanie jest jednak bardzo duże. Najwyższą gęstość zaludnienia, przekraczającą 1000 osób/km², poza Kaliningradem odnotowano jedynie na wybrzeżu w Pioniersku.

Od 500 do 1000 osób/km² zamieszkuje Sowietsk. W nadmorskich ośrodkach, takich jak Bałtyjsk, Jantarnyj i Swietłogorsk oraz usytuowanych nad Zalewem Kaliningradzkim, jak Swietłyj i Primorsk, zamieszkuje od 100 do 500 osób/km². Na tym obszarze gęstość zaludnienia jest bardzo wysoka (Ryc. 6.7).

Wszystkie rejon przygraniczne położone w pasie od Prawdińska na południu, przez Niestierow do Sławska wyróżniają się niewielką gęstością zaludnienia, nie przekraczającą 20 osób/km² (Ryc. 6.7).

Ryc. 6.7. Gęstość zaludnienia w Obwodzie Kaliningradzkim w 2010 r. (stan z 1 stycznia)

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzkąją obłast' w cifrach, 2010, s. 9.

Zdaniem specjalistów kaliningradzkich głównym warunkiem rozwiązania problemów demograficznych jest pomyślny rozwój gospodarki w obwodzie oraz celowa polityka demograficzna, przewidująca poprawę położenia rodzin wielodzietnych oraz poprawa warunków zdrowotnych.

6.3. Problemy z tożsamością

Argumentacja o przynależności Obwodu Kaliningradzkiego do ZSRR, w sferze świadomości społecznej wiązała się z mitologią „wojny ojczyźnianej”, tzn. wielką liczbą żołnierzy Armii Czerwonej poległych podczas walk o Prusy Wschodnie. Świadectwem tego jest duża liczba pomników i uroczystości związanych z tym wydarzeniem.²³⁹

²³⁹ A. Sakson, 1996, op.cit., s. 238-239.

Wraz z wymianą ludności na terenie obwodu nastąpił koniec cywilizacji niemieckiej. Nowi mieszkańcy, ludność radziecka należała do zupełnie innego świata. Podstawę nowego społeczeństwa stanowiły narody słowiańskie – rosyjski, białoruski, ukraiński, w mniejszości narody ugrofińskie, takie jak Czuwasze, Mordwińcy, Maryjcy, a także narody republik nadbałtyckich.²⁴⁰

Obwód Kaliningradzki był dla Moskwy idealnym miejscem do tworzenia „człowieka nowego typu” – człowieka sowieckiego. Powodzenie tej totalitarnej wizji wiązało się z całkowitym brakiem zakorzenienia mieszkańców w miejscu zamieszkania, brakiem dostatecznych więzi społecznych i dążeniem do atomizacji stosunków społecznych oraz poczuciem tymczasowości i obawami o ostateczny kształt istniejących granic.²⁴¹ Poczucie tymczasowości, chociaż oficjalnie nikt się do tego nie przyznawał, towarzyszyło mieszkańcom obwodu aż do lat 70. XX w. Totalna propaganda za pomocą wielu środków masowego przekazu starała się rozwiać obawy i przekonać ludzi, że ziemia ta będzie na wieki radziecka i dlatego pozbawiona wojen. Kaliningradzcy przyjmowali to z rezerwą i niedowierzaniem.²⁴²

Budowa „nowego świata” powinna odpowiadać przede wszystkim robotnikom i chłopom, wychowywać ludzi w duchu idei komunistycznych. Wszelkie formy inicjatywy nie wynikały z naturalnych zdolności twórczych ludzi. Były one planowane i kierowane wyłącznie przez państwo i partię. Podstawę stanowiło wychowanie ideowo-polityczne, formowanie silnego aparatu propagandowego oraz obiektów i instytucji masowej kultury radzieckiej.²⁴³ Ze względu na to, że pozostałości „kultury burżuazyjnej” w obwodzie mogły negatywnie wpłynąć na młodych obywateli radzieckich, na każdym kroku je usuwano.²⁴⁴

Większa część nowego społeczeństwa składała się z ludzi urodzonych za czasów władzy radzieckiej i tych, którzy przeżyli wojnę. Jej stosunek do Niemców i wszystkiego co niemieckie, poza naturalnymi odczuciami był podsycany przez oficjalną propagandę. Przesiedleńcy od razu wiedzieli, że znajdują się w „gnieździe pruskiego militarizmu” i że ziemia ta kiedyś była zamieszkała przez Słowian.^{245,246} W takich warunkach nie było mowy o chociażby częściowym przywróceniu oblicza dawnych miast pruskich, ani zachowaniu spuścizny kulturowej. Nowa rzeczywistość prawie całkowicie odrzucała dziedzictwo kulturowe tego regionu.

²⁴⁰ O. Stiepanowa, 1996, op.cit., s. 197.

²⁴¹ A. Sakson, 1996, op.cit., s. 244.

²⁴² G. Kretinin, 1992, op.cit., s. 85.

²⁴³ W. Galcow, 1996, op.cit., s. 218.

²⁴⁴ Tamże, s. 219.

²⁴⁵ Tamże, s. 217.

²⁴⁶ Stalin w roku 1943 w Teheranie mówił Churchillowi o Prusach Wschodnich jako o „pradawnych ziemiach słowiańskich”.

Polityka Moskwy od początku istnienia obwodu, aż do ostatnich dni ZSRR opierała się na przekonaniu o potrzebie fizycznego wyeliminowania tego dziedzictwa. Z całą bezwzględnością niszczone ślady niemieckiej bytności, likwidowano napisy, pomniki i inne symbole niemieckiego panowania.²⁴⁷ Ideologia niosła ze sobą pełną negację przeszłości. Kaliningradczycy, którzy otrzymali w spadku zwyczajną, a później spustoszoną przez wojnę ziemię, zdaniem O. Pawłowskiego, zamiast podjąć próbę jej odbudowania ze zniszczeń lub zachować to, co przypadło Rosjanom jako zwycięzcom, przez dwa dziesięciolecia od zakończenia wojny kontynuowali niszczenie zabytków, które z natury rzeczy należały do całego świata.²⁴⁸

Na przykład z 222 kościołów, które przetrwały wojnę, aż 118 zostało w Obwodzie Kaliningradzkim celowo zniszczonych. Z 90% zabytkowych majątków ziemskich, nie uszkodzonych w czasie działań wojennych, znaczna część została zdewastowana i już nie istnieje. Z pozostałych większość znajduje się w stanie katastrofalnym.²⁴⁹ Zniszczony został m.in. pomnik I. Kanta²⁵⁰, popiersie M. Kopernika, pomnik J.G. Herdera i wielu innych wielkich ludzi wywodzących się z terenu Prus Wschodnich. Nie poszanowano także zamków gotyckich, gdyż były one symbolem nienawistnego „ducha krzyżackiego”.

Wyjątek stanowiło zachowanie mauzoleum I. Kanta przy ruinach katedry na wyspie Knipawa. Sama katedra należy do grupy nielicznych zabytków, które w okresie późniejszym, po upadku komunizmu, kiedy to nastąpiła zasadnicza zmiana w stosunku do niemieckiego dziedzictwa kulturowego, zostały odbudowane. Tego szczęścia nie miał zamek królewski, którego ściany zachowały się do końca lat 60. XX w. Pomimo protestów, w 1969 r. zamek wysadzono w powietrze przy pomocy dynamitu na osobiste polecenie premiera rządu ZSRR A. Kosygina, jako symbol „przegniętego ducha pruskiego”.²⁵¹ Aż do połowy lat 80. na terenie Obwodu Kaliningradzkiego istniał zakaz badania i popularyzacji Prus Wschodnich.

Bardzo ważnym elementem zakorzenienia poszczególnych jednostek i całych grup społecznych w miejscu nowego zamieszkania, a tym samym kształtowania się tożsamości regionalnej jak pisze Z. Mazur, jest swoiste „oswojenie” się z istniejącym krajobrazem geograficznym i kulturowym.²⁵² Zdaniem A. Saksona

²⁴⁷ A. Sakson, 1996, op.cit. s. 240.

²⁴⁸ O. Pawłowski, 1995, Kraina własna, choć mała, „Borussia”, nr 10, s. 77.

²⁴⁹ A. Sakson, 1996, za P. Bachtin, 1994, Zur situation der Baudenkmäler im Königsberg Gebiet am Beispiel der Sakralbauten, [w:] F. Kluge, (Hrsg.), Ein Schicklicher Platz? Königsberg/Kaliningrad in der Sicht von Bewohner und Nachbarn, Osnabrück, s. 104-105.

²⁵⁰ Po upadku komunizmu z inicjatywy hrabiny Marion von Dönhoff zbudowana została kopia pomnika.

²⁵¹ W. Galcow, 1996, op.cit., s. 222.

²⁵² Z. Mazur, 1994, Kwestia niemieckiego dziedzictwa kulturowego w Polsce (Ziemie Zachodnie i Północne), „Przełąd Zachodni”, nr 3.

„także nowi mieszkańcy byłych Prus Wschodnich skonfrontowani zostali z obcym dla nich sposobem zagospodarowania przestrzeni. Inna architektura i zabudowa miast i wsi, obce nie tylko pomniki i cmentarze, ale także nazwy miast i ulic. Musiało minąć wiele dziesięcioleci oraz urodzić się tu i wychować co najmniej dwa pokolenia, nim zaczęto powszechnie uważać te ziemie „za swoje”, za „małą ojczyznę” w subiektywnym, socjologicznym znaczeniu tego słowa”.²⁵³

W Królewcę przed II wojną światową Kościół katolicki posiadał dwa żeńskie klasztory, dom miłosierdzia, diakonię. Istniał także Kościół luterański, synagoga, 11 cerkwi należących do baptystów i szkoła biblijna przy uniwersytecie.²⁵⁴ Po zakończeniu wojny, już w 1947 r. wszystkie te jednostki wznowiły działalność. W roku 1948 było 116 miejsc kultu religijnego, z czego w samym Kaliningradzie 55. Po deportacji Niemców większość z nich upadła.

Programowy ateizm narzucany przez miejscowe władze silnie wpływał na stan ducha nowych mieszkańców obwodu. Wielokrotne próby patriarchy moskiewskiego i całej Rusi skierowania do Obwodu Kaliningradzkiego przedstawicieli swojego duchowieństwa w celu zorganizowania tu jednostek Kościoła prawosławnego były bezskuteczne. Dopiero w latach 80. prawosławni i wraz z nimi przedstawiciele innych religii otrzymali zezwolenie na oficjalną rejestrację.²⁵⁵

W latach 70. XX w. zaszły w polityce międzynarodowej pozytywne zmiany związane z uznaniem granic w Europie. Wtedy to w aktywny okres twórczy weszło drugie pokolenie kaliningradczyków urodzone już na nowej ziemi. Wcześniejsze próby kształtowania społeczności Kaliningradu były procesem sztucznym. Teraz ludziom zaczęła świtać po raz pierwszy myśl, że mieszkają na swojej ziemi, że są jej gospodarzami. Wśród drugiego pokolenia pojawiły się pytania: kim jesteśmy, co reprezentujemy sobą na tej ziemi? W ten sposób zapoczątkowany został, jeszcze nieświadomie, proces poszukiwania własnej tożsamości.²⁵⁶

Należało nie tylko określać swoje miejsce na ziemi kaliningradzkiej, ale także inicjować relacje z bliższymi i dalszymi sąsiadami. W latach następnych, wraz z wkraczaniem w życie nowych pokoleń mieszkańców obwodu posiadających już w tym miejscu historyczne korzenie, powoli krzepło kształtowanie się naturalnej wspólnoty.

Nowy etap w rozwoju kultury i tożsamości mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego rozpoczął się w drugiej połowie lat 80. XX w. Wiązało się to z procesem tzw. pierestrojki Gorbaczowa. Wtedy to właśnie runęły ideologiczne zakazy. Według W. Galcowa „informacja o historii regionu burzliwym potokiem rozlała

²⁵³ A. Sakson, 1996, op.cit., s. 240.

²⁵⁴ O. Stiepanowa, 1996, op.cit., s. 198.

²⁵⁵ Tamże, s. 199.

²⁵⁶ G. Kretinin, 2004, Tożsamość kaliningradczyków. Źródła i niektóre problemy jej kształtowania, [w:] W. Galcow, R. Sudziński (red.), Obwód kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność, Włocławek, s. 40.

się w społeczeństwie i podzieliła ludność na obrońców oraz przeciwników nowego myślenia. W społeczeństwie kaliningradzkim po raz pierwszy rozbudziło się prawdziwe zainteresowanie nieznanymi wielu wartościami duchowymi – religijnymi. W 1986 r. w odbudowanym starym, gotyckim kościele w Judytach,²⁵⁷ otwarto pierwszą prawosławną cerkiew św. Mikołaja. Wcześniej obwód był jedynym w kraju (ZSRR) prawie zupełnie pozbawionym cerkwi. Miało to istotny wpływ na kształtowanie się mentalności kaliningradczyków. Przyszedł jednak czas, kiedy ludzie uświadomili sobie swoje miejsce w wielowiekowej historii regionu i miejsce samego regionu w otaczającym świecie. Był to czas poszukiwania swych prawdziwych korzeni, odnalezienia swojej małej ojczyzny. Procesy te w duchowym życiu społeczeństwa umocniły się i stały się bardziej złożone zaraz po rozpadzie Związku Radzieckiego i pojawieniu się niebywałego dla Rosji fenomenu odrębności Obwodu Kaliningradzkiego.²⁵⁸

Fenomen kaliningradzki to społeczność nowego regionu rosyjskiego nad Bałtykiem, oderwana od ziemi swych przodków i otoczona przez obce środowisko.²⁵⁹ Na kształtowanie tożsamości mieszkańców obwodu w coraz większym stopniu wpływa religia. Kilka dziesięcioleci ateizacji dokonało dużego spustoszenia w społeczności o przeważających korzeniach prawosławnych.

Pierwsza katolicka parafia św. Rodziny utworzona została dopiero w 1990 r. W roku 2004 w Obwodzie Kaliningradzkim funkcjonowało 130 parafii, z czego: 50 prawosławnych, 21 katolickich, 24 kościoła zielonoświątkowców i nowych ruchów (sekt), 15 luterańskich, 8 adwentystów dnia siódmego, 5 baptystów, 4 świadków Jehowy, 2 wyznania mojżeszowego i 1 islamska.²⁶⁰

W coraz większym stopniu w obwodzie zwraca się uwagę na kontekst kultury duchowej, w tym na wartości moralne wpływające na wychowanie człowieka. Wskazuje się, że dla prawosławia charakterystyczna jest zbiorowość i pierwiastek kolektywistyczny, a dla protestantyzmu wyraźne są idee indywidualizmu i racjonalizmu.²⁶¹

Otwarcie na początku lat 90. dotychczas zamkniętego dla obcokrajowców obwodu i możliwości wyjazdów, wywarły także swoje wyraźne piętno na mieszkańcach Kaliningradu. Wzajemne kontakty i osobiste doświadczenia związane z zetknięciem się z kulturą niemiecką, polską i litewską powodują wzajemne przenikanie się różnych nurtów tych kultur na niwie kaliningradzkiej. Szczególnie dotyczy to kultury niemieckiej, a polega zdaniem G. Kretinina na „wyrobieniu wśród kaliningradczyków uczucia stałej, niemieckiej obecności w obwodzie”.²⁶²

²⁵⁷ Judyty to dawna wieś, dziś dzielnica Kaliningradu.

²⁵⁸ W. Galcow, 1996, op.cit., s. 222.

²⁵⁹ J. Kostjuszow, (red.), 2000, op.cit., s. 20.

²⁶⁰ G. Kretinin, 2004, s. 43.

²⁶¹ Tamże, s. 43.

²⁶² Tamże, s. 44.

Jej wpływ na płaszczyźnie edukacyjnej, religijnej, codziennych kontaktów i innych, jest zdaniem tego samego autora bezdyskusyjny.

Na współczesny proces kształtowania się tożsamości istotny wpływ mają także ruchy migracyjne mające miejsce w obwodzie. Około 20% mieszkańców regionu to przesiedleńcy pierwszej fali, którzy przybyli tu zaraz po wojnie. Ich naturalne zmniejszanie się uzupełniane jest przez ludność napływową z lat 90. i pierwszej dekady XXI w. Stąd jakościowe zmiany składu ludności i dalsza ewolucja w procesie kształtowania się tożsamości kaliningradczyków. Łącznie w ciągu ostatnich piętnastu lat na terytorium obwodu wjechało na pobyt stały około 250 tys. osób, czyli jedna czwarta część dzisiejszej liczby ludności tego regionu. Aktualnie ci, którzy urodzili się w Obwodzie Kaliningradzkim, stanowią zaledwie około 40% ogólnej liczby ludności. Badania pokazują, że absolutna większość urodzonych w obwodzie deklaruje się jako rdzenni kaliningradzcy. Spośród urodzonych poza granicami regionu, tylko połowa uważa się za rdzennych mieszkańców. W części zachowawczej społeczeństwa powstają obawy co do ludności napływowej, spośród której wiele osób otwartych jest na zewnątrz, wykazuje samodzielną inicjatywę i niezależność materialną, co może zagrażać przestrzeganiu i zachowaniu dotychczas ukształtowanych lokalnych tradycji i obyczajów.²⁶³

Pomimo niewątpliwych osiągnięć w procesie kształtowania się tożsamości regionalnej, w dalszym ciągu występują tu trudności w jej powstawaniu. Przejawia się to m.in. w podatności na różne przejawy demagogii politycznej, braku znaczących osiągnięć w tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego, deficycie inicjatyw lokalnych, braku identyfikacji z własnym gospodarstwem, gdyż ziemia nie stała się wartością przekazywaną z pokolenia na pokolenie oraz w niedorozwoju gospodarczym, częściowo wynikającym z dużej zależności od centrum.²⁶⁴ Generalnie, główne nurty wpływające współcześnie na kaliningradzką tożsamość to ukształtowanie się i rozwój wspólnoty społecznej i terytorialnej, jej cechy kulturowe, w szczególności religijne oraz czynnik geopolityczny.

6.4. Społeczeństwo obywatelskie

Społeczeństwo obywatelskie składa się ze stowarzyszeń, instytucji zawodowych i kulturalnych pozwalających obywatelom reprezentować swoje interesy i inicjatywy. Instytucje społeczeństwa obywatelskiego pozwalają na wypracowywanie i osiąganie wspólnych celów i obronę swoich zasad na forum publicznym. Aktywność obywatelska służy obronie i realizacji praw człowieka.

²⁶³ Tamże, s. 41.

²⁶⁴ A. Sakson, 1996, op.cit., s. 245.

Możliwości kształtowania społeczeństwa obywatelskiego powstały po bezprecedensowych zmianach politycznych i społecznych, jakie miały miejsce w Federacji Rosyjskiej w końcu XX w. Proces ten znajduje się na etapie początkowym. W Federacji Rosyjskiej daje się zauważyć wyraźne dwa wykluczające się nurty rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Jeden polega na ingerencji państwa we wszystkie sfery życia, drugi który istniał wcześniej,²⁶⁵ ale zaczął rozwijać się od lat 90. wiąże się ze wzrostem liczby organizacji pozarządowych (NGO) i wzmożonej ich działalności. „Sektor trzeci” ściśle wiąże się z rozwojem społeczeństwa obywatelskiego. Silne, niezależne od państwa organizacje, które są zdolne wpływać na instytucje państwowe stanowią podstawowe gwarancje trwałości demokracji. Gwarantuje to Konstytucja Federacji Rosyjskiej oraz jej rozwinięcie w postaci aktów ustawodawczych przyjętych w latach 1995-1996.²⁶⁶ Są to ustawy federalne „O stowarzyszeniach społecznych” z 19 maja 1995 r. i „O organizacjach niekomercyjnych” z 12 stycznia 1996 r. Według tych ustaw w Rosji organizacjami pozarządowymi (non profit) są wszystkie organizacje nie mające na celu osiągnięcia zysku. Poza organizacjami społecznymi dotyczy to także szkół, bibliotek, redakcji gazet itp. „Sektor trzeci” tworzą organizacje pozarządowe lub stowarzyszenia społeczne.

Organizacje pozarządowe w Obwodzie Kaliningradzkim zaczęły powstawać, podobnie jak w całej Rosji, wszędzie tam gdzie pojawiały się rzeczywiste niezaspokojone potrzeby społeczne. Przy przejściu od systemu totalitarnego z gospodarką planową do gospodarki rynkowej z demokratycznymi władzami, ani instytucje państwowe, ani raczkujące mechanizmy rynkowe nie były w stanie zaspokoić tych potrzeb.²⁶⁷ Wielka ilość problemów społecznych spowodowała utworzenie całego szeregu struktur pozarządowych uzupełniających działania państwa i rynku.

Ze względu na swoje położenie geopolityczne, zdaniem R. Baratowa i W. Kuzina, Obwód Kaliningradzki wyróżnia się własną specyfiką. Wiąże się to faktem, że jego mieszkańcy od 1949 r. to przesiedleńcy i ich potomkowie.

²⁶⁵ W czasach ZSRR dawne „organizacje społeczne” były jednym ze sposobów kontrolowania społeczeństwa przez władze. W sferze współpracy międzynarodowej były „przykrywkami” dla KGB. Jako skompromitowane nie mogły stanowić zaplecza do budowy społeczeństwa obywatelskiego.

²⁶⁶ Artykuł 30 Konstytucji Federacji Rosyjskiej stanowi: „każdy ma prawo do zrzeszania się, łącznie z prawem tworzenia związków zawodowych w celu ochrony swoich interesów. Gwarantuje się wolność działalności organizacji społecznych. Nikt nie może być zmuszany do wstąpienia do jakiegokolwiek organizacji lub do trwania w niej.”

²⁶⁷ R. Baratow, W. Kuzin, 2001, Społeczeństwo obywatelskie w Obwodzie Kaliningradzkim, s. 1, (www.batory.org.pl/forum).

Wpływa to na znacznie wyższy poziom tolerancji, niż w innych regionach Rosji i sprzyja rozwojowi sektora trzeciego. W grudniu 2001 r. przyjęto ustawę obwodową „O współdziałaniu organów państwowych Obwodu Kaliningradzkiego i stowarzyszeń społecznych”. Ustawa przewiduje formy pomocy państwowej organizacjom społecznym, a w przeciwnym kierunku formy uczestnictwa związków obywatelskich przy realizacji polityki państwowej w regionie. W końcu 2007 r. w obwodzie zarejestrowanych było ponad 1400 różnych organizacji (Tab. 6.9).

Wśród nich znajdowały się związki zawodowe, oddziały partii politycznych, stowarzyszenia ogrodników, związki sportowe itp. Część z tych organizacji nie funkcjonowała. Z drugiej strony istniało szereg organizacji niezarejestrowanych, które aktywnie pracowały.²⁶⁸ Do nich należą m.in. nieformalne organizacje młodzieżowe, a także różnego rodzaju struktury obywatelskie.

W 2001 r. po raz pierwszy w obwodzie ukazał się Atlas Organizacji Pozarządowych (NGO), przygotowany przez kaliningradzkie Centrum „Młodzież na rzecz wolności słowa”. W uporządkowany sposób w jego pierwszej edycji zinventaryzowano 53 organizacje, a w kolejnym, zaktualizowanym wydaniu z roku 2003 – 80 organizacji pozarządowych. Najwięcej z nich, aż 54 znajdowało się w Kaliningradzie, w rejonie czerniachowskim – 6, od dwóch do trzech w rejonach lub okręgach miejskich Bałtyjska, Gwardiejska, Gusiewa, Zielenogradska, Niestierowa, Poleska, Swietłego, Sławska i Sowietska, po jednej w rejonie ozierskim, w Pioniersku i Sowietku. W małych peryferyjnych miejscowościach i na terenach wiejskich odczuwalny jest brak odpowiednich ludzi przygotowanych do tego rodzaju pracy społecznej.

Główne płaszczyzny działalności organizacji pozarządowych, zróżnicowanych pod względem dziedzin i form dotyczą organizacji kobiecych, towarzystw kulturalnych, organizacji młodzieżowych, towarzystw narodowych, organizacji przesiedleńczych, organizacji prawnych, organizacji socjalnych i stowarzyszeń osób niepełnosprawnych oraz organizacji ekologicznych.

Celem organizacji kobiecych jest nie tylko wyrównywanie statusu społecznego kobiet i mężczyzn, ale także edukacja prawna, wsparcie psychologiczne oraz wsparcie przedsiębiorczości wśród kobiet. Towarzystwa kulturalne wspierają rosyjską kulturę narodową i utwierdzają rosyjską obecność w regionie. Skupiają one przedstawicieli inteligencji Kaliningradu i pozostałych miast obwodu. Do grupy tej należą także organizacje upamiętniające kulturę z okresu niemieckiego na tym terenie. Są też organizacje propagujące kulturę polską, np. Stowarzyszenie Kultury Polskiej Rejonu Gusiewskiego.

Organizacje młodzieżowe zajmują się klubami młodzieżowymi, zrzeszeniami studenckimi i szkolnymi, związane są także z otwartością ludzi młodych na prze-

²⁶⁸ Ustawodawstwo Federacji Rosyjskiej dopuszcza działanie organizacji pozarządowych bez uzyskania statusu osoby prawnej.

Tab. 6.9. Organizacje pozarządowe zarejestrowane w Obwodzie Kaliningradzkim (stan z 1 listopada 2007 r.).

Lp.	Nazwa kierunku działalności organizacji społecznych	Liczba organizacji	% ogólnej liczby organizacji
1	Organizacje zainteresowań (stowarzyszenia garażowe, sadownicze itd.)	229	16,1
2	Organizacje związków zawodowych	214	15,1
3	Organizacje sportowe, sportowo-obronne, fundacje społeczne wsparcia weteranów sportu	170	12,0
4	Organizacje inwalidów różnych społecznych grup ludności, fundacje ich ochrony	147	10,3
5	Organizacje twórcze, kulturalne	97	6,8
6	Organizacje weteranów (wojny, pracy, służby wojskowej, organów stróżów prawa itd., społeczne fundacje wsparcia weteranów)	87	6,1
7	Narodowo-kulturalne autonomie i narodowe organizacje społeczne	77	5,4
8	Organizacje dziecięco-młodzieżowe, studenckie o różnych kierunkach działania	75	5,3
9	Społeczne organizacje, dobroczynne i humanistyczne fundacje pomocy i wsparcia społecznych grup ludności (narkomanów, zakażonych HIV i bezdomnych, matki wielodzietne, bezdzietne rodziny, samotne matki itd.)	70	4,9
10	Organizacje o branżowym kierunku działalności (mały i średni biznes itd.)	51	3,6
11	Organizacje prawne (dotyczące obrony prawnej)	35	2,5
12	Społeczne organizacje polityczne, ruchy	21	1,5
13	Organizacje ekologiczne	18	1,3
14	Organizacje naukowo-oświatowe	17	1,2
15	Organizacje kobiece	14	1,0
16	Organizacje poszukiwań, patriotyczne	14	1,0
17	Regionalne oddziały partii politycznych	13	0,9
18	Organizacje współpracy międzynarodowej	11	0,8
19	Organizacje przesiedleńcze	9	0,6
20	Organizacje kozackie	5	0,4
21	Organy społecznych działań twórczych	4	0,3
22	Organizacje innych kierunków działalności	43	3,0
	Razem	1421	100

Źródło: T. Baryła i inni (red.), 2008, s. 23.

miany społeczne i politykę państwa.²⁶⁹ Na uwagę zasługuje Kaliningradzka Regionalna Młodzieżowa Organizacja „Tsunami”.²⁷⁰ Towarzystwa narodowe skupiają przedstawicieli diaspor m.in. Azerów, Ormian, Białorusinów, Litwinów, Polaków i Ukraińców. W tej grupie znajdują się także organizacje o charakterze narodowo-kulturalnym wspierające rosyjską kulturę narodową.

Organizacje przesiedleńcze koncentrują fundacje i centra pomocy dla emigrantów i przymusowych przesiedleńców, których napływ od lat 90. XX w. jest wyraźny. Do nich należą m.in. Regionalna Organizacja Przymusowych Przesiedleńców i Uchodźców „Nadzieja”, czy Związek „Wspólnota Bałtycka”. Organizacje służące pomocą prawną funkcjonują w obwodzie od końca lat 80. Pierwszym niepaństwowym stowarzyszeniem była utworzona w 1988 r. „Solidarność”. Aktywnością wyróżnia się Społeczna Organizacja Ochrony Praw i Swobód Człowieka i Obywatela. Ochroną prawną zajmuje się też ruch Matki Żołnierzy Obwodu Kaliningradzkiego. Organizacje socjalne i stowarzyszenia osób niepełnosprawnych zajmują się problemami bytowymi i zdrowotnymi wiążącymi się z trudną sytuacją osób zakażonych wirusem HIV i AIDS oraz narkomanami w obwodzie.

W latach 1998-2002 program pt. „Zdrowie i rozwój młodzieży” przygotowany przez UNICEF wspomagał lokalne działania informacyjne i profilaktyczne w tej dziedzinie. Działalność organizacji skupiającej niepełnosprawnych doprowadziła m.in. do utrzymania praw własności do zajmowanych lokali, a także uzyskania szeregu ulg podatkowych. Do nowych należy m.in. młodzieżowa organizacja niepełnosprawnych „Apparel”.

Organizacje ekologiczne zajmują się ochroną przyrody, rozwiązywaniem problemów ekologicznych, edukacją ekologiczną, a także współdziałaniem transgranicznym z Litwą i Polską w zakresie ochrony środowiska Mierzei Kurońskiej oraz Zalewu Wiślanego.²⁷¹ Do najbardziej aktywnych organizacji ekologicznych należy „Ekoobrona”, „GID” i „Ekozaszczita”. Prowadzą one akcje związane z ochroną przyrody, edukacją ekologiczną, zajmują się działalnością wydawniczą. Przez zbieranie podpisów prowadzą kampanie przeciw decyzjom zagrażającym środowisku. Od roku 2001 przy pomocy „Ekozaszczity” ukazuje się Regionalny Miesięcznik Komitetu Ochrony Przyrody.

Przy poparciu władz obwodu przygotowano trzy wystawy prezentujące działalność organizacji pozarządowych. Zaprezentowane formy działalności zyskały powszechne uznanie. W latach 2004-2006 liczba organizacji społecznych i poza-

²⁶⁹ Relacje pomiędzy państwem i organizacjami społecznymi dzieci i młodzieży reguluje Ustawa federalna z 28 czerwca 1995 r. „O pomocy państwowej dla młodzieżowych i dziecięcych stowarzyszeń społecznych” oraz analogiczna ustawa na poziomie Obwodu Kaliningradzkiego.

²⁷⁰ „Tsunami” zorganizowała m.in. cztery dyskusje w ramach „okrągłego stołu”, 16 warsztatów roboczych, uruchomiła także centra pomocy społecznej w czterech miastach obwodu.

²⁷¹ Atlas organizacji pozarządowych Obwodu Kaliningradzkiego, 2003, Wyd. II uzupełnione i poprawione, Kaliningrad, s. 4-8.

rządowych wzrosła o 47%. Z punktu widzenia aktywności organizacji pozarządowych regiony Rosji podzielono na cztery grupy. Obwód Kaliningradzki zaliczany jest do liderów pierwszej grupy.²⁷²

Corocznie ze środków budżetu obwodowego przeznacza się 1,2 mln rubli na wykonanie ważnych społecznie programów. Do konkursu grantowego przystępuje średnio około 30 organizacji. Największą aktywnością wykazują się w tej dziedzinie społeczne organizacje inwalidów, kombatantów, weteranów pracy, sił zbrojnych i organizacji stróżów prawa oraz organizacji narodowo-kulturalnych.²⁷³ Osobne granty z ministerstwa edukacji obwodu otrzymują organizacje młodzieżowe. Również ministerstwa polityki społecznej i pracy, kultury oraz ochrony zdrowia, w swoich budżetach rezerwują środki na wspólne przedsięwzięcia z organizacjami społecznymi.

Współdziałaniem mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego z organami władzy państwowej i lokalnymi jednostkami samorządu od 2001 r. zajmuje się Społeczna Izba Obwodu. Celem tej współpracy, poza określeniem potrzeb obywateli, jest obrona ich praw i swobód oraz ochrona organizacji społecznych przy realizacji polityki państwa, a także kontrola działalności władzy państwowej i organów samorządowych Obwodu Kaliningradzkiego.

Dzięki wsparciu Komisji Europejskiej utworzono Centrum Wspierania Inicjatyw Społecznych. Zbiera ono informacje dotyczące „trzeciego sektora” i wydaje biuletyn pod takim samym tytułem.

Funkcjonowanie organizacji pozarządowych związane jest z działalnością wolontariuszy. Poza niewielkimi składkami, subsydiami i grantami państwowymi, w ostatnich latach działalność ta zaczyna uzyskiwać wsparcie ze strony państwa i lokalnych samorządów. Przoduje w tym miasto Kaliningrad. „Sektor trzeci” wspomagany jest także przez UNICEF, Fundację Eurazja, WWF, National Endowment for Democracy, Fundację Swobód Obywatelskich, Fundację „Nowe Perspektywy” oraz Ambasady Holandii, Kanady i Stanów Zjednoczonych.²⁷⁴

Inna forma wspomagania to pomoc dla domów dziecka i praca w sferze społecznej wykonywana przez Kaliningradzki Oddział Niemieckiego Związku Dobroczyńczego „Antropos”. Obejmuje ona wizyty w ramach społecznej organizacji „Denta” w Niestierowie niemieckich wolontariuszy, lekarzy stomatologów, bezpłatnie leczących mieszkańców terenów wiejskich.

Pomocą humanitarną od roku 1992 zajmuje się także Katolickie Centrum Charitatywne Caritas Zachód, które przekazuje potrzebującym, w tym imigrantom,

²⁷² Obwód Kaliningradzki wyprzedzają jedynie Moskwa oraz obwody: moskiewski, woroneski, twerski i leningradzki.

²⁷³ T. Baryła i inni, (red.), 2008, op.cit., s. 22-24.

²⁷⁴ W Rosji, w niektórych kręgach pomoc zagraniczna dla rosyjskich organizacji pozarządowych postrzegana jest jako zawoalowana działalność amerykańskich służb specjalnych.

żywność, udziela porad lekarskich, psychologicznych i prawnych.²⁷⁵ Obowiązujące w obwodzie prawo podatkowe nie sprzyja udzielaniu pomocy charytatywnej. Znajduje to swoje odbicie w słabo rozwiniętym finansowaniu inicjatyw społecznych przez firmy. Dotychczas nie rozwinęły się relacje partnerskie pomiędzy środowiskiem biznesu, a organizacjami pozarządowymi. Są jednak pozytywne przykłady sponsoringu na poziomie lokalnym. Dotyczy to rejonu gusiewskiego oraz miasta Swietłyj.²⁷⁶

Ze względu na słabe jeszcze zaplecze metodyczne i kadrowe, problemy informacyjne i komunikacyjne, szczególnie w małych miastach i na terenach wiejskich, kaliningradzkie organizacje pozarządowe korzystają z doświadczeń specjalistów z Moskwy i Sankt Petersburga oraz pomocy organizacji i ekspertów zagranicznych. Ze strony polskiej przykładem mogą być szkolenia i staże przeprowadzane przez Fundację im. Stefana Batorego, wspólnie ze Wspólnotą Kulturową „Borussia” z Olsztyna. W 2009 r. przy współudziale Fundacji „Pogezania” z Morąga i „Tsunami” otwarto inkubator dla organizacji niekomercyjnych. Pozwala on aktywnym młodym ludziom realizować własne inicjatywy zarówno w kierunku społeczeństwa obywatelskiego, jak i rozwoju współpracy polsko-rosyjskiej.²⁷⁷

Sektor pozarządowy z Obwodu Kaliningradzkiego w swojej krótkiej dotychczas działalności zdobył już pierwsze doświadczenia. Pomimo problemów finansowych, apatii społecznej, niezrozumienia ze strony administracji, powoli konsoliduje się, rozwija współpracę z partnerami w zdobywaniu środków na działalność, stopniowo umacnia swoją rolę w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego.

6.5. Rynek pracy

W latach 2000-2008 liczebność osób w wieku produkcyjnym wykazywała silne tendencje wzrostowe. Zwiększyła się z 613 tys. do ponad 651 tys. Wiązało się to z wchodzeniem w wiek produkcyjny większej liczby osób urodzonych w końcu lat 80. oraz falą imigracji. W ciągu następnych dwóch lat nastąpił spadek do 636 tys. Wielkość zasobów siły roboczej znajdowała swoje wyraźne odbicie w liczebności ludności czynnej zawodowo. Jej liczba po incydentalnym spadku w roku 2000, od 2001 r. wzrosła z 404 tys. do prawie 476 tys. w 2008 r. W ciągu następnego roku gwałtownie spadła o ponad 17 tys. Stan ten odzwierciedlał sytuację gospodarczą i kolejne kryzysy ekonomiczne i finansowe obwodu. W 2010 r.

²⁷⁵ I. Dementiew, 2006, O NGO w Kaliningradzie (Polska–Kaliningrad), s. 4, (www.infrust.org).

²⁷⁶ Tamże.

²⁷⁷ T. Baryła, W. Hojszczyk, 2009, „Regiony i Pogranicza. Kaliningrad. Fakty, Wydarzenia, Opinie”, nr 4, s. 29.

liczba zatrudnionych wzrosła do 471 tys. i przekroczyła stan z 2001 r. aż o ponad 66 tys. osób (Tab. 6.10).

Liczba osób uczących się i jednocześnie niepracujących w latach 2000-2010 utrzymywała się na poziomie 40 tys. Utrzymywanie się poziomu liczby uczniów miało miejsce w czasie spadku liczby bezpłatnych miejsc w szkołach zawodowych i odzwierciedlało dążenie młodego pokolenia do uzyskania wykształcenia nawet odpłatnie.

Tab. 6.10. Zasoby siły roboczej Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 (w tys.).

Lata	Zasoby siły roboczej		Ludność ucząca się	Osoby w wieku produkcyjnym nie pracujące w gospodarce
	ogółem	w tym ludność czynna zawodowo		
2000	613,5	410,0	40,0	163,5
2001	615,6	404,9	43,6	167,1
2002	616,5	410,5	44,9	161,1
2003	623,4	418,2	42,6	162,6
2004	640,7	440,1	41,8	158,8
2005	644,8	446,8	42,6	155,4
2006	646,6	464,8	44,0	137,8
2007	649,2	475,9	39,5	133,8
2008	651,5	475,8	41,4	134,3
2009	643,1	458,6	40,6	143,9
2010	636,1	471,4	40,9	123,8

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzka obłaŝt' w cifrach, 2005, s. 47; 2011, s. 50.

W pierwszej dekadzie XXI w. wielkość populacji w wieku produkcyjnym nie pracująca i nie ucząca się wykazywała wyraźną tendencję spadkową i zmniejszyła się w latach 2000-2010 aż o prawie 40 tys. osób. Wskazuje to na zmniejszanie się zatrudnienia w szarej strefie i jednocześnie wzrost liczby pracowników w legalnej strefie gospodarki. Stan ten wiąże się z poprawą i tendencjami wzrostowymi rosyjskiej gospodarki (Tab. 6.11).

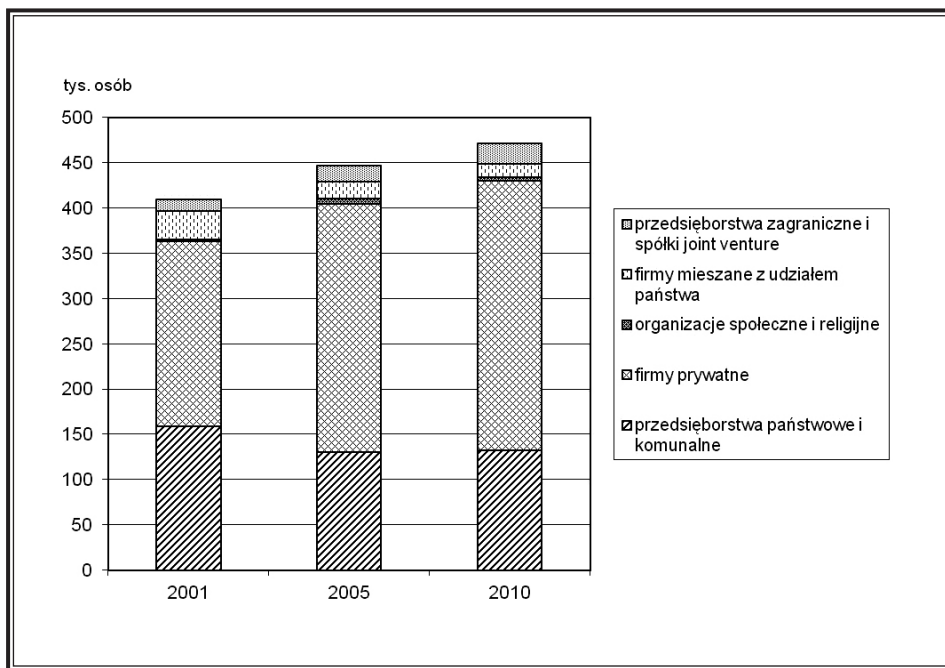
Zatrudnienie w Obwodzie Kaliningradzkim ze względu na formę własności przedsiębiorstwa odzwierciedla przejściowy charakter gospodarki rosyjskiej.

Tab. 6.11. Zatrudnienie w gospodarce Obwodu Kaliningradzkiego według form własności w latach 2000-2010 (w tys.).

Lata	Razem	Przedsiębiorstwa państwowe i komunalne	Firmy prywatne	Organiz. społeczne i religijne	Firmy mieszane z udziałem kapitału państwa	Przedsięb. zagraniczne i spółki joint venture
2000	410,0	161,3	196,4	2,5	37,0	12,8
2001	404,9	158,5	200,8	1,8	31,7	12,1
2002	410,5	162,5	207,0	2,0	26,3	12,7
2003	418,2	160,0	219,4	2,7	21,9	14,2
2004	440,1	162,5	239,9	3,6	18,5	15,6
2005	446,8	130,5	274,1	6,4	18,4	17,4
2006	464,8	141,7	277,1	9,8	18,0	18,2
2007	475,9	147,2	275,5	9,1	19,0	25,1
2008	475,8	149,3	269,2	10,4	20,3	26,6
2009	458,6	133,7	278,4	5,2	15,6	25,7
2010	471,4	132,6	297,3	4,7	14,0	22,8

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach 2005, s. 50; 2009, s. 65; 2011, s. 52.

Odsetek pracowników w przedsiębiorstwach państwowych i komunalnych oraz firmach mieszanych (z udziałem państwa) stopniowo i powoli zmniejszał się (Ryc. 6.8). W latach 2000-2010 obniżył się z 48% do 31%. Państwo nadal bezpośrednio kontroluje podmioty gospodarcze, w których pracuje prawie jedna trzecia zatrudnionych. W sektorze prywatnym odsetek zatrudnionych w tym samym okresie wzrósł z prawie 48% do 63%. Zatrudnienie w tym sektorze wzrosło o 15% do 297 tys. osób. Ukazuje to stopniowy proces transformacji obwodu w kierunku gospodarki rynkowej. Wśród zatrudnionych w sektorze prywatnym znaczną część stanowią osoby prowadzące własną działalność gospodarczą i zatrudnieni przez osoby fizyczne. W rzeczywistości ta grupa jest jeszcze większa ze względu na szarą strefę.

Ryc. 6.8. Zatrudnienie w Obwodzie Kaliningradzkim według form własności w wybranych latach.

Źródło: opracowanie własne na podst. Trud i zaniatost' w Kaliningradzkiej oblasti, 2011, s. 11.

Z 3% do prawie 5% wzrosło zatrudnienie w przedsiębiorstwach zagranicznych i spółkach typu joint venture, a na poziomie 1% oscyluje zatrudnienie w organizacjach społecznych i religijnych. Mechanizmy kształtowania gospodarki rynkowej są jednak nadal słabo rozwinięte.

W latach 2005-2010 odnotowano wzrost ogółu zatrudnienia o prawie 25 tys. osób. Największy, o ponad 17 tys. osób, związany był z produkcją przemysłową. Wzrost o 6 tys. nastąpił także w handlu i usługach, z kolei w budownictwie o prawie 3 tys. zatrudnionych. Spadek zatrudnienia w tym samym czasie dotyczył rolnictwa i leśnictwa – o ponad 9 tys. osób oraz rybołówstwa i przetwórstwa rybnego – o 0,6 tys. osób (Tab. 6.12).

W latach 90. XX w. w obwodzie pojawiło się bezrobocie. Globalny kryzys finansowy i gospodarczy, który rozpoczął się w 2008 r. szczególnie dotkliwie wpłynął na gospodarkę Kaliningradu. Bankructwo dwóch regionalnych banków spowodowało upadek kilkuset małych przedsiębiorstw, co spowodowało nagły wzrost bezrobocia. Stopniowo pogarszała się sytuacja na rynku pracy. Firmy sukcesywnie zmniejszały produkcję, zwalniając przy tym pracowników, niektórzy z nich zawieszali swoją działalność, inne wstrzymywały wypłaty wynagrodzeń.

Tab. 6.12. Zatrudnienie w gospodarce Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2005-2010 (w tys.).

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Zatrudnienie ogółem w tym:	446,8	464,8	475,9	475,8	458,6	471,4
Rolnictwo i leśnictwo	44,5	39,1	38,1	37,8	35,8	35,4
Rybołówstwo i przetwórstwo rybne	4,4	4,7	4,8	4,8	4,2	3,8
Wydobycie bogactw naturalnych	3,0	3,3	3,0	2,6	3,5	3,8
Zakłady produkcyjne	69,7	94,0	95,1	95,2	91,6	87,1
Produkcja i dystrybucja energii elektrycznej, gazu i wody	10,8	11,3	11,2	11,1	11,0	10,9
Budownictwo	32,8	34,0	36,1	37,2	35,8	35,7
Handel i usługi	73,7	73,7	76,6	78,2	75,7	79,7

Źródło: Kaliningradzka oblasť w ciffrach, 2011, s. 52.

Aby ratować sytuację niektóre przedsiębiorstwa skracaly dni i tygodnie pracy, wprowadzaly takze przymusowe, bezplatne urlopy dla swoich pracownikow. Niewielka poprawa sytuacji nastapila na poczatku 2010 r.

Rejony bardziej zurbanizowane wyrozniaja sie stosunkowo niskim poziomem stopy bezrobocia. Nalezly do nich Kaliningrad – centrum obwodu, przylegajace do niego miasta i rejony oraz miejscowosci strefy nadmorskiej. Wyzsze stopy bezrobocia odnotowuje sie w malych miastach, szczegolnie w rejonach polnocno-wschodnich obwodu. Wysoki poziom bezrobocia wystepowal w Gusiewie, kiedy zaklady budowy maszyn precyzyjnych i przemyslu lekkiego przechodzily kryzys. Stopa bezrobocia byla takze wysoka na peryferyjnych terenach wiejskich, szczegolnie w rejonie niemanskim i slawskim. W 2010 r. najwyzsze stopy bezrobocia odnotowano w rejonie ozierskim, najnizsze zas w laduszkinskim okregu miejskim.

Liczba bezrobotnych zarejestrowanych w Urzedach Pracy w Obwodzie Kaliningradzkim od poczatku byla niewielka. W 2010 r. osiagnela 10 tys. osob. Wskaznik ten nie odzwierciedlal jednak realnej sytuacji na rynku pracy. Duza roznicza pomiedzy liczba osob zarejestrowanych a liczba bezrobotnych związana byla z rozwiniętym zatrudnieniem w szarej strefie. Jednoczesnie stopa bezrobocia wedlug definicji Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP), zgodnie z ktora do bezrobotnych nalezą osoby w wieku produkcyjnym, niezatrudnione, chęte do pracy i aktywnie jej poszukujace, zmniejszyła sie w latach 2000-2010 z 15% do 10%, co odpowiadalo spadkowi liczby bezrobotnych z 75 tys. do 54 tys. (Tab. 6.13).

Tab. 6.13. Zatrudnienie i bezrobocie w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010.

Lata	Ludność (w tys.)	Bezrobotni w tys. (wg klasyfikacji MOP)	Stopa bezrobocia (wg klasyfikacji MOP)	Zatrudnieni w gospodarce (w tys.)
2000	947	75	15,6	489
2001	943	43	10,6	445
2002	955	41	7,5	488
2003	950	36	6,4	505
2004	945	31	5,9	502
2005	945	31	5,9	519
2006	940	23	4,8	490
2007	937	18	3,4	502
2008	937	47	8,7	490
2009	937	56	10,9	459
2010	941	54	10,8	461

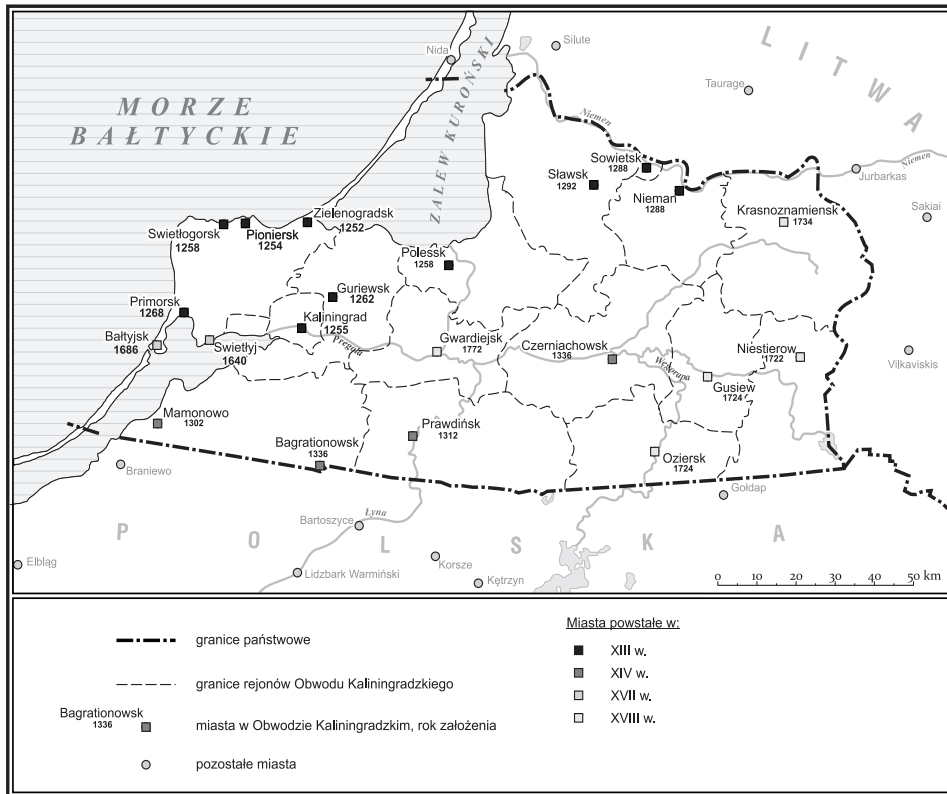
Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzkaja obłast' w cifrach, 2005, s. 48; 2011, s. 50.

Wskazuje to na pozytywne tendencje w tym zakresie, jednak działania w kierunku tworzenia nowych miejsc pracy stanowią bardzo istotny problem dla władz lokalnych i obwodowych.

6.6. Sieć osadnicza

Sieć osadnicza Obwodu Kaliningradzkiego składa się z 22 miast, 5 niedużych osiedli typu miejskiego oraz ponad tysiąca wsi zamieszkałych przez 150-200 osób. Początki niektórych miast sięgają nawet XIII w. (Ryc. 6.9).

78% ludności obwodu zamieszkuje w miastach. W Rosji miasta duże liczą powyżej 100 tys. mieszkańców. W obwodzie takim miastem jest tylko Kaliningrad. Zgodnie z tą zasadą miasta średniej wielkości na terenie obwodu nie występują. Ich rolę pełnią określane przez Rosjan, miasta „półśrednie” o liczbie mieszkańców od 20 do 50 tys. osób. Czerniachowsk liczy 43 tys. mieszkańców, Sowietusk – 43 tys., Bałtyjsk – 33 tys. Gusiew – 28 tys., Swietłyj – 22 tys. Wszystkie pozostałe miasta obwodu zalicza się do miast małych.

Ryc. 6.9. Początki miast na terenie Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne.

Dwanaście miast obwodu nie osiągnęło wielkości 12 tys. mieszkańców, decydującego o uzyskaniu w Rosji statusu miejskiego, np. w Oziersku zamieszkuje 6 tys., a w Niestierowie – 5 tys. osób. Jednak, pomimo niewielkiej liczby mieszkańców, wszystkie one pod względem pełnionych funkcji gospodarczych i kulturalnych, ukształtowanych pierzei ulic i placów, rozwiniętej gospodarki komunalnej i różnorodności sfery usług są rzeczywistymi miastami. Wszystkie miasta odgrywają istotną rolę w gospodarce obwodu.

Niektóre z nich pełnią funkcję ośrodków przemysłowych. Do nich zaliczane są: Gusiew, Swietłyj, Nieman, Gwardiejsk, Mamonowo oraz osiedla typu miejskiego Jantarnyj czy Znamieńsk. Rozwój innych miast związany jest z obsługą lokalnego rolnictwa i przetwórstwa rolnego oraz produkcyjną, gospodarczą i kulturalną obsługą wsi. Do takich miast zaliczają się Bagrationowsk, Guriewsk, Krasnoznamieńsk, Niestierow, Oziersk, Polesk, Prawdińsk i Sławsk. W strefie nadmorskiej znajdują się ośrodki uzdrowiskowe i uzdrowiskowo-przemysłowe – Swietłogorsk, Zielenogradsk i Pioniersk.

Spośród wszystkich miejscowości zdecydowanie dominuje pod względem liczby ludności jego administracyjne centrum. Przewaga Kaliningradu nad pozostałymi miastami obwodu jest wyjątkowo duża (Tab. 6.14).

Tab. 6.14. Miasta Obwodu Kaliningradzkiego.

Miasto	Liczba ludności w 2010 r. (w tys.)	Dawna nazwa niemiecka	Dawna nazwa polska	Rok założenia
Kaliningrad	431	Königsberg	Królewiec	1255
Sowietsk	43	Tylsit	Tylża	1288
Czerniachowsk	39	Insterburg	Wystruć	1583
Bałtyjsk	33	Pillau	Piława	1686
Gusiew	28	Gumbinnen	Gąbin	1724
Swietłyj	22	Zimmerbude	Buda	1640
Gwardiejsk	15	Tapiau	Tapiewo	1722
Nieman	12	Ragnit	Ragneta	1402
Zielenogradsk	12	Cranz	Krańc	1252
Pioniersk	12	Neukuhren	Kurowo	1254
Guriewsk	12	Neuhausen	Romnowo	1262
Swietłogorsk	11	Rauschen	Ruszowice	1258
Polessk	8	Labiau	Labiawa	1642
Mamonowo	8	Heiligenbeil	Święta Siekierka	1522
Bagrationsk	7	Preussisch Eylau	Iława Pruska	1336
Oziersk	6	Darkehmen	Darkiejmy	1724
Sławsk	6	Heinrichswalde	Jędrzychowo	1292
Niestierow	5	Stallupöhnen	Stołupiany	1722
Prawdinsk	4	Friedland	Frydland	1312
Ładuszkina	4	Ludwigsort	Ludwikowo	1314
Krasnoznamensk	4	Lasdehnen	Łoździenie	1734
Primorsk	2	Fischhausen	Rybaki	1305

Źródło: opracowanie własne.

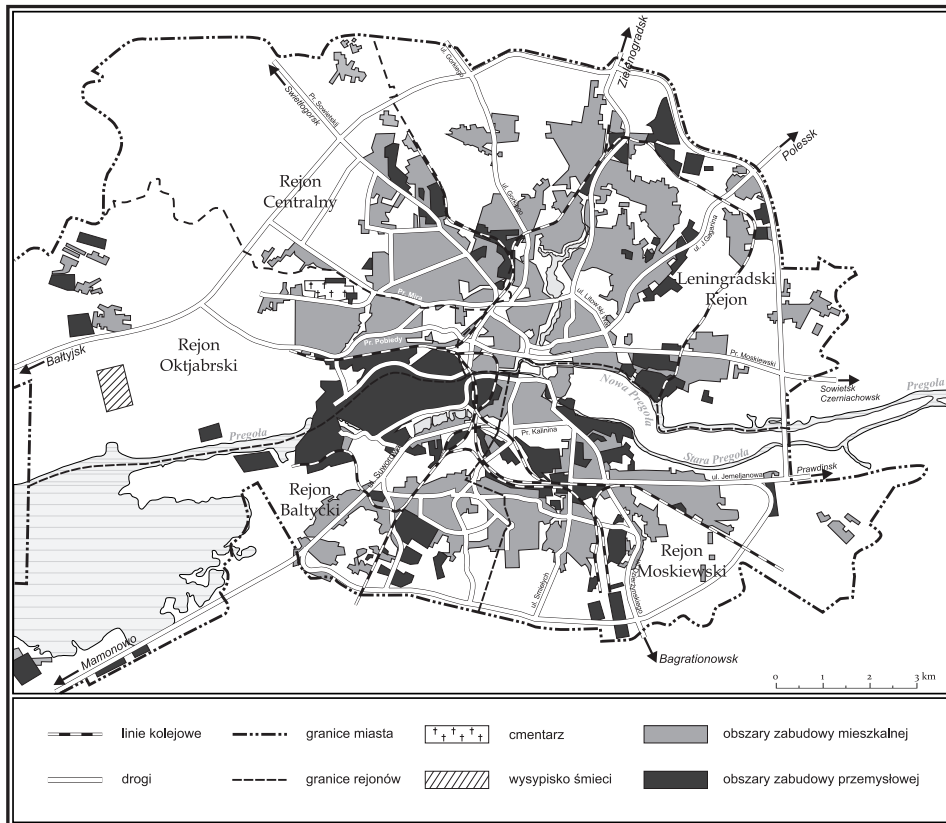
Miasto to w skali rosyjskiej wyróżnia się rozwiniętymi gałęziami przemysłu (maszynowego, rybnego i celulozowo-papierniczego) i sferą usług. Miasto jest także największym węzłem transportowym obwodu. Zlokalizowany tu morski port handlowy zorientowany na przewozy krajowe i międzynarodowe odgrywa znaczącą rolę w przeładunkach oraz dostawie towarów. Łączy się tu siedem linii kolejowych oraz wiele dróg samochodowych, zarówno o znaczeniu federalnym, jak i obwodowym. W odległości zaledwie 15 km od Kaliningradu położony jest największy cywilny port lotniczy obwodu – Chrabrowo.

W Kaliningradzie mieszka 431 tys. osób. To więcej, niż liczba ludności Królewca (335 tys. osób) w 1939 r. W stolicy obwodu skoncentrowane jest się 58% ludności miejskiej i 45% ogólnej liczby ludności regionu. Kaliningrad to najważniejszy ośrodek społeczno-gospodarczy obwodu.

Miasto wyróżnia się także dużym potencjałem naukowym i wyspecjalizowanymi kadrami w różnych dziedzinach wiedzy.

Kaliningrad cechuje się dużą powierzchnią terenów zielonych – parków, sadów i skwerów. Największy park kultury i wypoczynku zajmuje 42 ha, park „Junost” – 7 ha. Strukturę przestrzenną miasta obrazuje Ryc. 6.10.

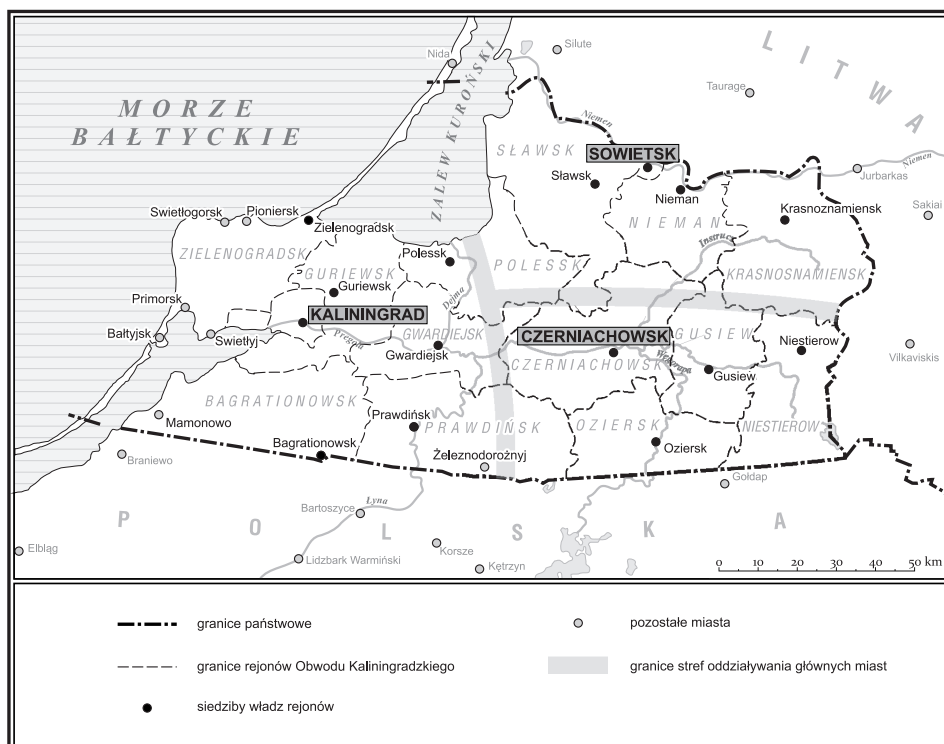
Wokół Kaliningradu wykształciła się powiązana z nim aglomeracja miejska. W jej skład wchodzi 19 miast i osiedli typu miejskiego. Strefę oddziaływania Kaliningradu tworzy cała zachodnia część obwodu. Mieszka w niej ponad 600 tys. osób, czyli 2/3 całej ludności regionu.

Ryc. 6.10. Kaliningrad. Dzielnice mieszkaniowe i przemysłowe.

Źródło: opracowanie własne na podst. Geograficzeskij Atlas Kaliningradskoj Oblasti, 2002, s. 216.

Poza Kaliningradem, mającym fundamentalne znaczenie dla funkcjonowania całego obwodu, istotnymi miastami będącymi jednocześnie przemysłowymi i kulturalnymi ośrodkami, które wywierają znaczący wpływ na życie gospodarcze i kulturalne eksklawy są: położony w północnej części obwodu Sowietsk, a w części centralnej – Czerniachowsk. Powiązania szlakami transportowymi potwierdzają rolę tych ośrodków dla rozwoju zachodniej, południowo-wschodniej i północnej części obwodu (Ryc. 6.11). Wokół Sowietska wytworzyła się niewielka aglomeracja skupiająca również Nieman i Sławsk, a dzięki znaczącej roli połączeń transportowych także Krasnoznamiensk. Ścisłe powiązania występują również pomiędzy położonymi w odległości 26 km Czerniachowskiem i Gusiewem. W ich kierunku rozwijają się Niestierow i Oziersk. Niewielkie odległości sprzyjają różnorodnym kontaktom pomiędzy miastami. Średnia odległość między nimi wynosi w obwodzie 22 km.

Ryc. 6.11. Strefy powiązań głównych miast Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. G. Fedorow, Y. Zwerev, 1992.

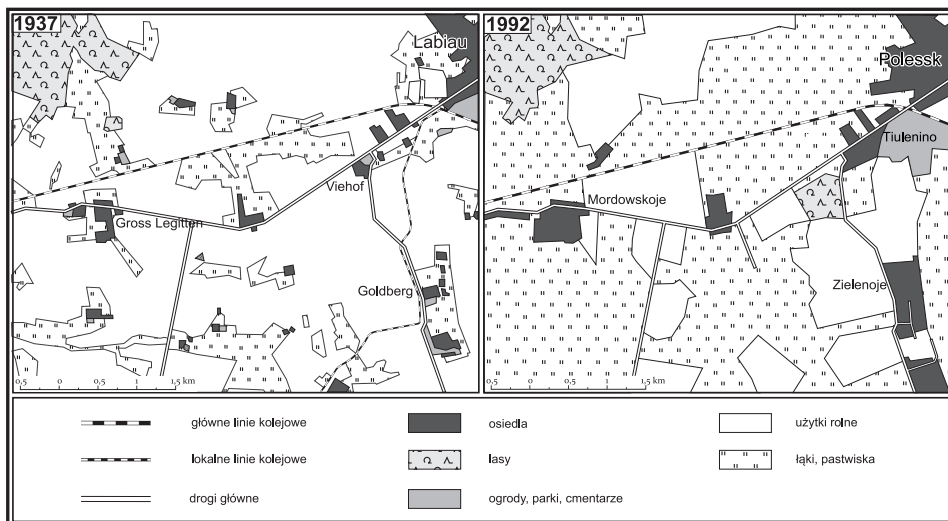
Na przykład z Kaliningradu do Guriewska jest zaledwie 7 km, ze Swietłogorska do Pionierska 4 km. Sowietsk i Nieman dzieli odległość 12 km, a Sowietsk

i Sławsk 13 km. Często mieszkańcy z jednego miasta dojeżdżają do pracy do drugiego. Migracje tego typu są szczególnie nasilone pomiędzy sąsiadującymi z Kaliningradem miastami a centrum obwodu. Występują też między Czerniachowskim a Gusiewem, Gwardiejskim a Znamieńskim, Sławskim a Sowiet-skiem, oraz pomiędzy Niemanem a Sowiet-skiem.

Duża liczba równomiernie usytuowanych miast pozwala na sprawną obsługę terenów wiejskich. Dzięki dobrze rozwiniętej infrastrukturze drogowej i odległościom nieprzekraczającym 10-15 km, z większości wsi można bez problemu dotrzeć do miasta. Najbardziej oddalony od miasta punkt osadniczy w południowo-wschodniej części obwodu położony jest w odległości zaledwie 36 km od Niestierowa.

W Obwodzie Kaliningradzkim rozpowszechnione są trzy główne formy osadnictwa: monocentryczna, liniowa i rozproszona. Przykładem pierwszej są osiedla wokół Kaliningradu. Najbardziej typową dla obwodu jest liniowa forma osadnictwa reprezentowana przez zespół osiedli (około 100), położonych wzdłuż głównej arterii komunikacyjnej regionu Kaliningrad–Czernyszewskoje, a także na wybrzeżu Morza Bałtyckiego (około 50). W południowej części obwodu najbardziej typowa jest rozproszona struktura osadnictwa.

Na terenie Obwodu Kaliningradzkiego znajduje się ponad tysiąc osad wiejskich. Mieszka w nich 211 tys. osób. Oznacza to, że na każdą osadę przypada średnio zaledwie około 200 mieszkańców. W niektórych rejonach, w szczególności na południu obwodu, wsie są jeszcze mniejsze. Na przykład w rejonie ozierskim jedną wieś przeciętnie zamieszkuje zaledwie 60-70 mieszkańców. Jedyne w rejonie sławskim przeważają stosunkowo duże wsie liczące średnio po 260 osób.

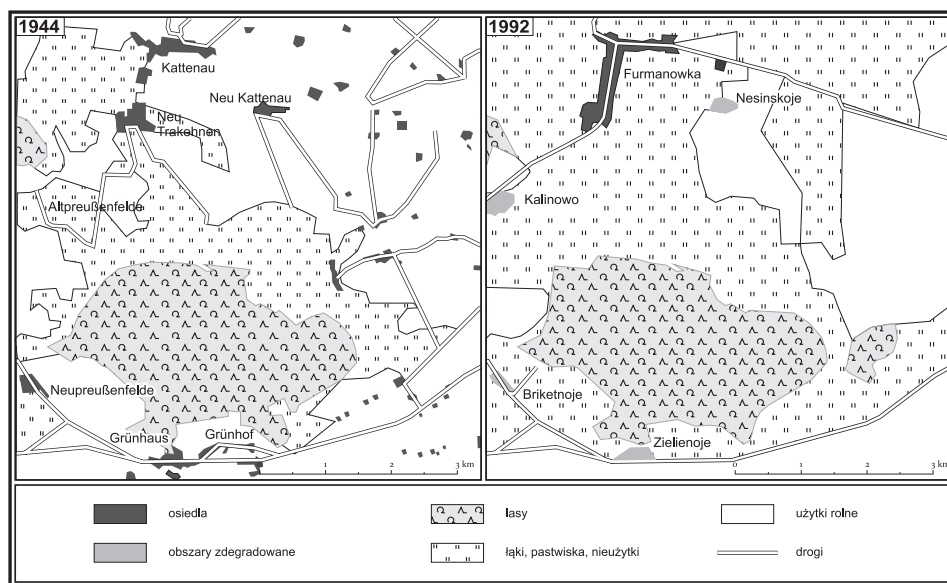

Ryc. 6.12. Zmiany osadnictwa na terenach wiejskich w rejonie poleskim.

Źródło: opracowanie własne na podst. E. Knappe, 1993, s. 14.

Tylko nieliczne miejscowości, takie jak Bolszakowo czy Czernyszewskoje mają powyżej tysiąca mieszkańców. Zdaniem rosyjskich ekspertów jest to przyczyna wielu problemów związanych z organizacją życia kulturalnego i bytu mieszkańców wsi.

Wiek osad wiejskich waha się od 600 lat w zachodniej części obwodu do 400 lat we wschodniej. Zróznicowanie to wiąże się z historycznymi właściwościami kształtowania systemu osadnictwa wiejskiego na terytorium Prus Wschodnich.

Ryc. 6.13. Zmiany osadnicze wokół wsi Furmanowka.

Źródło: opracowanie własne na podst. E. Knappe, 2004, s. 14.

Na początku XIX w. w wyniku reformy rolnej do istniejących stosunkowo dużych i średnich miejscowości dołączyły mniejsze pod względem liczebności mieszkańców folwarki. W czasach powojennych, po wprowadzeniu kolektywizacji wsi zmianie uległa, kształtowana tu przez stulecia tkanka osadnictwa wiejskiego (Ryc. 6.12 i 6.13). Bloki mieszkalne dla pracowników kolchozów i sowchozów zajęły miejsca dawnych osad wiejskich.

W celu organizacji życia gospodarczego i zapewnienia systemu usług, obejmującego cały obszar obwodu, opracowano kompleksowy terytorialny plan rozwoju urbanistycznego Obwodu Kaliningradzkiego.

7. Sytuacja ekonomiczna Obwodu Kaliningradzkiego

7.1. Przemysł

W latach 1945-1992 Obwód Kaliningradzki funkcjonował w ramach gospodarki planowej. Jego orientacja skierowana była głównie na gospodarkę morską i zagadnienia militarno-strategiczne.

Po rozpadzie ZSRR w 1991 r. obwód został terytorialnie odizolowany od pozostałej części Federacji Rosyjskiej. Jednocześnie w roku 1992 rozpoczęto w tym kraju wprowadzanie reform gospodarczych. W nowych, zmienionych warunkach geopolitycznych w gospodarce i w sferze socjalnej obwodu powstała sytuacja kryzysowa. Całkowity brak zamówień wojskowych postawił tamtejsze przedsiębiorstwa w trudnej sytuacji. Kryzys ekonomiczno-finansowy, związany ze zmianami politycznymi, spowodował trudności praktycznie we wszystkich dziedzinach gospodarki. Następstwem był spadek produkcji, zmniejszenie inwestycji, wzrost cen, wzrost dysproporcji w dochodach ludności i zmniejszenie rentowności przedsiębiorstw. Presja rynku powodowała zmiany struktury gospodarki. Coraz silniejszą pozycję w gospodarce regionu zajmował stopniowo sektor prywatny. Większość przedsiębiorstw państwowych nie wytrzymała konkurencji z zagranicznymi producentami. Wejście na wewnętrzny rynek Rosji było bardzo utrudnione. W 1996 r. 42% przedsiębiorstw kaliningradzkich przynosiło straty.

W latach 2002-2007 w gospodarce obwodu notowano postępujący wzrost. Rokrocznie wzrastał produkt regionalny brutto. Pozytywnie kształtowały się również inne wskaźniki makroekonomiczne. Odnotowano zwiększenie produkcji przemysłowej, budownictwa, inwestycji i handlu detalicznego. W większości obszarów wzrost ten był szybszy niż w Federacji Rosyjskiej.

Podstawę gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego stanowił przemysł. Zajmował on pierwsze miejsce wśród gałęzi gospodarki zarówno pod względem liczby zatrudnionych, jak i udziału w produkcie regionalnym brutto. Od początku lat 90. XX w. zmieniła się struktura produkcji przemysłowej w obwodzie. Znacznie wzrósł udział kompleksu paliwowo-energetycznego. Na dotychczasowym poziomie

utrzymał się dział głównych gałęzi przemysłu przetwórczego: budowy maszyn i przemysłu spożywczego. Zmieniła się jednak ich ranga. Wzrosła rola budowy maszyn oraz przemysłu mięsnego.

Tab. 7.1. Liczba zakładów produkcyjnych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2010.

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Zakłady produkcyjne razem, w tym produkcja:	1844	2291	2328	3286	2728	2900
żywności, napojów i wyrobów tytoniowych	447	561	1369	668	555	596
tekstylna i odzieżowa	111	114	83	156	138	154
wyrobów ze skóry i obuwniczych	7	9	7	15	11	12
obróbka drewna i wyrobów drewnianych	165	150	65	207	163	163
celulozowo-papiernicza, wydawnicza i poligraficzna	142	149	77	294	262	280
koksu i wyrobów ropopochodnych	8	12	2	14	6	8
chemiczna	41	44	22	59	56	60
wyrobów gumowych i z tworzyw sztucznych	88	107	92	184	157	175
wyrobów mineralnych	98	102	56	201	195	207
wyrobów metalowych	123	155	61	253	230	236
maszyn i urządzeń	170	205	151	254	234	222
urządzeń elektrycznych i elektronicznych	135	136	62	241	199	233
środków transportu	111	163	156	238	126	109
wyrobów trwałych	198	384	125	502	396	445

Źródło: Promyslnost' Kaliningradskoj oblasti, 2011, s. 17.

Jednocześnie ze wzrostem produkcji przemysłowej w latach 1998-2011 w regionie zlikwidowano przedsiębiorstwa przemysłu chemicznego i petrochemicznego, hutnictwa żelaza i stali. W ogólnej wielkości produkcji przemysłowej zmniejszył się udział przedsiębiorstw przemysłu poligraficznego, młynarskiego i paszowego oraz rybnego i lekkiego. Dawne znaczenie zachował przemysł drzewny i celulozowo-papierniczy. Wzrost konsumpcji na rynku wewnętrznym, przy wykorzystaniu systemu Specjalnej Strefy Ekonomicznej przyczynił się do rozwoju w obwodzie przedsiębiorstw przemysłu mięsnego i mleczarskiego oraz przemysłu elektromaszynowego ukierunkowanego na produkcję elektrycznych i elektronicznych urządzeń gospodarstwa domowego (Tab. 7.1).

Wraz ze wzrostem cen na surowce energetyczne nabrało znaczenia wydobywanie ropy naftowej. Rozwój inwestycji i budownictwa w regionie zdynamizował przemysł materiałów budowlanych.

Wiele z wcześniej istniejących przedsiębiorstw budowy maszyn, przemysłu celulozowo-papierniczego, lekkiego, wydobywczego, które w części przekształciły się w spółki typu joint-venture, produkowało towary na eksport. Prawie wszystkie nowe wytwory przemysłu budowy maszyn, meblowego, lekkiego i spożywczego miały na celu zastąpienie produktów importowanych wyrobami rodzimymi. Czynnikiem stymulującym był wzrost popytu na wielkim rynku rosyjskim.

Na terenie obwodu powstały także nowe gałęzie przemysłu, takie jak produkcja samochodów i telewizorów, a także elektronicznego sprzętu radiowo-telewizyjnego i artykułów gospodarstwa domowego. W roku 1996 spółka „Awtotor” rozpoczęła w Kaliningradzie montaż koreańskich samochodów firmy KIA. „Awtotor” montuje także samochody firm BMW i General Motors. Największym pod względem wielkości produkcji przedsiębiorstwem przemysłu maszynowego została spółka „Telebalt” produkująca telewizory, nagrywarki DVD, odkurzacze, kuchenki mikrofalowe, zegarki itp. W Czerniachowsku moskiewski holding „Polar” zbudował zakład produkcji telewizorów, pralek automatycznych, odkurzaczy i kuchenek mikrofalowych. Kaliningradzka filia litewskiej firmy „Snajge”, w swojej fabryce TekhPromInvest wytwarzała lodówki. Montażem sprzętu RTV i AGD w eksklawie zajmuje się łącznie kilkanaście firm.

W przemyśle spożywczym powstało około 150 przedsiębiorstw przetwórstwa mięsnego, pracujących głównie w oparciu o surowiec importowany. Przykładem jest spółka z udziałem kapitału chorwackiego „Artykuły żywnościowe”. Firma ta zapewniła sobie wysoką pozycję na rosyjskim rynku mrożonek z mięsa drobiowego. W przemyśle meblowym powstało około 150 małych i średnich przedsiębiorstw. Otwarto także szereg niewielkich firm produkujących stolarkę budowlaną. Ponad czterdzieści przedsiębiorstw w Obwodzie Kaliningradzkim produkowało okna i drzwi zgodnie ze standardami europejskimi.

Główne gałęzie przemysłu Obwodu Kaliningradzkiego poza paliwowo-energetycznym to przemysł elektromaszynowy, drzewny (celulozowo-papierniczy i meblowy) oraz przemysł spożywczy (rybny, mięsny i mleczarski) (Tab. 7.2 i 7.3).

Największe zakłady produkcyjne obwodu w szczytowych okresach swojej działalności zatrudniały maksymalnie od 5 tys. do 10 tys. pracowników. Przed rokiem 1991 należała do nich znana nie tylko w obwodzie stocznia „Jantar” i zakład precyzyjnych urządzeń elektronicznych „Kwarc”. Zakłady te należą do przemysłu obronnego. Tę samą dziedzinę reprezentuje firma „Fakel”, produkująca silniki plazmowe do sztucznych satelitów Ziemi, takich jak np. seria „Kosmos” czy „Meteor”, Gusiewska Fabryka Armatury Oświetleniowej „Prożektor” wytwarzająca nie tylko reflektory lotniskowe, czy oświetlenie dla okrętów atomowych, ale także stadionowy sprzęt oświetleniowy sprzedawany do ponad pięćdziesięciu krajów świata.

Tab. 7.2. Główne przedsiębiorstwa przemysłu elektromaszynowego w Kaliningradzie w 2005 r.

Nazwa firmy	Produkcja
OOO Telebalt	Telewizory, DVD, zegarki, kuchenki mikrofalowe, odkurzacze elektryczne
ZAO Avtotor	Montaż samochodów KIA, BMW, Hummer
OOO Techpromienwest	Lodówki
OAO Nadbałtycka Stocznia Jantar	Statki cywilne i okręty wojenne
OAO Bałtkran	Dźwigi różnych typów (o udźwigu 0,5 do 200 t)
FGUP OKB Fakel	Silniki plazmowe małej mocy dla sztucznych satelitów, skalpele plazmowe
OAO Kwarc	Urządzenie do próżniowego napyłania powłoką metalową, diamentopodobną itp., wyroby elektroniczne, obrabiarki do produkcji opakowań termoplastycznych, obrabiarki do próżniowego pakowania środków spożywczych, pompy do cieczy, obrabiarki do wytwarzania toreb polietylenowych, urządzenia medyczne, wyciągi kuchenne, filtry powietrza, tostery elektryczne, pralki automatyczne, płyty indukcyjne, reflektory halogenowe itp.
OAO Kaliningradzka Fabryka Wagonów	Wagony samorozładowujące, węglarki (dumkary)
OOO Bałtsudoserwis	Remonty statków
OOO Sudoremont – Bałtika	Remonty statków
OOO Radioimport – R	Telewizory, kuchenki mikrofalowe, odkurzacze elektryczne, wideomagnetofony i wideoodtwarzacze
OAO Eswa	Urządzenia spawalnicze
OAO Sistema	Wyposażenie dla sklepów, zakładów zbiorowego żywienia, banków
ZAO Stocznia Remontowa Pregol	Remonty statków
OAO Strojdomasz	Maszyny do budowy dróg (walce itp.)
OAO Kaliningradbummasz	Urządzenia dla przemysłu papierniczego
ZAO Kaliningradzki Zakład Remontowy Statków	Remonty statków
OAO Sudoremmasz – awtomatika	Części zapasowe do statków, lokomotyw spalinowych, urządzenia (linie) do produkcji konserw, opakowań polimerowych dla przemysłu spożywczego, wyroby konsumpcyjne i przemysłowe
OOO Bałtyjski siłacz	Urządzenia załadunkowe i rozładunkowe

OOO – Sp. z o.o., ZAO – Zamknięta Spółka Akcyjna, OAO – Otwarta Spółka Akcyjna.

Źródło: W. Orlionok, G. Fedorow, 2005, s. 193-194.

Łącznie na potrzeby przemysłu obronnego pracowało w obwodzie dziewięć przedsiębiorstw przemysłu maszynowego. Do istotnych zakładów zalicza się także Kaliningradzką Fabrykę Wagonów specjalizującą się w produkcji wagonów węglarek samorozładowujących (dumkarów) oraz zakłady „Sojuzgazawtomatika” produkujące automatyczne urządzenia i systemy niezbędne do funkcjonowania gazociągów. Znajdują one odbiorców w wielu krajach świata.

Tab. 7.3. Główne przedsiębiorstwa przemysłu elektromaszynowego w pozostałych miastach Obwodu Kaliningradzkiego w roku 2005.

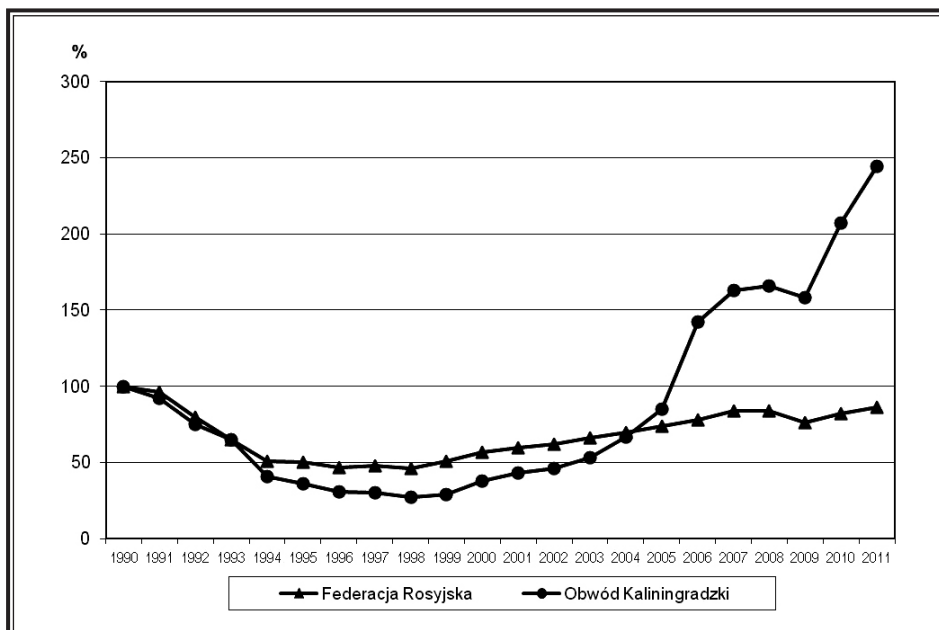
Miasto	Nazwa firmy	Produkcja
Gusiew	ОАО Микродвигател	Silniki elektryczne małej mocy
	ООО Гусевская Фабрика Арматуры Осветлениowej Прожектор	Urządzenia oświetleniowe, reflektory lotniskowe (prożektory)
Swietłyj	ООО Светловский Судоремонт	Remonty statków
	ООО Телеволна	Telewizory, pralki automatyczne, odkurzacze, kuchenki mikrofalowe
	ОАО Черняховский Заключ Ремонтowy Samochodów	Remonty samochodów
Sowietsk	ООО Стиела Plus	Telewizory
	Fabryka Eksperymentalna Metalist	Maszyny do remontu i bieżącego utrzymania szlaków kolejowych
Bagrationowsk	ООО Фабрика Источник	Urządzenia chłodnicze
Oziersk	ООО Бриск	Świece zapłonowe do silników samochodowych
Iżewskoje	Fabryka Konstrukcji Metalowych ООО Лукоил Калининградмормнефт	Morskie stacjonarne platformy wiertnicze

Źródło: W. Orlienok, G. Fedorow, 2005, s. 194-195.

W latach 90. XX w. nastąpił gwałtowny spadek produkcji przemysłowej (Ryc. 7.1).

Przyczynami tego stanu było:

- przerwanie powiązań gospodarczych związanych z dostawami surowców, kompletowaniem wyrobów i urządzeń,
- brak środków finansowych u odbiorców i w ślad za tym spadek popytu na wyroby przemysłu elektromaszynowego,
- wzrost kosztów transportu; gwałtowne zmniejszenie inwestycji w tej gałęzi gospodarki,
- dramatyczny spadek zamówień o charakterze militarnym.

Ryc. 7.1. Dynamika produkcji przemysłowej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1990-2011.

Źródło: G. Fedorov, V. Korneevets, Y. Zverev, 2011, s. 33 (uzupełnione).

Przełom nastąpił dopiero w końcu lat 90. kiedy to szeregu zakładom udało się wejść na rynki zewnętrzne i to nie tylko Europy, ale także Stanów Zjednoczonych i Japonii. „Bałtkran” wykonywał zamówienia m.in. dla odbiorców z USA, Singapuru, Australii, Niemiec i Japonii. Stocznia „Jantar” produkowała statki dla armatorów z Holandii, Norwegii i Niemiec. Jednak głównym czynnikiem, który pozwolił przemysłowi elektromaszynowemu na wyjście z kryzysu były ulgi związane z funkcjonowaniem SSE, umożliwiające wprowadzanie produkcji antyimportowej na wielki rynek rosyjski. Rozwinęła się produkcja lub montaż takich wyrobów przemysłu elektromaszynowego jak samochody osobowe i ciężarowe, motorynki, telewizory (plazmowe i LCD), nagrywarki DVD, wideomagnetofony i odtwarzacze wideo oraz lodówki, kuchenki mikrofalowe, odkurzacze i świece zapłonowe do silników samochodowych.

W latach 2004-2011 obwód umocnił swoją pozycję jako znaczący w skali całej Federacji Rosyjskiej producent telewizorów. Ich produkcja wzrosła z 2,3 mln do 6,2 mln szt., zaś odkurzaczy z 468,5 tys. 2004 r. do 1,2 mln szt. w 2008 r. W tym samym okresie liczba zmontowanych w systemie CKD i SKD²⁷⁸ samochodów

²⁷⁸ CKD (completely-knocked-down) to budowa samochodu od podstaw, SKD (semi-knocked-down) to montowanie samochodu z gotowych podzespołów.

osobowych zwiększyła się z 14 tys. do prawie 223 tys. szt. Montowano głównie samochody osobowe takich marek, jak BMW, KIA i General Motors. Wyraźne zachwianie produkcji zarówno samochodów, jak i sprzętu elektrotechnicznego i elektronicznego w Obwodzie Kaliningradzkim w roku 2009 związane było z niekorzystną dla obwodu polityką celną Rosji (Tab. 7.4).

Tab. 7.4. Produkcja samochodów osobowych, telewizorów i sprzętu gospodarstwa domowego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2011 (w tys. sztuk).

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Samochody osobowe	14,5	16,3	40,1	160,1	107,6	60,3	167,5	222,7
Telewizory	2311,8	3748,5	3529,5	6048,4	5907,7	1850,0	5597,1	6210,7
Pralki automatyczne	4,9	7,2	-	-	26,3	1,1	-	-
Lodówki i zamrażarki	62,6	124,2	127,4	190,5	160,8	12,2	-	-
Kuchenki mikrofalowe	.	.	.	2509,3	2942,4	949,3	1228,2	1347,3
Odkurzacze	468,5	755,8	516,1	589,0	1246,9	221,1	224,2	111,4

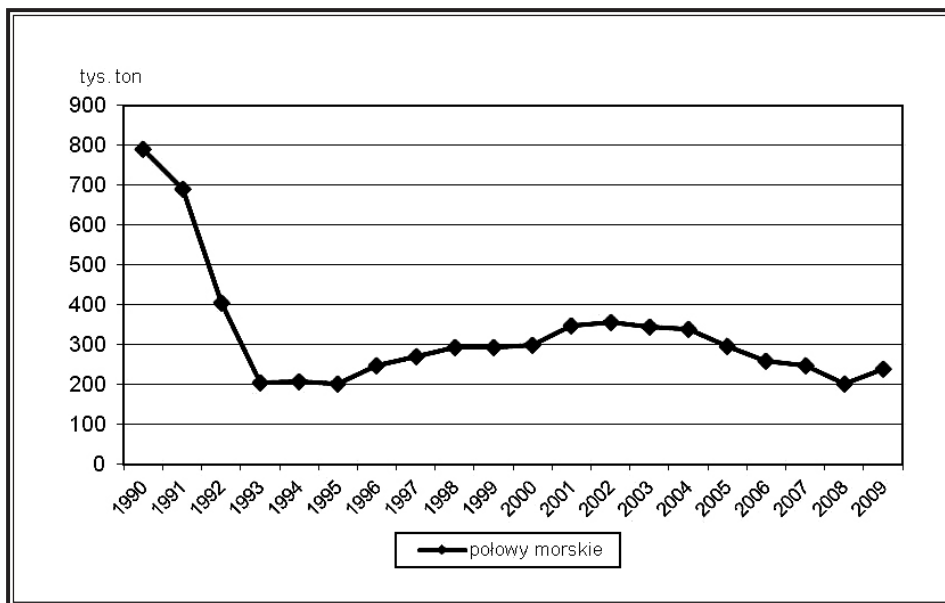
Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2009, s. 175; 2012, s. 93.

Charakterystyczny dla Obwodu Kaliningradzkiego jest zbudowany tu od podstaw kompleks przemysłu rybnego.²⁷⁹ Do roku 1990 skupiał on 25 dużych przedsiębiorstw i organizacji. Tworzyły one jednolity ciąg technologiczny od poszukiwania łowisk, przez połowy i przetwórstwo ryb, ich transport, aż po wyposażenie jednostek połowowych. W skład kompleksu wchodziły przedsiębiorstwa stoczniowe, producenci narzędzi połowowych i sprzętu do przetwórstwa ryb, instytucje naukowe i wyższe uczelnie. Kaliningradzką flotę rybacką stanowiło ponad 300 dużych i średnich jednostek połowowych, przetwórci, statków transportowych i pomocniczych. Wielkość połowów w roku 1985 wynosiła 950 tys. t.

W Kaliningradzie skoncentrowane było 40% potencjału naukowo-technicznego przemysłu rybnego ZSRR. W wyższych i średnich szkołach zawodowych uczyło się ponad 5 tys. studentów i kursantów. Stanowili oni także kadry dla

²⁷⁹ Kompleks przemysłowy to skupisko powiązanych ze sobą przedsiębiorstw, działających na określonym terenie. Dotyczył on efektywnych form lokalizacji zakładów produkcyjnych w warunkach gospodarki centralnie planowanej. Opierał się o zależności pionowe. Pod względem kierunku dostaw, jak i asortymentu zależności te były ustalane ogólnie przez branżowe lub terytorialne organy zarządzania.

przemysłu rybnego w innych regionach kraju. W przemyśle rybnym obwodu zatrudnionych było, w jego najlepszym okresie, około 60 tys. pracowników – 1/6 wszystkich zatrudnionych w gospodarce. Drastyczny spadek połowów nastąpił już w końcu lat 80. XX w. W latach 1990-1995 obniżył się o prawie cztery razy (Ryc. 7.2). Tak dramatyczna zapaść kompleksu przemysłu rybnego związana była m.in. z:

Ryc. 7.2. Połowy floty kaliningradzkiej w latach 1990-2009.

Źródło: opracowanie własne na podst. Rieiony Rossiji, 2010, s. 190.

- przerwaniem przez państwo subsydiownia tej gałęzi gospodarki, co wiązało się z brakiem inwestycji o charakterze odtworzeniowym,
- wycofaniem floty przemysłowej z tradycyjnych łowisk (które znajdowały się na Atlantyku, w południowo-wschodniej części Pacyfiku i południowo-zachodniej części Oceanu Indyjskiego) z powodu wprowadzenia wyłącznych stref ekonomicznych, a także wzrostu cen paliwa i zmniejszenia liczby jednostek połowowych,
- dekapitalizacją dużych jednostek połowowych i przetwórczych oraz ich sprzedażą zagranicznym firmom (głównie na złom) lub rejestracją jednostek pod obcymi banderami w celu wnoszenia niższych opłat,
- niedostateczną liczbą kutrów do połowów przybrzeżnych na Bałtyku,
- niskim poziomem wyposażenia technologicznego i technicznego przetwórstwa ryb,

- brakiem środków na rejsy naukowo-badawcze w celu pozyskiwania nowych łowisk;
- znaczącym spadkiem dostaw złowionych i przetworzonych ryb do Rosji, co związane było z niekonkurencyjnymi taryfami transportowymi i celnymi,
- błędami prywatyzacji kompleksu przemysłu rybnego,
- zbyt powolnym budowaniem infrastruktury rynkowej i finansowej (elektronicznych rynków hurtowych, kompanii leasingowych itp.).

Pomimo tych trudności połowy ryb i innych organizmów morskich w latach 2006-2010 ukształtowały się na poziomie 350-380 tys. t rocznie. Produkcja rybna obwodu stanowiła 14% produkcji towarowej i 1/3 produkcji konserw rybnych Rosji. W roku 2010 wyprodukowano tu prawie 233 mln sztuk konserw rybnych. Kompleks rybny wnosił około 10% dochodów do budżetu obwodu.

Porty obwodu nadal stanowią bazę macierzystą dla około 90 dużych i średnio-tonażowych jednostek połowowych. 21 firm zajmuje się połowami oceanicznymi. Posiadają one łącznie 70 statków rybackich. Połowami na Bałtyku, w tym na obu zalewach zajmuje się pięć organizacji rybackich i szereg niewielkich firm. Łącznie połowy bałtyckie wykonywane są przy pomocy 230 średnich i małych kutrów i łodzi. Siedem dużych fabryk i ponad dwadzieścia małych zakładów produkuje konserwy rybne. Od roku 2003 w Swietłym uruchomiono produkcję mrożonek rybnych i owoców morza. Zaspokaja ona w 2/3 zaopatrzenie Rosji w krewetki.

Przemysł celulozowo-papierniczy na terenie Obwodu Kaliningradzkiego rozwinął się na bazie dawnych niemieckich zakładów, funkcjonujących tu przed II wojną światową. Współcześnie ta gałąź przemysłu składa się z czterech fabryk zlokalizowanych w Kaliningradzie (Cepruss), Niemanie (Niemański Kombinat Celulozowo-Papierniczy), Sowietsku (Sowietski Zakład Celulozowo-Papierniczy) i w Znamiensku (Wellau-Parir). Wielkość produkcji celulozy, kartonu i papieru w latach 2004-2011 ukazuje Tab. 7.5.

Tab. 7.5. Produkcja celulozowo-papiernicza w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2011 (w tys. t).

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Celuloza	222,9	188,7	132,3	89,4	51,8	2,8	-	-
Papier	70,1	68,2	73,2	97,2	60,7	34,7	39,6	57,4
Karton	26,0	24,9	27,5	20,9	22,2	11,9	1,3	0,6

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2009, s. 174; 2012, s. 94.

Surowiec drzewny do produkcji pochodzi z północy europejskiej części Rosji. Ze względu na coraz wyższe koszty transportu tego surowca na dystansie 2000-2500 km opłacalność produkcji spada. Rozważano także możliwość importu

drewna liściastego z bliżej położonej Białorusi. Wymagałoby to jednak zastosowania nowych technologii i dużych inwestycji. Pomimo wielokrotnych prac modernizacyjnych, pozwalających na zwiększanie produkcji, nastąpiło fizyczne i moralne zużycie tych zakładów. Jednocześnie brak środków na budowę oczyszczalni dla Kaliningradu i Sowiecka powoduje, że nieoczyszczone ścieki przemysłowe permanentnie odprowadzane są do wód powierzchniowych.

Dalsze istnienie zakładów tej branży w obwodzie uzależnione jest od źródeł zaopatrzenia w surowiec do produkcji, w szczególności eksportowej. W ostatnich latach po modernizacji wspartej przez kapitał międzynarodowy, kaliningradzki Cepruss wysyła na Zachód ponad 90% swojej produkcji. Wzrost produkcji zależy także od wprowadzenia współczesnych technologii spełniających wszystkie wymogi ochrony środowiska. Pozytywnym przykładem w tym kierunku była modernizacja i zmiana technologii na proekologiczną (bez użycia chloru) i budowa nowoczesnej oczyszczalni ścieków w Niemanie.

Przemysł lekki podnosi się z zapaści, którą przeszedł w końcu lat 90. Niektóre przedsiębiorstwa tej branży skorzystały z ulg SSE i z powierzonych materiałów produkując odzież dla odbiorców z Holandii, Belgii i Wielkiej Brytanii. Niemiecka firma Grammer-Kaliningrad szyje zagłówki do siedzeń samochodów BMW, Audi i Volkswagen.

Dzięki ulgom SSE na wwożone materiały rozwinął się przemysł meblarski. Podczas, gdy w czasach ZSRR w obwodzie istniały tylko dwie fabryki mebli – w Kaliningradzie i Czerniachowsku, to ich liczba współcześnie wzrosła do około stu. Najczęściej są to średnie i małe prywatne firmy meblarskie. Ich lokalizacja związana jest nie tylko z Kaliningradem i Czerniachowskiem, ale także z Sowieckim, Gwardiejskim, Bagrationowskim i innymi miastami. Łącznie zatrudniają one około 10 tys. osób. Produkcja meblarska zapewnia od 3 do 5% produkcji przemysłowej regionu. Na Obwód Kaliningradzki przypada około 6% rosyjskiej produkcji mebli. Znajdowały one odbiorców w ponad pięćdziesięciu regionach Rosji. W ostatnich latach odbiorcami stali się także Holendrzy, Francuzi, Anglicy i Izraelczycy.

Przemysł spożywczy w latach 90., w następstwie gwałtownego spadku popytu i ostrej konkurencji ze strony zagranicznych dostawców zmniejszył produkcję. Jednak skala spadku była nieco mniejsza, niż w pozostałych branżach. Brak ochrony rynku regionalnego szczególnie wpłynął na zmniejszenie produkcji mięsa, wyrobów mleczarskich i cukierniczych. Nierównomierne tendencje wzrostowe odnotowano dopiero w pierwszej dekadzie XXI w. Do czasu wprowadzenia w obwodzie ustawy o SSE istniało tu zaledwie siedem zakładów przetwórstwa mięsnego. Przy udziale kapitału zagranicznego ich liczba wzrosła do 150. Wszystkie one produkują praktycznie z surowców importowanych. Rozwój własnej bazy surowcowej, jak na razie, jest hamowany wysokim poziomem kosztów i co za tym idzie wyższą, w porównaniu z importowanymi, ceną surowców u lokalnych producentów rolnych. Poza tym produkcja mięsa w Obwodzie Kaliningradzkim jest mniej-

sza niż moce produkcyjne przedsiębiorstw tej branży. Większa część produkcji eksportowana jest do wielu regionów Rosji, w tym do sieci supermarketów moskiewskich. Najważniejsze zakłady tej branży zlokalizowane są w Kaliningradzie, Czerniachowsku i Sowietsku. Największe przedsiębiorstwa przemysłu mleczarskiego są także usytuowane w Kaliningradzie i Sowietsku.

Obwód Kaliningradzki jest potentatem w produkcji win i alkoholi. Ponad połowa wytworzonej produkcji przemysłu winno-spirytusowego wysyłana jest na eksport. Jedną z lokalnych spółek zajmuje trzecie miejsce w Rosji pod względem produkcji wódki i wyrobów spirytusowych. Kaliningradzka spółka ITAR znalazła się na liście rosyjskich przedsiębiorstw, które otrzymały prawo do produkcji wódek z tradycyjnymi markami handlowymi „Stolicznaja”, „Russkaja”, „Moskowskaja”. Jest to także jedyna firma tej branży w obwodzie, która sama na własne potrzeby produkuje spożywczy spirytus etylowy (Tab. 7.6). Na rosyjskim rynku dobrze znane są także produkty pięciu kaliningradzkich browarów.

Tab. 7.6. Produkcja napojów alkoholowych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2010 (w tys. dkl).

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Spirytus	172,6	33,9	82,6	97,4	70,9	174,8
Wódka i likiery	3683	3088	2932,5	2009,6	2122,3	1275,2
Koniak	89,3	259,9	504,9	674,8	961,0	1571,9
Wina gronowe	182,5	195,7	192,5	59,6	17,9	5,3
Wina owocowe	139,6	203,3	223,1	47,1	2,4	86,5
Szampany i wina musujące	2,3	13,3	18,9	22,1	22,5	25,3
Piwo	9031	7104,8	7040,9	6801,0	5304,0	2357,1

Źródło: Promyszlennost' Kaliningradskoj oblasti, 2011, s. 23-24.

Łączna liczba wszystkich przedsiębiorstw branży spożywczej w latach 2005-2010 wzrosła z 447 do 596. Do wzrostu produkcji przyczyniają się głównie małe firmy i indywidualne prywatne przedsiębiorstwa.

Największym ośrodkiem przemysłowym obwodu jest miasto Kaliningrad, w którym koncentruje się 60% potencjału przemysłowego i wytwarza ponad 80% produkcji regionu (Ryc. 7.3). W Kaliningradzie zlokalizowano przedsiębiorstwa przemysłu maszynowego celulozowo-papierniczego, meblowego, spożywczego i lekkiego. Produkuje się tu statki i okręty, wagony, dźwigi, sprzęt oświetleniowy, sprzęt i urządzenia wysokich technologii.

Ryc. 7.3. Główne ośrodki przemysłowe Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. G. Fedorow, A. Klemeszew, (red.), 2007, s. 15.

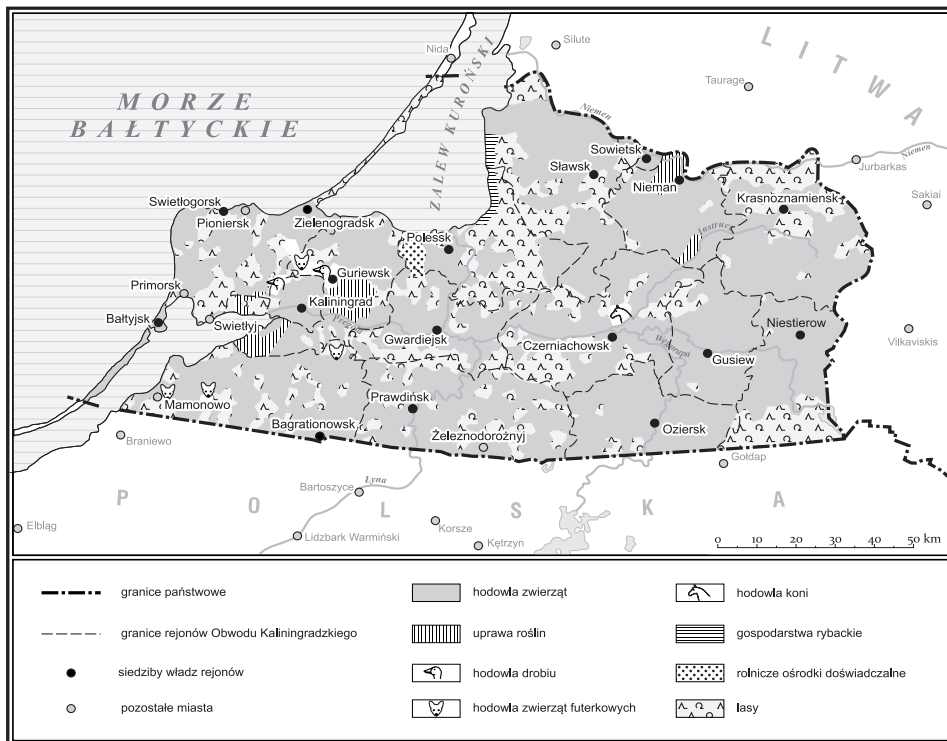
Dwa mniejsze centra rozmieszczone są na północy (Sowietsk–Nieman) i we wschodniej części obwodu (Czerniachowsk–Gusiew). Do nich ciążą niewielkie ośrodki przemysłowe – Sławsk, Krasnoznamensk, Niesterow, Oziersk i Żeleznodorożnyj.

Ośrodek sowietycko-niemański specjalizuje się w przemyśle celulozowo-papierniczym. W mniejszym stopniu rozwinął się tu przemysł lekki, spożywczy i maszynowy. W Sowietsku działa także szereg rosyjsko-litewskich przedsiębiorstw produkujących towary powszechnego użytku. W ośrodku czerniachowsko-gusiewskim dominuje przemysł maszynowy, elektroniczny, obróbka drewna, przemysł lekki i spożywczy.

Nową formą organizacji przemysłu są klastry przemysłowe. Jednym z pierwszych w Obwodzie Kaliningradzkim jest klastr meblowy skupiający 70 firm produkcyjnych i 50 handlowych. Do tego dochodzi około 300 przedsiębiorców indywidualnych. Przedsiębiorstwa przemysłu rybnego, pomimo znacznie mniejszej roli, jaką odgrywają współcześnie wykazują tendencje do przekształcenia się w klastry.

7.2. Rolnictwo

Obwód Kaliningradzki posiada warunki naturalne sprzyjające rozwojowi rolnictwa.

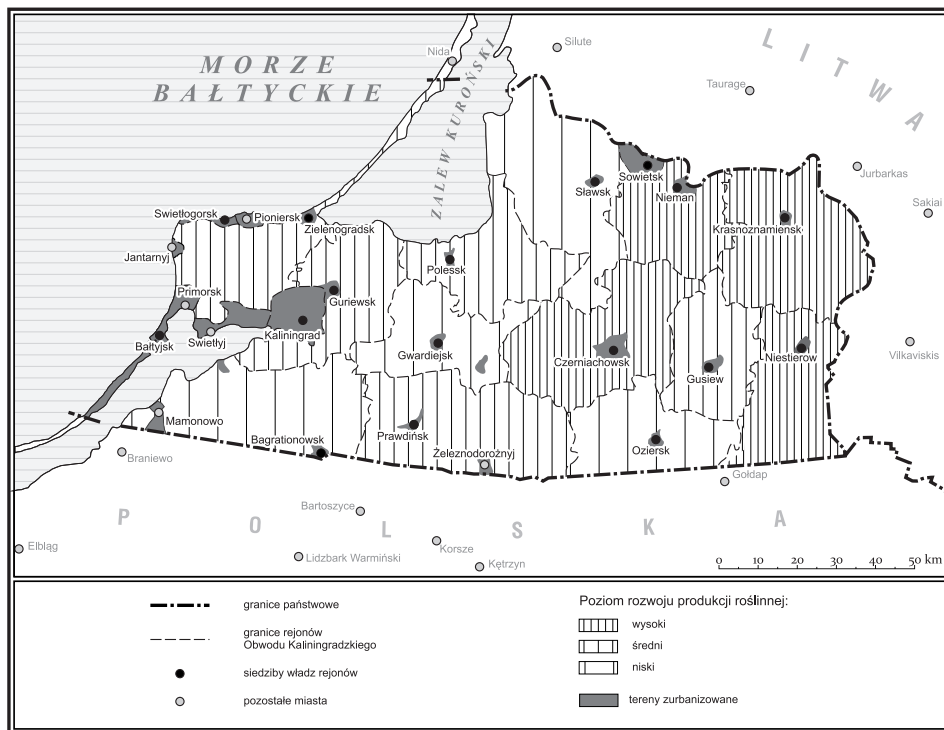
Ryc. 7.4. Użytkowanie rolnicze Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. Geograficzeskij Atlas Kaliningradskoj oblasti, 2002, s. 200.

Długi okres wegetacji z łagodną zimą sprzyja uprawie zbóż, roślin pastewnych i warzyw. Równinny i nizinny teren, w niektórych miejscach podmokły, wymaga sprawnej melioracji, a ubogie w próchnicę i substancje mineralne gleby – nawożenia.

Funkcjonowanie sprawnego systemu melioracyjnego wiąże się z dużymi bieżącymi nakładami na jego utrzymanie i modernizację. To z kolei, zdaniem specjalistów rosyjskich, podnosi kapitałochłonność produkcji rolnej. Gęsta sieć dróg i duża liczba małych miast daje dobre możliwości obsługi obszarów wiejskich.

Obszary upraw roślinnych, a także hodowli zwierząt są dosyć równomiernie zlokalizowane na całym terytorium obwodu (Ryc. 7.4). Jedynie gospodarstwa rybackie usytuowały się w pobliżu Zalewu Kurońskiego, a fermy zwierząt futerkowych w północno-zachodniej części regionu, w pobliżu zakładów przetwórstwa rybnego.

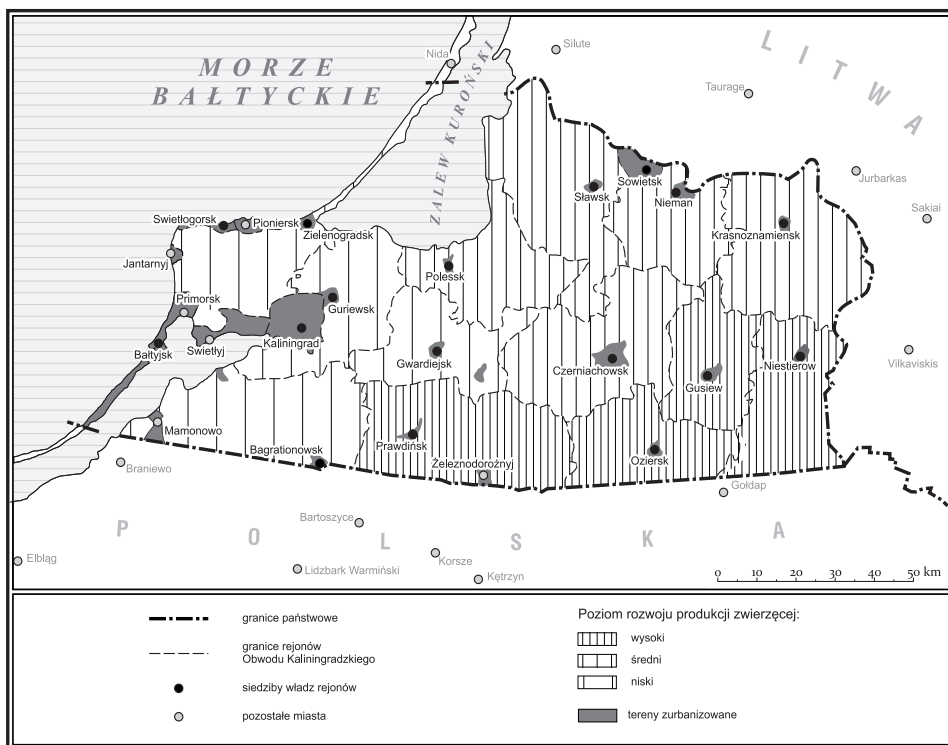
Ryc. 7.5. Zróżnicowanie produkcji roślinnej w Obwodzie Kaliningradzkim.

Źródło: opracowanie własne na podst. W. Dedkow, G. Fedorow, 2006, s. 70.

Hodowla drobiu rozmieszczona została w niedalekiej odległości od Kaliningradu, głównego skupiska ludności i zarazem największego rynku zbytu obwodu.

Główne tereny o najwyższym w obwodzie poziomie produkcji roślinnej, na którą składa się uprawa zbóż, ziemniaków, roślin paszowych, przemysłowych (rzepak) i warzyw to wschodnia część regionu, szczególnie rejon niemanski, krasnoznamieński, czerniachowski i niestierowski (Ryc. 7.5). Najsłabsze pod względem produkcji roślinnej są rejony Sławska, Gusiewa, Ozierska, Gwardiejska i Mamonowa.

Duże zróżnicowanie wykazuje także produkcja zwierzęca. Najbardziej rozwinięta jest w południowej części obwodu. Dotyczy to rejonu Prawdińska, Ozierska, Gusiewa i Niestierowa. Zachodnia część jest pod tym względem najslabsza. Szczególnie dotyczy to rejonu zielonogradzkiego, guriewskiego, bagrationowskiego, a także gwardiejskiego (Ryc. 7.6).

Ryc. 7.6. Zróżnicowanie produkcji zwierzęcej w Obwodzie Kaliningradzkim.

Źródło: opracowanie własne na podst. W. Dedkow, G. Fedorow, 2006, s. 73.

Powierzchnia upraw w Obwodzie Kaliningradzkim od roku 1950 do 1990 zwiększyła się z 246 tys. ha do 416 tys. ha. Od początku lat 90. ulega jednak istotnemu zmniejszaniu. W latach 1990-2010 spadła o 298 tys. ha. Największy regres dotyczy zbóż i upraw paszowych. W tym samym okresie areał roślin zbożowych

obniżył się o prawie 120 tys. ha, a upraw paszowych o 168 tys. ha. Do roku 2007 z 5 tys. ha do 42 tys. ha zwiększył się obszar produkcji rzepaku, następnie do 2010 r. spadł do niecałych 30 tys. ha (Tab. 7.7).

Nieduży (zaledwie o 5 tys. ha) spadek areału w latach 1990-2010 dotknął upraw ziemniaków. Nieznaczny wzrost powierzchni zasiewów odnotowano jedynie w uprawach warzyw.

Tab. 7.7. Powierzchnia upraw w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1990-2010 (w tys. ha).

Lata	Powierzchnia upraw					
	razem	zboża	uprawy techniczne (rzepak)	ziemniaki	warzywa	uprawy paszowe
1990	416,3	183,6	5,0	14,1	2,3	211,3
2000	257,9	112,0	8,0	12,0	3,4	122,6
2005	217,9	104,0	32,2	10,5	.	71,6
2006	195,0	87,9	30,9	8,4	2,2	65,6
2007	182,2	72,5	42,2	8,1	2,0	57,3
2008	158,3	65,9	27,4	7,7	2,1	55,2
2009	165,2	72,9	32,6	8,4	2,6	48,7
2010	148,1	63,9	29,7	8,8	2,7	43,0

Źródło: opracowanie własne na podst. Sielskoje choziajstwo Kaliningradskoj oblasti, 2010, s. 34; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2010, s. 110; 2011, s. 170.

Wielkie zubożenie nastąpiło w technicznym wyposażeniu rolnictwa. Liczba ciągników rolniczych z 9,8 tys. sztuk w roku 1990 zmniejszyła się do 3,3 tys. w roku 2001 i poniżej 1,4 tys. w roku 2010. Kombajnów zbożowych było w 2001 r. ponad 1,5 tys. i zaledwie 710 szt. w roku 2010. W tym samym roku organizacje rolnicze posiadały łącznie zaledwie 232 kombajny zbożowe, 56 kombajnów buraczanych i 15 kombajnów do zbioru ziemniaków. Spadek dotyczył także innych maszyn niezbędnych do prowadzenia upraw rolnych, takich jak pługi, siewniki, kultywatory, kosiarki itp. Zużycie nawozów mineralnych i organicznych po dużym obniżeniu w latach 80. XX w., od roku 2000 wykazuje tendencje wzrostowe. W latach 2000-2009 wielkość nawozów organicznych na hektar wzrosła z 0,9 do 2,4 t/ha, a nawozów mineralnych w przeliczeniu na czysty składnik zwiększyło się z 42,4 do prawie 130 kg/ha.

W latach 90. w całej infrastrukturze rolniczo-przemysłowej destrukcji uległy wszystkie powiązania produkcyjne (ochrona roślin, wyposażenie techniczne rolnictwa, prace melioracyjne i in.). Ogromne koszty ponosiły gałęzie hodowli o charakterze produkcji przemysłowej – hodowla zwierząt futerkowych i drobiu, w czę-

ści także hodowla świń. Ponieważ hodowcy sami nie produkowali pasz, zwierzęta karmione były paszą importowaną. Prowadziło to do wzrostu kosztów produkcji. Rozwinięty w obwodzie przemysł rybny dostarczał do karmienia zwierząt futerkowych odpady i resztki z przetwórstwa rybnego. Jednak zapóźnienie technologiczne i brak inwestycji uniemożliwiały rozwinięcie tej formy gospodarki. Gwałtowny spadek produkcji rolnej związany był ze spadkiem produktywności, jak i zmniejszeniem pogłowia bydła oraz powierzchni upraw.

Zmiana form własności i zarządzania spowodowała, że miejscowi producenci rolni znaleźli się w trudnej sytuacji. Odseparowanie obwodu od pozostałego obszaru Rosji utrudniało wywóz produkcji rolnej i dostawy do Kaliningradu nawozów sztucznych, pasz i paliw. Drastyczna redukcja finansowania prac melioracyjnych negatywnie odbiła się na jakości wcześniej zmeliorowanych użytków rolnych. Również bezcłowy wwóz żywności w ramach funkcjonującej w obwodzie od 1992 r. SSE, zrujnował miejscowych producentów rolnych, którzy ze swoimi produktami na regionalnym rynku praktycznie pozbawieni zostali szans na konkurowanie z tańszymi importowanymi towarami żywnościowymi.

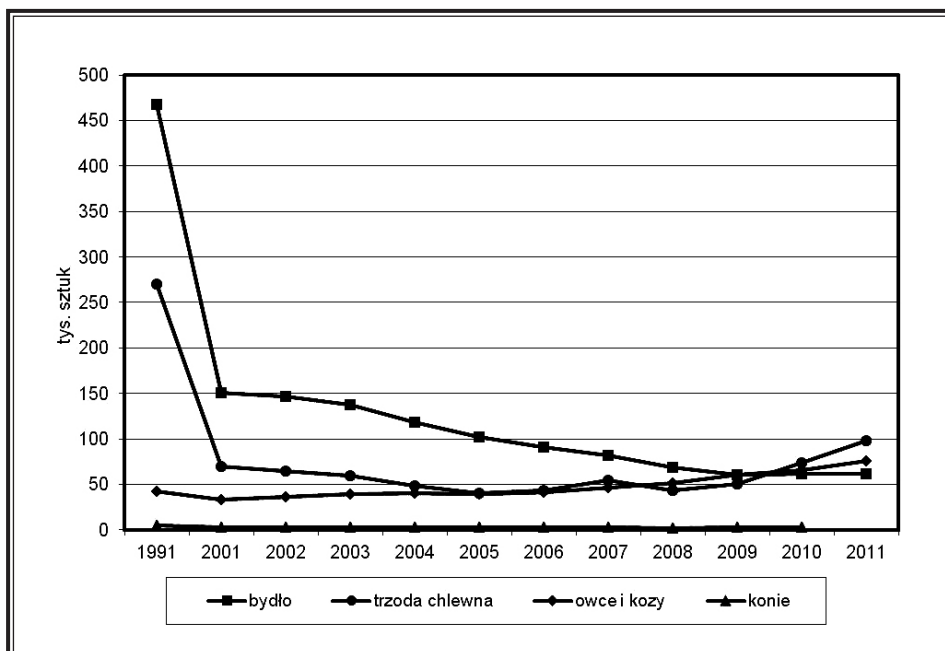
Tab. 7.8. Produkcja rolna w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1990-2010 (w tys. t).

Lata	Produkcja					
	mleko	mięso	jajka (w mln szt.)	zboża	ziemniaki	warzywa
1990	546,1	67,4	333,6	489,2	204,2	57,0
1995	296,1	32,8	264,9	228,4	124,9	60,7
1997	233,6	28,9	236,3	232,3	160,3	74,1
1998	238,5	32,0	230,7	173,5	167,1	60,0
1999	224,4	27,4	215,3	152,2	144,5	62,6
2000	218,7	23,2	201,0	194,6	224,3	79,1
2001	223,8	28,7	208,7	165,2	117,5	72,2
2002	203,7	28,8	235,9	139,8	166,6	70,3
2003	188,5	28,3	206,3	220,0	153,6	92,1
2004	190,5	29,0	185,8	287,4	133,9	81,5
2005	175,6	27,4	257,0	245,7	123,3	82,4
2006	165,9	27,9	179,9	142,6	130,2	51,4
2007	149,8	27,8	188,9	154,9	101,3	48,3
2008	134,5	27,5	134,9	227,4	120,0	51,5
2009	143,3	30,5	135,7	266,0	135,3	61,6
2010	146,2	36,2	115,5	186,3	150,2	72,8

Źródło: opracowanie własne na podst. V. Korneevets, G. Fedorov, 2005, s. 9; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 141; 2006, s. 74-75; 2008, s. 76; 2012, s. 102.

Brak opłacalności odzwierciedlił się także w powierzchni upraw. Od roku 1990 areal ten zmniejszył się z 416 tys. ha do 148 tys. ha w 2010 r. Tak duże zmniejszenie powierzchni upraw jest wyraźnie widoczne w terenie. Dotychczasowe obszary rolnicze, obecnie zarośnięte w sposób naturalny trawą z dodatkiem drzew i krzewów, obejmowały w roku 2011 aż 58% użytków rolnych, z tego 43% gruntów ornych obwodu.²⁸⁰

Zmniejszenie liczebności bydła związane było z niską opłacalnością produkcji zwierzęcej (Ryc. 7.7). Spadła mleczność krów i produkcja mięsa wołowego (Tab. 7.8).

Ryc. 7.7. Pogłowie zwierząt hodowlanych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1991-2011.

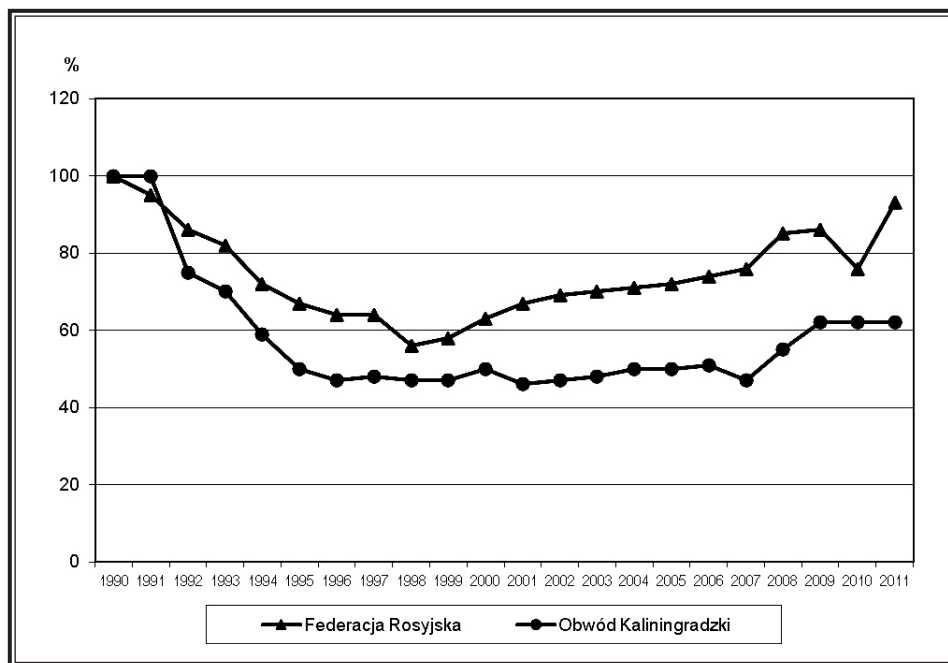
Źródło: opracowanie własne na podst. Sielskoje choziajstwo Kaliningradskoj oblasti, 2010, s. 55; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2011, s. 172.

W następstwie katastrofalnej sytuacji i niskich wyników branży rolnej oraz konkurencji w postaci importu gotowej żywności, prawie samowystarczalny żywnościowo obwód utracił charakter regionu rolniczego. Pomimo warunków klimatycznych i glebowych sprzyjających hodowli zwierząt, uprawom zbóż oraz sadownictwu i warzywnictwu, rolnictwo obwodu znalazło się w stanie krytycznym.

²⁸⁰ Vide: Wprowadzenie, Istota problemu.

Polityka rolna (a raczej jej brak) doprowadziła do upadku produkcji rolnej i niespotykanego wcześniej zubożenia rolników.

Ogólna produkcja rolna w Obwodzie Kaliningradzkim w roku 2010 wyniosła zaledwie 0,7% łącznej produkcji Federacji Rosyjskiej, w tym produkcji roślinnej 0,9% i zwierzęcej 0,5%. Dynamikę produkcji rolnej obrazuje Ryc. 7.8. Pomimo, że kryzys w sektorze rolnym obwodu nie został przełamany, w końcu pierwszej dekady XXI w. udało się powstrzymać w regionie spadek pogłowia bydła i trzody chlewnej. W latach 1991-2010 liczba owiec i kóz wzrosła z 42 tys. do 66 tys. szt. Kredyty pozwoliły na odbudowę i modernizację niektórych starych oraz budowę nowych gospodarstw hodowlanych. W roku 2009 sprowadzono z Niemiec i Holandii do celów reprodukcyjnych 2 tys. jałówek oraz kilkadziesiąt sztuk bydła rasy holsztyńsko-fryzyjskiej. Kolejne zakupy dotyczyły 5 tys. mlecznych krów tej samej rasy.

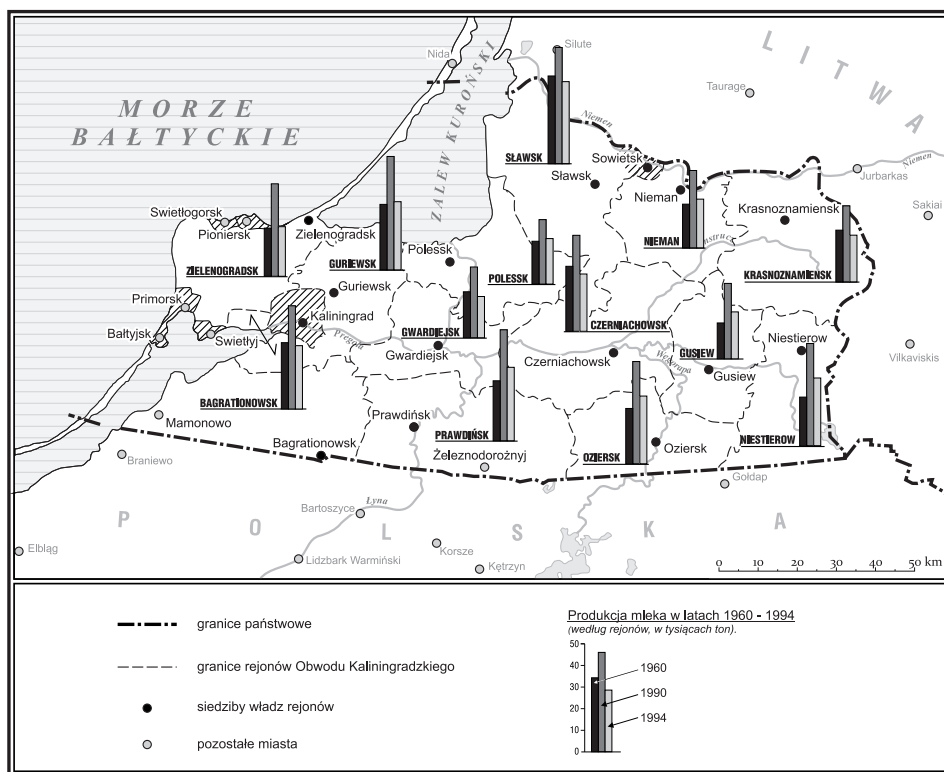
Ryc. 7.8. Dynamika produkcji rolnej w Obwodzie Kaliningradzkim i Federacji Rosyjskiej w latach 1990-2011.

Źródło: opracowanie własne na podst. Atlas Mira, Kaliningradzka obłast, 2011, s. 54 (uzupełnione).

Wraz ze wzrostem bezrobocia w obwodzie, zmniejszył się deficyt rąk do pracy na terenach wiejskich. Ze względu na niskie ceny skupu mleka od rolników powstał natomiast problem opłacalności jego produkcji. Pomimo trudności hodowcy indywidualni zaczęli w swoich przydomowych gospodarstwach hodować więcej

zwierząt. Ich udział w chowie wynosił 47%, krów – 55% oraz owiec i kóz – 80%.

Pogłowie bydła w całym obwodzie w roku 2010 wynosiło 61,4 tys. szt., w tym 31,7 tys. krów oraz 73,6 tys. sztuk trzody chlewnej. W ostatnim przypadku nastąpił wzrost o ponad 30 tys. sztuk w stosunku do roku 2008. Produkcja mleka w latach 2008-2010 wzrosła o 8%, a mięsa aż o 24%. Jednak w niektórych gospodarstwach organizacji rolniczych z rejonu gusiewskiego, ozierskiego, guriewskiego i gwardiejskiego, kiedy nie były one w stanie spłacać zaciągniętych kredytów, dochodziło do masowego uboju bydła. Zróżnicowanie produkcji mleka w wybranych latach obrazuje Ryc. 7.9.

Ryc. 7.9. Produkcja mleka w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1960, 1990, 1994.

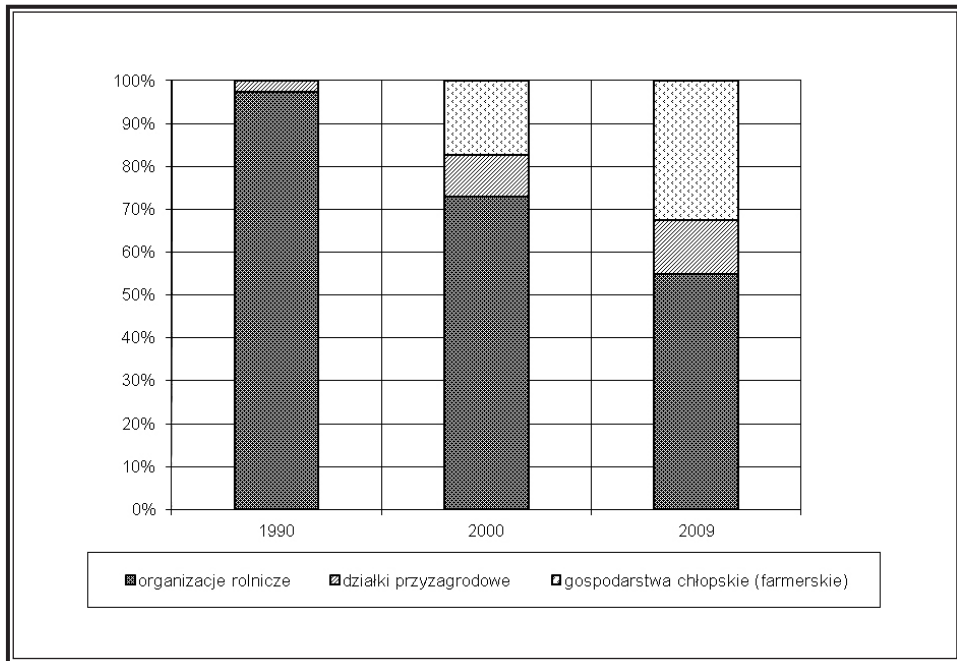
Źródło: opracowanie własne na podst. W. Kornejew, E. Knappe, 1996, s. 27.

W latach 2000-2009 odnotowano wzrost produkcji rzepaku z niecałych 14 tys. t do ponad 104 tys. t. Wzrasta także produkcja warzyw i poszerza się jej asortyment. W roku 2009 wyjątkowy urodzaj dotyczył zbóż i roślin motylkowych. Zebrano wtedy 257 tys. t zbóż, w tym ponad 220 tys. t pszenicy.

Od 2005 r. do 2010 r. wzrosły także zbiory ziemniaków o 27 tys t, osiągając wielkość 150 tys. t. Niewielka liczba kombajnów ziemniaczanych i brak rąk do pracy przy zbiorach powodowały, że corocznie nawet 25% upraw ziemniaków pozostawało w ziemi. Brak przechowalni oraz duży import tych płodów rolnych z Białorusi sprawiał, że rolnicy ponosili ryzyko niestabilnych cen i braku możliwości zbywania nadwyżek na rynku.

Zmiany form własności doprowadziły do tego, że produkcją rolną w Obwodzie Kaliningradzkim zajmują się współcześnie trzy grupy producentów: organizacje rolnicze, gospodarstwa chłopskie (farmerskie) i gospodarstwa indywidualne (działki przyzagrodowe) (Ryc. 7.10).

Organizacje rolnicze to różnego rodzaju spółki powstałe w procesie prywatyzacji poprzez nieodpłatne przekazanie gruntów i majątków dawnych kołchozów i sowchozów.

Ryc. 7.10. Struktura użytków rolnych według kategorii użytkowników gruntów w latach 1990, 2000 i 2009.

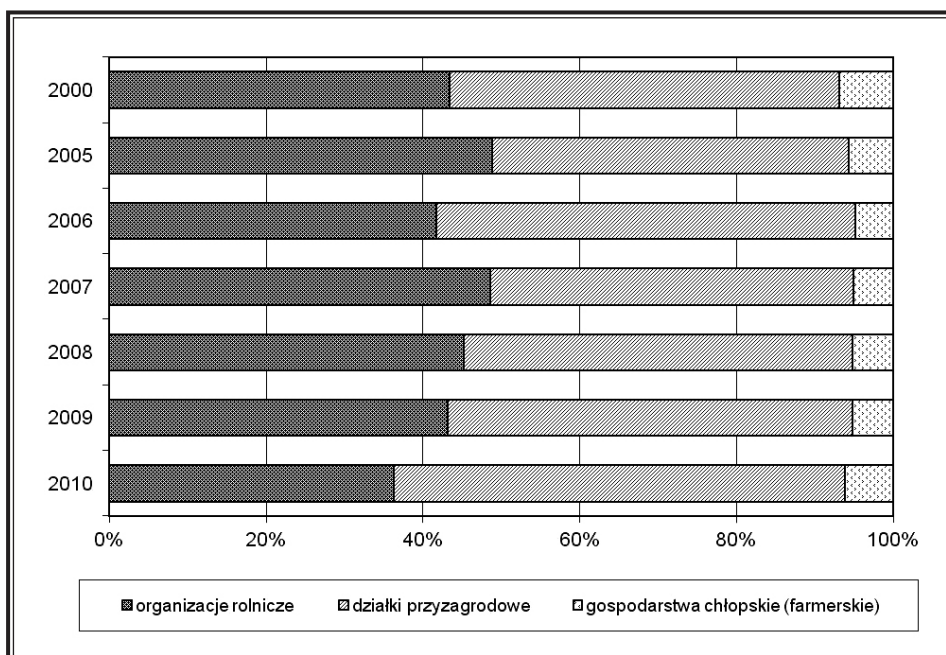
Źródło: opracowanie własne na podst. Sielskoje choziajstwo Kaliningradskoj oblasti, 2010, s. 19.

Na terenie obwodu działało początkowo 231 organizacji rolniczych. Później ich liczba uległa zmniejszeniu. Uruchomienie w ostatnim czasie sześciu nowoczesnych zespołów hodowli trzody chlewnej wpłynęło na zwiększenie produkcji mięsa wieprzowego. Jednocześnie wzrost ten jest hamowany przez rosnące ceny zbóż

paszowych. Dotyczy to także ferm drobiu. Sześć innych organizacji specjalizuje się w hodowli zwierząt futerkowych, głównie nerek. Ich produkcja wzrasta.

Wydzielenie z części organizacji rolniczych gospodarstw farmerskich, razem z użytkami rolnymi, stadem bydła i maszynami rolniczymi zmniejszyło możliwości produkcyjne tych pierwszych. W rezultacie w organizacjach rolniczych spadła wielkość produkcji i pogłowie bydła. Mimo to pozostają one nadal głównymi producentami większości produktów rolnych (Ryc. 7.11).

Pierwsze gospodarstwa chłopskie (farmerskie) powstały w obwodzie w końcu lat 80. XX w. Ich liczba przekraczała nawet 5,6 tys. Średnia powierzchnia gospodarstwa wynosiła 19 ha. Najbardziej powszechne były gospodarstwa o powierzchni od 6 do 10 ha. Było ich 50%. Około 13% farmerów posiadało działki o powierzchni 5 ha i mniejsze.

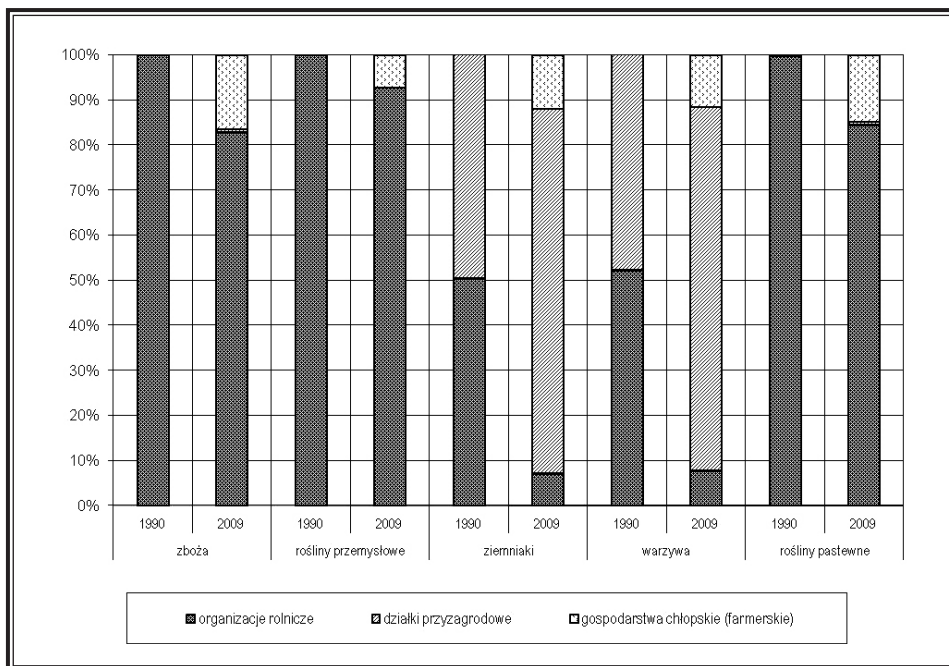
Ryc. 7.11. Wartość produkcji rolnej według form własności gospodarstw w latach 2000, 2005-2010 (w %).

Źródło: opracowanie własne na podst. Sielskoje choziajstwo Kaliningradskoj oblasti, 2010, s. 14.

Brak m.in. odpowiednich narzędzi rolniczych i maszyn, nawozów sztucznych i środków ochrony roślin oraz odpowiedniej polityki kredytowej spowodował upadek większości gospodarstw chłopskich. Nie mogąc poradzić sobie z obciążeniami, wielu farmerów opuściło swoje gospodarstwa. Wśród tych, którzy pozostali na jednego rolnika przypada jedna krowa i 1,5 świnia.

Gospodarstwa indywidualne (działki przyzagrodowe), pomimo że większość prac wykonywana jest tu ręcznie, pełnią jednak dużą rolę w zaopatrzeniu ludności. Gospodarstwa te były czynnikiem stabilizującym w okresach kryzysów w produkcji żywności. Obecnie nieznacznie zwiększają one powierzchnię uprawianych gruntów, rozwijają produkcję warzyw, a część z nich staje się producentami żywności.

Z ogólnej powierzchni użytków rolnych, wynoszącej w 2009 r. 634 tys. ha, 349 tys. ha należało do organizacji rolniczych, 78 tys. ha były to grunty należące do gospodarstw chłopskich (farmerskich), a 206 tys. ha jako działki przyzagrodowe znajdowało się w prywatnych rękach obywateli. Produkcją rolniczą w Obwodzie Kaliningradzkim w końcu pierwszej dekady XXI w. zajmowało się 130 dużych

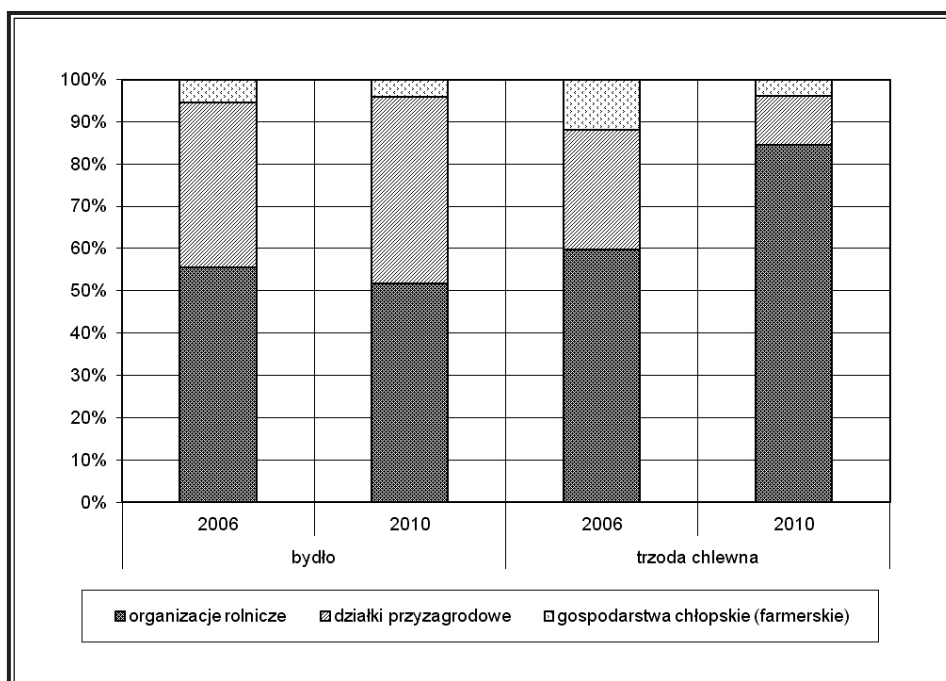

Ryc. 7.12. Struktura powierzchni upraw w Obwodzie Kaliningradzkim według rodzajów gospodarstw rolnych w roku 1990 i 2009.

Źródło: opracowanie własne na podst. Sielskoje choziajstwo Kaliningradzkiej oblasti, 2010, s. 31.

organizacji rolnych, około 400 gospodarstw chłopskich i 74 tys. gospodarstw pomocniczych (działki przyzagrodowe). Jednak zaledwie 400 farmerów prowadziło rolną produkcję towarową. W rękach farmerów znajdowało się 12,4% użytków rolnych, ale wytwarzali oni tylko 5,1% łącznej produkcji rolnej; 43,2% produkcji dostarczały organizacje rolnicze, a prawie 52% – działki przyzagrodowe (gospodarstwa pomocnicze).

Uprawy zbożowe, paszowe i techniczne prowadzą przede wszystkim organizacje rolnicze. Ziemniaki i warzywa uprawiane są przez farmerów i gospodarstwa indywidualne. Farmerzy mają bardzo mały udział w hodowli zwierząt. Mięso (wołowina, wieprzowina), a także jaja produkowane są raczej przez organizacje, niż przez indywidualnych rolników, mleko zaś odwrotnie – przez gospodarstwa indywidualne (Ryc. 7.12 i 7.13).

Ryc. 7.13. Pogłowie zwierząt hodowlanych w Obwodzie Kaliningradzkim według rodzajów gospodarstw rolnych w latach 2006 i 2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. Sielskoje choziajstwo Kaliningradskoj oblasti, 2010, s. 56; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2011, s. 172.

W następstwie prywatyzacji w latach 90. XX w., polegającej na przydzielaniu działek pracownikom kołchozów i sowchozów, podzielono 570 tys. ha gruntów ornych. Trzeba było je zagospodarować w ciągu trzech lat. Nie wszyscy się z tego wywiązali. Część terenów została przekształcona w gospodarstwa pomocnicze (działki przyzagrodowe), inne zostały przez nowych właścicieli wydzierżawione lub sprzedane. Jednak znaczna ich część nie zagospodarowana w terminie, bezużytecznie wykorzystywana była przez organizacje rolnicze. Jej właściciele otrzymywali dywidendę w postaci zboża, ziemniaków i innych produktów rolnych. Wraz z upływem czasu liczące ponad 200 tys. ha użytki rolne z powodu braku

opłacalności przestały być użytkowane. Grunty te od udziałowców skupowała przez lata grupa osób. Stała się ona posiadaczem ogromnego areалу, którego nie użytkuje, liczy natomiast na odsprzedaż z dużym zyskiem. W jej rękach znajduje się 15% powierzchni gruntów rolnych obwodu.

W roku 2009 władze Obwodu Kaliningradzkiego uruchomiły procedury dotyczące odzyskania praw własności do gruntów rolnych pozbawionych „gospodarka” i wystawienia ich na przetarg. Jednak skomplikowane mechanizmy prawne pozwalają wątpić w ich skuteczność. Problemem kluczowym pozostaje nadal przywrócenie użytkowania zaniedbanych użytków rolnych.

Pomimo tego, że poszczególni producenci rolni przystosowali się do zmieniających warunków i przekształceń rynkowych, generalnie sytuacja w rolnictwie nie poprawia się. Stało się ono jednym z najsłabszych ogniw regionalnej gospodarki i wymaga opracowania nowej, aktywnej polityki rolnej ukierunkowanej na wolny rynek, wspierania efektywnych właścicieli, zastosowania nowych technologii, uwzględniających podstawowe zasady rozwoju trwałego i zrównoważonego.²⁸¹

Rozwój kompleksu agrarnego w dużym stopniu może wpłynąć na rozwiązanie palących problemów socjalnych ludności mieszkającej na wsi, a także w małych i średnich miastach Obwodu Kaliningradzkiego.

7.3. Budownictwo

Obwód Kaliningradzki dysponuje wystarczającymi zasobami naturalnymi pozwalającymi na rozwój budownictwa. Są to piaski i żwiry oraz glina nadająca się do produkcji cegły, ceramiki budowlanej, dachówek, rur drenarskich itp.

Do lat 90. XX w. przemysł ten był w obwodzie słabo rozwinięty. Większość materiałów budowlanych sprowadzano z Litewskiej SRR. Po rozpadzie ZSRR branża ta niemal wstrzymała działalność. W latach 1991-1998 produkcja cegły spadła dziewięciokrotnie, a konstrukcji żelbetowych aż siedemnastokrotnie. Materiały budowlane przywożono do obwodu z zagranicy. W roku 1999 ożywienie w budownictwie mieszkaniowym wpłynęło na wzrost produkcji materiałów budowlanych. Produkcja elementów żelbetowych w roku 2003 wynosiła zaledwie 5% poziomu z roku 1990, a cegły 27%.

Centrum produkcji materiałów budowlanych jest Kaliningrad, tam też funkcjonują największe przedsiębiorstwa tej branży „Kaliningradskij karjer” oraz „Domostroitelnyj kombinat”. Inne ważne ośrodki produkcji to Guriewsk, Prawdińsk i Swietłyj. Nowe centra utworzono w Czerniachowsku i Gusiewie. Wiele materia-

²⁸¹ Inni specjaliści stosują tu pojęcie rozwój sustensywny (sustainable development). Według definicji Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ „jest to taki rozwój, który zapewniając zaspokojenie terażniejszych potrzeb nie zaprzepaszcza szans przyszłych pokoleń na właściwe zaspokojenie ich potrzeb”.

łów budowlanych, takich jak cement, materiały wykończeniowe, armatura sanitarna, glazura, wykładziny, artykuły metalowe importowane są spoza obwodu. W programie rozwoju tej branży przewiduje się taki rozwój zaplecza, który pozwoli w 75-80% zaspokoić regionalne zapotrzebowanie na materiały budowlane. Zakłada się także wprowadzanie nowych, zaawansowanych technologii, zwiększenie asortymentu materiałów, w tym także ekologicznych.

Od ostatniej dekady XX w. liczba i struktura własności przedsiębiorstw budowlanych mocno się zmieniła. W 1990 r. w obwodzie było 170 państwowych firm budowlanych. W roku 2000, spośród 797 przedsiębiorstw 22 należały do państwa, 7 było własnością municypalną, a 633 to firmy prywatne (Tab. 7.9). W roku 2010 zostały zaledwie 4 przedsiębiorstwa państwowe i 2 municypalne. Działało także 3235 firm prywatnych. Te ostatnie to małe przedsiębiorstwa prowadzące prace budowlane, głównie w zakresie budownictwa mieszkaniowego.

Tab. 7.9. Budownictwo w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2011.

Lata	Liczba firm budowlanych	Budynki mieszkalne oddane do użytku		Budynki niemieszkalne oddane do użytku	
		liczba	pow. w tys. m ²	liczba	pow. w tys. m ²
2000	797	313	206,3	21	28,3
2001	756	323	201,6	29	28,6
2002	686	364	234,4	39	36,9
2003	730	489	286,4	61	65,1
2004	782	427	294,0	72	100,4
2005	1193	438	324,3	115	167,8
2006	1291	523	597,6	50	99,0
2007	3287	1297	856,4	55	155,3
2008	3288	1255	940,3	125	124,3
2009	3199	1004	729,4	59	113,3
2010	3286	589	631,4	131	122,4
2011	.	714	699,2	55	94,5

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja obłast' w cifrach, 2005; s. 154, 2009, s. 196, 198; 2012, s. 110.

W budownictwie mieszkaniowym, po okresie krótkotrwałego wzrostu w połowie lat 90., do roku 1999 miała miejsce recesja. Jednak od początku pierwszej

dekady XXI w. aż do roku 2008 widoczny był dynamiczny rozwój tej branży. Liczba oddanych do użytku budynków wzrosła w tym czasie z 313 do 1255, a powierzchnia budynków zwiększyła się z 206 tys. do 940 tys. m². Podobna sytuacja dotyczyła nowych obiektów niemieszkalnych (Tab. 7.9). W grupie tej zbudowano, głównie w Kaliningradzie, nowoczesne biurowce oraz centra handlowe. W centrum regionu oraz na wybrzeżu, w szczególności w Swietłogorsku i Zielenogradsku, powstały nowe hotele o wysokim standardzie.

Do 2008 r. tempo budownictwa mieszkaniowego w obwodzie było znacznie szybsze niż w całej Rosji. Lokalny przemysł materiałów budowlanych mógł rocznie dostarczać 130 mln szt. cegieł (łącznie z cegłą silikatową) oraz 100 tys. m³ bloczków gazobetonowych.

Popyt wspomagany był kredytami mieszkaniowymi. W budownictwie zatrudnionych było 48 tys. pracowników, z czego 15 tys. w produkcji materiałów budowlanych, 35 tys. bezpośrednio na budowach. Tych ostatnich wspomagało także 8 tys. pracowników sezonowych. Pewne prace w budownictwie wykonywane były przez specjalistów z Polski, Litwy i Białorusi.

W ciągu ostatnich 20 lat w obwodzie miał miejsce znaczący wzrost budownictwa indywidualnego. Indywidualni inwestorzy wykorzystując środki własne oraz kredyty zbudowali ponad 1/3 powierzchni nowych domów. W roku 2000 ich udział wynosił prawie 29%, w roku 2004 osiągnął 37%, w latach następnych ustabilizował się na poziomie 30-35%, zaś w roku 2010 obniżył się do 23%. W roku 2006 jedna czwarta domów jednorodzinnych powstawała na terenach wiejskich. W 2010 r. odsetek ten wzrósł do ponad 46%.

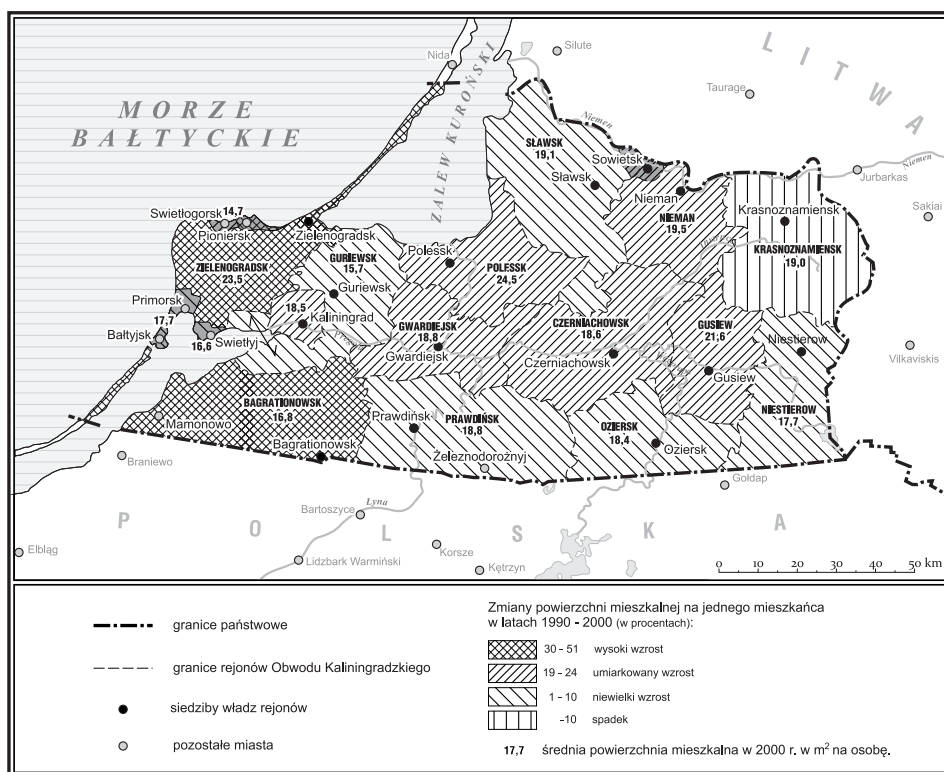
Z początkiem 2009 r. branża budowlana została mocno dotknięta skutkami kryzysu. Pozbawienie możliwości otrzymania kredytu hipotecznego, spowodowało brak nabywców na kilka tysięcy nowych mieszkań, pomimo wciąż utrzymującego się wielkiego zapotrzebowania na nowe mieszkania. W trudnej sytuacji znalazły się firmy budowlane budujące mieszkania za zaciągnięte kredyty. Trwający od 2005 r. boom budowlany przeszedł w recesję.

Oddany do użytku nowoczesny zakład do produkcji cegły „Bałtkieramika”, ze względu na brak popytu na jego wyroby musiał wstrzymać produkcję. Wyraźnie spadła także produkcja innych materiałów budowlanych – wyrobów żelbetowych, betonu, kruszywa i żwiru oraz wyrobów z drewna i tworzyw sztucznych. Aby dokończyć budowę rozpoczętych budynków mieszkaniowych władze obwodu oferowały pomoc firmom budowlanym w uzyskaniu kredytu. W następstwie tego część inwestycji udało się ukończyć. Jednak znaczna liczba nowych mieszkań nie została zasiedlona.

Standard współcześnie budowanych mieszkań jest znacznie wyższy niż 20 lat temu. Prace budowlane na terenie obwodu wykonują, poza firmami kaliningradzkimi, także przedsiębiorstwa moskiewskie. Z programów inwestycyjnych rządu rosyjskiego w Kaliningradzie budowane są mieszkania dla weteranów, kombatanatów i rodzin wojskowych Floty Bałtyckiej. W październiku 2010 r. w Kaliningra-

dzie nowe mieszkania otrzymało 350 wojskowych rodzin. Plany zakładały zbudowanie mieszkań dla wszystkich zawodowych wojskowych do maja 2011 r.

Poza Kaliningradem szczególna koncentracja inwestycji mieszkaniowych ma miejsce w dynamiczniej rozwijającej się nadmorskiej części obwodu. W 2010 r. 69% mieszkań powstało w centrum regionu – Kaliningradzie (5244 mieszkania o pow. łącznej 362,2 tys. m²), 11,1% w Guriewsku, współcześnie faktycznej podmiejskiej dzielnicy Kaliningradu, ponad 10% – w nadmorskiej strefie kuracyjnej, z tego w Pioniersku 3,6%, Zielenogradzku 3,4% i Swietłogorsku 3,3%. We wszystkich pozostałych miastach i rejonach obwodu zbudowano zaledwie niecałe 10% mieszkań.

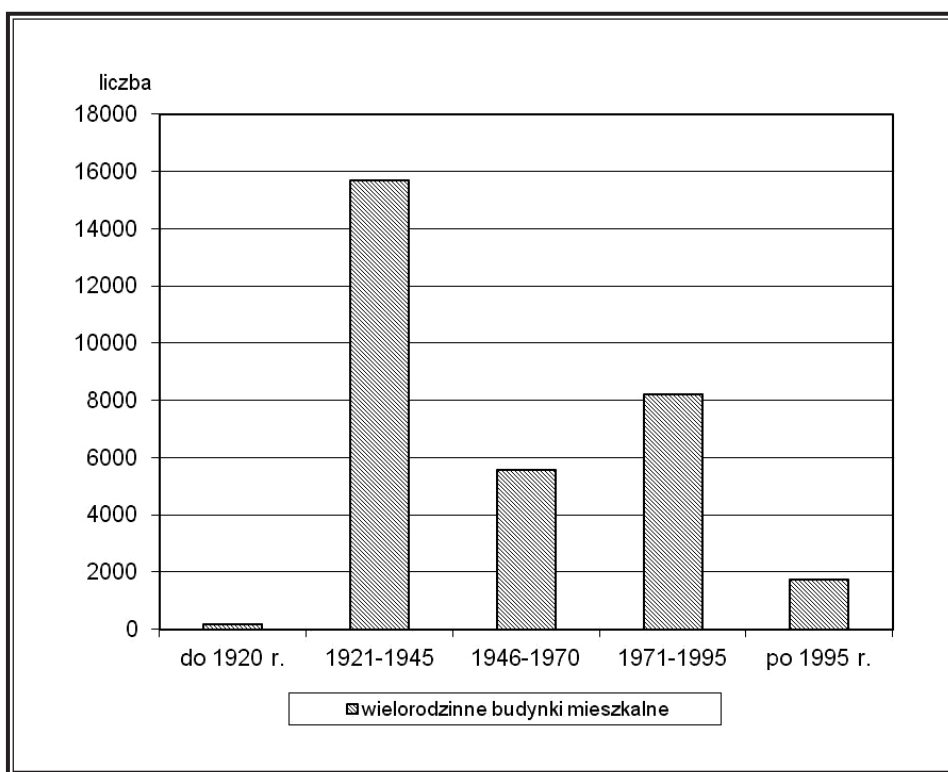
Ryc. 7.14. Zmiany powierzchni mieszkalnej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1990-2000.

Źródło: opracowanie własne na podst. E. Knappe, 2004, s. 58.

W następstwie rozpoczętej w 1989 r. prywatyzacji mieszkań, do 1990 r. sprywatyzowano ich 14%, do roku 2000 – 58%. W 2010 r. 83% mieszkań miało prywatnych właścicieli, 13,9% było własnością municypalną i tylko 2,9% należało do państwa.

W roku 2000 powierzchnia mieszkalna w Obwodzie Kaliningradzkim przypadająca na osobę wykazywała pewne zróżnicowanie. Najmniejsza (14,7 m²) była w Swietłogorsku, najwyższa zaś w Polessku (24,5 m²). Średnia powierzchnia sięgała 17,7 m² (Ryc. 7.14). W 2010 r. wzrosła ona do 23,6 m². W miastach wynosiła 23,9 m², na terenach wiejskich 20,4 m².

Analiza wieku budynków wielorodzinnych na obszarze Obwodu Kaliningradzkiego z 2010 r. wskazuje, że w dalszym ciągu w regionie tym przeważały budynki wielorodzinne zbudowane w latach 1921-1945, czyli w czasach Prus Wschodnich. Było ich 15,6 tys. Najwięcej, bo 8,2 tys. obiektów wielorodzinnych powstało w latach 1971-1995. Po roku 1995 zbudowano ich nieco ponad 1,7 tys. (Ryc. 7.15).

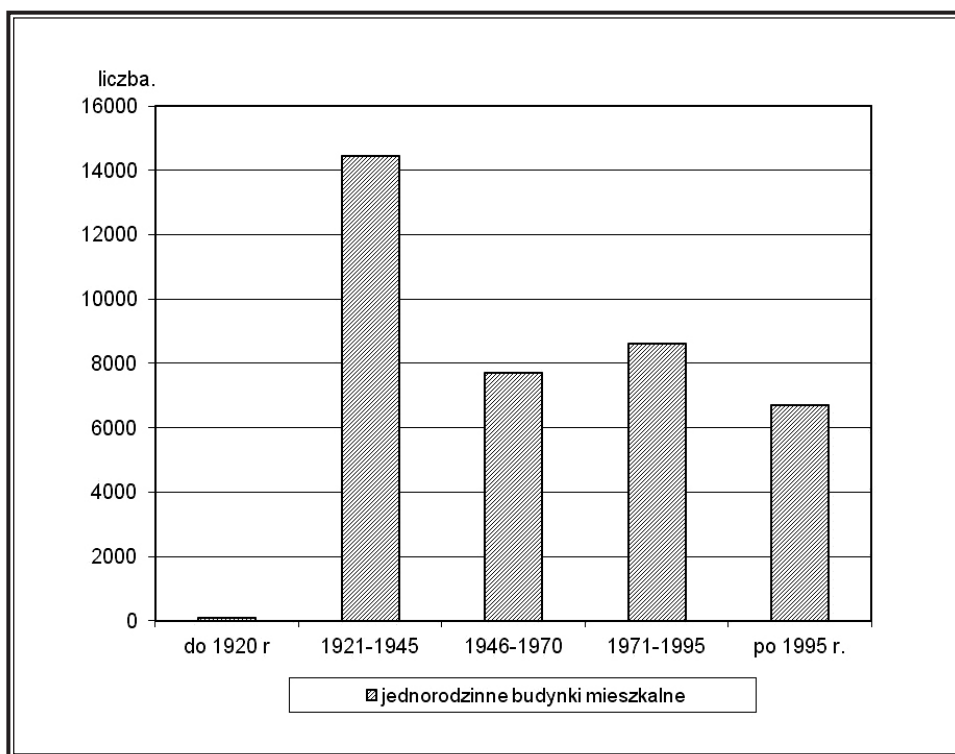
Ryc. 7.15. Budownictwo wielorodzinne w Obwodzie Kaliningradzkim według lat budowy.

Źródło: opracowanie własne na podst. Żылшчно-коммуналное хозяйство Калининградской области, 2011, s. 32-34.

Z istniejących do dziś domów jednorodzinnych, aż ponad 14,3 tys. pochodzi z lat 1921-1945. W następnych okresach ta forma budownictwa rozwijała się również systematycznie. I tak z lat 1946-1970 pochodzi 7,7 tys. obiektów tego typu, z lat 1971-1975 ponad 8,6 tys., a 6,7 tys. zbudowano po roku 1995 (Ryc. 7.16). Na

terenie obwodu budownictwo jednorodzinne ma swoją wieloletnią tradycję. Jednak największa powierzchnia użytkowa mieszkań, wynosząca ponad 8150 m² pochodzi z lat 1971-1975. Budynki jednorodzinne zbudowane w latach 1921-1945 mają 5,6 tys m², a 5,1 tys. m² powierzchni mieszkalnej pochodzi z ostatniego okresu, czyli powstało po 1995 r.

Budownictwo, pomimo że należy do słabiej rozwiniętych gałęzi gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego, odzwierciedla dynamiczne i czasami burzliwe przemiany, jakie przechodzi gospodarka tego regionu w ciągu ostatnich dwóch dekad.

Ryc. 7.16. Budownictwo jednorodzinne w Obwodzie Kaliningradzkim według lat budowy.

Źródło: opracowanie własne na podst. *Żyliszczno-kommunalnoje choziajstwo kaliningradskoj oblasti*, 2011, s. 32-34.

Współcześnie w Kaliningradzie zarówno budynki wielorodzinne, jak i domy jednorodzinne budowane przez firmy deweloperskie wyróżniają się ciekawą architekturą i komfortowym wyposażeniem. Ich podaż znacznie przewyższa lokalny popyt.

7.4. Turystyka i rekreacja

Obwód Kaliningradzki posiada szczególnie korzystne warunki przyrodniczo-klimatyczne oraz kulturowe dla rozwoju turystyki. Wybrzeże kaliningradzkie należy do nielicznych nadmorskich regionów Rosji, które sprzyjają letniemu wypoczynkowi. Warunki naturalne i odpowiednia infrastruktura sprawiają, że turystyka i rekreacja stanowią jeden z priorytetowych kierunków rozwoju gospodarki obwodu.

Zaplecze hotelowe skoncentrowane jest w Kaliningradzie i strefie nadmorskiej. Przypada na nie 81% całej bazy noclegowej należącej do instytucji zajmujących się turystyką i wypoczynkiem.

W 2010 r. na terenie obwodu zlokalizowane były 133 obiekty infrastruktury turystycznej, w tym 37 hoteli (4,9 tys. miejsc noclegowych), 20 sanatoriów (3,8 tys. miejsc), 11 pensjonatów (651 miejsc), 10 domów wypoczynkowych (613 miejsc), 30 baz turystycznych (1765 miejsc), 25 obozów zdrowotnych dla dzieci (4240 miejsc). Całkowita liczba miejsc noclegowych we wszystkich obiektach infrastruktury turystycznej wynosiła około 15 tys.

Morski klimat, piaszczyste plaże na Mierzei Wiślanej i Mierzei Kurońskiej oraz występujące tu lecznicze wody mineralne i borowiny, pozwoliły na zlokalizowanie w strefie nadmorskiej zespołu sanatoryjno-wypoczynkowego. Pas kuracyjny na północnym wybrzeżu Półwyspu Sambijskiego utworzony został jeszcze przed II wojną światową. Podstawowymi centrami wypoczynku i lecznictwa są tu miejscowości uzdrowiskowe: Zielenogradsk, Swietłogorsk i Pioniersk. Tu umiejscowiono liczne sanatoria, hotele, domy wypoczynkowe, bazy turystyczne i pensjonaty. Obszar ten objęty jest planem rozwoju strefy kuracyjnej.

W 1999 r. decyzją władz centralnych kurorty Swietłogorsk–Otradnoje i Zielenogradsk, uznane zostały za uzdrowiska o znaczeniu federalnym. 80% gości przybywających do obwodu latem wypoczywa i kuruje się na tym obszarze.

W Swietłogorsku znajduje się ponad 50 obiektów turystycznych. Są to sanatoria, domy wypoczynkowe, a także komfortowe, prywatne pensjonaty i hotele. W ostatnich latach wzrosła też liczba luksusowych willi i rezydencji zbudowanych przez Rosjan, w dużej części pochodzących z Moskwy.²⁸² W niewielkim stopniu turystyka rozwinęła się nad Jeziorem Wisztynieckim.

Od początku lat 90. XX w. znacząco zmieniła się struktura turystyki. Widoczne są także zmiany infrastruktury turystycznej. W pierwszej połowie lat 90. zmniejszyła się liczba miejsc w sanatoriach, pensjonatach, domach wypoczynko-

²⁸² W 2011 r. w Pioniersku oddano do użytku reprezentacyjny ośrodek wypoczynkowy prezydenta Rosji.

wych, hotelach, bazach turystycznych i na letnich obozowiskach. Późniejszy wzrost, wyraźny zwłaszcza w ostatnich latach, dotychczas nie skompensował wcześniejszego spadku. Wzrosła natomiast jakość świadczonych usług, która w wielu hotelach i domach wypoczynkowych nie ustępuje najwyższym standardom europejskim.

Zmianom uległa także organizacja turystyki. Powstało ponad 100 biur turystycznych, zajmujących się organizacją wycieczek na terenie obwodu oraz do pozostałych regionów Rosji i za granicę. Wpisanie Obwodu Kaliningradzkiego do tras turystycznych Europy Bałtyckiej i rozwój turystyki biznesowej wpłynęły na wzrost infrastruktury turystycznej o wysokim standardzie. Znalazło to odzwierciedlenie w gwałtownym wzroście liczby hoteli i domów wypoczynkowych. Tylko w latach 2000-2005 w obwodzie otwarto 24 hotele i domy wypoczynkowe z 700 miejscami.

Zaplecze noclegowe uległo zasadniczym zmianom jakościowym. Większość sanatoriów, pochodzących jeszcze z czasów radzieckich, została zmodernizowana i wyposażona w nowoczesny sprzęt. Hotele, zarówno nowe, jak i starsze, które przeszły „kuracje odmładzające”, spełniają współczesne standardy. Pojawiły się także nieduże, kameralne pensjonaty. Zmiany tego rodzaju objęły głównie Kaliningrad, kurorty Swietłogorsk i Zielenogradsk i niektóre miasta przygraniczne, takie jak Sowietsk i Bagrationowsk.

Tab. 7.10. Turyści w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1997-2010.

Lata	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Turyści rosyjscy	112	117	144	164	182	212	224
Turyści zagraniczni	53	65	65	59	60	63	67
Suma	165	182	209	223	242	275	291
Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Turyści rosyjscy	240	257	284	308	425	312	367
Turyści zagraniczni	71	76	82	88	95	78	53
Suma	311	333	366	396	520	390	420

Źródło: opracowanie własne na podst. E. Winorukow, 2007, s. 290; Materiały Rządu Obwodu Kaliningradzkiego.

W ostatnich latach sektor turystyki rozwija się w obwodzie dosyć dynamicznie. W latach 1997-2008 liczba turystów, którzy odwiedzili region wzrosła ze 165 tys. do 520 tys. osób. Trzy czwarte z nich stanowili Rosjanie. W kolejnych dwóch latach odnotowano spadek liczby gości do 420 tys. w 2010 r. (Tab. 7.10).

Dla Rosji Obwód Kaliningradzki jest atrakcyjny ze względu na nadmorskie położenie i wybrzeże szczególnie predysponowane do letniego wypoczynku.

W ciągu kilku godzin każdy Rosjanin można przylecieć tu bez paszportu, o który musi się starać przy wyjazdach zagranicznych. Wraz ze wzrostem poziomu życia mieszkańców Rosji i rozwojem zaplecza turystycznego obwodu, zwiększa się napływ rosyjskich turystów z pozostałych regionów tego kraju. W rekordowym 2008 r. 425 tys. osób, czyli 77% stanowili turyści rosyjscy. W 2010 r. liczba Rosjan wynosiła 367 tys. Stanowiło to ponad 85% wszystkich gości. Połowę z tego reprezentowali turyści z obwodu, drugą część – turyści z innych regionów Rosji.

Turystyka międzynarodowa zaczęła rozwijać się po roku 1990, kiedy obwód został otwarty dla obcokrajowców. Corocznie do obwodu przyjeżdżało 60-70 tys. gości z zagranicy. Największą liczbę turystów zagranicznych odnotowano w 2008 r. Przyjechało ich wtedy 95 tys. W następnych latach miał miejsce znaczny spadek wizyt zagranicznych do 53 tys. w roku 2010. Połowa przybyłych w 2010 r. turystów zagranicznych pochodziła z Niemiec, 18% z Polski, 12% z krajów bałtyckich. Pozostali przybywali ze Skandynawii, Białorusi i innych państw. Pobyt w Swietłogorsku, pomimo znacznego wzrostu cen, nadal był tańszy niż innych renomowanych, bałtyckich kurortach takich jak Jurmała, Palanga czy Parnawa.²⁸³ Ze względu na typową nad Bałtykiem sezonowość, obłożenie hoteli w obwodzie sięga 100% w sezonie letnim (od maja do września) i 30-40% poza sezonem.

Obwód Kaliningradzki jest celem tzw. turystyki sentymentalnej. Jej maksimum nastąpiło w roku 1993, kiedy przybyło tu 44 tys. turystów niemieckich. Od tego czasu następuje jej powolny spadek. Rozwija się natomiast turystyka konferencyjna i kongresowa.

W obwodzie funkcjonuje 114 biur podróży, 62 z nich posiada licencje organizatora turystyki, a 88 – uprawnienia do prowadzenia agencji turystycznej. Firmy te skoncentrowane są głównie w Kaliningradzie oraz w Swietłogorsku i Zielonogradsku.

Poza kurortami Swietłogorsk–Otradnoje i Zielonogradsk, podobną funkcję pełnić ma w przyszłości Pioniersk. Kaliningrad jest głównym centrum turystyki miejskiej. Forma ta dotyczy także kilku małych miast, takich jak: Sowietsk, Czerniachowsk i Gusiew. Pozostałe miejscowości obwodu jak na razie w niewielkim stopniu są nastawione na obsługę ruchu turystycznego.

Nową formą wypoczynku w obwodzie jest agroturystyka. Dotychczas utworzono około 70 gospodarstw agroturystycznych, głównie w rejonach: zielonogradskim, polesskim, sławskim i niesterowskim. Przyjmują one zarówno Rosjan, jak i gości zagranicznych. Wykorzystuje się tu doświadczenia zdobywane w Polsce. Powstały projekty rozwoju agroturystyki w osiedlach typu wiejskiego na północnym wybrzeżu Półwyspu Sambijskiego. Dotyczy to miejscowości Graczewka, Jantarnyj, Russkoje, Pieriesławsk, Romanowsk i Mielnikowsk.

²⁸³ Kaliningrad: Tourismus zwischen Wunsch und Wirklichkeit, www.aktuel.ru/reisen/reisetipps/kaliningrad_tourismus_zwischen_wu

Plany rozwoju turystyki zakładają dalszy wzrost liczby miejsc wypoczynkowych w nadmorskiej strefie uzdrowiskowej, w Kaliningradzie, na mierzejach Kurońskiej i Wiślanej, na południowym wybrzeżu Zalewu Wiślanego, na południowym i wschodnim wybrzeżu Zalewu Kurońskiego, w regionie wisztynieckim oraz w dolinach rzecznych Ławy, Pregoly, Szeszupy i Niemna.

Port lotniczy w Chrabrowie i rozbudowana sieć drogowa ułatwiają dostęp do strefy nadmorskiej, sprzyjają rozwojowi turystyki. Docelowo w domach wypoczynkowych tej części obwodu ma być 34 tys. miejsc całorocznych i 90 tys. sezonowych. Łącznie z turystami przyjeżdżającymi na krótki pobyt, w czasie sezonu letniego może przebywać tu jednocześnie ponad 200 tys. gości. Miejscowości uzdrowiskowe – Zielenogradsk, Swietłogorsk, Pioniersk będą nadal rozwijać się jako główne ośrodki turystyki, wypoczynku i lecznictwa.

W ostatnim czasie najszybciej rozwija się infrastruktura turystyczna Swietłogorska, gdzie zmodernizowano sanatoria i zbudowano zespół komfortowych hoteli. Dobre perspektywy rozwoju posiada Zielenogradsk położony u nasady Mierzei Kurońskiej, a bliskość Zalewu Kurońskiego, z którym miasto jest połączone kanałem, stwarza warunki do budowy tu portu jachtowego. Projekty marin nie tylko dla Zielenogradzka, ale także dla osady Rybaczyn na Mierzei Kurońskiej i Polesska w ujściu rzeki Dejmy do Zalewu Kurońskiego od dawna oczekują na realizację.

Przy pomocy Francuzów powstał projekt przekształcenia dotychczasowego portu rybackiego w Pioniersku w nowoczesną marinę, zdolną przyjąć i obsłużyć 800 jachtów morskich z całego świata oraz statki wycieczkowe i promy o długości do 200 m. Przy porcie powstać mają komfortowe hotele, zaplecze handlowe, gastronomiczne oraz duże centrum kongresowo-festiwalowe.²⁸⁴ Potencjalnie Pioniersk może zostać ważnym centrum jachtingu i morskiej turystyki wycieczkowej (cruisingowej) w tej części Bałtyku. Władze obwodu czynią usilne starania, aby otworzyć port w Pioniersku dla obcych bander. Dotychczas jachty zagraniczne okazjonalnie otrzymywały zezwolenie na zawinięcie do tego portu.²⁸⁵

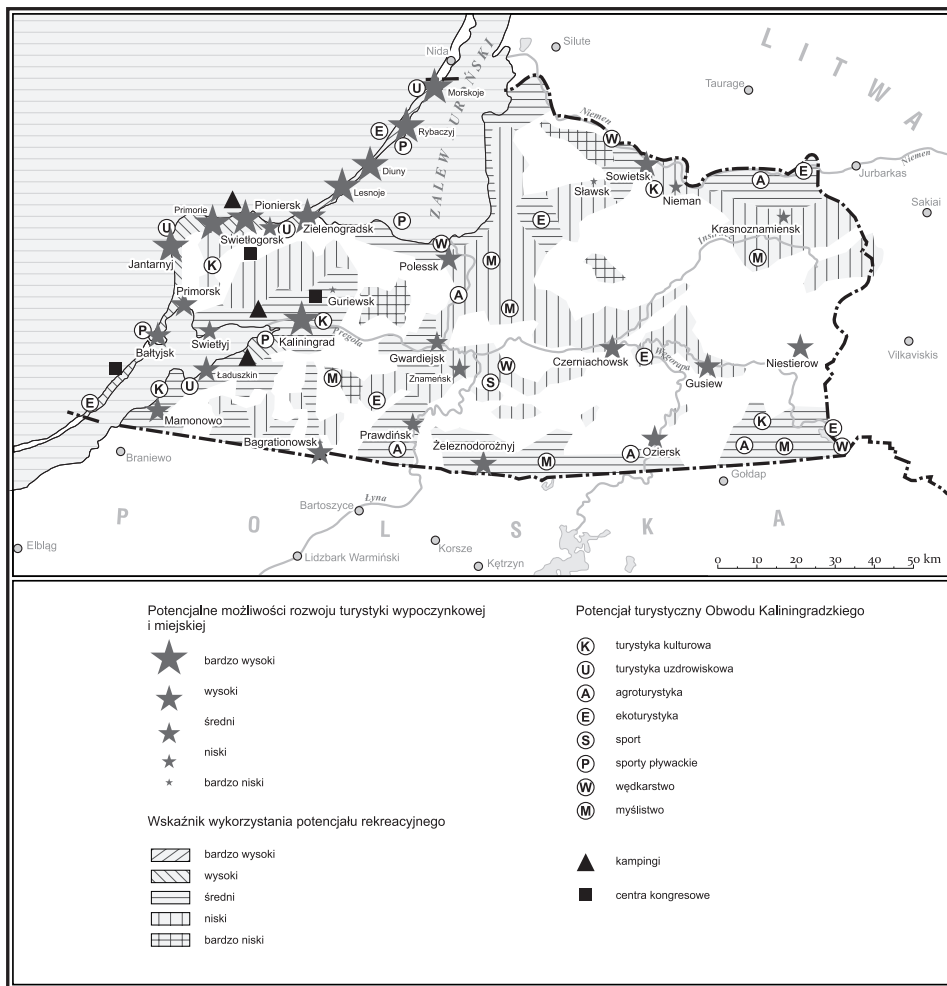
Zachodnia część Półwyspu Sambijskiego prawie w ogóle nie jest rozwinięta jako strefa uzdrowiskowa, podczas gdy warunki naturalne są tu korzystniejsze niż w części północnej. W przyszłości należy spodziewać się rozwoju turystyki także w niewielkich miejscowościach, takich jak Jantarnyj, Sinjawino, Pokrowskoje i przybrzeżnej strefie Primorska.

Mierzeja Kurońska jest parkiem narodowym wpisanym na listę UNESCO. Jego zadaniem jest zachowanie unikatowych krajobrazów nadmorskich. Wydmy, lasy sosnowe, zalew i morze sprawiają, że jest to dla turystyki miejsce wyjątkowe. Dlatego też działalność gospodarcza na znacznej części mierzei jest zabroniona,

²⁸⁴ Côte D’Ambre. Marina and resort Pionierski, Amber land, Région de Kaliningrad, Pionierski, brak roku wyd., s. 3-4.

²⁸⁵ Np. w lipcu 2011 r. z okazji międzynarodowych regat „Bałtyk morzem pokoju”.

a liczba zwiedzających ograniczona. Jest to teren w sposób naturalny predysponowany do rozwoju ekoturystyki, a także wycieczek odbywanych na statkach spacerowych po wodach bezpośrednio go otaczających. Ze względu na silną presję nielegalnego budownictwa zapadły decyzje o modernizacji, planowaniu i organizacji sfery usług w trzech osadach: Lesnoje, Rybaczij i Morskoje, położonych na terenie parku (Ryc. 7.17).

Ryc. 7.17. Tereny wypoczynkowo-turystyczne w Obwodzie Kaliningradzkim.

Źródło: opracowanie własne na podst. E. Knappe, 2004, s. 58.

W lutym 2007 r. ukazało się zarządzenie federalne „O utworzeniu na terytorium Rejonu Zielenogradzkiego w Obwodzie Kaliningradzkim specjalnej strefy ekono-

micznej typu turystyczno-rekreacyjnego”.²⁸⁶ W następstwie tego moskiewska firma Kurortprojekt wyznaczyła na terenie parku cztery działki o powierzchni 317 ha, dla których wykonała projekt infrastruktury turystycznej. Pierwsza z nich, zajmująca 37 ha, zlokalizowana u nasady mierzei w pobliżu Zielenogradska, ma przejąć ruch jednodniowy. Tu mieszkańcy Kaliningradu będą mogli parkować swoje samochody i dalej pieszo, rowerami i pojazdami elektrycznymi poznawać i zwiedzać następne części parku.

Część druga, o powierzchni 160 ha, ma być zlokalizowana w pobliżu istniejącej osady Rybaczij. Projekt zakłada tu budowę 938 apartamentów jedno- i dwupiętrowych o łącznej powierzchni prawie 47 tys. m². Jednorazowo będzie mogło wypoczywać tu 1,5-2,0 tys. gości.

Część trzecia zajmująca 20 ha i przylegająca do niej czwarta o powierzchni 65 ha bezpardonowo dzielą park na dwie części. Część trzecia przewidziana jest dla turystyki krótkopobytowej, głównie jednodniowej dla osób docierających tu rowerami i pojazdami elektrycznymi. Dla nich powstać mają w rejonie plaży kawiarnie, restauracje, centra informacyjne sklepy itp. Jednorazowo będzie mogło przebywać tu od 600 do 2,5 tys. osób. Część czwarta to ekskluzywny kompleks hotelowy z 64 apartamentami. Do wszystkich części projektowanej strefy rekreacyjno-turystycznej ma być doprowadzona infrastruktura w postaci dróg, wodociągów, kanalizacji, sieci gazowej, elektrycznej.²⁸⁷

Cała strefa ma posiadać łącznie 1,3 tys. miejsc noclegowych. Będzie mogła przyjmować rocznie 60 tys. gości. Na inwestycję przeznaczono z budżetu federalnego 6 mld rubli. Projekt zagospodarowania turystycznego parku narodowego w tak gigantycznej formie stanowi zagrożenie dla samego parku i zaczyna wzbudzać poważne kontrowersje.²⁸⁸ W 2012 r. ze względu na problemy finansowe realizacja tego projektu została wstrzymana.

Mierzeja Wiślana jeszcze niedawno była niedostępna dla turystów, dzisiaj pozostaje nadal zamknięta dla obcokrajowców. Region ten jest unikatowy nie tylko ze względu na wartości przyrodnicze, ale i dziedzictwo kulturowe. W pobliżu Cieśniny Piławskiej znajdują się resztki fortu zachodniego, stanowiącego fragment twierdzy Pilau oraz pozostałości dużej bazy lotniczej, najpierw niemieckiej, potem radzieckiej.²⁸⁹ W 2002 r. Instytut Urbanistyki z Sankt Petersburga zapoczątkował prace nad nowym planem Bałtyjska oraz położonej na końcu Mierzei Wiślanej osady Kosa, a firma „Ekotechnopolis” opracowała koncepcję Roz-

²⁸⁶ Jest to postanowienie Rządu Federalnego nr 73, z dnia 3 lutego 2007 r.

²⁸⁷ Projekt planirowki terrytoriji, Osobaja Ekonomicheskaja Zona Turistskogo-Riekriecionogo Tipa na TERRYtoriji Zielenogradskogo Rajona Kaliningradskoj Oblasti, 2009, Moskwa, s. 1-28.

²⁸⁸ Kaliningrader touristische Sonderzone In Gefahr?, www.aktuell.ru/russland/news/kaliningrader_touristische_sonerzone_in_gefahr

²⁸⁹ E. Szałaginowa, M. Szmutinskij, W. Cwietkow, N. Borisowa, 2009, Bałtyjskaja Kosa, Kaliningrad, s. 100, 131, 193.

woju Mierzei Wiślanej. W 2006 r. badania dotyczące możliwości ochrony przyrody i rozwoju turystyki na mierzei wykonała jedna z firm niemieckich.²⁹⁰ Celem był projekt utworzenia na Mierzei Wiślanej dużego, luksusowego kompleksu wypoczynkowego dla turystyki międzynarodowej. Pozostała część, położona w kierunku zachodnim, ma być objęta ochroną rezerwatową.

Perspektywiczne dla rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowych są także południowe wybrzeża Zalewu Wiślanego. Wymagają jednak dużych środków na przygotowanie niezbędnej infrastruktury. Obszar ten już dziś jest w stanie przyjąć 20 tys. turystów, a w przyszłości nawet 50-60 tys. osób. Teren ten, położony wzdłuż jednej z głównych dróg łączących Obwód Kaliningradzki z Polską, może przyciągać zagranicznych turystów, szczególnie zmotoryzowanych. Aby mógł on trwale wpisać się na listę międzynarodowych szlaków turystycznych, niezbędne jest zabezpieczenie ruin zamku krzyżackiego Bałga, a także rewaloryzacja i renowacja wielu zniszczonych i zdegradowanych budynków i kościołów na tym terenie. Istnieją tu także dobre warunki do budowy nad Zalewem Wiślanym przystani i portów jachtowych.

Warunkiem niezbędnym do uruchomienia i rozwoju turystyki na Zalewie Wiślanym muszą być szeroko zakrojone działania mające na celu zdecydowaną poprawę jakości wody nie tylko w tym akwenie, ale także w całej jego zlewni i to zarówno po stronie rosyjskiej, jak i polskiej.

Południowo-wschodnie wybrzeże Zalewu Kurońskiego bogate w lasy, doskonale nadaje się do rozwijania łowiectwa, wędkarstwa i sportów wodnych. Poza walorami przyrodniczymi wiele miejsc przedstawia duże wartości kulturowe pochodzące z czasów krzyżackich, pruskich i niemieckich. Interesujący z punktu widzenia turystyki może być przylegający od wschodu rejon sławski, pokryty siecią kanałów melioracyjnych i wałów ochronnych. Sławskie poldery położone poniżej poziomu morza stanowią współcześnie swoistą rosyjską Holandię. Na brzegu Zalewu Kurońskiego planuje się budowę niewielkich pensjonatów, moteli i kempingów, a w Polessku przygotowano plan budowy portu jachtowego.

Tereny położone w środkowej części obwodu dysponują korzystnymi możliwościami rozwoju turystyki, w tym turystyki ekologicznej oraz agroturystyki. Obszary perspektywiczne do rozwoju turystyki i rekreacji to także regiony wisztyniecki, pregolski, sowiecki i bagrationowski. Unikatowym obiektem przyrodniczym jest Jezioro Wisztynieckie, prawie bez infrastruktury turystycznej.

Ciekawe szlaki turystyczne prowadzą wzdłuż rzek i kanałów obwodu. Malownicze krajobrazy są charakterystyczne dla dolin rzek Krasnaja, Łyna czy Szeszupa.

²⁹⁰ H. Rein, 2006, Issledowanije wozmożnostiej razwitija pierspiektiw ochrany prirody i turizma na Baltiskoj (Wislinskoj) kosie. BTE Tourismusmanagement, Regionalentwicklung, Berlin, s. 1-97.

Miasta o bogatej przeszłości, takie jak Sowietsk (do roku 1946 Tylża), Bagrationowski (Pruska Hława), Czerniachowski (Wystruć) po zrewaloryzowaniu mogą mieć znaczenie dla turystyki poznawczej.²⁹¹

Perspektywiczne kierunki rozwoju stanowi turystyka uzdrowiskowa na wybrzeżu, nastawiona na gości krajowych i zagranicznych. Następne kierunki to rekreacja związana ze SPA, a także wędkarstwo, wypoczynek nad jeziorami i na obszarach leśnych, turystyka sentymentalna i historyczna, a także turystyka rowerowa, jazda konna i golf. Duże możliwości rysują się też przed turystyką ekologiczną, ekoturystyką i agroturystyką, a także turystyką konferencyjną i biznesową.

Warunki naturalne stwarzają duże możliwości rozwoju turystyki wodnej. Dotyczy to międzynarodowego jachtingu oraz białej floty na Zalewie Wiślanym i Zalewie Kurońskim. Poza Zielonogradskiem istnieją możliwości budowy przystani i portów jachtowych w takich miejscowościach, jak Pribieżnyj, Rybaczij, Morskoje i Swietłyj. Rejsy wykonywane przy pomocy małych statków turystycznych mogłyby odbywać się także na najpiękniejszych odcinkach takich rzek, jak Pregoła, Dejma czy Niemen. Duże możliwości rozwoju mają nie tylko spływy kajakowe rzeką Łyną, ale także spływy z Jeziora Wisztynieckiego rzeką Pissą i Pregołą do Kaliningradu.

Aby plany rozwoju turystyki mogły przeoblec się w rzeczywistość, niezbędna jest rozbudowa, a w niektórych częściach obwodu budowa podstawowej infrastruktury turystycznej. W celu zainteresowania turystów, zniszczone w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu zabytki oraz małe miasta wymagają uporządkowania i rewaloryzacji.

Pomimo podpisania z Litwą i Polską odpowiednich umów międzynarodowych, złożoności procedur i braku odpowiedniej infrastruktury, transgraniczna żegluga turystyczna po obu zalewach ma charakter śladowy.²⁹² Przepisy federalne nie pozwalały na rejsy po rzekach i kanałach Rosji jednostek pływających pod banderą inną niż rosyjska. Kilkakrotne zawinięcia śródlądowych statków turystycznych do Kaliningradu, takich jak np. w maju 2011 r. luksusowej, pływającej pod banderą niemiecką jednostki szwajcarskiej „Johannes Brahms” każdorazowo wymagało zgody Moskwy.²⁹³ Wprowadzone w 2012 r. zmiany przepisów federalnych dopuściły rejsy po wodach śródlądowych Rosji, zagranicznych jednostek turystycznych, w których liczba uczestników nie przekracza 12.

²⁹¹ E. Kropinowa, 2004, op.cit., s. 362-363.

²⁹² Umowy te nie dotyczą bander krajów trzecich. Zawinięcia jednostek pod tymi banderami nadal są zabronione. Trwają rozmowy, aby to zmienić w rosyjskiej części Mierzei Kurońskiej. Żegluga jednostek pod banderą państw trzecich w rosyjskiej części Zalewu Wiślanego jest możliwa od 2009 r. Wymaga jednak długotrwałych i skomplikowanych procedur, w tym zatwierdzenia przez Ministerstwo Obrony Federacji Rosyjskiej.

²⁹³ Kaliningrad: Schweizer Kreuzfahrer AM Ziel seiner Träume, www.kaliningrad.aktuell.ru/kaliningrad/im_gebiet/kaliningrad_schweizer_kreu

Obsługa służb granicznych, szczególnie statków wycieczkowych, które od czasu do czasu zawijają do Bałtyjska pozostawia wiele do życzenia. Przykładem był statek wycieczkowy z dwoma tysiącami zachodnich gości, który w rejsie dookoła Bałtyku w roku 2008 zawinął do tego portu.²⁹⁴ Turyści w ciągu sześciu godzin mieli odbyć wycieczkę do Kaliningradu. Okazało się jednak, że w tym czasie służby graniczne odprawiły zaledwie 500 pasażerów. Na wycieczkę nikt nie pojechał.²⁹⁵ W Sankt Petersburgu, do którego codziennie zawija nawet 10 wielkich wycieczkowców z ponad 20 tys. turystów takich problemów nie ma.²⁹⁶ Znaczącą uciążliwością, praktycznie uniemożliwiającą dotarcie zagranicznym turystom do takich atrakcji przyrodniczych, jak Puszcza Romincka, czy Jezioro Wisztynieckie, jest konieczność uzyskania specjalnych przepustek niezbędnych do przebywania w strefie przygranicznej.

W miarę łagodzenia systemu wizowego, rozwoju transportu i infrastruktury turystycznej rola turystyki może w Obwodzie Kaliningradzkim wzrastać.

²⁹⁴ Przepisy rosyjskie pozwalają na wizyty bez wiz pasażerom statków wycieczkowych zawijających do portów rosyjskich na czas krótszy niż 72 godziny. Od wiosny 2009 r. obejmują one także Obwód Kaliningradzki.

²⁹⁵ W. Radziwinowicz, Kaliningradzki obwód specjalny? www.wyborcza.pl/202920,10045316.html?sms_code=

²⁹⁶ Sytuacja taka miała miejsce na przykład 15 lipca 2011 r.

8. Transport Obwodu Kaliningradzkiego

8.1. Porty i ich powiązania

Eksklawowe położenie spowodowało, że Obwód Kaliningradzki jest uzależniony od funkcjonowania powiązań komunikacyjnych. Obejmują one transport morski, kolejowy i drogowy, lotniczy oraz żeglugę śródlądową.

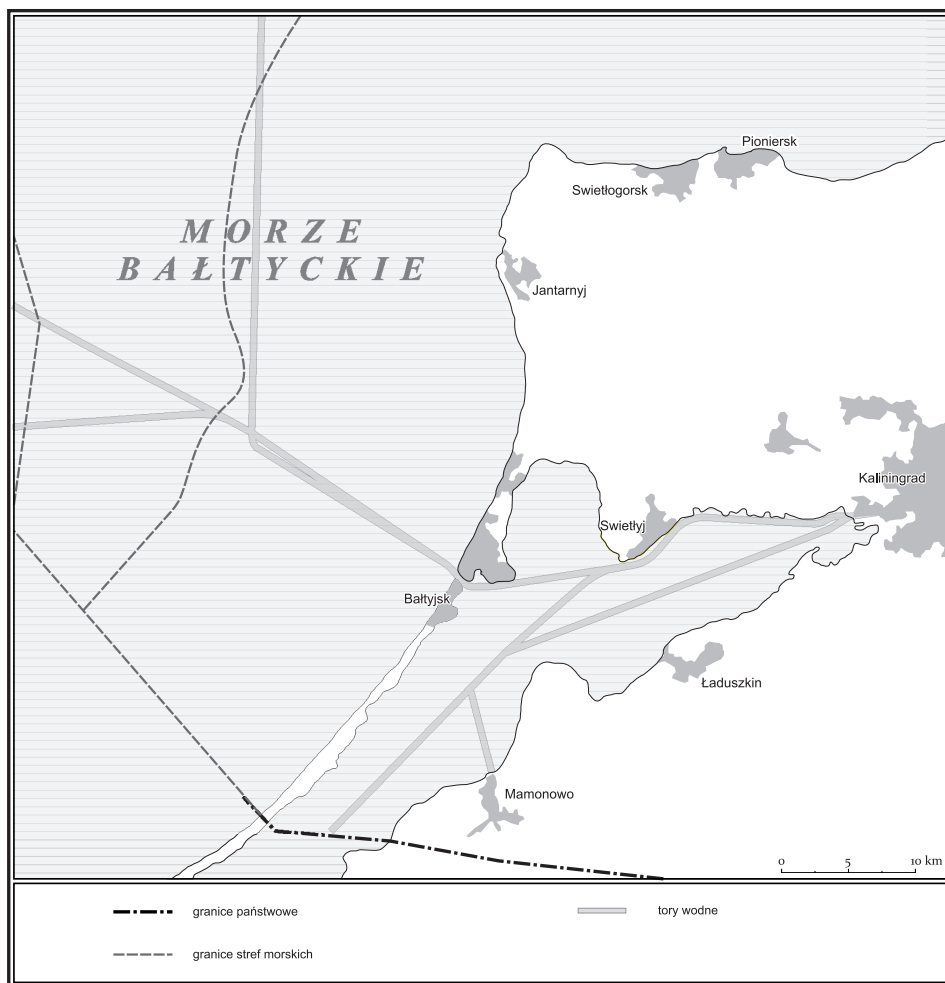
Utrata portów w Tallinie, Rydze i Kłajpedzie po rozpadzie ZSRR, spowodowała, że obsługa rosyjskich przewozów międzynarodowych na Bałtyku skoncentrowała się w trzech portach: Sankt Petersburgu, Kaliningradzie i Wyborgu. W ramach rozbudowy kompleksu portowego wokół Sankt Petersburga powstało kilka nowych portów przeładunkowych. Najważniejsze z nich to: Ust-Ługa, Batarejna, Primorsk, Łomonosow i Kronsztadt. W końcu 2001 r. w Primorsku nad Zatoką Fińską uruchomiono terminal naftowy, a 2011 r. w Ust-Łudze specjalistyczny port do wywozu ropy naftowej. Ostatnie dwie inwestycje prawie uniezależniły Rosję w eksporcie ropy od portów krajów bałtyckich.

Kaliningrad jest po Sankt Petersburgu drugim pod względem przeładunków rosyjskim portem morskim na Bałtyku. Charakteryzuje się tym, że w zasadzie nie zamarza nawet w czasie najbardziej surowych zim, dlatego dostępny jest dla żeglugi przez cały rok. Jego otwarcie dla zagranicznych statków nastąpiło dopiero w 1991 r.

Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę w 1994 r., port został odcięty od swojego naturalnego zaplecza, jakim są tereny Białorusi i Rosji. Odległość od najbliższego obwodu Rosji (pskowskiego) drogą kolejową wynosi 600 km, drogą morską do portu rosyjskiego w Sankt Petersburgu 1100 km.

Port kaliningradzki zlokalizowano w dolnym odcinku rzeki Pregoly, przy ujściu do Zalewu Kaliningradzkiego (Wiślanego), w odległości 43 km od morza. Pierwszy od strony Bałtyku odcinek kanału żeglugowego o długości 22,6 km (do terminalu Łukoilu) pogłębiony został do 10,5 m. Jego szerokość to 80-180 m. Pozostała część kanału posiada głębokość 9 m. Szerokość kanału wynosi tu 50 m. Przy wejściu z morza do kanału usytuowano awanport Kaliningradu – Bałtyjsk, jedną

z głównych baz floty wojennej Rosji na Bałtyku. W połowie długości kanału zlokalizowano terminale portu Swietłyj (Ryc. 8.1).

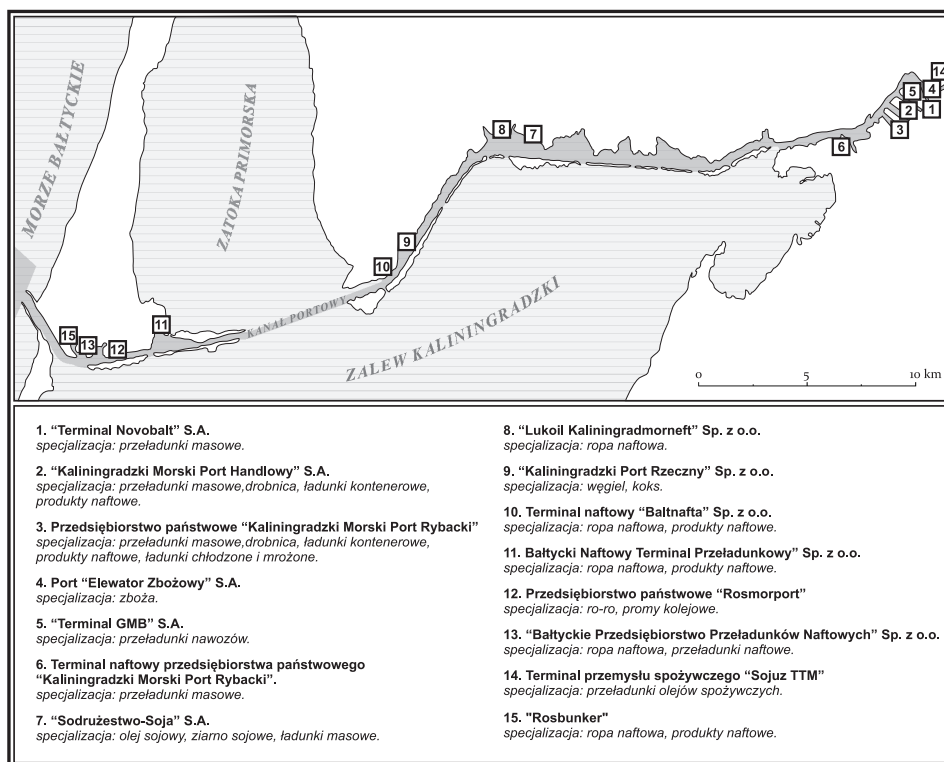
Ryc. 8.1. Tory wodne prowadzące do głównych portów Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. J. Zaucha, G. Fedorow, A. Limonowa, N. Oding, (red.), 2008, s. 241.

Kanał prowadzący do portu dostępny jest dla statków o maksymalnym zanurzeniu nie przekraczającym 8,5 m. Długość przepływających jednostek ograniczona jest do 170 m (zbiornikowców do 140 m), a ich szerokość nie może przekroczyć 23 m. Maksymalna nośność statków nie może przekraczać 30 tys. t. Jednak w porcie statki ładuje się do 18 tys. t. Pozostałą część ładunku dopełnia się na redzie Bałtyjska, przeladunkami z barek. W celu zwiększenia przepustowości

i umożliwienia jednoczesnego ruchu statków w obu kierunkach, wzdłuż kanału zbudowano tzw. mijanki.

Port w Kaliningradzie składa się z kilku niezależnych od siebie jednostek organizacyjnych. Najważniejsze z nich to: morski port handlowy, port rybacki i port rzeczny. Pozostałe ważniejsze jednostki to terminale przeładunkowe ropy naftowej, elewator itp. Porty rybackie zlokalizowano także nad otwartym morzem w Pioniersku i przy kanale żegludowym w Swietłym. Od dawna w Bałtyjsku na półwyspie Wostocznyj znajduje się terminal przeładunkowy ropy naftowej „Bałtyjskiej Kompanii Przeładunkowej”, mogący przeładować 1,5 mln t ładunków płynnych rocznie.

Ryc. 8.2. Główne terminale portowe usytuowane wzdłuż kanału portowego pomiędzy Kaliningradem i Bałtyjskiem.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Bałtyckiej Państwowej Akademii Rybołówstwa w Kaliningradzie.

W końcu 2000 r. w Izewsku – niewielkiej osadzie nad kanałem żegludowym w pobliżu Swietłego, firma „Lukoil – Kaliningradmorneft” uruchomiła terminal przeładunków naftowych o rocznej wydajności 6 mln t. W terminalu zbudowano

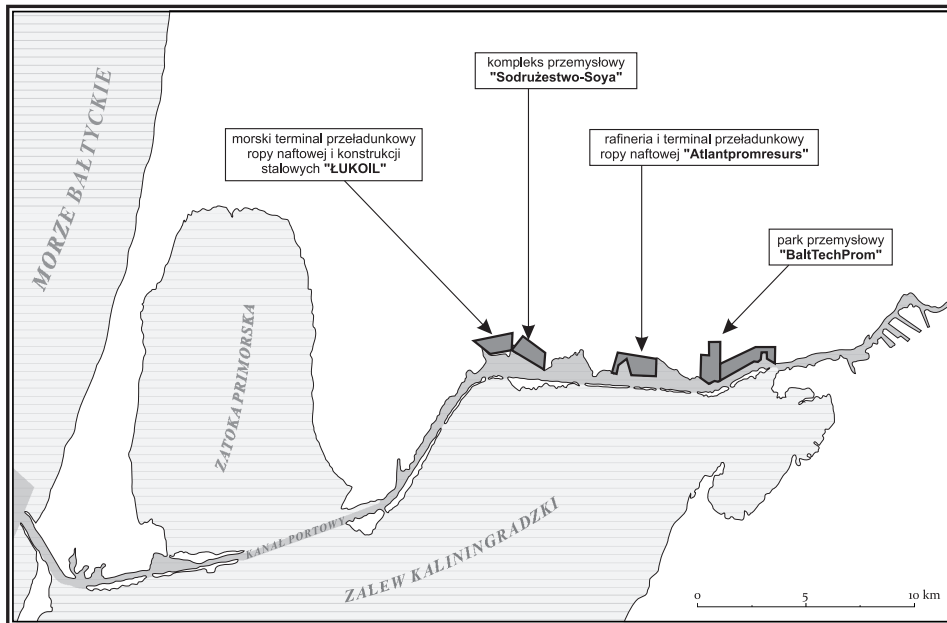
zbiorniki (o pojemności 80 tys. ton) na ropę naftową i benzynę. Od strony lądu doprowadzono linię kolejową ze stanowiskami do przeładunku ropy. Terminal posiadający 429,5 m nabrzeża, wyposażony został m.in. w instalację do spalania odpadów ropopochodnych.

W sąsiedztwie „Lukoilu” firma „Sodruzestwo-Soja” oddała do użytku w 2007 r. morski terminal do przeładunku soi, oleju sojowego i innych ładunków. Terminal usytuowany jest przy kanale żegludowym.

Morski port handlowy zajmuje 80 ha powierzchni lądowej, posiada 2577 m nabrzeży z 22 uniwersalnymi stanowiskami do cumowania statków, w tym 3 dla rozładunku zboża. Powierzchnia składowa (łącznie z magazynami o pow. 60 tys. m²) wynosi około 270 tys. m². Rocznie można przeładować tu do 5,7 mln ładunków.

Terminal kontenerowy, z nabrzeżem o długości 811 m, posiada dwa stanowiska do obsługi statków ro-ro. Do terminalu prowadzi połączenie drogowe i kolejowe. Na terenie portu handlowego znajduje się także terminal przeładunkowy węgla, koksu i rud o pow. 49 tys. m² z siedmioma stanowiskami cumowniczymi oraz terminal do przeładunku ładunków sypkich, takich jak zboża, czy cukier.

Na przyszłe inwestycje portu zarezerwowano 36 ha terenu położonego przy kanale żegludowym, cztery kilometry poniżej dzisiejszej lokalizacji portu handlowego. Tu usytuowały się nowe strefy portowo-przemysłowe. Obrazuje je Ryc. 8.3.

Ryc. 8.3. Nowe strefy portowo-przemysłowe usytuowane wzdłuż kanału portowego.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Bałtyckiej Państwowej Akademii Rybołówstwa w Kaliningradzie.

Port rybacki utworzony został w roku 1947 na terenie dawnej przystani do przeładunków drewna. Jego budowa i rozbudowa trwała do połowy lat siedemdziesiątych. Port obsługiwał dalekomorską i przybrzeżną flotę rybacką. W związku z kryzysem rybołówstwa i zmniejszeniem się floty rybackiej stacjonującej w Kaliningradzie, a co za tym idzie, spadkiem przeładunku ryb, port przystosowany został do obsługi różnego rodzaju ładunków, w tym sypkich i płynnych. Część lądowa portu zajmuje 114 ha, łączna długość dwóch nabrzeży sięga 2195 m. Znajduje się tu 30 stanowisk cumowniczych, w tym jedno do przeładunku ładunków masowych, trzy do ładunków płynnych, terminal do przeładunków ropy naftowej i jej przetworów, dwa stanowiska do bunkrowania statków, terminal kontenerowy z dwoma stanowiskami dla statków ro-ro.²⁹⁷

Na terenie tego portu znajduje się sieć dróg oraz 13,5 km linii kolejowych o rozstawie torów 1520 mm. Port jest w przygotowany do obsługi 650 statków i ponad 25 tys. wagonów kolejowych rocznie. Jego potencjał przeładunkowy pozwala na obroty rzędu 2 mln t rocznie. Poza obsługą rybołówstwa przeładowuje się tu m.in. drobnicę w kontenerach, żywność i nawozy sztuczne.

Do portu rybackiego w Kaliningradzie przynależy także port rybacki Pionierski położony nad otwartym morzem. Obsługiwał on małe i średnie jednostki rybackie połowiąjące głównie na Bałtyku. W związku z kryzysem rybołówstwa powstał projekt przebudowania go w nowoczesną marinę.

Firma „Portowy Elewator” może jednorazowo przyjąć 46 tys. t ziarna, w ciągu doby jest w stanie przeładować na statek 3 tys. t ziarna. Rocznie istnieje możliwość obsługi 800 tys. t zbóż. Długość nabrzeży sięga 441 m.

„Terminal GMB” posiada składy mogące pomieścić 15 tys. t nawozów sztucznych. W ciągu doby przy nabrzeżu o długości 173 m można załadować na statek 3 tys. t nawozów, a na redzie 2 tys. t. Maksymalny załadunek statku przy nabrzeżu wynosi 19 tys. t. Dopelnienie do 25 tys. t może odbyć się na redzie. Rocznie terminal jest w stanie obsłużyć 800 tys. t ładunków.

Kolejny terminal naftowy, z nabrzeżem o długości 333 m, położony nad kanałem, a przynależny do portu rybackiego jednorazowo może składować 35 tys. t ropy i jej produktów. W ciągu doby przeładowuje do 8 tys. t, a rocznie 2,5 mln t ropy i jej produktów.

Kaliningradzki port rzeczny specjalizuje się w obsłudze niewielkich statków morsko-rzecznych i barek śródlądowych. Dysponuje nabrzeżem o długości 201 m, wyposażonym w 6 żurawi o udźwigu 10 t. Plac składowy może pomieścić 35 tys. t węgla. W skład portu rzeczno-godolny wchodzi również niewielki port w Sowietku nad rzeką Niemen i nabrzeże w Swietłym o długości 130 m. Port ten poza węglem, specjalizuje się w przeładunkach koksu, materiałów budowlanych oraz zboża. Stąd węgiel dostarczany jest do Elbląga, a koks do krajów skandynawskich. Łącznie w ciągu roku port rzeczny jest w stanie obsłużyć 1 mln t ładunków.

²⁹⁷ Bunkrowanie to zaopatrywanie statku w paliwo.

W portach Kaliningradu można rocznie przeładowywać 33 mln t towarów. W 2010 r. potencjał ten wykorzystany był w niecałych 42%. Obroty portów z 4,5 mln t w 2000 r. wzrosły do 15,6 mln t, następnie spadły do 13,8 mln t w roku 2011 (Tab. 8.1). W tym samym okresie liczba przeładowanych kontenerów wzrosła z 13,4 tys. do 252 tys. TEU i obniżyła się do 260 tys. TEU w 2011 r. Spadek obrotów ładunkowych od 2009 r. związany był zarówno z kryzysem (spadek obrotów handlowych), jak i z podniesieniem taryf kolejowych przez Białoruś i Litwę.

Tab. 8.1. Obroty portów Kaliningradu w latach 2000-2011.

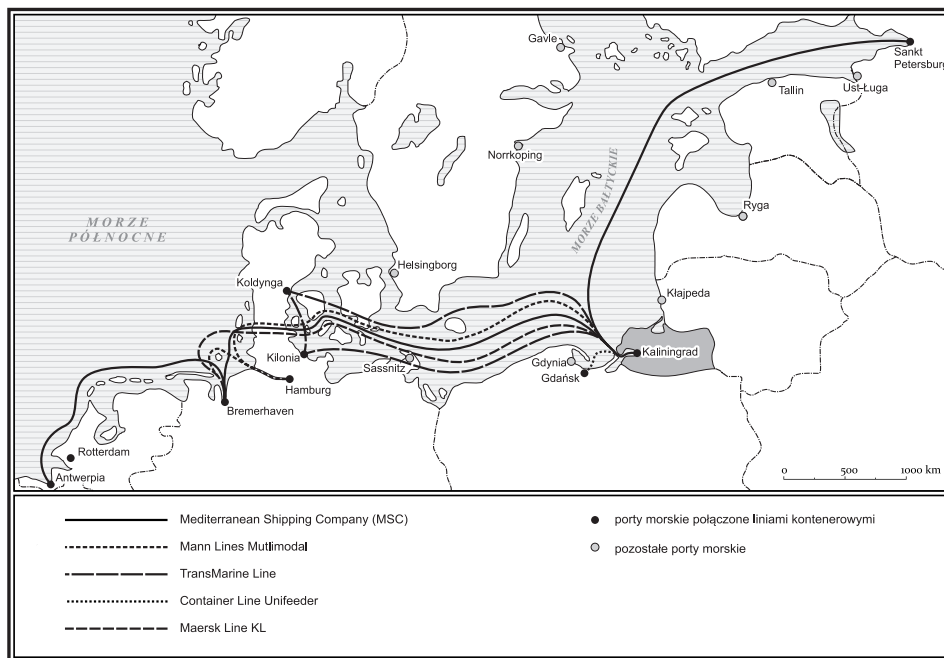
Lata	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Obroty w mln ton	4,4	5,8	9,9	12,6	14,0	14,6	15,2	15,6	15,4	12,4	13,8	13,8
Kontenery w tys. TEU	13,4	21,0	27,8	44,7	72,1	112,5	151,1	252,2	156,8	94,5	231,1	260,0

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Bałtyckiej Państwowej Akademii Rybołówstwa w Kaliningradzie.

W strukturze przeładunków w roku 2010 przeważały relacje eksportowe (77%), import stanowił tylko 18%, a kabotaż 7%. Podstawowe ładunki płynące przez port w Kaliningradzie w imporcie to zboża – 50%, elementy stalowe (do budowy dróg) – 23%, artykuły mrożone (głównie mięso) – 3% i pozostałe (cukier, owoce cytrusowe, metale) – 5%. W eksporcie dominowała ropa naftowa i jej produkty – 76%, żelazo i stal – 10%, węgiel i koks – 4%, nawozy mineralne – 3%, olej jadalny – 1%, pozostałe (ruda, drewno, celuloza, nawozy mineralne) – 6%. Ładunki na eksport pochodziły nie tylko z regionów Rosji, takich jak Ural, Zachodnia Syberia i Centralny Okręg Gospodarczy, ale także z Kazachstanu, Białorusi i Ukrainy.

Główne kierunki przewozu w relacjach importowych to porty Niemiec, Francji, Szwecji, Belgii, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. W eksporcie ładunki kierowane są przede wszystkim do Niemiec, Hiszpanii, Francji i Szwecji. Regularne połączenia żeglugowe portów kaliningradzkich obrazuje Ryc. 8.4.

Porty kaliningradzkie zgodnie z planami opracowanymi w Moskwie, mają stać się dużym zespołem z jednym kierownictwem i wspólną administracją. Zapleczem dla Kaliningradu są tereny Białorusi i Rosji. Jednak napływ ładunków z tych obszarów utrudniają bariery w postaci granic państwowych. Na opłacalność przewozów do Kaliningradu mają też wpływ nie zawsze korzystne dla obwodu taryfy przewozowe.

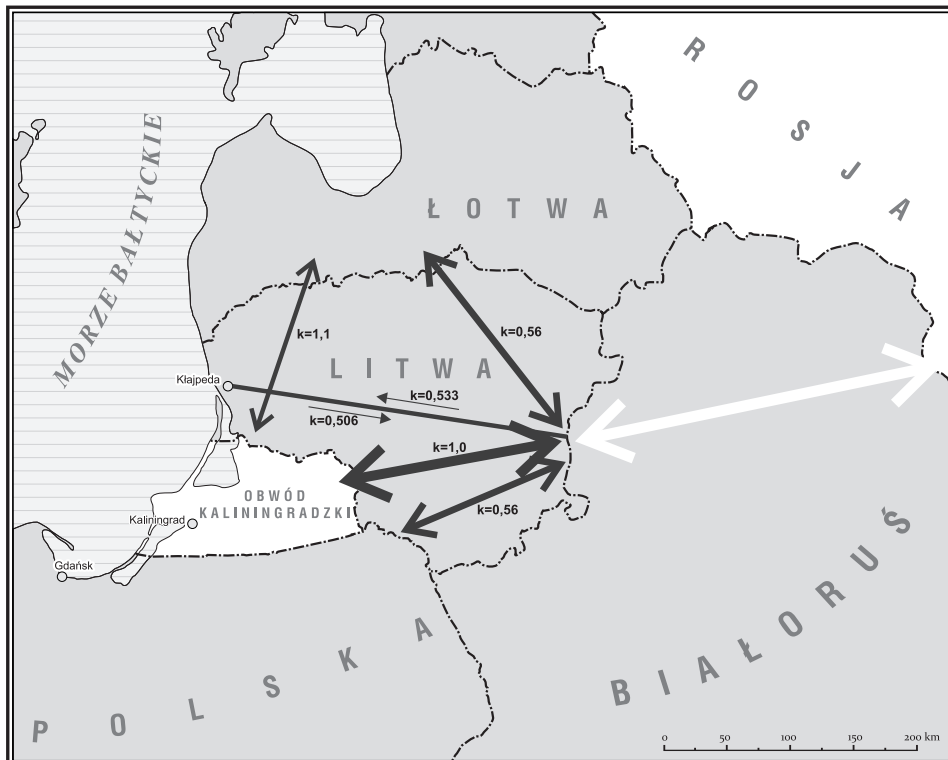
Ryc. 8.4. Regularne połączenia żeglugowe portów kaliningradzkich w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów FGUP Rosmorport.

Podniesienie we wrześniu 2004 r. przez Litwę o 15% taryf przewozowych na ropę naftową, jej produkty i żelazo, spowodowało wzrost kosztów przewozów kaliningradzkich o 50%, a w relacjach eksportowych nawet o 75%. W roku 2005 Koleje Białoruskie dwukrotnie podniosły taryfy na podstawowe ładunki eksportowane przez Kaliningrad – z 9% do 16% w styczniu i z 5% do 18% w październiku. Dodatkowo w maju tego samego roku podniesiono o 4% stawki za przesyłanie produktów ropy naftowej. Kolejne dwukrotne podwyżki taryf wprowadzone przez Koleje Białoruskie w 2006 r. najpierw średnio o 10-15%, potem na żelazo i stal o 30%, znacznie ograniczyły przewozy ładunków do Kaliningradu z tego kierunku. Latem 2008 r. Białoruś i Litwa kolejny raz podwyższyły dotychczasowe taryfy, odpowiednio o 12% i 11,5%. Następnie Litwini obniżyli współczynniki taryf bazowych na ładunki przesyłane tranzytem przez ten kraj dla wszystkich kierunków, z wyjątkiem Kaliningradu (Ryc. 8.5). Konsekwencją tego był spadek obrotów zespołu portowego w Kaliningradzie.

Aby móc przyjmować nowoczesne statki, w roku 2001 część portu wojennego w Bałtyjsku przeznaczono pod budowę cywilnego portu głębokowodnego. Na potrzeby nowego portu cywilnego przekazano nabrzeża, terytorium i akwatorium basenów nr 3 i 4 portu wojennego. Głębokości w tej części portu sięgają 11 m. Budowa zasadniczej części portu promowego trwała trzy lata. Nowy port w Bał-

tyjsku, o powierzchni (lądowej) 52 ha, usytuowany po stronie zalewu na półwyspie Wostocznyj, wyposażony jest w nowoczesną infrastrukturę i suprastrukturę pozwalającą na sprawną obsługę promów, w tym promów pasażersko-samochodowych, kolejowych i jednostek ro-ro do 40 tys. t.

Ryc. 8.5. Współczynniki taryf bazowych na przewozy ładunków tranzytowych przez terytorium Litwy stosowane przez kolej litewską w 2008 r.

Źródło: opracowanie własne na podst. Integracja Kaliningradzkiej oblasti w transportnoje sotrudnicestwo w regionie Jużnoj Bałtiki, 2008, s. 74.

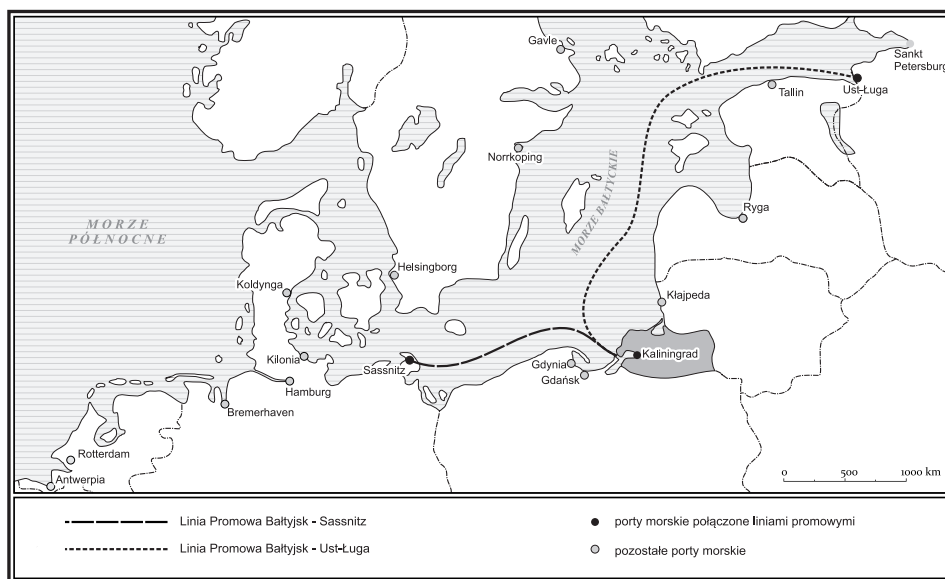
Dwie rampy cumownicze uzupełniają plac o długości 347 m i powierzchni 10,1 tys. m² dla samochodów ciężarowych i bocznicą o długości 231 m do obsługi wagonów kolejowych. Lokalizacja portu w Bałtyjsku znacznie skróciła drogę z pełnego morza do nabrzeży portowych, a tym samym wpłynęła na obniżenie kosztów przewozu.

Już w sierpniu 2001 r. Rosjanie uruchomili połączenie żeglugowe na trasie Sankt Petersburg – Kaliningrad – Kilonia. Obsługiwał je statek ro-ro „Trans-Russia”. Połączenie promowe z Sankt Petersburga do Kaliningradu było nie tylko alternatywnym rozwiązaniem komunikacyjnym niezależniącym obwód od

„kaprysów sąsiadów”. Posiadało także duże znaczenie strategiczne, gdyż na pokładach statku przewożono, oprócz ładunków cywilnych także sprzęt wojskowy i zaopatrzenie dla wojska rozlokowanego na terenie obwodu.

Zawinięciem promu „Georg Ots” w końcu grudnia 2003 r. do portu rybackiego otwarto połączenie promowe Sankt Petersburg–Kaliningrad. W styczniu 2004 r. linia ta została przeniesiona z Kaliningradu do terminalu towarowo-pasażerskiego w Bałtyjsku.

Kolejnym przedsięwzięciem komunikacyjnym było uruchomienie 7 września 2006 r. połączenie promowego, kolejowo-samochodowego z Ust-Ługi w obwodzie leningradzkim do Bałtyjska, a 5 grudnia tego samego roku z Bałtyjska do Sassnitz-Mukran na Rugii. Przedłużenie linii promowej do Sassnitz było wspólnym przedsięwzięciem Kolei Rosyjskich (RDŻ) i Kolei Niemieckich (DB). Połączenie to uniezależniło Rosję od tranzytu towarowego, w szczególności wojskowego, przez terytorium Litwy, a jej przedłużenie do Niemiec – również od tranzytu towarowego przez Polskę (Ryc. 8.6).

Ryc. 8.6. Połączenia promowe portu Bałtyjsk w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów FGUP Rosmorport.

Docelowo 6 promów pomiędzy Ust-Ługą a Bałtyjskiem ma przewozić 5,5 mln t ładunków rocznie, przy czym ładunki kolejowe mają wynieść 3,5 mln t. Linie tę do listopada 2010 r. obsługiwał prom „Bałtyjsk”, jednorazowo zabierający na pokład 92 wagony kolejowe. Był on przystosowany także do przewozu samochodów ciężarowych i kontenerów oraz 12 pasażerów. Od 27 listopada 2010 r. na linię tę

wszedł prom „Peterburg”, mogący przewozić wszelkie ładunki poruszające się zarówno na kołach, jak i gąsienicach. Jednorazowo przyjmuje on na pokład 49 wagonów kolejowych i 90 samochodów ciężarowych lub 330 samochodów osobowych. Posiada także 132 miejsca pasażerskie.

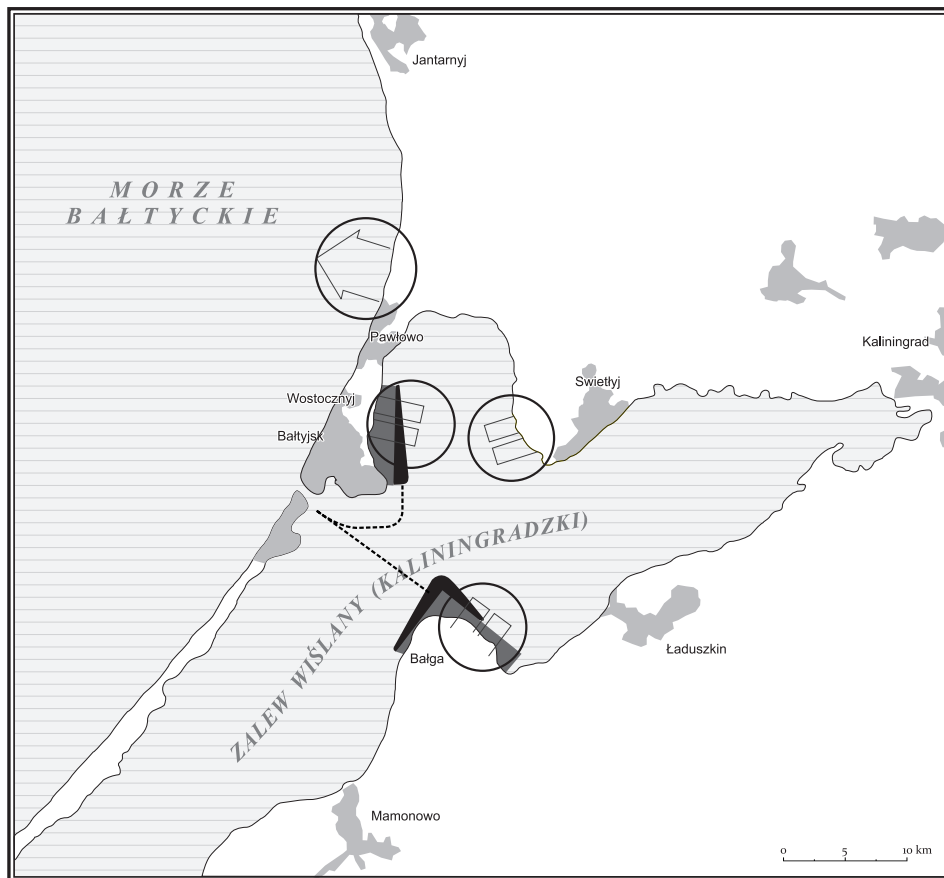
W końcu pierwszej dekady XXI w. linia promowa pomiędzy Ust-Ługą a Bałtyjskiem przejęła prawie całą obsługę wymiany handlowej pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim, a resztą Rosji. Wcześniej ładunki przewożono tranzytem przez Litwę i Białoruś. W 2011 r. promy kolejowe przewiozły 12,6 tys. wagonów. 40% wszystkich transportowanych ładunków stanowiły paliwa, 18% zboża, 16% drewno i 7% nawozy i chemikalia.

W transporcie obwodu zatrudnionych jest 30 tys. osób. Stanowi to 8% zatrudnionych w gospodarce regionu. Rozwój portów, a co za tym idzie całego kaliningradzkiego węzła transportowego, może dać jego mieszkańcom aż 10 tys. nowych miejsc pracy. Administracja obwodu priorytetowo traktuje rozwój transportu.

Czynniki hamujące prawidłowe funkcjonowanie portów obwodu, poza polityką taryfową Litwy i Białorusi i słabym wyposażeniem w infrastrukturę i suprastrukturę portową, to także niestabilne i często zmieniające się przepisy federalne dotyczące przewozów ładunków, odpraw granicznych i celnych, stałe zmiany zasad i warunków organizacyjnych dotyczących przewozów tranzytowych, a także najdłuższe w Europie odprawy statków prowadzonych przez rosyjskie służby graniczne i celne oraz długotrwałe przestoje wagonów na granicy z Litwą i Białorusią.

Morska doktryna Federacji Rosyjskiej do 2020 r., przyjęta w 2001 r., zakłada m.in. stworzenie warunków dla rozwoju stabilnej współpracy gospodarczej z państwami regionu Morza Bałtyckiego i rozwój bałtyckiej infrastruktury portowej. Dla Obwodu Kaliningradzkiego doktryna deklaruje zapewnienie bezpieczeństwa gospodarczego i militarnego oraz rozwój komunikacji morskiej.

Plany rozwoju obwodu przewidują stworzenie z Kaliningradu dużego węzła transportowego, którego porty będą konkurencyjne w tej części Bałtyku. Żeby to osiągnąć Rosjanie zamierzają zbudować tu nowy port głębokowodny do przyjmowania statków o dużym zanurzeniu. Wstępnie przygotowano cztery warianty jego lokalizacji (Ryc. 8.7). Pierwszy wariant, najmniej kosztowny, dotyczy północno-wschodniej części Półwyspu Bałga, przy południowym brzegu Zalewu Kaliningradzkiego (Wiślanego). Atutem jest tu linia kolejowa o europejskim rozstawie szyn oraz szybka droga samochodowa prowadząca do najnowszego przejścia granicznego Mamonowo II–Grzechotki. Wariant drugi i trzeci dotyczą także Zalewu Kaliningradzkiego, dokładniej Zatoki Primorskiej, z tym, że jeden usytuowany jest w pobliżu Bałtyjska, przy osadzie Wostocznyj, kolejny po drugiej stronie Zatoki Primorskiej u nasady półwyspu, przy ujściu kanału ściekowego. Wariant czwarty odnosi się do otwartego morza w pobliżu Pawłowa i Primorska (Ryc. 8.7).

Ryc. 8.7. Warianty lokalizacji nowego portu głębokowodnego w Obwodzie Kaliningradzkim.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów FGUP Rosmorport.

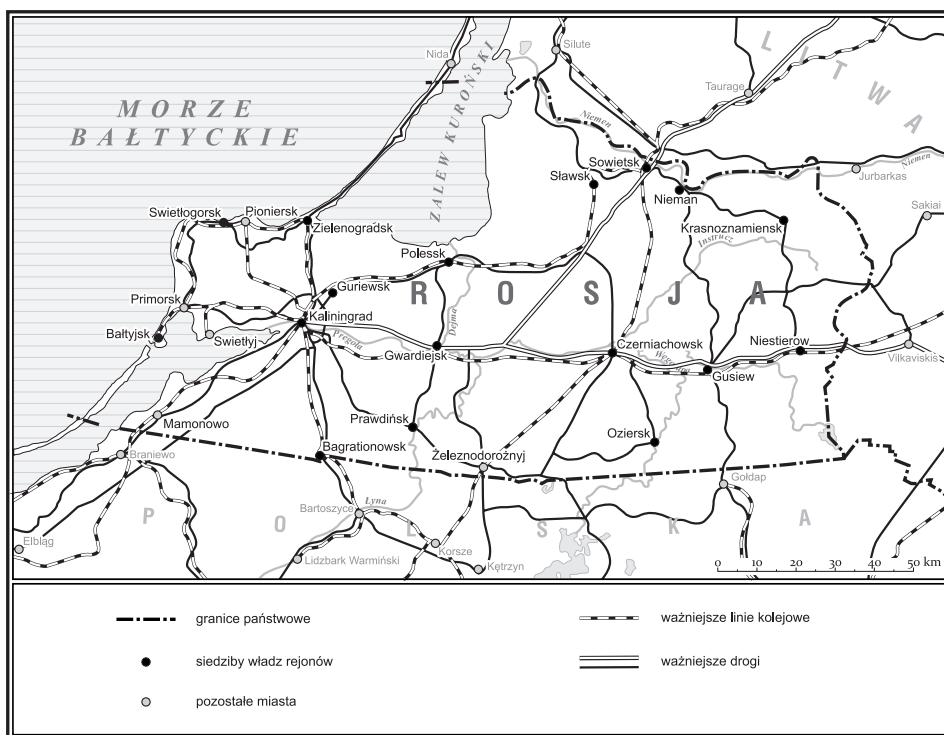
Po rozbudowie porty Kaliningradu mają mieć możliwości obsługi ładunków tranzytowych płynących z UE do Kaliningradu i dalej koleją przez europejską część Rosji, Syberię i porty Nachodka oraz Wostocznyj do Japonii i Korei Południowej, a poprzez Morze Kaspijskie w kierunku Oceanu Indyjskiego.

Sytuacja ekonomiczna Rosji, w tym problemy gospodarcze Obwodu Kaliningradzkiego sprawiają, że plany inwestycyjne, w szczególności dotyczące budowy nowych portów są często pełnymi nadziei deklaracjami kierowanymi do potencjalnych inwestorów.

8.2. Transport lądowy

8.2.1. Transport drogowy

Sieć drogowa obwodu jest dobrze rozwinięta. Łączna długość dróg publicznych o twardej nawierzchni i znaczeniu regionalnym wynosiła w 2005 r. 4,6 tys. km. Do 2010 r. wzrosła do 6,6 tys. km. Drogi o znaczeniu federalnym posiadają długość 264 km. Na tysiąc km² powierzchni obwodu przypadają 303,4 km dróg utwardzonych. W Federacji Rosyjskiej wskaźnik ten wynosi 28,1 km (Ryc. 8.8).

Ryc. 8.8. Sieć drogowa i kolejowa Obwodu Kaliningradzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podst. Geograficzeskij Atlas Kaliningradskoj oblasti, 2002, s. 30-31.

Do dróg o znaczeniu federalnym należą odcinki Kaliningrad–Niestierow i Gwardiejsk–Nieman. Cechą tych dróg o łącznej długości 252 km jest ulepszonej nawierzchnia. Długość dróg o znaczeniu lokalnym sięga 4,3 tys. km. Pomimo dobrze rozwiniętej sieci drogowej, jej stan i niektóre parametry nie zawsze spełniają współczesne normy techniczne. Przepustowość całej sieci drogowej

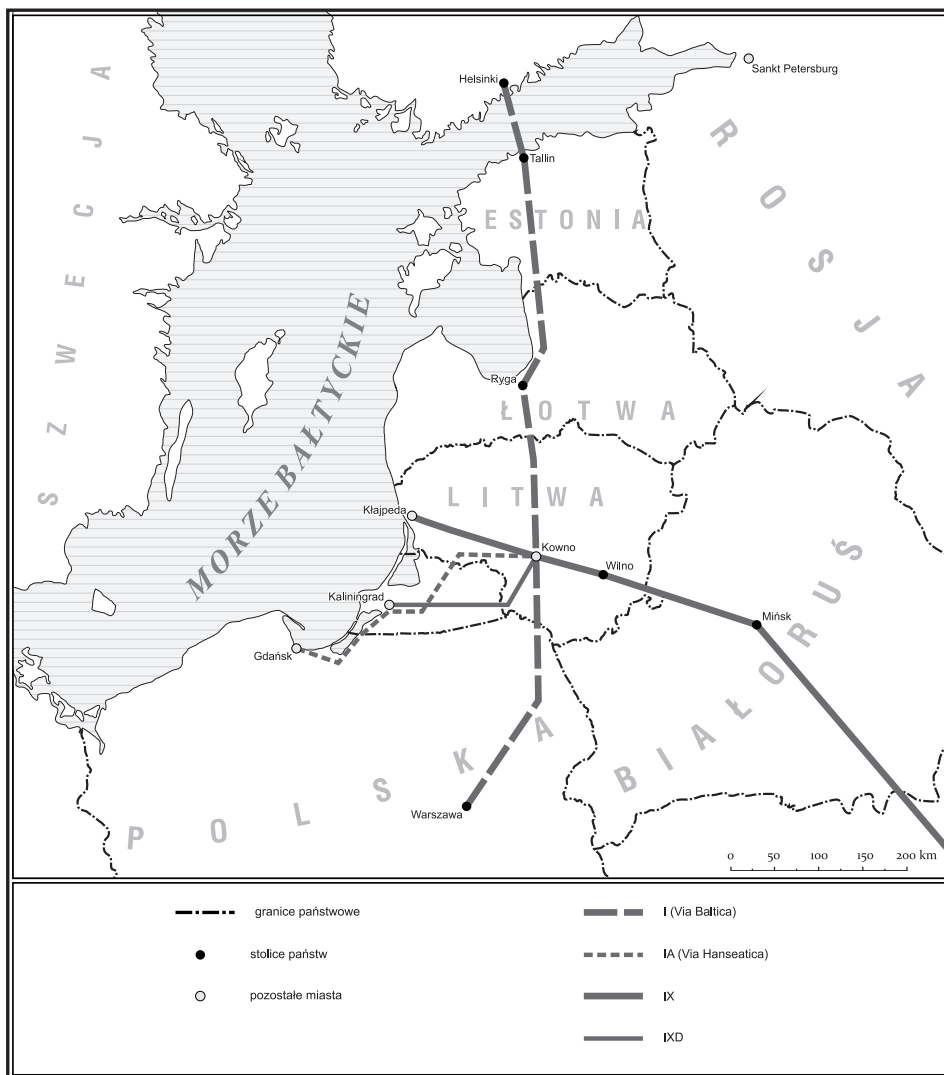
jest wykorzystana tylko w 50 %. W roku 1998 oddano do użytku nowy odcinek drogi Gusiew–Olchovatka, prowadzącej w kierunku Gołdapi. Inną inwestycją było zbudowanie obwodnicy i mostu na Pregole w Gwardiejsku, na głównej magistrali drogowej prowadzącej do Wilna. Na wschód od Kaliningradu powstał pierwszy, 20-kilometrowy odcinek autostrady. W projektach rozwoju sieci drogowej zakłada się modernizację obwodnicy Kaliningradu wraz z budową mostu na Pregole. Plany przewidują także zbudowanie magistrali drogowej pomiędzy Mamonowem i Sowietskimi. Odcinek ten stanowi część międzynarodowego szlaku „Via Hanseatica” i europejskiego korytarza transportowego IA, biegnącego z Rygi przez Kaliningrad do Gdańska. Kaliningrad uzyskał także połączenie, przy pomocy korytarza IX D z Wilnem, Mińskiem i Kijowem (Ryc. 8.9).

Ponieważ korytarz ten w Kownie krzyżuje się z korytarzem I (Via Baltica) biegnącym z Helsinek przez Tallin, Rygę, Kowno do Warszawy, pozwala to na dobre skomunikowanie drogowe obwodu ze środkową i zachodnią Europą.

Obwód Kaliningradzki zajmuje drugie miejsce w Rosji pod względem liczby samochodów osobowych przypadających na tysiąc osób (234). Wiąże się to z przepisami SSE, pozwalającymi nabywać samochody osobowe bez płacenia podatku VAT i cła. Dodatkowo, Kaliningradzka Duma Obwodowa zwolniła międzynarodowych przewoźników samochodowych z płacenia podatku od zakupu środków transportu. Dzięki temu w obwodzie szybko rosła liczba przewoźników samochodowych. W regionie do 2008 r. zarejestrowano ponad 220 tys. samochodów osobowych i około 30 tys. ciężarówek i autobusów. Wielkość ładunków przewożonych transportem samochodowym w latach 2000-2011 oscylowała w przedziale 1,7-2,6 mln t.

W 2008 r. Moskwa wprowadziła zaporowe cła na samochody sprowadzane z krajów europejskich, pozbawiając w ten sposób źródła utrzymania tysiące kaliningradczyków, którzy żyli z handlu używanymi samochodami. Ze względu na dużą liczbę samochodów osobowych w Obwodzie Kaliningradzkim, palącym problemem jest modernizacja i budowa nowych arterii komunikacyjnych w samym Kaliningradzie. Liczne inwestycje w tym zakresie pozwalają już na szybki przejazd nowymi, wybranymi odcinkami, jednakże zatory drogowe w miejscach planowanych remontów dróg powodują znaczne opóźnienia w dotarciu do celu. Dla mieszkańców obwodu i gości istotna była także modernizacja drogi łączącej Kaliningrad z portem lotniczym Chrabrowo.

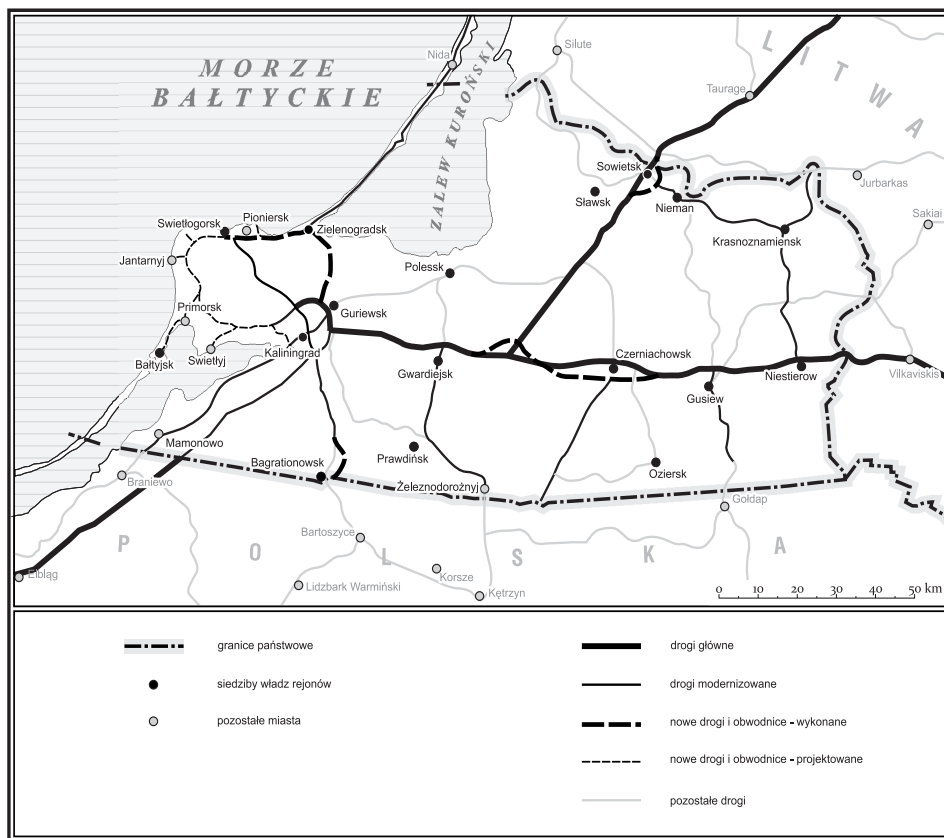
Ponieważ głównym miejscem wypoczynkowo-rekreacyjnym jest wybrzeże, szczególnie w okresie letnim, kiedy mieszkańcy obwodu i ich goście wybierali się nad morze, na drogach pomiędzy Kaliningradem a Swietłogorskiem i Zielonogradskiem tworzyły się zatory praktycznie paraliżujące cały ruch drogowy. Wokół Półwyspu Sambijskiego powstał więc projekt obwodnicy, mający na celu łatwiejsze dotarcie do nadmorskiej strefy rekreacyjnej. W roku 2009 zbudowano pierwszy odcinek autostrady o długości 26,7 km. Drugi odcinek, o długości 25,6 km,

Ryc. 8.9. Obwód Kaliningradzki w systemie transeuropejskich korytarzy transportowych.

Źródło: opracowanie własne na podst. W. Dedkow, G. Fedorow, 2006, s. 77.

oddano do użytku w końcu 2011 r. (Ryc. 8.10). Tak więc Kaliningrad połączony został autostradą z Zielenogradzkim i Swietłogorskim. Całość obwodnicy nadmorskiej o długości 132,1 km ma być zbudowana do 2015 r.

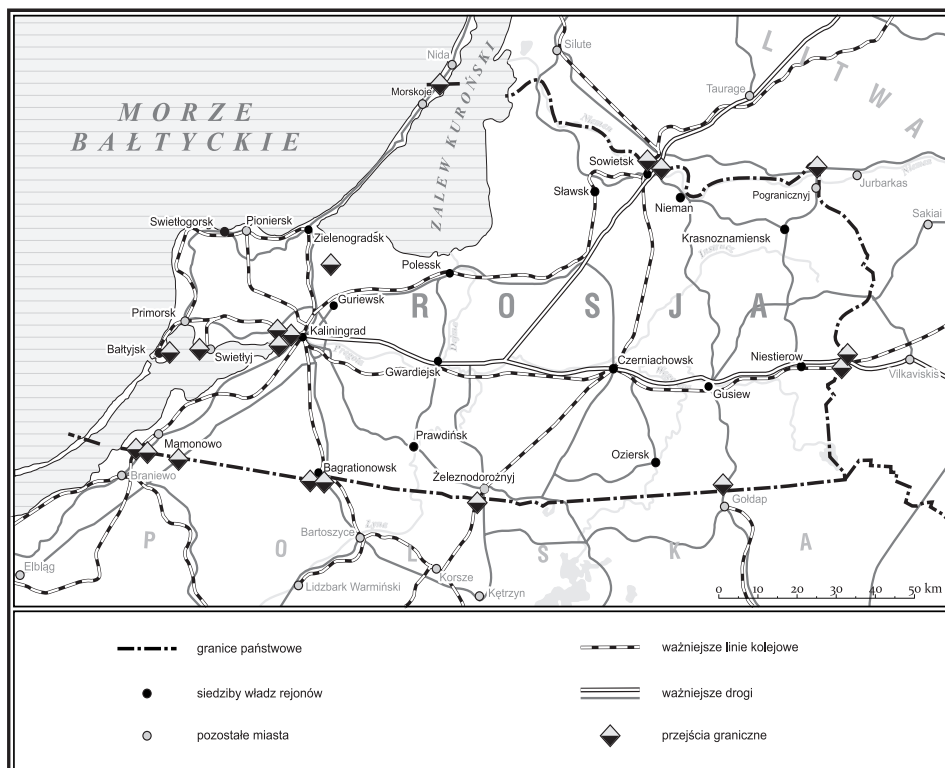

Ryc. 8.10. Nowe drogi w Obwodzie Kaliningradzkim.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

Spośród regionalnych dróg samochodowych szczególne znaczenie mają drogi, prowadzące do przejść granicznych. Ruch samochodowy przez granicę odbywa się przez międzynarodowe samochodowe przejścia graniczne (Ryc. 8.11).

Na rosyjsko-polskiej granicy to przejścia Bagrationowsk–Bezledy, Mamonowo–Gronowo, Mamonowo-II–Grzechotki i Gusiew–Gołdap; na rosyjsko-litewskiej granicy: Sowietsk–Pojeji, Pogranicznyj–Ramoniszkjaj, Czernyszewskoje–Kibartaj, Morskoje–Nida. Ulepszanie magistrali samochodowych i drogowych przejść granicznych pozwala na lepsze połączenie samochodowe obwodu z krajami Europy, sprzyja zwiększeniu przewozów ładunków i dalszemu rozwojowi turystyki międzynarodowej, a to ma z kolei duże znaczenie dla gospodarki obwodu.

Ryc. 8.11. Przejścia graniczne Obwodu Kaliningradzkiego.

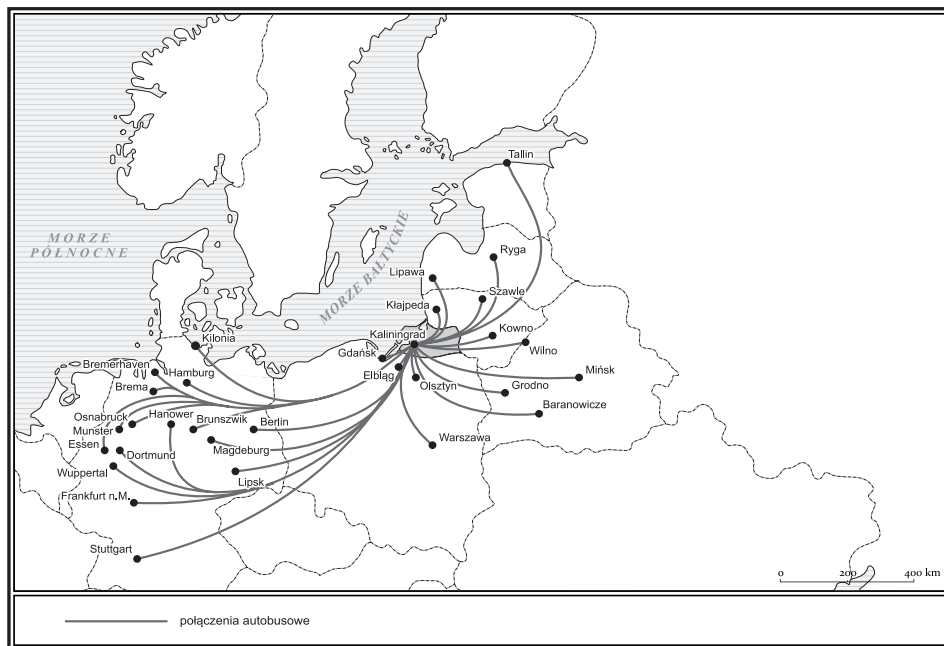
Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

Sieć połączeń autobusowych wewnątrz obwodu liczy około 120 tras. Z Kaliningradu prowadzą połączenia autobusowe do wszystkich centrów rejonów, do miast: Bałtyjsk, Sowietk, Pioniersk, Swietłogorsk, Mamonowo i Ładuszkina.

Znaczącymi węzłami połączeń autobusowych są także Czerniachowsk, Sowietk, Gusiew i Bałtyjsk. Komunikacja autobusowa nie dociera jednakże do wielu miejscowości obwodu. Szczególnie trudna pod tym względem sytuacja występuje w rejonach polesskim, sławskim, ozierskim i niestierowskim.

Z Kaliningradu prowadzi ponad dwadzieścia międzynarodowych rejsowych linii autobusowych na Białoruś, Litwę, Łotwę, do Estonii, Polski i Niemiec (Ryc. 8.12).

Niezależnie od tego, liczne biura turystyczne świadczą usługi transportowe dla indywidualnych turystów lub grup wyjeżdżających do miast wielu krajów Europy, WNP i państw bałtyckich.

Ryc. 8.12. Powiązania autobusowe Obwodu Kaliningradzkiego w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów rozproszonych.

8.2.2. Transport kolejowy

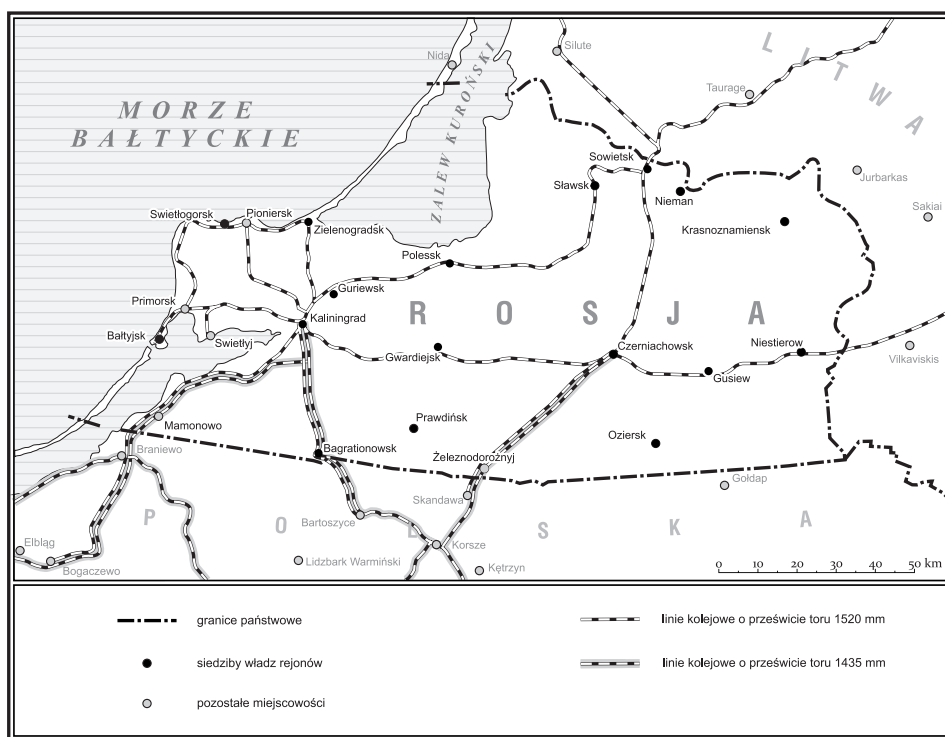
Ważną rolę w obsłudze transportowej portów i całego obwodu odgrywają połączenia kolejowe. Przy pomocy transportu kolejowego przewozi się 40% ładunków obwodu i 80% tranzytu płynącego przez port i przejścia graniczne obwodu. Linie kolejowe prowadzą także do portów rzecznych i większych przedsiębiorstw obwodu.

Całkowita długość linii kolejowych obwodu wynosi 765 km, z czego ok. 100 km stanowią linie wewnętrzne. Bezpośrednio eksploatuje się 572 km linii kolejowych. Zelektryfikowano zaledwie 14% z nich. Dotyczy to jedynie linii łączącej Kaliningrad ze Swietłogorskiem.

Ponad 100 km torów na terenie obwodu zachowało szerokość europejską – 1435 mm. Tory kolejowe o europejskiej szerokości przekraczają granicę obwodu w Mamonowie, Żeleznodorożnym i Bagrationowsku. Spośród 55 stacji kolejowych na pięciu z nich istnieją techniczne możliwości do prowadzenia prac przeładunkowych z kolei europejskiej na rosyjską (1520 mm) i odwrotnie (Ryc. 8.13). Dotyczy to Kaliningradu (Dzierżynskaja Nowaja), Bagrationowska, Czerniachowska, Mamonowa i Żeleznodorożnego. Największymi pod względem wielkości przeła-

dunków stacjami kolejowymi są Kaliningrad, Czerniachowsk i Sowietk. Organizacyjnie sieć kolejowa przynależy do Kolei Kaliningradzkiej (KŻD) z zarządem w Kaliningradzie.

Rosnące przewozy towarowe w kierunku portów morskich, w tym do terminalu promowego w Bałtyjsku, przyczyniły się do modernizacji i wzrostu przepustowości kolei. Rozbudowano przyportowe stacje kolejowe, stację Kaliningrad-Sortirowocznyj oraz przygraniczną stacją kolejową Czernyszewskoję na granicy rosyjsko-litewskiej.

Ryc. 8.13. Linie kolejowe w Obwodzie Kaliningradzkim.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

Główna szerokotorowa magistrala kolejowa prowadzi z Kaliningradu przez Czerniachowsk, Niestierow, Kowno, Mińsk w kierunku Moskwy. Przepustowość tej linii wykorzystana jest zaledwie w 30-40%. Linia kolejowa biegnąca z Kaliningradu w kierunku północnym przez Sowietk, Szawle do Rygi w ostatnich latach jest w minimalnym stopniu wykorzystywana do przewozu ładunków. Podobna sytuacja dotyczyła połączeń w kierunku południowym, do Polski. Jednak

od pewnego czasu płynie tym szlakiem coraz więcej ładunków sprowadzanych z Polski i Niemiec. Wielkość przewozów ładunków kolejowych przy zwiększeniu efektywności i pełnym wykorzystaniu istniejącego potencjału infrastruktury kolejowej może być zwielokrotniona.

Połączenie z Litwą odbywa się przez przejścia graniczne Sowietusk–Panemune, Niestierow–Kibartaj, z Polską przejściami: Mamonowo–Braniewo, Żeleznodorożnyj–Skandawa i Bagrationowsk–Bartoszyce. Poważnym mankamentem, utrudniającym przewozy tranzytowe, są przestoje wagonów przy przekraczaniu granic. Na przykład na trasie Kaliningrad–Moskwa czas odpraw wagonów na granicy z Litwą i Białorusią przekracza 46 godzin.

Wielkość ładunków przewożonych koleją wynosząca w 1990 r. prawie 20 mln t, spadła do 7 mln t w 1999 r. Od początku XXI w. aż do 2007 r. przewozy kolejowe wzrosły do 19,4 mln t, następnie spadły do 13 mln t w 2009 r. Spadek przewozów był wyraźnym odbiciem sytuacji gospodarczej obwodu i problemów taryfowych. W następnych latach nastąpił ich niewielki wzrost (Tab. 8.2).

Tab. 8.2. Przewozy ładunków w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2011 (w mln t).

Lata	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Przewozy samochodowe	1,7	2,2	2,0	2,2	2,2	1,9	2,2	2,6
Przewozy kolejowe	17,7	18,4	19,1	19,4	18,5	12,7	15,0	15,5

Źródło: Materiały Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

60% przewozów towarowych stanowiły obroty związane z handlem zagranicznym. Z Rosji i Ukrainy koleją przywozi się węgiel, przetwory ropy naftowej, drewno, metale, nawozy mineralne i żywność. Wewnątrz obwodu głównym ładunkiem przewożonym koleją są materiały budowlane.

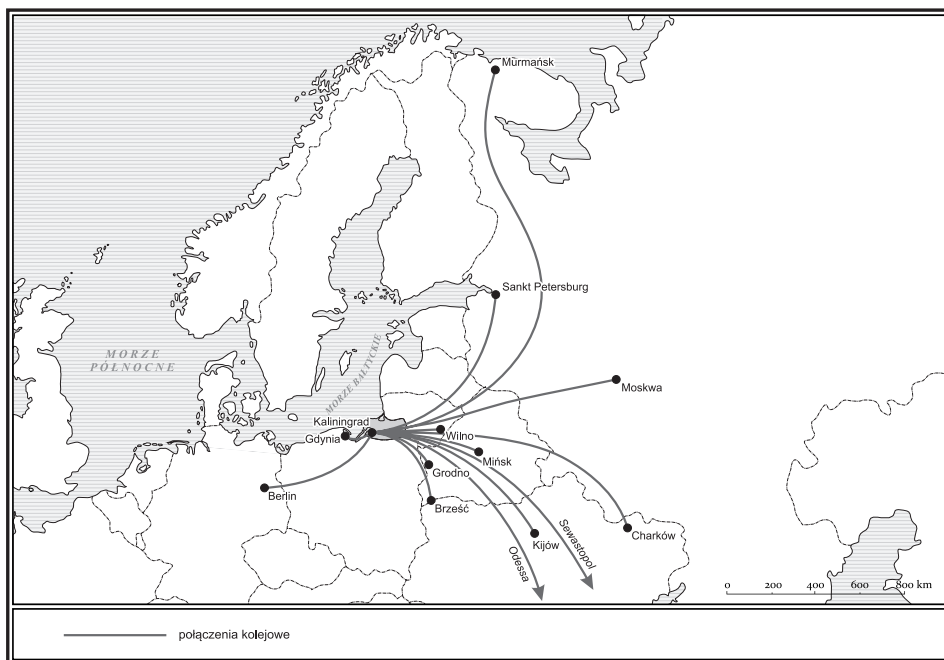
Kolejowe przewozy pasażerskie w latach 1990-1999 zmniejszyły się z 28 do 7 mln osób. W ciągu następnej dekady po wzroście do 8,7 mln, oscylowały w przedziale 7-5 mln. W 2010 r. obniżyły się do 2,8 mln pasażerów (Tab. 8.3).

Tab. 8.3. Pasażerskie przewozy kolejowe i autobusowe w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2011 (w tys. osób).

Lata	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Przewozy kolejowe	8712	6291	7217	5771	5995	5204	2831	2925
Przewozy autobusowe	112569	15976	25122	18427	12362	20319	16543	15288

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego; Kaliningradzkaja oblast' w cifrach, 2005, s. 172; 2009, s. 209; 2012, s. 117.

Kolej kaliningradzka utrzymuje bezpośrednie, dalekobieżne połączenia pasażerskie zarówno ze Wschodem, jak i z Zachodem. W kierunku wschodnim można dojechać nie tylko do Moskwy i Sankt Petersburga, ale także do Anapy nad Morzem Czarnym (Ryc. 8.14).

Ryc. 8.14. Główne bezpośrednie połączenia kolejowe Kaliningradu w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

Spośród krajów WNP istnieją połączenia z Brześciem, Kijowem, Charkowem, Odessą i Symferopolem. W kierunku zachodnim koleją można dojechać do Gdyni. W połowie grudnia 2003 r. uruchomiono także pasażerskie połączenie kolejowe Kaliningrad–Berlin obsługiwane przez dwa bezpośrednie wagony.

W obwodzie funkcjonuje ponadto sieć podmiejskich linii kolejowych. Ruch podmiejski jest najbardziej intensywny pomiędzy Kaliningradem i miastami nadmorskimi – Swietłogorskiem, Zielenogradskiem, Pionierskiem. W 2004 r. na trasie Kaliningrad–Zielenogradsk–Swietłogorsk uruchomiono przyspieszony podmiejski pociąg o podwyższonym standardzie „Błękitna Strzała”.

Tab. 8.4. Przewozy pasażerów transportem podmiejskim w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2011 (w mln osób).

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Transport kolejowy	6,00	6,95	5,43	5,64	4,92	2,50	2,50
Transport autobusowy	27,20	34,10	36,10	37,60	36,20	38,90	39,00

Źródło: Materiały Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

Wielkość przewozów pasażerskich w ruchu podmiejskim spada (Tab. 8.4) Związane jest to zarówno ze znacznym wzrostem, w ostatnich latach, liczby samochodów osobowych i rozwojem sieci połączeń autobusowych, jak i ze wzrostem cen na przewozy podmiejskie oraz starzeniem się taboru. Poza tym, zmniejszono liczbę osób mających prawo do ulg kolejowych. Mimo to rozpoczął się jednak proces odnawiania i modernizacji pociągów podmiejskich.

Przyszłość Kolei Kaliningradzkiej jest ściśle związana z rozwojem przewozów ładunków prowadzonych przez porty kaliningradzkie. Czerniachowsk perspektywnie może rozwinąć się w międzynarodowe centrum przeładunków kolejowych.

8.3. Transport lotniczy

Transport lotniczy odgrywa ważną rolę w powiązaniach Obwodu Kaliningradzkiego z Rosją i z innymi krajami. W szczególności dotyczy to powiązań pasażerskich. Obwód dysponuje siecią odpowiednio wyposażonych lotnisk. Niektóre z nich mają możliwość przyjmowania wszystkich typów samolotów. Są to jednak lotniska wojskowe podległe Ministerstwu Obrony Rosji.

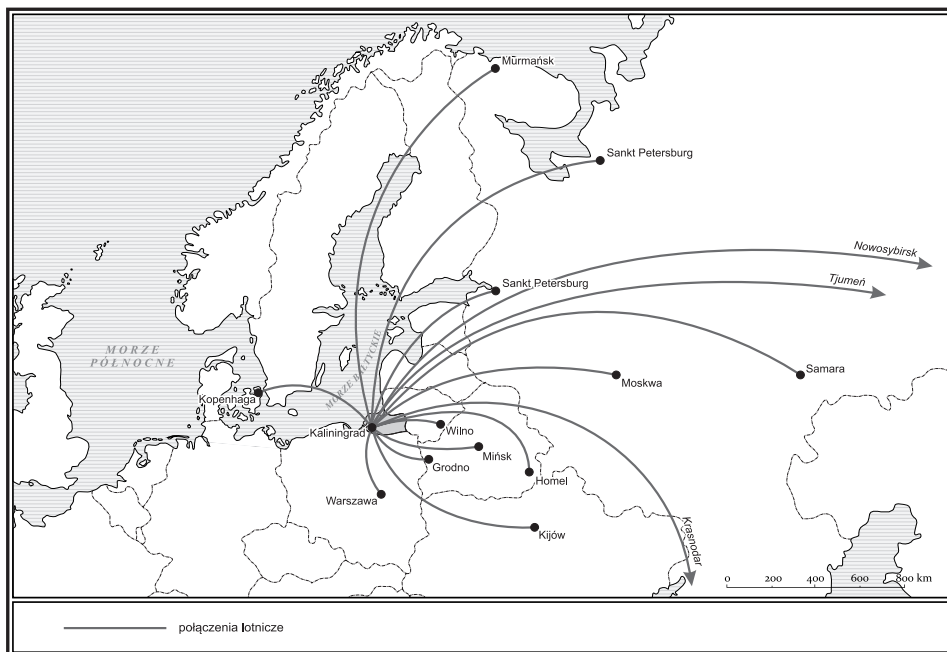
Jedynym cywilnym portem lotniczym w obwodzie jest Chrabrowo, położone 20 km na północ od Kaliningradu. Posiada ono status lotniska międzynarodowego i znajduje się na liście lotnisk o znaczeniu federalnym. Wcześniej podlegało ono (łącznie z pasem startowym) Ministerstwu Obrony Rosji, jako lotnisko cywilno-wojskowe, jednak w 2003 r. zostało przekazane pod kontrolę Ministerstwa Transportu Rosji.

Już w 2001 r. w Chrabrowie oddano do użytku nowoczesną stację radiolokacyjną, dzięki której uzyskano pełną kontrolę przestrzeni powietrznej obwodu.²⁹⁸ System kontroli ruchu powietrznego wspomagany jest przez radary w Kaliningradzie i Czerniachowsku. W ciągu doby nad obwodem przelatuje przeciętnie ponad 200 samolotów pasażerskich.

²⁹⁸ Wcześniej lotnictwo obwodu korzystało ze stacji kontroli lotów w Wilnie.

Pod koniec lat 90. 78% regionalnego popytu na usługi lotnicze zaspokajało przedsiębiorstwo „Kaliningradavia”. Potem, gdy ze względu na niewłaściwe zarządzanie „Kaliningradavia” znalazła się na skraju bankructwa, w 2002 r. przedsiębiorstwo podzielono na „Kaliningradavia” S.A. (samoloty, terminal pasażerski, transport) i Spółkę Skarbu Państwa „Kaliningradavia” (pas startowy, miejsca postojowe, drogi kołowania, obsługa techniczna lotniska, łączność). W tym czasie udział „Kaliningradavia” S.A. w przewozach pasażerskich spadł do mniej niż 50%. W 2005 r. „Kaliningradavia” S.A. przemianowana została na „KD-avia” S.A.

Ze względu na wyeksploatowanie siedmiu samolotów TU-143, będących w stanie „KD-avia” S.A., firma postanowiła wziąć w leasing znacznie nowsze Boeingi 737-300. W lutym 2005 r. „KD-avia” otrzymała pierwszego Boeinga 737-300. Na początku marca 2007 r. flota tych samolotów została powiększona do 12 sztuk. Pod względem liczby eksploatowanych samolotów tego typu „KD-avia” zajmowała w tym czasie pierwsze miejsce w Rosji. W 2006 r. spółka po raz pierwszy w swojej historii przewiozła prawie 600 tys. pasażerów. Loty odbywały się na liniach wewnątrzrosyjskich i międzynarodowych.

Ryc. 8.15. Główne połączenia lotnicze Kaliningradu w roku 2008.

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów rozproszonych.

W końcu 2006 r. pod nadzorem Ministerstwa Transportu przedłużono pas startowy i przystosowano go do przyjmowania samolotów o masie startowej do

100 t. W 2004 r. „Kaliningradavia” S.A. rozpoczęła budowę nowego portu lotniczego pozwalającego na przyjęcie i obsługę, zgodnie ze współczesnymi europejskimi standardami, równocześnie 1 tys. pasażerów. Uruchomienie nie w pełni ukończonego obiektu miało miejsce w lipcu 2007 r. Nowy port lotniczy w Kaliningradzie pełnić miał funkcję hubu – węzła lotniczego, zapewniającego szybkie przesiadanie pasażerów i przewóz ładunków na liniach pomiędzy Europą i Rosją. W obu kierunkach planowano uruchomienie ponad stu regularnych rejsów lotniczych.

W 2008 r. na lotnisku uruchomiono pierwsze w Rosji zautomatyzowane centrum kontroli ruchu lotniczego.

Ponad dwadzieścia samolotów „KD-avia” docierało do wielu krajów europejskich i większości portów lotniczych Rosji. Kaliningrad zaczynał być portem przesiadkowym (Ryc. 8.15). Bankructwo „KD-avia” we wrześniu 2009 r., spowodowane zadłużeniem, przerwało jej działalność lotniczą, pozbawiając pracy prawie 5 tys. pracowników. Na jej miejsce weszły cztery nowe kompanie lotnicze, w tym jedna z większych w Rosji – S-7, eksploatująca samoloty Airbus 319, Airbus 321 i inne.

Upadek firmy „KD-avia” bardzo wyraźnie odbił się na przewozach pasażerskich. Po dynamicznym wzroście ze 187 tys. do 1368 tys. w latach 2000-2008 nastąpił gwałtowny, a nawet dramatyczny spadek do 566 tys. w 2009 r. i 99 tys. w 2010 r. (Tab. 8.5).

Tab. 8.5. Lotnicze przewozy pasażerskie w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2011 (w tys. osób).

Lata	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Przewozy lotnicze	187	281	578	660	1368	566	99	110

Źródło: opracowanie własne na podst. materiałów Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego; Kaliningradskaja oblast’ w cifrach, 2005, s.172; 2009, s. 209; 2012, s. 117.

Połączenia z Kaliningradem wykonywały także rosyjskie linie: „Aerofłot”, GTK „Rossija”, „UT air Aviation”, „Kubańskie Linie Lotnicze”, „KrasAir-Krasnojarskije awialinii”, „Kubańskie Linie Lotnicze” i „Kogalymavia”.

Port lotniczy był połączony w 2011 r. regularnymi rejsami z 13 miastami Rosji: Moskwą, Sankt Petersburgiem, Jekaterynburgiem, Krasnodarem, Krasnojarskiem, Murmańskiem, Nowosybirskiem, Norylskiem, Orenburgiem, Rostowem nad Donem, Samarą, Surgutem i Tiumeniem.

Regularne rejsy międzynarodowe odbywały się w analizowanym okresie do Warszawy (Polskie Linie Lotnicze „LOT”), Kopenhagi („DAT”, „SAS”), Rygi („Air Baltic”, „SAS”), Monachium („Ural Airlines”), Brześćcia, Homla i Grodna („Gomelavia”), Witebska i Mohylewa („RubyStar”) oraz Mińska („Belavia” i „Go-

melvia”). Rejsy czarterowe z Kaliningradu, szczególnie w okresie letnim, kierują się do Antalyi, Aten, Burgas, Larnaki, Rimini i Salonik.

W celu aktywizacji kontaktów, w tym gospodarczych z Obwodem Kaliningradzkim, 15 maja 2002 r. LOT uruchomił połączenie lotnicze Warszawa–Kaliningrad. Samoloty LOT-u od września 2002 r. odbywały na tej trasie nawet sześć rejsów tygodniowo. Port lotniczy im. Chopina w Warszawie był dla mieszkańców Kaliningradu punktem przesiadkowym w drodze do wielu miejsc w Europie i na świecie. 1 września 2008 r. ze względu na spadek liczby pasażerów i brak rentowności połączenie to zostało zawieszono.

Wznowienie lotów z Warszawy do Kaliningradu po dwuletniej przerwie miało miejsce 28 czerwca 2010 r. Linia ta była obsługiwana sześć razy w tygodniu. 29 czerwca 2012 r. ze względu na brak odpowiednich maszyn i w związku z tym brak opłacalności LOT ponownie zawiesił połączenie z Kaliningradem.

9. Wybrane problemy wewnętrzne Obwodu Kaliningradzkiego

9.1. Bezpieczeństwo energetyczne

Warunki naturalne i zasoby energetyczne Obwodu Kaliningradzkiego, łącznie z potencjałem rzek, w niewielkim stopniu są w stanie pokryć zapotrzebowanie tego regionu na energię. Z terytorium Federacji Rosyjskiej oraz z Litwy do eksklawy importowano do 95% energii elektrycznej (głównie z Leningradzkiej Elektrowni Atomowej i Litewskiej Elektrowni Atomowej w Ignalinie), 100% gazu ziemnego, węgla kamiennego oraz produktów ropy naftowej, takich jak benzyna, oleje i smary. Trzy niewielkie miejscowości usytuowane na Mierzei Kurońskiej (Rybaczyj, Morskoje i Lesnoje) ze względu na brak połączeń są zaopatrywane w energię elektryczną z Litwy.

Następstwem ożywienia gospodarczego obwodu był systematyczny wzrost zapotrzebowania na surowce paliwowo-energetyczne, np. w latach 2001-2004 wzrosło ono o 20%. Energię elektryczną w tym czasie wytwarzano w Kaliningradzie (TEC-1), w elektrowni ciepłej (GRES-2) w miejscowości Swiętyj, w Gusiewie (TEC-5). Łączna moc tych elektrowni wynosi 132 MW. W kilku niewielkich elektrowniach wodnych, w tym w Oziersku i Prawdińsku, uzyskuje się łącznie 1,7 MW. Bilans energetyczny obwodu uzupełnia 20 siłowni wiatrowych usytuowanych w pobliżu miejscowości Kulikowo. Od 2002 r. dostarczają one 5,1 MW energii. Są to urządzenia duńskie, wcześniej eksploatowane w tym kraju. Czas ich eksploatacji w obwodzie przewiduje się na 15 lat.

W planach rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego do roku 2030 uwzględniono rozwiązanie problemu niezależności energetycznej. Wskazano także na rozwój systemów zaopatrzenia w energię, zabezpieczających energetyczne bezpieczeństwo obwodu.

Wykonanie wielkich i energochłonnych projektów wymaga zwiększenia dostaw surowców energetycznych. Obwód, prawie w całości zależny od dostaw energii i surowców energetycznych z zewnątrz, wymaga dostaw tranzytowych przez terytoria krajów sąsiednich. Sytuację komplikuje fakt, że w bilansie paliwowym

eksklawy udział gazu ziemnego stanowi prawie połowę surowców energetycznych, a ich wykorzystanie jest nieefektywne.²⁹⁹ Z punktu widzenia niezależności energetycznej regionu jest to sytuacja niekorzystna. Podjęto więc działania mające doprowadzić do zmiany tej sytuacji. Dotyczyły one modernizacji elektrociepłowni TEC-1 oraz budowy TEC-2. Powstała także koncepcja budowy rafinerii ropy naftowej. Jednak koncern ŁUKoil, ze względu na niską opłacalność, wysokie ryzyko inwestycyjne oraz brak możliwości bezpośrednich dostaw surowca z Rosji, związanych ze zwiększonymi kosztami i trudnościami tranzytowymi, nie był zainteresowany tym przedsięwzięciem.

Po osiągnięciu przez gazociąg Mińsk–Wilno–Kaliningrad, doprowadzający gaz do obwodu, maksymalnego poziomu przepustowości, konieczne stało się wybudowanie nowej jego nitki. W obwodzie, pomimo dużych złóż solnych nadających się do inwestycji tego typu, nie zbudowano dotychczas podziemnych zbiorników gazu. Plany przewidują budowę zbiorników o pojemności 1,2 mld m³ gazu w pobliżu miejscowości Romanowo.

W latach 2005-2006 powstała koncepcja budowy odnogi do Kaliningradu od budowanego wtedy Gazociągu Północnego, biegnącego przez Bałtyk. Mogłoby to wpłynąć na uniezależnienie się obwodu od tranzytu tego surowca przez Litwę i Białoruś. Pomimo poparcia Moskwy, Gazprom – właściciel i główny wykonawca inwestycji, nie zdecydował się na budowę tego odgałęzienia. Dostarczany w ten sposób gaz musiałby być sprzedawany Kaliningradowi po niższej, wewnątrzrosyjskiej cenie. Podniosłoby to także ponoszone przez Gazprom koszty całej inwestycji.

W 2004 r. średnioroczne zapotrzebowanie na energię elektryczną na terenie obwodu wynosiło 3,5 mld kWh, z czego zaledwie 235 mln pokrywała produkcja własna. Obawiając się deficytu energetycznego władze Kaliningradu apelowały o zwiększenie dostaw gazu do obwodu, w tym do budowanej elektrociepłowni TEC-2. W październiku 2005 r. oddano do użytku pierwszy jej blok z turbiną gazową o mocy 450 MW. Pozwoliło to zmniejszyć uzależnienie obwodu od dostaw energii elektrycznej z Rosji i Litwy. Inwestycja ta w połowie pokryła zapotrzebowania na energię (tab. 9.1).

Tab. 9.1. Zużycie i produkcja energii elektrycznej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2011 (w mld kWh).

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Zużycie energii	3,64	3,77	3,89	3,97	3,90	4,09	4,2
Produkcja własna	0,525	2,754	2,777	2,83	2,64	3,18	5,82

Źródło: Materiały Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

²⁹⁹ B. Musiałowicz, 2006, Kaliningrad – pilot rosyjskiej polityki wobec UE?, „Bezpieczeństwo Narodowe”, II – 2006/2, s. 88.

W grudniu 2007 r. rząd Federacji Rosyjskiej podjął decyzję o zaangażowaniu Gazpromu w budowę drugiego bloku (450 MW) zasilanej gazem elektrociepłowni TEC-2. 28 września 2008 r. szef Gazpromu położył kamień węgielny pod jego budowę w tej elektrociepłowni. Budowę wstrzymano na początku 2007 r., gdyż Gazprom nie był w stanie zagwarantować pełnych dostaw gazu. W zamian za 51% akcji zakładu inwestycja jednak ruszyła. Gazprom wyłożył 900 mln dolarów na budowę drugiego bloku, który zwiększył moc elektrociepłowni TEC-2 do 900 MW. Reszta udziałów jest w posiadaniu koncernu Inter RAO JES.

Uruchomienie w końcu 2010 r. drugiego bloku TEC-2 pozwoliło na pokrycie zasadniczej części zapotrzebowania obwodu w energię oraz uniezależnienie się od systemów energetycznych krajów sąsiednich (Tab. 9.2).

Tab. 9.2. Poziom zabezpieczenia Obwodu Kaliningradzkiego w energię elektryczną w latach 2005-2011 (w %).

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Odsetek zabezpieczenia w energię	14,4	72,7	70,7	71,3	68,3	77,6	138,6

Źródło: Materiały Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

W 2007 r. Gazprom dostarczył do Obwodu Kaliningradzkiego za pośrednictwem Litwy około 1,5 mld m³ gazu. Po uruchomieniu we wrześniu 2009 r. przez Gazprom i kontrolowaną przez ten koncern litewską spółkę Lietuvos Dujos drugiej nitki gazociągu Mińsk–Wilno–Kowno–Kaliningrad, Gazprom uzyskał możliwość zwiększenia tranzytu gazu do Kaliningradu z 1,4 mld m³ do 2,5 mld m³ rocznie. Nowa nitka magistrali wzbogacona została także o tłocznię w okolicach Wilna i zmodernizowaną stację pomiarów w Szakach.

Ukończenie budowy pierwszego etapu podziemnych zbiorników gazu w miejscowości Romanowo w rejonie zielenogradzkim, o pojemności 80 mln m³ gazu, zwiększy łączną pojemność przechowalni tego surowca w obwodzie do 400 mln m³.

Tab. 9.3. Zużycie gazu ziemnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2011 (w mld m³).

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Zużycie gazu	0,78	1,2	1,21	1,25	1,21	1,38	2,05

Źródło: Materiały Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

Zużycie gazu ziemnego w obwodzie w latach 2005-2011 wzrosło z 0,78 do 2,5 mld m³ (Tab. 9.3.). Systematyczna w ostatnich latach rozbudowa sieci gazowniczej

(od 50 km do ponad 200 km rocznie) wpłynęła na zwiększenie stopnia gazyfikacji obwodu z 49% w roku 2005, do 60 % w roku 2011 (Tab. 9.4 i 9.5).

Tab. 9.4. Gazociągi oddane do eksploatacji w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2011 (w km).

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Długość gazociągu	46,5	101	220	84,7	50,0	125,75	150,00

Źródło: Materiały Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

Tab. 9.5. Poziom gazyfikacji Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2005-2011 (w %).

Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Odsetek gmin zgazyfikowanych	49	50	51	53	55	57	60

Źródło: Materiały Ministerstwa Rozwoju Infrastruktury Obwodu Kaliningradzkiego.

1 stycznia 2010 r. Litwa zgodnie z postanowieniami traktatu akcesyjnego z UE wyłączyła z eksploatacji elektrownię atomową w Ignalinie. Elektrownia ta typu RBMK zbudowana w latach 80. XX w., jeszcze w czasach ZSRR dawała Litwie 70% taniej energii elektrycznej. Dostarczała także 30% prądu zużywanego w Kaliningradzie. Od tego momentu Kaliningrad musiał importować energię elektryczną z Rosji przez Białoruś. Litwa, podobnie jak Obwód Kaliningradzki oraz Łotwa i Estonia, należy do systemu energetycznego IPS-UPS, skupiającego kraje byłego ZSRR. Teraz Wilno przygotowuje się do połączenia energetycznego z Europą. Zmiana systemu spowoduje problemy z jej tranzytem spod Sankt Petersburga do Obwodu Kaliningradzkiego.

Decyzja o zamknięciu Ignaliny zapadła w 2004 r. Jednak dopiero w 2009 r. Litwini ogłosili przetarg na budowę nowej elektrowni jądrowej. Do roku 2012 planowana inwestycja w Visaginas nie ruszyła z miejsca.

Rosjanie natomiast przygotowali konkurencyjny projekt budowy elektrowni jądrowej w Obwodzie Kaliningradzkim. Możliwość jej powstania w Kaliningradzie przewidywał już projekt rozwoju eksklawy przyjęty przez rząd Rosji w 2001 r. Konieczność tej inwestycji tłumaczono zapewnieniem bezpieczeństwa energetycznego obwodu, który przygotowywał się do graniczenia z państwami UE. Jeden z wariantów przewidywał także zainstalowanie w obwodzie pływającej elektrowni atomowej.

Zapewnienie autonomii i niezależności od tranzytu paliw, takich jak węgiel, mazut i gaz wpłynęło na poparcie tej koncepcji na początku 2007 r. przez gubernatora obwodu. Na terytorium eksklawy nie przewidziano składowisk na zużyte paliwo jądrowe. Wykorzystane paliwo uranowe ma być wywożone z obwodu na specjalne składowiska w Rosji.

Koncepcja budowy elektrowni jądrowej w Obwodzie Kaliningradzkim została ogłoszona w lutym 2008 r. 16 kwietnia Rosatom podpisał z rządem Obwodu Kaliningradzkiego porozumienie o budowie elektrowni jądrowej, a 27 sierpnia tego samego roku firma ta rozpoczęła przygotowania do budowy. Projekt prowadzi koncern Energoatom.

Bałtycka Elektrownia Jądrowa (BEJ) będzie się składała z dwóch bloków o mocy 1170 MW każdy. Uruchomienie pierwszego bloku zaplanowano na 2016, a drugiego na 2018 r.³⁰⁰ Oba bloki energetyczne wyposażone mają być w reaktory wodno-ciśnieniowe WWER-1200. Uchodzą one za konstrukcje bezpieczne, nie różniące się zasadniczo od odpowiedników zachodnich. Rosatom szacuje koszty budowy na 6 mld dolarów. Przewidziany czas eksploatacji bloku energetycznego to 60 lat, reaktora 50 lat. Elektrownia ma być bezpieczna ekologicznie, ze zminimalizowaną ilością odpadów, niewielkim zużyciem wody do chłodzenia (z rzeki Niemen), automatycznymi systemami monitoringu radiacyjnego. Przy normalnej eksploatacji emisja substancji promieniotwórczych do środowiska została wykluczona. W sytuacjach awaryjnych możliwa jest emisja radioaktywna do atmosfery w dopuszczalnych granicach. Rosatom zapewnia, że obiekt będzie spełniał wszystkie standardy obowiązujące w UE. BEJ powstaje na podstawie projektu, który przeszedł unijną certyfikację jakości i bezpieczeństwa.

25 sierpnia 2009 r. premier Putin podpisał rozporządzenie o budowie BEJ, a 24 lutego 2010 r. rozporządzenie o wydzieleniu 1,7 mld dolarów na budowę rosyjskich elektrowni atomowych, w tym 400 mln dolarów (w ciągu dwóch lat) na elektrownię kaliningradzką. Rosatom planuje także uzyskanie środków ze sprzedaży do 49% akcji BEJ. Ma być to pierwsza siłownia jądrowa w Rosji zbudowana z udziałem kapitału prywatnego, w tym zagranicznego. Swoje zainteresowanie wyraziły już takie firmy, jak włoski Enel, hiszpańska Iberdrola, czy czeski CEZ.

25 lutego 2010 r. w pobliżu miasta Nieman w Obwodzie Kaliningradzkim wmurowano kamień węgielny pod budowę BEJ. W szybkim tempie zbudowano płytę fundamentową, na której stanie pierwszy z dwóch reaktorów. Krótki czas, jaki upłynął od podjęcia decyzji do pierwszych działań, zdaniem specjalistów z Ośrodka Studiów Wschodnich wskazuje, że celem BEJ jest nie tylko zapewnienie istniejącego już bezpieczeństwa energetycznego obwodu, ale przede wszystkim podważenie sensu budowy konkurencyjnej elektrowni jądrowej na Litwie oraz wejście na rynek energetyczny Polski, Litwy i Niemiec.³⁰¹

Rosja liczy na eksport dwóch trzecich produkcji energii BEJ na Litwę, która po zamknięciu Ignaliny ma znaczne problemy wynikające ze wzrostu kosztów jej pozyskiwania oraz do Polski, która przewiduje deficyt energii za kilka lat. Rosatom zakłada także możliwość eksportu energii elektrycznej z Kaliningradu do Niemiec. Strona rosyjska w wypowiedzi wicepremiera Iwanowa nie kryła, że decyzja o bu-

³⁰⁰ W 2012 r. termin uruchomienia pierwszego bloku BEJ przesunięto na 2018 r., a drugiego na 2020 r.

³⁰¹ Przyspieszenie projektu elektrowni jądrowej w Obwodzie Kaliningradzkim, 2010, Ośrodek Studiów Wschodnich (www.osw.waw.pl)

downie elektrowni zapadła również z „powodów geopolitycznych”. Budowa elektrowni jądrowej w Kaliningradzie, produkującej znacznie więcej energii, niż zapotrzebowanie rosyjskiej eksklawy, wpisuje się w szerszą politykę energetyczną Kremla polegającą na dążeniu do uniezależnienia Rosji od państw tranzytowych oraz storpedowania w zaplanowanym kształcie projektu nowej elektrowni jądrowej na Litwie, która mogłaby stanowić konkurencję dla rosyjskiego eksportu energii. Z dziesięciu czynnych elektrowni jądrowych w Rosji, w których pracuje 31 reaktorów kraj ten uzyskuje 16-17% energii. Przyjęto założenia, że do roku 2030 odsetek energii produkowanej przez te elektrownie powinien wzrosnąć do 25.

Celem rosyjskim jest również zbudowanie mostu energetycznego między polskim i rosyjskim systemem energetycznym, bez którego niemożliwy byłby eksport energii z BEJ do Unii Europejskiej, w szczególności do Niemiec. Jeden z wariantów, w przypadku braku porozumienia z Polską, zakłada ułożenie na dnie Bałtyku kabla podmorskiego z Kaliningradu bezpośrednio do Niemiec.

Polska mogłaby otrzymywać kilkaset megawatów z Kaliningradu. Pomogłoby to zmniejszyć deficyt energii w trzech województwach: pomorskim, warmińsko-mazurskim i podlaskim, w których brakuje około 1000 MW.

Rosjanie już w 2003 r. wystąpili z propozycją wybudowania dwóch łączników z Polską: jeden o napięciu 400 kV z Kaliningradu do Elbląga oraz drugi, krótszy i mniejszy 110 kV łączący Braniewo z położonym po drugiej stronie granicy Mamonowem. Moc tego drugiego nie przekraczałaby kilkudziesięciu megawatów. Ponieważ na terenie Polski występują problemy z właścicielami terenów, nad którymi mają przebiegać linie energetyczne, w 2010 r. Rosjanie zaproponowali budowę podmorskiego łącznika pomiędzy Kaliningradem a Elblągiem.

9.2. Sytuacja zdrowotna

Od początku lat 90. XX w. finansowanie służby zdrowia w Obwodzie Kaliningradzkim drastycznie zmniejszyło się, a wskaźniki jej rozwoju znacznie się pogorszyły. Liczba lekarzy w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców spadła z 45 do 35, w latach 1990-2011. Wielkość średniego personelu medycznego w tym samym okresie zmniejszyła się ze 137 do 77 osób, a liczba łóżek szpitalnych obniżyła się ze 143 w 1990 r., do 105 w roku 2005 i 77 w roku 2011. Wskaźniki te są znacznie niższe niż średnie dla Rosji.

Niski poziom życia dużej części ludności, a także konieczność dorabiania kosztem zwiększenia czasu i intensywności pracy z jednej strony oraz wady systemu służby zdrowia – z drugiej, skutkują wysoką zachorowalnością i śmiertelnością ludności obwodu. Wpływ na to ma także niezadowolający stan środowiska, niezdrowy tryb życia znacznej części ludności, brak szerokich działań profilaktycznych, a także mała popularność i niewystarczający poziom kultury fizycznej i sportu. W porównaniu z początkiem lat 90. zachorowalność na podstawowe schorzenia nadal wykazuje tendencje rosnące (Tab. 9.6).

Poziom zachorowalności na choroby uwarunkowane społecznie (narkomania, alkoholizm, choroby weneryczne i AIDS, gruźlica i inne) jest wysoki. W 2007 r. w obwodzie było około 4 tys. nosicieli wirusa HIV. W porównaniu do roku 2005 liczba zarażonych zwiększyła się o 10,3%.³⁰² W zakładach karnych Obwodu Kaliningradzkiego według stanu na 1 kwietnia 2009 r. odbywało karę 4585 skazanych. Wśród nich było 472 nosicieli wirusa HIV i 272 chorych na gruźlicę.³⁰³

W 2010 r. w Kaliningradzkim Ośrodku Profilaktyki i Walki z AIDS zarejestrowano 337 nowych przypadków zakażenia wirusem HIV. W końcu listopada tego samego roku w obwodzie mieszkało 3937 osób zarażonych tym wirusem, z czego tylko 1122 osoby (28%) leczycyło się w tym specjalistycznym ośrodku. Odsetek leczących się w Kaliningradzie jest wyższy, niż w innych regionach kraju.

Tab. 9.6. Zachorowania w Obwodzie Kaliningradzkim według schorzeń w latach 1992-2010 (na tys. osób).

Lata	1992	1998	2005	2008	2009	2010
Choroby razem	469,6	583,4	692,5	758,5	820,7	799,3
w tym:						
infekcje i choroby pasożytnicze	27,9	42,1	42,6	41,2	43,8	43,6
nowotwory	4,3	5,2	8,0	9,2	9,9	8,7
choroby układu endokrynologicznego, zaburzenia żywienia, zaburzenia przemiany materii i układu odpornościowego	1,9	4,6	7,0	8,0	7,7	7,5
choroby układu krwiotwórczego	0,8	1,1	2,3	2,5	2,5	2,3
choroby neurologiczne i narządów zmysłów	47,8	48,9	65,7	14,7	13,6	15,4*
choroby układu krążenia	8,3	11,8	14,1	17,0	16,7	18,9
choroby układu oddechowego	229,9	231,5	280,6	315,8	379,5	344,5
choroby układu trawiennego	11,0	99,2	22,1	41,2	43,7	40,9
choroby układu moczowo-płciowego	20,1	21,6	42,4	44,9	47,2	44,3
choroby skóry i tkanki podskórnej	23,7	30,5	58,5	62,9	63,9	65,3
choroby układu mięśniowego, szkieletowego i tkanki łącznej	21,1	21,5	30,7	40,8	37,3	39,7
wady wrodzone (wady rozwojowe)	0,6	0,6	3,4	4,5	4,2	3,9
urazy i zatrucie	58,1	46,9	73,4	59,6	58,0	54,3

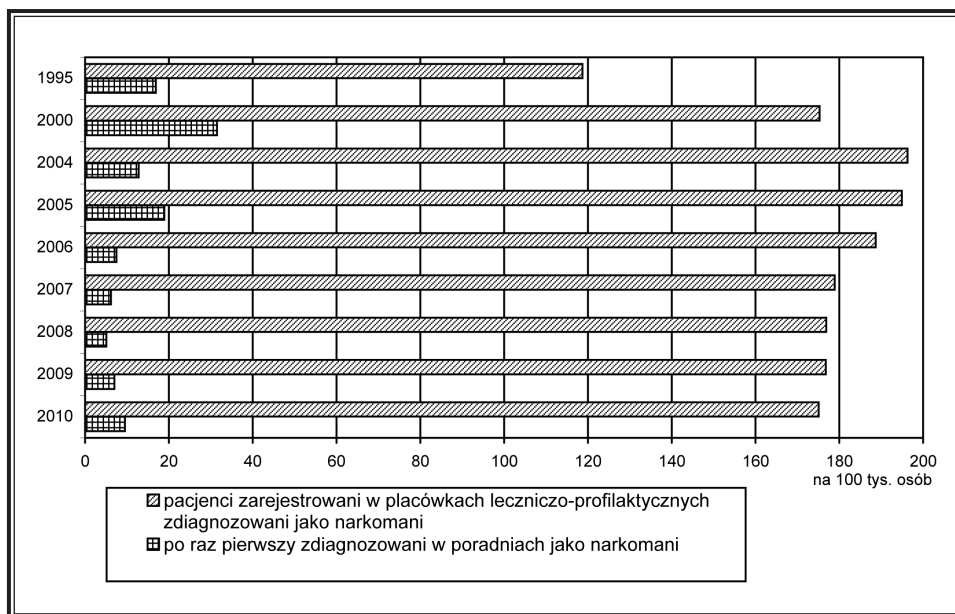
*bez chorób narządu zmysłu

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 104-105; 2009, s. 136; 2011, s. 119.

³⁰² www.kaliningrad-online

³⁰³ T. Baryła, W. Hojszczyk, (red.), 2009, „Regiony i Pogranicza. Kaliningrad, Fakty, Wydarzenia, Opinie, Obwód Kaliningradzki”, 2, s. 26.

Średnio w Rosji na leczenie osób z wirusem HIV, pomimo że badanie i leczenie jest bezpłatne, zgłasza się zaledwie 11-15% nosicieli (Ryc. 9.1). Wysokie koszty leczenia, w kwocie 200 mln rubli rocznie, pokrywane są z budżetu Obwodu Kaliningradzkiego.

Ryc. 9.1. Osoby uzależnione od narkotyków zarejestrowane w poradniach Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1995-2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzkaja oblast' w cifrach, 2005, s. 105; 2009, s. 137; 2012, s. 63.

W Obwodzie Kaliningradzkim wirusem HIV najczęściej zarażają się ludzie w wieku 20-45 lat, z tego około 70% przypadków zarażenia nastąpiło drogą stosunków płciowych, a 30% na skutek iniekcyjnego przyjmowania narkotyków. Jest to sytuacja odwrotna niż w pozostałej części Rosji, gdzie na skutek wstrzykiwania sobie narkotyków zaraża się około 70% chorych.³⁰⁴ Pomimo, że w obwodzie mieszka wielu najciężej chorych, na AIDS umiera jedynie 13% z nich, podczas gdy w Północno-Zachodnim Okręgu Federalnym umiera 20% zainfekowanych.

Badania wykazały, że w 2009 r. w Obwodzie Kaliningradzkim kontakt z narkotykami miało około 38,5 tys. osób, czyli 16,5% mieszkańców obwodu. W 2006 r. było ich 44 tys. Narkotyki łącznie z zażyciem epizodycznym konsumowało 26 tys. osób. Systematycznie, czyli nie rzadziej niż raz w miesiącu zażywa narkotyki

³⁰⁴ www.newkaliningrad.ru

około 7 tys. mieszkańców obwodu. Jedna trzecia z nich narkotyzuje się codziennie. Około 4,5 tys. osób systematycznie przyjmuje heroinę.

Pierwszy kontakt z narkotykami następował u młodzieży w wieku 14-16 lat. Najbardziej rozpowszechnione były tu produkty z konopi, takie jak marihuana i haszysz.³⁰⁵

Według danych WHO spożycie 100% alkoholu na jednego człowieka w Rosji wynosiło na początku XX w. – 4 litry, w latach 70. – 7 litrów, w latach 80. – 14 litrów, w 2008 r. – 18 litrów.³⁰⁶ Badania dowodzą, że przy spożyciu 8 litrów alkoholu rocznie na osobę zaczyna się nieodwracalne wygasanie populacji. W 2008 r. w ewidencjach Obwodu Kaliningradzkiego zarejestrowanych było 12 362 alkoholików. W grupie tej było 3269 kobiet, 4 młodocianych i jedno dziecko. Pijaństwo powoduje, że ze stu mężczyzn, absolwentów szkół z roku 2009, do emerytury w Rosji dożyje zaledwie czterdziestu. Co drugi z żyjących dzisiaj w tym kraju czterdziestoletnich mężczyzn nie dożyje do wieku 60 lat.

Na 100 tys. mieszkańców obwodu przypada średnio 1319 alkoholików (Tab. 9.7). Pierwsze miejsce pod tym względem zajmuje okręg miejski Mamonowo z liczbą 5126 nadużywających alkoholu na 100 tys. mieszkańców. Na miejscu drugim znalazł się rejon polesski – 3023, na trzecim – okręg miejski Ładuszkin – 2957. Powyżej średniej znalazło się jeszcze 8 jednostek municypalnych szczebla rejonowego i okręg miejski Jantarnyj. Miasto Kaliningrad, z liczbą 1164 alkoholików na 100 tys. mieszkańców, znalazło się w końcu tego rankingu.

Tab. 9.7. Osoby uzależnione od alkoholu zarejestrowane w poradniach Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 (na 100 tys. mieszkańców).

Lata	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Alkoholizm	114,6	132,5	137,1	144,4	133,1	120,6	109,9	96,2	101,0	109,2	92,3
w tym psychozy alkoholowe	64,9	62,7	62,4	78,5	76,3	71,8	54,4	45,6	52,7	.	.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 106; 2009, s. 138; 2012, s. 63.

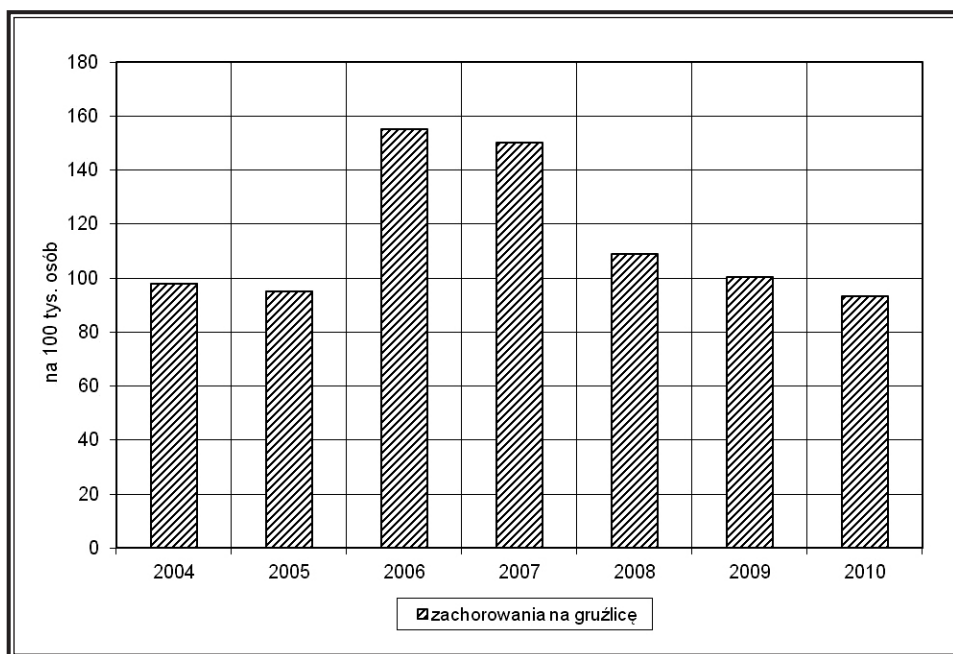
Według oficjalnych danych dotyczących profilaktyki i leczenia gruźlicy, zachorowalność na tę chorobę wzrastała do 2006 r. Zarejestrowano wtedy ponad 155

³⁰⁵ www.kaliningrad.ru

³⁰⁶ W 2008 r. spożycie alkoholu na osobę wyniosło w Polsce 8,1 litra.

nowych zachorowań na 100 tys. mieszkańców. W następnych latach nastąpił spadek do 93 osób na 100 tys. mieszkańców w roku 2010. Liczba leczonych pacjentów (na 100 tys. osób) w latach 2007- 2010 także zmniejszyła się z 261 do 206 (Ryc. 9.2).

Rośnie liczba i udział inwalidów w ogólnej liczbie ludności Obwodu Kaliningradzkiego (Tab. 9.8). W 1990 r. było ich 21 tys., w 2000 r. – 50 tys. i 86 tys. w 2009 r. Wzrastała także liczba inwalidów w przeliczeniu na tys. mieszkańców, z 23 w roku 1990, do 61 w 2000 r. i 92 w roku 2009. Ponad 9-procentowy udział inwalidów w roku 2009 świadczy także o niezbyt dobrej kondycji zdrowotnej mieszkańców. W grupie tej jest także około 3 tys. dzieci i młodzieży (do lat 18), otrzymujących zasiłki inwalidzkie. W tym samym roku inwalidzi pierwszej grupy stanowili 10,4%, drugiej grupy 53% i trzeciej 36,6%. Przyczynami inwalidztwa są najczęściej choroby układu krążenia (55%), nowotwory złośliwe (10%), choroby układu mięśniowo-szkieletowego i tkanki łącznej (8%).

Ryc. 9.2. Zachorowania na gruźlicę w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2009, s. 138; 2012, s. 63.

Tab. 9.8. Inwalidzi w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010.

Lata	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Inwalidzi w tys. osób	59	61	63	62	69	78	83	84	78	86	80
Inwalidzi na tys. mieszkańców	61	64	66	65	73	83	89	90	90	92	.

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradzkaja oblast' w cifrach, 2005, s. 106; 2011, s. 124.

Na terenie obwodu zdarzają się też przypadki łamania elementarnych zasad higieny, czego konsekwencją były masowe zatrucia. Latem w roku 2009 do szpitali trafiło 90 mieszkańców Kaliningradu, którzy zachorowali na „salmonellę”. Było to następstwem spożycia w barze skażonego mięsa drobiowego. Zatrucia na mniejszą skalę występują w różnych miejscach zbiorowego żywienia. Dotyczyły to nawet 11 konsumentów małej restauracji „Razguliaj” usytuowanej w budynku Administracji Kaliningradu.

W Obwodzie Kaliningradzkim w 2004 r. oczekiwana długość życia w dniu narodzin wyniosła dla kobiet 69 lat, a dla mężczyzn – 55 lat (średnio w FR odpowiednio 72 lata i 59 lat). Do roku 2009 nastąpił wyraźny wzrost do 73 lat u kobiet i 62 lat u mężczyzn. W krajach rozwiniętych gospodarczo przeciętna długość życia kobiet wynosi od 79 do 84 lat, dla mężczyzn 74-78 lat. W Polsce w 2009 r. odpowiednie wskaźniki wynosiły 80 i 71 lat.

Stan służby zdrowia w regionie oceniany jest jako niezadowolający. Rząd Obwodu Kaliningradzkiego podejmuje stosowne kroki w celu jego poprawy. Na przykładzie bardziej rozwiniętych gospodarczo krajów rozpoczęto restrukturyzację służby zdrowia i zwiększenie roli zakładów ambulatoryjno-poliklinicznych. Ośrodki służby zdrowia wyposażane są w nowoczesne urządzenia diagnostyczne, przeprowadza się szkolenia personelu medycznego. Większą wagę przykładana się do efektywnej organizacji publicznej opieki zdrowotnej. W 2006 r. uruchomiono wydział medyczny w Rosyjskim Państwowym Uniwersytecie im. I. Kanta.³⁰⁷ Roczne zapotrzebowanie na lekarzy wynosi 170 osób. Wydział medyczny uniwersytetu kończy rocznie 40-45 absolwentów. Dlatego niezbędne jest w dalszym ciągu sprowadzanie specjalistów z zewnątrz. Cała służba zdrowia, aby wyjść z kryzysu wymaga wsparcia zewnętrznego, zarówno inwestycyjnego, jak i edukacyjnego.

³⁰⁷ Od 13.10.2010 r. jest to Bałtycki Federalny Uniwersytet im. I. Kanta.

10. Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Obwodu Kaliningradzkiego

10.1. Specjalna Strefa Ekonomiczna „Jantar”

Władze Obwodu Kaliningradzkiego od dawna zabiegały o przyznanie rosyjskiej eksklawie nad Bałtykiem – z racji jej geopolitycznego usytuowania – specjalnych praw, w tym znacznych ulg podatkowych i celnych, pozwalających na przyciągnięcie obcych inwestorów. Podjęte już na początku lat 90. XX w. działania doprowadziły do powstania w czerwcu 1991 r. Wolnej Strefy Ekonomicznej „Jantar”, a w jej ramach systemu przepisów prawnych, znacznie odbiegających od obowiązujących na pozostałych terytoriach Federacji Rosyjskiej.³⁰⁸

Dotyczyły one zwolnień z cel i podatków pośrednich (VAT i akcyzy). Uruchomienie WSE pozwoliło na obniżenie cen artykułów konsumpcyjnych w obwodzie oraz zamieniło obwód w „strefę bezcłową”, stanowiącą bramę dla importu towarów z zagranicy do pozostałych części Rosji. Towary bezcłowo wwożone do regionu mogły być z niego wywiezione na pozostałe terytorium Rosji z zachowaniem ulg, jeśli wartość dodana przy przeróbce w eksklawie wyniosła co najmniej 30% początkowej wartości towaru i 15% w przypadku elektroniki i AGD. W ten sposób w obwodzie powstały montownie, które z podzespołów sprowadzanych z zagranicy składały produkty sprzedawane następnie na terytorium Federacji Rosyjskiej.

Zakładano, że WSE pozwoli obwodowi przełamać izolację ekonomiczną i rozwiązać nabrzmiałe problemy rozwoju regionalnego poprzez napływ zagranicznego kapitału. Niestety, oczekiwany boom inwestycyjny nie nastąpił.

Według kaliningradczyków złożyło się na to kilka przyczyn. Należały do nich m.in. niestabilna sytuacja polityczna w Rosji, prawodawstwo kraju nie spełniają-

³⁰⁸ Wolna Strefa Ekonomiczna w Obwodzie Kaliningradzkim (WSE „Jantar”) została utworzona rozporządzeniem przewodniczącego Rady Najwyższej RFSSR z 3 czerwca 1991 r. „O ekonomiczno-prawnym statusie wolnej strefy ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim”.

ce potrzeb gospodarki rynkowej, ciągle zmiany podstaw prawnych WSE „Jantar” oraz brak ustawy założycielskiej strefy, która określałaby i gwarantowała perspektywiczne ulgi.³⁰⁹

Status Wolnej Strefy Ekonomicznej stał się jednak impulsem rozwoju wymiany gospodarczej z zagranicą, zwrócił uwagę firm zagranicznych na Obwód Kaliningradzki. Komitetowi ds. rozwoju WSE „Jantar” udało się przyciągnąć do Kaliningradu kapitał 42 państw. Jednak w obwodzie nadal obserwowano spadek produkcji przemysłowej i rolniczej. Inwestorzy zagraniczni bardzo ostrożnie podszli do inwestowania w tym regionie.

Obowiązujący od 15 marca 1995 r. dekret prezydenta Rosji o zniesieniu wszelkich ulg importowych i eksportowych oraz wprowadzeniu na terytorium Rosji jednolitych stawek celnych i podatkowych poważnie skomplikował funkcjonowanie WSE „Jantar”, zrównując przepisy z tymi, które obowiązują w pozostałych regionach Rosji. W następstwie tego część firm z kapitałem zagranicznym wycofała się z miejscowego rynku, a sytuacja wewnętrzna w obwodzie uległa znacznemu pogorszeniu. 22 stycznia 1996 r. prezydent Rosji podpisał ustawę federalną „O Specjalnej Strefie Ekonomicznej Obwodu Kaliningradzkiego”. Tym samym na terenie całego obwodu, oprócz miejsc o charakterze militarnym, powstała w miejsce Wolnej Strefy Ekonomicznej – Specjalna Strefa Ekonomiczna. Nowy system uzyskał solidniejsze podstawy prawne, ponieważ wprowadzony został odrębną ustawą, a jej zmiana musiałaby trwać przynajmniej trzy lata.

Specjalna Strefa Ekonomiczna była krokiem wstecz w stosunku do poprzednich warunków, oferowanych przez WSE. SSE zarządzała nie samodzielna spółka, lecz administracja Obwodu Kaliningradzkiego i ona decydowała o wszystkich sprawach związanych z działalnością gospodarczą. WSE, pomimo zastrzeżeń, odegrała pozytywną rolę, szczególnie w zakresie zaopatrzenia rynku w towary importowane i powstawanie małych firm. Nie spełniła natomiast oczekiwań związanych z przyciągnięciem na dużą skalę inwestorów zagranicznych i dokonaniem przełomu w rozwoju gospodarczym regionu. Najpoważniejszymi czynnikami utrudniającymi działalność ekonomiczno-handlową był słaby system bankowo-ubezpieczeniowy, duża biurokracja, skomplikowane przepisy podatkowe i niestabilny klimat polityczny.³¹⁰

Pomimo występujących problemów liczba zarejestrowanych tu przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego wzrastała. Najwięcej inwestycji dotyczyło kompleksu paliwowo-energetycznego, transportu, obróbki drewna i przemysłu celulozowo-papierniczego. W latach 1995-1998 wartość inwestycji zagranicznych wzrosła z 16 mln USD do 39,3 mln USD, następnie spadła do 18,2 mln USD w ro-

³⁰⁹ Akt prawny określający funkcjonowanie WSE „Jantar” – „Uchwała o WSE Jantar” – zawarty był w postanowieniu Rady Ministrów FR. Nie była to ustawa, w związku z czym akt ten był ignorowany przez poszczególne resorty.

³¹⁰ ABC Inwestora w Federacji Rosyjskiej, 1997, Kaliningrad, s. 4.

ku 1999. W roku tym największe inwestycje zainwestowane w obwodzie napływały ze Szwajcarii – 4,8 mln USD, następne miejsca zajęły: Litwa – 4,7 mln USD, Niemcy – 3,5 mln USD, Austria – 2,3 mln USD i Polska – 1,3 mln USD.³¹¹

Brak poczucia stabilności i zmienny system prawny spowodowały wycofywanie się z obwodu zagranicznych firm. W celu wyjścia z kryzysu, w 1997 r. rząd Federacji Rosyjskiej przygotował uchwałę „O Federalnym Programie Rozwoju Specjalnej Strefy Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1998-2005”. Uchwała miała łagodzić kryzys i poprawić klimat gospodarczy. Jednak w kontekście rozszerzenia NATO, na pierwszym miejscu stawiała zabezpieczenie politycznych i obronnych interesów Rosji w regionie, na następnych dopiero przyspieszenie współpracy gospodarczej Rosji z krajami europejskimi, ochronę bezpieczeństwa ekonomicznego regionu i rozwój SSE. Program ambitnie zakładał również przekształcenie obwodu z regionu dotacyjnego w region – płatnika netto do budżetu federalnego.³¹² Niestety, efekty uchwały nie przyniosły oczekiwanych efektów.

Następny kompleksowy program działań zmierzających do rozwiązania problemów eksklawy, przedstawiony na posiedzeniu rządu Federacji Rosyjskiej 22 marca 2001 r., zakładał przekształcenie Kaliningradu z regionu funkcjonującego głównie w oparciu o import w strefę produkcyjno-eksportową. Jednak wprowadzenie w życie tego przedsięwzięcia było mało realne, m.in. z powodu braku funduszy oraz niewielkiej determinacji lokalnych i federalnych elit władzy.

Tab. 10.1. Wartość inwestycji zagranicznych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010 (w mln USD).

Lata	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Inwestycje zagraniczne	19,1	24,5	47,7	56,2	61,8	75,2	80,8	298,8	376,0	112,2	206,5

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 224; 2011, s. 264.

Napływ inwestycji zagranicznych do obwodu w latach od roku 2000 do 2005 wzrósł z 19 do 75 mln USD. Głównymi inwestorami zagranicznymi w 2000 r. była Szwajcaria, Polska, Niemcy i Austria, natomiast w 2005 r. Polska, Cypr³¹³, Szwajcaria, Litwa i Wielka Brytania (Tab. 10.1 i 10.2). Uwagę zwracała wysoka pozycja Polski. Inwestycje lokowane były w sektorze zaopatrzenia techniczno-materiałowego, handlu i gastronomii, w przemyśle i telekomunikacji. W roku 2005 większość stanowiły kredyty i operacje finansowe. Wielkość inwestycji bezpo-

³¹¹ Kaliningradzka oblast' w cifrach 2000, 2000, s. 144-145.

³¹² ABC Inwestora w Federacji Rosyjskiej, 1997, op.cit., s. 73.

³¹³ Na Cyprze ze względu na 10-procentowy podatek CIT, zarejestrowane są wielkie rosyjskie koncerny naftowe, metalurgiczne i inne.

średnich nie przekroczyła 19 mln USD. Inwestowano głównie w sektor finansowy, handel i przemysł przetwórczy.

Tab. 10.2. Pochodzenie kapitału inwestycyjnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010 (w %).

Kraj pochodzenia	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Austria	11	.	.	.	0,2	2,8	0,6
Cypr	5,6	18,4	11,2	20,0	21,1	49,4	30,6
Dania	-	1,2	1,7	8,5	11,0	14,8	11,5
Holandia	-	0,6	26,4	0,8	0,7	0,4	4,8
Litwa	0,2	12,1	22,1	5,1	8,7	6,4	9,6
Niemcy	19,5	2,6	2,4	1,0	1,1	2,3	18,5
Polska	20,3	21,2	8,7	22,9	19,2	5,4	7,0
Szwajcaria	23,4	13,3	15,1	5,0	4,8	7,3	12,6
Wielka Brytania	6,7	6,9	4,7	3,2	0,5	.	.
Kraje pozostałe	13,3	23,7	7,7	33,5	32,7	11,2	4,8

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 86; 2011, s. 274; Kaliningradskaja oblast 2000, 2005-2010, s. 99.

W porównaniu z rokiem 2004 nastąpiło znaczne zwiększenie napływu kapitału do sektora finansowego oraz znaczne zmniejszenie udziału inwestycji bezpośrednich. Generalnie jednak, podobnie jak w latach poprzednich, napływ kapitału zagranicznego do obwodu był niewielki.

23 grudnia 2005 r. Duma Państwowa Federacji Rosyjskiej przyjęła kolejną Ustawę o Specjalnej Strefie Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim. Reguluje ona nowy porządek prawny związany z powołaniem i funkcjonowaniem SSE uwzględniający geopolityczne położenie Obwodu Kaliningradzkiego. Jej celem jest przyspieszenie rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

Ustawa zezwalała na tworzenie dwóch typów stref ekonomicznych: przemysłowo-produkcyjnych i techniczno-wdrożeniowych. Jej zmiany dały asumpt do organizacji kolejnych dwóch typów stref: turystyczno-rekreacyjnych (2006) i portowych (2007 r.). W dniu 3 lutego 2007 r. uchwałą Rządu Federacji Rosyjskiej utworzono w Obwodzie Kaliningradzkim, na terenie Mierzei Kurońskiej SSE, „Mierzeja Kurońska”. Jej powierzchnia zajmuje 282 ha. Do 2012 r. nie zarejestrowano tu w charakterze rezydenta żadnej firmy.

Ustawa z 23 grudnia 2005 r. weszła w życie 1 kwietnia 2006 r. Została przyjęta na 25 lat, a prawa nabyte z tytułu poprzedniej ustawy z roku 1996 obowiązywały jeszcze przez 10 lat. Organem zarządzającym SSE jest Administracja Strefy działająca w ramach Administracji Obwodu i powoływana w uzgodnieniu z wła-

dziami federalnymi. Ustawa zakłada, że prawo do bezcłowego wwozu towarów na teren obwodu przysługuje podmiotom posiadającym status Rezydenta Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Rezydentem SSE może być osoba prawna odpowiadająca wymaganiom ustawy i wpisana do rejestru rezydentów. Wpisanie do rejestru wymaga spełnienia następujących warunków:

- osoba prawna została powołana zgodnie z ustawodawstwem FR i zarejestrowana w Obwodzie Kaliningradzkim,
- produkcja towarów wykonywana jest wyłącznie na terytorium Obwodu Kaliningradzkiego,
- inwestycje prowadzone są na terenie Obwodu Kaliningradzkiego.

Uzyskanie statusu Rezydenta SSE wymaga zainwestowania w ciągu trzech lat 5 mln euro (150 mln rubli). Na wymienioną kwotę mogą składać się inwestycje, koszty prac projektowo-poszukiwawczych, nowe budownictwo, techniczna modernizacja budynków, maszyny, urządzenia i wyposażenie (z wyłączeniem samochodów osobowych, statków sportowych, turystycznych i spacerowych oraz wydatków na budownictwo i modernizację lokali mieszkaniowych).

Ustawa określiła także obszary wyłączone z działalności w ramach SSE, a mianowicie: sektor wydobywania ropy i gazu, a także działalność usługową w tej dziedzinie, produkcję alkoholu etylowego, wyrobów spirytusowych, wyrobów tytoniowych i innych towarów akcyzowych z wyłączeniem samochodów osobowych i motocykli, zgodnie z wykazem zatwierdzanym przez Rząd Federacji Rosyjskiej, handel hurtowy i detaliczny, remont AGD i przedmiotów osobistego użytku oraz sferę działalności finansowej.

Ulgi wynikające z ustawy obejmują zwolnienia z podatku dochodowego i z podatku od nieruchomości na okres 6 lat, a na kolejne 6 lat – zwolnienia w wysokości 50%. W ustawie przewidziano udogodnienia dla rezydentów i ich przedstawicieli w postaci uproszczonego trybu wizowania pozwalającego na uzyskiwanie wiz bezpośrednio na przejściu granicznym.³¹⁴ Pozostałe podatki i opłaty uiszczane są zgodnie z ustawodawstwem obowiązującym w Federacji Rosyjskiej.

Ustawa określa kryterium dostatecznego przerebu w okresie przejściowym. W jej myśl powinien być spełniony jeden z następujących warunków: w rezultacie operacji nastąpiła zmiana kodu w nomenklaturze towarowej na poziomie jednego z pierwszych czterech znaków i w rezultacie operacji uzyskano wartość dodaną w wysokości 30%.

Przyjęcie ustawy zakończyło kilkuletni okres niepewności i oczekiwań biznesu i miało spowodować napływ do obwodu dużych inwestorów, tak rosyjskich, jak i zagranicznych oraz nowych technologii. W praktyce okazało się, że ustawa w przeciwieństwie do poprzedniej, zorientowana jest na dużych inwestorów, szczególnie kapitał moskiewski i stawia na rozwój poprzez ulgi w podatkach

³¹⁴ To ostatnie nie jest respektowane i wykonywane przez rosyjskie służby graniczne.

dochodowym i od nieruchomości, a nie zwolnienia z cła. W ustawie zabrakło uregulowań skierowanych do małego i średniego biznesu, dla którego próg 5 mln euro stanowi barierę trudną do przezwyciężenia. Ustawa nie zapewniła uproszczonego trybu uzyskiwania pozwoleń na pracę i to w sytuacji narastającego w obwodzie deficytu wykwalifikowanej siły roboczej.³¹⁵

Implementacja nowej ustawy wiązała się także z obciążeniem budżetu obwodowego kosztami finansowania SSE. Ulgi celne WSE z 1966 r. obciążały budżet federalny. Koszty przywilejów podatkowych w zasadniczej części pokrywa budżet regionalny.

W nowej formule SSE nie sprawdziły się przewidywania związane z napływem inwestycji zagranicznych. Główne deklaracje inwestycyjne złożyły firmy z kapitałem rosyjskim, zamierzające inwestować w przetwórstwo rolno-spożywcze, produkcję konserw rybnych, budownictwo i elektrotechnikę.

Część miejscowych rezydentów zalegalizowała już zaplanowane inwestycje i otrzymała ulgi w strefie. W ten sposób dochody firm uległy zwiększeniu, a budżet obwodu otrzymał mniejsze wpływy podatkowe, co skomplikowało plany dotyczące rozwoju infrastruktury społecznej i transportowej w Kaliningradzie. Planowane przeorientowanie gospodarki polegające na zastępowaniu importu produkcją eksportową oraz napływ nowoczesnych technologii dotychczas nie potwierdziły się. Czynnikiem hamującym rozwój SSE są także ograniczenia infrastrukturalne, głównie niedorozwój systemu transportowego.

Kapitał zachodni nie ryzykuje i z dużą ostrożnością podchodzi do długoterminowego inwestowania w obwodzie. Obawy potencjalnych inwestorów dotyczą powszechnego spadku popytu, wzrostu kosztów związanych z logistyką i zbliżającego się końca dziesięcioletniego okresu przejściowego obowiązywania SSE w obwodzie. Mniej niż pięć lat to okres zbyt krótki do planowania poważnych inwestycji. Dlatego Rząd Obwodu Kaliningradzkiego w 2010 r. zwrócił się do władz federalnych z wnioskiem o przedłużenie okresu przejściowego dla przedsiębiorstw, które rozpoczęły działalność jeszcze w ramach Wolnej Strefy Ekonomicznej w obwodzie, przed przyjęciem nowej ustawy federalnej o SSE. Utrzymanie wszystkich obowiązujących preferencji ma zapewnić większą stabilizację funkcjonującym przedsiębiorstwom i warunki do przyciągnięcia nowych inwestorów. Władze obwodowe zabiegają o przedłużenie preferencji o 5 lat – od 1 stycznia 2017 r. do 1 stycznia 2022 r.

W obwodzie istnieje jednak popyt na krótkotrwałe projekty, związane z rozwojem produkcji, przeniesionej z Polski, Niemiec i Litwy. Jednak inwestycje te nie poprawią stanu gospodarki. W 2009 r. do gospodarki obwodu wpłynęło zaledwie 112,2 mln USD inwestycji zagranicznych, co stanowiło 29,8% inwestycji zagranicznych z 2008 r. Znaczący spadek spowodowany był głównie brakiem kredytów na realizację zagranicznych projektów inwestycyjnych. Ożywienie

³¹⁵ Informacje Wydziału Ekonomicznego Konsulatu RP w Kaliningradzie.

gospodarki w 2010 r. spowodowało wzrost inwestycji zagranicznych do 206,5 mln USD. Jednak bezpośrednie inwestycje zagraniczne stanowią zaledwie 76,2 mln USD (Tab. 10.3).

Do końca 2007 r. zarejestrowano w SSE 51 rezydentów z deklarowaną wartością inwestycji kapitałowych sięgającą 26 mld rubli, a do października 2009 r. liczba firm wzrosła do 60 z kapitałem 36,3 mld rubli. W 2010 r. w obwodzie zarejestrowanych było 64 rezydentów SSE, którzy włożyli w gospodarkę obwodu ponad 40 mld rubli. Do końca 2011 r. w rejestrze SSE było 87 rezydentów z zadeklarowaną wielkością inwestycji ponad 72,5 mld rubli. Wykonanie założonych projektów inwestycyjnych w SSE daje możliwości utworzenia ponad 14,5 tys. miejsc pracy.

Tab. 10.3. Inwestycje zagraniczne w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2001-2010 (w mln USD).

Lata	2001	2004	2006	2007	2008	2009	2010
Inwestycje zagraniczne w mln USD	24,6	61,9	80,8	298,8	376,0	112,2	206,5
w tym na osobę w USD	25,7	65,3	86,1	318,8	401,1	119,7	219,4
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w mln USD	3,2	22,4	21,2	161,3	160,3	51,2	76,2
w tym na osobę w USD	3,4	23,7	22,6	172,1	171,0	54,6	81,0
Skumulowane inwestycje zagraniczne w mln USD	.	136,7	211,9	528,6	724,0	642,6	724,2
Skumulowane bezpośrednie inwestycje zagraniczne w mln USD	.	71,5	110,6	325,5	413,7	357,3	410,7
w tym na osobę w USD	.	75,5	117,9	347,2	441,3	381,1	436,3

Źródło: Strategia rozwoju społeczno-ekonomicznego Obwodu Kaliningradzkiego w perspektywie średnio i długookresowej (projekt), 2012, s. 133.

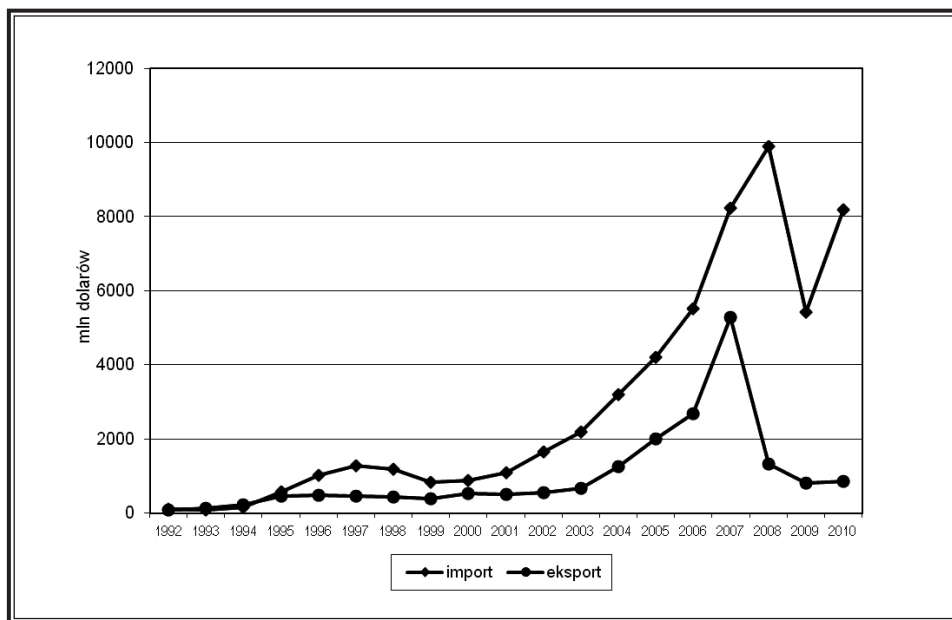
Dotychczas najwięcej inwestycji w ramach SSE lokowano w Kaliningradzie i pobliskim Guriewsku. Dużym powodzeniem cieszył się też Swietłyj, Czerniachowski i Gusiew. W Gusiewie utworzono „Technopark”, gdzie kilka zakładów elektronicznych, wykorzystujących najnowsze technologie produkuje m.in. elektronikę użytkową, taką jak dekodery telewizji satelitarnej. W zachodniej części obwodu usytuowano około 85% inwestycji. Związane to jest z dostępnością do portów i lepszą logistyką. Peryferyjnie położone rejony południowo-wschodnie obwodu nie znalazły się w zasięgu zainteresowania inwestorów.

Największe inwestycje w ramach SSE w 2011 r. dotyczyły przetwórstwa soi, rozwoju wybranych gałęzi przemysłu spożywczego: mięsnego, wędliniarskiego,

przechowywania i przerobu zbóż, ziemniaków, produkcji żywności ekologicznej, szklarniowej produkcji pomidorów i ogórków, produkcji mączki kostnej, a także produkcji samochodowej i drzewnej. Na uwagę zasługuje budowa stoczni w osadzie Wzmorje. „Stocznia Zachodnia” ma budować statki handlowe i rybackie.

10.1.1. Handel zagraniczny obwodu

Pomimo szeregu spektakularnych sukcesów ustawa o SSE dotychczas nie wpłynęła na zakładaną zmianę profilu gospodarki obwodu na produkcyjno-eksportową. Korzystne położenie geograficzne Obwodu Kaliningradzkiego względem głównego partnera handlowego Federacji Rosyjskiej – Unii Europejskiej oraz mechanizm SSE przesądziły o priorytetowym znaczeniu handlu zagranicznego dla gospodarki regionu. Szansą dla rozwoju handlu zagranicznego obwodu jest droga morska. Czynnikiem hamującym to eksklawowe położenie obwodu względem rdzennej części Rosji. Wymusza ono konieczność tranzytu ładunków eksportowanych i importowanych przez terytoria obcych państw. To z kolei utrudnia handel zagraniczny i powoduje wzrost cen towarów.

Ryc. 10.1. Dynamika handlu zagranicznego Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1992-2010 (w mln USD).

Źródło: opracowanie własne na podst. Jantarnyj Ostrow Rossiji, 1996, s. 177; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 253-254; 2011, s. 288.

W latach 1992-1997, dzięki SSE zauważalny był wzrost obrotu towarów z zagranicą (Ryc. 10.1). W 1998 r. z powodu sierpniowego kryzysu finansowego zmniejszył się on, a w 1999 r. spadek stał się znaczący. Jednakże później dzięki wzrostowi importu dla szybko rozwijającej się produkcji, w tym zamienników towarów importowanych oraz w następstwie wzrostu cen na towary eksportowane (w pierwszej kolejności ropy naftowej i jej produktów), obroty towarowe szybko rosły. Szczególnie dynamiczny wzrost miał miejsce do roku 2007 w eksporcie i do 2008 r. w imporcie. Po gwałtownym „tąpnięciu” w końcu pierwszej dekady XXI w., spowodowanym światowym kryzysem gospodarczym z przełomu lat 2008/2009, spadkiem cen ropy naftowej, produkcji i co za tym idzie wymiany handlowej, import od 2010 r. ponownie silnie wzrasta, a eksport utrzymuje się na poziomie nieco przekraczającym 700 mln USD (Ryc. 10.1, Tab. 10.4). Zwraca uwagę pogłębiające się od 1994 r. ujemne saldo handlu zagranicznego, które w 2010 r. osiągnęło wartość minus 7,3 mld USD.

Struktura towarowa eksportu Obwodu Kaliningradzkiego, zasadniczo odzwierciedla ogólnorosyjską tendencję przewagi surowców i półfabrykatów. Główne towary eksportowe to ropa naftowa i produkty naftowe, ryby i owoce morza, drewno, tarcica i celuloza. Jednocześnie eksportuje się także niektóre rodzaje produkcji maszynowej, przede wszystkim statki oraz okręty wojenne, budowane przez stocznię „Jantar”. Na rynek WNP wysyła się urządzenia AGD i sprzęt elektroniczny domowego użytku.

Tab. 10.4. Handel zagraniczny Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 (w mln USD).

Lata	Import		Eksport		Razem
	ogółem	w tym z WNP	ogółem	w tym do WNP	
2000	874,7	102,6	475,2	33,7	1349,9
2001	1046,7	86,4	455,3	66,0	1502,0
2002	1610,1	87,4	470,6	56,7	2080,7
2003	573,8	87,4	573,8	81,5	1147,6
2004	3132,8	170,0	1174,8	93,2	4307,6
2005	4077,1	168,4	1825,6	137,6	5902,7
2006	5372,7	172,8	2545,7	96,2	7918,4
2007	7952,2	219,0	5119,5	156,6	13071,7
2008	9620,0	245,0	1121,5	467,5	10741,5
2009	5326,9	144,6	718,8	178,7	6045,7
2010	8076,8	255,0	716,8	103,2	8795,6

Źródło: opracowanie własne na podst. Jantarnyj Ostrow Rossiji, 1996, s. 177; Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 253-254; 2011, s. 288.

W strukturze importu dominują surowce, półfabrykaty i podzespoły. Znaczna ich część po przetworzeniu trafia na rynek rosyjski. W tym celu importuje się na przykład mięso, które po przetworzeniu na odpowiednie wyroby wysyłane jest do pozostałych regionów Rosji.

Ważną grupę towarów stanowią ryby i owoce morza, produkowane przede wszystkim na statkach przetwórczych pochodzących z Kaliningradu, które po procesie prywatyzacji, w celu obniżenia opłat przeszły pod „tanie bandery”. Istotną pozycją importu pozostaje wwóz używanych samochodów. Do obrotu sprowadza się także maszyny i urządzenia oraz chemię gospodarczą, obuwie, odzież i meble.

Cechą charakterystyczną handlu zagranicznego Obwodu Kaliningradzkiego jest to, że wśród 138 partnerów dominują kraje europejskie, a także niektóre państwa azjatyckie i amerykańskie. Udział krajów WNP w obrocie towarów z zagranicą wynosił w obwodzie w 2010 r. zaledwie 4%.

Tab. 10.5. Główne kierunki i wartość importu do Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 w mln USD (bez WNP).

Kraje	Lata						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Niemcy	188,5	746,4	866,5	1057,2	1320,6	706,3	1410,6
Chiny	7,4	328,7	713,2	1505,9	1296,6	473,6	904,9
Korea Pd.	17,8	171,0	33,4	669,1	1030,7	297,0	823,1
Słowacja	2,7	18,4	21,0	479,6	479,6	494,2	817,5
Polska	140,8	515,9	590,0	666,9	741,9	385,2	685,2
Brazylia	-	150,9	140,2	205,7	524,0	340,4	381,0
USA	23,3	213,7	228,7	484,4	585,1	276,9	357,1
Holandia	33,3	135,8	172,5	202,5	217,4	152,6	214,5
Litwa	65,7	259,1	310,6	316,8	257,2	278,3	205,9
pozostałe	292,6	1368,8	2123,8	2145,1	2920,9	1922,4	2022,0
Razem	772,1	3908,7	5199,9	7733,2	9374,0	5326,9	7821,8

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 254-255; 2006, s. 118; 2011, s. 290-291.

W Obwodzie Kaliningradzkim na kraje Unii Europejskiej w 2010 r. przypadało 55,9% obrotu towarowego z zagranicą, z tego w eksporcie 81,6%, a w imporcie 53,9%.

Głównymi partnerami handlowymi w imporcie były: Niemcy, Chiny, Korea Południowa, Słowacja, Polska, Brazylia, Holandia i Litwa (Tab. 10.5). W eksporcie dominowały: Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Litwa, Holandia, Polska, Hiszpania, Szwecja i Dania (Tab. 10.6).

Tab. 10.6. Główne kierunki i wartość eksportu z Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 w mln USD (bez WNP).

Kraje	Lata						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Niemcy	52,8	452,5	162,0	482,3	97,1	58,1	92,3
Francja	9,6	220,1	32,9	43,3	7,7	15,5	77,1
W. Brytania	16,1	2,1	-	-	10,2	32,4	61,7
Litwa	29,8	78,3	87,8	195,9	153,3	109,2	58,3
Holandia	14,4	142,4	461,7	1561,4	17,1	33,7	41,3
Polska	154,2	54,9	88,6	103,6	63,3	47,7	36,4
Hiszpania	3,9	14,0	66,5	33,8	29,4	10,5	24,9
Szwecja	2,5	51,2	89,0	193,5	14,0	6,4	18,8
Dania	5,3	85,6	143,7	195,4	33,8	18,6	18,2
pozostałe	152,9	587,1	1317,3	2153,7	235,8	208,0	184,6
Razem	441,5	1688,0	2449,5	4962,9	654,0	540,1	613,6

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 253-254; 2006, s.117, 2011, s. 280-290.

W 2010 r. 17% obrotów towarów z zagranicą przypadało na Niemcy. Niemcy dominują zarówno w imporcie, jak i eksporcie kaliningradzkim. Poza krajami Dalekiego Wschodu, takimi jak Chiny i Korea, ważnymi partnerami obwodu w imporcie były Słowacja (elementy do montażu samochodów) i Polska. Głównymi odbiorcami eksportu kaliningradzkiego były kraje UE.

W relacjach z krajami WNP dominowały trzy kraje: Ukraina, Białoruś i Kazachstan. Ich udział w imporcie stanowił 98%, a w eksporcie 81%. W imporcie widoczna jest także Mołdawia, a w eksporcie Azerbejdżan, Mołdawia i Uzbekistan (Tab. 10.7 i 10.8).

Tab. 10.7. Główne kierunki i wartość importu do Obwodu Kaliningradzkiego z WNP w latach 2000-2010 (w mln USD).

Kraj	Lata						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ukraina	33,2	85,7	90,4	117,9	96,5	84,1	165,5
Białoruś	58,3	70,9	72,7	88,8	95,6	45,2	75,5
Kazachstan	8,4	9,2	7,2	8,5	11,7	13,1	10,9
Mołdawia	1,6	2,0	1,6	2,9	4,1	1,5	2,3
pozostałe	1,1	0,6	0,9	0,9	11,1	0,7	0,8
Razem	102,6	168,4	172,8	219,0	219,0	144,6	255,0

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 256; 2006, s. 119; 2011, s. 292.

Tab. 10.8. Główne kierunki i wartość eksportu z Obwodu Kaliningradzkiego do WNP w latach 2000-2010 (w mln USD).

Kraj	Lata						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Białoruś	24,9	56,8	21,9	61,5	363,7	110,9	39,5
Ukraina	5,6	60,1	51,8	55,9	48,9	19,7	33,1
Kazachstan	2,3	8,8	10,8	18,0	21,0	21,3	11,1
Azerbejdżan	0,1	4,9	3,0	9,0	12,7	11,7	10,7
Mołdawia	0,2	2,1	1,7	2,4	4,1	4,0	4,1
Uzbekistan	0,1	2,7	3,4	5,6	8,5	4,4	3,1
pozostałe	0,5	2,2	3,6	4,2	8,6	6,6	1,6
Razem	33,7	137,6	96,2	156,6	467,5	178,6	103,2

Źródło: opracowanie własne na podst. Kaliningradskaja oblast' w cifrach, 2005, s. 256; 2006, s. 119; 2011, s. 292.

Podejmowane dotychczas działania mające na celu rozwój struktury i głównych kierunków handlu zagranicznego Obwodu Kaliningradzkiego przewidują:

- wzrost produkcji eksportowej kosztem eksportu produkcji z udziałem wartości dodanej,
- lepsze wykorzystanie możliwości obwodu, jako jednego z głównych kanałów dostaw towarów importowanych na rynek rosyjski,
- zwiększenie roli obwodu w kontaktach zagranicznych z państwami WNP, przede wszystkim z Białorusią i Kazachstanem,
- dywersyfikację kontaktów handlowych z zagranicą z większą uwagą na Stany Zjednoczone, kraje Ameryki Łacińskiej, Afryki i Azji Południowo-Wschodniej.

10.2. Militaryzacja obwodu – mit czy rzeczywistość?

Od chwili utworzenia Obwód Kaliningradzki odgrywał ważną rolę militarną. Do 1991 r. wchodził w skład Bałtyckiego Okręgu Wojskowego. Do tego czasu praktycznie pełnił funkcję dużego garnizonu. Wszelkie kontakty osobiste i przewozy transportowe pomiędzy terytorium ZSRR a obwodem wymagały specjalnych zezwoleń.

Po rozpadzie ZSRR Bałtycki Okręg Wojskowy przekształcono w Północno-Zachodnią Grupę Wojsk. Obejmowała ona także trzy republiki bałtyckie. Na terenie tym łącznie stacjonowało 10-12 dywizji o różnym stopniu gotowości. Liczyły one około 140 tys. żołnierzy, z czego 74 tys. w siłach lądowych. Ich uzbrojenie stanowiło 2,6 tys. czołgów i 6,3 tys. pojazdów opancerzonych. Siły powietrzne obejmowały 53 tys. żołnierzy, posiadały około 500 samolotów bojowych. Na obszarze całego okręgu rozmieszczonych było 59 systemów raketowych krótkiego zasięgu. W całej flocie bałtyckiej służyło około 87 tys. marynarzy i żołnierzy. W skład jej uzbrojenia wchodziło kilkadziesiąt okrętów, w tym 39 okrętów podwodnych, 3 krążowniki, 8 niszczycieli, 34 fregaty i korwety do zwalczania okrętów podwodnych oraz ponad 300 innych jednostek wojennych.³¹⁶ W Kaliningradzie stacjonowało dowództwo 11. Armii Gwardyjskiej, któremu podlegały: 1. Dywizja Pancerna Gwardii, 1. Dywizja Zmechanizowana Gwardii, 18. Dywizja Zmechanizowana z Gusiewa, 40. Dywizja Pancerna z Sowietska, 149. Dywizja Artylerii oraz Brygada Powietrzno-Desantowa stacjonująca w Czerniachowsku.³¹⁷ Do tego dochodziły oddziały wsparcia, zabezpieczenia i obsługi. Wojska lądowe mogły być wspierane także przez stacjonującą w obwodzie, a przynależną do Floty Bałtyckiej, Brygadę Piechoty Morskiej oraz 710. Brygadę Artylerii Polowej.³¹⁸

Uzyskanie niepodległości przez Litwę, Łotwę i Estonię w latach 1990-1991 zapoczątkowało proces wycofywania jednostek wojskowych z tych państw i dylokowanie ich w Obwodzie Kaliningradzkim. W latach 1992-1994 z krajów bałtyckich przemieszczono do obwodu 83 tys. żołnierzy. Podpisanie układu „2+4”, umowy RFN–ZSRR o wycofaniu wojsk radzieckich ze wschodnich Niemiec, umowy o wycofaniu wojsk z Czechosłowacji oraz Polski, a także traktat o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie (CFE) spowodowało dużą koncentrację w Obwodzie Kaliningradzkim sił i środków militarnych. Przebazowano tu także część oddziałów ewakuowanych z Niemiec i Polski.

³¹⁶ C. Range, 1991, Moskaus militarische Machtim Baltikum, „Europäische Wehrkunde”, nr 3, s. 160.

³¹⁷ Brygada powietrzno-desantowa rozwiązana została w 1994 r.

³¹⁸ C. Range, 1991, op.cit., s. 160.

W tym czasie Obwód Kaliningradzki należał do najbardziej zmilitaryzowanych regionów Rosji. Okresowo – co przyznali sami Rosjanie – w Obwodzie Kaliningradzkim zgromadzono ok. 35 tys. t broni i amunicji, co odpowiadało 10 tys. t trotylu.³¹⁹ Liczebność zgrupowania wojskowego szacowano wówczas nawet na 200 tys. żołnierzy. W następnych latach rozpoczęto systematyczne redukcje sił zbrojnych na tym obszarze przez przemieszczenie dużej ich części do Rosji, a także przez rozformowanie jednostek i przenoszenie oficerów i żołnierzy do rezerwy. Od 1993 r. liczbę okrętów Floty Bałtyckiej zmniejszono trzykrotnie, a liczebność składu osobowego floty od 1 stycznia 1992 r. – o 40%. Flota Bałtycka i 11. Armia Gwardyjska opuściły w Obwodzie Kaliningradzkim 17 miasteczek wojskowych. Likwidacji uległo też lotnisko wojskowe na Mierzei Wiślanej (Ryc. 10.2).

Sztab floty nadal ma swoją siedzibę w Kaliningradzie, a od 1956 r. Bałtyjsk – obok Sankt Petersburga – stanowi główną bazę morską Rosji na Bałtyku. Po przygotowaniach trwających od roku 1992, kiedy to podzielono flotę bałtycką na dwa zgrupowania, północne i południowe, 1 stycznia 1995 r. utworzono Kaliningradzki Rejon Specjalny, będący próbą przeformowania sił zbrojnych Rosji na zasadzie terytorialnej. Polega to na podporządkowaniu jednolitemu dowództwu wszystkich sił zbrojnych rozlokowanych na terytorium obwodu.

Celem okręgu specjalnego jest obrona wybrzeża i terytorium regionu do chwili nadejścia głównych sił z Rosji. Tak określone zadanie nawiązuje jednoznacznie do wojennej sytuacji tego obszaru i zakłada w razie konfliktu i „okrażenia obwodu” przebiecie innych sił z Rosji. Kto miałby być tym agresorem? Polska? Litwa? A może NATO? Przeciwnik taki nie został określony ani na dziś, ani na przyszłość.

Zgrupowanie wojskowe w Kaliningradzie było tak silne, że mogło odeprzeć nie tylko jednego agresora, a we współdziałaniu z siłami głównymi z terenu Rosji mogło w krótkim czasie zająć i okupować przyległe państwa bałtyckie. Naturalnie była to tylko hipoteza, ale Kaliningradzki Okręg Specjalny nie był dobrym pomysłem na zmniejszenie stacjonujących tu sił wojskowych.³²⁰

Pierwszego grudnia 1997 r. w ramach dalszej integracji sił zbrojnych w obwodzie, armia przekształcona została w Zgrupowanie Sił Lądowych Wojsk Brzegowych Floty Bałtyckiej i podporządkowana dowódcy floty bałtyckiej. Poza autonomią i samodzielnością w podejmowaniu decyzji przez dowódcę, decyzja ta pozwoliła Rosji na „ucieczkę” od podpisanych porozumień o ograniczeniach flankowych, które nie obejmują sił lądowych wchodzących w skład marynarki wojennej.³²¹ Przemianom w dowodzeniu towarzyszyły także zmiany w strukturze i zadaniach sił zbrojnych. Jednostki wojskowe z terenu obwodu i republik bałtyckich w poprzedniej koncepcji miały opanować akwen Morza Bałtyckiego.

³¹⁹ P. Jendroszczyk, 1998, Nowa broń w Kaliningradzie, „Rzeczpospolita”, 12.06.

³²⁰ M. Pacuk, T. Palmowski, 1998, op.cit., s. 269.

³²¹ R. Szyński, 2004, op.cit., s. 5.

Ryc. 10.2. Zlikwidowane lotnisko wojskowe na końcu Mierzei Wiślanej.

Źródło: opracowanie własne na podst. E. Szałaginowa, M. Szmutinskij, W. Cwietkow, N. Borisowa, 2009, s. 193.

Szczególną rolę przypisywano tutaj broni jądrowej, która miała zapewnić powodzenie w czasie zajmowania cieśnin duńskich i Półwyspu Jutlandzkiego, co umożliwiłoby wejście sił lądowych do Europy Północno-Wschodniej, a siłom morskim floty bałtyckiej wyjście na Morze Północne i współdziałanie z flotą północną.³²²

Zmiany struktury sił zbrojnych Rosji w Obwodzie Kaliningradzkim, spowodowały koncepcję zorganizowania zintegrowanego systemu obrony powietrznej, zdolnego do odparcia zmasowanego ataku rakietowo-lotniczego. W tym celu do-

³²² Tamże, s. 6.

wódce floty bałtyckiej podporządkowano środki obrony powietrznej 11. Armii (43. brygada rakiet S-300W) oraz armijne i dywizyjne pułki rakiet przeciwlotniczych Kub. Ze wszystkich posterunków radiolokacyjnych utworzono scentralizowany system rozpoznania i kontroli powietrznej.

Od czerwca 1998 r., po zainstalowaniu w Kaliningradzie ruchomych systemów antyrakietowych S-300PS, rejon ten należy do najbardziej strzeżonych w Rosji. Liczba wojsk na tym terenie nadal była nieproporcjonalnie duża, obejmowała przeszło dwie dywizje i 855 czołgów.³²³ Trzy brygady wyposażone były w rakietami operacyjno-taktyczne. Dwie z nich uzbrojone zostały w SCUD-y (24 zestawy), a jedna w pociski SS-21 (16 zestawów). SCUDY mają zasięg 300 km, a SS-21 do 120 km. W skład marynarki wojennej wchodził jeden związek taktycznych okrętów nawodnych dużej wyporności, dwie formacje wspomagające (zespół okrętów pomocniczych oraz SAR),³²⁴ formacja lotnictwa morskiego, wojska obrony wybrzeża (nadbrzeżne jednostki rakietowe i piechota morska) oraz pododdziały zaplecza logistycznego i specjalnego przeznaczenia.

W związku z przyjęciem Polski do NATO w marcu 1999 r. oraz Litwy, Łotwy i Estonii w 2004 r., a także poszerzeniem UE o wymienione państwa, rosyjscy generałowie podkreślali, iż rola militarno-strategiczna Obwodu Kaliningradzkiego jest dla Rosji o wiele ważniejsza niż jego znaczenie gospodarcze.³²⁵ W ten sposób Obwód Kaliningradzki stał się rosyjską eksklawą wewnątrz NATO, otoczoną pierścieniem państw UE.

W Obwodzie Kaliningradzkim w czasach ZSRR znacznie rozwinięto infrastrukturę militarną, w niektórych przypadkach pochodzącą jeszcze z okresu sprzed II wojny światowej. Rozbudowano cały system baz morskich i lotniczych, systemy obrony wybrzeża, udoskonalono zabezpieczenie materiałowo-techniczne, zapewniające ciągłość działań wojskom rosyjskim w tej części Europy. W skład infrastruktury militarnej obwodu wchodziły bazy morskie, lotniska, lądowiska i inne obiekty. W portach wojennych Bałtyjsk–Kaliningrad może stale przebywać około 160 średnich i małych okrętów. Główne lotniska wojskowe to Czkałowski pod Kaliningradem, Czerniachowski i Prawdinski. Kilka lat temu zlikwidowana została baza lotnicza w Niwenskoje, a w 2011 r. baza śmigłowców pod miejscowością Donskoje.

Obronę 140-kilometrowego odcinka wybrzeża i jego pełną obserwację zapewniają stacje radarowe, np. w Bałtyjsku oraz posterunki rozmieszczone w bazie

³²³ Zgodnie z Traktatem o Redukcji Zbrojeń Konwencjonalnych w Europie (CFE) Kaliningrad może posiadać na swoim terenie 4200 czołgów.

³²⁴ Cała rosyjska flota bałtycka dysponowała wtedy 115 jednostkami pływającymi. Najważniejszymi z nich były 3 krążowniki, 29 niszczycieli rakietowych wyposażonych w rakietami o zasięgu 110 km, 6 okrętów podwodnych uzbrojonych w rakietami woda–ziemia o zasięgu od 65 km do 4 tys. km. Lotnictwo morskie wyposażone było w 100 samolotów (The Military Balance 1995-1996, 1996, London, s. 118).

³²⁵ P. Jendroszczyk, 1998, op.cit.

Donskoje, w Primorsku oraz Jantarnym.³²⁶ Obiekty koszarowe i specjalne rozmieszczone są na terenie całego obwodu. Wśród nich znajdują się magazyny przystosowane do przechowywania taktycznej broni jądrowej.³²⁷ Koncentracja obiektów koszarowych ma miejsce w południowej części obwodu, między Pregołą a granicą z Polską. Główne ośrodki to Mamonowo, Korniejewo, Dołgorukowo i Czerniachowsk.³²⁸

Obwód Kaliningradzki przynależy do Zachodniego Okręgu Wojskowego. W Kaliningradzie znajduje się Sztab Floty Bałtyckiej, Sztab 11. Armii, dywizja zmechanizowana, brygada pancerna, brygada artylerii, pułk artylerii raketowej, pułk artylerii przeciwpancernej, pułk łączności, w Bałtyjsku brygada piechoty morskiej, w Mamonowie brygada saperów. Primorsk i Ładuszkin to bazy brygady artylerii raketowej (raket SS-12 i SS-23). W Gwardiejsku usadowił się pułk radiotechniczny działań specjalnych, w Nowienskoje 2 pułki lotnicze (śmigłowce Mi-24 i Mi-8), w Znamiensku – baza brygady artylerii raketowej, w Sołdatowie pułk walki radioelektronicznej i w Gorodkowie pułk mostowo-pontonowy.³²⁹

Zgromadzony na terenie Obwodu Kaliningradzkiego potencjał znacznie przewyższa potrzeby obronne eksklawy. Według rosyjskiego ministra obrony Siergieja Iwanowa flota bałtycka stanowi „wysuniętą pięć Rosji w Europie Środkowej”. Państwa bałtyckie, w tym i Polska uważały za słuszny postulat redukcji nadmiernej ilości wojsk lądowych, morskich i powietrznych sił zbrojnych Rosji w Obwodzie Kaliningradzkim.³³⁰

W latach 1991-2000 Rosja zredukowała stan osobowy swojej armii pięciokrotnie. Z wyposażenia sił zbrojnych wycofano około 3 tys. sztuk różnego rodzaju uzbrojenia.³³¹ W 2001 r. gubernator Kaliningradu zapowiedział redukcję żołnierzy w obwodzie w 2003 r. z 25 tys. do 16 tys.³³² Według polskich danych w obwodzie stacjonowało wtedy około 53 tys. żołnierzy.

Uruchomienie połączenia promowego na trasie Sankt Petersburg–Kaliningrad w 2001 r., linii kontenerowej w 2005 r. oraz w 2006 r. połączenia promowego z Ust-Ługi do Bałtyjska pozwoliło na swobodny przewóz zaopatrzenia dla wojska rozlokowanego na terenie obwodu. Ta ostatnia przeprawa uniezależniła Rosję od tranzytu, w tym tranzytu wojskowego do Kaliningradu.

Szacowano, że 10% mieszkańców obwodu stanowili wojskowi i ich rodziny, połowa terytorium i 30-40% gospodarki tego obszaru związane było z wojskiem i tym samym bezpośrednio uzależnione od stopnia finansowania z budżetu państwa.

³²⁶ R. Szynowski, 2004, op.cit., s. 9.

³²⁷ Rakiety taktyczne, samoloty (np. SU 24) oraz okręty stacjonujące w Obwodzie Kaliningradzkim mogą przenosić głowice nuklearne.

³²⁸ R. Szynowski, 2004, op.cit., s. 9.

³²⁹ www.moje-militaria.pl/III_wojna.html

³³⁰ R. Szynowski, 2004, op.cit., s.14.

³³¹ Tamże, s. 19.

³³² Wir brauchen das reiche Europa, 2001, „Der Spiegel”, nr 11, 13.01, s. 152-155.

Na budowę mieszkań często brakowało środków budżetowych. Napięcie potęgowały opóźnienia w wypłatach żołdu. Konsekwencją była utrata wielu wykwalifikowanych specjalistów. Flota Bałtycka rozstała się ze szpitalami wojskowymi w Sowietsku i Czerniachowsku. Jednocześnie w 2011 r. trwała budowa nowego miasteczka wojskowego w Bałtyjsku.³³³ Wiąże się to z powiększeniem z 2,5 tys. do 4 tys. osób 336. Brygady Piechoty Morskiej Floty Bałtyckiej.³³⁴

W ramach modernizacji sprzętu wojskowego Bałtyjsk stał się bazą czterech brygad nowoczesnych jednostek pływających. Zestawy rakiet przeciwlotniczych i przeciwrakietowych S-300P, zastępowane są od kwietnia 2012 r. systemem S-400 Triumf.³³⁵ Już jesienią 2008 r. rozpoczęto wywożenie z obwodu czołgów T-72. Mają one być zastępowane przez nowe czołgi T-90. W roku 2006 zapadły decyzje o przebrojeniu co najmniej dwóch dywizjonów rakietowych 114. Brygady Rakietowej ze Znamienska w nowe rakiety Iskander, zdolnych do przeniesienia taktycznych głowic jądrowych na odległość 500 km. Przebrajanie w Iskandery rozpoczęło się w roku 2012. Do 2015 r. mają one wejść na wyposażenie kolejnych pięciu brygad rakietowych. Do nich należy m.in. 152. brygada rakietowa z Czerniachowska, dotychczas wyposażona w 18 wyrzutni rakiet typu Toczka-U i Toczka-M.³³⁶

W celu poprawy efektywności przeciwrakietowej Rosji, w lipcu 2009 r. powołano Zjednoczone Dowództwo Strategiczne Obrony Powietrzno-Kosmicznej.³³⁷ W Obwodzie Kaliningradzkim, w pobliżu zmodernizowanego lotniska w Dunajewce pod Pionierskiem, Wojska Obrony Powietrzno-Kosmicznej zbudowały nową stację radiolokacyjną Woroneż-DM. Może ona ostrzegać o startach rakiet balistycznych, przekazywać do systemu kontroli danych informacje o poruszających się w strefie obserwacji obiektach w przestrzeni kosmicznej. Stacje tego typu poza potrzebami czysto wojskowymi mogą być wykorzystane do zorganizowania różnorodnych, międzynarodowych systemów zbiorowego bezpieczeństwa, wykonywać zadania związane z obroną powietrzną i kosmiczną.³³⁸ Budowa całego systemu ostrzegania przed atakiem rakietowym ma być ukończona przed rokiem 2016. Zasięg stacji radiolokacyjnej Woroneż-DM wynosi aż ponad 6 tys. km.

³³³ W Bałtyjsku powstanie współczesne miasteczko wojskowe dla oficerów i żołnierzy kontraktowych, www.klops.ru

³³⁴ Według wypowiedzi ministra obrony Rosji A. Sierdiukowa z dnia 16.02.2011 r. na terenie o pow. 5 ha zbudowane zostaną nowe domy z mieszkaniami dla oficerów i internaty dla żołnierzy kontraktowych oraz cztery bloki szkoleniowe, dwa zespoły sportowe, ośrodek kultury, ośrodek sanitarno-medyczny i inne niezbędne obiekty.

³³⁵ Nowe rakiety w Kaliningradzie – co to oznacza dla Polski?, www.konflikty.wp.pl/drukuj.html?wid=13664319

³³⁶ A. Wilk, P. Żochowski, Rakiety Iskander – pozorne ustępstwa Rosji, www.osw.waw.pl/print/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-02-04/rakiety

³³⁷ A. Karpieńko, 2010, Radary Woroneż, „Technika Wojskowa”, 3, s. 43.

³³⁸ Tamże, s. 41.

Oprócz radaru w obwodzie powstaje punkt pomiarowy do sterowania satelitami Wojsk Kosmicznych FR.³³⁹

Morska doktryna Federacji Rosyjskiej do 2020 r., podpisana przez prezydenta W. Putina w 2001 r., zakłada m.in. stworzenie warunków dla rozwoju stabilnej współpracy gospodarczej z państwami regionu Morza Bałtyckiego i rozwój bałtyckiej infrastruktury portowej. Dla Obwodu Kaliningradzkiego doktryna deklaruje zapewnienie bezpieczeństwa gospodarczego i militarnego oraz rozwój komunikacji morskiej.

Rosjanie przedstawiają się z armii o charakterze ilościowym, w armię stawiającą na nowoczesne technologie, gdzie większa jest rola środków radioelektronicznych i raketowych. Spektakularna redukcja wojsk w Obwodzie Kaliningradzkim, nie zmienia faktu, że obwód jako region najbardziej wysunięty na zachód, graniczący z państwami UE i NATO, nadal pozostaje jednym z największych skupisk jednostek wojskowych w Rosji, co przy jego oddaleniu od reszty kraju sprawia, że znaczenie czynnika wojskowego jest tu większe niż w innych regionach Federacji Rosyjskiej.³⁴⁰

Potencjał militarny obwodu wykorzystywany jest przez Moskwę jako karta przetargowa w rozgrywkach geopolitycznych wobec polityki bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych i krajów Europy Środkowej, zakładającej instalację elementów strategicznych obrony przeciwraketowej na terenie Europy Środkowej.³⁴¹

Do roku 2007 rosyjskie bazy rozmieszczone na terenie Obwodu Kaliningradzkiego zgodnie z porozumieniami międzynarodowymi podlegały międzynarodowej inspekcji. Stanowiło to wyraz budowania zaufania międzynarodowego. Po podpisaniu przez W. Putina w lipcu 2007 r. dekretu zawieszającego uczestnictwo Rosji w Traktacie o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie, nastąpiło zamknięcie rosyjskich baz, w tym i kaliningradzkich, dla inspekcji międzynarodowych.

Okrety Floty Bałtyckiej od 1994 r. uczestniczą w międzynarodowych ćwiczeniach partnerstwo dla Pokoju „BALTOPS”. Z okazji różnego rodzaju świąt państwowych, świąt sił morskich itp. mają miejsce oficjalne wizyty rosyjskich okrętów w Polsce i polskich w Obwodzie Kaliningradzkim. Na przykład w maju 2010 r. rosyjski okręt „Kaliningrad” odwiedził port w Świnoujściu, a w czerwcu Gdynię. Z rewizytą w Bałtyjsku podczas obchodów Dnia Marynarki Wojennej Floty Rosyjskiej 24 i 25 lipca 2010 r. przebywał polski okręt ORP „Gopło”.

³³⁹ W lutym 2011 r. prezydent Rosji powołał grupę międzyresortową, która ma współpracować z NATO przy tworzeniu europejskiego systemu obrony przeciwraketowej.

³⁴⁰ J. Rogoża, A. Wierzbowska-Miazga, I. Wiśniewska, 2012, Wyspa na uwieźi. Kaliningrad między Moskwą a Unią Europejską, „Prace OSW”, nr 41, s. 12.

³⁴¹ Tamże, s. 56.

11. Obwód Kaliningradzki wobec przemian w Europie Bałtyckiej

11.1. Powiązania Obwodu Kaliningradzkiego z instytucjami i organizacjami międzynarodowymi

Zmiany geopolityczne po roku 1991 sprawiły, że Obwód Kaliningradzki stał się podmiotem we współdziałaniu różnych interesów politycznych i ekonomicznych w Europie Bałtyckiej. W obwodzie rozwija się pozytywny nurt integracji gospodarczej i społecznej regionu z otoczeniem, szczególnie z sąsiadami z Europy Bałtyckiej. Jego zwolennicy sprzyjali współpracy transgranicznej, zagranicznym inwestycjom w regionie. Dzięki nim Kaliningrad zaczął w coraz większym zakresie rozwijać współpracę w ramach wielu inicjatyw i programów bałtyckich, takich jak Konferencja Współpracy Subregionalnej Państw Morza Bałtyckiego (BSSSC), Związek Miast Bałtyckich (UBC), Wizje i Strategie Wokół Bałtyku 2010 (VASAB 2010), Organizacja Portów Bałtyckich (BPO), Bałtyckie Stowarzyszenie Instytucji Rozwoju Regionalnego (BARDI).

Rada Państw Morza Bałtyckiego (CBSS), której członkiem jest także Rosja, przedłożyła w ramach działań koordynacyjnych w marcu 2000 r. raport o międzynarodowych projektach dotyczących Kaliningradu. Poza projektami z Danii, Finlandii, Litwy, Polski i Szwecji, przedstawiono także projekty przygotowane przez Kaliningrad (niektóre wspólnie z Litwą). Przedsięwzięcia te miały na celu wspieranie inwestycji, poprawę zarządzania portem, usprawnianie odpraw granicznych, poprawę szlaków komunikacyjnych, profilaktyki zdrowotnej w Kaliningradzie (w ramach programów TACIS, Interreg IIC).

Liczne projekty, wykonywane na szczeblu współpracy subregionalnej (BSSSC), często współfinansowane przez UE, wspomagały nawiązywanie intensywnych kontaktów osobistych między ludźmi i miały duże znaczenie symboliczne. Ich rola polegała nie tylko na wkładzie do materialnego rozwiązywania kwestii praktycznych, np. planowania połączeń komunikacyjnych, czy przyłączeń do internetu. Bezpośrednie kontakty między ludźmi sprzyjały umacnianiu wzajemnej lojalności, zaufaniu i poczuciu wspólnej przynależności. Powstające tu sieci współpra-

cy były dodatkowo wspierane przez działania Rady Europy. Już w roku 1999 wyróżniła ona miasto Kaliningrad swoją flagą za wzorcowe zaangażowanie we współpracy europejskiej.

Miasta Kaliningrad i Bałtyjsk zostały aktywnymi członkami Związku Miast Bałtyckich (UBC). Dzięki tej organizacji oba uzyskały nowe kontakty, możliwości współpracy, wymiany doświadczeń z ponad osiemdziesięcioma miastami z całej Europy Bałtyckiej w promowaniu stabilnego wzrostu ekonomicznego regionu.

Duma Obwodu Kaliningradzkiego od 2004 r. wchodzi w skład Forum Parlamentów Południowego Bałtyku, organizacji starającej się prowadzić spójną politykę regionalną, z uwzględnieniem regionalnej tożsamości i poszanowaniem różnic. W Forum, które odbyło się w 2011 r. w Gdańsku, a poświęcone było przyszłości Europejskiej Wspólnoty Terytorialnej, szczególnie akcentowano politykę sąsiedztwa i partnerstwo z Rosją.

Przedstawiciele Obwodu Kaliningradzkiego aktywnie uczestniczą w programie „Wizje i strategie wokół Bałtyku 2010” (VASAB 2010), który prowadzi wspólne prace nad kształtowaniem spójności przestrzennej Europy Bałtyckiej. Dotyczy to międzynarodowych projektów związanych z planowaniem przestrzennym, w tym układów komunikacyjnych wokół Bałtyku itp.³⁴²

Nowym wyrazem polityki rosyjskiej, prowadzonej przez władze obwodu, było zawieranie porozumień z regionami nadbałtyckimi. Pierwszym było memorandum ze Szlezwikiem-Holsztynem w 2000 r. Obie strony zadeklarowały m.in. rozwój współpracy organizacji pozarządowych, a także wolę wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. W 2001 r. Kaliningrad nawiązał podobne kontakty ze Związkiem Komunalnym Południowej Szwecji (Kalmar), Litwą i Brandenburgią, w 2002 r. z partnerami polskimi: Pomorzem oraz Warmią i Mazurami. Następne porozumienia zostały zawarte przez Obwód Kaliningradzki z Hamburgiem w 2004 r. oraz z Sejmikiem Województwa Zachodniopomorskiego. Później doszło jeszcze województwo podlaskie. Na Litwie obwód nawiązał kontakty z pięcioma partnerami współpracy. Są to rejony (ujezdy): kłajpedzki, mariampolski, poniewierski, kowieński i tauroski. Partnerami szwedzkimi zostały Blekinge i Gotlandia, z Danii – Bornholm, z Holandii – Groningen i z Włoch – Friuli–Wenezja–Giulia. W ten sposób powstała sieć wzajemnych powiązań, „wciągająca” Kaliningrad do współpracy bałtyckiej i szerszej europejskiej. Z drugiej strony Kaliningrad podpisał także kilka porozumień z regionami Rosji i WNP, w tym trzy z Białorusią. Są to obwody: grodzieński, brzeski i miński.

Już w 1992 r., w ramach współpracy z Organizacją Narodów Zjednoczonych do spraw Rozwoju Przemysłowego (UNIDO), przygotowano dokument „Kaliningrad 2000”. Skoncentrowano się w nim na opracowaniu programów współ-

³⁴² S. Wojtasik, 1998, Powstał Euroregion Bałtyk, „Czas Morza”, nr 1(10), s. 24.

pracy transgranicznej obwodu z Polską i Litwą. Na wykonanie projektów mających poprawić i ulepszyć sieć dróg uzyskano środki z Europejskiego Banku Inwestycyjnego oraz funduszu PHARE. Fundusz TACIS służył m.in. do modernizacji lotniska. Program TEMPUS zabezpieczył finansowo utworzenie w kwietniu 2002 r. Eurofakultetu na uniwersytecie kaliningradzkim. Jego celem było formowanie elity proeuropejskiej, zwłaszcza wśród młodego pokolenia mieszkańców eksklawy, a także kształcenie specjalistów zagadnień europejskich dla całej Rosji. Przy kształtowaniu lokalnej elity proeuropejskiej duże znaczenie miało promowanie organizacji pozarządowych działających w obwodzie, które są niezwykle istotne w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego.³⁴³ W drugiej połowie czerwca 2001 r. na tym samym uniwersytecie otwarto pierwsze w obwodzie (a dziewiąte w Rosji) centrum informacyjne UE. Celem centrum było przybliżenie mieszkańcom Kaliningradu praw obowiązujących w UE, a także informowanie o przedsięwzięciach wykonywanych przez tę wspólnotę na terenie Rosji.

Inne programy unijne, które wspierały przemiany zachodzące w Kaliningradzie to Tacis-BISTRO, Tacis-PROMETEE (1993-1996), Tacis-PROMETEE II (1997-1998). W tym ostatnim zespół specjalistów z uniwersytetów w Kaliningradzie, Moskwie i Grenoble przedstawił diagnozę i projekt planu długoterminowego rozwoju Kaliningradu. Od 1994 r. Kaliningrad uczestniczył łącznie w 18 międzynarodowych projektach o całkowitej wartości 5 mln euro.³⁴⁴

W latach 2004-2006 sześciu regionom rosyjskim zaproponowano uczestnictwo w programie pt. „Region Morza Bałtyckiego”, przygotowanym w ramach Interregu III B. Dotyczyło to partnerów z Kaliningradu, Sankt Petersburga oraz obwodów: leningradzkiego, pskowskiego, nowogrodzkiego, murmańskiego i archangielskiego, a także z Republiki Karelii i Okręgu Nenets (Ryc. 11.1). Celem programu było m.in. wspieranie działań na rzecz rozwoju przestrzennego dla określonych regionów, wspieranie opracowania wspólnych strategii, zrównoważonego rozwoju, wzmocnienie zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju obszarów przybrzeżnych.

Do priorytetów należało także wspieranie policentrycznych struktur osadniczych, połączeń komunikacyjnych, a także poprawa zarządzania dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym. Projekty wpływać miały na harmonijny i zrównoważony rozwój oraz poprawę gospodarczej i społecznej spójności Regionu Morza Bałtyckiego. Kaliningrad uczestniczył w 18 programach (na kwotę 3 mln euro).

³⁴³ G. Gromadzki, A. Wilk, (red.), 2001, op.cit.

³⁴⁴ I. Samson, (ed.), 2000, Kaliningrad 2010. Concepts, prospects and recommendations for a global development plan, Grenoble–Kaliningrad–Moscow.

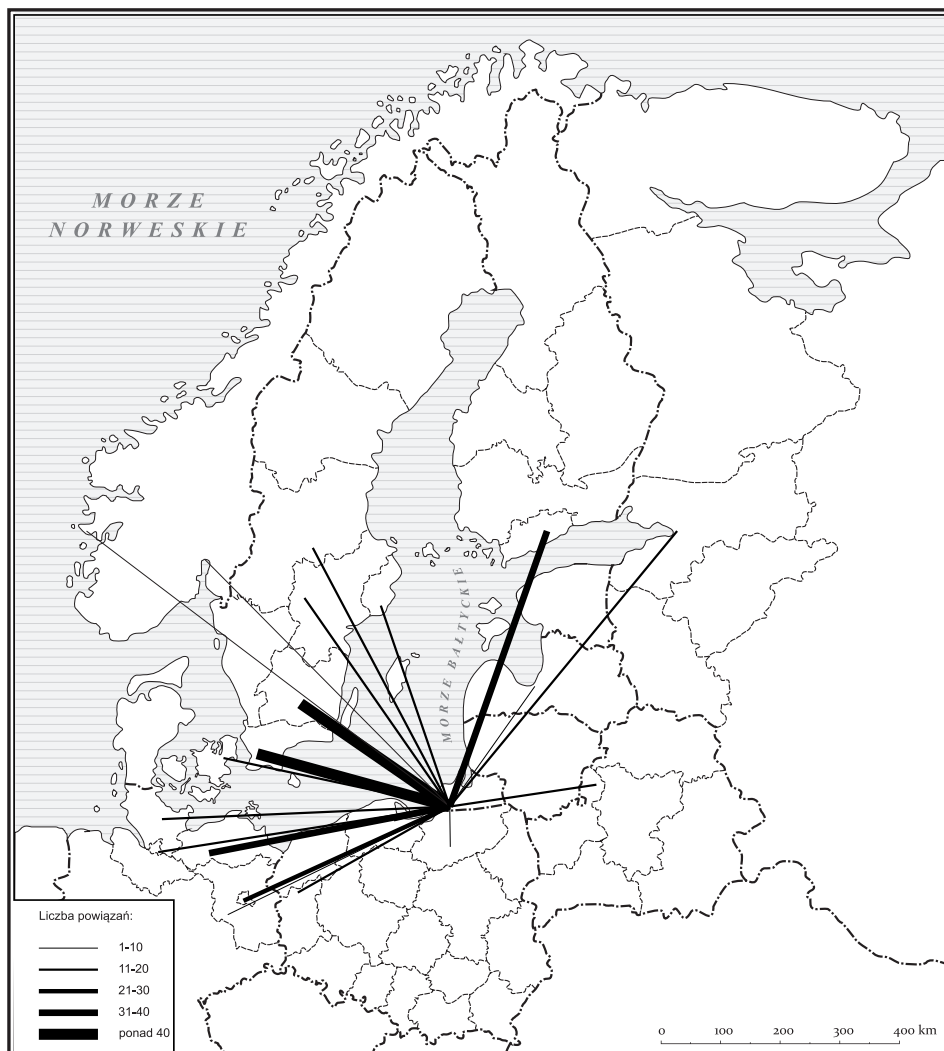
Ryc. 11.1. „Region Morza Bałtyckiego” 2004-2006 (Interreg III B).

Źródło: opracowanie własne na podst. www.interreg.gov.pl

Przykładowym projektem pilotowanym przez stronę kaliningradzką była długoterminowa strategia rozwoju Euroregionu Bałtyk „Seagull”. Powiązania Obwodu Kaliningradzkiego z głównymi partnerami projektów bałtyckich Interreg III B w latach 2004-2006 obrazuje Ryc. 11.2.

Program Region Morza Bałtyckiego na lata 2007-2013, poza kontynuacją wcześniejszych zadań, miał na celu intensyfikację współpracy w Europie Bałtyckiej, w zakresie zarządzania zasobami wodnymi, rozwoju transportu czy zwiększenia jego bezpieczeństwa. Niestety Obwód Kaliningradzki, podobnie jak pozostałe regiony Rosji, które wcześniej uczestniczyły w tym programie, ze względu na niepodpisanie przez Moskwę porozumienia finansowego w wyznaczonym przez

UE terminie (do końca grudnia 2008 r.), od 2009 r. został z tego programu wykluczony.³⁴⁵

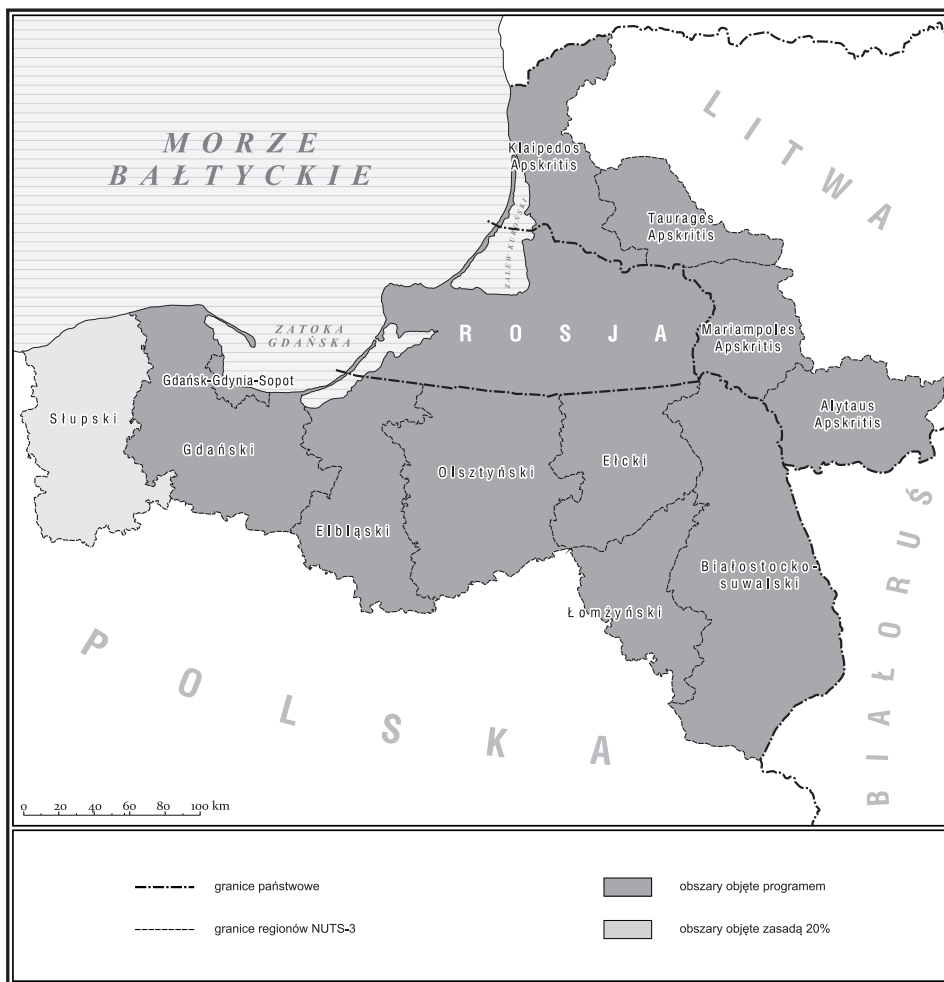

Ryc. 11.2. Powiązania Obwodu Kaliningradzkiego z głównymi partnerami projektów bałtyckich Interregu III B w latach 2004-2006.

Źródło: opracowanie własne na podst. T. Chekalina, 2007.

³⁴⁵ J. Rogoża, A. Wierzbowska-Miazga, I. Wiśniewska, 2012, op.cit., s. 55.

Pięć regionów Północno-Zachodniej Rosji uczestniczyło w Programie Sąsiedztwa w ramach Interregu III A (Ryc. 11.3). Wśród nich znalazł się także Obwód Kaliningradzki. Został objęty Programem Sąsiedztwa Polska–Litwa–Federacja Rosyjska (Obwód Kaliningradzki), (Interreg III Tacis CBC 2004-2006).

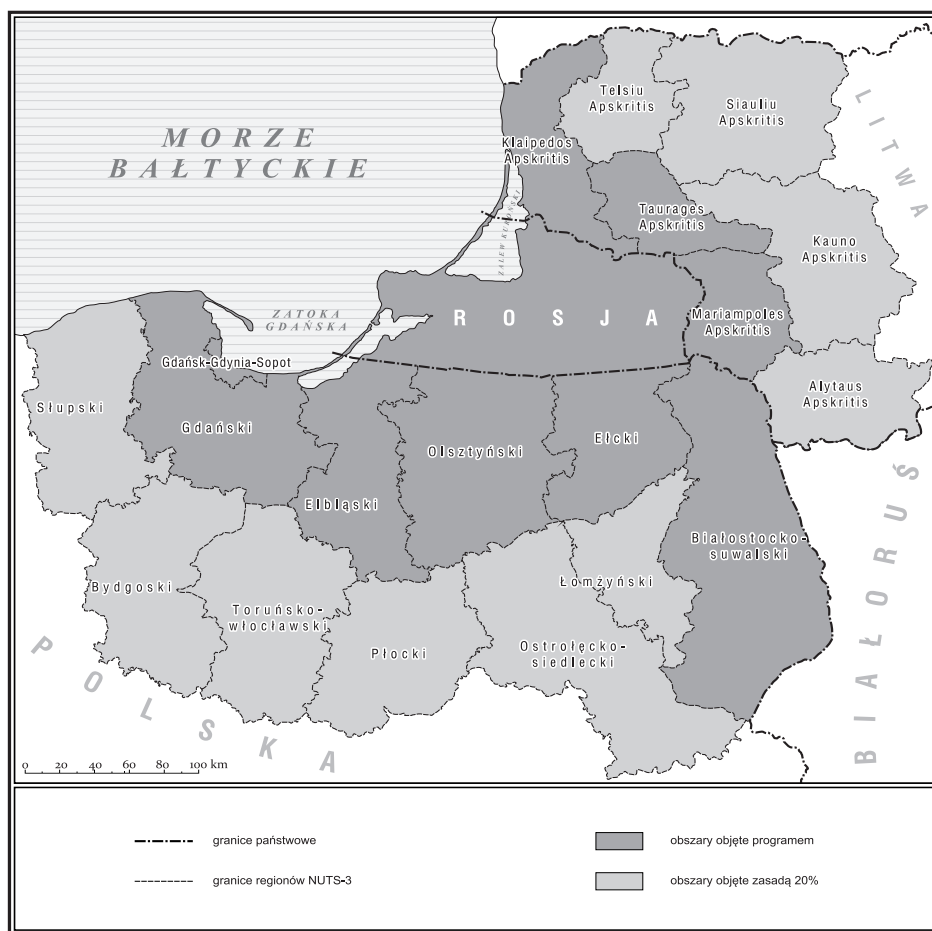
Ryc. 11.3. Obszar Programu Sąsiedztwa Polska–Litwa–Federacja Rosyjska (Obwód Kaliningradzki) 2004-2006.

Źródło: opracowanie własne na podst. www.interreg.gov.pl.

Jego celem była współpraca transgraniczna na zewnętrznych granicach UE. Zakładała ona wzrost konkurencyjności na terenie objętym współpracą. Polegała na modernizacji i rozbudowie infrastruktury transgranicznej, ochronie granic,

współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej. Dotyczyła integracji społeczno-kulturowej i wzmacniania rynku pracy, a także ochrony środowiska, poszanowania energii i promowania energii odnawialnej. Miała na celu także rozwój turystyki i infrastruktury turystycznej oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego na obszarach transgranicznych. Kaliningrad uczestniczył w 46 projektach (na kwotę ponad 9 mln euro).

Kolejny Program Współpracy Transgranicznej Litwa–Polska–Rosja 2007-2013, w którym zaangażowany jest Obwód Kaliningradzki, dotyczy zrównoważonego wykorzystania środowiska, rozwoju turystyki, rozwoju potencjału ludzkiego poprzez poprawę warunków społecznych i wzrost szans edukacyjnych (Ryc. 11.4).

Ryc. 11.4. Obszar Programu Sąsiedztwa Polska–Litwa–Federacja Rosyjska (Obwód Kaliningradzki) 2007-2013.

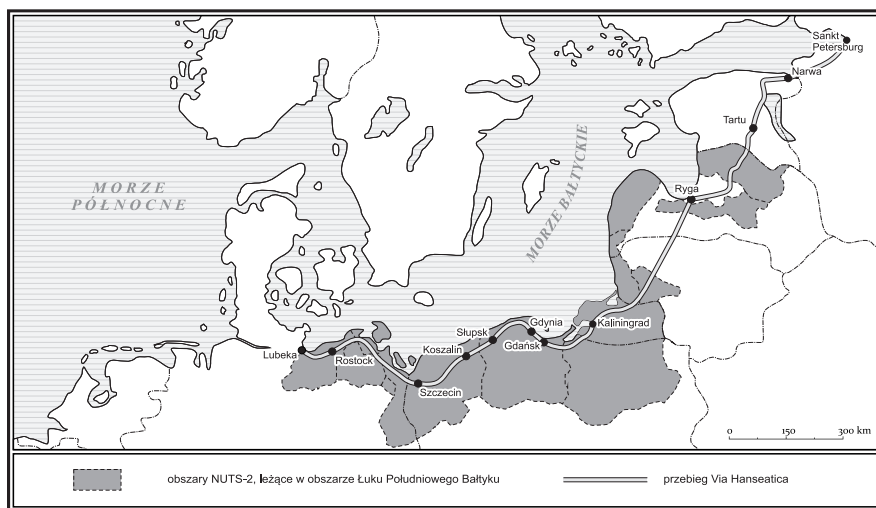
Źródło: opracowanie własne na podst. www.interreg.gov.pl.

Program ma także za zadanie rozwój rynku pracy, zwiększenie konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw oraz wspólne planowanie przestrzenne i społeczno-gospodarcze.

Proces przygotowania programu dla Kaliningradu rozpoczął się w 2006 r. Wspólnie z władzami obwodu ustalono jego cele i priorytety. Jednak Moskwa po bezpośrednim zaangażowaniu się w 2008 r. w ten program i ofercie wsparcia finansowego, do lipca 2010 r. w następstwie sztucznych problemów proceduralnych, blokowano jego uruchomienie. Opóźniło to start programu o pięć lat. Z perspektywy Brukseli rosyjskie zaangażowanie finansowe i upolitycznienie unijnego programu było zbędne. Marginalizacja reprezentantów Obwodu Kaliningradzkiego we współtworzeniu projektu ograniczała możliwość osiągnięcia głównego celu programu – zacieśnienia ponadgranicznej współpracy samorządów i lokalnych społeczności.³⁴⁶

Dopiero w drugiej połowie kwietnia 2012 r. po celowym spowalnianiu prac przez stronę rosyjską i częściowo litewską zaakceptowano 35 projektów, z tego 8 rosyjskich. Wśród nich szczególne znaczenie mają trzy duże projekty inwestycyjne dotyczące budowy sieci kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków na terenach przygranicznych Obwodu Kaliningradzkiego oraz projekt modernizacji drogi Kaliningrad–Mamonowo II, na odcinku Nowosielowo – granica z Polską.

W latach 2001-2004 Obwód Kaliningradzki uczestniczył we wspólnym programie regionów nadmorskich, mającym na celu integrację i przyspieszenie zrównoważonego rozwoju południowej części Europy Bałtyckiej pt. „Łuk Południowego Bałtyku” (Ryc. 11.5). Projekt ten wykonywany był w ramach programu

Ryc. 11.5. Projekt „Łuk Południowego Bałtyku (2001-2004).

Źródło: opracowanie własne na podst. T. Parteka, W. Szydarowski, 2003, s. 111.

³⁴⁶ Tamże, s. 52.

Interreg III B dla Regionu Morza Bałtyckiego.³⁴⁷ Wspomagały go też środki PHARE CBC.

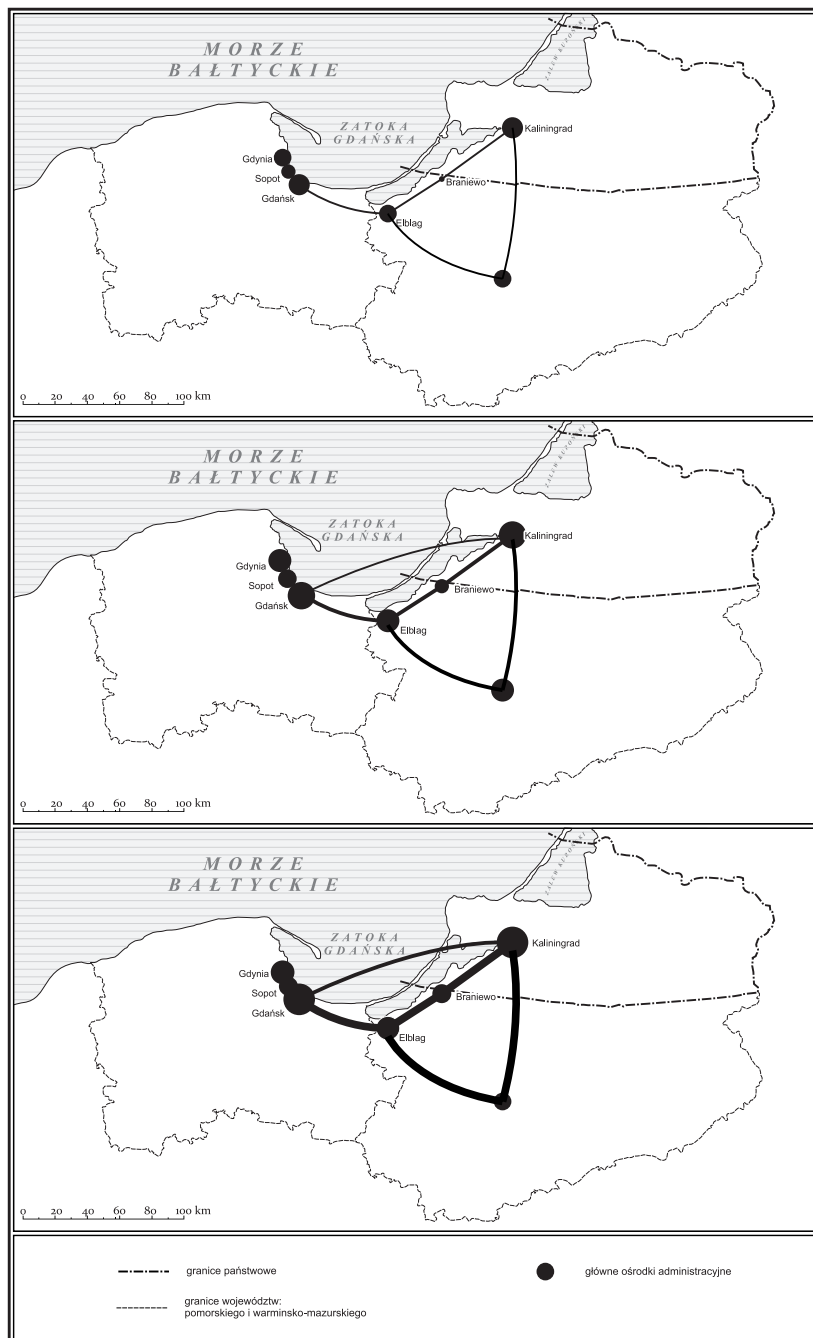
Głównymi wyzwaniami dla obszaru „Łuku Południowego Bałtyku” były: poprawa spójności przestrzennej, w tym transportowej, wyrównanie dysproporcji rozwojowych oraz wzmocnienie więzi politycznych, gospodarczych i społecznych. Dla Kaliningradu szczególnym zagadnieniem stało się określenie wpływu trans-europejskiego korytarza transportowego Via Hanseatica na gospodarkę obwodu.

W latach 1999-2006 Kaliningrad czynnie uczestniczył w projektach w ramach Funduszu Małych Projektów Transgranicznych Phare. Od połowy 2008 r. do końca 2010 r. funkcjonował „Fundusz Małych Grantów Transgranicznych” adresowany do samorządów i organizacji non profit, zainteresowanych rozwojem współpracy transgranicznej i międzyregionalnej. Poza kontaktami administracji wszystkich szczebli, transferem wiedzy, jego celem była także turystyka ekologiczna, rozwój regionalny i budowanie partnerstwa w celu rozwiązywania wspólnych problemów. Na 44 projekty wykonane z partnerami spoza UE, w 33 uczestniczył Kaliningrad. Przykładem były projekty „Śladami Prusów i Menonitów” wykonane przez Nowy Dwór Gdański i partnerów ze Swietłogo, „Legendy w herbach zapisane” przygotowane przez Bisztynek i Zielenogradsk ze strony rosyjskiej, czy „Ekoturystyka – nowa gałąź współpracy miast partnerskich Ustki i Pionierska”.

Jedną z instytucji kaliningradzkich, która przoduje w rozwijaniu kontaktów zagranicznych jest Bałtycki Federalny Uniwersytet im. I. Kanta (BFU). Utworzony w 1966 r. stara się nawiązywać do tradycji istniejącej tu w latach 1544-1945 słynnej Albertyny. Do końca 2011 r. nawiązał on kontakty i współpracę naukową z ponad 90 uniwersytetami i jednostkami badawczymi z przeszło 20 krajów świata. Najwięcej umów podpisano z uczelniami polskimi i niemieckimi – po 20. Pozostałe dotyczą Litwy, Białorusi, Stanów Zjednoczonych, Szwecji, Danii, Francji, Norwegii, Grecji, Austrii, Finlandii, Łotwy, Estonii, Wielkiej Brytanii, Włoch, Luksemburga, Hiszpanii, Irlandii oraz Armenii, Kazachstanu i Ukrainy. Przedstawiciele uniwersytetu i poszczególne jednostki zaangażowane były i są w dziesiątkach programów dotyczących współpracy bałtyckiej, współpracy transgranicznej i międzyregionalnej. BFU w latach 1999-2002 brał m.in. udział w „Baltic University Urban Forum”, od 2006 r. razem ze 180 uniwersytetami z całej Europy uczestniczy w sieciowym programie „Uniwersytet Bałtycki”, koordynowanym przez Uniwersytet z Uppsali, od 2000 r. jest członkiem Sieci Uniwersytetów Regionu Morza Bałtyckiego (BSRUN), kierowanej przez Uniwersytet w Turku, a od 1993 r. przynależy do Europejskiej Asocjacji Uniwersytetów (EUA) z siedzibą w Wiedniu. Centrum Unii Europejskiej utworzone na uniwersytecie im. I. Kanta

³⁴⁷ Szerzej przedstawił to J. Zaucha w artykule pt. Transnational Co-ordination of Developmental Strategies of the South Baltic Arc Regions, [w:] T. Palmowski, Y. Matviyishyn (eds.), 2006, Problems of Regional Development in Border Regions of Ukraine and Poland, Lviv, s. 108-156.

11. Obwód Kaliningradzki wobec przemian w Europie Bałtyckiej

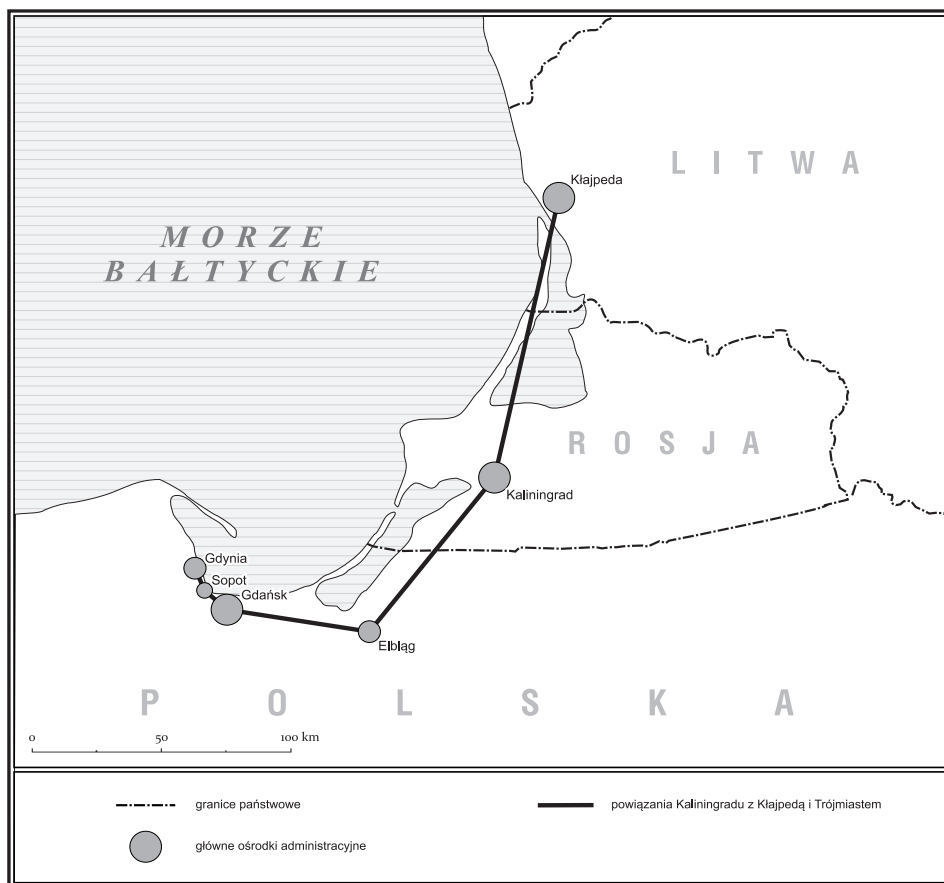
Ryc. 11.6. Model multipolarnego rozwoju współpracy transgranicznej pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim a północno-wschodnią Polską.

Źródło: T. Palmowski, (red.), 2007, s. 319.

w 2002 r. intensywnie się rozwija i zapewnia uczestnictwo w wielu programach międzynarodowych (w tym bałtyckich). W latach 2002-2012 w ramach dziewięciu programów międzynarodowych wzięło ono udział w opracowaniu 25 projektów.

Spośród wielu koncepcji dotyczących rozwoju współpracy transgranicznej i budowania wzajemnych relacji z sąsiadami, na uwagę zasługuje koncepcja współpracy transgranicznej Kaliningradu z Trójmiastem i Olsztynem przygotowana w ramach wspólnych badań transgranicznych przez T. Palmowskiego z Uniwersytetu Gdańskiego (Ryc. 11.6).

Kolejny projekt współpracy w układzie tripolarnym Trójmiasto–Kaliningrad–Kłajpeda, opracowany został przez naukowców kaliningradzkich: G. Fedorowa, Y. Zwieriewa i W. Korniejewca (Ryc. 11.7).

Ryc. 11.7. Koncepcja współpracy w układzie tripolarnym: Trójmiasto–Kaliningrad–Kłajpeda.

Źródło: opracowanie własne na podst. G. Fedorow, Y. Zwieriew, W. Korniejewiec, 2008, lata 1990-2007, s. 224.

W 1991 r. Litwa podpisała z Federacją Rosyjską porozumienie o współpracy z Obwodem Kaliningradzkim. Dotyczyło ono rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Kolejne porozumienie z 1999 r. obejmowało współpracę regionów litewskich (ujezdów) z kaliningradzkimi rejonami. Polska w 1992 r. podpisała z Rosją porozumienie o współpracy województw północno-wschodnich z Obwodem Kaliningradzkim.

Następstwem tego było powołanie Polsko-Rosyjskiej Rady ds. Współpracy Regionów RP z Obwodem Kaliningradzkim. Kontakty wielu miast, instytucji samorządowych i organizacji pozarządowych z obwodu rozwijają się w oparciu o odpowiednie umowy z partnerami polskimi i litewskimi.³⁴⁸

Pomimo kontrolowania przez Moskwę współpracy transgranicznej obwodu, działań niesprzyjających, bądź opóźniających, które ograniczają, bądź wykluczają możliwości udziału w wybranych projektach i korzystania z unijnego wsparcia finansowego, proces rozwijania współpracy transgranicznej trwa i zatacza coraz większe kręgi.

11.2. Współpraca euroregionalna

Szczególną formą współpracy transgranicznej jest współpraca euroregionalna. Jej podstawowe cechy to wyższy stopień instytucjonalizacji struktur współdziałania, polegający na powoływaniu stowarzyszeń, rad euroregionu, sekretariatów, grup roboczych, komitetów zarządzających itp. Grupy te są powiązane z wyspecjalizowanymi krajowymi i międzynarodowymi organami koordynacji tej współpracy. Euroregion stanowi najwyższą formę instytucjonalizacji struktur współpracy transgranicznej. Problematyka współpracy transgranicznej obejmuje zasadniczo sześć dziedzin:³⁴⁹

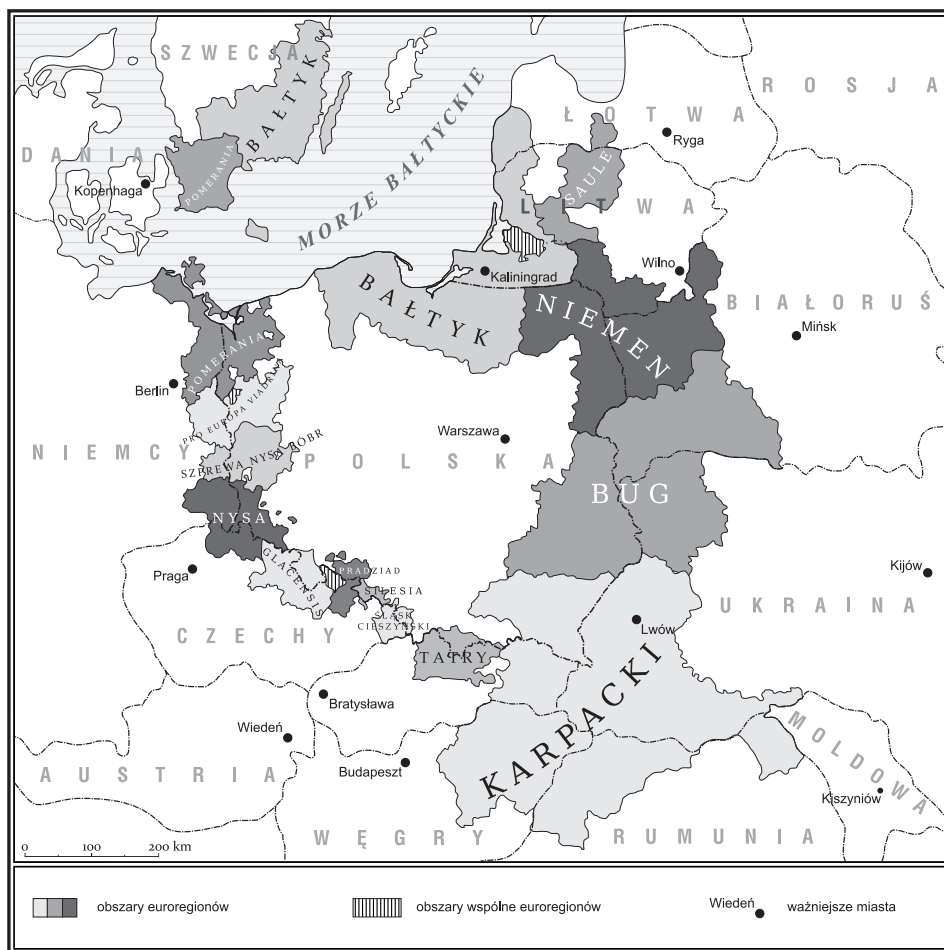
- środowisko i gospodarka przestrzenna,
- transport zbiorowy i komunikacja,
- gospodarka i zatrudnienie,
- turystyka,
- edukacja i kultura,
- ludność przygraniczna.

Podstawowe etapy stosunków transgranicznych to: faza wymiany informacji, uzgodnienia, współpraca, harmonizacja i integracja. Współpraca euroregionalna obejmuje obok gospodarki także wymianę kulturalną i oświatową.

³⁴⁸ Szerzej współpraca transgraniczna Polski z Obwodem Kaliningradzkim przedstawiona została w pracy: T. Palmowski (red.), 2007, *Pogranicze polsko-rosyjskie. Problemy współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim*, Gdynia-Pelplin.

³⁴⁹ Ch. Ric, 1996, *Podręcznik współpracy transgranicznej*, Rada Europy, Strasburg, wersja polska Urząd Rady Ministrów, Warszawa, s. 26.

W latach 90. XX w. na granicach Polski powstało szereg euroregionów. Początkowo rozwijały się one głównie na granicy zachodniej, potem także na wschodniej, północnej i południowej (Ryc. 11.8). Obwód Kaliningradzki w całości lub poprzez różne rejony partycypuje w pięciu przedsięwzięciach o charakterze transgranicznym („Bałtyk”, „Niemen”, „Szawle”, „Szeszupa”, „Łyna–Ława”). Przedstawiciele Obwodu Kaliningradzkiego od 1997 r. czynnie uczestniczyli w pracach nad utworzeniem Euroregionu „Bałtyk”.

Ryc. 11.8. Euroregiony na granicach Polski i Obwodu Kaliningradzkiego FR.

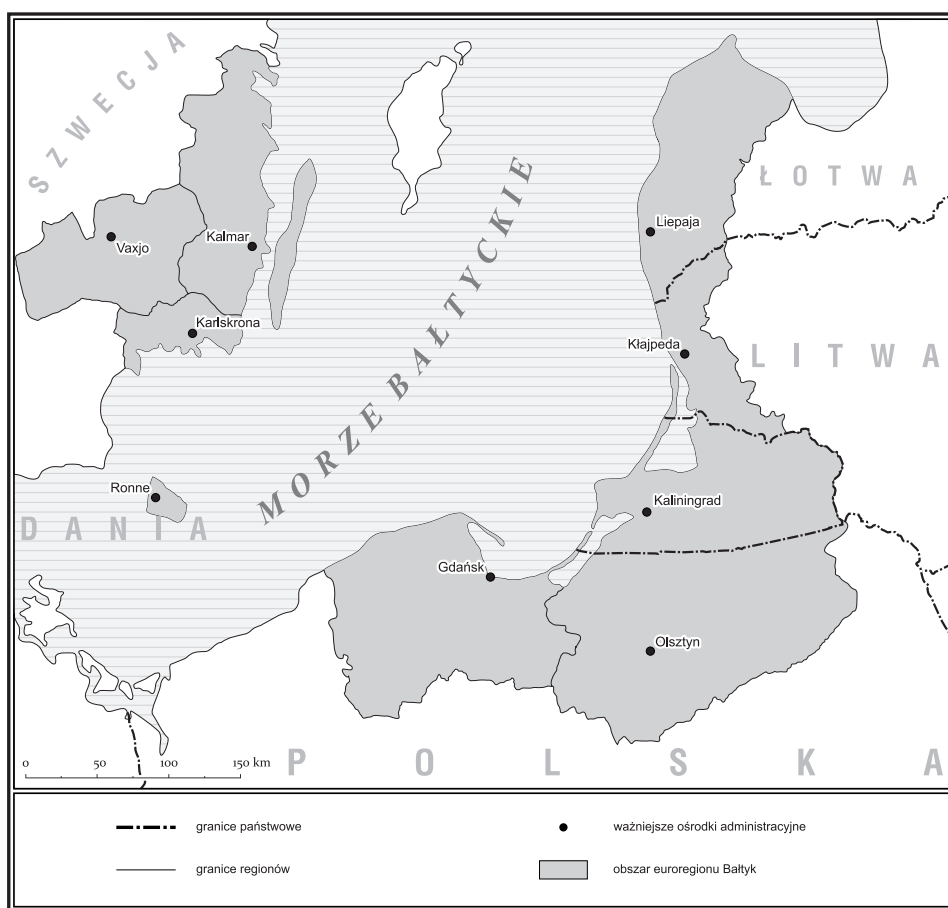
Źródło: opracowanie własne na podst. Euroregiony na granicach Polski, 2007, s. 21.

Po podpisaniu na zamku w Malborku umowy o jego utworzeniu 22 lutego 1998 r. cały Obwód Kaliningradzki wraz z obszarami przygranicznymi Polski, Danii,

Litwy, Łotwy i Szwecji wszedł w skład Euroregionu „Bałtyk”.³⁵⁰ W pierwszym okresie działalności jednym z najważniejszych zadań było nawiązanie ściślejszej współpracy między ludźmi. Nie było to łatwe ze względu na istniejące uprzedzenia, stereotypy, bariery językowe i finansowe.

W październiku 2001 r. określono 5 strategicznych priorytetów: rozwój kontaktów międzyludzkich budujących demokrację lokalną, rozbudowa i modernizacja infrastruktury komunikacyjnej, rozwój turystyki, ochrona środowiska oraz poprawa bezpieczeństwa i przeciwdziałanie patologiom społecznym.

Euroregion, przez niektórych nazywany „Małą Unią Europejską wokół Bałtyku” (Ryc. 11.9), stawia sobie za cel nie tylko ułatwianie kontaktów między

Ryc. 11.9. Euroregion „Bałtyk”.

Źródło: opracowanie własne na podst. Euroregiony na granicach Polski, 2007, s. 175.

³⁵⁰ Łotwa wchodziła w skład Euroregionu „Bałtyk” do 2006 r.

ludźmi, zbliżanie młodzieży, lepsze poznanie historii i współczesności sąsiadów, niwelowanie historycznych uprzedzeń, ale także przyczynianie się do poprawy warunków życia ludzi zamieszkujących na jego obszarze. Wśród celów są także działania zmierzające do zrównoważonego rozwoju gospodarczego euroregionu, jak również nawiązywanie współpracy pomiędzy władzami regionalnymi i lokalnymi.

Cele współpracy są wykonywane poprzez projekty transgraniczne dotyczące gospodarki, transportu i łączności, transferu technologii, ochrony środowiska oraz zwalczania przestępczości. Projekty komunalne dotyczą współpracy w zakresie oczyszczania ścieków, wysypisk i utylizacji odpadów. Ważna jest także współpraca w dziedzinie zagospodarowania przestrzennego na terenach przygranicznych, rozbudowa infrastruktury przejść granicznych, szkoleń zawodowych i językowych, wymiany naukowej, kulturalnej, sportowej i turystycznej a także ochrony i pielęgnowania wspólnego dziedzictwa kulturowego. Inne płaszczyzny współpracy euroregionu to organizowanie systemów informacyjnych – baz danych i sieci mediów, jak również współpraca w zakresie przeciwdziałania i zwalczania klęsk żywiołowych, zagrożeń ekologicznych i innych sytuacji awaryjnych.

Poprzez euroregion na przykład z Funduszu Małych Projektów Euroregionalnych w 1999 r. wykonano 22 projekty, z czego 12 z partnerami z Obwodu Kaliningradzkiego. W drugiej edycji z 47 projektów 27 wykonano z Rosjanami. W kolejnej edycji przygotowano 102 wnioski. W 51 brali udział partnerzy z Kaliningradu. W następnym rozdaniu, do września 2003 r. z 15 projektów w 13 uczestniczyli Rosjanie. Tylko w latach 2002-2010 przy pomocy Euroregionu „Bałtyk” w Obwodzie Kaliningradzkim wykonano 128 różnych projektów. Największym projektem ekologicznym, który wymagał nakładów w kwocie 3 mln euro, była budowa oczyszczalni ścieków dla Gusiewa.

Od 2010 r. funkcję prezydenta euroregionu pełni przedstawiciel Kaliningradu. Członkowie euroregionu kontynuują wzajemnie korzystną współpracę w wielu dziedzinach, w tym w zakresie współdziałania regionalnych i lokalnych organów władzy, projektów ekologicznych na rzecz poprawy stanu Morza Bałtyckiego i doskonalenia logistyki transportowej. Członkowie organizacji opowiedzieli się za zniesieniem wiz na terytoriach przygranicznych sąsiadujących państw, wchodzących w skład euroregionu.

Prace euroregionu skupiają się na lobbingu politycznym oraz tworzeniu projektów z zakresu otoczenia biznesu, infrastruktury transportowej i ochrony środowiska. Istotne jest także przełamywanie barier i otwarcie na partnerów po drugiej stronie granicy, przełamywanie stereotypów i uprzedzeń, rozwój współpracy transgranicznej na wielu płaszczyznach począwszy od rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości, turystyki, wymiany młodzieży itp. Proces integracji prowadzi także do ożywienia gospodarczego i zniesienia istniejących barier.

Przyjęta w 2010 r. „Strategia Euroregion Bałtyk 2020” zakłada m.in.:

- wzmacnianie współpracy pomiędzy przedsiębiorcami, uniwersytetami, szkołami wyższymi, centrami innowacyjnymi, klastrami i małymi portami bałtyckimi, a także zadania promujące współpracę „ludzie dla ludzi”,
- zwiększanie mobilności geograficznej pracowników,
- podnoszenie poziomu bezpieczeństwa morskiego,
- zapobieganie skutkom zmian klimatycznych poprzez przedsięwzięcia rozwojowe w zakresie źródeł energii odnawialnej i oszczędności energii,
- inicjatywy promujące inwestycje w korytarze transportowe oraz rozwój połączeń promowych i lotniczych pomiędzy portami w regionach członkowskich ERB,
- ułatwianie ruchu granicznego na przejściach z Obwodem Kaliningradzkim.

Euroregion „Bałtyk” stał się rzeczywistą platformą służącą nawiązywaniu kontaktów pomiędzy ludźmi i organizacjami z krajów nadbałtyckich.

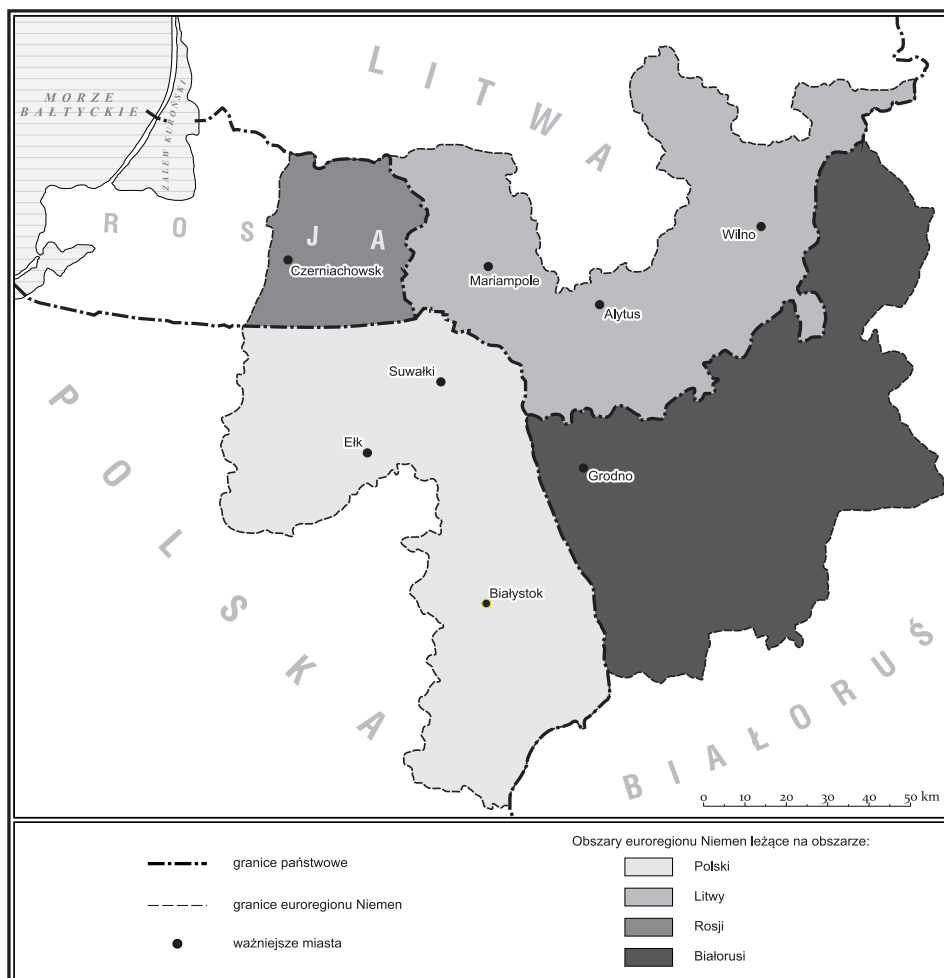
W czerwcu 1997 r. przedstawiciele Polski, Litwy i Białorusi podpisali porozumienie o utworzeniu Euroregionu „Niemen”. Zlokalizowano go na obszarach przygranicznych Polski, Litwy i Białorusi. W 2002 r. z Obwodu Kaliningradzkiego przystąpiły do niego rejony: czerniachowski, gusiewski, ozierski, niestierowski i krasnoznamieński.

Euroregion obejmuje tereny o dużych walorach przyrodniczych. Wiele obszarów chronionych jest po stronie rosyjskiej litewskiej i białoruskiej. W polskiej części euroregionu znajdują się aż cztery parki narodowe.

Główne cele Euroregionu „Niemen” to rozwój gospodarczy obszarów przygranicznych, zagospodarowanie przestrzenne, aktywizacja turystyki, rozwój transportu, ochrony środowiska oraz kontaktów między mieszkańcami i podmiotami gospodarczymi (Ryc. 11.10).

Priorytetowe dziedziny działalności euroregionu obejmują organizację targów i wystaw, spotkań biznesowych i rozwój przedsiębiorczości. W zakresie turystyki dotyczą zagospodarowania turystycznego, wytyczania transgranicznych szlaków kajakowych, rowerowych i pieszych. Oferują również pomoc w nawiązywaniu kontaktów pomiędzy partnerami (samorządami, organizacjami, instytucjami). Zagadnienia ochrony środowiska dotyczą tworzenia transgranicznych obszarów chronionych, ochrony zlewni rzeki Niemen, gospodarkę odpadami, budowę oczyszczalni ścieków i wykorzystanie odnawialnych źródeł energii. W zakresie kultury postawiono na upowszechnianie dokonań artystycznych, organizację festiwali kultur pogranicza, przygotowywanie wspólnych wydawnictw. Wskazano także na konieczność modernizacji infrastruktury drogowej i kolejowej oraz budowę nowych i rozbudowę istniejących przejść granicznych.

Z partnerami rosyjskimi wykonywane były takie projekty, jak: „Za miedzą”, „Ochrona porostów na obszarach chronionych Euroregionu Niemen”, a także „Gołdapskie Spotkania Transgraniczne” poświęcone gospodarczej współpracy

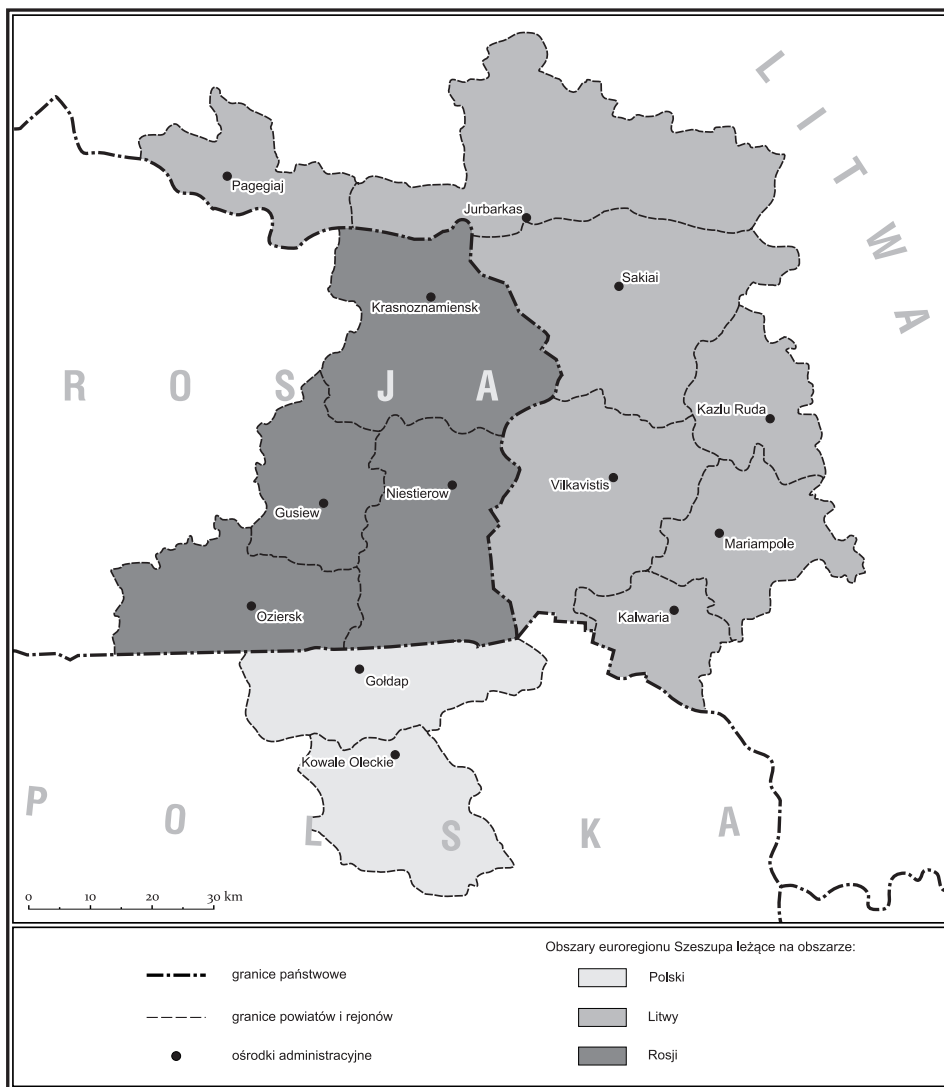

Ryc. 11.10. Euroregion „Niemien”.

Źródło: opracowanie własne na podst. Euroregiony na granicach Polski, 2007, s. 165.

transgranicznej, usprawnień przy przekraczaniu granicy, a także usuwania istniejących barier. Celem projektu sąsiedztwa, w którym uczestniczyło dwóch partnerów rosyjskich (Czerniachowsk i Gusiew), pt. „Poprawa wizerunku Euroregionu Niemen” w latach 2006-2008, było:

- wzmacnianie współpracy pomiędzy społecznościami lokalnymi, organizacjami pożytku publicznego, jednostkami administracyjnymi i partnerami społeczno-ekonomicznymi,
- utworzenie warunków dla rozwoju przedsiębiorczości, turystyki i współpracy kulturalnej,
- zmniejszanie różnic pomiędzy regionami.

Ryc. 11.11. Euroregion „Szeszupa”.

Źródło: opracowanie własne na podst. Cross-border Cooperation in the Baltic Countries and North-West Russia, 2004, s. 18.

Euroregion „Szeszupa” utworzony został w kwietniu 2003 r. Poza partnerami z Polski, Litwy i Szwecji, z Obwodu Kaliningradzkiego akces do niego zgłosiły rejony: krasnoznamieński, niestierowski, gusiewski i ozierski (Ryc. 11.11). Wspólne projekty z Obwodem Kaliningradzkim dotyczyły m.in. budowy ścieżki rowerowej Krasnoznamensk (Rosja)–Gołdap (Polska)–Ilguva (Litwa), systemów zaopatrzenia w wodę i odprowadzania ścieków dla małych

miast i obszarów wiejskich, alternatywnych źródeł energii w Euroregionie „Szeszupa”.

Euroregion „Szawle” (Słońce) powstał w roku 1998, jako kontynuacja czterech dwustronnych projektów (Łotwa–Litwa) w ramach Phare CREDO. Doświadczenia zebrane w trakcie wdrażania projektów zostały poszerzone o obszary graniczne Litwy, Łotwy i Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej zlokalizowane wzdłuż starego, międzynarodowego nadbałtyckiego szlaku Via Hanseatica (Ryc. 11.12).

Ryc. 11.12. Euroregion „Szawle”.

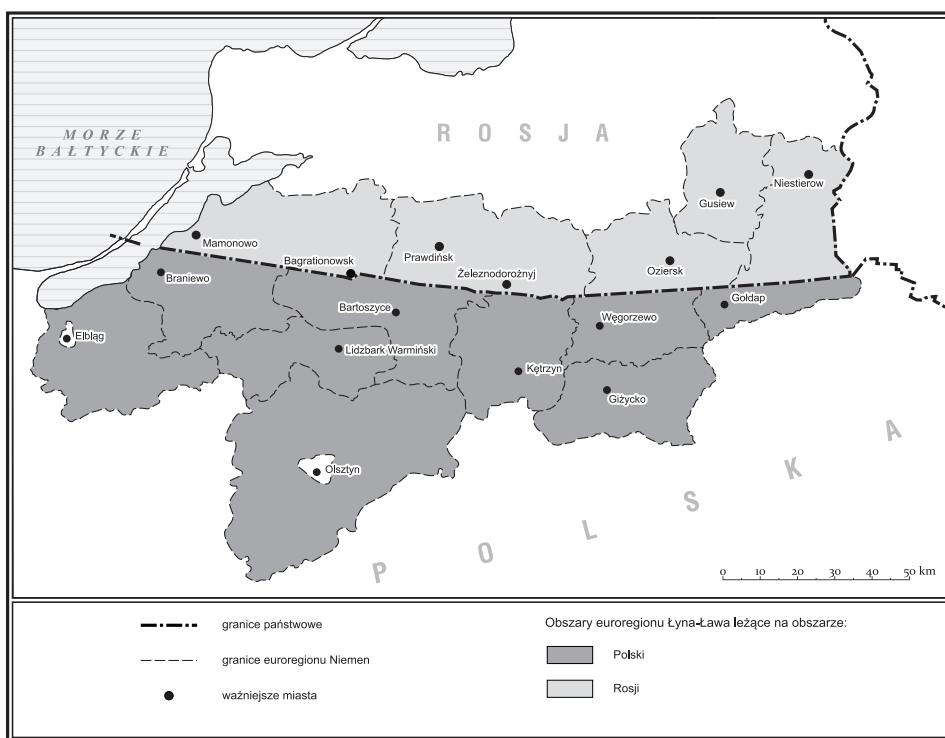
Źródło: opracowanie własne na podst. Cross-border Cooperation in the Baltic Countries and North-West Russia, 2004, s. 20.

Ze strony kaliningradzkiej należą do niego rejony: sowietski, niemański i sławski. Jego celem jest rozwój obszarów przygranicznych, współpraca przy wykonywaniu transgranicznych projektów komunalnych, kooperacja w planowaniu przestrzennym, rozwój edukacji, zwalczanie bezrobocia, ochrona środowiska, a także rozwój sieci turystycznej wzdłuż korytarza transportowego Via Hanseatica, promowanie rolnic-

twą ekologiczną, rozwój „Łuku Południowego Bałtyku” oraz utworzenie Rail Baltica – kolei dużych prędkości. Zadaniem euroregionu jest także rozwijanie sieci powiązań transgranicznych i budowa sieci ścieżek rowerowych.

We wrześniu 2003 r. utworzono Euroregion „Łyna–Ława”, zrzeszający jednostki samorządowe pogranicza polsko-rosyjskiego. Ze strony kaliningradzkiej tworzą go rejony: bagrationowski, gusiewski, ozierski, prawdiński, niestierowski i miasto Mamonowo (Ryc. 11.13). Stronę polską reprezentują powiaty: bartoszycki, elbląski, gołdapski, giżycki, kętrzyński, lidzbarski, olecki, olsztyński i węgorzewski.³⁵¹

Celem euroregionu jest rozwijanie współpracy transgranicznej, rozwój samorządów, podnoszenie poziomu gospodarki i wyrównanie standardów życia jego członków, rozwój przedsiębiorczości i przeciwdziałanie bezrobociu, rozwiązywanie wspólnych problemów ekologicznych i ochrony środowiska, zapobieganie nadzwyczajnym zagrożeniom, a także wspieranie zadań na rzecz ochrony zdrowia. Priorytetami są także współpraca w transporcie, bezpieczeństwie publicznym oraz rozwój kultury, oświaty, sportu, turystyki i usprawnienie ruchu granicznego.

Ryc. 11.13. Euroregion „Łyna–Ława”.

Źródło: opracowanie własne na podst. Euroregiony na granicach Polski, 2007, s. 167.

³⁵¹ Braniewo po kilku latach wystąpiło z Euroregionu „Łyna–Ława”.

Wspólne przedsięwzięcia współpracy między powiatami przygranicznymi województwa warmińsko-mazurskiego i Obwodem Kaliningradzkim dotyczą corocznych, transgranicznych spływów kajakowych na rzece Łynie, na trasie Olsztyn–Prawdzińsk. Do roku 2012 łącznie odbyło się 12 spływów.

Jedną z ciekawych propozycji i wyzwań stojących przed stroną polską i rosyjską euroregionu „Łyna–Ława” (finansowaną przez UE), jest ukończenie budowy i udrożnienie Kanału Mazurskiego.

Euroregiony, w szczególności Euroregion „Bałtyk”, poprzez stymulowanie i współfinansowanie projektów transgranicznych, pozytywnie oddziałują (pomimo różnorodnych trudności wewnętrznych i zewnętrznych) na rozwój powiązań Kaliningradu z jego najbliższymi sąsiadami – członkami UE.

*

Przewaga opcji otwarcia Kaliningradu na kooperację regionalną, w tym transgraniczną, stanowi ważny krok na drodze do pełnej integracji Europy Bałtyckiej.

12. Unia Europejska a Kaliningrad

12.1. Kaliningrad a „Wymiar Północny”

Do połowy lat 90. XX w. terytoria UE i Związku Radzieckiego, a później Rosji nie miały ze sobą punktów stykowych. Od czasu przyjęcia Finlandii w 1995 r. UE posiada wspólną granicę z Rosją. Wraz z przystąpieniem Estonii, Łotwy, Litwy i Polski granica ta, mierząca 1300 km, wydłużyła się o dalsze 700 km. Wówczas to rosyjska eksklawa – Obwód Kaliningradzki, została nią otoczona (pomijając granicę morską).

W ostatniej dekadzie XX w. w Europie Północnej powstało wiele organizacji i instytucji współpracy regionalnej, skupiających państwa podzielone w okresie zimnej wojny „żelazną kurtyną” na dwa bloki: NATO i Układ Warszawski, z Finlandią i Szwecją usytuowanymi geograficznie i politycznie między nimi.

Pośród wielu projektów i wizji współpracy w tej części Europy powstała koncepcja „Wymiaru Północnego”. „Wymiar Północny” jest inicjatywą Unii Europejskiej skupiającą całość jej polityki wobec Europy Północnej, a także dotychczasowe formy wielostronnej współpracy międzynarodowej w tym regionie. Jej cechą jest tworzenie sieci współzależności i współpracy ponad granicami państwowymi oraz granicami zewnętrznymi Unii Europejskiej, które przecinają ten obszar. Inicjatywa ta połączyła państwa członkowskie UE – Niemcy, Danię, Szwecję i Finlandię, wysoko rozwinięte państwa skandynawskie silnie związane z Unią Europejską (przez przynależność do Europejskiego Obszaru Gospodarczego i strefy Schengen), ale pozostające poza jej strukturą – Norwegię i Islandię, kraje w tym czasie aspirujące do członkostwa w UE – Polskę, Litwę, Łotwę i Estonię oraz Rosję, która odgrywa szczególnie istotną rolę w tej części Europy. Dlatego też jednym z ważniejszych celów „Wymiaru Północnego” było wspieranie rozszerzenia Unii Europejskiej w Europie Bałtyckiej, w taki sposób, aby nie tworzyć linii podziału na nowych granicach UE z Rosją.³⁵² Rosja została także głównym

³⁵² T. Paszewski, 2002, Wymiar Północny UE z polskiej perspektywy, [w:] M. A. Cichocki (red.), Polska – Unia Europejska. W pół drogi, Warszawa, s. 92.

partnerem „Wymiaru Północnego”. „Wymiar Północny” ma na celu lepszą koordynację polityki Unii Europejskiej w Europie Północnej, niwelowanie różnic w rozwoju gospodarczym, szczególnie pomiędzy krajami UE a Rosją i krajami byłego bloku wschodniego.

Koncepcja „Wymiaru Północnego” inicjowana przez Finów jako platforma dialogu pomiędzy państwami należącymi do Unii, a tymi, które znajdują się poza jej strukturami ma zapobiec ryzyku nowego podziału Europy w sytuacji kiedy Rosja nie może na to liczyć w realnej perspektywie.

Dotychczasowe różnice i podziały są niezwykle głębokie. 1300-kilometrowa granica rosyjsko-fińska była nie tylko pierwszą granicą UE z Federacją Rosyjską, ale także miejscem występowania największych kontrastów w standardzie poziomu życia i warunkach socjalnych ludności spośród wszystkich przygranicznych regionów Unii Europejskiej.

Do priorytetowych dziedzin „Wymiaru Północnego”, wskazanych w Helsinkach w 1999 r. należą: bezpieczeństwo nuklearne, zrównowazona i ekologiczna eksploatacja surowców naturalnych, transport i łączność, ochrona środowiska i zdrowia, zwalczanie przestępczości, współpraca transgraniczna, handel regionalny oraz rozwiązywanie problemów socjalnych. Szczególne znaczenie w realizacji projektu przyznano Obwodowi Kaliningradzkiemu, ze względu na jego specjalną pozycję geograficzno-polityczną.

W kwietniu 2001 r. podczas sesji ministrów spraw zagranicznych UE uczestniczących w programie „Wymiar Północny” w Luksemburgu, przyjęto propozycję A. Lindh (ministra spraw zagranicznych Szwecji) w sprawie zwiększenia poparcia i lepszej koordynacji pomocy finansowej wielkich projektów dotyczących ochrony środowiska Bałtyku. Wartość wykonywanych i planowanych wtedy projektów oceniano na 7 mld euro. W ramach programu należało zainwestować 82 mld euro w ciągu 20 lat. Nowe projekty miały przyczynić się m.in. do sfinansowania budowy oczyszczalni ścieków dla Kaliningradu i Sankt Petersburga oraz poprawy gospodarki odpadami nuklearnymi na Półwyspie Kola. Unia Europejska zdecydowanie poparła współpracę w dziedzinie ochrony środowiska z Rosją, Polską i Litwą. W ramach partnerstwa ekologicznego „Wymiaru Północnego” (EPSI) municypalne przedsiębiorstwo „Kaliningrad-tiepłosiet” otrzymało bezwrotny grant w kwocie 7,3 mln euro na modernizację sieci i urządzeń ciepłowniczych.

Podczas dyskusji prowadzonych przez różne gremia UE i kraje nadbałtyckie przy omawianiu relacji „Wymiar Północny” – Rosja, zawsze przewijało się zagadnienie Kaliningradu. Obwód Kaliningradzki był także tematem specjalnych spotkań, m.in. 17 i 18 maja 2000 r. w Kopenhadze, gdy Ministerstwo Spraw Zagranicznych Danii i Nordycka Rada Ministrów we współpracy z Komisją Europejską zorganizowały konferencję nt. „Wymiar Północny a Kaliningrad”. Następne spotkanie poświęcone Kaliningradowi, przygotowane przez niemiecki land Szlezwik-Holsztyn odbyło się 19 czerwca 2000 r. w Kilonii. Kolejna konferencja „Wymiar

Północny a Obwód Kaliningradzki”, której patronowała Rada Państw Morza Bałtyckiego, a zorganizowana przez Sekretariat Konferencji Współpracy Subregionalnej Państw Morza Bałtyckiego miała miejsce w dniach 21-22 marca 2001 r. w Kaliningradzie. Nad przyszłością Kaliningradu dyskutowano także podczas 10. sesji ministerialnej Rady Państw Morza Bałtyckiego 6 marca 2002 r. w Swietłogorsku.

Wśród celów szczegółowych „Wymiaru Północnego” w ramach współpracy regionalnej i transgranicznej wspierano tworzenie centrów informacji o UE. Jedno z takich centrów utworzono w Kaliningradzie.

Wskazano na potrzebę rozwoju sieci energetycznych we wschodniej części Morza Bałtyckiego, utworzenie Bałtyckiego Pierścienia Energetycznego, a także połączenie istniejących tu sieci z europejską siecią energetyczną. Dla Kaliningradu jest to bardzo istotne. Za konieczne uznano także wykorzystywanie w większym stopniu energii ze źródeł odnawialnych oraz zwiększenie efektywności zużycia energii w krajach nadbałtyckich.

Szybkemu wzrostowi natężenia ruchu osobowego i towarowego w Europie Bałtyckiej musi towarzyszyć tworzenie stosownej infrastruktury i uzgodnione na szczeblu europejskim nowoczesne i trwałe planowanie ruchu komunikacyjnego. Priorytetowego znaczenia w tym kontekście nabrały m.in. połączenia „Via Baltica” oraz trasa Helsinki–Sankt Petersburg–Moskwa. Ważna jest też „Via Hanseatica”. Rada „Wymiaru Północnego” dużą wagę przykłada do konieczności modernizacji korytarza transportowego IX D Kaliningrad–Kowno–Kaisiadorys oraz budowy drugiej nitki gazociągu z Litwy do Kaliningradu. Ta ostatnia oddana została do użytku w roku 2009.

Unia Europejska realizując priorytety „Wymiaru Północnego” aktywnie uczestniczy w ochronie środowiska w regionie Morza Bałtyckiego oraz ściśle współdziała z Rosją w tym zakresie. Współpraca w tej dziedzinie dotyczy Helcomu i IMO, a także Bałtyckiej Agendy 21. Jej celem jest stopniowa likwidacja źródeł zanieczyszczeń, czyli tzw. „gorących punktów” oraz unowocześnienie gospodarki odpadami. Z funduszu TACIS UE przeznaczyła 2,4 mln euro na budowę systemu monitoringu powietrza i wody w Kaliningradzie.

W ramach poprawy zdrowia publicznego, działalność profilaktyczną, ochronę i zapobieganie chorobom powierzono Grupie ds. Chorób Zakaźnych Regionu Bałtyckiego (Baltic Sea Task Force on Communicable Diseases). Zwalcza ona choroby rozpowszechnione szczególnie w Rosji i krajach sąsiednich, takie jak gruźlica, wirusowe zapalenie wątroby, błonnica (difteryt), HIV/AIDS, syfilis itp. Aby zmniejszyć zróżnicowanie poziomu życia obywateli państw Europy Północnej wzmocniono współpracę również w polityce społecznej. Sustensywny rozwój gospodarczy i społeczny uznany został przez „Wymiar Północny” jako najlepsza droga do poprawy zdrowotności i wzrostu dobrobytu w całym regionie.

W 1996 r. zapoczątkowano współpracę w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej (Baltic Sea Task Force against Organised Crime). Szczególnie poważne zagrożenie wiąże się z obrotem narkotykami i przestępczością gospodarczą, nielegalnymi migracjami, praniem brudnych pieniędzy, kradzieżą samochodów i handlem kobietami. Zawarcie układu na rzecz partnerstwa i współpracy między UE a Rosją stanowiło podstawę do rozwoju współpracy w zwalczaniu tych zagrożeń.

Oświata w regionie została wsparta przez takie programy jak Leonardo, Socrates, Youth i Tempus. Dotyczyło to m.in. wyposażenia szkół i uczelni wyższych w technologie informatyczne i przekazywanie wiedzy z zakresu ich stosowania. Wsparcie uzyskał także eurofakultet na uniwersytecie kaliningradzkim. Wzrost wymiany studenckiej i młodzieżowej, rozwój kontaktów kulturalnych, wszystko to zwiększyło poczucie przynależności do jednego regionu oraz utarło drogę do rozwoju kontaktów gospodarczych. Wskazane przykłady podkreślają znaczącą rolę Kaliningradu, jako beneficjenta inicjatywy „Wymiar Północny”.

12.2. Relacje UE – Kaliningrad

Od czasu objęcia Obwodu Kaliningradzkiego w listopadzie 1999 r. inicjatywą „Wymiaru Północnego”, która stała się częścią oficjalnej polityki UE, region ten postrzegany jest jako swoiste laboratorium współpracy pomiędzy UE a Rosją. Już w 1993 r. Rada Państw Morza Bałtyckiego, w skład której wchodzi przedstawiciel Komisji Unii Europejskiej, na spotkaniu w Kaliningradzie wyszła z propozycją zacieśnienia usług konsularnych, otwierania nowych przejść granicznych oraz inicjowania wspólnych projektów proekologicznych, takich jak oczyszczalnie ścieków. Rozwój sieci komunikacyjnych – w tym projekty „Via Baltica” i „Via Hanseatica” – to konkretne korzyści dla Kaliningradu i szansa na lepsze powiązanie z krajami bałtyckimi oraz UE. Dzięki wsparciu finansowemu Brukseli, Kaliningrad aktywnie uczestniczy w międzynarodowych projektach dotyczących planowania przestrzennego, układów komunikacyjnych wokół Bałtyku itp.³⁵³ Jedną z tych inicjatyw, przygotowywanych w ramach Interregu III B, był wspomniany już projekt³⁵⁴ „Łuk Południowego Bałtyku”³⁵⁵.

W rezolucji uchwalonej w lutym 1994 r. przez Parlament Europejski, podczas specjalnej debaty poświęconej problemowi Kaliningradu³⁵⁶ stwierdzono, że przyszłość tego regionu jest bezpośrednią sprawą Rosji oraz krajów graniczących

³⁵³ S. Wojtasik, 1998, op.cit., s. 24.

³⁵⁴ Patrz rozdział 11.1, Ryc. 11.5.

³⁵⁵ J. Zaucha, 2001, Zaproszenie do współpracy. VASAB 2010 i Interreg III B, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, nr 3(15), s. 13.

³⁵⁶ DOC-EN/RR/244/244488

z obwodem i Unii Europejskiej. Za celowe uznano przeciwdziałanie sytuacji, w której Kaliningrad mógłby stać się potencjalnym czynnikiem destabilizacji w basenie Morza Bałtyckiego. Rezolucja wyraziła poparcie prezydentowi Rosji i administracji obwodu za działania zmierzające do poprawy sytuacji gospodarczej Kaliningradu. Jednocześnie wyrażono uzasadnione wątpliwości do formuły prawno-administracyjnej ówczesnej Wolnej Strefy Ekonomicznej.³⁵⁷ W podpisanej „Umowie o partnerstwie i współpracy” poparto także ideę kooperacji transgranicznej i wyrażono przeświadczenie o celowości pełniejszego objęcia tego regionu współpracą ekonomiczną oraz włączenia Kaliningradu do europejskiego systemu transportowego i telekomunikacyjnego. Ta strategia miała sprzyjać otwarciu granic, transformacji regionu, otwieraniu go na zewnątrz i włączaniu w procesy integracji europejskiej, bez rewizji istniejących granic.³⁵⁸

W deklaracji podpisanej na „szczycie” państw Morza Bałtyckiego w Visby w 1996 r. premierzy rządów krajów bałtyckich, a także przewodniczący Rady i Komisji Europejskiej, wyrazili poparcie dla ustanowienia Specjalnej Strefy Ekonomicznej w Kaliningradzie. Strefa ta miała przyczynić się do liberalizacji handlu i wzrostu ekonomicznego w całej Europie Bałtyckiej.

Rada Europy przy współudziale Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej i Administracji Obwodu Kaliningradzkiego zorganizowała w marcu 1999 r. w Swietłogorsku, konferencję międzynarodową poświęconą współpracy transgranicznej w Regionie Bałtyckim. W podjętej uchwale zwrócono się do władz Rady Europy, Unii Europejskiej, Rady Państw Morza Bałtyckiego i innych organizacji międzynarodowych o wsparcie w rozwijaniu współpracy przygranicznej w Europie Bałtyckiej.

W opracowanej w Moskwie w roku 1999 „Strategii Rozwoju Stosunków pomiędzy Federacją Rosyjską i Unią Europejską na lata 2000-2010” wyraźnie podkreślono konieczność zapewnienia pełnej kontroli Moskwy nad Kaliningradem, dodając jedynie, że obwód mógłby w miarę możliwości spełniać rolę pilotażowego regionu w stosunkach Rosji z Unią Europejską.

17 stycznia 2001 r. Komisja Europejska opublikowała raport „Unia Europejska a Obwód Kaliningradzki”. Raport stanowił zaproszenie do dyskusji skierowane nie tylko do Rosji, ale również do Litwy i Polski. Wskazano w nim korzyści, które Rosja może osiągnąć z rozszerzenia UE i dobrą wolę Brukseli w rozwiązywaniu wszelkich trudności wynikających z bezpośredniego sąsiedztwa Kaliningradu z państwami UE. Jednocześnie Komisja Europejska podkreśliła decydującą rolę Moskwy w tej kwestii. Celem raportu nie było planowanie konkretnych decyzji i działań, lecz zapoczątkowanie dyskusji przez zainteresowane strony: UE, Rosję, Litwę i Polskę. Raport dowodził, że Bruksela była świadoma szeregu problemów

³⁵⁷ Patrz rozdział 10.1.

³⁵⁸ P. Joenniemi, 1996, Kaliningrad: A region in search for a past and future, Travemünde, s. 28.

wynikających ze specyficznego położenia Obwodu Kaliningradzkiego wśród przyszlých państw unijnych. Wskazane w raporcie korzyści z poszerzenia UE dla Obwodu Kaliningradzkiego to m.in. obniżenie średniej wielkości stawek celnych na towary eksportowane z Rosji do nowych krajów UE oraz zmniejszenie kosztów tranzytu rosyjskich towarów przez terytorium Litwy i Łotwy. Było to konsekwencją przyjęcia przez nowych członków Unii „Umowy o partnerstwie i współpracy”, którą Bruksela podpisała z Moskwą w 1994 r.

W dokumencie zaprezentowano także szereg konstruktywnych propozycji rozwiązywania trudnych kwestii, takich jak wprowadzenie wiz dla Rosjan przekraczających granicę z Polską i Litwą, zaopatrzenie energetyczne Obwodu Kaliningradzkiego, rosyjski tranzyt wojskowy przez terytorium Litwy i negatywny stosunek części społeczeństwa rosyjskiego do ekspansji organizacji zachodnich na wschód.

Dla przeważającej części tych kwestii Komisja Europejska widziała możliwość pozytywnych rozwiązań. W sprawie ruchu granicznego proponowano np. aby w ramach układu z Schengen wypracować rozwiązania korzystne dla Rosjan. Mogłyby to być m.in. niskie ceny wiz, wizy tranzytowe, wizy ułatwiające wielokrotne przekraczanie granicy, a także utworzenie w Kaliningradzie konsulatów państw UE (Polska i Litwa już wcześniej utworzyły swoje konsulaty w obwodzie) w celu usprawnienia procedury wydawania tych dokumentów. Wskazano, że wprowadzenie norm unijnych na przejściach granicznych może wpłynąć na przyspieszenie procedur związanych z międzynarodowym ruchem pasażerskim i towarowym.

W załączonej do raportu analizie sytuacji w rosyjskiej eksklawie, zachodni eksperci w sposób niezwykle konkretny przedstawili skomplikowany stan gospodarki kaliningradzkiej, opieki zdrowotnej, jakości środowiska, skali korupcji, przestępczości, czy niedostosowania tamtejszego prawa i norm technologicznych do prawa i norm zachodnich. W ten pośredni sposób Komisja Europejska wskazała, że to na Rosji spoczywa odpowiedzialność za funkcjonowanie obwodu po rozszerzeniu UE.³⁵⁹

W roku 2001 rosyjskie władze poświęciły wiele uwagi eksklawie. Następstwem tego było przyjęcie „Federalnego programu rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego do 2010 r.” W kwestii wiz znalazł się tam postulat zawarcia specjalnego porozumienia między Rosją i UE w sprawie Kaliningradu, na mocy którego m.in. wprowadzona zostałaby uproszczona procedura wydawania dokumentów wjazdowych do eksklawy obywatelom państw grupy Schengen i wjazdowych obywatelom Rosji.

Jesienią 2002 r. w czasie wielokrotnych rozmów UE z Rosją, uzgodniono główne warunki tranzytu przez Litwę do Obwodu Kaliningradzkiego, a także

³⁵⁹ The EU and Kaliningrad, Commission of the European Communities, Brussels, 17.01.2001.

zasady polityki wizowej. Dzięki temu wprowadzenie wiz (zgodnie z umową z Schengen) dla osób podróżujących do Kaliningradu przez Litwę (1 lipca 2003 r.) i Polskę (1 października 2003 r.) nie spowodowało większych komplikacji w przekraczaniu granic.

W lipcu 2003 r. Unia Europejska zawarła z Federacją Rosyjską umowę o uproszczonym tranzycie osób pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim, a pozostałą częścią Rosji po wstąpieniu Litwy do UE. Wynegocjowane uzgodnienia dotyczyły uproszczonych dokumentów tranzytowych (FTD) i uproszczonych dokumentów niezbędnych do tranzytu kolejowego (FRTD).

Kolejne wspólne uzgodnienia przyjęto w 2004 r. Dotyczyły one tranzytu towarów przewożonych do obwodu i z niego wywożonych. Podjęto także decyzje w sprawie modernizacji i rozbudowy infrastruktury granicznej mającej na celu usprawnienie tranzytu osób i towarów.

Ostateczne rozwiązanie ostatnich problemów związanych z tranzytem kalininradzkim nastąpiło dopiero podczas wizyty delegacji Komisji Europejskiej w Moskwie pod przewodnictwem R. Prodiego w dniach 22-23 kwietnia 2004 r. UE zgodziła się na to, by tranzyt towarów z Kaliningradu przez Litwę na terytorium Rosji nie był obłożony dodatkowymi kosztami, poza normalną procedurą tranzytową.

Po wielu miesiącach negocjacji 27 kwietnia 2004 r. UE i Rosja podpisały w Luksemburgu protokół do układu o partnerstwie i współpracy (tzw. układ PCA). Układ ten określił reguły wymiany handlowej pomiędzy państwami. Od 1 maja 2004 r. umową tą objęta została także Polska i pozostałe kraje rozszerzonej UE. Objęcie Polski porozumieniem UE – Rosja oznaczało spadek przeciętnych stawek celnych na import z Rosji z 9 do 4%. Dla polskich eksporterów nic się nie zmieniło. W czasie procesu negocjacyjnego, wbrew podpisanym porozumieniom, Rosja podnosiła cła i stosowała różne metody protekcyjnych.

21 maja 2004 r. na Kremlu unijny komisarz ds. handlu P. Lamy i rosyjski minister handlu G. Gref ustalili warunki przystąpienia Rosji do Światowej Organizacji Handlu (WTO). Ówczesny szef Komisji Europejskiej Romano Prodi zapewnił, że UE przeznaczy duże środki na rozwój Obwodu Kaliningradzkiego. Warunki członkostwa Rosji w WTO zostały zatwierdzone 15 grudnia 2011 r. Następnego dnia w Genewie podpisano umowę UE – Rosja w ramach pakietu akcesyjnego do WTO. 21 lipca 2012 r. prezydent Putin ratyfikował protokół przystąpienia Rosji do Światowej Organizacji Handlu. Skutkuje to obniżaniem importowej stawki celnej średnio z 10% do 7,8% (zmiany nastąpią również w taryfach Unii Celnej Rosji, Kazachstanu i Białorusi, utworzonej w listopadzie 2009 r.). Rosja zgodnie z ustalonymi warunkami wprowadziła okresy przejściowe na obniżki ceł wielu towarów, jak np. samochodów do 2019 r., mebli do 2018 r., aparatury radiowo-telewizyjnej do 2015 r. Nie ma już opłat niezgodnych z regulaminami WTO. Rosja nie może zmieniać warunków handlu w zależności od bieżących potrzeb.

Z drugiej strony Federacja Rosyjska będzie mogła wspierać swoje rolnictwo subsydiami w wysokości 9 mld USD rocznie, wprowadzi też mechanizmy ochro-

ny sektora bankowego, ubezpieczeń i telekomunikacji przed nadmiernym napływem inwestycji zagranicznych. Konsekwencją fiskalną wstąpienia Rosji do WTO będą straty budżetu UE spowodowane obniżką cel. Ułatwienia w handlu i inwestycjach spowodują natomiast wzrost konkurencyjności na rynku rosyjskim. Zagrozić to może niektórym gałęziom przemysłu, np. lekkiego i spożywczego oraz rolnictwu. Potanieją towary importowane i te krajowe, przy produkcji których wykorzystywane są importowane składniki. Łącznie jednak dzięki wzrostowi handlu i inwestycji w dłuższym okresie członkostwo w WTO będzie korzystne dla gospodarki rosyjskiej. Konkurencja przyczyni się też do zmniejszenia ryzyka „choroby holenderskiej”. Włączenie do WTO powinno stymulować dalszą integrację Rosji z gospodarką światową. Głównym partnerem handlowym Rosji pozostaje UE, z którą Federacja Rosyjska wg wicepremiera I. Szuwałowa pragnie kontynuować kooperację na płaszczyźnie gospodarki, wolności, bezpieczeństwa zewnętrznego oraz nauki i edukacji.³⁶⁰

Wstąpienie przez Rosję do WTO, dla przedsiębiorstw z Obwodu Kaliningradzkiego wpłynie na obniżenie cel importowych w głównych grupach towarów sprowadzanych do produkcji w Kaliningradzie, czyli surowców i podzespołów, od 7 do 68%. W następstwie tego wiele firm funkcjonujących tu w ramach SSE utraci swoją atrakcyjność ekonomiczną.

Wprowadzenie okresu przejściowego ma złagodzić szokowy wpływ na gospodarkę obwodu. Niezbędna modernizacja i zmiany technologii procesów produkcyjnych przebiegać muszą w okresie ostrego deficytu środków inwestycyjnych i tanich źródeł ich pozyskiwania. Pozytywny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy Obwodu Kaliningradzkiego może mieć wejście na lokalny rynek zagranicznych banków i firm ubezpieczeniowych. Rozwój rynku usług i związanej z tym konkurencji będzie także korzystny dla konsumentów.³⁶¹

*

Budowanie przyszłości gospodarczej Kaliningradu wymaga równoważenia gospodarczych, ekologicznych, społecznych i politycznych aspektów rozwoju, a także równoważenia głównych aktorów, to znaczy Moskwy, obwodu, UE i państw nadbałtyckich.

12.3. Skutki Schengen

Strefa Schengen jest obszarem 25 państw, na którym zagwarantowano swobodę przemieszczania się osób. Państwa, które przyjęły to rozwiązanie znieśli

³⁶⁰ „Rossija. Twój Rynek”, 2012, nr 1, s. 11.

³⁶¹ <http://www.minprom.gov39.ru/wto/WTO-Kaliningrad.php>

kontrolę na granicach wewnętrznych, jednocześnie ustanowiły granicę zewnętrzną tej strefy. Wraz ze zniesieniem kontroli granicznych nastąpiło ujednoczenie procedur wizowych, w tym zasad wydawania wiz obywatelom państw trzecich.

W ramach procesu dostosowania do wspólnotowej polityki wizowej, Polska i Litwa zniosły obowiązek wizowy wobec obywateli tych państw, które objęte są ruchem bezwizowym z Unią Europejską. Jednocześnie w 2003 r. Polska i Litwa wprowadziła obowiązek wizowy dla obywateli państw, które nie posiadają takich umów z UE, w tym Rosji, Ukrainy i Białorusi. Polska razem z Litwą, Łotwą i Estonią oraz innymi krajami, które przystąpiły do Unii Europejskiej w 2004 r., zaczęła w całości stosować dorobek prawny Schengen pod koniec 2007 r. Od 1 września 2007 r. udostępniono tym krajom System Informacyjny Schengen (SIS). 21 grudnia 2007 r. strefa Schengen, czyli obszar w którym nie obowiązuje kontrola graniczna, rozszerzył się o 9 państw, w tym o Polskę, Litwę, Łotwę i Estonię. Rozszerzenie układu z Schengen w sposób istotny wpłynęło na kontakty i współpracę transgraniczną Obwodu Kaliningradzkiego z sąsiadami.

Zakładano, że głównymi bezpośrednimi skutkami rozszerzenia Schengen może być zmniejszenie intensywności ruchu osobowego, szczególnie w pierwszym okresie oraz wystąpienie trudności społeczno-ekonomicznych w regionach położonych przy granicy. Aby ograniczyć dotkliwość i straty spodziewane po wprowadzeniu nowych zasad, w kompetencjach krajowych pozostawiono możliwość wprowadzania pewnych ulg i uproszczeń.

Mieszkańcy Obwodu Kaliningradzkiego, którzy do 1 czerwca 2007 r. mieli prawo do bezpłatnej wizy, zgodnie z porozumieniem zawartym 25 czerwca 2006 r. w Soczi pomiędzy Wspólnotą Europejską a Federacją Rosyjską, od 1 czerwca 2007 r. muszą wnieść opłatę wizową w kwocie 35 euro. Taka sama opłata dotyczy Polaków i Litwinów starających się o wizy rosyjskie.

Następstwem wprowadzonych opłat był fakt, że w czerwcu 2007 r. liczba wiz wydawanych przez polski konsul w Kaliningradzie zmniejszyła się trzykrotnie w stosunku do poprzedniego miesiąca. Spadek zainteresowania mieszkańców Kaliningradu wyjazdami do Polski odbił się także wyraźnie na miejscowych firmach turystycznych, które odnotowały zmniejszone zainteresowanie kilkudniowymi wycieczkami do Gdańska, sięgającymi nawet 80%. Podobna sytuacja miała miejsce w relacjach Kaliningradu z Litwą.

Przed wejściem do strefy Schengen, np. przejście graniczne Gronowo-Mamonowo przekraczało w ciągu doby średnio od 2,5 do 5 tys. osób, w 2008 r. zaledwie od 1,5 do 2 tys. osób. Wprowadzenie wiz pomiędzy Polską a Rosją utrudniło i ograniczyło prowadzenie drobnego handlu przygranicznego, który przez całe lata był jednym ze sposobów łagodzenia społeczno-ekonomicznych problemów pogranicza.

W październiku 2007 r. rozpoczęły się rozmowy komisarza ds. stosunków zewnętrznych UE i Rady Państw Morza Bałtyckiego ze stroną rosyjską, podczas

których UE potwierdziła gotowość do wprowadzenia specjalnego trybu przekraczania granic Polski i Litwy w postaci małego ruchu granicznego dla mieszkańców terenów położonych w pasie 30 km od granicy. Okazało się jednak, że w obwodzie pozostaje stosunkowo wąski obszar z samym Kaliningradem, którego umowa by nie obejmowała. Dlatego też władze Rosji zabiegały, aby małym ruchem granicznym objąć tereny do 50 km od granicy z Polską i Litwą.

W 2009 r. postanowiono, że Polska i Litwa wspólnie z Rosją wystąpią do Komisji Europejskiej, by włączyć cały Obwód Kaliningradzki do strefy małego ruchu granicznego. Założono, że poszerzona strefa na zasadzie wzajemności powstanie także po stronie polskiej i litewskiej. Jednak Litwa wycofała się z tej inicjatywy. Wiązało się to z niepodpisaniem przez Rosję wcześniej uzgodnionej umowy o ruchu bezwizowym w 30-kilometrowym pasie przygranicznym. Watpliwości Litwy, wiązały się także z obawami, że po włączenia do małego ruchu granicznego całego obwodu, po stronie litewskiej zbyt duża część tego kraju objęta zostanie małym ruchem granicznym.³⁶²

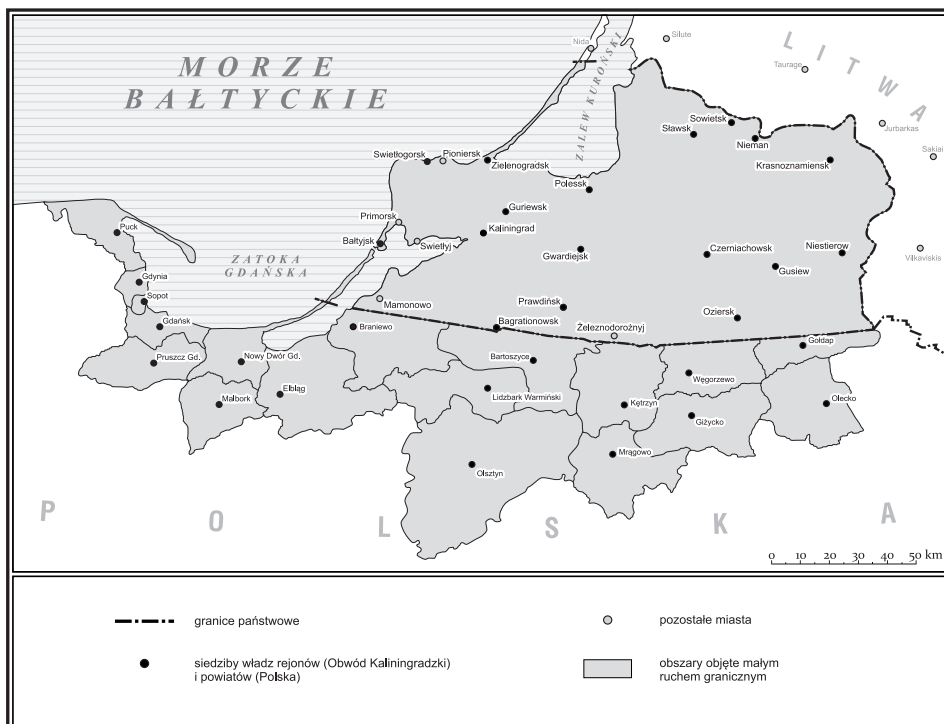
W kwietniu 2010 r. Polska i Rosja wystąpiły do UE z postulatem objęcia całego obwodu małym ruchem granicznym. Projekt uzyskał także wsparcie Berlina. W 2011 r. został on zaakceptowany przez Brukselę. Według Komisji Europejskiej zaproponowane rozwiązanie stanowi wyjątek na skalę europejską. Jest ono konieczne, ponieważ szczególne jest również położenie Obwodu Kaliningradzkiego. Uznanie całego obwodu za obszar przygraniczny pozwoli zapobiec sztucznej podziałowi tego regionu oraz ułatwi wymianę gospodarczą i kulturalną. Polsko-rosyjską propozycję zatwierdziła Rada UE i Parlament Europejski. 14 grudnia 2011 r. w Moskwie ministrowie spraw zagranicznych Polski i Rosji podpisali umowę dwustronną. W dniu 4 maja w Warszawie a 16 czerwca 2012 r. w Moskwie umowa ta została ratyfikowana i weszła w życie 27 lipca 2012 r.³⁶³

Umową o małym ruchu granicznym objęty został cały obszar Obwodu Kaliningradzkiego, a po stronie polskiej na Pomorzu: Sopot, Gdańsk i Gdynia oraz powiaty: pucki, gdański, nowodworski i malborski, zaś w województwie warmińsko-mazurskim: Elbląg, Olsztyn i powiaty: elbląski, braniewski, lidzbarski, bartoszycki, olsztyński, kętrzyński, mrągowski, węgorzewski, giżycki, gołdapski i olecki (Ryc. 12.1).

Mieszkańcy Obwodu Kaliningradzkiego, którzy zamieszkują w obwodzie co najmniej trzy lata, za kwotę 20 euro mogą uzyskać specjalną przepustkę na okres od dwóch do pięciu lat. Przebywać mogą na terenie Polski objętym małym ruchem granicznym przez 30 dni, ale nie dłużej niż przez 90 dni w ciągu pół roku.

³⁶² J. Rogoża, A. Wierzbowska-Miazga, I. Wiśniewska, 2012, op.cit., s. 48.

³⁶³ Do tego czasu w życie weszły cztery umowy o małym ruchu granicznym: między Węgrami i Ukrainą – styczeń 2008, Słowacją i Ukrainą – wrzesień 2008, Polską i Ukrainą – lipiec 2009 oraz Rumunią i Mołdawią – październik 2010 r.

Ryc. 12.1. Obwód Kaliningradzki i przygraniczne tereny Polski objęte od 27 lipca 2012 r. umową o małym ruchu granicznym.

Źródło: opracowanie własne na podst. Załącznika nr 1 do umowy między Rządem RP a Rządem FR o zasadach małego ruchu granicznego.

Przepustka nie upoważnia do podejmowania pracy i działalności gospodarczej na terenie Polski. Dla mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego przepustki, po złożeniu odpowiedniego wniosku wydawane są przez Konsulat RP w Kaliningradzie, a dla Polaków chcących pojechać do Kaliningradu – w Ambasadzie FR w Warszawie i Konsulacie Generalnym FR w Gdańsku.

Przekraczanie granicy w ramach małego ruchu granicznego może odbywać się wyłącznie przez lądowe (drogowe i kolejowe) przejścia graniczne: Gronowo–Mamonowo, Bezledy–Bagrationowsk, Gołdap–Gusiew oraz otwarte na początku grudnia 2010 r. przejście drogowe Grzechotki–Mamonowo II. Szkoda, że nie uwzględniono ruchu w tym trybie przez istniejące morskie przejścia graniczne. Szybkie połączenia morskie przez Zatokę Gdańską i Zalew Wiślany, szczególnie w sezonie letnim miały szanse na duży rozwój kontaktów turystycznych pomiędzy obiema stronami.

Zdaniem Rosjan, wprowadzenie ułatwień dotyczących podróży dla mieszkańców Kaliningradu było zaledwie pierwszym krokiem w kierunku zniesienia wiz

dla obywateli całej Federacji Rosyjskiej.³⁶⁴ Moskwa od dawna nalega na liberalizację wizową z UE.

Ze względu na znaczący w ciągu ostatnich kilku lat wzrost zainteresowania wyjazdami do krajów UE wśród mieszkańców Kaliningradu, konsulaty Polski i Litwy w Kaliningradzie musiały zwiększyć swój potencjał kadrowy i sprzętowy. W mniejszym stopniu dotyczyło to konsulatu niemieckiego i kancelarii konsularnej Łotwy. W roku 2010 konsulat Polski wydał 40 tys. wiz, z tego wizy wielokrotne stanowiły 40%. W 2011 r. liczba wydanych wiz wzrosła do 113 tys., z tego ponad 47% były to wizy wielokrotne. Konsulat Litwy w roku 2010 wydał mieszkańcom obwodu 55 tys. wiz, w tym 50% wielokrotnych, a w 2011 r. około 83 tys. wiz. Konsulat Niemiec w roku 2010 przygotował 20 tys., a w 2011 r. prawie 22 tys. wiz, kancelaria konsularna Łotwy wydała w analogicznych latach 6,5 tys. i 8 tys. wiz.³⁶⁵

Rozwijające się kontakty mieszkańców Kaliningradu z sąsiadami należącymi do UE, jeszcze przed wprowadzeniem małego ruchu granicznego wskazują, że wprowadzenie ułatwień w tym zakresie od końca lipca 2012 r. niezwykle zdynamizuje te relacje. Wyjazdy mieszkańców Kaliningradu, poza charakterem komercyjnym, służą także turystyce wypoczynkowej, medycznej itp. Kaliningradczycy tłumnie przyjeżdżają na wielkie wydarzenia sportowe i kulturalne, w tym koncerty muzyczne mające miejsce na nowym gdańskim stadionie Baltic Arena lub w hali Ergo Arena. Lokalne samorzady powiatów objętych małym ruchem granicznym liczą na ożywienie gospodarki i handlu na swoim terenie. Mieszkańcy obwodu korzystają z niższych cen na artykuły żywnościowe, odzież i meble. Polacy z kolei kupują tańszą benzynę, artykuły tytoniowe i alkoholowe.

³⁶⁴ Przeciw „przywilejom wizowym dla jednego regionu (Kaliningradu), kosztem pozostałych”, występował w czerwcu 2011 r. przed szczytem Rosja–EU prezydent Putin.

³⁶⁵ J. Rogoża, A. Wierzbowska-Miazga, I. Wiśniewska, 2012, op.cit., s. 64-65.

13. Perspektywy rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego

13.1. Strategie rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego

W Obwodzie Kaliningradzkim w ciągu ostatnich dwóch dekad zachodzą złożone procesy społeczne, gospodarcze i polityczne. Tu wyraźnie krzyżują się różne interesy i priorytety. Z punktu widzenia planów rozwoju regionalnego, już w roku 1996 wybitni specjaliści kaliningradzcy G. Fedorow i W. Korniejewiec dokonali klasyfikacji głównych dziedzin rozwoju uwzględniające interesy międzyregionalne, narodowe, regionalne i lokalne (Tab. 13.1). Przedstawiona tabela obrazuje nie tylko zróżnicowane zainteresowania, lecz także zasadnicze sprzeczności i konflikty interesów, w szczególności na poziomie Federacji Rosyjskiej i eksklawy kaliningradzkiej.

Analiza SWOT wykonana przez tych samych badaczy i poszerzona o przemysł J. Zwieriewa wskazuje na mocne i słabe uwarunkowania rozwoju obwodu oraz na wykorzystanie silnych i przewyższenie słabych stron do redukcji istniejących i potencjalnych zagrożeń (Tab. 13.2).

Dyskusja na temat dalszych losów obwodu nasiliła się w czasie kolejnych faz integracji europejskiej, szczególnie po wstąpieniu Polski (1999 r.) oraz Litwy, Łotwy i Estonii do NATO, a także po akcesji Polski, Litwy i krajów bałtyckich do UE.

Pomimo wzrostu niektórych branż po 1999 r., ogólne wskaźniki rozwoju obwodu nie były optymistyczne. Wszystkie niepowodzenia oraz problemy społeczne i gospodarcze tłumaczono oddaleniem i izolacją od zasadniczego terytorium Federacji Rosyjskiej. Wskazywano, że funkcjonowanie obwodu uzależnione będzie od kształtowania się wzajemnych relacji pomiędzy FR i UE. W obwodzie szybko zauważono jednak, że następstwa poszerzenia UE dla tego regionu mogą być także pozytywne. Zarówno na szczeblu federalnym, jak i lokalnym zaczęła dojrzewać koncepcja Obwodu Kaliningradzkiego jako pilotażowego regionu współpracy pomiędzy Rosją a UE. Kolejnym krokiem w kierunku wspólnej przestrzeni społecznej i gospodarczej Europy Bałtyckiej był udział w wielu projektach międzynarodowych, szczególnie dotyczących współpracy transgranicznej.

W roku 2003 uchwalono i przyjęto dokument „Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego jako regionu współpracy w okresie do 2010 r.”. W jego opracowanie zaangażowana została elita intelektualna uniwersytetu kaliningradzkiego, przedstawiciele Administracji Obwodu Kaliningradzkiego i Dumy Obwodowej.

Tab. 13.1. Priorytety rozwoju regionalnego Obwodu Kaliningradzkiego.

Główne sektory rozwoju	Między- regionalne	Narodowe	Regionalne	Lokalne	Branżowe
Sieć transportowa, w tym:					
a) drogi	***	*	***	**	***
b) koleje	**	*	**	*	**
c) porty	*	***	***	**	**
d) lotniska	*	*	**	*	*
Turystyka i rekreacja	**	*	***	**	*
Energetyka	*	**	**	*	*
Rolnictwo	*	*	***	***	***
Rybołówstwo	*	*	***	***	***
Przemysł celulozowo-papierniczy	*	*	**	**	**
Sytuacja społeczno-ekonomiczna	**	**	***	***	**
Rozwój zrównoważony miast	**	**	**	***	*
Rozwój rolnictwa	**	*	**	***	*
Konwersja przemysłu zbrojeniowego	**	-	*	-	-
Demilitaryzacja	***	-	**	**	*
Ochrona środowiska	***	*	**	**	-
Specjalna Strefa Ekonomiczna	**	-	***	***	**
Współpraca transgraniczna	**	-	***	**	*
Razem	31	18	41	35	26

***priorytety najwyższe, **priorytety wysokie, *priorytety niskie, – brak priorytetu

Źródło: G. Fjodorow, V. Korneyevets, 1996, s. 47.

Celem strategii było kształtowanie korzystnych warunków społecznych i długookresowego modelu gospodarki, który przyczyni się do wzrostu dobrobytu społecznego i potencjału ludzkiego. Celem był także efektywny rozwój i modernizacja środków produkcji oraz wzmocnienie konkurencyjności gospodarki i bezpieczeństwa regionu, zmniejszenie różnic w poziomie życia ludności w stosunku do krajów przodujących. Wskazano, że osiągnięcie tych celów będzie możliwe tylko na drodze kształtowania społecznie zorientowanej gospodarki rynkowej, ze stabilnym i transparentnym ustawodawstwem (Ryc. 13.1).

Tab. 13.2. Analiza SWOT dotycząca warunków i czynników rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego.

<p>Analiza SWOT</p> <p>wg metodologii K. Andrews'a</p>	<p>Mocne strony (wewnętrzne)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Położenie nad Bałtykiem, w sąsiedztwie rozwiniętych krajów europejskich. 2. Zasoby naturalne i środowisko (umiarkowany klimat, nadmorskie położenie, ropa naftowa i bursztyn). 3. Rozwinięta infrastruktura transportowa. 4. Sieć instytucji badawczych i naukowych. 	<p>Słabe strony (wewnętrzne)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Izolacja terytorialna od zasadniczej części Rosji. 2. „Wrażliwa” gospodarka regionu (uzależniona od czynników zewnętrznych).
<p>Możliwości zewnętrzne</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. SSE w Obwodzie Kaliningradzkim. 2. Federalny program – „Rozwój Obwodu Kaliningradzkiego do 2015” 3. Polityczne wsparcie kolei rosyjskich. 4. Współpraca UE–Rosja. 	<p>Możliwości wykorzystania silnych stron:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Utrzymanie rosyjskich zewnętrznych więzi gospodarczych 2. Efektywne wykorzystanie potencjału zasobów naturalnych i środowiska: rozwój rolnictwa, turystyki, wydobywania surowców. 3. Rozwój substytutów importowanych i branż zorientowanych na eksport. 4. Adaptacja innowacji i rozwój branż innowacyjnych. 	<p>Możliwości przezwyciężenia słabych stron:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Wykorzystanie mechanizmów SSE do eksportu na rynek rosyjski dóbr tworzonych w regionie z importowanych materiałów i import produktów wytworzonych z materiałów rosyjskich. 2. Federalne wsparcie rozwoju infrastruktury przemysłowej i społecznej, rozwój powiązań między przedsiębiorstwami, tworzenie kompleksów przemysłowych i klastrów.

Zagrożenia (zewnętrzne)	Wykorzystanie silnych stron do redukcji zagrożeń	Przewycięzanie słabych stron do zmniejszania zagrożeń
<ol style="list-style-type: none"> 1. Likwidacja SSE. 2. Skomplikowana i kosztowna komunikacja obwodu z zasadniczą częścią Rosji. 3. Wejście Rosji do WTO i możliwe straty ze strefy bezcłowej (po redukcji taryf). 4. Pogorszenie relacji rosyjsko-unijnych (hipotetyczne). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozwój usług i przemysłu innowacyjnego. 2. Intensywna produkcja z mniej wartościowych materiałów i ekstensywne wykorzystanie lokalnych surowców. 3. Wzrost wartości dodanej do produkcji dóbr importowanych i przeznaczonych na eksport do innych regionów Rosji. 4. Wzrost powiązań z Białorusią, wejście na rynki amerykańskie, afrykańskie i azjatyckie. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wypracowanie rosyjsko-unijnego porozumienia o rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego. 2. Zmniejszenie uzależnienia gospodarki regionu od formuły SSE (w sprawie zwolnień celnych – poprzez zwiększenie wartości dodanej w regionie, w sprawie zwolnień podatkowych – przez bardziej efektywny rozwój potencjału przemysłowego).

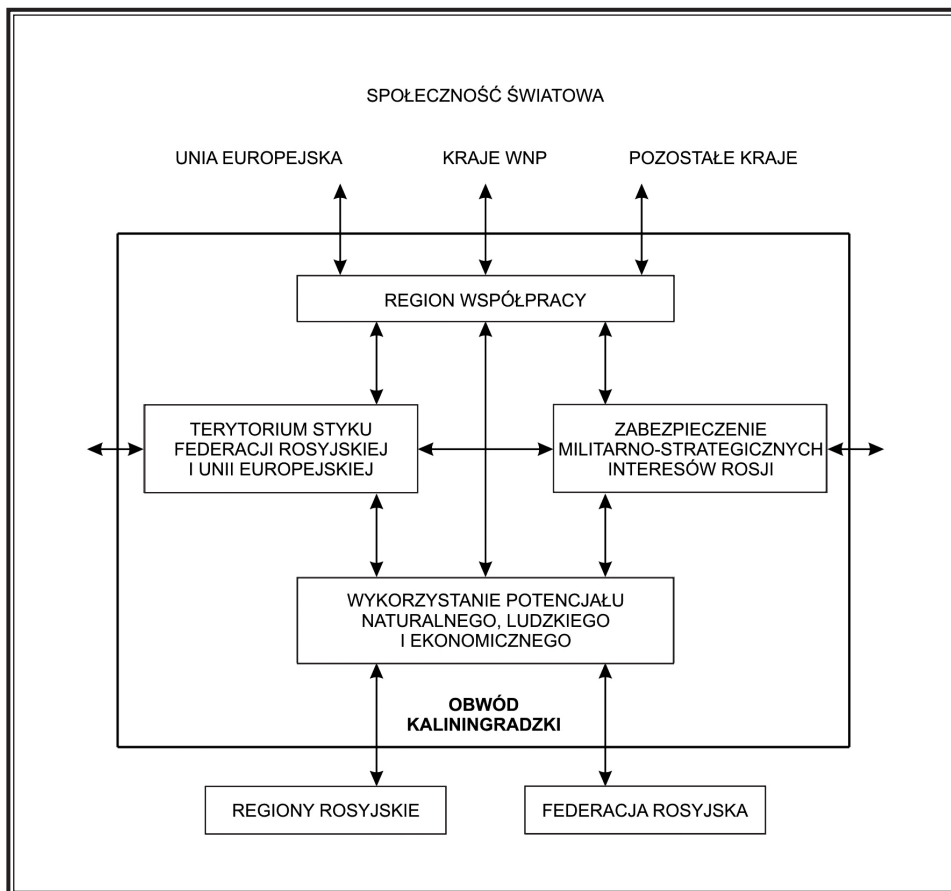
Źródło: G. Fedorov, V. Korneevets, Y. Zverev, 2011, s. 27.

Założeniami strategii była:

- orientacja społeczna, mająca przyczynić się do wzrostu poziomu i jakości życia w obwodzie;
- rozwój sustensywny, uwzględniający równowagę pomiędzy gospodarką, społeczeństwem i środowiskiem naturalnym;
- współpraca regionalna, czyli tworzenie warunków dla dalszej integracji UE i FR, z uwzględnieniem interesów regionalnych, międzyregionalnych i międzynarodowych przy podejmowaniu strategicznych decyzji dotyczących rozwoju społecznego, gospodarczego i terytorialnego.

Elementem strategii był przyjęty w roku 2005 „Kompleksowy Plan Działań Administracji Obwodu Kaliningradzkiego do realizacji Strategii w latach 2003-2007”. W jego opracowaniu współpracowali także eksperci z Danii, z Centrum Leontiewa w Sankt Petersburgu oraz specjaliści z Uniwersytetu Kaliningradzkiego. Dokument składał się z czterech części mających na celu:

- stworzenie warunków do lepszego rozwoju potencjału intelektualnego społeczeństwa oraz jego efektywnego spożytkowania,
- utworzenie zdolnej do konkurencji i innowacyjnej gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego, wykorzystującej zasoby intelektualne o dużym potencjale wzrostu,
- wsparcie rozwoju małego i średniego biznesu, zorientowanego na transfer innowacji do Federacji Rosyjskiej,

Ryc. 13.1. Rola Obwodu Kaliningradzkiego w „Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego” z roku 2003.

Źródło: Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego jako regionu współpracy w okresie do 2010 r., s. 9.

- osiągnięcie konsolidacji społecznej stanowiącej fundament wsparcia państwowości rosyjskiej na terytorium regionu oraz realizacji interesów mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego.

Kolejnym kompleksowym dokumentem dotyczącym rozwoju regionalnego był opracowany w roku 2002, a przyjęty w końcu 2004 r. „Terytorialny kompleksowy schemat planowania urbanistycznego Obwodu Kaliningradzkiego i jego rejonów”. Dokument ten, łączący elementy rozwoju gospodarczego i przestrzennego obwodu, opracowany w Departamencie Architektury i Budownictwa Administracji Obwodu Kaliningradzkiego, przy współpracy ekspertów z Moskwy, Mińska i Kaliningradu, stanowił jedno z pionierskich przedsięwzięć tego typu w całej Federacji Rosyjskiej.

W dokumencie tym zawarto strategię rozwoju przestrzennego Obwodu Kaliningradzkiego do roku 2030. Uwzględniono w niej zachowanie równowagi ekologicznej, funkcjonowanie Obwodu Kaliningradzkiego w warunkach konkurencyjności i jego dynamiczny rozwój we współpracy pomiędzy Federacją Rosyjską i państwami Europy Bałtyckiej. Głównym celem na poziomie federalnym i regionalnym wskazanym w dokumencie było określenie kierunków społeczno-gospodarczych rozwoju obwodu. Wymaga to:

- usytuowania obwodu w jednej przestrzeni politycznej, ekonomicznej i obronnej Rosji,
- stworzenia warunków dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionu porównywalnego z poziomem rozwoju krajów sąsiadujących z Obwodem Kaliningradzkim.

Aby osiągnąć ten cel, głównym zadaniem federalnej polityki ekonomicznej jest polepszenie klimatu inwestycyjnego w obwodzie i podniesienie gospodarki do poziomu i jakości zapewniającej wyrównanie poziomu życia mieszkańców obwodu z poziomem życia mieszkańców sąsiednich krajów. Priorytetowe kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego obwodu to:

- rozwój kompleksu transportowego,
- rozwiązanie problemu niezależności energetycznej,
- transformacja struktury gospodarczej regionu w kierunku rozwoju eksportu i wzrostu produkcji antyimportowej spowodowana wzrostem aktywności innowacyjnej i priorytetowym rozwojem sektorów wysokich technologii,
- odbudowa przemysłu „bursztynowego” i kompleksu przetwórstwa rybnego,
- ulepszenie infrastruktury telekomunikacyjnej,
- wsparcie przedsiębiorczości rolno-spożywczej, powołanej do zagwarantowania odbiorcom odpowiedniego poziom zaopatrzenia obwodu uniezależniającego od dostaw żywności spoza obwodu,
- rozwój kompleksu turystyczno-rekreacyjnego,
- dalszy rozwój procesów integracyjnych w sferze naukowo-badawczej.

Wskazano także na główne cele rozwoju terytorium Obwodu Kaliningradzkiego.

Są nimi:

- integracja obwodu z krajami Europy Bałtyckiej,
- utworzenie zbilansowanego, regionalnego systemu kształtowania osadnictwa,
- poprawa jakości życia w peryferyjnych, rolniczych częściach obwodu i dywersyfikacja gospodarki małych miast,
- utworzenie optymalnej sieci krajobrazów przyrodniczych i przyrodniczo-kulturowych. Ukształtowanie dużych zintegrowanych stref przyrodniczych służących stabilizacji ekologicznej regionu,
- rozwój regionalnej infrastruktury turystycznej i jej integracja z infrastrukturą turystyczną Europy Bałtyckiej,

- utworzenie efektywnego systemu ochrony zasobów wodnych i przybrzeżnych akwenów Zalewów Wiślanego i Kurońskiego od zagrożeń antropogenicznych,
- techniczne udoskonalanie środków transportu, w tym systemów transportu zbiorowego, zmniejszenie negatywnego wpływu transportu na środowisko przyrodnicze,
- rozwój systemów zaopatrzenia w energię, zabezpieczających energetyczne i ekologiczne bezpieczeństwo obwodu,
- poprawa systemu opieki społecznej i rozwój budownictwa mieszkaniowego.

Zaplanowano także rozwój współpracy transgranicznej (w przemyśle, w sektorze rolno-spożywczym, handlu, turystyce, rekreacji, ochronie środowiska i rozwoju infrastruktury granicznej). W szczególności dotyczy to miejscowości z przejściami granicznymi Mamonowo–Braniewo, Bagrationowsk–Bartoszyce i Oziorsk–Gołdap. Inne planowane formy kooperacji to:

- współpraca międzynarodowa w dziedzinie ekologii, turystyki i rekreacji,
- współpraca w dziedzinie ochrony transgranicznych systemów wodnych,
- rozwój Mazursko-Kurońskiego szlaku wodnego (Wielkie Jez. Mazurskie–Kanał Mazurski–Łyna–Pregoła–Dejma–Kanał Polesski–Zalew Kuroński–Bałtyk,
- rozwój komunikacji międzynarodowej pomiędzy Gdańskiem i Kaliningradem,
- wyodrębnienie korytarza transportowego Kaliningrad–Czerniachowsk–Augustów (Białystok)–Baranowicze–Grodno.³⁶⁶

Dokument zakłada:

- rozbudowę portów morskich w Bałtyjsku, Swietłym i Kaliningradzie (planuje się także budowę dużego portu głębokowodnego) i portu lotniczego Chrabrowo,
- rozwój przewozów multimodalnych, w tym budowę terminali multimodalnych (samochodowo-kolejowych, kolejowo-kolejowych pomiędzy koleją europejską o rozstawie szyn 1435 mm i koleją WNP o rozstawie szyn 1520 mm).

Strategia przewiduje wykorzystanie dla rozwoju sportów wodnych m.in. Zalewu Wiślanego, Kanału Mazurskiego i rzeki Łyny. W ramach rozwoju turystyki rowerowej, stanowiącej część międzynarodowego szlaku „Pierścienia Bałtyckiego”, w rosyjskiej części Mierzei Wiślanej zaplanowano utworzenie centrum turystyki rowerowej i budowę sieci ścieżek rowerowych. Dotyczy to także rezerwatu „Wisztynieckiego”.

³⁶⁶ Na utworzenie korytarza transportowego pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim i Białorusią, prowadzącego przez terytorium Polski, Rosjanie szczególnie nalegali w czasie napięć związanych z ustalaniem zasad tranzytu przez Litwę.

Kaliningrad, Swietłogorsk i Bałtyjsk wskazano jako predysponowane do rozwoju turystyki festiwalowej i kongresowej. Funkcję uzdrowiskową pełnić mają dalej Swietłogorsk, Otradnoje, Zielenogradsk i Pioniersk. Nowe miejscowości przewidziane do pełnienia tej funkcji to Jantarnyj, Donskoje i Primorie. Centra turystyki historyczno-kulturowej i turystyki „sentymentalnej” to Kaliningrad, Swietłogorsk, Bagrationowsk, Czerniachowsk, Gusiew i Sowietsk.

Przewiduje się, że kaliningradzki system rekreacyjno-turystyczny zostanie włączony do sieci współpracy transgranicznej i międzynarodowej. Turystyka wodna dotyczyć ma m.in. takich szlaków, jak Kaliningrad–Gdańsk–Elbląg, Kaliningrad–Kłajpeda. Do międzynarodowych tras turystycznych prowadzących z Obwodu Kaliningradzkiego włączone mają być m.in. Puszcza Augustowska, Biebrzański i Wigierski Park Narodowy, Kraina Wielkich Jezior Mazurskich z Mikołajkami, szlak wodny Łyna–Pregola łączący Mazury z Kaliningradem oraz Kanał Mazurski. Szlak miast hanzeatyckich połączyć ma Kaliningrad z Gdańskiem i Rygą.

Zakłada się także utworzenie efektywnego systemu ochrony zasobów wodnych i terenów przybrzeżnych zalewów Wiślanego i Kurońskiego od zagrożeń antropogenicznych. W opracowaniu wskazano na hipereutrofizację Zalewu Wiślanego, która wyklucza jego funkcje gospodarcze i obniża jakość funkcji rekreacyjnych wybrzeży.

Istotnym dokumentem dla rozwoju obwodu były przyjęte w roku 2004 „Kompleksowe Zasady Ochrony Przyrody Obwodu Kaliningradzkiego”, które wskazywały na problemy ekologiczne oraz konieczność poprawy systemu obszarów chronionych.³⁶⁷ Powiązaniu relacji społeczno-gospodarczych z poprawą warunków ekologicznych poświęcone były w 2004 r. prace dotyczące planowania krajobrazowego Obwodu Kaliningradzkiego, wykonywane przy pomocy ekspertów niemieckich i wsparte przez niemiecki fundusz ochrony środowiska.

Władze federalne uznały, iż rozwiązywanie problemów obwodu wymaga celowych działań zintegrowanych, tj. celowych programów inwestycyjnych ukierunkowanych na konkretne projekty.

Interesy federalne odzwierciedlał Federalny celowy program pt. „Rozwój Obwodu Kaliningradzkiego do roku 2010”. Jego celem było stworzenie warunków dla trwałego i zrównoważonego rozwoju społecznego i gospodarczego w Obwodzie Kaliningradzkim. Szczególnie podkreślano zwiększenie liczby przedsiębiorstw zorientowanych eksportowo oraz osiągnięcie poziomu życia nieodlegającego od standardów krajów sąsiednich.

Główne zadania geostrategiczne i geopolityczne Rosji w Europie Bałtyckiej, powiązane z Obwodem Kaliningradzkim to:

³⁶⁷ Schiema ochrony przyrody Kaliningradzkiej oblasti, 2004, Kaliningrad.

- rozwój Kaliningradu, jako dużego węzła transportowego, w tym modernizacja infrastruktury transportowej,
 - zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego obwodu, w tym modernizacja i budowa nowych obiektów energetycznych,
 - poprawa sytuacji ekologicznej.
- Na poziomie federalnym wyznaczone zostały następujące zadania:
- transformacja proeksploatacyjnej struktury gospodarki obwodu,
 - ulepszenie mechanizmu funkcjonowania SSE,
 - rozwój infrastruktury telekomunikacyjnej,
 - rozwój sektora turystycznego,
 - systemowa przebudowa branży przetwarzania bursztynu.

Dla gospodarki Federacji Rosyjskiej szczególnie istotne jest specyficzne położenie Obwodu Kaliningradzkiego. Pomimo twardych argumentów wysyłanych z obwodu do Moskwy, nie przekonały one polityków federalnych do przyznania Kaliningradowi specjalnych, federalnych programów rozwojowych. Federalnymi interesami w obwodzie mogą być projekty związane z wykorzystaniem portów, wydobywaniem i obróbką bursztynu, rozwojem kurortów na wybrzeżu, tworzeniem technopoli wykorzystujących regionalny potencjał naukowy.

Federalny program celowy był ogniwem łączącym rosyjską strategię regionalną ze strategią rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego. Po poszerzeniu UE istotną dla obwodu była budowa nie pojedynczych relacji przygranicznych, lecz tworzenie kompleksowych powiązań gospodarczych z UE. Wskazywano, że integracja z UE kosztem interesów Federacji Rosyjskiej może osłabić rolę Obwodu Kaliningradzkiego. Według G. Fiodorowa, ważne jest przyjęcie na poziomie federalnym specjalnego programu uwzględniającego specyfikę położenia Obwodu Kaliningradzkiego w polityce regionalnej całej Federacji Rosyjskiej oraz rolę obwodu w relacjach Rosji z UE. Projekt takiego programu, pt. „Federalny program polityki w stosunku do Obwodu Kaliningradzkiego”, został opracowany. Niestety, nie skierowano go do parlamentu.

W roku 2006 w Kaliningradzie uchwalono „Program rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego na lata 2007-2016”. Przewiduje on:

- zabezpieczenie stałej rosyjskiej obecności na Bałtyku w celu efektywnego zabezpieczenia interesów Obwodu Kaliningradzkiego w makroregionalnym procesie rozwoju,
- stworzenie potencjału dla długoterminowego wzrostu gospodarczego sprzyjającego zapotrzebowaniu społecznemu,
- stworzenie warunków do maksymalnie pełnej samorealizacji człowieka w kształtującej się globalnej przestrzeni.

Priorytety rozwoju gospodarczego programu to:

- efektywna integracja na międzynarodowym rynku produkcji, pracy i kapitału, wypracowanie modelu zarządzania odpowiedniego do wyzwań globalnego systemu ekonomicznego,

- technologiczna modernizacja systemów produkcyjnych,
- kształtowanie konkurencyjnej polityki przemysłowej,
- szybki rozwój infrastruktury, zabezpieczający konkurencyjność obwodu w makroregionalnym okrążeniu (transportu, systemów energetycznych itp.).

Głównym celem programu jest podniesienie poziomu życia, dynamiczny i stały wzrost gospodarczy, w oparciu o maksymalne wykorzystanie potencjału regionu.

Cele uzupełniające dotyczą:

- wyrównania poziomu życia i jakości środowiska do poziomu krajów sąsiednich,
- osiągnięcia efektywnej zdolności konkurowania w Europie Bałtyckiej,
- stworzenia sprawnego systemu kierowania procesami rozwoju regionalnego.

Zadania programu wiążą się z tworzeniem sprzyjającego klimatu inwestycyjnego, klimatu społecznego, wprowadzaniem efektywnej polityki przemysłowej, rozwojem infrastruktury transportowej i energetycznej, infrastruktury łączności z dostępem do współczesnych technologii informatycznych oraz rozwojem kompleksu turystycznego i pozytywnego, atrakcyjnego kształtowania obrazu regionu.

W „Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego w perspektywie średniookresowej i długookresowej” przyjętej przez władze obwodu w marcu 2007 r., wskazano, że gospodarka regionu stoi przed alternatywą orientacji handlowej na rynek rosyjski lub kierowania swojego eksportu do krajów europejskich. Jest to także wybór pomiędzy kontynuowaniem procesu dywersyfikacji gospodarki (przy braku liderów) z jednej strony, a ściąganiem dużych graczy i co za tym idzie dużych projektów inwestycyjnych. To z kolei może stanowić podstawę do ukształtowania silnej pozycji obwodu w Europie Bałtyckiej. Wybór każdej ze ścieżek ma swoje zalety i wady. W ramach dywersyfikacji przewiduje się silny rozwój wpływów wewnętrznych, a także małego biznesu, przede wszystkim w sferze usług i handlu. Z punktu widzenia makroregionalnego brak obecności potężnych klastrów terytorialnych i centrów usługowych liczących się w przestrzeni bałtyckiej spowoduje trudności obwodu w utrzymaniu wysokiej, międzynarodowej pozycji lidera procesów makroregionalnych.

W strategii Obwodu Kaliningradzkiego z 2007 r. wskazano na cztery możliwe scenariusze rozwoju tego regionu:

- „Status quo” (inercyjny),
- „Konkurencja na rosyjskim Północnym Zachodzie”,
- „Europejski outsourcing”,
- „Lider makroregionalny”.³⁶⁸

Kolejnym dokumentem dotyczącym rozwoju regionu jest uchwalona przez władze obwodu na początku sierpnia 2012 r. „Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego w perspektywie długoterminowej”. Dotyczy ona lat 2012-2031. W strategii uwzględniono nowe uwarunkowania po-

³⁶⁸ Scenariusze te przedstawione zostały w rozdz. 14.

lityczne i ekonomiczne związane z unią celną Rosji, Kazachstanu i Białorusi oraz wstąpieniem Rosji do WTO.

Przyjęte przez Rosję nowe zobowiązania międzynarodowe uniemożliwią przedłużenie formuły SSE, która stanowi podstawę funkcjonowania znaczącej części współczesnej gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego. Na stan gospodarki eksklawy wywarł także wpływ światowy kryzys ekonomiczny z lat 2008-2009, który przyczynił się do istotnych strat w przemyśle przetwórczym obwodu, a także spowodował trudności „okresu przejściowego” w formule SSE, związane ze wzrostem strefy i wprowadzaniem udoskonaleń technologicznych.

Główne założenia strategii to:

- orientacja społeczna, jej celem jest wzrost poziomu życia mieszkańców obwodu,
- rozwój Obwodu Kaliningradzkiego, stworzenie dynamicznie rozwijającej się, konkurencyjnej i zbilansowanej gospodarki, zabezpieczenie miejsc pracy, głównie w sektorach o wysokim potencjale wzrostu i przetwarzania,
- współpraca, zabezpieczenie i łączenie interesów regionalnych, międzyregionalnych i ogólnorosyjskich przy podejmowaniu strategicznych decyzji dotyczących rozwoju gospodarczego, społecznego i przestrzennego.

W dokumencie wskazano na utratę atrakcyjności obecnej formuły SSE związaną z obniżeniem stawek celnych po wstąpieniu do WTO. Wyrażono też obawy, że obwód w okresie przejściowym, w czasie wstępowania do WTO, nie będzie w stanie wprowadzić zmian strukturalnych, modernizacyjnych i technologicznych w produkcji ze względu na deficyt środków inwestycyjnych i brak możliwości ich pozyskania. W sektorze usług pozytywny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy obwodu może mieć wzrost dostępności zagranicznych banków i firm ubezpieczeniowych. Konsumenci będą mieli lepszy dostęp do coraz szerszego i konkurencyjnego rynku usług.

Misją regionu jest zmiana jego dotychczasowego oblicza i uczynienie z obwodu „europejskiej stolicy Rosji”.

Wskazano także, że Obwód Kaliningradzki, posiadający największe doświadczenie i specjalizację w integracyjnych procesach rozwoju regionów Federacji Rosyjskiej, w ciągu najbliższych 20-30 lat powinien przekształcić się w region – centrum transferu technologii i innowacji społecznych wypracowanych w samorządach państw UE i przenoszenia ich do regionów Rosji i krajów WNP. Powinien być także regionem pełniącym rolę stałej ekspozycji wystawowej skupiającej i propagującej w Federacji Rosyjskiej światowe doświadczenia i najnowsze metody wypracowane w wielu dyscyplinach.

W strategii tej przedstawiono trzy możliwe scenariusze rozwoju obwodu:

- „inercyjny”,
- „aktywny”,
- „projektowo-ambitny”.³⁶⁹

³⁶⁹ Scenariusze te przedstawione zostały w rozdz 14.

Nowa logika polityki gospodarczej wymaga głębokich przekształceń, nabycia nowych kompetencji i umiejętności poszukiwania środków finansowania. W realiach Federacji Rosyjskiej roku 2012, takie przeformowanie polityki można rozpatrywać jako sposób konwersji dochodów surowcowych (płynących ze sprzedaży ropy naftowej i gazu ziemnego), w niesurowcowe z decyzjami ukierunkowanymi na problemy regionalne i formułowanie długookresowego równoważnia regionalnych gospodarek Federacji Rosyjskiej.

Strategia długookresowa wskazuje, że rozwój Obwodu Kaliningradzkiego bez głębokiej przebudowy regionalnej gospodarki nie jest możliwy. Nowy model gospodarki powinien być zbudowany na odejściu od preferencji i kompensacji. Priorytetem powinien być rozwój i powiększanie rynku zewnętrznego. Konkurencyjność Obwodu Kaliningradzkiego analizować należy nie tylko w odniesieniu do gospodarki rosyjskiej, ale także europejskiej i światowej. Priorytetowe kierunki rozwoju regionu wynikające ze strategii to:

- turystyka z silnym rozwojem sektora usług leczniczo-uzdrowiskowych, rolnictwa ekologicznego, rozwoju rybołówstwa i akwakultury,
- klaster bursztynniczo-jubilerski,
- sektor technologii informatycznych, związany ze ściąganiem do obwodu wysoko wykwalifikowanych specjalistów, rozwojem Bałtyckiego Federalnego Uniwersytetu im. I. Kanta i utworzeniem w obwodzie międzynarodowego centrum badawczego,
- długofalowy rozwój przemysłu maszynowego, w tym głównie samochodowego, z wykorzystaniem platform przemysłowych.

W strategii uwzględniony został rozwój obszarów przygranicznych, sąsiadujących z Polską. Opracowanie koncepcji zagospodarowania przestrzennego tych terenów ma przyczynić się do ich aktywizacji. Wykorzystane mają być także zasoby naturalne oraz infrastruktura inżyniersko-transportowa.

W ramach optymalizacji rozwoju przemysłu, na terenie obwodu zaplanowano utworzenie siedmiu stref przemysłowych:

- „Guriewska strefa przemysłowa”, specjalizacja: przemysł spożywczy, meblowy, celulozowo-papierniczy, chemiczny, materiałów budowlanych, maszynowy, lekki,
- „Technopolis Gusiew”, specjalizacja: przemysł radio-elektroniczny, urządzeń elektronicznych, utworzenie centrum naukowo-badawczego, utworzenie centrum kształcenia, innowacyjny klaster „Technopolis Gusiew” produkujący wyroby radioelektroniczne i ich komponenty, ale także ukierunkowanie na tworzenie środków pozwalających na dalsze wykorzystanie innowacji w Obwodzie Kaliningradzkim oraz utworzenie nowych organizacji, infrastruktury, inkubatorów biznesu itp.,
- „Bałtyjska strefa przemysłowa”, specjalizacja: produkcja polimerów, wyrobów chemii organicznej i przemysłu petrochemicznego, gotowych produktów wykonanych z polimerów, opakowania, części maszyn itp.,

- „Czerniachowska strefa przemysłowa”, specjalizacja: przemysł przetwórczy,
- „Strefa przemysłowa Konstantinowka”, (rejon guriewski), specjalizacja: obiekty przemysłowe i logistyczne,
- „Prawdińska strefa przemysłowa”, specjalizacja: przemysł drzewny, materiałów budowlanych, opakowań szklanych i spożywczy,
- „Sowietska strefa przemysłowa”, specjalizacja: biotechnologia, urządzenia techniki medycznej, materiały budowlane, przemysły wysokich technologii w tym IT, przemysł drzewny, maszynowy oraz transport i logistyka.

Z przedstawionych dokumentów strategicznych i planistycznych wynika dążenie Kaliningradu do uzyskania minimalnego stopnia autonomii decyzyjnej, która mogłaby pozwolić na w miarę swobodne funkcjonowanie gospodarcze w specyficznej sytuacji geopolitycznej, w jakiej znajduje się obwód.

W wymiarze lokalnym obwód zainteresowany jest szybkim przekształceniem swojej struktury gospodarczej do nowych warunków geopolitycznych i gospodarczych z ukierunkowaniem zarówno na rynek rosyjski, jak i międzynarodowy. Wiele zakładów przemysłowych o przestarzałych technologiach upadło, inne nie są w stanie odbudować swojej pozycji rynkowej. Do nich należy przemysł rybny. W związku z tym niezwykle istotne jest przyciąganie do obwodu inwestycji przemysłowych, tak rosyjskich, jak i zagranicznych. Poza przemysłem dotyczy to także transportu, turystyki i usług.

Z drugiej strony, uwzględniać należy także ograniczenia społeczne i ekologiczne, bardzo istotne z punktu widzenia lokalnych społeczności. Na poziomie regionalnym szczególną rolę pełnią branże odpowiedzialne za zaspokajanie codziennych potrzeb mieszkańców obwodu. Zadaniem władz obwodu, poza tworzeniem warunków do wykonywania projektów biznesowych, jest także wspieranie ze swojego budżetu organizacji społecznych.

Na poziomie regionalnym niezbędna jest także koordynacja wszystkich dokumentów kształtujących rozwój obwodu oraz oparty o strategię kompleksowy program rozwoju społeczno-gospodarczego, uwzględniający politykę inwestycyjną, naukowo-techniczną oraz edukacyjną. Rozwiązywanie problemów wymaga celowych programów inwestycyjnych ukierunkowanych na konkretne projekty.

Specyfika Obwodu Kaliningradzkiego polega na tym, że nie może on rozwijać swojej gospodarki w kierunku zaspokojenia popytu zewnętrznego, a od 2016 r. także produkcji antyimportowej. W Federacji Rosyjskiej brakuje zrozumienia, że Kaliningrad bardziej niż inne regiony rosyjskie styka się ze światową gospodarką rynkową i to powinno być bezwarunkowo uwzględniane we wszystkich projektach dotyczących rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego.

Politolog kaliningradzki S. Ginzburg wskazuje, że obwód czyni wielkie wysiłki prorozwojowe, nie z powodu, lecz na przekór wysiłkom Moskwy, gdzie

urzędnicy federalni używając retoryki okrążonego Leningradu akcentują problem „przetrwania”, a nie rozwoju i doskonalenia regionu. Podkreśla, że potrzebna jest ustawa konstytucyjna o Obwodzie Kaliningradzkim, a także poświęcony temu regionowi rozdział w Umowie o partnerstwie strategicznym pomiędzy FR i UE oraz nowy tryb zarządzania eksklawą.

14. Obwód Kaliningradzki w przestrzeni bałtyckiej XXI wieku

Po wejściu Polski i państw bałtyckich do wspólnot europejskich Bałtyk, jak to już wspomniano, stał się morzem wewnętrznym UE. Na tę część kontynentu rozszerzyła się strefa stabilności i rozwoju gospodarczego, zwiększyła się swoboda przepływu ludzi, towarów i kapitału. Obwód Kaliningradzki ze względu na niedostosowanie panujących tam norm życia polityczno-gospodarczego i obowiązujących standardów technologicznych do nowego otoczenia może korzystać z tych dobrodziejstw w ograniczonym stopniu.

Już w latach 70. XX w. mieszkańcy Kaliningradu zaczęli postrzegać swoją odrębność, wynikającą z położenia regionu. Jednak dopiero w okresie postradzieckim termin „najbardziej zachodni region Rosji” zaczął nabierać nowego znaczenia. Pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim a Polską i Litwą występuje znaczna asymetria w standardach życia i systemach ekonomicznych, co zdaniem S. Ginzburga, będzie miało nieuchronne skutki polityczne.³⁷⁰ W roku 1999 wyrażano obawy, że nowa sytuacja geopolityczna może spowodować nie tylko izolację polityczną regionu, lecz także ekonomiczną, gdyż wyroby rosyjskie pochodzące z obwodu nie spełniają unijnych standardów.

Z kolei zwolennicy polityki izolacji obwodu stwarzali przeszkody w otwieraniu tu konsulatów państw unijnych. Postawa ta wynikała z przekonania, że każda inicjatywa Zachodu wobec Kaliningradu dyktowana jest chęcią zawłaszczenia tego regionu i podważenia rosyjskiego panowania tutaj oraz ze świadomości, że ledwie 70 lat temu ziemie te należały do innego państwa i ono prędzej czy później musi się o nie upomnieć. Co więcej, osoby wyznające takie poglądy świadomie bądź nieświadomie wierzą, że sami kaliningradczycy mogą zechcieć oderwać się od Rosji, jeśli tylko poziom ich życia podniesie się na tyle, że dalsze pozostawanie w ramach Rosji będzie dla nich „nieopłacalne”. Pomimo, że takie obawy są nieuzasadnione, mają one wpływ na podejmowane decyzje.

³⁷⁰ Idea Trójkąta Kaliningradzkiego to plan długodystansowy, www.konserwatyzm.pl/arttykul/4374/idea-trojkat-kaliningradzkiego-to-plan-dl.

Nieco mniej irracjonalne i szkodliwe było stanowisko tych kręgów, które uważały, że wobec rozszerzenia UE i NATO na Wschód należy zapewnić Obwodowi Kaliningradzkiemu gospodarczą samowystarczalność. Taka postawa naraża obwód na funkcjonowanie w charakterze wyspy żyjącej w oderwaniu od procesów zachodzących bezpośrednio za jej granicami. Tego rodzaju punkt widzenia, zdaniem B. Cichockiego wynikał z zapisów Federalnego celowego programu pt. „Rozwój Obwodu Kaliningradzkiego do roku 2010”.

W sprawie Obwodu Kaliningradzkiego Rosjanie cechują się irracjonalną obawą i podejrzliwością przed ekspansją gospodarczą i kulturalną Zachodu. Inaczej jednak postrzega się te zagadnienia w Moskwie, a inaczej widzą je władze Kaliningradu. Według zachodnich dyplomatów, prezydent W. Putin zbyt obawia się, że przyznanie większej autonomii obwodowi zapoczątkuje proces rozpadu Rosji, gdyż w ślad za Kaliningradem może pójść pozostałych 88 regionów.

Zwolennicy polityki integracji gospodarczej i społecznej Obwodu Kaliningradzkiego zdają sobie sprawę, że obwód nie może funkcjonować bez ścisłej współpracy z sąsiadami z Europy Bałtyckiej, w szczególności zaś z Polską i Litwą. Sprzyjają oni współpracy transgranicznej, zagranicznym inwestycjom w regionie. Dzięki nim Kaliningrad, o czym już w pracy wspomiano, współpracuje w coraz większym stopniu w ramach wielu inicjatyw i programów bałtyckich. Dzięki wsparciu finansowemu Brukseli Kaliningrad aktywnie uczestniczy w międzynarodowych projektach dotyczących planowania przestrzennego, układów komunikacyjnych wokół Bałtyku itp.

14.1. Dotychczasowe koncepcje przyszłości Obwodu Kaliningradzkiego

Mimo pozornie marginalnego charakteru tego skrawka ziemi problem jego przyszłości od lat dyskutowany był w wielu środowiskach politycznych i naukowych, zarówno w Rosji, jak i na szerszej płaszczyźnie międzynarodowej (Unia Europejska) oraz regionalnej (kraje Europy Bałtyckiej). Konieczność rozwiązania „łamigłówki Kaliningradu” nie ulega wątpliwości. Z licznych koncepcji i propozycji³⁷¹ (czasem zarysowanych bardzo mgliście) optymistycznych i pesymistycznych ewentualnej przyszłości obwodu, należy zwrócić uwagę na te, które cechuje zróżnicowany punkt widzenia i które zrodziły się w różnych ośrodkach międzynarodowych.

³⁷¹ Wymienić można kilka przykładów: Skład Przemysłowy Kaliningrad, Bałtycka Tarcza Obrotowa, Forteca wojskowa, Wysunięta placówka i niezatapialny lotniskowiec, Rosyjski (Europejski) Hongkong, Albania nad Bałtykiem, Czarna dziura, Walizka bez rączki, Autonomiczna Republika Niemiecka w składzie Rosji, odtworzenie Prus Wschodnich, przekazanie obwodu Polsce lub Litwie, zwrot obwodu Niemcom.

Jedną z wcześniej opracowanych idei była propozycja M. Doenhoff z 1991 r., **kondominium Rosji, Niemiec, Polski i Litwy**, utworzonego w celu administrowania obwodem, by go wyprowadzić z izolacji i „stopniowo uczynić zdolnym do życia”. Ta sama autorka proponowała także w 1992 r., aby obwód stał się terenem modelowym dla zbliżenia się ku sobie Europy Wschodniej i Zachodniej, ze strefą wolnego handlu, gdzie Rosjanie, Szwedzi, Polacy, Litwini i Niemcy mogliby handlować, inwestować i żyć obok siebie w pokoju. Warunkiem podstawowym byłaby dalsza przynależność Kaliningradu do Rosji, z dużą autonomią i własną walutą.

Hanzeatycki Region Bałtycki to koncepcja struktury państwowej lub ponadpaństwowej, składającej się z Litwy, Łotwy, Estonii i Obwodu Kaliningradzkiego zaproponowana przez T. Kelama z Rady Estonii w 1993 r.

Euroregion Königsberg – debata w Parlamencie Europejskim w 1994 r. wykazała, że odizolowany od świata zewnętrznego i upadający gospodarczo Obwód Kaliningradzki zagraża bałtyckiej przestrzeni politycznej i wojskowej. By temu zapobiec proponowano utworzenie swego rodzaju euroregionu, który mógłby być promowany przez Unię Europejską. W ramach istniejących granic i przynależności Obwodu Kaliningradzkiego do Rosji, po spełnieniu warunku niezbędnego, jakim miała być redukcja militarna do poziomu niezbędnego do obrony obwodu, mógłby stać się on pomostem pomiędzy Europą Zachodnią i Wschodnią, Białorusią i trzema krajami bałtyckimi. Unia Europejska pomogłaby przystosować obiekty wojskowe do potrzeb cywilnych, utworzyć składy celne itp. Obwód Kaliningradzki miałby stać się wg M. Hoff, polem doświadczalnym dla reform gospodarczych i punktem startu do dalszych przedsięwzięć zachodnioeuropejskich na rosyjskim rynku wewnętrznym.

Przykładem spojrzenia litewskiego, wyrażonego przez T. Venclovę w 1995 r., była idea **Borussii** – czwartego niezależnego państwa bałtyckiego, na terytorium którego zdecydowanie zmniejszonoby odsetek ludności rosyjskiej (odpływ do innych obszarów Rosji), a znacznie zwiększonoby napływ Niemców i Litwinów. Językami równoprawnymi byłyby: niemiecki, litewski i rosyjski. Zdaniem autora koncepcji, istnienie tego państwa miałoby powstrzymać rzekome pretensje terytorialne wobec tego kraju ze strony Rosji, Niemiec i Polski.

Zdaniem polskiego geografa i ekonomisty J. Zaleskiego, „**bałtyzacja**” **Kaliningradu** jest jedynym sensownym rozwiązaniem problemu obwodu. Rosję – choć obecnie nie przejawia oficjalnie takiej gotowości – być może da się drogą dyplomatycznych negocjacji przekonać, aby była skłonna wcześniej czy później uznać jedyną rację dalszego losu tego miasta, wraz z bezpośrednim zapleczem, w ramach międzynarodowej kontroli w obrębie Europy Bałtyckiej. To określi logicznie jego przyszłość.³⁷²

³⁷² J. Zaleski, 1993, Razem czy osobno?, Przyczynek do koncepcji bałtyckiej wspólnoty regionalnej, Sopot, s. 20.

Koncepcję **Kaliningradu jako portu morskiego Białorusi** przedstawił ekonomista A. Piskozub. Wskazał on, że Białoruś jest spadkobiercą kontaktów z portem morskim w Królewcu, a dzisiaj jest to największe państwo w Europie pozbawione dostępu do morza. Pretendując do niezależności Białoruś „wykorzysta szczelinę pomiędzy Polską, a Litwą”. „Utrwalenie pozycji Białorusi w enklawie kaliningradzkiej oznacza wymiennosc usług tranzytowych”.³⁷³

Pierwszy gubernator Obwodu Kaliningradzkiego J. Matoczkin (1994) proponował utworzenie tu **Republiki Bałtyckiej** – suwerennej i autonomicznej formacji w składzie Federacji Rosyjskiej, gdzie system zarządzania oparty byłby nie na władzach pochodzących z wyboru, ale z bezpośredniego mianowania. W stosunkach z państwami sąsiednimi lokalna administracja powinna mieć większe uprawnienia, a obszar powinien uzyskać szereg ulg o charakterze gospodarczym.

L. Gorbienko – gubernator kaliningradzki w latach 1996-2000, widział w 1999 r. przyszłość rosyjskiej eksklawy ze specjalnym statusem konstytucyjnym i zmienioną nazwą na **Federalny Obwód Nadbałtycki**. Stanowiłby on ogniwo pomiędzy zachodnimi inwestorami a rosyjskimi wykonawcami, jako wielkie centrum finansowe, handlowe i wystawiennicze z agencjami handlowymi i inwestycyjnymi reprezentującymi firmy rosyjskie, krajów sąsiednich, takich jak Litwa, Łotwa, Polska, Niemcy czy Białoruś, ale także Szwecja, Dania, Czechy, Węgry, Włochy, Francja i Holandia. L. Gorbienko twierdził, że przesunięcie NATO na wschód i wstąpienie państw z najbliższego otoczenia Kaliningradu do Unii Europejskiej, nie tylko nie zaostrzy i tak skomplikowanych problemów wewnętrznych obwodu, a pozwoli regionowi, bez odrywania się od Rosji, miękko wejść w „sytuację nowej Europy”. Nie bez przyczyny, zdaniem gubernatora, Kaliningrad nazywany był rosyjskimi wrotami do Europy.³⁷⁴

Odmienne widział przyszłość Kaliningradu A. Tuczyński³⁷⁵. Już w 1999 r. wskazał, że przystąpienie najbliższych sąsiadów obwodu do NATO i Unii Europejskiej, spowoduje nie tylko jego izolację polityczną, lecz także ekonomiczną, gdyż wyroby rosyjskie produkowane w obwodzie nie spełniają standardów Unii Europejskiej. Podczas gdy kraje sąsiednie restrukturyzowały swoje systemy gospodarcze, obwód nie spełniający norm europejskich już znalazł się na ekonomicznym marginesie. Bez poważnych przemian strukturalnych systemu ekonomicznego nie będzie możliwe wejście do gospodarczego krwioobiegu Europy. Ponieważ cała Rosja nie będzie mogła wejść do społeczności europejskiej, to stać ją zdaniem A. Tuczyńskiego, na stworzenie takiego systemu prawnego i takich warunków, by

³⁷³ A. Piskozub, 1992, Perspektywy rozwojowe regionalnego, krajowego i zagranicznego zaplecza portowego Elbląga, [w:] Materiały z konferencji naukowej pt. „Przesłanki i uwarunkowania aktywizacji gospodarczej portu w Elblągu i akwenu Zalewu Wiślanego”, Elbląg, 20-28 czerwiec 1992, s. 9, 10.

³⁷⁴ L. Gorbienko, 1999, Rosyjska brama do Europy, „Rosyjskie Regiony”, nr 3(279), luty, s. 4.

³⁷⁵ Naczelnik kierownictwa ekonomicznego Obwodu Kaliningradzkiego.

Kaliningrad stanowiący nieodłączną część Rosji, mógł do niej dołączyć. Niezbędne są tu jednak gwarancje Moskwy.³⁷⁶

Zespół doradczy gubernatora obwodu G. Boosa opracował w 2007 r. dwie skrajne koncepcje rozwoju:

- przyznanie mu statusu najdalej na Zachód wysuniętego skrawka Rosji, którego podstawowym zadaniem jest stacjonowanie znacznych sił zbrojnych przy jednoczesnym totalnym odgroźeniu Kaliningradu od reszty Europy,
- pełne otwarcie granic i integracja z Unią Europejską – stworzenie wzorcowych form kontaktów Rosji z Unią Europejską.

Dumie Obwodowej Kaliningradu bardzo zależy na maksymalnym powiązaniu miejscowej gospodarki z Unią Europejską.

W literaturze najczęściej dominuje neutralna koncepcja obwodu jako **Rosyjskiego regionu w ramach Unii Europejskiej**. Pomimo podpisania porozumienia pomiędzy NATO i Rosją, większość badaczy uważa, że droga od rezygnacji z konfrontacji do wszechstronnej współpracy z sojuszem atlantyckim będzie bardzo długa.^{377, 378} Obwód Kaliningradzki to albo Rosja w Europie ze wspólnym dla całego kraju ustawodawstwem i standardami, albo Europa w Rosji, gdzie testowane są przejściowe modele pozwalające na wypracowanie nowego postępowego „konglomeratu” – ustawodawstwa rosyjsko-unijnego.³⁷⁹ W. Putin w 2011 r. uważał, że Kaliningrad może zostać placówką do uporządkowania procesów integracyjnych.

Koncepcja „**regionu pilotażowego**” dotycząca roli Obwodu Kaliningradzkiego w relacjach rosyjsko-unijnych, zainicjowana przez W. Putina na posiedzeniu Rady Europy w lutym 1999 r., wpłynęła na ukształtowanie się świadomości nieuchronnych zmian w sytuacji międzynarodowej, zarówno po stronie rosyjskiej, jak i unijnej. Unia, zmierzająca w tym czasie do rozszerzenia swoich struktur, uświadomiła sobie znaczenie rosyjskiej eksklawy dla spójnego rozwoju wszystkich swoich członków.³⁸⁰ Koncepcja ta ma służyć Moskwie do wykorzystania Obwodu Kaliningradzkiego jako laboratorium dla rozwiązań politycznych, administracyjnych i społeczno-gospodarczych, które mogłyby być następnie wykorzystywane w reformowaniu innych regionów wchodzących w skład FR. Możliwe, że niektóre z rozwiązań zastosowanych przez Kreml w obwodzie, jeśli okażą się sukcesem, będzie można zastosować w przyszłości w pozostałych regionach FR. „Pilotaż” relacji UE–Rosja przez Obwód Kaliningradzki oznacza funkcjonowanie Kaliningradu wyłącznie jako podmiotu FR, którego ograniczona samodzielność i uprzy-

³⁷⁶ A. Tuczyński, 1999, Kaliningradczykom brakuje wsparcia federalnego, „Rosyjskie Regiony”, nr 3(279), 02, s. 16.

³⁷⁷ K. Ziemer, 1999, Jedność Europy – mity i realia polityczne, „Więź”, nr 4(486), s. 37.

³⁷⁸ I. Mielamied, dyrektor Ośrodka Rozwoju Regionów.

³⁷⁹ I. Mielamied, 2006, „Kaskad”, 3-9.07.

³⁸⁰ Ł. Gemziak, 2008, Obwód Kaliningradzki – rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej, „Dialogi Polityczne Europa”, 10, s. 347.

wilejowana prawna sytuacja ekonomiczna wynikają jedynie ze specjalnej roli, jaką wyznaczył mu Kreml. Pozycja ta będzie miała rację bytu tak długo, jak będzie przydatna do „pilotowania” relacji Rosja–UE.³⁸¹

Pierwsza większa próba porządkowania koncepcji Obwodu Kaliningradzkiego w kontekście regionu pilotażowego w relacjach UE – Rosja podjęta została przez S. Medwediewa i A. Ignatiewa w 2005 r.³⁸² Podejście polityczno-ekonomiczne opracował A. Klemeszew, znany politolog i rektor Bałtyckiego Federalnego Uniwersytetu im I. Kanta.³⁸³ Badacz ten próbował zestawić i uporządkować dotychczasowe koncepcje dotyczące przyszłości Obwodu Kaliningradzkiego (Tab. 14.1).

Tab. 14.1. Zestawienie koncepcji dotyczących rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego w odniesieniu do polityki i gospodarki.

Polityka	Gospodarka			
	1. Zależność regionu od wsparcia federalnego	2. Standardowy system ekonomiczny rosyjskich jednostek składowych	3. Specjalna strefa ekonomiczna	4. Wycofanie się z rosyjskiej przestrzeni gospodarczej
A Terytorium Federalne zarządzane przez Centrum	A1	A2	A3	A4
B Region standardowy, składowa jednostka Federacji Rosyjskiej	B1	B2	B3	B4*
C Specjalny status polityczny	C1	C2*	C3	C4
D Niezależny podmiot	D1*	D2*	D3*	D4

* warianty niemożliwe

Źródło: A. Klemeszew, W. May, (red.), 2007.

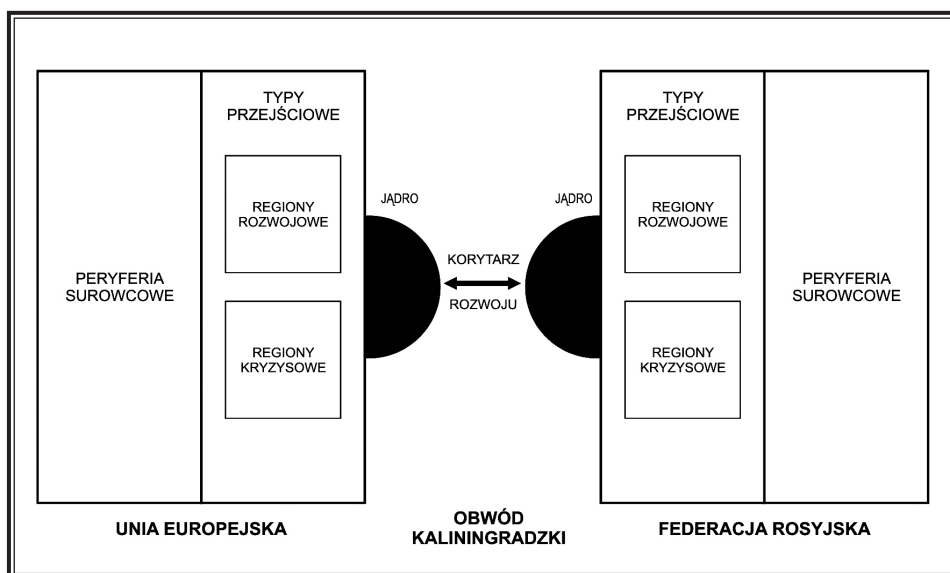
³⁸¹ B. Musiałowicz, 2006, op.cit., s. 92.

³⁸² S. Medvedev, A. Ignatyev, 2005, op.cit.

³⁸³ A. Klemeszew, W. May, (red.), 2007, Strategia rozwoju Kaliningradzkiej oblasti, Kaliningrad.

W tym celu przedstawił 16 rodzajów politycznych i ekonomicznych korelacji i zaklasyfikował do nich dotychczasowe koncepcje różnych autorów. Niektóre kombinacje, jako niemożliwe (D1 – D3), nie były brane pod uwagę. Wycofanie się z rosyjskiej przestrzeni gospodarczej („czwarta republika bałtycka”), może spełniać tylko scenariusz niezależnego państwa (D4). Niewyobrażalna jest też sytuacja, kiedy zwykły rosyjski region wycofuje się z rosyjskiej przestrzeni gospodarczej (B4). Standardowy system ekonomiczny nie jest zgodny ze specjalnym statusem politycznym (C2). Współcześnie tylko jedna z możliwych koncepcji (B3) jest realizowana (politycznie – standardowy region gospodarczy, ekonomicznie – Specjalna Strefa Ekonomiczna). Z pozostałych – A1 to koncepcja inercyjna po likwidacji SSE, C1 – koncepcja regionu najbardziej wysuniętego, a C4 to koncepcja regionu pilotażowego.

Koncepcja **korytarza rozwoju** autorstwa zespołu specjalistów z Bałtyckiego Federalnego Uniwersytetu im. I. Kanta przedstawiona została w 2011 r. W nowych okolicznościach Obwód Kaliningradzki położony pomiędzy UE a Rosją, który jeszcze niedawno zaliczał się do przejściowych regionów kryzysowych, przejawia symptomy korytarza rozwoju, w którym kształtują się nie tylko wewnątrzrosyjskie stosunki gospodarcze, ale i pojawiają się inwestycje międzynarodowe, głównie zachodnioeuropejskie. Wiele przedsiębiorstw kaliningradzkich, wyposażonych w nowoczesne maszyny i technologie, z powodzeniem konkuruje zarówno na rosyjskim, jak i europejskim rynku (Ryc. 14.1). W ramach istniejących granic

Ryc. 14.1. Obwód Kaliningradzki jako przyszły korytarz rozwoju.

Źródło: G. Fedorow, V. Korneevets, Y. Zverev, 2011, s. 43.

i przynależności do Rosji, Obwód Kaliningradzki ma stać się korytarzem pomiędzy Europą Zachodnią i Wschodnią, Białorusią i innymi krajami.

A. Rotfeld w 2011 r. stwierdził, że Kaliningrad to szansa na przyciągnięcie Rosji do Europy. Region ten może stać się poligonem, na którym Rosja będzie sprawdzać, jak się modernizować i demokratyzować.³⁸⁴

W celu stworzenia w obwodzie warunków, w których region rozwijałby się tak szybko jak sąsiednie województwa Polski, S. Ginzburg zaproponował w 2011 r. przekształcenie eksklawy w **nowy okręg federalny** podporządkowany bezpośrednio prezydentowi Rosji, w którym jego gubernator byłby jednym z zastępców szefa administracji kremlowskiej. Dzięki temu sprawnie i bez biurokratycznej zwłoki można by dekretemi prezydenckimi wprowadzić w regionie odciętym od zasadniczej części Rosji zasady sprzyjające inwestycjom zagranicznym i rozwojowi turystyki.³⁸⁵

Obwód Kaliningradzki, zdaniem G. Westerwelle i R. Sikorskiego, „może stanowić swoiste **laboratorium dla rozwiniętej współpracy UE–Rosja**. Jest to obszar o wysokiej wrażliwości, w którym nagromadzenie wojsk może stanowić przeszkodę dla dobrej współpracy. Tym samym stwarza on doskonałą możliwość realizacji inicjatyw dotyczących bezpieczeństwa i budowy zaufania. Kolejne dziedziny kooperacji, takie jak współpraca transgraniczna, ochrona środowiska, energetyka i turystyka oraz mały ruch graniczny mogą być pozytywnym przykładem otwartości UE wobec Obwodu Kaliningradzkiego na rzecz historycznych zmian w naszych relacjach i wspierania procesu modernizacji. Mogą one także służyć jako skuteczny model partnerstwa EU–Rosja w wielu dziedzinach”.³⁸⁶

Kaliningrad – kwintesencją ambicji współczesnej Rosji. Takie spojrzenie na Obwód Kaliningradzki przez gubernatora N. Cukanowa z 2011 r. wiąże się z szybkim dążeniem regionu do postrzegania go nie jako miejsca „szczególnego”, a jako potencjału Federacji Rosyjskiej, z przyznaniem skutecznych, strategicznych uprawnień federalnych. Obwód Kaliningradzki powinien stać się miejscem, gdzie wypracowuje się lepszą rosyjską praktykę regionu stabilnego, nie ustępującego pod względem gospodarczym i społecznym europejskim sąsiadom.³⁸⁷

Obwód Kaliningradzki to swego rodzaju papierek lakmusowy lub barometr wzajemnych powiązań unijno-rosyjskich. Rosyjska eksklawa wewnątrz UE jest

³⁸⁴ Prof. Adam Rotfeld, b. szef MSZ RP, jest współprzewodniczącym Polsko-Rosyjskiej Grupy ds. Trudnych, której zadaniem jest m.in. wypracowywanie w gronie ekspertów rekomendacji dla polskich i rosyjskich polityków, służących porozumieniu między obu narodami.

³⁸⁵ S. Ginzburg to kaliningradzki polityk opozycyjny.

³⁸⁶ Jest to oficjalne stanowisko MSZ Niemiec i Polski przyjęte w Berlinie i Warszawie 21 listopada 2011 r.

³⁸⁷ N. Cukanow – gubernator Obwodu Kaliningradzkiego od 28 września 2010 r.

obszarem, gdzie obydwaj aktorzy testują pewne rozwiązania. O ile okażą się one skuteczne i przydatne, mogą być wykorzystane na szerszą skalę. W przeciwnym razie możemy mieć do czynienia z nieudanym eksperymentem i zbieraniem doświadczeń.³⁸⁸

14.2. Możliwe scenariusze

Przyszłość Kaliningradu określaną jako „łamigłówka lub zagadka” trudno jest przewidzieć. Poza wieloma różnorodnymi koncepcjami pojawiły się też opracowania scenariuszy dotyczących perspektyw tego regionu, przygotowane w różnych ośrodkach badawczych, najwięcej w samym Kaliningradzie.

W opracowaniu Ośrodka Studiów Wschodnich z 2001 r. zaprezentowane zostały dwa hipotetyczne scenariusze:

- **Kaliningrad jako europejska awangarda w Rosji.** Eksklawa uzyskuje pewną autonomię od Moskwy, nawiązuje ścisłą współpracę z sąsiadami i Unią Europejską. Stopniowo wprowadza rozwiązania prawne i ekonomiczne zbliżone do funkcjonujących u sąsiadów. Sytuacja wewnątrz rosyjskiej eksklawy stopniowo ulega poprawie.
- **Kaliningrad jako zacofana wyspa.** Region traktowany jest przez Moskwę podobnie jak reszta podmiotów Federacji Rosyjskiej, jego możliwości samodzielnego działania są bardzo ograniczone, w konsekwencji narasta dystans społeczno-ekonomiczny pomiędzy obwodem a sąsiadami, co przyczynia się do pogłębienia izolacji. Sytuacja gospodarcza eksklawy jest gorsza, niż większości podmiotów Federacji Rosyjskiej.³⁸⁹

Najbardziej prawdopodobny scenariusz Obwodu Kaliningradzkiego, według specjalistów z Fundacji Batorego, po doświadczeniach lat 90. XX w. wskazywał, że stawianie alternatywy – baza wojskowa albo prosperująca strefa ekonomiczna – nie jest właściwe. Należało spodziewać się dalszego braku jasno sprecyzowanej polityki Moskwy wobec obwodu, z widoczną tendencją do większej kontroli ze strony federalnego centrum.³⁹⁰

T. Bordaczow³⁹¹ podał trzy warianty postępowania z Obwodem Kaliningradzkim rozpatrywane przez Moskwę:

- otwarcie regionu i przystosowanie norm prawnych do standardów europejskich – jest to wariant najmniej prawdopodobny,

³⁸⁸ Ł. Gemziak, 2008, op.cit., s. 341-342.

³⁸⁹ B. Cichocki, K. Pełczyńska-Nałęcz, A. Wilk, I. Wiśniewska, 2001, Obwód kaliningradzki w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej, „Prace OSW”, Warszawa, s. 31.

³⁹⁰ G. Gromadzki, A. Wilk, 2001, op.cit., s. 5.

³⁹¹ Ekspert fundacji Carnegie.

- wprowadzenie w enklawie tych samych praw, przepisów i standardów co w pozostałych regionach Rosji – odcięty dwiema granicami od Rosji Kaliningrad będzie musiał być silnie dotowany, bo w tych warunkach skazany jest na chroniczną zapaść gospodarczą,
- model mobilizacyjny – Moskwa zamyka granice, ewakuuje z enklawy sporą część mieszkańców, na miejscu pozostaną tylko osoby związane z flotą bałtycką. W następstwie powstaje zamknięta twierdza lub „niezatapialny lotniskowiec”.

W „Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego” w średniookresowej i długookresowej perspektywie (przyjętej w marcu 2007 r.) zaprezentowano cztery scenariusze rozwoju obwodu:

- Scenariusz 1. „**Status quo**” (inercyjny). Związany był z utrzymaniem i ograniczonym wzrostem wybranych segmentów rynku rosyjskiego, opartym na zabezpieczeniu potrzeb lokalnego biznesu. Wskazano, że problemem będzie wstąpienie Rosji do WTO, kiedy w ciągu 7-8 lat opłaty importowe będą musiały zostać obniżone 2,5-2,7 razy. Spadek rentowności spowoduje konieczność wypracowania nowej formuły SSE. W wariantcie tym zakładano umiarkowany rozwój infrastruktury (transportowej i energetycznej). W warunkach stabilnej sytuacji w Europie Bałtyckiej przewidywał wzrost gospodarczy rzędu 6-8%.
- Scenariusz 2. „**Konkurencja na rosyjskim Północnym Zachodzie**”. Scenariusz związany był z lokalnymi gospodarkami, które chciały umocnić swoją pozycję na ogromnym rynku rosyjskim, na którym Kaliningrad przez specjalizację ugruntował swoją obecność już w latach 90. XX w. Scenariusz ten (wg źródeł rosyjskich) był najmniej prawdopodobny, gdyż wiązał się z intensywną rywalizacją pomiędzy rosyjskimi regionami na dotychczasowych i nowych płaszczyznach rynku wewnętrznego. Jednocześnie w dłuższej perspektywie promowanie interesów rosyjskich w Europie Bałtyckiej może dać lepsze wyniki, niż walka pomiędzy regionami rosyjskimi o limitowane fundusze inwestycyjne. Aktualnie Kaliningrad jest jeszcze niekwestionowanym liderem w produkcji i dystrybucji konserw rybnych oraz elektroniki użytkowej na wielkim rynku rosyjskim. Korzyści obwodu w znacznej mierze są jednak uwarunkowane przez cła i podatki SSE. Firmy związane z SSE stanowią znaczącą część lokalnej gospodarki. W scenariuszu tym wewnątrzrosyjskie konkutowanie o duże projekty nie jest perspektywiczne, gdyż kształtujący się klaster transportowy Kaliningradu w perspektywie krótko i średniookresowej nie jest w stanie konkurować z sankt petersburskim węzłem transportowym, który znajduje się w obszarze wpływów władz federalnych i pełni funkcję drugiej stolicy Rosji.

- Scenariusz 3. „**Europejski outsourcing**”. W scenariuszu tym gospodarka obwodu aktywnie włącza się w procesy integracyjne w makroregionie. Jest on realistyczny i umiarkowanie pozytywny dla rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego. Zapewnia utrzymanie odpowiedniego poziomu wzrostu gospodarczego. Szczególnie dotyczy to firm pracujących w ramach sieci międzynarodowych w średnim okresie czasu. Większa liczba firm i przedsiębiorstw spełniających standardy UE przeniesie się do Kaliningradu. Wzrośnie jakość wykonywanej pracy i nastąpi jej dorównanie do poziomu europejskiego. Zakłada się zrównoważony rozwój systemów sieci dystrybucji zorientowanych na rynki zachodnie. W ramach rozwoju procesów społeczno-gospodarczych Obwód Kaliningradzki integruje się z Europą Bałtycką i Północno-Zachodnią Rosją. Scenariusz wskazał na wybrane sektory gospodarki i obszary aktywności jako motory tej integracji. Były to te dziedziny, które nie mogą rozwijać się w UE z powodów środowiskowych, braku odpowiednich specjalistów i innych, np. produkcja energochłonna (niektóre rodzaje metalurgii, budowa i remonty statków) i niektóre formy działalności rolniczej. Scenariusz przewidywał zdecydowany rozwój połączeń transportowych, w tym szybkich połączeń drogowych i kolejowych przez Polskę i kraje nadbałtyckie. W tym samym czasie produkt regionalny miał wzrastać początkowo o 7-10% rocznie, potem systematycznie maleć na skutek wzrostu konkurencji (tania praca, koszty energii) aż do roku 2016.

- Scenariusz 4. „**Lider makroregionalny**”. Scenariusz ten zakładał uruchomienie puli wspólnych projektów infrastrukturalnych oraz agresywną ekspansję na rynki zagraniczne. W związku z wprowadzeniem nowego portfela inicjatyw i projektów przewidywano wzrost roli Kaliningradu w Europie Bałtyckiej. Duże znaczenie w tym scenariuszu pełnić ma polityka klastrowa. Klastry miałyby rozwijać się w oparciu o tradycyjne specjalności produkcyjne regionu: transport morski, niektóre segmenty przemysłu spożywczego (rybołówstwo i przetwórstwo rybne), produkcję niektórych rodzajów dóbr konsumpcyjnych (meblarstwo, tekstylia), handel detaliczny oraz turystykę i hotelarstwo. Alternatywą dla rozwoju klastrow mogłoby być wprowadzenie dużych projektów pozwalających na dalszy rozwój specjalizacji regionalnych, koncentrujących się na działalności specyficznej w ramach Europy Bałtyckiej. Mogłoby to dotyczyć, poza kompleksem transportowym i portowym, także zagadnień energetycznych, ochrony zdrowia, turystyki i kurortów, przeróbki ropy naftowej itp. W wariantcie tym produkt regionalny miał wzrastać o 7-12% rocznie, aż do roku 2025.

„Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego w perspektywie długoterminowej” z 2012 r. a dotycząca lat 2012-2031 prezentuje trzy możliwe scenariusze rozwoju obwodu:

- „inercyjny”,
- „aktywny”,
- „projektowo-ambitny”.

Scenariusz „inercyjny” polega na utrzymaniu dotychczasowych tendencji rozwoju gospodarki i tradycyjnym rozwoju takich sektorów, jak handel hurtowy i detaliczny, przemysł przetwórczy, transport i łączność oraz budownictwo. Tak jak dotychczas „gospodarka tranzytowa” wykorzystuje preferencje celne do uzyskania wartości dodanej. Dotyczy to montażu samochodów, przemysłu spożywczego, w tym i przetwórstwa rybnego, montażu domowych urządzeń elektronicznych, przemysłu meblarskiego itp. Towarzyszyć temu będzie umiarkowany rozwój infrastruktury transportowej i energetycznej. Nie będzie gwałtownych działań związanych z wchodzeniem na rynki UE i Rosji. Przy założeniu dalszej stabilnej sytuacji w Europie Bałtyckiej wzrost gospodarczy może zwiększyć się w obwodzie w ciągu 2-3 lat o 4-5%. W scenariuszu tym, przy wyłącznej produkcji o charakterze montażowym (składanie samochodów, domowych urządzeń elektronicznych) nie można zabezpieczyć wzrostu jakości miejsc pracy i podwyżki zarobków. Produkt regionalny brutto na głowę w nadchodzących latach będzie wynosił zaledwie 2/3 średniorosyjskiej. Wstąpienie do WTO jeszcze znacznie pogorszy tę sytuację.

Scenariusz „aktywny” zakłada dynamiczne działania władz regionalnych, utrzymanie korzystnej koniunktury gospodarczej, wykorzystanie tendencji do inwestowania w środki produkcji. Przyjmuje on:

- wykorzystanie tempa produkcji w sektorze przemysłu przetwórczego, związanego z planowanym uruchomieniem w 2014 r. stref przemysłowych w wybranych rejonach Obwodu Kaliningradzkiego,
- rozwój budownictwa związany z wykonywaniem nowych obiektów na mistrzostwa świata w piłce nożnej w 2018 r., które uzyskał Kaliningrad,
- wzrost obrotów związanych z rozwojem małego i średniego biznesu, w tym rozwojem usług, szczególnie turystyki, z czym wiąże się duża liczba gości odwiedzających obwód,
- szybkie wykonanie dużych projektów inwestycyjnych w przemyśle, budownictwie i energetyce, zapowiedzianych przez rezydentów SSE, a także ukończenie budowy elektrowni atomowej (BEJ).

Wdrożenie tego scenariusza wymagało będzie:

- stworzenia warunków dla wolnej przedsiębiorczości i konkurencji, rozwoju mechanizmów samoregulacji przedsiębiorczości,
- zmniejszenia barier administracyjnych w gospodarce i obniżenia poziomu korupcji,

- stworzenia warunków do masowego zakładania prywatnych firm we wszystkich dziedzinach gospodarki,
- rozwoju partnerstwa prywatno-państwowego ukierunkowanego na obniżenie ryzyka inwestycyjnego, szczególnie w pracach naukowo-badawczych, rozwoju nowych technologii, rozwoju infrastruktury transportowej, energetycznej i komunalnej,
- podejmowania inicjatyw biznesowych do uczestnictwa w rozwoju sfery społecznej i kapitału ludzkiego,
- zwiększenia udziału reprezentantów organizacji przedsiębiorców w opracowywaniu przez organy władzy rozwiązań dotyczących gospodarki.

Scenariusz „projektowo-ambitny” polega na tym, że w projektach biznesowych uwzględnia się nie tylko rozwój projektów inwestycyjnych, ale także rozwój gospodarki regionalnej. W tym wypadku projekty rozwoju regionalnego będą miały podwójny charakter:

- po pierwsze – troska o interesy inwestora,
- po drugie – troska o zbilansowany budżet, inwestycje budżetowe – ich wzrost przez zwiększenie podatków. W razie potrzeby można ten tok działania rozdzielić na poziom federalny i regionalny.

Scenariusz „projektowo-ambitny” zakłada nie tylko aktywne przekształcenia prowadzone przez władze regionalne, ale i zabezpieczenie wsparcia finansowego wprowadzanych w życie inicjatyw regionalnych przez federalne centrum. Ze scenariuszem tym wiąże się także niezbędne, nowe zaplecze legislacyjne funkcjonujące w oparciu o nową (przyszłą) Ustawę o Obwodzie Kaliningradzkim. Ustawa ta powinna zapewnić prawidłowe warunki realizacji strategii oraz polityki gospodarczej i społecznej. Jej konieczność wiąże się z tym, że pojedyncze, duże inwestycje nie są w stanie w sposób dostateczny wpłynąć na realizację nowego modelu gospodarki, ukierunkowanego na szybkie zmiany i elastyczną produkcję dostarczaną na rynki zewnętrzne. Nowa ustawa, spełniająca wymagania długookresowego rozwoju Federacji Rosyjskiej, uwzględniająca także specyficzne warunki Obwodu Kaliningradzkiego, może być wprowadzona na jego terenie jako regionie pilotażowym.

Praktycznym podejściem do scenariusza „projektowo-ambitnego” mają być projekty sztandarowe i tworzone wokół nich klastry. Wykonanie tego scenariusza pozwoli osiągnąć przez obwód wskaźniki przewidziane w długofalowej koncepcji rozwoju Federacji Rosyjskiej do roku 2020.

*

Brak jasnej koncepcji co do funkcjonowania obwodu ze strony Moskwy wywołuje niezadowolony nad Pregołą. Zwraca się uwagę, że pewne usamodzielnienie regionu w dużej mierze mogłoby ułatwić władzom regionu zarządzanie nim.

Ze względu na złożoną sytuację polityczną Obwodu Kaliningradzkiego, nie tylko każdy z zaprezentowanych scenariuszy jest możliwy. Możliwe jest także wprowadzanie w życie w poszczególnych latach różnych fragmentów tych scenariuszy. Będzie zależało to od rozwoju sytuacji międzynarodowej, szczególnie w relacjach Rosja – UE. Rozdającym karty w grze o Kaliningrad jest i będzie jednak Moskwa.

Zdaniem autora, w obwodzie, tak jak dotychczas, będą wprowadzane elementy innowacyjne mające na celu podniesienie jakości gospodarki i życia mieszkańców. Następstwem braku radykalnych zmian i decyzji uwzględniających specyfikę regionu i mogących podnieść poziom gospodarki może być dalsze „dryfowanie” regionu.

Bez zgody władz federalnych Rosji na częściową chociażby autonomizację prawodawstwa kaliningradzkiego i bez zdecydowanego przeciwdziałania nadmiernej biurokracji, korupcji i działalności grup przestępczych, region może przekształcić się w odizolowaną wyspę biedy. Decydujące dla przyszłości Obwodu Kaliningradzkiego będzie to czy rosyjskie władze federalne, bo to na nich spoczywa w głównej mierze odpowiedzialność za sytuację w eksklawie, opowiedzą się za polityką integracji czy polityką izolacji tego bałtyckiego, najbardziej na zachód wysuniętego rosyjskiego regionu.

14.3. Wpływ Obwodu Kaliningradzkiego na proces integracji bałtyckiej

Europa Bałtycka – pojęcie wprowadzone do terminologii naukowej w roku 1977 przez J. Zaleskiego i Cz. Wojewódkę, od ostatnich dekad XX w. wypełniane jest treścią.³⁹² Po rozpadzie starego układu geopolitycznego w 1991 r. pojawiły się warunki, aby zerwać ze sztuczną izolacją bałtyckich sąsiadów. Obszar Morza Bałtyckiego stanął przed jednym z największych wyzwań w swojej ponadtysiącletniej historii. Zmiana sytuacji geopolitycznej stworzyła nowe szanse i możliwości współpracy gospodarczej i kulturalnej w tej części Europy.³⁹³

Do drugiej dekady XXI w. w regionie tym powstało wiele inicjatyw. Na wielu płaszczyznach wykonano tysiące działań o charakterze integracyjnym. Europa Bałtycka nie jest już pojęciem czysto hipotetycznym. Obecnie jest to region i obszar kształtujących się intensywnych powiązań administracyjnych i gospodarczych. Zintensyfikowały się działania do formowania pełnego, wielonarodowego regionu funkcjonalnego. Dokonuje się to przez powiązania komunikacyjne, handel, badania naukowe, nowoczesne technologie, rynek pracy, rozwiązywanie problemów

³⁹² J. Zaleski, Cz. Wojewódka, 1977, Europa Bałtycka, Wrocław.

³⁹³ T. Palmowski, 2000, Rola regionów transgranicznych w procesie integracji Europy Bałtyckiej, Gdańsk, s. 46.

ekologicznych. W dalszym ciągu najistotniejszym spoiwem jest „polityczna wola współpracy we wszystkich dziedzinach, której celem nadrzędnym jest szeroko rozumiane bezpieczeństwo (unikanie napięć i konfliktów, bezpieczeństwo społeczne mieszkańców), swobodna wymiana dóbr, osób i informacji, a także bezpieczeństwo ekologiczne”³⁹⁴.

W procesie integracji bałtyckiej niezwykle istotną rolę odgrywa Obwód Kaliningradzki, stanowiący dzisiaj rosyjską wyspę w Unii Europejskiej. Jaką rolę będzie pełnił obwód w tym procesie, trudno jest jednoznacznie określić. Zastosowanie analizy scenariuszowej pozwala na ukazanie różnorodnych, potencjalnych opcji, korzystnych i niekorzystnych, powiązanych logicznie następstw możliwych wyborów. Przedstawione cztery scenariusze traktować należy jako opis możliwych, a w niektórych wariantach pożądanym przyszłych stanów, ze wskazaniem dróg ich osiągnięcia. Zestawienie scenariuszy prowadzących do zrównoważonej integracji Europy Bałtyckiej, do integracji niezrównoważonej oraz dezintegracji tego regionu ukazuje Tab. 14.2.

Tab. 14.2. Wpływ Obwodu Kaliningradzkiego na proces integracji Europy Bałtyckiej.

Relacje Rosja – UE	Obwód Kaliningradzki	Europa Bałtycka
1. 1.A. R +, UE + 1.B. R +, UE + 1.C. R +, UE + 1.D. R +, UE +	OK +	Integracja zrównoważona
2. 2.A., UE + 2.B., UE +	OK +	
3. 3.A. R ±, UE + 3.B. R ±, UE ± 3.C. R +, UE – 3.D. R–, UE +	OK +	Integracja niezrównoważona
4. 4.A. R –, UE – 4.B., UE –	OK –	Dezintegracja

R – Rosja, UE – Unia Europejska, OK – Obwód Kaliningradzki, + silne wsparcie, ± słabe wsparcie, – brak wsparcia, OK + intensywny rozwój, OK ± słaby rozwój, OK – brak rozwoju.

Źródło: opracowanie własne.

³⁹⁴ Tamże, s. 47.

Scenariusz nr 1 we wszystkich czterech wariantach zakłada dobrą wolę, chęć i możliwości rozwoju współpracy pomiędzy Rosją a Unią Europejską. W każdym przypadku relacje te będą pozytywne dla Obwodu Kaliningradzkiego. UE otwiera granice dla mieszkańców obwodu. Wypracowane zostają wzorcowe formy kontaktów Rosji z Unią Europejską. Cała gospodarka obwodu intensywnie rozwija się, przeważają czyste technologie, wzrasta zamożność mieszkańców. Region staje się podatkowo samowystarczalny. Oprogramowanie i systemy informatyczne tu wytwarzane znajdują zastosowanie na wielu kontynentach. Poziom infrastruktury komunikacyjnej dorównuje krajom sąsiednim. Niewielkie siły militarne nie zagrażają krajom sąsiednim, ani bałtyckim szlakom transportowym.

- Scenariusz 1.A. Region pilotażowy, Kaliningrad jest miejscem wypracowywania, próbowania i kształtowania wzajemnych relacji Rosja–UE.
- Scenariusz 1.B. Korytarz rozwoju. Nowoczesne firmy kaliningradzkie z sukcesem funkcjonują na rynku rosyjskim i europejskim. Obwód Kaliningradzki rozwija się jako korytarz pomiędzy Europą Zachodnią i Wschodnią.
- Scenariusz 1.C. Federalny Obwód Nadbałtycki. Sprawne zarządzanie w regionie odciętych od zasadniczej części Rosji sprzyja inwestycjom zagranicznym i rozwojowi turystyki.
- Scenariusz 1.D. Rosyjski region w UE. Obwód stanowiący część Rosji przyjmuje standardy UE, wyrównuje poziom życia względem krajów sąsiednich. Wysokie standardy ekologiczne i zrewaloryzowane pozostałości wielokulturowego dziedzictwa wpływają na duże zainteresowanie tym regionem przez mieszkańców UE. Wysoki poziom życia powoduje chęć masowych przesiedleń do obwodu ludności z innych regionów Rosji. Lokalne władze rygorystycznie to ograniczają.

Rozwijający się gospodarczo i kulturowo Kaliningrad, poprzez otwieranie się na Europę Bałtycką i rozwój powiązań transportowych i komunikacyjnych przyczynia się w dużym stopniu do dalszej integracji Europy Bałtyckiej. Szeroko rozwinięta zostaje współpraca transgraniczna z sąsiadami. Kaliningrad postrzegany jest jako region stabilny i bezpieczny. Mieszkańcy obwodu swobodnie poruszają się na terenie całej UE i pozostałych państw europejskich. Porty Kaliningradu stanowią otwartą bramę nie tylko do Białorusi, ale też do wielu innych państw, nie tylko WNP.

Scenariusz nr 2 – w obu wariantach zakłada wyjście z rosyjskiej przestrzeni politycznej i gospodarczej. Region ten silnie wspiera UE.

- Scenariusz 2.A. Region rozwija się dynamicznie pod kontrolą międzynarodową. Jest otwarty na wszelkie formy współpracy. Wielonarodowościowa społeczność rozwija powiązania bałtyckie. Powołana Rada Bałtycka kieruje gospodarką i administracją regionu.

Scenariusz 2.B. Obwód to czwarta, niezależna republika bałtycka. Nowe państwo przyjmuje standardy unijne i przy jej pomocy szybko wyrównuje dysproporcje oraz zapóźnienia społeczne, gospodarcze i ekologiczne. Nowa republika szybko wpisuje się w procesy bałtyckiej kooperacji.

Powiązania gospodarcze i kulturowe, a także rozwinięta infrastruktura transportowa, szerokie kontakty mieszkańców, udział w wielu przedsięwzięciach międzynarodowych sprzyja integracji bałtyckiej. Nowe, proekologiczne technologie sprzyjają poprawie jakości środowiska. Rozwija się współpraca ze wszystkimi państwami bałtyckimi, w szczególności współpraca transgraniczna z sąsiadami. Porty Kaliningradu współdziałają z portami Trójmiasta i Kłajpedy. Nowoczesne lądowe i morskie szlaki transportowe ułatwiają przewozy pasażerskie i towarowe wzdłuż wybrzeży południowego Bałtyku. Wszystkie te scenariusze, związane z rozwojem regionu i jego otwarciem na społeczność międzynarodową pozytywnie oddziałują na proces zrównoważonej integracji Europy Bałtyckiej.

Scenariusz nr 3 – we wszystkich przypadkach zakłada funkcjonowanie obwodu jako standardowego regionu Federacji Rosyjskiej, uzależnionego od wsparcia federalnego.

Scenariusz 3.A. Słabe chęci i małe możliwości Rosji do współpracy, pozytywne odniesienie UE.

Scenariusz 3.B. Słabe chęci i małe możliwości do współpracy zarówno ze strony Rosji, jak i UE.

Scenariusz 3.C. Duże zainteresowanie do współpracy ze strony Rosji, brak środków ze strony UE.

Scenariusz 3.D. Brak możliwości i chęci współpracy ze strony Rosji, duże zainteresowanie i środki z UE.

We wszystkich wariantach tego scenariusza Kaliningrad rozwija się nierównomiernie, wybrane dziedziny gospodarki zdołały się zmodernizować i unowocześnić. Inne nie są w stanie przystosować się do zachodzących zmian i upadają. Poziom życia nieznacznie się podnosi, występuje coraz większe rozwarstwienie społeczne. Rozwijają się tylko wybrane gałęzie infrastruktury transportowej. Tranzyt przez teren obwodu ograniczają bariery biurokratyczne i administracyjne. To z kolei utrudnia rozwój portów. Występują duże problemy ekologiczne. Obwód musi być dotowany przez federalne centrum. Groźba dalszej militaryzacji obwodu służy do wywierania nacisku na kraje sąsiednie. Mieszkańcy mają ograniczone możliwości swobodnego poruszania się po terenie UE. Współpraca transgraniczna z sąsiadami ma także ograniczony charakter.

Obwód funkcjonujący na zasadzie inercji stara się włączać do niektórych inicjatyw bałtyckich. Dotyczy to tylko wybranych dziedzin i grup społecznych. Następuje stosunkowo powolny rozwój instytucji bałtyckich. Mają miejsce uprze-

dzenia do niektórych sąsiadów. Taka sytuacja Obwodu Kaliningradzkiego jest jednym z czynników nie zrównoważonej integracji bałtyckiej.

Scenariusz nr 4 – zakłada dwa warianty. Pierwszy dotyczy pozostania w rosyjskiej przestrzeni militarnej, drugi natomiast wycofania się z rosyjskiej przestrzeni gospodarczej i obronnej.

Scenariusz 4.A. Brak możliwości i chęci współpracy zarówno ze strony Rosji jak i UE. Rosja nie chce dotować pogrążającego się w kryzysie obwodu. Eksponuje jego znaczenie militarno-strategiczne. Działania te służą do wywierania nacisku, nie tylko na Europę Bałtycką, ale i na całą Europę Zachodnią. Ludność cywilna zostaje z obwodu wysiedlona do pozostałych części Rosji. Na miejscu pozostają wyłącznie osoby związane z armią i przemysłem obronnym. Rosja dominuje militarnie na Bałtyku. Obcokrajowcy nie mają wstępu do obwodu. Wszystkie kontakty z sąsiadami zostają zerwane.

Scenariusz 4.B. Rosja ze względu na brak możliwości ekonomicznych pozbywa się deficytowego regionu, a UE pogrążona w kryzysie nie jest w stanie mu pomóc. Nadzór międzynarodowy ponosi fiasko w zarządzaniu regionem. Porty ulegają dekapitalizacji. Ma miejsce stagnacja gospodarcza i pauperyzacja społeczeństwa. Pozbawione wsparcia podwójne peryferium powoli pogrąży się w chaosie.

Oba scenariusze dotyczące obwodu zagrażają bałtyckiej przestrzeni gospodarczej i politycznej, destabilizują ją. Europa Bałtycka ulega dezintegracji i co za tym idzie następuje jej marginalizacji w odniesieniu do całej Europy.

Należy mieć jednak nadzieję, że w kształtującej się Europie Bałtyckiej nadal przeważały będą tendencje integracyjne. Przewaga opcji otwarcia Kaliningradu na kooperację regionalną stanowić może ważny krok na drodze do pełnej integracji Europy Bałtyckiej. Silna gospodarczo i zintegrowana Europa Bałtycka ma szansę poważnie zaistnieć na mapie zjednoczonej Europy XXI w. Ważnym elementem na drodze ku pełnej integracji bałtyckiej jest Kaliningrad.

Konkluzje

- Obwód Kaliningradzki to rosyjska eksklawa położona nad Bałtykiem, sąsiadująca z Polską i Litwą. Mimo pozornie marginalnego charakteru tego skrawka nadbałtyckiej ziemi problem jego przyszłości jest dyskutowany w wielu środowiskach politycznych i naukowych, zarówno w Rosji, jak i na szerszej płaszczyźnie międzynarodowej (Unia Europejska).
- Kaliningrad to fascynujące miejsce o wyjątkowej i bogatej historii. To miejsce urodzenia Immanuela Kanta oraz koronacji Fryderyka I, pierwszego króla Prus. Według optymistycznej wizji Chrisa Pattena (2001 r.) – Kaliningrad może stać się modelem współpracy pomiędzy UE a Rosją w ramach „Wymiaru Północnego”.
- Największy filozof, przyrodnik i geograf wywodzący się z tego regionu Immanuel Kant, w traktacie „O wiecznym pokoju...” wskazał na wciąż aktualne przesłanie odnoszące się do pokojowej współpracy państw, opartej nie na dominacji siły militarnej sprzyjającej konfliktom, ale na partnerskiej współpracy, na rozwijaniu handlu i innych form sąsiedzkiego współdziałania, niezależnie od tego, jakiej wielkości i jakiego potencjału są państwa i społeczeństwa w tejsze współpracy uczestniczące. Teza ta ma pełne odniesienie również do współczesności.
- Pozycja Kaliningradu jest unikatowa pod względem historycznym, ekonomicznym i geopolitycznym. Tę dawną część Prus Wschodnich należąca do Rosji dzieli odległość 600 km od tego kraju. Stąd do Warszawy i Berlina jest znacznie bliżej niż do Moskwy. Z drugiej strony obwód położony jest stosunkowo niedaleko od wysoko rozwiniętych regionów Europy Zachodniej.
- Obecne przemiany zachodzące nad Pregołą napawają sporą nadzieją, w mniejszym stopniu niepokojem. Współczesny, należący do Rosji Kaliningrad znajduje się w stanie ciągłych przemian prawie we wszystkich dziedzinach życia. Odcięty przez dziesięciolecia od świata, obecnie energicznie nadrabia dotychczasowe zaniedbania gospodarcze i kulturalne. Próba odcięcia miasta od jego przeszłości

zakończyła się niepowodzeniem. Na naszych oczach powraca ono do swoich korzeni, chociaż o odmiennym rodowodzie państwowym i etnicznym.

- Po wejściu Polski i państw bałtyckich do wspólnot europejskich Bałtyk stał się morzem wewnętrznym UE. Na tę część kontynentu rozszerzyła się strefa stabilności i rozwoju gospodarczego, zwiększyła swoboda przepływu ludzi, towarów i kapitału. Obwód Kaliningradzki może jednak w ograniczonym stopniu korzystać z tych dóbr, ze względu na niedostosowanie panujących tam norm życia polityczno-gospodarczego i obowiązujących standardów technologicznych do nowego otoczenia.
- Obwód znalazł się w sytuacji podwójnej peryferii, także w odniesieniu gospodarczym i społecznym. Został odcięty od zasadniczego terytorium Rosji wysokimi taryfami tranzytowymi i przeszkodami wynikającymi z wprowadzenia w krajach sąsiednich norm wewnętrznych UE (np. przepisy weterynaryjne czy ekologiczne). Izolowany jest także różnego rodzaju barierami, w tym wizowymi, od tak bliskiej Europy Zachodniej.
- Na naszych oczach rozpoczęły się – inspirowane także nową sytuacją Kaliningradu, jako *de facto* rosyjskiej eksklawy w UE – intensywne przymiarki do wypracowania nowego modelu pogłębionej współpracy gospodarczej między poszerzoną Unią Europejską a Rosją. Mimo występujących napięć są to procesy bardzo pozytywne dla przyszłości całej Europy, a stymulowanie nowych zasad współpracy z Rosją stało się swego rodzaju „bałtycką” specjalnością.

*

Warunki przyrodnicze, w tym ukształtowanie terenu, łagodny klimat, dobre gleby, nadmorskie położenie, sprzyjają rozwojowi gospodarki obwodu.

- Pomimo największych na świecie złóż bursztynu, jego wydobycie i obróbka nie wpłynęła w znaczący sposób na dochody i gospodarkę eksklawy. Surowiec ten znajduje licznych odbiorców na rynkach międzynarodowych. Duża jego część „eksportowana” jest poprzez szarą strefę.
- Ropa naftowa wydobywana w obwodzie, sprzedawana do zagranicznych rafinerii przynosi regionowi konkretne korzyści.
- Tereny objęte ochroną przyrody zajmują prawie 15% powierzchni. Sieć ochrony przyrody w Obwodzie Kaliningradzkim stanowi jeden park narodowy oraz kilka rezerwatów o statusie regionalnym.
- Istnieją duże możliwości rozwijania polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej w dziedzinie ochrony środowiska i turystyki na Mierzei i Zalewie Wiślanym, a także współpracy trójstronnej na obszarze Suwalsko-Wisztyńskim położonym na pograniczu Polski, Litwy i Obwodu Kaliningradzkiego.
- Obwód Kaliningradzki jest regionem klęski ekologicznej. Do tej pory nie rozwiązano tu problemu utylizacji odpadów komunalnych, oczyszczania ścieków i zaopatrzenia w wodę pitną.

- Brak środków na konserwację grobli i stacji pomp spowodował podtopienie znacznej części polderów występujących na terenie obwodu.
- Pomimo szeregu rozproszonych projektów, współpraca w dziedzinie ochrony środowiska rozwija się niewspółmiernie słabo w stosunku do potrzeb. Wspólne projekty promują ochronę przyrody, zachowania proekologiczne, zwłaszcza wśród młodzieży.

*

- Obwód Kaliningradzki należy do nielicznych regionów Federacji Rosyjskiej, gdzie ludność została ukształtowana w wyniku zorganizowanego w 1945 r. przesiedlenia.
- Od 15 do 20% mieszkańców obwodu stanowią przesiedleńcy pierwszej fali, którzy przybyli tu w okresie powojennym, podobna wielkość dotyczy tych, którzy przybyli tu w ciągu ostatniego dwudziestolecia.
- Od 29 czerwca 1946 r. całe terytorium Obwodu Kaliningradzkiego zostało zaliczone do kategorii „zakazana strefa graniczna”, na teren której wjazd był dozwolony tylko na podstawie specjalnych przepustek. Tryb ten został cofnięty dla Rosjan dopiero pod koniec lat 50. XX w., a obcokrajowców obowiązywał aż do roku 1991.

*

- Społeczność Obwodu Kaliningradzkiego składa się z ponad 130 narodowości. Najliczniejszą grupę stanowią Rosjanie.
- Przebieg procesów demograficznych uwarunkował liczne dysproporcje struktury płci i wieku ludności Obwodu Kaliningradzkiego. Niewielka liczebność roczników do lat dwudziestu, „dziury demograficzne” będące konsekwencją wojen, a także przewaga kobiet w starszym wieku, wynikająca z nadumieralności mężczyzn w wieku produkcyjnym, odzwierciedlają proces starzenia się ludności.
- W okresach koniunktury gospodarczej następowała wyraźna poprawa jakości życia mieszkańców obwodu, miała także miejsce pozytywna zmiana oblicza miast, szczególnie Kaliningradu. Kryzysy przyczyniały się do spadku jakości życia, a jednocześnie dezorganizowały plany modernizacyjne i inwestycyjne w obwodzie.
- W obwodzie wyraźne jest silne rozwarstwienie społeczne. Majętni epatują swoim bogactwem, wzrasta liczba sklepów i galerii z towarami luksusowymi, które znajdują licznych nabywców. Z drugiej strony przybywa ludzi biednych, którzy żyją na lub poniżej granicy ubóstwa.
- Miasto Kaliningrad to centrum administracyjne obwodu. Tu koncentruje się 58% ludności miejskiej i 45% ogólnej liczby ludności obwodu. Kaliningrad to najważniejszy ośrodek społeczno-gospodarczy i węzeł transportowy obwodu. Skupia on 60% potencjału przemysłowego i wytwarza ponad 80% produkcji regionu.

- Z wysoką gęstością zaludnienia w Kaliningradzie i kilku innych miastach kontrastują rzadko zaludnione tereny wiejskie, gdzie wskaźnik ten wynosił zaledwie kilkanaście osób na 1 km².

*

- Stan służby zdrowia w regionie oceniany jest jako niezadowolający. Rząd Obwodu Kaliningradzkiego podejmuje działania w celu jego poprawy.
- Niski poziom życia części populacji obwodu wiąże się m.in. z koniecznością dorabiania kosztem zwiększenia czasu i intensywności pracy, wadami systemu służby zdrowia, niezadowolającym stanem środowiska, niezdrowym trybem życia, brakiem działań profilaktycznych i małą popularnością oraz niewystarczającym poziomem kultury fizycznej i sportu. Skutkuje to wysoką zachorowalnością i śmiertelnością mieszkańców obwodu.

*

- W obwodzie ma miejsce proces powstawania regionalnej tożsamości, polegający na coraz większym postrzeganiu przez mieszkańców regionu własnej specyfiki w ramach Rosji.
- Na kształtowanie się tożsamości kaliningradczyków bezpośredni wpływ ma pojawienie się i rozwój wspólnoty społecznej i terytorialnej, jej cechy kulturowe, w tym religijne oraz czynnik geopolityczny.
- Według S. Ginzburga mieszkańcy Kaliningradu wyróżniają się tożsamością europejską, regionalną i rosyjską. Ich europejskość przejawia się w wysokiej tolerancji, chęci utrzymywania wzajemnie korzystnych kontaktów z sąsiadami i dążeniu do reprezentowania Rosji w jednoczącej się Europie. Zdecydowana większość kaliningradczyków uważa się za mieszkańców szczególnego terytorium innej Rosji w Europie.
- Mieszkańcy Kaliningradu są coraz bardziej świadomi swej odrębności, starają się jak najlepiej spożytkować swą wyjątkową pozycję. W tym kontekście uzasadniony jest pogląd o stopniowym dryfowaniu tego regionu na Zachód, którego podstawą mogą być relacje gospodarcze.

*

- Podstawę gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego przez dziesięciolecie stanowił przemysł. Zajmował on pierwsze miejsce wśród gałęzi gospodarki zarówno pod względem liczby zatrudnionych, jak i udziału w produkcie regionalnym brutto. Rozwinięte kontakty mieszkańców obwodu z sąsiadami wpłynęły na dynamiczny rozwój handlu w regionie. Współcześnie podstawę gospodarki obwodu stanowi handel i przemysł (po około 19% PRB).

- Następstwem funkcjonowania w obwodzie do roku 2006 Wolnej Strefy Ekonomicznej jest relatywnie dobrze rozwinięty sektor małych przedsiębiorstw. Wnoszą one aż 35% PRB eksklawy.
- Produkt regionalny brutto na jednego mieszkańca stanowił w 2000 r. 65% poziomu uzyskanego przez kraje bałtyckie i 50% uzyskanego przez Polskę.
- PRB na osobę w 2010 r. w Obwodzie Kaliningradzkim był o 36% niższy niż średnio w Rosji.

*

- Katastrofalna sytuacja i niskie wyniki branży rolnej oraz konkurencja w postaci importu gotowej żywności spowodowały, że prawie samowystarczalny żywnościowo obwód utracił charakter regionu rolniczego. Brak polityki rolnej doprowadził do upadku rolnictwa i niespotykanego wcześniej zubożenia rolników. Dramatyczną sytuację pogłębia wyludnianie się terenów wiejskich.
- Według informacji specjalistów kaliningradzkich 58% użytków rolnych leży odłogiem.
- Większość żywności jest importowana. Ogromne przestrzenie obwodu, które jeszcze kilka lat temu służyły uprawom rolnym, zarastają trawą, część z nich ulega podtapianiu.
- Rolnictwo – jedno z najsłabszych ogniw gospodarki regionalnej, wymaga nowej, aktywnej polityki rolnej ukierunkowanej na wolny rynek, wspierania efektywnych właścicieli, zastosowania nowych technologii, uwzględniających podstawowe zasady rozwoju sustensywnego.
- Dotychczasowe próby inicjowania współpracy transgranicznej w dziedzinie rolnictwa nie przyniosły rezultatów. Rozwija się natomiast proces szkoleń w dziedzinie agrobiznesu i agroturystyki.

*

- Obwód Kaliningradzki ze względu na korzystne warunki przyrodniczo-klimatyczne oraz kulturowe należy do nielicznych nadmorskich regionów Rosji, które sprzyjają letniemu wypoczynkowi. Turystyka i rekreacja stanowią jeden z priorytetowych kierunków rozwoju regionu. W Swietłogorsku znajduje się ponad 50 obiektów turystycznych. Są to sanatoria, domy wypoczynkowe, a także komfortowe, prywatne pensjonaty, hotele oraz luksusowe wille i rezydencje.

*

- Od początku pierwszej dekady XXI w. aż do roku 2008 widoczny był dynamiczny rozwój budownictwa. Dotyczyło to zarówno powierzchni budynków mieszkalnych, jak i pozostałych obiektów, takich jak nowoczesne biurowce, centra handlowe oraz hotele. Z początkiem 2009 r. branża budowlana została mocno dotknięta skutkami kryzysu.

*

- Uruchomienie w 2005 r. pierwszego i w końcu 2010 r. drugiego bloku elektrociepłowni gazowej TEC-2 oraz zbudowanie drugiej nitki gazociągu z Rosji przez Litwę, pozwoliło na pokrycie zasadniczej części zapotrzebowania obwodu w energię oraz uniezależnienie się od systemów energetycznych krajów sąsiednich.
- Budowa Bałtyckiej Elektrowni Jądrowej pod Krasnoznamienskiem ukierunkowana jest bardziej na eksport energii elektrycznej niż na zaspokajanie potrzeb obwodu.
- Celem budowanej Bałtyckiej Elektrowni Jądrowej jest nie tylko zapewnienie istniejącego już bezpieczeństwa energetycznego obwodu, ale przede wszystkim podważenie sensu budowy konkurencyjnej elektrowni jądrowej na Litwie oraz wejście na rynek energetyczny Polski, Litwy i Niemiec.
- Budowa elektrowni jądrowej w Kaliningradzie, produkującej znacznie więcej energii, niż zapotrzebowanie rosyjskiej eksklawy, wpisuje się w politykę energetyczną Kremla polegającą na dążeniu do uniezależnienia Rosji od państw tranzytowych oraz storpedowania projektu nowej elektrowni jądrowej na Litwie.

*

- Eksklawowe położenie spowodowało, że Obwód Kaliningradzki jest uzależniony od powiązań komunikacyjnych. Najważniejsze powiązania obwodu wiążą się ze sprawnym wykonywaniem przewozów przez transport morski, kolejowy, drogowy oraz lotniczy.
- W transporcie obwodu zatrudnionych jest 30 tys. osób. Stanowi to 8% zatrudnionych w gospodarce regionu. Władze obwodu priorytetowo traktują rozwój transportu.
- W 2001 r. Rosjanie uruchomili połączenie żeglugowe na trasie Sankt Petersburg–Kaliningrad–Kłonia. Połączenie promowe z Sankt Petersburga do Kaliningradu jest nie tylko alternatywnym rozwiązaniem komunikacyjnym uniezależniającym obwód od „kaprysów sąsiadów”. Posiada także duże znaczenie strategiczne, gdyż na pokładach statków przewozi się, oprócz ładunków cywilnych, także sprzęt wojskowy i zaopatrzenie dla wojska rozlokowanego na terenie eksklawy.
- Od 2010 r. na linię tę wszedł prom „Peterburg”, mogący przewozić wszelkie ładunki poruszające się zarówno na kołach, jak i gąsienicach. Jednorazowo przyjmuje na pokład 49 wagonów kolejowych i 90 samochodów ciężarowych lub 330 samochodów osobowych. Posiada także 132 miejsca pasażerskie.
- W ciągu ostatnich lat w przewozach ładunków z Kaliningradu do i z Rosji, spadła ranga przewozów kolejowych, bardzo dynamicznie rozwinęły się bezpośrednie przewozy drogą morską.

- W końcu pierwszej dekady XXI w. linia promowa pomiędzy Ust-Ługą a Bałtyjskiem przejęła prawie całą obsługę wymiany handlowej pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim a resztą Rosji. Wcześniej ładunki przewożono tranzytem przez Litwę i Białoruś.
- Po rozbudowie porty Kaliningradu mają mieć możliwości obsługi ładunków tranzytowych płynących z UE do Kaliningradu i dalej koleją przez europejską część Rosji, Syberię oraz porty Nachodka i Wostocznyj do Japonii i Korei Południowej, a poprzez Morze Kaspijskie w kierunku Oceanu Indyjskiego.
- W przewozach pasażerskich z Rosją i innymi krajami dominują przewozy kolejowe, połączenia lotnicze i autobusowe.

*

- Utworzenie w 1991 r. Wolnej Strefy Ekonomicznej „Jantar”, pozwoliło na obniżenie cen artykułów konsumpcyjnych w obwodzie oraz wykorzystanie go jako korytarza do importu towarów z zagranicy do pozostałych części Rosji. WSE nie przełamała izolacji ekonomicznej i nie spowodowała boomu inwestycyjnego. Odegrała pozytywną rolę w zakresie zaopatrzenia rynku w towary importowane i powstawania małych firm.
- Ustawa o SSE z 1996 r., w przeciwieństwie do poprzedniej, zorientowana jest na dużych inwestorów, szczególnie kapitał moskiewski. Zabrakło w niej odniesienia do małego i średniego biznesu, dla którego próg 5 mln euro stanowi barierę. Wiąże się ona także z obciążeniem budżetu obwodowego kosztami finansowania SSE.
- Struktura towarowa eksportu Obwodu Kaliningradzkiego odzwierciedla ogólnorosyjską tendencję przewagi surowców i półfabrykatów. Główne towary eksportowe to ropa naftowa i jej produkty, ryby i owoce morza, drewno, tarcica i celuloza. Jednocześnie eksportuje się także niektóre rodzaje produkcji maszynowej, przede wszystkim statki oraz okręty wojenne, budowane przez stocznię „Jantar”. Na rynek WNP wysyła się urządzenia AGD i sprzęt elektro-niczny domowego użytku.
- W strukturze importu dominują surowce, półfabrykaty i podzespoły. Znaczna ich część po przetworzeniu trafia na rynek rosyjski. Do obwodu sprowadza się także maszyny i urządzenia oraz chemię gospodarczą, obuwie, odzież i meble.
- W Obwodzie Kaliningradzkim na kraje Unii Europejskiej w 2010 r. przypadało 56% obrotu towarowego z zagranicą, z tego w eksporcie 81,6%, a w imporcie 53,9%. Głównymi partnerami handlowymi w eksporcie były: Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Litwa, Holandia, Polska, Hiszpania, Szwecja i Dania.
- Udział krajów WNP w obrocie towarów z zagranicą wynosił w obwodzie w 2010 r. zaledwie 4%. Dominowały tu Ukraina, Białoruś i Kazachstan. Ich udział w imporcie stanowił 98%, a w eksporcie 81%.

*

- Wstąpienie przez Rosję do WTO, dla przedsiębiorstw z Obwodu Kaliningradzkiego wpłynie na obniżenie ceł importowych w głównych grupach towarów sprowadzanych do produkcji w Kaliningradzie, czyli surowców i podzespołów (od 7 do 68%.) W następstwie tego wiele firm funkcjonujących tu w ramach SSE utraci swoją ekonomiczną atrakcyjność. Pozytywny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy Obwodu Kaliningradzkiego może mieć wejście na lokalny rynek zagranicznych banków i firm ubezpieczeniowych. Rozwój rynku usług i związanej z tym konkurencji będzie także korzystny dla konsumentów.
- Wprowadzenie okresu przejściowego ma złagodzić szokowy wpływ wstąpienia do WTO na gospodarkę obwodu. Niezbędna modernizacja i zmiany technologii procesów produkcyjnych przebiegać muszą w okresie ostrego deficytu środków inwestycyjnych i tanich źródeł ich pozyskiwania.

*

- Wprowadzenie wiz od 1 października 2003 r. utrudniło przekraczanie granicy z Obwodem Kaliningradzkim. Rozszerzenie strefy Schengen w znaczący sposób skomplikowało kontakty i osłabiło współpracę transgraniczną obwodu z sąsiadami.
- Od 1 czerwca 2007 r. zmianie uległ tryb uzyskiwania przez mieszkańców obwodu wiz polskich i litewskich. Długoterminowe dokumenty, upoważniające do wielokrotnych wyjazdów, były dostępne dla nielicznych i to odpłatnie.
- W 2010 r. Polska i Rosja wystąpiły do UE z postulatem objęcia całego obwodu małym ruchem granicznym. Podpisana w grudniu 2011 r. umowa weszła w życie 27 lipca 2012 r. i objęła cały obszar Obwodu Kaliningradzkiego, a po stronie polskiej Gdańsk, Sopot, Gdynię, Elbląg i Olsztyn oraz 15 położonych w ich pobliżu powiatów. Ułatwienie to ma wielki wpływ na zdynamizowanie wzajemnych relacji. Wyjazdy mieszkańców Kaliningradu do Polski, poza charakterem komercyjnym, służą także turystyce wypoczynkowej, medycznej itp.

*

- Współpraca transgraniczna stanowi jedną z form procesu integracji bałtyckiej i europejskiej, chroniącej obwód przed zepchnięciem na peryferia międzynarodowej przestrzeni gospodarczej i społecznej.
- Euroregiony, w szczególności euroregion „Bałtyk” i „Niemen”, poprzez stymulowanie i finansowanie wspólnych projektów bardzo pozytywnie oddziałują na rozwój powiązań Kaliningradu z jego najbliższymi sąsiadami – członkami UE.

- Poprzez euroregiony lokalni urzędnicy zdobywają doświadczenia w zakresie pozyskiwania środków oraz programowania unijnej pomocy. Małe projekty euroregionalne efektywnie przyczyniły się do zacieśniania kontaktów i tworzenia trwałych więzi transgranicznych.
- Współpraca transgraniczna może przyczynić się w znaczący sposób do poprawy stanu środowiska przyrodniczego na pograniczu polsko-rosyjskim, do wspólnego planowania zagospodarowania pogranicza, do zwiększenia liczby wzajemnych kontaktów na różnych płaszczyznach oraz lepszego poznania się społeczności zamieszkałych po obu stronach granicy.
- Moskwa ściśle kontroluje i limituje współpracę transgraniczną obwodu z unijnymi sąsiadami. Następstwem tych działań, bądź zaniechań są mniejsze możliwości uzyskiwania unijnego wsparcia przez instytucje kaliningradzkie. Pomimo tego proces rozwijania współpracy transgranicznej trwa i zatacza coraz większe kręgi.
- Wypracowanie nowych zasad modelowej współpracy pomiędzy UE a Rosją może w zasadniczy sposób wpłynąć na aktywizację gospodarczą na pograniczu polsko-kaliningradzkim.

*

- Kaliningrad rozwija współpracę w ramach wielu programów bałtyckich i europejskich takich jak Konferencja Współpracy Subregionalnej Państw Morza Bałtyckiego (BSSSC), Związek Miast Bałtyckich (UBC), Wizje i Strategie Wokół Bałtyku 2010 (VASAB 2010), Organizacja Portów Bałtyckich (BPO), Bałtyckie Stowarzyszenie Instytucji Rozwoju Regionalnego (BARDI).
- Dzięki wsparciu finansowemu Brukseli obwód aktywnie uczestniczy w międzynarodowych projektach dotyczących planowania przestrzennego, układów komunikacyjnych wokół Bałtyku itp. Rozwój sieci komunikacyjnych – w tym projekty „Via Baltica” i „Via Hanseatica”, to konkretne korzyści dla Kaliningradu i szansa na lepsze powiązanie z krajami bałtyckimi oraz państwami Unii Europejskiej.

*

- Redukcja wojsk w Obwodzie Kaliningradzkim nie zmienia faktu, że najbardziej na zachód wysunięty region, graniczący z państwami UE i NATO, nadal pozostaje jednym z najbardziej istotnych skupisk militarnych w Rosji, co przy jego oddaleniu od reszty kraju sprawia, że znaczenie czynnika wojskowego jest tu większe niż w innych regionach Federacji Rosyjskiej. Rosjanie szczególnie uwzględniają tu rolę marynarki wojennej oraz środków radioelektronicznych i raketowych. Potencjał militarny obwodu wykorzystywany jest przez Moskwę jako karta przetargowa w rozgrywkach geopolitycznych wobec polityki bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych i krajów Europy Środkowej.

- Unia Europejska w swojej polityce wobec Kaliningradu wyznaje zasady nie-naruszalności granic, rozbrojenia i rozwoju gospodarczego. Chodzi przy tym nie o pełne rozbrojenie, ale o ograniczenie do poziomu sensownej wystarczalności. Redukcja militarna do poziomu niezbędnego do obrony obwodu pozwoli na budowę większego zaufania, szczególnie ze strony sąsiadów obwodu.

*

- Inicjatywa „Wymiar Północny” jest bardzo istotną płaszczyzną integracji Europy Bałtyckiej. Relacje z Rosją stanowią jej najważniejszą część i mają na celu wzmocnienie polityki zagranicznej UE w Europie Północnej.
- Kaliningrad w ramach „Wymiaru Północnego” powinien pełnić funkcję regionu modelowego do budowania ścisłej i pełnej zaufania współpracy pomiędzy UE a Rosją.
- Obwód Kaliningradzki należy do głównych beneficjentów „Wymiaru Północnego”. Dotyczy to stosownej infrastruktury, takiej jak np. połączenia „Via Baltica” oraz trasa Helsinki–Sankt Petersburg–Moskwa. Ważna jest też „Via Hanseatica”. Bardzo istotne są zagadnienia ochrony środowiska, w tym likwidacji źródeł zanieczyszczeń oraz odpowiednia gospodarka odpadami, zwalczanie chorób, takich jak gruźlica, wirusowe zapalenie wątroby, błonica (difteryt), HIV/AIDS, zwalczanie przestępczości zorganizowanej, rozwój edukacji oraz wymiana młodzieży i współpraca kulturalna.

*

- Po rozszerzeniu UE w kierunku wschodnim Obwód Kaliningradzki stał się enklawą w Unii Europejskiej i eksklawą dla Rosji. Z jednej strony odebrane to zostało jako podwójne peryferia UE i FR, z drugiej jako „rosyjskie okno w Unii Europejskiej”.
- Kaliningrad jest naturalnym pomostem między Rosją a Unią Europejską. Podejrzliwość Moskwy zwróciła uwagę na poczucie odrębności regionalnej i polityczne tego konsekwencje. Każde oziębienie relacji pomiędzy FR a UE postrzegane jest tu jako zapowiedź utrudnień w rozwoju regionu.
- W sprawie Obwodu Kaliningradzkiego Rosjanie cechują się irracjonalną obawą i podejrzliwością przed ekspansją gospodarczą i kulturalną Zachodu. Inaczej postrzega się te zagadnienia w Moskwie, inaczej widzą je władze Kaliningradu.
- Władze kaliningradzkie starają się wykorzystać możliwości wynikające z położenia obwodu w sąsiedztwie UE, jak i ze statusu Obwodu Kaliningradzkiego jako podmiotu Federacji Rosyjskiej. Pozwala to na uzyskiwanie grantów unijnych z jednej strony oraz subwencji i dotacji z budżetu federalnego z drugiej.

- Ze względu na specyficzne położenie rosyjskiej eksklawy na styku z państwami UE, niektóre standardowe regulacje obowiązujące w całej Rosji są tu ściślej wykonywane i kontrolowane.

*

- Przyszłość Kaliningradu stanowi jedną z najistotniejszych kwestii nie tylko dla jego sąsiadów, ale także i dla Unii Europejskiej. Jej rozstrzygnięcie nadal zależy w dużej mierze od postawy Rosji i od jej relacji z integrującą się Europą.
- Od momentu rozpadu ZSRR władze federalne Rosji odnosiły się do problemów Obwodu Kaliningradzkiego co najmniej obojętnie. Następstwem ogłoszonego przez prezydenta Putina równouprawnienia regionów była dyskryminacja Kaliningradu oddzielonego przez inne państwa od całości terytorium rosyjskiego.
- Kaliningrad, szczególnie od czasu poszerzenia UE na Wschód, wykorzystywany był przez Moskwę do wywierania nacisku na partnerów zagranicznych w różnych sprawach, m.in. bezpieczeństwa, wiz itp.
- Wszelkie propozycje rozwiązań dla Kaliningradu zgłaszane przez społeczność międzynarodową były odbierane przez władze centralne jako ingerencja w wewnętrzne sprawy Rosji. Natomiast do propozycji wychodzących z samego Kaliningradu niejednokrotnie doczepiano etykietę separatyzmu.

*

- W 2002 r. podczas sesji Rady Państw Morza Bałtyckiego ówczesny komisarz Ch. Patten uświadomił Rosji, że to ona odpowiada za plany rozwoju Kaliningradu i nikt w UE nie wymyśli „planu Marschala” dla eksklawy. Pomimo tego UE gotowa jest dalej wspomagać ochronę środowiska, edukację, rozwój przedsiębiorczości i zwalczanie AIDS.
- UE dąży do zapewnienia spójności w kształtującej się Europie Bałtyckiej, szczególnie w zagadnieniach społeczno-ekonomicznych, środowiskowych i infrastrukturalnych. Respektuje także integralność terytorialną Federacji Rosyjskiej, m.in. przez zapewnienie tranzytu pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim, a pozostałymi regionami Rosji.
- Według UE relacje z Obwodem Kaliningradzkim mają przyczyniać się do intensyfikacji współpracy z Rosją i służyć wyrównywaniu poziomu życia w obwodzie i sąsiadujących państwach UE.

*

- Obwód Kaliningradzki stał się miejscem zbliżenia Rosji i Unii Europejskiej. Wymiar tego stanu ma charakter pragmatyczny. O jego trwałości zadecyduje

rozwój sytuacji na scenie międzynarodowej. Zależał będzie też od wypracowania właściwych relacji pomiędzy UE i NATO, z jednej strony a Rosją z drugiej.

- Obwód Kaliningradzki pełni funkcję czułego barometru w relacjach Bruksela–Moskwa. Jednocześnie Kaliningrad jest miejscem przeprowadzania doświadczeń i działań, które obu stronom pozwalają uzyskiwać wiadomości o stanie ich relacji z drugą stroną.
- Budowanie przyszłości gospodarczej Kaliningradu wymaga równoważenia gospodarczych, ekologicznych, społecznych i politycznych aspektów rozwoju, wymaga także równoważenia głównych aktorów, to znaczy Moskwy, obwodu, UE i państw bałtyckich.

*

- Przewaga opcji otwarcia Kaliningradu na kooperację regionalną stanowić może ważny krok na drodze do pełnej integracji Europy Bałtyckiej.
- Odizolowany od świata zewnętrznego i upadający gospodarczo Obwód Kaliningradzki może zagrażać bałtyckiej przestrzeni politycznej i wojskowej. By temu zapobiec, należy podejmować działania włączające go do wszystkich możliwych form współpracy bałtyckiej i europejskiej.
- Wśród kompetentnych polityków UE panuje zgoda co do tego, że Kaliningrad nie może stać się „czarną dziurą” poszerzonej Wspólnoty. Cywilizacyjny upadek tego okręgu stwarza pole potencjalnych niebezpieczeństw.
- Poszukiwania rozwiązania problemu rosyjskiej eksklawy powinny być w dalszym ciągu prowadzone przede wszystkim w samej Rosji i w Obwodzie Kaliningradzkim. Włączanie Kaliningradu do europejskich struktur gospodarczych i kulturalnych jest jedynym sensownym rozwiązaniem.
- Silna gospodarczo i zintegrowana Europa Bałtycka ma szansę poważnie zaistnieć na mapie zjednoczonej Europy XXI w. Ważnym elementem na drodze ku pełnej integracji bałtyckiej jest Kaliningrad.
- Bez zgody władz federalnych Rosji na częściową chociażby autonomizację prawodawstwa kaliningradzkiego i bez zdecydowanego przeciwdziałania nadmiernej biurokracji, korupcji i działalności grup przestępczych region może przekształcić się w odizolowaną wyspę biedy.
- Decydujące dla przyszłości Obwodu Kaliningradzkiego będzie to, czy rosyjskie władze federalne, bo to na nich spoczywa w głównej mierze odpowiedzialność za sytuację w eksklawie, opowiedzą się za polityką integracji czy polityką izolacji tego bałtyckiego, najbardziej na zachód wysuniętego rosyjskiego regionu.
- Coraz częściej, szczególnie w obwodzie, do głosu dochodzą zwolennicy polityki integracji gospodarczej i społecznej Obwodu Kaliningradzkiego z otoczeniem. Zdają sobie oni sprawę z faktu, że region nie może funkcjonować bez ścisłej współpracy z sąsiadami z Europy Bałtyckiej, w szczególności zaś z Pol-

ską i Litwą. Sprzyjają oni współpracy transgranicznej, zagranicznym inwestycjom w regionie. Dzięki nim Kaliningrad współpracuje w coraz większym stopniu w ramach wielu inicjatyw i programów bałtyckich.

*

- Według koncepcji z 1999 r. Obwód Kaliningradzki mógłby spełniać rolę pilotażowego regionu w stosunkach Rosji z UE, przy pełnej kontroli Moskwy nad obwodem.
- Dzięki otwieraniu się Europy na Kaliningrad i Kaliningradu na Europę, region ten ma szansę na stopniowe przełamywanie izolacji, która jest głównym czynnikiem jego peryferyzacji. W ramach istniejących granic i przynależności do Rosji Obwód Kaliningradzki mógłby stać się pomostem pomiędzy Europą Zachodnią i Wschodnią, Białorusią i krajami bałtyckimi.
- W strategii Obwodu Kaliningradzkiego, obejmującej lata 2012-2031, wskazano, że Obwód Kaliningradzki posiadający największe doświadczenie i specjalizację w integracyjnych procesach rozwoju regionów Federacji Rosyjskiej, w ciągu najbliższych 20-30 lat powinien przekształcić się w region – centrum transferu technologii i innowacji społecznych, wypracowanych w samorządach państw UE i przenoszenia ich do regionów Rosji i krajów WNP. Powinien być także regionem pełniącym rolę stałej ekspozycji wystawowej skupiającej i propagującej w Federacji Rosyjskiej światowe doświadczenia i najnowsze metody wypracowane w wielu dyscyplinach. Priorytetowe kierunki rozwoju regionu, wynikające ze strategii to turystyka, klaster bursztynniczo-jubilerski, sektor technologii informatycznych i długofalowy rozwój przemysłu maszynowego.

*

- Polska zainteresowana jest budowaniem w Obwodzie Kaliningradzkim warunków dla trwałej stabilizacji i umacniania wzajemnego zaufania.
- Stopniowe wyrównywanie poziomu gospodarczego w stosunku do sąsiedniej Polski i Litwy mogłoby korzystnie wpłynąć na „ucywilizowanie” granicy i redukcję patologii z tym związanych.
- W interesie bezpieczeństwa Polski leży, by Europa Bałtycka była obszarem stabilności, zaufania i wzajemnie korzystnej wielopłaszczyznowej współpracy międzynarodowej. W tym kontekście niezwykle istotna rola przypada Obwodowi Kaliningradzkiemu.

Literatura

- ABC Inwestora w Federacji Rosyjskiej, 1997, Kaliningrad – Rosyjska Specjalna Strefa Ekonomiczna, Sambia Consulting Ltd., Kaliningrad.
- Abramow W., 2001, Perspektywy Kaliningradzkiej oblasti: Diskussionnyje woprosy regionalnogo razwitija, „Region sotrudniczestwa”, 17.
- Achremczyk S., 1997, Historia Warmii i Mazur, „Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie”, nr 166, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Achremczyk S., 2005, Olsztyńskie badania dziejów Królewca i Kaliningradu po 1945 roku, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3.
- Adamowicz P., 1998, Polskie złoto, „Rzeczpospolita”, 1-2.08.
- Antoniewicz J., 1979, Bałtowie zachodni w V w. p.n.e. – V w. n.e. Terytorium, podstawy gospodarcze i społeczne plemion prusko-jaćwieskich i letto-litewskich, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Atlas organizacji pozarządowych Obwodu Kaliningradzkiego, 2003, Wyd. II uzupełnione i poprawione, Kaliningradzka Regionalna Młodzieżowa Organizacja Tsunami, Kaliningrad.
- Atlas. Istorija Zapadnoj Rossiji, Kaliningradskaja oblast', 2007, Izdatielstwo Ros-sijskogo Gosudarstwennogo Uniwersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Atlas mira. Kaliningradskaja oblast', 2011, t. 20, Bałtycki Federalny Uniwersytet im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Bachtin P., 1994, Zur situation der Baudenkmaeler im Königsberg Gebiet am Beispiel der Sakralbauten, [w:] F. Kluge (Hrsg.), Ein Schicklicher Platz? Königsberg/Kaliningrad in der Sicht von Bewohner und Nachbarn, Osnabrück.
- Baratow R., Kuzin W., 2001, Społeczeństwo obywatelskie w Obwodzie Kalinin-gradzkim, Kaliningrad. www.batory.org.pl/forum
- Baryła T., (red.), 1996, Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór do-kumentów 1945, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.

- Baryła T., (red.), 2008a, Małe miasteczka Obwodu Kaliningradzkiego platformą rozwoju rosyjskiego społeczeństwa obywatelskiego i polsko-rosyjskiej współpracy międzynarodowej, Fundacja Promocji Przedsiębiorczości „Pogezania”, Morań–Kaliningrad.
- Baryła T., (red.), 2008b, „Regiony i Pogranicza. Kaliningrad. Fakty, Wydarzenia, Opinie”, nr 1-4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Baryła T., (red.), 2009, „Regiony i Pogranicza. Kaliningrad. Fakty, Wydarzenia, Opinie”, nr 1-4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Baryła T., (red.), 2010, „Regiony i Pogranicza. Kaliningrad. Fakty, Wydarzenia, Opinie”, nr 1-4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Baryła T., (red.), 2011, „Regiony i Pogranicza. Kaliningrad. Fakty, Wydarzenia, Opinie”, nr 1-4, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Baryła T., Hojszczuk W., (red.), 2007-2012, „Regiony i Pogranicza. Kaliningrad, Fakty, Wydarzenia, Opinie”, Centrum Badań Wschodnich Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn, (w latach 2007-2009 był to miesięcznik, od 2010 r. kwartalnik).
- Baryła T., Hojszczuk W., Wojnowski E., (red.), 2004, Obwód Kaliningradzkiej Federacji Rosyjskiej. Wybór dokumentów 1994-2004, „Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie”, nr 219, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Batocki V., Schack G., 1920, Bevölkerung und Wirtschaft in Ostpreussen, Jena.
- Belova A., 2010, Cross-border and trans-cooperation of semi-medium-sized town of the Kaliningrad Region in the Baltic Sea Region, „Tiltai”, 2, University of Klaipeda, Klaipeda.
- Berenbejm D., Litwin W., 1999, Kaliningradskaja obłast. Oczerki prirody, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Bilczak W., Samson I., Fedorow G., 2000, Kaliningradskij polus integracii, Jantarnyj skaz, Grenoble–Kaliningrad.
- Bilczak W., Zacharow W., 1998, Rieionalnaja ekonomika, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Bilczak W., Zacharow W., 1999, Ekonomika regionalna, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechniej w Olsztynie, Olsztyn.
- Birckenbach H.M., Wellman Ch., 2001, Das Dilemma der EU – Osterweiterung. Perspektiven Europäischer Politik am Beispiel der nordwestlichen Grenze Russlands und seine Exklave Kaliningrad, [w:] R. Stanley (Hrsg.), Gewalt und Konflikt in einer globalisierten Welt – Festschrift für Ulrich Albrecht, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden.

- Birckenbach H.M., Wellman Ch., 2006-2007, Kaliningrad – eine europäische Pilotregion? Die Perspektive der Friedens-und Konfliktforschung, „Spiegel der Forschung”, 23, H. 1-2.
- Bitner-Wróblewska A., 1997, Prusowie przed Świętym Wojciechem, [w:] Prusowie. Dzieje i kultura ludu bałtyjskiego, Wydawnictwo Marpress, Gdańsk.
- Brodersen P., 2008, Die Stadt im Westen. Wie Königsberg Kaliningrad wurde, Göttingen.
- Browning C.S., Joenniemi P., 2004, Contending Discourses of Marginality: The Case of Kaliningrad, “Geopolitics”, 9(3).
- Buchhofer E., 1998, Die Königsberger Insellage: Heikle Transitaufgaben für Polen und Litauen, “Geographische Rundschau”, 50, H. 1.
- Bülow Ch., 2008, Ekonomiczeskoje razwitiye Kaliningradskoj Oblasti, [w:] Aktualnyje problemy geografiji nowoj Rossiji, Sankt Peterburg.
- Bülow Ch., 2011a, Aufschwung in Kaliningrad–Wirtschaftboom durch gezielte Förderung aus Moskau, „OSTEUROPA-Wirtschaft”, 56, 3-4.
- Bülow Ch., 2011b, Wirtschafts – und sozialgeographische Regionalanalyse der russischen Oblast’ Kaliningrad, Der Andere Verlag, Uelvesbüll.
- Chekalina T., 2004, Formation of Tricity–Kaliningrad–Klaipeda tripolar cross-border gateway region of economic integration within EU enlargement context, (rozprawa doktorska), University of Stockholm, Stockholm.
- Chekalina T., 2007, Development and spatial differentiation of the transboundary cooperation in the Baltic Sea Region, Immanuel Kant State University of Russia, Kaliningrad.
- Chełminiak M., 2008, Polska a zmiana geopolitycznego statusu Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, [w:] A. Żukowski (red.), Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Chełminiak M., 2009, Obwód Kaliningradzki FR w Europie. Rosyjska enklawa w nowym międzynarodowym ładzie politycznym, Dom Wydawniczy Duet, Toruń.
- Chłopeckij A., Fedorow G., 2000, Kaliningradskaja oblast’. „Riegiön sotrudnichestwa”.
- Cichocki B., 2001, Rosyjski rząd chce poprawić sytuację w Kaliningradzie, Ośrodek Studiów Wschodnich, 29.03.
- Cichocki B., Pełczyńska-Nałęcz K., Wilk A., Wiśniewska I., 2001, Obwód kaliningradzki w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej, „Prace Ośrodka Studiów Wschodnich”, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Côte D’Ambre. Marina and resort Pionierski. Amber land, Région de Kaliningrad, Pionierski, brak r. wyd.
- Cross-border Cooperation in the Baltic Countries and North-West Russia, 2004, Nordic Council of Ministers, Nordregio.
- Davies N., 2010, Zaginione królestwa. Borussia, Wydawnictwo Znak, Kraków.

- Dedkow W., Fedorow G., 2006, Prostranstwiennoje, territorialnoje i łańdszaftnoje planirowanije w Kaliningradskoj obłaści, Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennoho Uniwersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Dedkow W., Griszalow G., (red.), 2010, Krasnaja kniga Kaliningradskoj obłaści, Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennoho Uniwersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Dementiew I., 2006, O NGO w Kaliningradzie (Polska–Kaliningrad), (www.infrust.org).
- Dewar S., 2000, What is to be done?, [w:] J. Baxendale, S. Dewar, D. Gowans (eds.), The EU and Kaliningrad. Kaliningrad and the Impact of EU Enlargement, Federal Trust, London.
- Dębicki M., 2008, Obwód kaliningradzki i polsko-kaliningradzkie sąsiedztwo w perspektywie społeczno-historycznej, „Borussia”, nr 43.
- Die Hanse in Geschichte und Gegenwart – Königsberg/ Kaliningrad, 1996, “Mare Balticum”, Travemünde Ostsee-Akademie.
- Die Zukunft Kaliningrad Konfliktschichten und Kooperationsfelder, 2003, “Osteuropa”, 53, H. 2-3.
- Dippe A., Grebnew W., 1996, Kaliningrad – Ratgeber für Investoren. Die besondere Wirtschaftszone im Kaliningrader Gebiet – Perspektiven unternehmerischen Wirkens, Berlin.
- Dörrenbächer H., 1994, Die Sonderwirtschaftszone Jantar von Kaliningrad (Königsberg), Bilanz und Perspektiven, Bonn.
- Dubas A., Jaroszewicz M., 2009, Roczny bilans rosyjskiego programu repatriacyjnego, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Dudo J., 1995, Gospodarcze aspekty środowiska naturalnego w obwodzie kaliningradzkim, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Eberhardt P., 1994, Obwód Kaliningradzki wczoraj, dziś, jutro, Przegląd Wschodni. Historia i współczesność Polaków na Wschodzie, t. III, z. 4(12), Warszawa.
- Eberhardt P., 1995, Polska granica wschodnia 1939-1945, Editions Spotkania, Warszawa.
- Exodus of Italian businessmen, 1999, “The Coastal Times”, No. 2(68), 02.
- Falkowski K., 2004, Stosunki gospodarcze Polski z Obwodem Kaliningradzkim, [w:] P. Bożyk (red.), Stosunki gospodarcze Polska–Rosja w warunkach integracji z Unią Europejską, SGH, Warszawa.
- Falkowski K., 2007, Obwód Kaliningradzki – wyzwaniem dla europejskich procesów integracyjnych, [w:] K. Żukrowska (red.), Procesy integracyjne i dezintegracyjne w gospodarce światowej, SGH, Warszawa.
- Fedorow D., 2009, Ocenka perspektiw obieczeniowości Kaliningradskoj obłaści trudowymi riesursami, „Wiestnik” Rossijskogo Gosudarstwiennoho Uniwersiteta im. I. Kanta, 1.

- Fedorov G., 1998, Russian Island in the Baltic Sea Region, 21st Century Challenges for the Baltic Sea Region and European Security, Helsinki.
- Fedorov G., 2010, The Kaliningrad dilemma: a „development corridor” or a „duble periphery”? The geopolitical factor of the development of the Russian exclave on the Baltic Sea, „Baltic Region”, 2(4).
- Fedorow G., 2007, Socjalno-ekonomiczeskoje razwitiye Kaliningradskoj oblasti, Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennogo Uniwiersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Fedorow G., 2009, Znajetie li wy Kaliningradskuju oblast’?, Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennogo Uniwiersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Fedorow G., Klemeszew A., (red.), 2007, Atlas. Istorija Zapadnoj Rossji, Kaliningradskaja oblast’, Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennogo Uniwiersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Fedorow G., Korneevets V., Zwerev Y., 2011, Kaliningrad oblast of Russia in the transborder region south-eastern Baltic, “Coastal Regions”, 19, University of Gdańsk, Gdańsk–Pelplin.
- Fedorow G., Wołoszenko K., 2007, Analiz i prognozowanie rynku truda Kaliningradskoj oblasti, „Riegiion sotrudniczestwa”, 1(50).
- Fedorow G., Zwerev Y., 1992, Kaliningradskaja Oblast – SEZ „Jantar”, Kaliningrad.
- Fedorow G., Zwieriew Y., Korniejewiec W., 2008, Rossija na Bałtiki: 1990-2007 gody, Izdatielstwo RGU im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Fiedorow G., (red.), 2007, Uwarunkowania rozwoju rosyjskiej i polskiej części Euroregionu Bałtyk, „Regiony Nadmorskie”, 13, Uniwersytet Gdański, Gdynia–Pelplin.
- Fiedorow G., Korniejewiec W., Zwieriew J., 2007a, Obwód Kaliningradzki, [w:] T. Palmowski (red.), Pogranicze polsko-rosyjskie. Problemy współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim, Gdynia–Pelplin.
- Fiedorow G., Korniejewiec W., Zwieriew J., 2007b, Uwarunkowania fizycznogeograficzne i społeczno-ekonomiczne rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej, [w:] G. Fiedorow (red.), Uwarunkowania rozwoju rosyjskiej i polskiej części euroregionu „Bałtyk”, „Regiony Nadmorskie”, 13, Uniwersytet Gdański, Gdynia–Pelplin.
- Fiodorow G., 1993, Możliwe warianty rozwoju społeczno-ekonomicznego Obwodu Kaliningradzkiego, „Przegląd Zachodni”, nr 3.
- Fiodorow G., 1994, Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego w nowych warunkach geopolitycznych, [w:] A. Sylwestrzak (red.), Ustrój prawny Obwodu Kaliningradzkiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Fjodorow G., Korneyevets V., 1996, Multilevel interests for the Development of the Kaliningrad Region as an Enclave Territory of Russia, “IÖR Schriften”, nr 17, Dresden.
- Galcow W., 1996, Obwód kaliningradzki w latach 1945-1991. Społeczeństwo, gospodarka, kultura, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2 (212).

- Galcow W., 2004, Powstanie i główne etapy rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego, [w:] W. Galcow, R. Sudziński (red.), Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek.
- Garejew T., Fedorow G., 2005, Ewolucja ekonomiki Kaliningradzkiej oblasti, „Kosmos”, 3.
- Gemziak Ł., 2008, Obwód Kaliningradzki – rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej, „Dialogi Polityczne Europa”, nr 10.
- Geograficzeskij Atlas Kaliningradzkiej oblasti, 2002, Kaliningradskij Gosudarstwiennyj Uniwersitet, Kaliningrad.
- Gierłowski W., 1995, Bursztynowy róg obfitości, „Gazeta Wyborcza”, 3.07.
- Gilbert C., (red.), 2008, Raport o stanie wybrzeża południowo-wschodniego Bałtyku, WL Publishers, Gdańsk.
- Gimbutas M., 2004, The Balts, Centrpoligraf, Moskwa.
- Ginzburg E., 2009, Kaliningradskij awiahab i jego rol w rossijskich passażyrskich pieriewozkach, „Wiestnik” Rossijskiego Gosudarstwiennogo Uniwersiteta im. I. Kanta, 1.
- Gnatyuk V., 2010, On the strategy for power sector development in the Kaliningrad region, „Baltic Region”, 1(3).
- Gorbienko L., 1999, Rosyjska brama do Europy, „Rosyjskie Regiony”, nr 3(279), 02.
- Gorgol S., 2000, Religijność katolików w środowisku wielkomiejskim: studium socjologiczne na przykładzie Kaliningradu, maszynopis rozprawy doktorskiej – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.
- Gorodilow A., 1998, Rossija w centrie Jewropy, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Gorodilow A., Dudariew M., Kargapołow S., Kulikow A., 2003, XXI wiek: Integracja Kaliningradzkiego subiekta Rossijskiej Fiedieraciji w Jewropejskij sojuz, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Gödeke H., 1998, Das Programm für die Sonderwirtschaftszone Kaliningrad 1998-2000. Maßnahmen Russlands zur Stabilisierung seiner Ostsee Position, „Osteuropa” 48, H. 11.
- Górny G., 1991, Powrót do Królewca, „Życie Warszawy”, 28-29.12.
- Gromadzki G., Wilk A., 2001, Przewyciężanie obcości. Kaliningrad jako rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa.
- Grzelak G., 1997, Sytuacja ustrojowo-prawna Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej, [w:] J. Rocławski, G. Grzelak (red.), Współpraca międzynarodowa w Regionie Bałtyckim, Warunki powołania Euroregionu Południowo-Wschodniego Bałtyku, „Samorząd Pomorza Gdańskiego” – Zeszyty Programowe, Gdańsk.
- Grzelak G., 2002, Pomorze i Obwód Kaliningradzki – współpraca międzynarodowa 1992-2002, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, nr 2.

- Gumienok I., Zwieriew J., 2008, Transportnyj kompleks Kaliningradskoj oblasti, Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Haese Ch., 1996, Lebensmittelverbrauch und Konsumverhalten im Oblast Kaliningrad während der Transformation, [w:] G. Fjodorow, J. von Braun, V. Kornejewez (Hrsg.), Agrar und Ernährungswirtschaft im Oblast Kaliningrad: Situation und Strategien zur Entwicklung, Kiel.
- Hägerström M., 2009, Kaliningrad slide package for a foreign investor, Pan-European Institute, Turku.
- Hinkel H., 1965, Die Verwaltungsgliederung im sowjetisch besetzten nördlichen Teil Ostpreußens, „Zeitschrift für Ostforschung”, 18.
- Hlebowicz A., 2012, Kaliningrad, czy inna Rosja, „Polska Dziennik Bałtycki”, 21-22. 04.
- Hoff M., Timmermann H., 1993, Kaliningrad (Königsberg), eine Exklave in der Baltischen Region, „Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien”, 17, Köln.
- Huisman S., 2002, A New European Union Policy for Kaliningrad, The European Union Institute for Security Studies, Paris.
- Ignatiew A., 1998, Rossijsko-jewropiejskaja zona swobodnoj torgowli kak strategičeskaja perspektiwa razwitija Kaliningradskoj oblasti, „Morskaja industrija”, nr 3.
- Integracja Kaliningradskoj Oblasti w transportnoje sotrudnicestwo w riegionie Jużnoj Bałtiki 2008, Projekt „Baltic Gateway Plus – TACIS”, Prawitielstwo Kaliningradskoj oblasti, Kaliningrad.
- Iwanowska G., 1997, Prusowie, rozkwit i upadek, [w:] Prusowie. Dzieje i kultura ludu bałtyjskiego, Wydawnictwo Marpress, Gdańsk.
- Jackiewicz-Garniec M., Garniec M., 2006, Zamki państwa krzyżackiego w dawnych Prusach, Studio Wydawnicze Arta Mirosław Groniec, Olsztyn.
- Jammers A., (Hrsg.), 2002, Königsberg und sein Umland. Ansichten und Pläne aus Staatsbibliothek zu Berlin, Berlin.
- Jaroszewicz M., 2007, Skutki rozszerzenia obszaru Schengen dla wschodnich sąsiadów Unii Europejskiej, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpa, Warszawa.
- Jasiński J., 1994, Historia Królewca. Szkice z XIII-XX stulecia, Książnica Polska, Olsztyn.
- Jasiński J., 2005, Polska a Królewec, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2(248).
- Jegorow W., 2001, Rossijskij riegion w centrie Jewropy, „Woprosy ekonomiki”, nr 11.
- Jemiljanowa L., 2006, Analiz prostranstwiennoj mobilnosti nasielenija Kaliningradskoj oblasti i woprosy migracionnogo riegulirowanija, „Riegion sotrudnicestwa”, 2(49).
- Jendroszczyk P., 1997, Nie wykorzystana szansa Kaliningradu, „Rzeczpospolita”, 12.09.

- Jendroszczyk P., 1998, Nowa broń w Kaliningradzie, „Rzeczpospolita”, 12.06.
- Joenniemi P., 1996, Kaliningrad: A region in search for a past and future, Ostsee-Akademie, Travemünde.
- Joenniemi P., Pravitz J., 1999, Kaliningrad: The European amber region, Aldershot.
- Joenniemi P., Dewar S., Fairle L. D., 2000, The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union, The Baltic Institute of Sweden and Mariehamn, The Åland Islands Peace Institute, Maarianhamina.
- Jurjew O., 2006, Wołszebniki jantarnogo goroda, „Kaskad”, nr 22(47), 6.06.
- Kałuski M., 2006-2009, Polacy w Królewcu, „Głos znad Pregoty”, od nr 4(117) do nr 11(160).
- Kałuski M., 2008a, Polacy w Królewcu, „Głos znad Pregoty”, nr 9(146).
- Kałuski M., 2008b, Polacy w Królewcu, „Głos znad Pregoty”, nr 10(147).
- Karabeshkin L., Wellman Ch., 2004, The Russian Domestic Debate on Kaliningrad. Integrity, identity and Economy, Lit Verlag, Münster.
- Kargopółow S., 1995, Obwód kaliningradzki na obszarze byłych Prus Wschodnich, „Borussia”, nr 10.
- Karpienko A., 2010, Radary Woroneż, „Technika Wojskowa”, 3.
- Klemeshev A., 2011, Immanuel Kant Baltic Federal University as an example of EU–Russia cooperation, “Baltic Rim Economics”, 3, Turku.
- Klemeshev A., Fedorow G., 2005, From an isolated exclave – to a „development corridor”, Alternative development strategies of the Russian exclave on the Baltic Sea, Immanuel Kant State University Press, Kaliningrad.
- Klemeszew A., 1998, Rieligioznaja obstanowka w Kaliningradskoj obłasti w pierwyje poslewojennyje gody, [w:] Kaliningradskije archiwa. Materiały i issledowanija, Izdatielstwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta, Kaliningrad.
- Klemeszew A., 2004a, Mieždunarodnoje sotrudniczewstwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo Uniwiersiteta i zadacza Centra jewropejskoj dokumentaciji, „Jewropejskij sojuz–Rossija–Kaliningrad”, 1.
- Klemeszew A., 2004b, Sotrudniczewstwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo Uniwiersiteta s partniorskimi uniwersitetami i zarubieżnymi nacjonalnymi Fondami, „Jewropejskij sojuz–Rossija–Kaliningrad”, 2.
- Klemeszew A., (red.), 2005, Problema sieperatyzma w usłowijach anklawnych territorij, „Riegiion sotrudniczewstwa”, 3(46).
- Klemeszew A., Fedorow G., 2004, Ot izolirowannogo eksklawa na Bałtikiie – k „koridoru razwitija”. Alternatiwy rossijskogo eksklawa na Bałtikiie, Izdatielstwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta, Kaliningrad.
- Klemeszew A., Kozłow S., Fedorow G., 2002, Ostrow sotrudniczewstwa, Izdatielstwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta, Kaliningrad.
- Klemeszew A., Kozłow S., Fedorow G., 2003, Osobaja tierritorija Rossiji, Izdatielstwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta, Kaliningrad.

- Klemeszew A., May W., (eds.), 2007, Strategija razwitija Kaliningradskoj oblasti, Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennogo Uniwiersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Klimenko N., Lewczenkow A., 2009, Usłowjia i pierspiektivy razwitija sielsko-gorodskogo partniorstwa w Kaliningradskoj oblasti, „Wiestnik” Rossijskogo Gosudarstwiennogo Uniwiersiteta im. I. Kanta, 1.
- Kluge F. (Hrsg.), 1994, „Ein schicklicher Platz”? – Königsberg/Kaliningrad in der Sicht von Bewohnern und Nachbarn, Osnabrück.
- Knappe E., 1993a, Der Wandel der Landnutzung im Kaliningrad, Gebiet, “Europa Regional”, 1.
- Knappe E., 1993b, Der Wandel der Landnutzung in der Region Kaliningrad, “Europa Regional”, 2.
- Knappe E., 1994a, Der Transformationprozeß in der Region Tschernjachowsk, “Europa Regional”, 4.
- Knappe E., 1994b, Kaliningrad aktuel, “Daten-Fakten-Literatur zur Geographie Europas”, 7.
- Knappe E., 2004, Naturraum, Kaliningrad aktuell, “Daten-Fakten-Literatur zur Geographie Europas”, 7.
- Knappe E., Müller E., (Hrsg.), 2010, Geographische Tätigkeitsfelder, von der feldforschung bis zur Planungspraxis, Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig.
- Komornicki T., 1995, I polsko-rosyjskie seminarium naukowe pt. „Problematyka współpracy przygranicznej pomiędzy Polską i obwodem kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej”, Stare Jabłonki 10-14.04.1994 r., „Przegląd Geograficzny”, t. LXVII, z. 1-2.
- Korneevets V., Buchhofer E., 1998, Einzelhandel in Grenzstädten der russischen Exclave Kaliningrad, „Europa Regional”, 1.
- Korneevets V., Fedorov G., 2005, Sostojanije i pierspiektivy razwitija sielskogo chozajstwa Kaliningradskoj oblasti, „Riegiion sotrudniczestwa”, 10(35).
- Kornejewez W., Knappe E., 1996, Die Viehwirtschaft im Gebiet Kaliningrad, “Europa Regional”, 3.
- Kortunow S., 2003, Kaliningrad – megaprojekt dla bolszoj Jewropy, „Wiestnik analityki”, nr 4(14).
- Kosecki A., 2009, Przedmowa, [w:] K. Ławrynowicz (red.), Albertina. Szkice z dziejów Uniwersytetu Królewieckiego, Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztor, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Kostjaszow J., (red.), 2000, Przesiedleńcy opowiadają. Pierwsze lata Obwodu Kaliningradzkiego we wspomnieniach i dokumentach, Wyd. polskie oprac. T. Baryła, „Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych”, nr 192, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.

- Kostjaszow J., 2003, Izgnanije pruskowa ducha. Kak formirowalos' istoriczeskoje soznanije nasielenija Kaliningradskoj oblasti w poslewojennyje gody, „Terra Baltica”, 3, Kaliningrad.
- Kostjaszow J., 2008, Stalinowski plan odbudowy Obwodu Kaliningradzkiego, [w:] T. Baryła (red.), „Regiony i Pogranicza”, 1, Centrum Badań Wschodnich Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 1, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Kostjaszowa Z., 2007, Kaliningradzki Kombinat Bursztynu – historia i perspektywy, „Przegląd Geologiczny”, vol. 55, nr 10.
- Kostrzak J., 1999, Początki sowieckiej administracji w północnej części Prus Wschodnich w latach 1945-1946, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 34.
- Kotowicz W., Żukowski A., 2004, Zarys problematyki stanu badań nad Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, [w:] M.J. Malinowski, M. Burdelski, R. Ożarowski (red.), Problemy badawcze politologii w Polsce, Gdańsk–Warszawa.
- Kotowicz W., Żukowski A., 2008, Badania naukowe nad Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej w Polsce, [w:] A. Żukowski (red.), Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Krasnow E., Błażczyszyn A., Szkickij W., 1999, Ekologija Kaliningradskoj oblasti, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Kretinin G., 1992, Współczesne problemy kulturalne i polityczne Obwodu Kaliningradzkiego, „Borussia”, nr 3-4.
- Kretinin G., 2004, Tożsamość kaliningradczyków. Źródła i niektóre problemy jej kształtowania, [w:] W. Galcow, R. Sudziński (red.), Obwód kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek.
- Kropinowa E., 2004, Turyzm, [w:] W. Orlionok (red.), Geografija jantarnogo kraja Rossji, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Kropinowa E., 2005, Riegiionalno-ekonomiczeskij analiz formirowanija territorialnych riekrieacionnych sistiem, Izdatielstwo St. Peterburskogo Uniwersiteta, Sankt Peterburg.
- Kropinova E., Bruce D., 2009, A new Russian window to the West: the Province of Kaliningrad, [w:] J. Ch. Holloway (ed.), The business of tourism, FT Prentice Hall, Financial Times, London–New York–Boston.
- Kulesza E., 2003, Współpraca transgraniczna jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie gmin polskiego pogranicza z Rosją), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kułagow W., Kretinin Z., 1996, Obrazowanije kaliningradskoj oblasti, [w:] G. Szegłow (red.), Wostocznaja Prussija s driewniejszych wriemion do konca wtoroj mirowoj wojny, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.

- Kuzin V., 2011, Post crisis economic growth in Kaliningrad region, "Baltic Rim Economics", 3, Pan-European Institute, Turku.
- Kuzniecowa O., 2001, Fiedieralnaja ekonomičeskaja politika w otnoszenji eksklawnogo riegiona, „Woprosy ekonomiki”, nr 11.
- Kuzniecowa O., May W., 2002, Kaliningradskaja obławť: ot „nepotoplajemogo awianosca” k „nepotoplajemomu sborocznomu cechu”, Komitet „Rossija w obiedinionnoj Jewropie”, Moskwa.
- Laaksonen E., 2011, Kaliningrad slide package for a foreign investor, Pan-European Institute, Turku.
- Liedtke H., 2011, Die Landschaften Ostpreußen, "Daten-Fakten-Literatur zur Geographie Europas", 10.
- Litwin W., Elcina G., Diedkow W., 1999, Kaliningradskaja obławť. Prirodnyje riesursy, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Liuhto K., 2007, Kaliningrad, an attractive location for EU investors, Electronic Publications of Pan-European Institute 1, Turku.
- Liuhto K., 2010, Russia's political risk for the Baltic region: where are we now?, "Baltic Region", 2(4).
- Liuhto K., Pelto E., Vahtra P., 2005, Kaliningrad slide package for a foreign investor, Pan-European Institute, Turku.
- Liuhto K., Usanov A., Peltonen S., 2007, Kaliningrad slide package for a foreign investor, Pan-European Institute, Turku.
- Lopata R., Jonavičius L., Situravičius V., Zdanavičius L., (eds.), 2007, Assessment of the Long-term Development Programme and Strategy (2007-2016) of Kaliningrad Region of the Russian Federation, Eastern European Studies University, Vilnius.
- Lopata R., Situravičius V., 1999, Lithuania and the Kaliningrad Oblast – a Clearer Frame for Cooperation, "Lithuanian Foreign Policy Review", nr 3.
- Ławrynowicz K., 2009, Albertina. Szkice z dziejów Uniwersytetu Królewieckiego, Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztor, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Maceiczuk J., 1996, Das russische Gebiet Kaliningrad im Schnittpunkt korrelierender partialinteressen, Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt.
- Maciejewski A., 2008, Rosja planuje atak w cyberprzestrzeni?, „Nasz Dziennik”, 07.16.
- Major V., 2001, Kaliningrad/ Königsberg: Auf dem schweren Weg zurück nach Europa – Bestandsaufnahme und Zukunftsvisionen aus einer europäischen Krisenregion, Münster–Hamburg–London.
- Małe miasteczka Obwodu Kaliningradzkiego, 2008, Fundacja „Pogezania”, Kaliningradzka Regionalna Młodzieżowa Organizacja „Tsunami”, Morąg–Kaliningrad.
- Maryański M., 1993, Litwa, Łotwa, Estonia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Matoczkin J., Barinow A., 1990, Konciepcija zony swobodnogo priedprinimatielstwa w Kaliningradskoj oblasti, Projekt menedżerski, Kaliningrad.
- Matthes E., 2001, Verbotene Erinnerung – Die Widerrentdeckung der Ostpreußischen Geschichte und regionales Bewusstsein im Gebiet Kaliningrad (1945-2001), „Osteuropa”, 51, H.11/12.
- Matthes E., 2002, Świadomość regionalna w obwodzie kaliningradzkim. Próba systematyzacji zjawiska, „Borussia”, nr 26.
- Mazur Z., 1994, Kwestia niemieckiego dziedzictwa kulturowego w Polsce (Ziemie Zachodnie i Północne), „Przegląd Zachodni”, nr 3.
- Medvedev S., Ignatyev A., 2005, Kaliningrad as Pilot Region in the EU–Russia relation: Scenario Exercise, [w:] K. Liuhto (red.), Kaliningrad 2020: its future competitiveness and role in the Baltic Sea economic region, Pan-European Institute, Turku.
- Mielamied I., 2006, „Kaskad”, 3-9.07.
- Modzelewski W.T., 2006, Polska–Obwód Kaliningradzki FR. Polityczne uwarunkowania współpracy transgranicznej, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Muraszow N., 1999, Pokojowa produkcja „Obronki”, „Rosyjskie Regiony”, nr 3(279), luty.
- Musiałowicz B., 2006, Kaliningrad – pilot rosyjskiej polityki wobec UE?, „Bezpieczeństwo Narodowe”, II – 2.
- Naimark N., 1995, The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945-1949, Harvard University Press, Cambridge.
- Nikitin W., 1991, Pieriechod k rynku i rieionalnoje choziajstwowanie, [w:] Geograficzeskije problemy ekonomiceskoj samostojatielnosti Kaliningradskoj oblasti, Izdatielstwo Kaliningradskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta, Kaliningrad.
- Nikzentaitis A., 1995, Das Kaliningrader Gebiet im Spannungsfeld internationaler Interessen-Unter besonderer Berücksichtigung der deutsch-litauischen Beziehungen, „Osteuropa”, 45, H.10.
- „Obwód Kaliningradzki. Przegląd faktów, wydarzeń, opinii”, Biuletyn Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn, miesięczniki z lat 1994-2006.
- Odoj R., 1970, Dzieje Prusów do czasów krzyżackich, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 1(107).
- Oldberg I., 2001, Kaliningrad: Russian Exclave, European Exclave, Stockholm.
- Orlenok W., 1994, Natur, Wirtschaft und Ökologie der Stadt Kaliningrad, „Daten-Fakten-Literatur zur Geographie Europas”, Band 1, Leipzig.
- Orlienok W., (red.), 2004, Geografija jantarnogo kraja Rossiji, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Orlienok W., Fedorow G., 2005, Rieionalnaja geografija Rossiji, Kaliningradskaja Oblast', Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.

- Osipow D., 2011, Wywiad miesiąca, Zbigniew Świerczyński, „Należy zwrócić uwagę na specyfikę Obwodu Kaliningradzkiego”, „Głos z nad Pregoy”, nr 7(180), Kaliningrad.
- Pohorecki W., 1932, Mazurzy w Prusach Wschodnich, „Sprawy Międzynarodowe”, R.VI, nr 2-3, Warszawa.
- Pacuk M., Palmowski T., 1998, The Development of Kaliningrad in the Light of Baltic Co-operation, “The NEBI Yearbook 1998”, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg–New York.
- Paleckis J., 1993, Das Litauische Resumé: Die Zukunft des Gebietes Kaliningrad (Königsberg). Ergebnisse einer internationalen Studiengruppe, Sonderveröffentlichung, BIOst, Juli, Köln.
- Palmowski T., 1996, Aktywizacja Zalewu Wiślanego w perspektywie współpracy z regionem królewieckim [w:] T. Lijewski, J. Kitowski (red.), „Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG”, Tom I, Wydział Ekonomiczny Filii UMCS w Rzeszowie, Warszawa–Rzeszów.
- Palmowski T., 1999a, Bałtyckie porty Rosji i perspektywy ich rozwoju, [w:] J. Kitowski (red.), „Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG”, Tom V, Komisja Geografii Komunikacji PTG w Warszawie, Wydział Ekonomiczny Filii UMCS w Rzeszowie, Warszawa–Rzeszów.
- Palmowski T., 1999b, Obwód Kaliningradzki wobec przemian w Europie Bałtyckiej, [w:] J. Kitowski (red.), Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej, „Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego” Nr 18, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN w Warszawie, Komisja Geografii Komunikacji PTG w Warszawie, Rzeszów.
- Palmowski T., 2000, Rola regionów transgranicznych w procesie integracji Europy Bałtyckiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Palmowski T., 2001a, Kaliningrad and its internal problems, [w:] J. Wendt, A. Ilies (eds.), Chosen problems of political geography in Central Europe, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Palmowski T., 2001b, Klucz w Kaliningradzie. Rosyjska enklawa a Unia Europejska, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, nr 4(16).
- Palmowski T., 2001c, Trudny Kaliningrad. Problemy wewnętrzne enklawy, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, nr 3(15).
- Palmowski T., 2002a, Kaliningrad jako bałtycki region transportowy, [w:] J. Wendt (red.), Wybrane zagadnienia z geografii transportu, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin.
- Palmowski T., 2002b, Kaliningradzkie scenariusze. Jaka będzie przyszłość kaliningradzkiej enklawy?, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, nr 2(20).
- Palmowski T., 2003a, Geopolitical context for the development of new forms of co-operation between the Tri-City and Kaliningrad Oblast, [w:] J. Kitowski (ed.), Eastern dimension of European Union, Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Organization, “Geopolitical Studies”, vol. 11, Warsaw.

- Palmowski T., 2003b, Kaliningrad a proces integracji bałtyckiej, [w:] A. Stasiak (red.), Księga poświęcona pamięci profesora Marcina Marii Rościszewskiego, Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Organization, "Geopolitical Studies", vol. 10, Warsaw.
- Palmowski T., 2004, The role of Kaliningrad in the process of Baltic integration, [w:] T. Palmowski (ed.), The framework of regional development in cross-border areas of North-Eastern Poland and Kaliningrad Oblast, "Coastal Regions", 8, Wydawnictwo Bernardinum, Gdynia–Pelplin.
- Palmowski T., (red.), 2007a, Pogranicze polsko-rosyjskie. Problemy współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim, Wydawnictwo Bernardinum, Gdynia–Pelplin.
- Palmowski T., 2007b, Współpraca z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej jako czynnik rozwoju regionalnego, Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby opracowania Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, Tom II, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Palmowski T., 2008a, Bipolarny model międzyregionalnego sołtrudnicestwa, Triochgradje (Polsza) – Kaliningrad (Rossija), (Bipolar Pattern of Interregional Cooperation), „Kosmopolis”, no 2(21), Wydawnictwo Moskiewskiego Państwowego Instytutu Stosunków Międzynarodowych, MSZ Rosji i Rosyjskiego Stowarzyszenia Badań Międzynarodowych, Moskwa.
- Palmowski T., 2008b, Problemy współpracy transgranicznej Trójmiasta z Obwodem Kaliningradzkim, [w:] A. Ignasiak-Szulc i W. Kosiedowski (red.), Problemy współpracy gospodarczej w Regionie Bałtyckim w kontekście integracji europejskiej, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania „Dom Organizatora”, Toruń.
- Palmowski T., 2008c, Uwarunkowania rozwoju przestrzennego Polski wynikające z położenia w sąsiedztwie z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. Rekomendacje dla KPZK, [w:] K. Saganowski, M. Zagrzejska-Fiedorowicz, P. Żuber (red.), Ekspertyzy do koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, Tom III, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Palmowski T., 2009, Nowa aglomeracja bipolarna wokół Zatoki Gdańskiej?, [w:] W. Maik (red.), Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowania, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Palmowski T., 2010a, Dylematy energetyczne Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej, [w:] M. Rutkowski, M. Proniewski (red.), Relacje nowych krajów Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską (w aspekcie infrastrukturalnym: transport, energetyka, ekologia), Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.

- Palmowski T., 2010b, New conditions for spatial development in Polish-Russian border region, [w:] P. Churski, W. Ratajczak (eds.), *Regional Development and regional policy in Poland: First experiences and new challenges of the European Union membership*, Part II, „*Studia Regionalia*”, Vol. 27, Part II, Polish Academy of Sciences, Committee for Spatial Economy and Regional Planning, Warsaw.
- Palmowski T., 2010c, Problems of cross-border cooperation between Poland and the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation, „*Quaestiones Geographicae*”, 29(4), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Palmowski T., Anisiewicz R., 2003, Development of new form of co-operation between the Tri-City and Kaliningrad district, [w:] T. Palmowski, G. Fedorov, V. Korneevets (eds.), *Economic, geopolitical and social problems of co-operation between Kaliningrad and Poland*, “*Coastal Regions*”, 6, University of Gdańsk, Gdynia–Pelplin.
- Palmowski T., Kondratowicz K., 2004, Piloting region, or the outskirts? Future scenarios for the Kaliningrad Oblast, [w:] J. Wendt, F. Bente, V. Bodocan (eds.), *Poland and Romania before enlargement of European Union and NATO*, IGU Political Geography Commission, Carta Blanca, Warsaw.
- Palmowski T., Kondratowicz K., 2008, Wybrane problemy gospodarczej współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, [w:] M. Rutkowski (red.), *Relacje nowych krajów Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską (w aspekcie politycznym, ekonomicznym, kulturowym i społecznym)*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Palmowski T., Tarkowski M., 2010, Local Self Governments’ Cross Border Cooperation in North Eastern Voivodships in Poland with Kaliningrad Oblast of the Russian Federation, [w:] E. Knappe, E. Müller (Hrsg.), *Geographische Tätigkeitsfelder*, Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig.
- Parteka T., Szydarowski W., 2003, Strefa Południowego Bałtyku w konkurencyjności regionów nadmorskich, „*Pomorskie Studia Regionalne*”, Gdańsk.
- Paszewski T., 2002, Wymiar Północny UE z polskiej perspektywy, [w:] M. A. Cichocki (red.), *Polska–Unia Europejska. W pół drogi*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa.
- Patten Ch., 2001, Poszerzenie Unii Europejskiej, Szansa dla Kaliningradu, „*Rzeczpospolita*”, 9.04.
- Pawłowski O., 1995, Kraina własna, choć mała, „*Borussia*”, nr 10.
- Pelto E., 2005, Kaliningrad – Venäjän erityistaloustalues saarekkeen laajennessa EU: ssa, Pan-European Institute, Turku.
- Pelto E., Heiskanen K., 2006, Kaliningrad slide package for a foreign investor, Pan-European Institute, Turku.
- Pełczyńska-Nałęcz K., 2010, Dokąd sięgają granice Zachodu? Rosyjsko-polskie konflikty strategiczne 1990-2010, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpa, Warszawa.

- Piskozub A., 1992, Perspektywy rozwojowe regionalnego, krajowego i zagranicznego zaplecza portowego Elbląga, [w:] Materiały z konferencji naukowej pt. „Przesłanki i uwarunkowania aktywizacji gospodarczej portu w Elblągu i akwenu Zalewu Wiślanego”, 20-28 czerwiec, Elbląg.
- Pohorecki W., 1932, Mazurzy w Prusach Wschodnich, Sprawy Międzynarodowe, R.VI, nr 2-3, Warszawa.
- Projekt planirowki tierritoriji, Osobaja Ekonomiczeskaja Zona Turistskogo-Riekriecionnogo tipa na tieritoriji Zielenogradskogo Rajona Kaliningradskoj Obłasti, 2009, Kurortprojekt, Moskwa.
- Prokopiew W., 1994, Konstytucja Rosji z 12 XII 1993 roku, [w:] A. Sylwestrzak (red.), Ustrój prawny Obwodu Kaliningradzkiego, Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Range C., 1991, Moskaus militarische Machtim Baltikum, “Europäische Wehrkunde”, nr 3.
- Rein H., 2006, Issledowanije wozmożnostiej razwitja perspektyw ochrany prirody i turizma na Bałtiskoj (Wislinskoj) kose, BTE Tourismusmanagement, Regionalentwicklung, Berlin.
- Rogoża J., Wierzbowska-Miazga A., Wiśniewska I., 2012, Wyspa na uwięzi. Kaliningrad między Moskwą a Unią Europejską, „Prace OSW”, nr 41, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpa, Warszawa.
- Romanowska E., Samojłowicz B., 2004, Polsko-rosyjska współpraca transgraniczna, „Borussia”.
- Rossija. Twój Rynek, 2012, nr 1.
- Russian Exclave: Key Scenarios of Social and Economic Development of the Kaliningrad Region, 2006, Centre for Strategic Studies “North-West”, Sankt Petersburg.
- Sakson A., 1993, Teraźniejszość i przyszłość Obwodu Kaliningradzkiego, „Przegląd Zachodni”, nr 3.
- Sakson A., 1994, Problem teraźniejszości i przyszłości okręgu kaliningradzkiego (Królewca) w polityce europejskiej, „Europa”, nr 1.
- Sakson A., 1996, Socjologiczne problemy tożsamości regionalnej współczesnych mieszkańców byłych Prus Wschodnich. Próba porównania, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2(212).
- Sakson A., 2011a, Geostrategiczne aspekty problemu kaliningradzkiego, „Przegląd Strategiczny”, nr 2.
- Sakson A., 2011b, Od Kłajpedy do Olsztyna. Współcześni mieszkańcy byłych Prus Wschodnich: Kraj Kłajpedzki, Obwód Kaliningradzki, Warmia i Mazury, Instytut Zachodni, Poznań.
- Samson I., (ed.), 2000a, Kaliningrad Region. The diagnosis of a crisis, TACIS Prometee II, Grenoble–Moscow–Kaliningrad.
- Samson I., (ed.), 2000b, Kaliningrad 2010. Concepts, prospects and recommendations for a global development plan, Grenoble–Kaliningrad–Moscow.

- Samson I., Lamande V. E., Vinorukov E., 2004, Measuring Regional Economic Development in Russia: The Case of the Kaliningrad Oblast, "European Urban and Regional Studies", 11.
- Schema ochrony przyrody Kaliningradzkiej oblasti, 2004, Kaliningrad.
- Sebov G., 1999, Kaliningrad: Logistikknoten für das Baltikum, "Internationales Verkehrswesen", 51, H.3.
- Skarzinskaite A., 2001, Migration and forced migration in the Kaliningrad oblast of Russia, European Centre for Minority Issues, Flensburg.
- Smorodinskaya N., 2001, The Kaliningrad Exclave: Transformation into a Pilot Region, Institute of Economics RAS, Moscow.
- Smorodinskaya N., Kapustin A., Malygin V., 1999, Kaliningradzskaja Oblast kak swobodnaja ekonomiceskaja zona, „Woprosy ekonomiki”, 9.
- Smorodinskaya N., Zhukow S., 2003, The Kaliningrad Enclave in Europe: Swimming Against the Tide, EastWest Institute, Moscow.
- Songal A., 2000, Kaliningrad Oblast: towards a European dimension, [w:] J. Baxendale, S. Dewar, D. Gowan (eds.), The EU and Kaliningrad: Kaliningrad and the Impact of EU Enlargement, Federal Trust, London.
- Srokowski S., 1945, Prusy Wschodnie. Studium geograficzne, gospodarcze i społeczne, Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego, Gdańsk–Bydgoszcz–Toruń.
- Stanley W., Knappe E., 1999, Kaliningrad and the Changing geopolitics of the Baltic, "Wirtschaftsgeographische Studien", H. 24/25.
- Stasiak A., Komornicki T., (red.), 1994, Problemy współpracy przygranicznej pomiędzy Polską i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Steckiewicz J., 2004, Polonia kaliningradzka – szkic do portretu, [w:] W. Galcow, R. Sudziński (red.), Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek.
- Stępień J., 1995, Poprawki do Curzona, 16 sierpnia 1945 r. podpisano polsko-radziecki układ graniczny, „Rzeczpospolita”, 12-15.08.
- Stiepanowa O., 1996, Zasiedlenie obwodu kaliningradzkiego w pierwszych latach po II wojnie światowej, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2(212).
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego jako regionu współpracy w okresie do 2010 r., 2003, Kaliningrad.
- Swerew Ju., 1995, The Kaliningrad Defence Industry: Problems of Conversion, "Defence and Peace Economies", 9.
- Sylwestrzak A., (red.), 1994, Ustrój prawny Obwodu Kaliningradzkiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Szachraj S., 1994, Kaliningrad – Königsberg – Królewiec, „Nezawisimaja Gazeta”, 26.06.

- Szałaginowa E., Szmurinskij M., Cwietkow W., Borisowa N., 2009, Bałtijskaja Kosa, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Szomburg J., 2002, Rozszerzenie Unii Europejskiej szansą regionu Morza Bałtyckiego, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, nr 3-4.
- Szynowski R., 1998, Siły zbrojne Rosji w Obwodzie Kaliningradzkim, „Przegląd Morski”, nr 6.
- Szynowski R., 2004, Obwód Kaliningradzki na politycznej, gospodarczej i militarnej mapie Europy na przełomie XX i XXI w., „Przegląd Morski”, nr 1.
- Szynowski R., 2005, Obwód Kaliningradzki a bezpieczeństwo regionu. Przełom wieków, „Przegląd Morski”, nr 7-8.
- Teichmann E., Falkowski K., 2002, Kierunki i możliwości współpracy Polski, Litwy i Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej w kontekście rozszerzonej Unii Europejskiej, „Zeszyty Naukowe” nr 13, SGH, Warszawa.
- Tétart F., 2007, Géopolitique de Kaliningrad, une “île” au sein de l’Union européenne élargie, Presses de l’Université Paris-Sorbonne, Paris.
- The EU and Kaliningrad, 2001, Commission of the European Communities, Brussels, 17.01.
- The Military Balance 1995-1996, 1996, IISS, London.
- Tichonow J., 1998, Iz dokumentow Archiwa Kaliningradskoj Obłasti, [w:] G. Sceglowej (red.), Kaliningradskije archiwy. Materialy i issledowanija, Kaliningrad.
- Timmermann H., 2001, Kaliningrad – Eine Pilotregion für die Gestaltung der Partnerschaft EU–Rußland?, “Osteuropa”, 51, H. 9.
- Tuczyński A., 1999, Kaliningradczykom brakuje wsparcia federalnego, Rosyjskie Regiony, nr 3(279), 02.
- Vetter R., 2000, Kaliningrad und die Osterweiterung der Europäischen Union. Kooperationsbemühungen zum Ausgleich zivilisatorischer Unterschiede, “Osteuropa”, 50, H. 2.
- Vinorukov E., 2006, The Making of the Concept of the EU–Russian Common Economic Space, [w:] S. Bruno (ed.), Trade and Industry Developments in Central and Eastern Europe, Ashgate–London.
- Vinorukov E., 2007, Kaliningrad: Enclaves and Economic Integration, Special Report. CEPS, Brussels.
- Wakar W., 1984, Polski korytarz, czy niemiecka enklawa, (wyjątki z pracy Doświadczenia i błędy naszej polityki zagranicznej wobec zadań chwili, Warszawa 1926.), Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Wein N., 1994, Die Exklave Kaliningrad/Königsberg. Eine geographische und geopolitische Bestandsaufnahme, Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie, H. 1-2.

- Weise E., (Hrsg.), 1966, Handbuch der historischen Stätten. Ost und Westpreußen, Stuttgart.
- Welikanow N., Proskurin E., 2003, Kaliningradskaja Oblast'. Osobiennosti ispol'zowanija wodnych riesursow, Jantarnyj skaz, Kaliningrad.
- Wellman Ch., 2000, Die russische Exklave Kaliningrad als konfliktyndrom, "Die Friedens –Warte, Journal of International Peace and Organization", Bd. 75, H. 3-4.
- Wellman Ch., 2005, Grenzüberschreitende Kooperation mit der russischen Oblast Kaliningrad: einige Besonderheiten – insbesondere aus deutscher perspective, [w:] H. Brezinski, K. von Delhaes (Hrsg.), Die Entwicklung interregionaler Netzwerke und länderübergreifender Kooperation in Ostmitteleuropa, Technische Universität Bergakademie Freiberg, Freiberg.
- Wendt J., 1998, Communication Connections between Poland, Kaliningrad Region, Byelorussia and Lithuania, [w:] M. Koter, K. Heffner (red.), Borderlands or Transborder Regions – Geographical, Social and Political Problems, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- What will be next?, 1999, Geopolitical problems of Kaliningrad District, "The Coastal Times", No. 1(67) January.
- Winorukow E., 2004, Ideja jewropiejsko-rossijskoj zony swobodnoj torgowli w Kaliningradskoj oblasti, Rossija i jewropiejskij sojuz, ROO „Sodiejstwije, sotrudnicestwu Instituta im. Dż. Kenana z uczionymi w oblasti socialnych i gumanitarnych nauk”, Moskwa.
- Winorukow E., 2007, Ekonomiczeskaja specjalizacja Kaliningradskoj oblasti, Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennoho Uniwersiteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Wojnowski E., 2006, Obwód kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – od obszaru zamkniętego ku regionowi współpracy (1946-2006), Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Wojtasik S., 1998, Powstał Euroregion Bałtyk, „Czas Morza”, nr 1(10), 05.
- Wolff-Powęska A., Bingen D., (red.), 2004, Königsberg–Królewiec–Kaliningrad: dziedzictwo geopolityczne, [w:] Polacy–Niemcy. Sąsiedztwo z dystansu, Poznań.
- Wolffsen P., Sergounin A., 2004, Kaliningrad: A Russia exclave or „pilot region”? Nizhny Novgorod.
- Wörster P., 1980, Das nördliche Ostpreußen nach 1945, Marburg.
- Yemelyanova L., Latnak D., 2010, The assessment of the influence of energy industries on the economic development prospects and the social environment of the Kaliningrad region of the Russian Federation, "Baltic Region", 1(3).
- Zaleski J., 1993, Razem czy osobno? Przyczynek do koncepcji bałtyckiej wspólnoty regionalnej, CUP, Biuro Planowania Regionalnego, Sopot.
- Zaleski J., Wojewódka Cz., 1977, Europa Bałtycka, Ossolineum, Wrocław.
- Zaucha J., 1995, Dylematy współpracy gospodarczej z Obwodem Kaliningradzkim, „Rynki Zagraniczne”, nr 130.

- Zaucha J., 1996, Pół wieku Obwodu Kaliningradzkiego, „Rynki Zagraniczne”, nr 84.
- Zaucha J., 2001, Zaproszenie do współpracy, VASAB 2010 i Interreg III B, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, nr 3(15).
- Zaucha J., 2006, Transnational Co-Ordination of Developmental Strategies of the South Baltic Arc Regions, [w:] T. Palmowski, Y. Matviyishyn (eds.), Problems of Regional Development in Border Regions of Ukraine and Poland, Lviv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration Office of the President of Ukraine, Lviv.
- Zaucha J., Fedorow G., Aimonowa A., Oding N., (red.), 2008, Siewiero-Zapad Rossiji w riegionie Baltijskogo moria: problemy i pierspiektiwyy ekonomiceskogo wzaimodiejstwija i sotrudniczestwa, Izdatielstwo Izdatielstwo Rossijskogo Gosudarstwiennoho Uniwiersiteta im. I. Kanta, Kalininograd.
- Zawadzki J., 2003, Morskie lotnictwo uderzeniowe Floty Bałtyckiej Federacji Rosyjskiej, „Przegląd Morski”, nr 1.
- Zbudzki A., 1997, Współpraca przygranicznych województw RP z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, [w:] J. Rocławski, G. Grzelak (red.), Województwo Gdańskie 2000 plus, Strategia rozwoju, Gdańsk.
- Ziemer K., 1999, Jedność Europy – mity i realia polityczne, „Więź”, nr 4(486).
- Zverev Yu., 2010, The Kaliningrad region: the characteristics of the 2008-2009 economic crisis and possible ways of overcoming it?, „Baltic Region”, 2(4).
- Zwieriew J., Gimbiński K., 1995, Kaliningradzki obwód Federacji Rosyjskiej w nowych warunkach geopolitycznych, „Przegląd Geograficzny”, t. LXVII, z. 3-4.
- Zwieriew J., Klemeszew A., Fedorow G., 2005, Strategija razwitija Kaliningradskoj oblasti: wzglad ekspiertow, „Kosmos”, 3.
- Żakiewicz M., 2002, Kaliningrad – między Polską a Litwą – pogranicza Europy, „Teki Gdańskie”, T. IV, Civitas Christiana, Gdańsk.
- Żdanow W., Fedorow G., 2002, O strategiji razwitija Kaliningradskoj oblasti w usłowijach rasszyrienija NATO i jewropiejskogo sojuza na Wostok, „Problemy wnieszniej i oboronnoj politiki Rossiji”, nr 9.
- Żerko S., 2012, Rozbiór Prus Wschodnich, [w:] L. Bedkowski (red.), Prusy, wzlot i upadek, „Polityka”, Wyd. specjalne, 3.
- Żukowskaja I., (red.), 2008, Problemy izuczenija i ochrany prirodnogo i kulturnogo nasledija nacionalnogo parka „Kurszkaja kosa”, Izdatielstwo Rosyjskogo Gosudarstwiennoho Uniwiersyteta im. I. Kanta, Kaliningrad.
- Żukowski A., (red.), 2004, Polska wobec Obwodu Kaliningradzkiego, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Żukowski A., (red.), 2008, Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

Spis źródeł statystycznych

- Demograficzeskij eżegodnik 2010, 2010, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Euroregiony na granicach Polski 2007, 2007, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław.
- Kadrowyj potencjał organow gosudarstwiennoj własti i miestnogo samouprawlenija 2011, 2011, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w 2000, 2000, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w cifrach 2005, 2005, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w cifrach 2006, 2006, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w cifrach 2007, 2007, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w cifrach 2008, 2008, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w cifrach 2009, 2009, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w cifrach 2010, 2010, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w cifrach 2011, 2011, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w cifrach 2012, 2012, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Kaliningradskaja obłast' w 2000, 2005-2010, 2011, Statisticzeskije itogi socialno-ekonomiczeskogo razwitija, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.

- Promyslnost Kaliningradskoj oblasti 2011, 2011, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Rieiony Rossiji 2010, 2010, Federalna Służba Starystyki Państwowej, Moskwa.
- Sielskoje chozajstwo Kaliningradskoj oblasti 2010, 2010, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Statisticzeskije itogi socialno-ekonomiczeskogo razwitija 2011, 2011, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Trud i zanjatnost' w Kaliningradskoj oblasti 2011, 2011, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.
- Żyliszczno-kommunalnoje chozajstwo Kaliningradskoj oblasti 2011, 2011, Terytorialny Organ Federalnej Służby Statystyki Państwowej Obwodu Kaliningradzkiego, Kaliningrad.

Spis adresów internetowych

[http:// www.aktuell.ru/russland/news/kaliningrader_touristische_sonderzone_in gefahr](http://www.aktuell.ru/russland/news/kaliningrader_touristische_sonderzone_in_gefahr)
http://www.aktuel.ru/reisen/reisetipps/Kaliningrad_tourismus_zwischen_wu
<http:// www.batory.org.pl/forum>
<http://www.duma39.ru/duma/history.php>
<http://www.gazeta.pl>
<http://www.glos-znad-pregoly.org>
<http://www.gov.kaliningrad.ru/index.php?idpage=290>
http://www.gov.39.ru/index.php?option=com_content&view=article=&id=7208&Itemid
<http://www.infrust.org>
<http://www.interreg.gov.pl>
http://www.kaliningrad.aktuell.ru/kaliningrad/im_gebiet/kaliningrad_schweizer_kreu
<http://www.kaliningradkg.polemb.net/index>
<http://www.klops.ru>
<http://www.konserwatyzm.pl/artykul/4374/idea-trojkata-kaliningradzkiego-to-plan-dl...>
<http://www.minprom.gov39.ru/wto/WTO-Kaliningrad.php>
http://www.moje.militaria.pl/III_wojna.html
<http://www.nasz.dziennik.pl/index.php?typ=sw&dat=20080716&id=sw22.txt>
<http://www.newkaliningrad.ru>
<http://www.osw.waw.pl/print/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-02-04/rakiety>
<http://www.osw.waw.pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-08-22/roczny...>
<http://www.polonia-org.narod.ru>
<http://www.portel.pl/artykul.php3?i=46339>
<http://www.severa.franciszkanie.pl/wiesci/krolew2009.htm>
<http://www.tse.fi/pei/e>
<http://www.tukkk.fi/pei/e>
http://www.wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/2029020,80708,5607645,html?sms_code=

Spis rycin

Ryc. 1.1.	Zmiany geopolityczne, które doprowadziły do wyodrębnienia Obwodu Kaliningradzkiego jako rosyjskiej eksklawy w Unii Europejskiej.	27
Ryc. 1.2.	Położenie Obwodu Kaliningradzkiego.	28
Ryc. 1.3.	Obwód Kaliningradzki jako brama do Rosji.	29
Ryc. 1.4.	Obwód Kaliningradzki – rosyjska wyspa wewnątrz Unii Europejskiej.	30
Ryc. 1.5.	Obwód Kaliningradzki jako część Okręgu Północno-Zachodniego Rosji.	31
Ryc. 2.1.	Ukształtowanie terenu Obwodu Kaliningradzkiego.	34
Ryc. 2.2.	Bałtycki akwen morski Federacji Rosyjskiej przylegający do Obwodu Kaliningradzkiego.	37
Ryc. 2.3.	Schematyczny plan lokalizacji kopalń bursztynu w pobliżu miejscowości Jantarnyj.	40
Ryc. 2.4.	Wydobycie ropy naftowej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1999-2010. ...	42
Ryc. 2.5.	Bogactwa mineralne w Obwodzie Kaliningradzkim.	44
Ryc. 2.6.	Ochrona przyrody w Obwodzie Kaliningradzkim.	47
Ryc. 2.7.	Zużycie wody i zrzut ścieków w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2006-2010.	53
Ryc. 2.8.	Zrzut ścieków z miast Kaliningrad i Nieman w latach 2000-2009.	54
Ryc. 2.9.	Zanieczyszczenia atmosfery ze źródeł stacjonarnych w miastach Kaliningrad i Nieman w latach 2000-2009.	55
Ryc. 2.10.	Zanieczyszczenia atmosfery i ich unieszkodliwianie w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010.	57
Ryc. 2.11.	Zrzuty ścieków i zanieczyszczenia atmosfery ze źródeł stacjonarnych na terenie Obwodu Kaliningradzkiego w roku 2009.	58
Ryc. 2.12.	Wyrobiska i składowiska odpadów na terenie Obwodu Kaliningradzkiego.	59
Ryc. 3.1.	Zmiany polsko-radzieckiej linii granicznej w roku 1945.	75
Ryc. 3.2.	Podział dawnych Prus Wschodnich (wg stanu z roku 1939) na część polską i radziecką w roku 1945.	77
Ryc. 5.1.	Struktura terytorialna samorządu lokalnego Federacji Rosyjskiej w 2010 r.	104
Ryc. 5.2.	Podział administracyjny i samorządowy Obwodu Kaliningradzkiego (stan na rok 2010).	105
Ryc. 6.1.	Pochodzenie przesiedleńców przybyłych do Obwodu Kaliningradzkiego.	109
Ryc. 6.2.	Liczba ludności Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1959-2010.	111

Ryc. 6.3.	Wskaźnik urbanizacji Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1948-2010 (w %).	113
Ryc. 6.4.	Przyrost naturalny i saldo migracji w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1993-2009.	115
Ryc. 6.5.	Dynamika ruchu naturalnego ludności Obwodu Kaliningradzkiego na 1000 mieszkańców w latach 1948-2010.	116
Ryc. 6.6.	Migracje do i z Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2006-2010.	120
Ryc. 6.7.	Gęstość zaludnienia w Obwodzie Kaliningradzkim w 2010 r. (stan z 1 stycznia)	124
Ryc. 6.8.	Zatrudnienie w Obwodzie Kaliningradzkim według form własności w wybranych latach.	138
Ryc. 6.9.	Początki miast na terenie Obwodu Kaliningradzkiego.	141
Ryc. 6.10.	Kaliningrad. Dzielnice mieszkaniowe i przemysłowe.	143
Ryc. 6.11.	Strefy powiązań głównych miast Obwodu Kaliningradzkiego.	144
Ryc. 6.12.	Zmiany osadnictwa na terenach wiejskich w rejonie polesskim.	145
Ryc. 6.13.	Zmiany osadnicze wokół wsi Furmanowka.	146
Ryc. 7.1.	Dynamika produkcji przemysłowej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1990-2011.	152
Ryc. 7.2.	Połowy floty kaliningradzkiej w latach 1990-2009.	154
Ryc. 7.3.	Główne ośrodki przemysłowe Obwodu Kaliningradzkiego.	158
Ryc. 7.4.	Użytkowanie rolnicze Obwodu Kaliningradzkiego.	159
Ryc. 7.5.	Zróżnicowanie produkcji roślinnej w Obwodzie Kaliningradzkim.	160
Ryc. 7.6.	Zróżnicowanie produkcji zwierzęcej w Obwodzie Kaliningradzkim.	161
Ryc. 7.7.	Pogłowie zwierząt hodowlanych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1991-2011.	164
Ryc. 7.8.	Dynamika produkcji rolnej w Obwodzie Kaliningradzkim i Federacji Rosyjskiej w latach 1990-2011.	165
Ryc. 7.9.	Produkcja mleka w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1960, 1990, 1994.	166
Ryc. 7.10.	Struktura użytków rolnych według kategorii użytkowników gruntów w latach 1990, 2000 i 2009.	167
Ryc. 7.11.	Wartość produkcji rolnej według form własności gospodarstw w latach 2000, 2005-2010 (w %).	168
Ryc. 7.12.	Struktura powierzchni upraw w Obwodzie Kaliningradzkim według rodzajów gospodarstw rolnych w roku 1990 i 2009.	169
Ryc. 7.13.	Pogłowie zwierząt hodowlanych w Obwodzie Kaliningradzkim według rodzajów gospodarstw rolnych w latach 2006 i 2010.	170
Ryc. 7.14.	Zmiany powierzchni mieszkalnej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1990-2000.	174
Ryc. 7.15.	Budownictwo wielorodzinne w Obwodzie Kaliningradzkim wg lat budowy.	175
Ryc. 7.16.	Budownictwo jednorodzinne w Obwodzie Kaliningradzkim wg lat budowy.	176
Ryc. 7.17.	Tereny wypoczynkowo-turystyczne w Obwodzie Kaliningradzkim.	181
Ryc. 8.1.	Tory wodne prowadzące do głównych portów Obwodu Kaliningradzkiego.	187
Ryc. 8.2.	Główne terminale portowe usytuowane wzdłuż kanału portowego pomiędzy Kaliningradem i Bałtyjskiem.	188
Ryc. 8.3.	Nowe strefy portowo-przemysłowe usytuowane wzdłuż kanału portowego.	189
Ryc. 8.4.	Regularne połączenia żeglugowe portów kaliningradzkich w 2010 r.	192

Ryc. 8.5.	Współczynniki taryf bazowych na przewozy ładunków tranzytowych przez terytorium Litwy stosowane przez kolej litewską w 2008 r.	193
Ryc. 8.6.	Połączenia promowe portu Bałtyjsk w 2010 r.	194
Ryc. 8.7.	Warianty lokalizacji nowego portu głębokowodnego w Obwodzie Kaliningradzkim.	196
Ryc. 8.8.	Sieć drogowa i kolejowa Obwodu Kaliningradzkiego.	197
Ryc. 8.9.	Obwód Kaliningradzki w systemie transeuropejskich korytarzy transportowych.	199
Ryc. 8.10.	Nowe drogi w Obwodzie Kaliningradzkim.	200
Ryc. 8.11.	Przejścia graniczne Obwodu Kaliningradzkiego.	201
Ryc. 8.12.	Powiązania autobusowe Obwodu Kaliningradzkiego w 2011 r.	202
Ryc. 8.13.	Linie kolejowe w Obwodzie Kaliningradzkim.	203
Ryc. 8.14.	Główne bezpośrednie połączenia kolejowe Kaliningradu w 2011 r.	205
Ryc. 8.15.	Główne połączenia lotnicze Kaliningradu w roku 2008.	207
Ryc. 9.1.	Osoby uzależnione od narkotyków zarejestrowane w poradniach Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1995-2010.	217
Ryc. 9.2.	Zachorowania na gruźlicę w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010.	219
Ryc. 10.1.	Dynamika handlu zagranicznego Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1992-2010 (w mln USD).	228
Ryc. 10.2.	Zlikwidowane lotnisko wojskowe na końcu Mierzei Wiślanej.	235
Ryc. 11.1.	„Region Morza Bałtyckiego” 2004-2006 (Interreg III B).	243
Ryc. 11.2.	Powiązania Obwodu Kaliningradzkiego z głównymi partnerami projektów bałtyckich Interregu III B w latach 2004-2006.	244
Ryc. 11.3.	Obszar Programu Sąsiedztwa Polska–Litwa–Federacja Rosyjska (Obwód Kaliningradzki) 2004-2006.	245
Ryc. 11.4.	Obszar Programu Sąsiedztwa Polska–Litwa–Federacja Rosyjska (Obwód Kaliningradzki) 2007-2013.	246
Ryc. 11.5.	Projekt „Łuk Południowego Bałtyku” (2001-2004).	247
Ryc. 11.6.	Model multipolarnego rozwoju współpracy transgranicznej pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim a północno-wschodnią Polską.	249
Ryc. 11.7.	Koncepcja współpracy w układzie tripolarnym: Trójmiasto–Kaliningrad–Kłajpeda.	250
Ryc. 11.8.	Euroregiony na granicach Polski i Obwodu Kaliningradzkiego FR.	252
Ryc. 11.9.	Euroregion „Bałtyk”.	253
Ryc. 11.10.	Euroregion „Niemen”.	256
Ryc. 11.11.	Euroregion „Szeszupa”.	257
Ryc. 11.12.	Euroregion „Szawle”.	258
Ryc. 11.13.	Euroregion „Łyna–Ława”.	259
Ryc. 12.1.	Obwód Kaliningradzki i przygraniczne tereny Polski objęte od 27 lipca 2012 r. umową o małym ruchu granicznym.	271
Ryc. 13.1.	Rola Obwodu Kaliningradzkiego w „Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego” z roku 2003.	277
Ryc. 14.1.	Obwód Kaliningradzki jako przyszły korytarz rozwoju.	293

Spis tablic

Tab. 2.1.	Struktura gatunkowa drzew w lasach Obwodu Kaliningradzkiego.	36
Tab. 2.2.	Udokumentowane zasoby bursztynu w Obwodzie Kaliningradzkim w końcu XX w.	40
Tab. 2.3.	Wydobycie bursztynu w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010.	41
Tab. 2.4.	Wydobycie ropy naftowej i gazu ziemnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2010.	43
Tab. 2.5.	Wydobycie torfu w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010.	45
Tab. 2.6.	Wydobycie surowców budowlanych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2010.	45
Tab. 2.7.	Pobór wody w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010.	51
Tab. 2.8.	Liczba mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego narażonych na korzystanie z wody nie spełniającej standardów jakości.	51
Tab. 2.9.	Ścieki odprowadzane do wód Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2004-2010.	52
Tab. 2.10.	Zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2009 (w tys. t).	56
Tab. 2.11.	Wytwarzanie toksycznych odpadów w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2010 (w tys. t).	58
Tab. 2.12.	Degradacja i rekultywacja gruntów Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2004-2010.	59
Tab. 5.1.	Zatrudnienie we władzach państwowych i samorządowych Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2003-2010 (liczba osób).	102
Tab. 5.2.	Jednostki podziału administracyjnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2006-2010.	104
Tab. 6.1.	Pochodzenie terytorialne osób przybyłych do Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1947-1950 (w tys. osób).	109
Tab. 6.2.	Ludność Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1959-2010 (w tys. osób).	112
Tab. 6.3.	Dynamika przyrostu naturalnego i migracyjnego w latach 1994-2009 (w tys. osób).	114
Tab. 6.4.	Śluby i rozwody w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1955-2010.	117

Tab. 6.5.	Migracje ludności Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1990-2010.	119
Tab. 6.6.	Pochodzenie imigrantów przybyłych w latach 2004-2010 do Obwodu Kaliningradzkiego.	121
Tab. 6.7.	Emigracja z Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2004-2010.	122
Tab. 6.8.	Struktura narodowościowa mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego według spisów ludności z lat 1959-2002.	123
Tab. 6.9.	Organizacje pozarządowe zarejestrowane w Obwodzie Kaliningradzkim (stan z 1 listopada 2007 r.).	132
Tab. 6.10.	Zasoby siły roboczej Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 (w tys.).	136
Tab. 6.11.	Zatrudnienie w gospodarce Obwodu Kaliningradzkiego według form własności w latach 2000-2010 (w tys.).	137
Tab. 6.12.	Zatrudnienie w gospodarce Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2005-2010 (w tys.).	139
Tab. 6.13.	Zatrudnienie i bezrobocie w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010.	140
Tab. 6.14.	Miasta Obwodu Kaliningradzkiego.	142
Tab. 7.1.	Liczba zakładów produkcyjnych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2010.	148
Tab. 7.2.	Główne przedsiębiorstwa przemysłu elektromaszynowego w Kaliningradzie w 2005 r.	150
Tab. 7.3.	Główne przedsiębiorstwa przemysłu elektromaszynowego w pozostałych miastach Obwodu Kaliningradzkiego w roku 2005.	151
Tab. 7.4.	Produkcja samochodów osobowych, telewizorów i sprzętu gospodarstwa domowego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004 -2011 (w tys. szt.).	153
Tab. 7.5.	Produkcja celulozowo-papiernicza w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2004-2011 (w tys. t).	155
Tab. 7.6.	Produkcja napojów alkoholowych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2010 (w tys. dkl).	157
Tab. 7.7.	Powierzchnia upraw w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1990-2010 (w tys. ha).	162
Tab. 7.8.	Produkcja rolna w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1990-2010 (w tys. t).	163
Tab. 7.9.	Budownictwo w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2011.	172
Tab. 7.10.	Turyści w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1997-2010.	178
Tab. 8.1.	Obroty portów Kaliningradu w latach 2000-2011.	191
Tab. 8.2.	Przewozy ładunków w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2011 (w mln t).	204
Tab. 8.3.	Pasażerskie przewozy kolejowe i autobusowe w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2011 (w tys. osób).	204
Tab. 8.4.	Przewozy pasażerów transportem podmiejskim w Obwodzie Kaliningradzkim 2006 w latach 2005-2011 (w mln osób).	206

Tab. 8.5.	Lotnicze przewozy pasażerskie w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2011 (w tys. osób).	208
Tab. 9.1.	Zużycie i produkcja energii elektrycznej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2011 (w mld kWh).	211
Tab. 9.2.	Poziom zabezpieczenia Obwodu Kaliningradzkiego w energię elektryczną w latach 2005-2011 (w %).	212
Tab. 9.3.	Zużycie gazu ziemnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2011 (w mld m ³).	212
Tab. 9.4.	Gazociągi oddane do eksploatacji w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2005-2011 (w km).	213
Tab. 9.5.	Poziom gazyfikacji Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2005-2011 (w %).	213
Tab. 9.6.	Zachorowania w Obwodzie Kaliningradzkim według schorzeń w latach 1992-2010 (na tys. osób).	216
Tab. 9.7.	Osoby uzależnione od alkoholu zarejestrowane w poradniach Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 (na 100 tys. mieszkańców).	218
Tab. 9.8.	Inwalidzi w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010.	220
Tab. 10.1.	Wartość inwestycji zagranicznych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010 (w mln USD).	223
Tab. 10.2.	Pochodzenie kapitału inwestycyjnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2000-2010 (w %).	224
Tab. 10.3.	Inwestycje zagraniczne w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 2001-2010 (w mln USD).	227
Tab. 10.4.	Handel zagraniczny Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 (w mln USD).	229
Tab. 10.5.	Główne kierunki i wartość importu do Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 w mln USD (bez WNP).	230
Tab. 10.6.	Główne kierunki i wartość eksportu z Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000-2010 w mln USD (bez WNP).	231
Tab. 10.7.	Główne kierunki i wartość importu do Obwodu Kaliningradzkiego z WNP w latach 2000-2010 (w mln USD).	232
Tab. 10.8.	Główne kierunki i wartość eksportu z Obwodu Kaliningradzkiego do WNP w latach 2000-2010 (w mln USD).	232
Tab. 13.1.	Priorytety rozwoju regionalnego Obwodu Kaliningradzkiego.	274
Tab. 13.2.	Analiza SWOT dotycząca warunków i czynników rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego.	275
Tab. 14.1.	Zestawienie koncepcji dotyczących rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego w odniesieniu do polityki i gospodarki.	292
Tab. 14.2.	Wpływ Obwodu Kaliningradzkiego na proces integracji Europy Bałtyckiej.	301

Aneks

Wspólnota polska w Kaliningradzie

Polacy zamieszkujący Obwód Kaliningradzki przybyli na ten teren, podobnie jak inni jego mieszkańcy, po 1945 r. Obecność Polaków w północnej części byłych Prus Wschodnich, szczególnie w Królewcu, ma swoją długą, sięgającą XVI w. dobrze udokumentowaną historię.³⁹⁵ Uniwersytet Królewiecki ufundowany w 1544 r. przez księcia Albrechta Hohenzollerna, lennika Polski, był miejscem, gdzie pobierało naukę wielu znakomitych Polaków, w tym Jan Kochanowski najwybitniejszy poeta epoki odrodzenia.³⁹⁶ Okres przynależności lennei Prus Książęcych do Polski był czasem największego rozkwitu gospodarczego i kulturowego tej krainy, w szczególności Królewca.^{397,398} Wraz z wybuchem II wojny światowej 1 września 1939 r. zakończył się 650-letni okres życia Polaków w Królewcu, jako wolnych ludzi. Polityka niemiecka spowodowała zniszczenie nie tylko polskiej działalności w Królewcu, ale również fizyczne wytepienie wszystkich osób związanych z tą działalnością.³⁹⁹ „Tamten świat królewieckiej Polonii został po II wojnie światowej, podobnie jak i jego niemieckie otoczenie, całkowicie zniszczony i usunięty z tej ziemi”⁴⁰⁰ W zdobytym 10 kwietnia 1945 r. przez Armię Czerwoną Królewcu było kilkanaście tysięcy Polaków przywiezionych tu przez Niemców do niewol-

³⁹⁵ J. Jasiński, 1994, op.cit., s. 56-80.

³⁹⁶ A. Kosecki, 2009, Przedmowa, [w:] K. Ławrynowicz (red.), *Albertina. Szkice z dziejów Uniwersytetu Królewieckiego*, s. 7.

³⁹⁷ Szerzej zagadnienie to omówione zostało w cyklu artykułów M. Kałuskiego pt. *Polacy w Królewcu*, „Głos znad Pregoty” od nr 4(117) z kwietnia 2006 do nr 11(160) z listopada 2009 r.

³⁹⁸ J. Jasiński, 2005, *Polska a Królewiec*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2(248), s. 123-132.

³⁹⁹ M. Kałuski, 2008, *Polacy w Królewcu*, „Głos znad Pregoty”, nr 10(147), s. 7.

⁴⁰⁰ J. Steckiewicz, 2004, *Polonia kaliningradzka – szkic do portretu*, [w:] W. Galcow, R. Suddziński (red.), *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność*, Włocławek, s. 29.

niczej pracy, w grupie 230 tys. młodych ludzi z całej Europy.⁴⁰¹ Głębokie przekonanie, że miasto to wraz z całym Prusami Wschodnimi przypadnie Polsce spowodowało utworzenie przez nich polskiej Rady Miejskiej i polskiej Straży Obywatelskiej.⁴⁰² Dołączyli do nich także przybysze, którzy dotarli na te ziemie w 1945 r. licząc na utworzenie tu województwa królewieckiego. Tak się jednak nie stało i w najbliższych tygodniach wszyscy Polacy otrzymali nakaz opuszczenia miasta i wyjazdu do Polski.⁴⁰³ Tylko nieliczni z nich pozostali.

Polacy mieszkający współcześnie w Obwodzie Kaliningradzkim, podobnie jak wszyscy inni jego mieszkańcy, w większości przybyli tu z terenów całego ZSRR, w ramach akcji przesiedleńczej w latach 1945-1948. Osiedlali się tu z różnych powodów, np. część odbywała tu służbę wojskową, inni zawierali mieszane związki małżeńskie bądź poszukiwali lepszych warunków pracy i życia. Większość Polaków przejechała do obwodu z Białorusi, krajów nadbałtyckich, Litwy i Ukrainy, jako osoby przesiedlone z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej. Często były to także ich rodziny i potomkowie. Grupa ta zachowała w dużej mierze znajomość języka polskiego, polskie tradycje i katolicką świadomość. Niewielkie grupy i pojedyncze rodziny przyjechały z bardzo odległych rejonów ZSRR, takich jak Syberia, Kazachstan czy Zakaukazie. Część tej grupy stanowią potomkowie dawnych dziewiętnastowiecznych polskich zesłańców, rodzin mieszanych. Polacy do obwodu napływali w niewielkiej liczbie również w latach 50. oraz w latach 80. i 90. XX w. W latach 90. XX w. przybyła tu grupa Polaków z Kazachstanu. Przyciągnęła ich chęć zamieszkania blisko Polski.

Obwód Kaliningradzki tym różnił się od innych miejsc skupiających Polaków, że nie istniały tu żadne zorganizowane i świadome swojej odrębności, stare środowiska polonijne, które ułatwiałyby przybywającym Polakom zachowanie poczucia odrębności narodowej, a także nawet w ograniczonym zakresie umożliwiły sprawowanie katolickich praktyk religijnych.⁴⁰⁴ Ze względu na to, że celem władz było utworzenie z Kaliningradu wzorcowego sowieckiego obwodu, pozbawionego jakichkolwiek „nacjonalistycznych” i religijnych elementów (co z żelazną konsekwencją wykonywano w latach 1948-1985), powstało pozbawione korzeni społeczeństwo, w którym oficjalnie nie istniały problemy mniejszości narodowych i jakichkolwiek kulturowe odrębności. Spoiwem tego społeczeństwa była komunistyczna w treści i *quasi* religijna w formie propaganda. W tych warunkach zdaniem ks. J. Steckiewicza, publiczna kontynuacja przez przybyłych tutaj Polaków swoich ojczystych lub religijnych tradycji była niemożliwa. Groziła bowiem napiętnowaniem, zepchnięciem na margines życia i represjami.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ M. Kałuski, 2008, op.cit., s. 7.

⁴⁰² G. Górny, 1991, Powrót do Królewca, „Życie Warszawy”, 28-29.12.

⁴⁰³ M. Kałuski, 2008, Polacy w Królewcu, „Głos znad Pregoty”, nr 9(158), s. 6.

⁴⁰⁴ J. Steckiewicz, 2004, op.cit., s. 29.

⁴⁰⁵ Tamże, s. 30.

Brak w okresie radzieckim jakichkolwiek form organizacyjnych, duże rozproszenie, a także lęk przed ujawnieniem swoich etnicznych odrębności powodował, że polska społeczność do 1991 r. praktycznie nie istniała. Jej średnie i młode pokolenie utraciło w tym czasie znajomość języka ojczystego. Jedyną ostoją polskiej świadomości stawało się starsze pokolenie, które w kręgach rodzinnych zachowywało pamięć polskich korzeni i kontynuowało polskie, szczególnie katolickie tradycje.⁴⁰⁶ Szacuje się, że liczba osób polskiego pochodzenia w obwodzie oscyluje obecnie w granicach 15-20 tys. Zaniżenie liczby Polaków wiąże się także z urzędowym wpisywaniem do dowodów osobistych dawnym mieszkańcom Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy narodowości białoruskiej lub ukraińskiej. Według oficjalnych statystyk liczba Polaków jest niewielka, oscyluje w granicach 0,5% ludności obwodu i wynosiła od 3300 osób w 1959 r.⁴⁰⁷ do 4700 w 1995 r.

Odradzanie się narodowych i religijnych społeczności w Obwodzie Kaliningradzkim wiązało się z pierestrojką zapoczątkowaną przez Gorbaczowa. Pierwsze symptomy tego procesu miały miejsce w 1990 r., kiedy to przybyły z Litwy ksiądz Anapuras Gauronskas utworzył tu pierwszą katolicką parafię (św. Rodziny). Parafia ta poza Litwinami i Niemcami, skupiała także niewielką grupę starszych ludzi przyznających się do polskich i katolickich korzeni. Na ożywienie się i wyodrębnienie polskiej społeczności w obwodzie ogromny wpływ miało przybycie ze Szczecina do Kaliningradu w 1991 r. księdza Jerzego Steckiewicza, który zorganizował tu drugą parafię katolicką (św. Wojciecha-Adalberta).⁴⁰⁸ Parafia ta od samego początku, poza pełnieniem funkcji religijnych, stanowiła miejsce inspiracji dla odradzającej się społeczności polskiej. Z inicjatywy osób skupiających się wokół kościoła i przyznających się do polskości, w listopadzie 1991 r. powołano do życia Wspólnotę Kultury Polskiej (WKP),⁴⁰⁹ pierwszą polską organizację, która stała się reprezentantem mniejszości polskiej wobec miejscowych władz.⁴¹⁰ Wspólnota ta skupia ponad 300 osób, jest otwarta dla wszystkich, którzy interesują się Polską i jej kulturą, niezależnie od narodowości i pochodzenia. Wspólnota zajmuje się promowaniem wśród mieszkańców miasta i obwodu kultury polskiej, nauczaniem języka polskiego, znajomości literatury i muzyki polskiej oraz kultywowaniem polskich tradycji i zwyczajów.⁴¹¹ Od 1996 r. razem z Konsulatem Generalnym RP w Kaliningradzie współorganizuje konkursy recytatorskie „Kresy”, „Jestem Polakiem”, konkurs „Gospodyni Domu” i inne. Organizuje także regu-

⁴⁰⁶ Tamże, s. 30.

⁴⁰⁷ P. Eberhardt, 1994, op.cit., s. 701.

⁴⁰⁸ Kilka lat później werbiści z Niemiec rozpoczęli duszpasterstwo wśród katolików niemieckojęzycznych.

⁴⁰⁹ Rosyjska nazwa Wspólnoty Kultury Polskiej to Obszczestwo Polskoj Kultury Kaliningrada.

⁴¹⁰ J. Steckiewicz, 2004, op.cit., s. 33. Inne źródła podają termin utworzenia Wspólnoty Kultury Polskiej jako luty 1992.

⁴¹¹ <http://www.poloniamorg.narod.ru/>

larnie Dni Kultury Polskiej. WKP z Kaliningradu jest członkiem Kongresu Polaków w Rosji z siedzibą w Moskwie.

Przy pomocy WKP udało się powołać lokalne organizacje Wspólnoty w Oziersku, Czerniachowsku, Gusiewie i Bałtyjsku. Powstawały one najczęściej przy nowotworzonych parafiach. Od 2000 r. działa Wspólnota Polaków im. Adama Mickiewicza w Czerniachowsku. Tu także intensywnie funkcjonuje Stowarzyszenie Dom Polski im. Fryderyka Chopina, które zainicjowało i organizuje cykliczne spotkania poświęcone dziedzictwu kulturowemu Polaków na terenie Obwodu Kaliningradzkiego. II Forum Organizacji Polonijnych odbyło się we wrześniu 2008 r., a III w październiku 2009 r. W marcu 2010 r. z okazji 200. rocznicy urodzin swojego patrona towarzystwo zorganizowało uroczysty koncert pt. „Fryderyk Chopin – romantyk – podróżnik – kompozytor”. W tym samym roku, ogłoszonym przez UNESCO Rokiem Chopinowskim, Kaliningrad stał się trzecim miastem Rosji (po Moskwie i Sankt Petersburgu), w którym utworzono Stowarzyszenie im. Fryderyka Chopina.

W styczniu 2001 r. filia kaliningradzkiej wspólnoty powstała w Bałtyjsku, do niedawna zamkniętym ośrodku wojskowym. W latach 90. przybyło do Ozierska ponad 60 rodzin polskich z Kazachstanu. Często są to członkowie rodzin mieszanym, którzy chcieli zamieszkać w bezpośrednim sąsiedztwie Polski. Od 2006 r. działa tu Wspólnota Kultury Polskiej im. Jana Kochanowskiego, a od maja 2000 r. Dom Polski. Zakupiony ze środków Senatu RP, wyremontowany przez Wspólnotę Polską w latach 2006/2007, Dom Polski służy spotkaniom, uroczystościom, nauce języka polskiego. Tu znajduje się także nieduża biblioteka. W kwietniu 2001 r. w Uszakowie niedaleko Ozierska powstało Towarzystwo Miłośników Literatury i Kultury Polskiej. Celem jego działań jest integracja i uaktywnienie środowiska polonijnego Uszakowa, Suworowki, Kadynki i Garniłowa. Wspólnota Kultury Polskiej w Gusiewie funkcjonuje od 2007 r. Jej członkowie to Polacy, którzy w latach 50. przybyli tu z Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny i Nowogródzkiej, a ostatnio także z Kazachstanu.⁴¹²

Ze względu na rosnące zainteresowanie językiem polskim i to zarówno w środowiskach polonijnych, jak i rosyjskich, nauka w większości szkół na terenie Obwodu Kaliningradzkiego, w których wprowadzono język polski, odbywa się w formie fakultatywnej. Nauczaniem objęte są szkoły w Kaliningradzie, Oziersku i Czerniachowsku. Nauczanie języka polskiego odbywa się także przy 17 parafiach, w tym parafii św. Wojciecha w Kaliningradzie, parafii św. Piotra i Pawła w Sławsku, Domu Polskim w Oziersku oraz w szkołkach polonijnych w Bałtyjsku, Gusiewie i Czerniachowsku.

Ważnym wydarzeniem, które wpłynęło na dalszą aktywizację polskiej społeczności było utworzenie w sierpniu 1992 r. Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie. Jego istnienie wpłynęło na ułatwienie kontaktów z Polską, podniosło także prestiż Polonii wobec miejscowych władz i lokalnej społeczności. Dobre

⁴¹² <http://www.kaliningradkg.polemb.net/index>.

relacje polskich dyplomatów nie tylko ze środowiskiem polskim, ale także z miejscowymi władzami, środowiskiem naukowym i Cerkwią Prawosławną stworzyły trwałe podstawy dla funkcjonowania polskiej mniejszości w Obwodzie Kaliningradzkim. Działalność Konsulatu, poza działalnością statutową związaną m.in. z wydawaniem wiz i Kart Polaka,⁴¹³ to także organizowanie cyklicznych spotkań z Polonią, w szczególności z okazji świąt narodowych, pomoc w utworzeniu na Państwowym Uniwersytecie w Kaliningradzie⁴¹⁴ w 1995 r. lektoratu języka polskiego, a następnie katedry literatury polskiej. Inne formy działalności to pomoc w organizowaniu wyjazdów młodzieży polonijnej na studia do Polski, nawiązywaniu kontaktów kaliningradzkiej Polonii z władzami i samorządami polskich miast, takich jak Braniewo, Bartoszyce, Gołdap, Węgorzewo, czy Starogard Gdański, współorganizowanie od 1996 r. Dni Kultury Polskiej w Kaliningradzie. Konsulat pomaga w organizowaniu wystaw, koncertów, spotkań i całego szeregu innych wydarzeń kulturalnych. Na terenie konsulatu mają miejsce liczne spotkania, odbywają się wystawy fotograficzne, malarskie, pokazy filmów polskich, koncerty itp. Polscy konsulowie propagują także rolę świadomości historycznej w kształtowaniu tożsamości narodowej na przykładzie miejsc martyrologii Polaków, które znajdują się na terenie obwodu – obozu koncentracyjnego Hohenbruch, czy hitlerowskiego obozu Stalag 1A Stalback w pobliżu Bagrationowska.

11 listopada 1995 r. w Kaliningradzie przy współpracy parafii św. Wojciecha i Stowarzyszenia Kultury Polskiej ukazał się drukiem pierwszy numer polskiego czasopisma „Głos z nad Pregoly”. Miesięcznik ten wydawany w wersji papierowej (500 egz.) i elektronicznej, jest drugim po „Poczcie Królewieckiej” (1718-1720) czasopismem polskim wydawanym w długiej historii tego miasta. Od tego czasu co miesiąc Polonia i wszyscy zainteresowani regularnie otrzymują bogato udokumentowane fotografiami informacje o wszystkich wydarzeniach z życia WKP, w tym o konkursach, wystawach, koncertach, festiwalach, ale także cykle ambitnych artykułów, np. o Polonii Królewieckiej i słynnych Polakach w Rosji.

Przed II wojną światową w Królewcu funkcjonowały cztery kościoły katolickie. Jeden z nich został zniszczony w czasie wojny, z pozostałych zrobiono magazyny. Wiosną 1991 r. utworzono na terenie Obwodu Kaliningradzkiego, decyzją abp. Tadeusza Kondrusiewicza,⁴¹⁵ Zachodni Region Apostolskiej Administratury z dwoma dekanatami w Kaliningradzie i Sowietsku wraz z parafiami i ich filiami.⁴¹⁶ W 1992 r. rozpoczęły się próby odzyskiwania budynków kościelnych w Kaliningradzie. Parafianie obu katolickich parafii (św. Rodziny i św. Wojciecha-Adalber-

⁴¹³ Karta Polaka wydawana od 2008 r. umożliwia formalne przywrócenie więzi z krajem, ułatwia uzyskanie wizy celem odwiedzin oraz podejmowanie nauki i pracy w Polsce.

⁴¹⁴ Współcześnie jest to Bałtycki Federalny Uniwersytet im. I. Kanta.

⁴¹⁵ Abp. Tadeusz Kondrusiewicz był pierwszym apostolskim administratorem dla katolików europejskiej części ówczesnej rosyjskiej republiki związkowej.

⁴¹⁶ Ksiądz prałat Jerzy Steckiwicki został mianowany wikariuszem biskupim.

ta) żyli nadzieją, że władze państwowe zwrócą im istniejące kościoły katolickie. Tak się jednak nie stało, pomimo formalnego odzyskania kościoła św. Wojciecha. W pierwszych latach istnienia parafii wierni gromadzili się na mszy św. przy wejściu do kościoła świętej Rodziny, który został zamieniony na filharmonię. W 1992 r. w kontenerach urządzono kaplicę, biuro parafialne, bibliotekę i mieszkanie dla księdza.⁴¹⁷ W tych trudnych warunkach rozpoczęło się życie parafii św. Wojciecha-Adalberta, nawiązujące do pierwszej parafii założonej tu w pierwszej połowie XIII w. Kontenery te przez wiele lat były nie tylko siedzibą parafii, ale także polskiego życia religijnego i kulturalnego.

Dzięki niemieckiemu wsparciu w 1994 r. do Kaliningradu sprowadzono gotowe elementy, z których zmontowano dużą kaplicę i budynki dla parafii św. Rodziny.⁴¹⁸ Przez pewien czas gromadzili się tu także wierni z parafii św. Wojciecha. Po uzyskaniu działki pod budowę kościoła św. Wojciecha-Adalberta przystąpili oni do inwestycji.⁴¹⁹ Jako pierwsza oddana została do użytku kaplica Matki Boskiej Fatimskiej, gdzie odprawiano mszę świętą w języku rosyjskim i po polsku. W 2000 r. uruchomiono dom parafialny z biblioteką, salami katechetycznymi i mieszkaniami dla sióstr nazaretanek (które przybyły tu w roku 1993). Prawie ukończony kościół św. Wojciecha-Adalberta poświęcony został w 2005 r.⁴²⁰

Kolejną inwestycją będzie budynek Collegé'u Adalbertinum przeznaczony dla zdobywania wiedzy przez miłośników filozofii i teologii. Pomieszczenia w podziemiach kościoła i sale katechetyczne w domu parafialnym służą także jako miejsce spotkań członkom Wspólnoty Kultury Polskiej oraz Miejscowej Polskiej Narodowościowo-Kulturalnej Autonomii (MPNKA) „Polonia”.

Wspólnota Kultury Polskiej, w przeciwieństwie do Niemców i Litwinów, „nie dorobiła się” dotychczas własnego ośrodka kultury. Pomimo to wg ks. J. Steckiewicza, Polonia z zupełnego niebytu w czasach sowieckich oraz licznych przeciwności i trudności, okrzepła i ukształtowała się jako jedna z lepiej zorganizowanych mniejszości na terenie Obwodu Kaliningradzkiego.⁴²¹

W Kaliningradzie funkcjonuje także od ponad 50 lat regionalna organizacja Stowarzyszenia „Rosja–Polska”.⁴²² Zajmuje się ona budowaniem przyjaznych kontaktów pomiędzy oboma narodami. W szczególności dotyczy to nawiązywania stosunków dobrosąsiedzkich i umacniania kontaktów z polskimi regionami. Stowarzyszenie prowadzi adresowane głównie do młodzieży dwie szkoły nauki języka polskiego, gdzie akcentuje się zagadnienia historii i kultury polskiej.

⁴¹⁷ Kontenery zapewniła niemiecka organizacja „Kirche in Not”.

⁴¹⁸ Niemiecka katolicka wspólnota „Lumen Christi” sfinansowała zakup kaplicy.

⁴¹⁹ Przy ul. Aleksandra Newskiego.

⁴²⁰ I. Pawlus, 2009, Wieści z Kaliningradu, <http://www.severa.franciszkanie.pl/wiesci/krolew2009.htm>

⁴²¹ J. Steckiewicz, 2004, s. 35.

⁴²² Wcześniej było to Towarzystwo Przyjaźni Radziecko-Polskiej.